

ABDULLAH ÖCALAN

***KAPİTALİST MODERNİTENİN AŞILMA
SORUNLARI
ve
DEMOKRATİKLEŞME***

Birinci Kitap

UYGARLIK

—Maskeli Tanrılar Ve Örtük Krallar Çağı—

İÇİNDEKİLER:

GİRİŞ

Birinci Bölüm: YÖNTEM VE HAKİKAT REJİMİ ÜZERİNE

İkinci Bölüm: UYGARLIĞIN TEMEL KAYNAKLARI

1-İNSANLIK TOROS-ZAGROS KAVİSİNE NELER BORÇLU?

2- ARYEN DİL VE KÜLTÜRÜNÜN YAYILMA SORUNLARI

3- VERİMLİ HİLAL KAYNAKLI TOPLUMSAL GELİŞME ve YAŞAMI DOĞRU YORUMLAMAK

Üçüncü Bölüm: KENTİN UYGAR TOPLUMU -Maskeli Tanrılar ve Örtük Krallar Çağı-

1-SÜMER TOPLUMUNU NASIL YORUMLAMALIYIZ?

2- UYGAR TOPLUMU DOĞRU YORUMLAMAK

3- UYGAR TOPLUMUN YAYILMA SORUNU

a-Sümer ve Mısır Kökenli Uygarlıkların Yayılma Sorunları

b-Çin, Hint Ve Kızılderili Kültüründeki Gelişmeler

c- Greko-Romen Uygarlık ve Yayılma Sorunları

4- UYGAR TOPLUM AŞAMALARI ve DİRENİŞ SORUNLARI

İkinci Kitap

KAPİTALİST UYGARLIK

-Maskesiz Tanrılar Ve Çıplak Krallar Çağı-

1- GİRİŞ

2- KAPİTALİZMİN DOĞUŞ ETKENLERİ -EV HIRSIZI-

A-Akılcılık

B-Ekonomizm

C- Siyasal İktidar ve Hukukla İlişkisi

D- Kapitalizmin Mekânı

E- Tarihi-Toplumsal Uygarlıklar Ve Kapitalizm

3- KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL İKTİDARDIR

A-Kapitalizm Ekonomi Değil İktidardır

B- Kapitalizmin Ekonomi Olmadığına İlişkin Veriler

C- Kapitalizm Toplumsal Ve Uygarlıksal Gerçekliğin Neresinde Ve Hangi Zamanındadır

D- Kapitalizm Doğarken Avrupa'nın Durumu

4- MODERN LEVİATHAN: ULUS-DEVLET -Tanrının Yeryüzüne İnmiş Hali-

A- Ulus Gelişmesi, Ulus Olgusu

B-Devleti Tanımlamak

C- Kapitalist Uygarlık (Modernite) İdeolojisi ve Dinselleştirilmesi

D- Yahudi Soykırımının Anısına -İbrani Kabilesinin Öyküsü-

1-Yahudiler ve Uygarlık

2-Yahudi İdeolojisi

3 -Yahudi Milliyetçiliği

E- Kapitalist Modernitede İktidar

F-Kapitalist Modernite ve Ulus-Devlet

5-KAPİTALİST MODERNİTENİN ZAMANI

A-Tekelci Ticaret Kapitalizmi

B- Sanayi Devrimi ve Endüstriyalizm Çağı

C – Finans Çağı-Komutan Para

6- SONUÇ: DEVLETLİ UYGARLIK DEMOKRATİK UYGARLIKLA UZLAŞABİLİR Mİ?

KAPİTALİST MODERNİTENİN AŞILMA SORUNLARI ve DEMOKRATİKLEŞME

GİRİŞ

İmralı Cezaevine alındığımda beni ilk karşılayan kişi, Avrupa Konseyi'ne bağlı İşkenceyi Önleme Komitesi'nin başkanlık düzeyindeki temsilcisiydi. Bana söylediği ilk söz, "Bu cezaevinde kalacaksın, biz de Avrupa Konseyi üzerinden denetleyip bazı çözümler geliştirmeye çalışacağız" oldu. Dostluğa tarihte eşine ender rastlanan bir ihanet temelinde beni ABD-CIA denetimine teslim eden Yunan ulus-devletinin Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkileri çıkar denklemine eklenince, 'çıplak krallar ve maskesiz tanrılar çağında' İmralı kayalıklarına zincirlenip, Prometheus efsanesine 'taş çıkartan' biçimde bir kadercilik mahkûmiyetine duçar (düşen) oldum.

Bu sürece yol açan Suriye'den çıkışımdaki denklem daha da çarpıcıdır. Beni Suriye'den çıkartan anlayış, özünde yine dostluğa çizdiğim paye ile İsrail'in Kürt politikası arasındaki çelişkinin çarpışmasına dayanır. Uzun süredir, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kürt sorununun patronajlığına soyunan İsrail, şahsımda giderek etkili olmaya başlayan ikinci bir Kürt çözüm tarzına tahammül edemeyecek denli hassastı. Benim çözüm tarzım hesaplarına kesinlikle uygun düşmüyordu. Hakkını inkâr etmemeliyim; MOSSAD dolaylı yoldan beni kendi çözüm yoluna davet etti. Ama buna da ben ne ahlaken ne siyaseten açık ve hazır değildim. Suriye Arap yönetimi PKK Önderliğiyle taktik yanı ağır basan bir ilişki biçimini asla aşmak istemedi. Kaldı ki, Hafız Esad önderliği ABD-Sovyetler Birliği hegemonya çatışmasına dayalı olarak vücut bulmuştu. Sovyetler'in çözülüşüyle birlikte, kritik bir aşamada hiçbir taktik ilişkiyi koruyacak durumda değildi. Benimle -PKK oluşumuyla- Türkiye'yi dengelerken, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1958'den itibaren gelişen Suriye üzerindeki tehdidine ve aşırı İsrail yanlısı eğilimine yanıt arıyordu. PKK'nin bu konuda uygun araç olması, uzun süreli bir taktik ilişkiye imkân verdi. Bu ilişkinin ikinci bir Kürt politikasına yol açabileceği pek görülmemişti. Türk yönetimlerinin bütün çabaları bu anlamda etkili olamıyordu.

Bu kısa hatırlatma bile beni Suriye'den çıkartan esas gücün İsrail olduğunu gösterir. Şüphesiz ABD'nin siyasi ve Türkiye'nin askeri baskıları da bunda rol oynamıştır. Unutmamak gerekir ki, İsrail daha 1950'lerde Türkiye ile kapalı antlaşmalar içindeydi; ikinci kez 1996'da 'anti-terör' adı altında yapılan ilave bir antlaşmayla ABD, İsrail ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki anti-PKK ittifakı tamamlanmış oluyordu.

Bu sürece eklenmesi gereken diğer önemli bir faktör, ABD ve İsrail'le ilişki içindeki KDP ve YNK yönetimiyle, diğer bir deyişle Kürt Federe Meclisi ve yönetimiyle Türkiye Cumhuriyeti arasında 1992'de sağlanan anti-PKK temelindeki işbirliğiydi. Şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve silahlı kuvvetleri o günün koşullarında taktik bir anlayışla hareket ediyorlardı. Ancak tarihin kendine has bir yürüyüşü vardı. Çok çeşitli algılamalar önemli gelişmeleri belirler. Türkiye'nin günümüzde çokça öfkelenildiği bu tarihsel yanılığısı dar, bencil ve tek taraflı bir algıdan kaynaklanmaktadır.

1998'de aleyhteki bu faktörlerin birleşmesiyle Suriye'den çıkışım gerçekleşti. Açıkça belirtmeliyim ki, ben de Suriye'den çıkma gereğinin tamamen farkındaydım. Bu alanda aşırı bir bekleme dönemi geçirdim. Ama Kürdistan için gelişen politik çizginin çekiciliği ve stratejik düzeye çıkartmak istediğim dostluk yaklaşımım beni adeta tutsak etmişti. Suriye yönetimi en üst düzeyde bunun sakıncasını önemle belirtmişti. Bunu itiraf etmem gerekir. Ama ben halen stratejik bir halklar dostluğunun önemini ve vazgeçilmezliğini savunmak durumundayım. Beni Yunanistan'a çeken anlayış da aynıydı. Yunan devletiyle olmasa da, halkıyla değerli dostluk ilişkileri geliştirmek ikinci düzeyde ilgimi çeken bir yaklaşımdı. Klasik kültür ve trajik tarihleriyle alışveriş oldukça önemliydi; dostluğun gereğini dayatıcı nitelikteydi.

Diğer bir olası çıkış yolum Kürdistan dağlarıydı. Daha çocukken diğer bir ismim de 'Dînê çolê, dînê çîya' idi. Dağ, çöl delisi anlamına gelir. Fakat iki etmeni hesaplamam bu yolu ikinci plana bırakıyordu. Dağda, ülke'de olacağım yöre üzerine her tür silahla bombalamada bulunmanın kaçınılmazlığının halk ve yol-

daşlar üzerindeki tahribatıyla ilişki darlığı dikkate alındığında, böyle bir durumda sadece askeri yolda yoğunlaşma ve tümüyle askeri yola sapış kaçınılmazdı. Diğer önemli bir husus olarak, gençliğin inanılmaz eğitimsizliği ve kendilerini mutlaka eğitmek gereği beni dağa çıkıştan alıkoyuyordu.

Özcesi Türkiye’de resmi ve gayri resmi birçok çevrenin “İşte sıkıştırdık, bak nasıl sonuç aldık” iddiası fazla gerçeği yansıtmıyor. Nitekim aynı sıkıştırma politikası İran ve Irak üzerinde halen yoğunca denenmesine rağmen, sonuç vermek yerine bir kör saplantıya yol açmıştır. İçine girilen Suriye ve İran taktik ilişkisinin ne tür sonuçlara gebe olduğu ise şimdiden kestirilemez. Bu ilişkiyle çok şeye gebe bir politikaya tevessül edildiği söylenebilir. Ya ABD-AB-İsrail ya İran-Rusya-Çin ikilemi keskinleştiğinde, acaba Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri bunun ortaya çıkaracağı her sonuca katlanmaya hazırlar mı?

Atina-Moskova-Roma hattındaki üç aylık maceramdan çıkardığım dersler şüphesiz tarihi değerdedir. Bu savunmamın temel kavramı olan kapitalist moderniteyi içine gömüldüğü binbir zırh ve maske içinde tanıyabilmem bu macerayla direkt bağlantılıdır. Bu macera olmasaydı, bu çözümlenmeleri yapmam şurada kalsın, belki ya klasik bir ilkel-milliyetçi ulus-devletçilikte çakılı kalacaktım, ya da daha önce yaşanan yüzlerce örneği gibi, hatta devlet kuranları da dahil, klasik bir sol hareket olarak kaderimi sonlandırabilecektim. Kesin konuşmamayı bir sosyal bilgi ilkesi olarak hep göz önünde bulunduruyorum. Ama şu anki çözüm gücüme kavuşamayacağıma dair güçlü bir sezgim var.

Benim için açıktır: Kapitalist modernitenin asıl gücü ne parasından ne de silahından kaynaklanmaktadır; sonuncusu ve en güçlüsü olan sosyalist ütopya da dahil, tüm ütopyaları her renege bürünen ve en değme sihirbaza taş çıkartan kendi liberalizmde boğması onun asıl gücünü oluşturmaktadır. Tüm insanlık ütopyalarını kendi liberalizmde boğması çözümlenmedikçe, kapitalizmle mücadele şurada kalsın, en benim diyen düşünce ekolü bile en iyisinden onun bir hizmetkârı olmaktan kendisini kurtaramaz. Marks kadar kapitalin çözümünü yapan olmamış, Lenin kadar devlet ve devrim üzerinde çok az kişi yoğunlaşmıştır. Ama bugün açığa çıkmıştır ki, çok zıddı geçinseler de, Marksist-Leninist gelenek kapitalizme azımsanmayacak düzeyde materyal ve anlam hediye etmiştir. Çünkü yine tarihin farklı algılar toplamı olan iradelerimizin beklentilerinin üzerinde sonuçlar doğurması çokça rastlanan bir durumdur. Bunu bir kader ve kaçınılmaz bir diyalektik ilişki olarak belirtmiyorum. Tersine, özgürlük ütopyaları üzerinde daha yoğunca durulması gerekir diye bir sonuç çıkarıyorum.

Liberalizmin tahrik ettiği birey ve toplumunu çözüp insanı kendi doğal mecrasına akıtmadıkça, sonuç toplumsal kanserle ölüm olmaktan öteye gitmez. Bunu uzun uzun anlatacağım.

Şunu demeye getiriyorum: Beni İmralı Cezaevine buyur eden Avrupa Konseyi temsilcisi olan hem de yetmiş yaşındaki hanımcığın arkasındaki büyücü sistemi, kapitalist moderniteyi çözmedikçe, kaderimi doğru çözemeyeceğim açıktır. Süreç baştan sona kadar İsrail-ABD-AB ve çözülmüş bir Sovyet Rusya tarafından yaratılmıştır. Suriye, Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerinin komplodaki rolü ise ikinci el bürokratik hizmetlerden öteye gidemez.

Sorgulama sürecinde açıkça Türk yetkililerine -dört temel kurumun, yani Genelkurmay İstihbaratı, Milli İstihbarat Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma İstihbaratının temsilcilerine-, beni yakalamakla sevinmelerinin anlamsız olduğunu söyledim. Alçakça ve çöl bedevilerinin bile insani niteliklerine asla yakıştıramayacakları bir kalleşlikle, dost ilişkisini eşi görülmemiş bir komployla kullanarak beni uçağın içine atıp üzerime çullanmaları yiğitçe bir savaş tarzı değildir. Bu gerçek bile ABD’nin hegemonu olduğu kapitalist modernitenin ne menem bir liberalizm olduğunu çok çarpıcı bir örnek olarak ortaya koymaktadır: Baskı ve istismarda sınır tanımayan sistem.

Kendi mücadele sistemimde Türk ulus-devletçiliğini tanımıyor değildim. Tek başıma da olsa, en zayıf halimle karşı çıkma cesaretini gösterdim. İyi mücadele ettiğimi de tanık olan herkes bilir. Bunda yadırganacak bir yan yoktur. Ortada olan, Kürtlük için bir ölüm fermanıydı. Bu durumda ya insanlığımdan ve onurumdan vazgeçmeyip direnecektim, ya da rengi ve cinsiyeti bile belli olmayan bir kölelik içinde yitip gidecektim. Bu gerçekliği tartışmıyorum. Buna öfke de duymuyorum. Öfke duyduğum temel nokta düşünce, ideoloji ahmaklığının önüne bir türlü geçememektir. Öyle bir sistem ki, sözde insan haklarını nerdeyse yere göğe sığdırmaz. Ama gerçekte olan ise, bir grup insanın, hiçbir canlı sisteminde görülmeyen bir biçimde kendi öz türüne, tüm insanlığa biçtiği sömürü ve savaş payesidir. Bununla da yetinmeyip, doğanın altı ve üstü de dahil, tüm çevreyi zehirleyip insanlığa sunmasıdır.

Doğduğum toplum neolitik köyün kültürel etkileriyle yüklüydü. Bu kültürde saf bir dostluk ve kalleşçe olmayan mücadele esastır. Bu duygularla büyümüşüm. Fakat tüm uygarlık süreçlerinin dışında tutma ve

uygarlığın en olumsuz etkilerini katı bir yabancılaşma biçiminde çoktan kader haline getirme yetmiyormuş gibi, kapitalist moderniteyi en sert ve muhafazakâr gelenekle birleştirerek, şovenizmin uç sınırında bir etnik milliyetçilikle ulus-devlet kuşatmasına alınmak, çözülmesi en zor ideolojik tahakkümdür. Buna bir de her an eli tetikte bir çıplak zor eklenince, daha doğmadan mih gibi yere çakılma kaderin diğer adı olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırlarından çıkışım öyle ahım şahım bir direniş sonucu olmadı. Bu çıkışın nedeni birkaç dogmatik sol çözümlemeyle bağlandığımız ulusal sorunun çözümüne yeni bir yaşam alanı aramaktı. Ortadoğu'daki PKK, sistemin boşluklarından bazı sonuçlar almaktan öte bir şansa sahip değildi. Ama yine de sistem karşıtı bir güç olarak varlığını sürdürme ve geliştirme istemi ve çabası, Ortadoğu için küçümsenmemesi gereken bir anlayıştır.

PKK'nin kendini kalıcı bir biçimde dağlar başta olmak üzere silahlı direnişe taşıması doğuracağı sonuçlar bakımından önemlidir. Kürtler için ise bu giderek politikleşme anlamına gelmektedir. Klasik işbirlikçi unsurlardan kopuş, ilk defa bir özgürlük alternatifini algılanır kılmaktadır. Ne klasik ortaçağdan kalma despotik rejimler, ne de onlara eklemeli sözde çağdaş ulus-devletler açısından beklenebilecek ya da kabul edilecek bir çıkış söz konusudur. Hem Kürt işbirlikçilerin hem de bölge ulus-devletleri ve emperyalist hegemonların "PKK terörist örgüttür" dayatmalarında anlaşmaları bu nedenledir. Özgür Kürt, birey ve toplumuyla kendilerinin tüm ezberlerini bozmaktadır. İslam'ın fetihçi ideolojisiyle liberalizmin milliyetçi ideolojileri çoktandır özgür Kürtlüğü defterden silmiş olup tarih dışı saymaktaydı.

Benim şahsımda dışlanan ve tek kişilik bir ada cezaevine mahkûm edilmek istenen, esasta bu özgür Kürtlüktür. Dokuz yıldır tek başına İmralı'da günlük olarak uygulanan politikalar sistemlidir. Bunlara sadece Türk cezaevi politikaları olarak yaklaşım göstermek önemli yanlışlara yol açar. Bu da hem Kürtler hem de Türkler için beraberinde politik çözümsüzlükler ve çatışmalar doğurur.

Fakat şunu da çok iyi algıladım ki, Türklük ne kendi adına savaşabilir, ne de barışabilir. Kapitalist modernitenin ona biçtiği rol, Türk halkı da dahil, tüm Ortadoğu halklarının kapitalist sistemin baskı ve sömürüsüne açık hale getirilmesinde kaba bir jandarma rolünü oynamak, kendisine bekçilik ve gardiyanlık yaptırmaktır.

Hem Avrupa'nın içinde hem dışında, sağlam kazığa bağlanmış Türkiye ve Anadolu kültürleri onlar için çok önemlidir. Uygulanan herhangi bir politika değildir. En incelmış politikalarla stratejiler büyük oranda el altından kapsamlıca ve birleşik olarak yürütülmektedir. Gerek NATO gerek AB ilişkileri bu bağlamda daha iyi algılanabilir.

Buraya kadar anlatmak istediğim hususlar bile, kapitalist moderniteyi derinliğine kavramadıkça anlamlı bir savunma yapamayacağımı göstermektedir. Savunmamın dayanaklarının kuru bir hukukla hiç anlam kazanamayacağı açıktır. Yüzeysel bir politika ve stratejik yaklaşım neden 'yeniden yargılanma' sürecinin örtbas edildiğini açıklığa kavuşturmayacaktır. Yeniden yargılanma algılanması, özgür Kürtlük çözümünü açıklığa kavuşturması açısından da büyük önem taşımaktadır. Gösterimsel Türk yargısına karşı 'Demokratik Cumhuriyet' çıkışım, AİHM'deki davada 'Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygurlığa' ve 'Bir Halkı Savunmak' adı altında yaptığım kapsamlı değerlendirmeler, özde gerçek demokrasi ve adaleti anlaşılır kılmaya çalışmaktaydı. Yeniden yargılanma ise, 'kapitalist moderniteyi sorunsallaştırma ve aşılması' gereği kadar, demokratikleşmenin hem siyasi sistemini hem de özgürlükle bağlantısını çözüm alternatifi olarak anlam zenginliğine erişirmeyi, kavuşturmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bir kez daha savunmalarımın bütünlüklü ve tamamlayıcı niteliğini ortaya koymaktadır.

İmralı'daki ilk yargılamanın bir gösteri oyunu olduğunu söylemişim. Gerçekten bu süreçte hukuki savunma yapacak koşullar yoktu. Her şey en ince detayına kadar önceden planlanmıştı. Kararın verileceği gün, seçilen başyargıcın niteliği ve memleketinden tutalım yargılanma sürecine katılımlar, yargılama süresi ve basın, medyanın kullanımına kadar her şey hazırlanan planın gereklerine göre yürütülmekteydi. Bu konuda ABD ve AB'yle de anlaşmaya varılmıştı. Bana düşen, bu durum karşısında sahte bir hukuk savunmacısı olmak değildi. Ortada hukuk zaten yoktu. Aynı durum AB açısından da geçerliydi. Tüm sorun, benim temel Kürt sorunu kapsamında nasıl kullanılacağıma ilişkindi. Her şey bu amaca hizmet etmeliydi. Zaten Kenya süreci baştan sona AB hukukunun çığnenmesiydi. Kenya hukuku, hatta Türk hukuk sistemi bile çığnenmişti. İdamı sürekli gündemde tutmaları davanın politik sonucuna ilişkindi. Güya korkmuşum. Dolayısıyla idam tehdidinin sürekli canlı tutulması işe yararlıydı. Bu durumlar karşısında yapmam gereken, politik sürece katkı sunmaktı. Bunun için savunmalarımın politik mesaj niteliği önemliydi. Ayrıca sonuca yol açan yanlışlara köklü yanıtlar aramak yapılması gerekendi. Böyle yapılmaya çalışıldı. Bu süreçte tüm savunmalarım hâkim

olan anlayış bu temeldeydi. Oyuna en az alet olmak ve katkı sunmak -özgürlük mücadelesine- ancak bu temelde mümkün olabilirdi.

Açıkça söylemeliyim ki, AİHM'den tutuklanmamın hukuka aykırı olduğuna dair hüküm vereceği beklentisi içindeydim. Böylelikle adil bir yargılanma imkânı doğabilirdi. Bu hüküm çok açık bir haksızlıkla verildi. Geriye kalan, mahkemenin yargılamanın adil gerçekleşmediğini söylemek zorunda olmasıydı. Zaten her şey açıkta ve seyirlik konumundaydı. Uzun süre beklendikten sonra, adil yargılanmayı beklerken, AB Konseyi'nin Türk Hükümetiyle yaptığı tek taraflı uzun görüşmeler sonucunda ve kendileri açısından önemli politik tavizler karşılığında, tam bir hukuk skandalı olan ve onlarca noktada hukuka ters düşen girişimlerle, eski Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kalıntısı olan Ankara 11. ve İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemelerinin dosya üzerindeki sözde incelemeleriyle dosyalar eskiden olduğu gibi hükme bağlandı. AB Bakanlar Komitesi'yle bu temelde uzlaşıp dosya tekrar AİHM'e iade edildi. AİHM'in tavrı halen beklenmektedir; kendi adil yargılama kararına karşı tavrı gerçekten merak konusudur. Asıl hukuki savunmayı bu yeniden yargılama sürecinde yapmaya hazırlanırken, böylece boşa çıkarıldık. Dolayısıyla hukuki yargılanma bir gösteri olmaktan öteye gidemedi.

Bu süreçte daha iyi anlaşılacak husus, PKK, kendi şahsım ve Kürt sorununun geneli konusunda ABD, AB ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yoğun bir iletişim ve uzlaşma arayışında olduklarıdır. Türkiye geniş ekonomik tavizler karşılığında Türkiye'deki Kürt sorununu tasfiye ederken, Irak'taki Kürt Federe Devleti oluşumunda da şartlı bir destekleme tutumunda ısrarlıdır. Bu konularda çok yoğun görüşmeler yapıldığı her geçen gün daha çok açığa çıkmaktadır. ABD ile bu taviz ve uzlaşmalar zaten açıktan yürütülmüştü. Demek ki, bu uzlaşmalardan en önemlisi benim tutuklanmam, yargısız infaz altında tutulmam, Türkiye'de Kürt sorununun tasfiyesi ve PKK'nin 'terörist örgüt' ilan edilmesiydi. IMF ve AB Kopenhag Kriterleri ise kirli uzlaşmanın iyi birer kılıfıydılar.

Açıkça belirtmeliyim ki, AB kurumlarından bu denli kirli ve kuşkulu tavırlar beklemiyordum. Bu gerçekler beni AB'nin insan hakları ve demokratik normları konusunda derin bir sorgulamaya itti. Bu konularda yoğunlaşmam, sorunların daha köklü olduğunu ve aşılmasının da o denli köklü yaklaşımlar gerektirdiğini gösterdi. Şüphesiz insan hakları ve demokrasi konusunda AB ileri bir hamleye sahiptir. Bu yönüyle Dünyamızın umut kapısıdır. Ama temelindeki kapitalist modernite onu zincir gibi bağlamış olup, daha ileri hamleler yapma konusunda karamsar kılmaktadır.

Rus devrimcileri kendi devrimlerinin zaferinin Avrupa'nın en azından bir bölümündeki devrimlerle garanti altına alınacağını düşünüyorlardı. Ama bu beklentilerinin gerçekleşmediği bilinmektedir. Tersine, Avrupa liberal karşıdevrimi, Sovyet Rusya'yı ve öncülük ettiği tüm sistemi kendi içinde eritti. Aynı şey günümüzde demokratik devrimler için de söz konusudur. Avrupa'dan beklentinin aynı sonuca yol açmaması için, küresel sermayenin en gelişkin çağında küresel demokratikleşme arayışında olmak daha gerçekçi bir yoldur. Avrupa'daki demokrasi, insan hakları ve özgürlükler katkılarını ancak bu paradigma altında anlamlı kılabilir.

Ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız bu gerekçeler 'adil yargılanmanın' neden gerçekleştirilmek istenmediğini bütün derinliğiyle ve temel kategoriler üzerinde çözmeyi gerektirmekte, savunma gerçekliğimde daha önce işlediğim ana hususları esas kaynaklarına indirgemeyi önemli kılmaktadır. Her ne kadar aşırı indirgemecilik algılamada ciddi yanlısamalara yol açsa da, sorun modernite kaynaklı olduğundan, bu sakıncaları göze almak gerekir. Zaten çözmeye çalıştığımız ana bölümler iç bütünlüğe sahip olup, indirgemeciliğin sakıncalarını aşgariye indirecektir.

Girişten sonra ele almak istediğim öncelikli bölüm, Yöntem ve Hakikat Rejimi'dir. Bilindiği gibi yöntem alışlagelen inceleme-araştırma yoludur. Tarihte ve günümüzde denenmiş bu alışkanlıkları tanımlamak aydınlatıcı olacaktır.

Olumlu ve sakıncalı yönleriyle yöntemcilik anlayışlarının temel nedenlerini açıklamak çözümlememizde kolaylık sağlayacaktır. Yöntem hastalıklı olmasak da, takip edilecek bir yol her zaman gereklidir.

Hakikat rejimiyle kastettiğimiz bu husus, 'yaşamın' anlamına en iyi nasıl ulaşabileceğimize ilişkindir. İnsan düşüncesini çok meşgul etmiş olan 'hakikat, gerçeklik' nedir, nasıl ulaşılabilir veya ulaşılamaz sorusuna cevap aramak, her ciddi araştırma için çözülmesi gereken hususların başında gelir. Bu bölümde bütün insanlık muhayyilesini, zihniyetini adeta tutsak eden 'nesnellik' ve 'öznellik' kavramlarıyla birlikte bazı ana düşünce kuramları deşifre edilmeye çalışılacaktır.

Toplumsal Gelişmede Anlamlı Bir Mekân ve Zaman Ayrımı bölümünde, esas olarak temel toplumsal kategorilerin inşa edilme sorunlarının zaman ve mekândan kopuk ele alınamayacakları aydınlatılmaya çalışılacaktır. Gerek toplum biçimlenmelerini, gerekse özselliklerini ya kuru ‘tarihsel olaylar’ biçiminde ele alış, ya da bu konularda sanki hiç mekânsal kayıtlar yokmuş gibi soyut anlatımlar toplumsal algılamalarımızı tam bir keşmekeşliğe sürüklemekte; en rezil çıkarılara alet etmeye ve sonuçta ‘gerçek’ adı altında tam bir toplumun yalansamalı retoriğine, demagojisine yol açmaktadır. Toplumsal gerçeklikler inşa edilirken, özselliklerin zaman ve mekân boyutları olanca açıklığıyla esas alındığında, ‘insan yaşamı’nın anlamlı kılınmasının olanakları da artacaktır. Bu durumda birçok kavram ve kuramın büyük safsatalar, aldatmacalar, yanılgılar spekülasyonu, ‘söz klişeciliği’ olduğu anlaşılabilir olacaktır. Somut olarak günümüz uygarlığının -başat olanı kastedilmektedir- tarihsel ve mekânsal gelişimi ana unsurlar halinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Çıplak Krallar ve Maskesiz Tanrılar Çağı bölümünde, kapitalizmin bir üretim biçimi olarak doğuşu ve toplumda yol açtığı kanserleşme açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Görünüşte çok açık olan, özde ise kapitalizmin kendine bağladığı siyasi iktidar ve bilimle inşa ettiği herkesin herkesle savaşının anlamı, bilimcilik yöntemiyle, bilimin kavram ve kuramlarıyla yürütülen bu savaşın zihni alanda egemenliğinden kurtulunamaz bir döngüye yol açmasının içyüzü deşifre edilmeye çalışılmaktadır. Yine kapitalist sistemin Marksizm, anarşizm, ulusal kurtuluş ve hatta sosyal-demokrasi akımları başta olmak üzere, kendisine karşı savaşan tüm akımları kendi hizmetinde kullanmaya elverişli bir alete dönüştürme yeteneği açıklanmaya çalışılmaktadır. Başlangıçta tüm toplumların hor gördüğü metalaşma ve değişim değeri nasıl oldu da topluma hükmeden yeni tanrılar oldular? Eskinin kendilerini rengârenk kıyafetlere büründüren, kale ve saraylarda apayrı yaşamlar halinde ayrıcalıklaştıran çok az sayıdaki kralları, nasıl oldu da aşırı çoğalmış ve çıplak biçimde tebaalarından ayırt edilemez hale geldiler? Çok bilimcil, çok iktidarlı ve maddiyatlı bir sistem olduğu halde, neden çevresi ve içyapısıyla bu sistem altında en cahillerin bile yol açamayacağı hastalıklar ve ölümlerle tükenen topluluklara dönüşüyor? Bu soruların sırları alınarak cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Gerek ekonomi, sosyal yapı ve siyasal kurumlarıyla bölünmediği ulus-devlet bölünmeleri, gerek bu anlayışlar ve teoremlerden kaynaklanan bilimsel bölünmelerin gerçek rolleri, yaşamı nasıl anlamlaştırdıkları veya anlamsızlaştırdıkları irdelenecektir. Milliyetçilik ve bireycilik gibi bir resmi din olan liberalizmin asıl rolü anlaşılır kılınacaktır. Kapitalizmin toplumların iç ve dış yapısında sürekli bir savaş olduğu, bu anlamda yaşamın gergin, stresli bir kriz ve kaos hali olduğu gösterilecektir.

Özgürlük Ütopyalarıyla Tekrar Yaşamak Çağı adlı bölümde, kapitalist modernitenin kaos ve krizli yaşamından tekrar özgürlük ütopyelerine kavuşmuş yaşam tarzlarına nasıl ulaşılacağı irdelenmektedir. Maddi yapıların egemenliği altındaki kapitalist modern yaşamdan kovulan ütopyalı ve büyüleyici yaşam ifadelerine tekrar kavuşmak için yeni ruhsal ve zihinsel anlam bütünlüklerine nasıl erişileceğinden, bu anlam bütünlüğü temelinde ‘özgür yaşam’ dediğimiz evrene nasıl kanat açılacağından bahsedilecektir. Anlamı kovan kapitalist modern yaşam kalıpları ölmekten bir kaçış hali iken, bunların aslında nasıl da ölüm-yaşam ikilemini anlamsız kılıp kutsalı bozdukları, yaşamı tüm sihirli, büyüleyici ve şiirsel yanlarından kopartarak ebedi bir ölüm ve mahşer çağını inşa ettikleri gösterilecektir. Sembolik olarak postmodernizm gibi kavramlarla pek anlaşılır kılınmasa da, eklektik olarak birçok ifadesine rastlanan ütopyalı özgür yaşam seçeneği bir evrensel bayram hali olarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımın öyle çokça işlendiği gibi bir üretim ve toplum biçiminden ziyade, bu tip ayrımlarla içinden çıkılmaz hale gelen kavram ve kuram bozulması yerine, günlük ve anlık anlamlı yaşam topluluklarından oluşabileceği resimlenecek, sergilenecektir.

Kapitalizm Çağında Ortadoğu kendi özgünlüğü içinde ayrıca işlenecektir. Kapitalizmin iki dünya savaşıyla düşüremediği Ortadoğu’yu ayakta tutan temel etkenler nelerdir? Neden Ortadoğu dünyanın en sorunlu, içinden çıkılmaz bölgesi haline gelmiştir? Bir anlamda günümüzde yaşanan üçüncü dünya savaşının temel alanı ve zamanı olarak, içinde hangi olasılıkları barındırmaktadır? Ortadoğu’nun kapitalist moderniteye direnişini nasıl anlamlandırmalıyız? Uygarlığın beşiği olan bu alan, tersinden onun mezarı haline gelip, özgür yaşam ütopyaları çağına geçişin alanı olabilir mi? Kutsallarını en çok çamura bulandırmış, dolayısıyla yaşamı ayaklara düşürmüş olan bu alan, yeniden kendi kutsallarını inşa ederek, anlam yüklü, büyüleyici, şiirsel ve müzikli ‘özgür yaşam tarzları’nı doğurabilecek mi? Bunun için kapitalist modernitenin maddi ve bilimcil kalıplarını, putlarını kırıp, daha özgür bir yaşamı olanaklı kılan demokratik yönetim biçimlerini, çevreyle bütünleşmiş üretme gruplarını ve anlam yüklü bilgelik meclislerini oluşturabilecek midir? Bu tip temel sorulara yanıt aranacaktır.

Ortadoğu’da kapitalizmin, diğere bir görünüşüyle Hıristiyanlığın ve Museviliğın anlam yüklediğı, İslam’ın da bunların etkisi altında ‘mahşer’ olarak bahsettiğı savaş olan ‘Armageddon’da Kürtlerin rolü ayrı bir bölüm olarak işlenmektedir. Kürtlere bir anlamda halk olmayan halk da denilebilir. Çünkü bu kadar kendi özsel değerlerinden kaçan ve kaçırılan başka bir halka, ayırım kazanmış bir insan topluluğuna rastlamak mümkün değildir. Kürtlerin çok güçsüz ve savaş yeteneğı olmayan bir halk oldukları söylenemez. Stratejik coğrafyaları ve antropolojik karakterleriyle savaşı en çok verebilecek, kazanabilecek insan topluluğunu oluşturmaktadırlar. Kadınları ve gençlerindeki cesaret potansiyeli çok yüksektir. Fakat gölgelerinden bile korkacak kadar ödle de kılınmışlardır. ABD Ortadoğu’da bu topluluğı yeni temel müttefik olarak seçmek durumundadır. İsrail’in apayrı bir Kürt projesi vardır.

İslam’ın unuttur, inkâr edilir kıldığı bu halk, tüm tarikatçı yapılanmalara karşı Armageddon’da ağırlıklı olarak Hıristiyanlar ve Musevilerin yanında yer alacaktır. Zaten Alevilik ve Yezidilik ile kendi yoksullarında çoktan anlamını yitirmiş diğere mezheplerin laikleri bu topluluğın ezici çoğunluğunu oluşturmaktadır. Az sayıdaki üst tabaka, geleneksel ve modern İslami tarikat ve grup elebaşları hızla Arap, Acem ve Türk işbirlikçiliğı rollerini terk edip, emperyalist metropollerde kendilerine yeni efendiler aramaktadırlar. Bunlar en kolay tasfiye edilecek kişi ve grupçuklar durumundadırlar.

Fakat Kürtlerin Ortadoğu’daki bu yeni çatışma ve kaos dönemindeki rollerini sadece işbirlikçilikten ibaret görmek büyük bir eksikliktir. ‘Özgür yaşam’ felsefesine en çok susamış olan Kürtlerin ezici bir çoğunluğu, hep bu susuzluğu giderecek anlamlı öncülerini bekleyecektir. Bu çoğunluk çoktan kendini tüketen ortaçağ yaşam kalıplarını hızla terk edebilecek iken, kendisine sunulan ve hiçbir halka özgür yaşam şansı vermeyen kapitalist modernitenin güçlü **sacayağı** ulus-devletçik kalıbına da fazla takılmayacaktır. Eşitlik ve özgürlük ideallerine en çok kavuşma şansı verebilecek olan Demokratik Konfederal yönetim biçimi, hem tarihi ve coğrafi, hem de karakteristik özellikleri açısından Kürtler için en uygun politik biçimlenmedir. Bu anlamda KCK (Koma Civakên Kurdistan), hem çepeçevre kuşatıldığı katı ulus-devlet yapılarıyla sorunlarını çözmek, hem de yeni bir ulus-devletçik maddi yapılanmasıyla yeni bir dert ortamına girmemek açısından en elverişli çözüm olanağı gibi bir rol sergilemekte ve anlam ifade etmektedir. KCK, Ortadoğu halklar mozaiğine dayatılan kapitalist moderniteden kaynaklanan ulus-devlet savaşlarında imha edilen, soykırıma uğratılan, baskı ve istismardan ötürü bütün özgür yaşam ütopyaları yok edilen tüm Arap, İranî, Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi ve Kafkas kökenli toplumlar, etnisite, tüm mezhepler ve dinlerle Avrupa kökenli demokratik ve insan haklarını yaşamayan toplulukları yeniden kendi kutsallıklarına, özgür yaşam ifadelerine ve maddi kazanımlarına kavuşturacak temel form olan Ortadoğu Demokratik Konfederalizmi için de bir öncü model durumundadır. Eğer Irak kaos’undan demokratik bir Federal Cumhuriyet doğarsa, bu yönlü bir gelişme de öncü bir rol oynayabilir.

Kapitalist modernitenin üçüncü dünya savaşı, Ortadoğu’nun özsel, mekân ve zaman boyutu içinde en olumsuzundan en olumsuzuna açık uçlu birçok gelişmeye gebedir. Bu savaşta sonucu anlam yüklü grupların inisiyatif ve çabaları belirleyecektir. PKK kendini sürekli geliştiren bu özgür yaşam idealli, anlam yüklü gruplardan, öncülük iddiası taşıyan gruplardan sadece biridir.

Kapitalist modernite koşullarında ne kendim, ne de öncüsü kıldığım halkımız için, diğere birçok kişilik ve halk grubu için adil bir yargılanmanın gerçekleşmeyeceğı anlaşılır bir husustur. Sonuç bölümünde bu hususa değinilecek; daha doğrusu, bu savunmayla bu husus anlaşılır, kanıtlanır kılınacaktır. Sürekli toplum içinde ve dışında savaşla beslenen bir sistemi ancak özgürlük ütopyalarımıza sarılarak, her yerde bulunan istismar ve iktidara karşı yine her yerde anlamlı direniş ve adalet odakları oluşturmakla aşabiliriz. Diğere tüm yolların yaşam için bir kısır döngüde ömür tüketmekten öte bir sonucu, hedefi yok gibidir.

Bu savunmayı İmralı Adasında mutlak tecrit koşullarında yazıyorum. Alışılğelen inceleme ve araştırma olanaklarım olmadığı gibi, bu tercih edeceğim bir yol da değildir. Adlarını ve eserlerini sıralamayı anlamsız bulduğum, hep birbirine katkı sunan insanlık öncüleri benim için de ana kaynaklardır. Büyük düşünce ve eylem savaşçıları -özgür yaşam için- nicelleştirilemez. Bu yönüyle de modernitenin bilim yapılanmasına karşıyım. Hiçbir sesin ve özgür yaşam iradesinin tecrit koşullarımdaki kadar özgürlük yanlısı ve adil olamayacağına inanarak, bu savunmamı dostça ve yoldaşça yürümesini bilmiş ve bilecek olanlara adıyorum.

Birinci Kitap

UYGARLIK

-Maskeli Tanrılar ve Örtük Krallar Çağı-

Birinci Bölüm: YÖNTEM VE HAKİKAT REJİMİ ÜZERİNE

Kavram olarak yöntem, amaçlara ilişkin en kestirmeden sonuca götüren yol, alışkanlık, sağduyulu yaklaşım biçimleridir. Hangi yolun hedefe en doğru ve kestirmeden götüreceği netleştğinde, yöntem tutturulmuş demektir. Yöntemin olumlu yanı, denenmiş olması ve sonuç vermesindeki başarısıdır. Uzun denemelerden sonra belirlenmesi, ilgili yol alıcıları için vazgeçilmezdir. Mürit-mürşit ilişkisini çağrıştırır.

Tarihin derinliklerinde anlam vermeye çalıştığımızda ilk karşımıza çıkan yöntem, tüm olaylar ve anlayışlara ilişkin mitolojik yaklaşımdır. Dar anlamda mitoloji de bir yöntemdir; hakikati açıklama metodudur. Mitolojinin arkasında bir evren anlayışı vardır. Doğanın canlı ve ruhlarla dolu olarak değerlendirilmesi günümüz için her ne kadar çocuksu da görülse, bilimin vardığı seviye göz önüne alındığında, aslında hiç de abartıldığı kadar yanlış bir yöntem değildir. Ölü, cansız ve dinamizmden yoksun yöntem anlayışları mitolojiden daha çok anlam yoksunudur.

Mitolojik yaklaşımın yaşamla bağlantısı kesinlikle çevreci, kaderden uzak, determinist olmayıp özgürlüğe açıktır. Doğallıkla uyumlu bu yaşam anlayışı, insan topluluklarını büyük dinler çağına kadar çok renkli ve coşkulu kılmıştır. Efsane, destan ve kutsallıklarla yüklü mitolojiler özellikle neolitik dönemin temel yaşam zihniyetidir. Söylencenin nesnelle çelişmesi, içeriğinde anlamlı yorumların geliştirilemeyeceği anlamına gelmez. Söylenceler (mitolojiler) üzerine anlam değeri hayli yüksek yorumlar yapılabilir. Tarih bu yönlü yorumlar dışında çok az kavranabilir. En uzun yaşam dönemini söylene biçiminde geçiren insan topluluklarını kavramada temel bir yöntem olarak mitoloji vazgeçilmez önemdedir. Mitolojik yöntemin tam zıddı gibi konulan günümüzün bilim yöntemlerinin de çoğunlukla birer mitolojiden ibaret oldukları yeterince kanıtlanmıştır.

Tek tanrılı dinsel dogmalarla onların devamı olarak kesin yasalarla çalıştığı iddiasında olan bilimsel yöntemin alabildiğine gözden düşürdüğü mitolojik yöneme, mitolojik anlamlara itibarı yeniden verilmek durumundadır. Ütopyalarla akraba olan mitolojiler insan türünün vazgeçemeyeceği anlam, zihin biçimidir. İnsan zihnini ütopyasız, mitolojisiz (efsanesiz, destansız) bırakmak, bedeni susuz bırakmaya benzer. Daha iyi anlaşılacaktır ki, bütün canlı zihinlerinin bir toplamı olan insan zihni, bu kapsamdaki bir zenginliği sadece matematik analitik zihniyete indirgeyemez. Bu, yaşama aykırılıktır. Milyonlarca canlı zihni nasıl matematik bilmezse, onların toplamı olan insan zihni de matematiğe mahkûm edilemez. Kaldı ki, matematik ilk icat edildiğinde bir Sümer uygarlık buluşudur ki, asıl işlevi olan artık-ürünü hesaplamakta kullanılmıştır. Günümüzde insan mantığı neredeyse bir hesap makinesine indirgenmiştir. Peki, milyonlarca canlı zihni, hatta atom altı parçacıkların hareketini, ölçüye gelmeyen astronomik büyüklükleri nasıl ve neyle kavrayacağız? Matematiğin gücünün bu mikro ve makro evrenlere yetmediği açıktır. En azından kapıyı yeni anlam yöntemlerine açık tutmak gerekir ki, kendimizi peşinen dogmalara boğmayalım.

Canlı sezileri küçümsenemez. Yaşam adına ne varsa o SEZİLER’de gizlidir. Bu sezilerin makro ve mikro evrenlerden bağımsız oldukları da söylenemez. Anlayışa daha yakın olan, bu seziler dünyasının evrenin temel bir özelliği olmasıdır. Bu nedenle mitolojik yöntem evreni kavramada pek de değersiz sayılamaz. Belki de en az bilimsel yöntem kadar evreni kavramamıza katkıda bulunabilir.

Mitolojik anlayıştan dogmatik dinsel anlayışa geçiş büyük bir aşamadır. Bu geçiş toplumda hiyerarşi ve sınıflaşmaya dayalı bir dönüşümün zihinsel alanı da işgal etmesiyle yakından bağlantılıdır. Hükmeden ve sömüren ilişkisi sorgulanamaz dogmalara ihtiyaç gösterir. Dogmalara kutsallık, tanrı sözü ve dokunulmazlık gibi tabu değerler bahşedilmesi, gizledikleri ve meşruiyet sağladıkları hiyerarşik ve sınıfsal çıkarlarla, sömürü ve iktidarla ilişkilidir. Bir anlayışta ne kadar katı bir hüküm varsa, orada o kadar zorbalık ve sömürü gizlidir.

Dinsel yaklaşımlar insanlık tarihinde mitolojik dönemden sonra en uzun süreli bir döneme sahiptir. Yazılı tarihle de başlatılabilir. Veya az öncesinde, sonrasında. Anlaşılması gereken, dinsel dogmaya neden bu denli ihtiyaç duyulduğudur. Bu yaklaşımın bir yöntem olduğu açıktır. Dinsel yaklaşımda, yaşamın hedefi ve gerçeğe ulaşmanın yolu olarak, doğadan ve toplumdan aşkın varsayılan ilahlara atfedilen SÖZ’e göre hareket esastır. Bu sözlerden sapış; yaşarken angarya, her tür kölelik, öldükten sonra cehennemlik olmaktır. Maskeli tanrıların inşa edildiği eşikteyiz. Bu tanrının aynı zamanda toplum üzerinde buyruk ve sömürüyü gerçekleştiren şef veya despot olduğu kolaylıkla sezilmektedir. Aşırı maskeleye insan anlayışını aldatmakla yakından bağlantılıdır. Zaten despotların ilk çıkışlarında kendilerini tanrı-krallar olarak adlandırmaları bu

hususunu yeterince açıklamaktadır. Akabinde kendi sözlerini kanunlaştırmaları ve kesin hakikat olarak sunmaları yaygınca görülen tarihsel bir durumdur. Baskı ve sömürü derinleştikçe, dinsel dogmatik yöntem insan zihniyetinin başat yolu haline getirildi; daha doğrusu, bir toplumsal gerçeklik olarak inşa edildi. Tanrı maskeli despotların yaşamı kurutan ve boğan hükmü altındaki uzun süreli köleliğe insanlığın bu yöntemle boyun eğmesi sağlandı.

Dinsel yöntemin bir zihniyet alışkanlığı yolu olarak önemi, binlerce yıl katı gelenekler sonucunda insan yığınlarında kölece boyun eğmeyi meşrulaştırmasında ve kadercilik anlayışını kökleştirmiş olmasındadır. Büyük sömürü ve vahşet savaşları bu yöntem sayesinde mümkün olmuştur: Kutsal söze, tanrı emrine göre yaşamak! Şüphesiz yönetici konumunda olanlar için bu yöntem büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Sürüçoban diyalektiği kurulmuştur. Kölelik toplumların vazgeçilmez bir gelişme aşaması olarak sunulmuş, hatta ondan öteye değişmez toplum anlayışıyla doğal gerçeklik bu temelde dondurulmuştur. Bir yandan çok edilgen bir doğa ve toplum anlayışı, diğer yandan çok aktif, her şeyi yaratan, olduran bir aşkın yöneten ve hükmeden tanrı anlayışıyla zorunlu bir diyalektik bağlam haline getirilmiştir. İlk ve ortaçağları bu anlayış, bu yöntem yönetmiştir dersek fazla abartıya kaçmış olmayız.

Dogmatik yöntemin en sakıncalı tarafı canlı, kendi kendine evrimleşen bir doğa anlayışı yerine edilgen, ancak yüce buyurganın dıştan emirleriyle hareket eden bir yolu insanlığa dayatmış olmasıdır. Bunun toplumsal alan üzerinde en önemli sonucu, aynı edilgen yapıları ve dıştan çoban yönetimini çok doğal kılmasıdır. Bu yöntemin en eski olduğu kadar en aşkın öznel arz etmesi ortaçağda doruk noktasına varmıştır. Artık nesnel dünya nerdeyse anlaşılabilir ve yok sayılmıştır. Dünya geçici bir yaşam durağı iken, kalıcı ve ebedi idealler esas yaşam biçimi olarak varsayılmıştır. Dogma ve klişeleri kim en çok biliyorsa o âlim sayılmış ve en üstün mertebeye oturtulmuştur. Anti-mitolojik karakterdeki bu düşünüş yolu tarihin, dolayısıyla yaşamın en dizginleyen ve tutsaklığa mahkûm eden rolünü başat olarak oynamıştır.

Dinsel yöntemin olumlu yanı ise, toplumda ahlak olgusuna büyük mesafe aldırmasıdır. Bu aşamada ve bu yöntem altında iyilik ve kötülük düşüncesi büyük ayrımlara uğratılmış ve kesin hükümler getirilmiştir. Yöntemin fark ettiği temel husus, insan zihninin esnekliği, dolayısıyla biçimlendirilebilir özelliğidir. İnsanın kendi altındaki hayvanlar âleminden bu zihniyetle farklılık arz etmesi ahlaksal gelişmenin temelidir.

Ahlaka başvurulmadan ne toplumsallaşılabilir ne de yönetilebilir. Yöntemde ahlak toplum için vazgeçilmez bir oluşum ve yönetim gerçeği, algısıdır. Ahlakın pozitif ve negatif içeriğini tartışmaksızın, bu yönlü bir gelişme toplumsal algılamının vazgeçilmezi olarak sayılmak durumundadır. Şüphesiz ahlak metafizik bir algıdır, ama bu husus onun varlığını geçersiz ve önemsiz kılmaz. Metafizik ahlakın mitolojik dönemdeki ilkel ahlaka göre bir üstünlüğünden bahsetmek abartı sayılmaz. İnsan toplumunu ahlaksız düşünmek, belki de yiyecek ot bırakmadıkları için nesli tükenen dinazorlar gibi insanın kendi türünün ya da dünyanın yaşanabilir çevresinin sonunu getirmesi demektir. İkisi de aynı kapıya çıkıp, sonuçta insanın sürdürülemez bir tür haline gelmesidir. Nitekim ahlakın büyük yıkılışıdır ki, günümüzde çevre sorunları felaketin eşliğine kadar getirilmiştir.

Sadece temel dinlerde değil, klasik Yunan düşüncesinde de dogmatik yöntem ağır basar. Bu düşüncede diyalektik yöntemin, nesnel yaklaşımların yeri çok sınırlıdır. Hâkim yöntemler olarak Aristo ve Eflatun'un idealizmi, ortaçağdaki dogmatik dinsel yöntemin en güçlü dayanakları olmuştur. İdealizmin en büyük filozofu, hatta yaratıcısının Eflatun olması veya öyle varsayılması, onu peygamberlik yaklaşımının gözdesi yapmıştır. Peygamberliğe en yakın filozoftur.

Üç büyük dinin peygamberlik yaklaşımları da iyi stabilize edilmiş dogmatik yöntemin kurucu mesafesindedir. Her üç dinin ağır basan yanları metafizik ahlakın kurucu öğeleri olmalarıdır. Buda, Zerdüş, Konfüçyüs ve Sokrates'te ahlak zirveye erişir. Özellikle Zerdüşlükte iyilik-kötülük temel felsefe olarak aydınlık-karanlık ikilemiyle eş tutulmuştur. Tarihte değeri yüksek olan bu bilgelerin şahsında insanlık büyük bir ahlaki merhale kat etmiştir.

Kapitalizmin dünya sistemi haline gelmesinde 'bilimsel metot' anlayışı önemli rol oynar. Roger ve Francis Bacon'la Descartes'in öncülük ettiği yeni yöntem anlayışında özne ve nesne ayrımı özenle belirtilir. Ortaçağın dogmatik yönteminde özne ve nesneye pek yer yoktur. Gölgemsi bir işlevleri vardır.

Rönesans'la ayağa kalkan Batı Avrupa, Hıristiyanlıkta reformla ve felsefi aydınlanma devrimiyle özne ve nesnenin görünümünde yeni bir çağ açmıştır. İnsanın özneliğiyle dünyanın nesneliği iki temel faktör olarak yaşamda başköşeyi temsil ederler. Tanrı sözünü esas alan dogmatik yöntem ahlakla birlikte önemini yitirir. Daha doğrusu, eskinin örtük kralları ve maskeli tanrıları yerine, çıplak krallar ve maskesiz tanrılar

dönemine geçilir. Bunda kapitalistik sömürü tarzı temel dürtüdür. Kâr adı altında gerçekleştirilen istismar her bakımdan toplumun algılanışını değiştirme zorunluluğunu duyar. Yeni 'bilimsel yöntem'in altındaki temel etken bu zorunluluk veya ihtiyaçtır. İnsanlık ve doğa çok büyük bir istismara uğratılmakla karşı karşıyadır. Toplumun bu istismarı kolay kolay kabul edemeyecek olan vicdanı (ahlakı) ancak büyük bir zihniyet değişikliği ile yeniden inşa edilecektir. İşte bunun için temel doğruluk yolu olarak 'yönteme' büyük işlev düşecektir. Descartes'in köklü bir dönüşüm için büyük bir şüphecilik hastalığını yaşadığı, her şeyden şüphe ettiği, bunun sonucunda "Düşünüyorum, o halde varım" yargısına sığındığı meşhurdur. Bacon'ların 'nesnellik' için büyük özen gösterdikleri iyi bilinir. Birincisi bireyin bağımsız düşünebilmesine kapıyı aralarken, ikinciler 'nesne' hakkında bireyin dilediği gibi tasarrufta bulunabilmesine kapıyı aralar.

Bilimsel yöntemde 'nesnellik' kavramını yeniden ve çok derinlikli olarak yorumlamak gerekir. Analitik düşünce dışında, insan bedeni de dahil, tüm doğanın (canlı ve cansız) nesne olarak tanımlanması, esasta kapitalizmin doğayı ve toplumu sömürsünde ve tahakküm altına almasında kilit bir işleve sahiptir. Özne ve nesne ayrımını derinleştirmeden ve büyük bir meşruiyete kavuşturmadan, yeniçağa ilişkin zihniyet dönüşümü sağlanamaz.

Özne analitik düşüncenin en meşru geçerli faktörü iken, nesne de üzerinde her tür spekülasyonun yapılabileceği 'maddi' ögedir. Diğer bir deyişle 'objektivite'yi temsil etmektedir. Bu ayrım uğruna büyük kavgalar verilmiştir. Kiliseyle bilimin kavgasını salt 'doğruluk' hakkında bir çekişme olarak görmemek gerekir. Bu kavganın altında büyük toplumsal mücadeleler söz konusudur; bir anlamıyla ahlak yüklü eski toplumla ahlaki örtüden soyunmak isteyen çıplak kapitalist toplumun çekişmesi vardır. Mesele salt kilise ve bilim çekişmesi de değildir. Daha genelinde toplum vicdanının tüm tarihi boyunca muhafaza ettiği, istismarı yasaklayan, lanetleyen ve günah sayan sistemle toplumu hiçbir yasak, günah ve lanet tanımadan sömürüye ve tahakküme ardına kadar açmak isteyen kapitalist yeni toplumsal projenin çatışması söz konusudur. 'Nesnel yaklaşım' bu projenin kilit kavramıdır.

'Analitik düşünce'nin 'nesnellik' kavrayışı altında operasyona yatıramayacağı hiçbir 'değer' yoktur. Sadece insan emeği değil, tüm canlı ve cansız doğa tasarruf altına alınıp mülkleştirilebilir. İnceleme ve araştırmalara tabi kılınıp üzerinde her türlü sömürüye hak kazandırılabilir. Seçkin özneler dışında her şey mekanik olarak değerlendirilip acımasızca tahakküme ve istismara tabi tutulabilir. Doğaya ve topluma karşı temel özne olarak örgütlenen birey-vatandaş-ulus-devlet toplumu, yeni maskesiz tanrılar olarak, soykırımlardan çevreyi yaşanmaz hale getirmeye kadar her türlü çılgınlığı yapma kudretine sahip 'yeni icat'lardır. Eskinin 'Leviathan'ı artık kudurmuş gibidir. Hükmetmeyeceği, parçalamayacağı bir nesne yok gibidir. Nesnel yaklaşımı bilimsel yöntemin son derece masum bir kavramı gibi algılamanın büyük felaketlere, sapmalara ve ortaçağdan kalma engizisyonlardan daha acımasız katliamlara yol açtığı iyi anlaşılmalıdır. Nesnel yaklaşımın hiç de masum bir bilim kavramı olmadığı önemle belirtilmelidir.

'Bilimsel yöntem'in kendisi en büyük sınıfsal bölünme aracı olarak kavranmadıkça, sosyolojinin günümüzdeki işlevsizliği ve iflas durumu açıklanamaz. Açıkça belirtmeliyim ki, en iddialı toplumsal bilim geçiren ve bir dönem benim de öyle saydığım 'bilimsel sosyalizm'in iflas etmesinde de 'nesnel' 'bilimsel yöntem'in belirleyici bir rolü vardır.

Bilimsel sosyalizmin ve tüm türevlerinin uzun süreli uygulama ve toplumsal sistem inşalarından sonra içten çözümlere yıkılmaları veya direkt devlet kapitalizminden özel kapitalizmlere dönüşüm geçirmeleri, temellerindeki 'bilimsel yöntemden', onun 'nesnelleştirme' anlayışından ileri gelmektedir. Yeri geldikçe bu konuları kapsamlıca açacağımı belirtmekle yetiniyorum. Yoksa sosyalizm mücadelesine büyük inanç ve çabayla katılanların dürüst niyetlerinden asla kuşku duyulamaz.

Özne-nesne ayrımına temel rol atfeden tüm bilimsel yapılar bağımsızlıklarına çok düşkünlüdürler. Öyle ki, bunlar her tür toplumsal değer yargılarının üstünde hareket ettiklerini iddia ederler. Bilim adına belki de yapılan en büyük sapma bu iddialarda gizlidir. Belki de hiçbir çağda kapitalist çağda olduğu kadar bilimin hâkim sistemle bütünleşmesine tanık olunmamıştır. Yönteminden içeriklerine kadar bilim dünyası hem sistemin en büyük inşa gücü, hem de meşruiyetini sağlayan ve koruyan güçtür. Kapitalist çağın bilim yöntemi ve bu temelde oluşan bilimleri, gerek sistemin kârsal işleyişinin, gerekse bunun yol açtığı ve toplumun tüm iç ve dış halkalarını kaplayan savaşlar, krizler, acılar, açlık ve işsizlik, çevre yıkımı ve nüfus patlamalarının esas sağlayıcı, yol açıcı gücüdür. "BİLİM GÜÇTÜR" özdeyişi bu gerçeğin iftiharla dile getirilişidir.

Belki de bunda kötü olan ne var denilecektir. Masumiyet ve meşruiyet zırhına bürünen sistemden bu sesler, yargılar rahatlıkla dile getirilirken, en doğal tutum ifade edilmiş olur.

Eğer günümüzde kapitalist modernite tüm parametrelerinde sürdürülemezlik işaretlerini veriyorsa, bunda en büyük pay sahibi dayandığı 'bilimsel yöntemdir'. Dolayısıyla sistem eleştirisini dayandığı yöntemde ve ortaya çıkarılan 'bilimsel disiplin'lerinde geliştirmek yaşamsal öneme sahiptir. Sosyalist eleştiri de dahil, tüm sistem eleştirilerinin temel zaafi, sistemin dayandığı ve onu var kılan yöntemin aynısını kullanmalarıdır. Hâlbuki o yönetime dayanarak inşa edilen toplumsal gerçeklik, aynı yöntemle ne kadar eleştirilse de, aynı sonuçla karşılaşmaktan kurtulamaz. Çokça bilinir, önceden çizilen yollarda yürüyenler, o yolların vardığı köy ve kentlere ulaşmaktan başka bir yere varamazlar. Bilimsel sosyalizm de dahil, sistem karşıtlarının başına gelen de budur.

Değerlendirmelerimde özne ve nesne ayrımının sınıfsal ve toplumsal karakterini temel almaya büyük özen gösteriyorum. Çünkü masum gibi gözüken bu iki kavram, sürdürülemez hale gelen modernitenin ontolojik (varoluş) nedenleridir. Sanıldığı gibi bu kavramların bilimsel kazanımlarla ilişkisi yoktur veya izafi karakterli olmaktan masum değildirler. En azından ortaçağdaki dogmatik yöntem kadar saplantılı bir doğa ve özne anlayışına sahiptirler. Özne ve nesne ayrımını açıkça yapmakla yaşamın kavranmak istenmesi, insan yaşamını ortaçağdan daha geri ve silik kılmakta ve maddi boğuntuya taşımaktadır. Dogmatik yöntemin nefessiz bıraktığı ve özgürlükten yoksun kıldığı insan yaşamı, kapitalist modernitede özne-nesne ayrımına dayalı olarak paramparça edilmektedir. Yaşamın tüm alanlarında derinden bir yarılma inşa edilmektedir. 'Bilimsel disiplin'lerle bütünlüğün hücrelerine kadar parçalanmasıyla yitirilen en büyük değer, toplumsal yaşamın mekân ve zamanla kayıtlı bütünlüğü ve bölünmezliğidir. Günümüzdeki 'yaşam sıkışması' kadar özünden, mekânsal ve zamansal dayanaklarından kopartılmış yaşam trajedisinden daha vahimi düşünülemez. Kaderlerin en kötüsüyle karşı karşıyayız. Toplumsal kanserleşme bir alegorik yaklaşım değil, yaşama karşı en anlamlı bir sistem yorumudur.

Üzerinde yoğunca durulması gereken bu konu, bir savunma çerçevesinde ancak sınırlı bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Karşı eleştiriyle yeni bir yöntem önermiyorum. Bu tümüyle yöntemsizliği önerdiğim anlamına da gelmez. Sadece insan yaşamında değil, tüm canlı ve cansız doğa yaşamında da bağlı kalınan yolun, yöntemin, yasaların ifade ettiği hususların farkındayım. Yol ve yönetime değer biçmekteyim. Ama yöntem ve yasa anlayışında her zaman deterministik bir öz taşınırken, bundaki ısrar ve kalıcılığın gelişmenin ve özgürlüğün inkârına varabilme tehlikesi taşıdığını da önemle belirtmek durumundayım. Yöntemsiz, yasa-sız evrenlerin varlığını düşünmüyorum. Ama evreni sadece matematik bir düzene sahipmiş gibi ele alan Descartes mekanizminin temel olduğuna da inanmıyorum. Matematik ve yasa mantığının hastalıklı olduğuna dair derin kuşkularım vardır. Matematik ve yasa icatçısı Sümer rahipleriyle günümüzün bilimsel zihniyeti arasında büyük benzerlik görüyorum. İkisinin de aynı uygarlığı temsil ettikleri kanısındayım.

Yöntem karşıtı olmak ne tamamen yöntem inkârı, ne de alternatif yöntem arama anlamına gelir. Özgür yaşam seçeneğine daha yakın yorum imkânlarına açık olmanın daha yüksek değer taşıdığını belirtmek gerekir. Eğer hedef yaşamın anlamına varmaksa, yöntem buna aracılık etmelidir. Kendi başına büyük endüstriyel üretim ve büyük devlet insanlığa mutluluktan çok savaş ve yıkım getirmişlerdir. Üretim ve güç birleşince, anlamdan daha çok uzaklaştırmaktadır. Birikim sahipleri yaşam karşısında her zaman en büyük anlayışsızlıkları sergileyen kesimlerin başında gelmişlerdir. Toplumda birikime hep şüpheyle bakılır. Yöntem sorununun kurtulmak veya bu sorunu aşmak köklü anlamlar içerir; içinde yaşanılan çağ ve uygarlıkla hesaplaşmayı gerektirir. Tarihsel zamanlarda bunun çarpıcı örneklerine rastlamaktayız. Kapitalizme, onun tüm modern kurum ve kalıplara damgasını vuran yöntem ve bilim disiplinlerine radikal eleştiri getirilmeden, bu temelde bilimin özgür yaşamı daha yakın kılan yeniden inşasına yönelmeden çıkış aramak beyhude bir çabadır. Modernite-postmodernite ikilemine katkı sunmak niyetinde değilim. Bu konuda sergilenen birçok yaklaşıma saygı göstermekle birlikte, sorunun özünden uzak kaldığı kanısı halen yaygındır. Postmodernite, modernitenin yeni kılıflar altında kendini sürdürmesi olarak da değerlendirilmektedir.

Kendi yorumumu HAKİKAT REJİMİ kavramı adı altında sunmak durumundayım. Bir alternatif yöntem arayışından ziyade, yanılgılarla yüklenmiş ve özgürlük değerinden uzaklaştırılmış yaşam sorunlarından çıkış yolu aranmaktadır. Şüphesiz insan toplumunda hakikat arayışçılığı hep olagelmıştır. Mitolojilerden dinlere, felsefeden günümüz bilimlerine kadar birçok seçenek bu arayışlara yanıt olarak belirmiştir. Yaşamı bu seçenekler dışında yaşamak düşünülmeyeceği gibi, sorunlar yumağının bu seçeneklerden kaynaklandığı gibi bir ironi de inkâr edilemez. Yani ne onsuz olunur, ne onunla olunur dilemması (ikilemi) söz konusudur. Fakat yaşadığımız modernitenin benzersiz bir farkı vardır. Modernite birçok alanda sürdürülemezlik sınırlarına dayanmıştır. Bir çırpıda sayarsak artan nüfus, kaynakların tükenişi, çevre yıkımı, sınırsız büyüyen toplumsal

çatlaklar, çözülen ahlaki bağlar, yaşamın mekân ve zamandan kopuşu, büyük stresli ve büyüsunü, şiirselliğini yitirmiş yaşam, dünyayı çöle çevirecek nükleer silah yığınakları, sonu gelmeyen ve tüm toplumsal bünyeyi saran yeni savaş türleri gerçek bir mahşeri çağrıştırmaktadır. Bu aşamaya gelişin kendisi bile Hakikat Rejimimizin iflas ettiğini göstermektedir. Umutsuz bir tablo sergilemek durumunda değilim. Ama karşımızda, içimizde yiten yaşama karşı sessiz kalacak, çılgık atmayacak halde de değiliz. Umutsuz olmayalım, göz yaşlarına boğulmayalım. Fakat bunun için çare gerekir.

Hakikat arayışımız boş bir çaba mıydı, yoksa karanlık güçler çağından mı geçiyorduk? Büyük yanlışlıklar nerede ve ne zaman yapıldı; saplantılara nerede ve ne zaman girildi?

Kapitalist modernitenin gücünü ezici biçimde yanılgılı toplum inşalarından aldığına eminim. Buna karşı büyük mücadelelerin verildiği inkârâ gelmez. Başarı diye sunulan sistemlerin başına gelenler de ortadadır. O halde sistemin hep iddia ettiği gibi, yaşanılan son ve ebedi dünya mıdır? Başka bir dünya mümkün değil midir? Güncel olarak sorulan soruları tekrarladığımın farkındayım. Fakat birçok noktada düşülen yöntem hatalarından bilim disiplinlerindeki yanlışlıklara, iktidar ve ekonomi yorumlarından hukuk ve estetiğe hükmeden tahakkümcü anlayış ve kurumlaşmalara kadar birçok olgunun içyüzünü sergileyecek durumda olmayı küçümsemek gerekir. Bu anlamda bir denemeye girişme gücünü kendimde görüyorum. Bunu özgürlük değerlerine karşı sergilenmesi gereken bir borç, bir görev olarak da değerlendiriyorum.

Konuya giriş cümlesi olarak belirtmeliyim ki, insan düşüncesine hükmeden iki temel kalıp olan öznel-nesnel, idealist-materyalist, diyalektik-metafizik, felsefi-bilimsel, mitolojik-dinsel gibi bölünmeler anlamı zayıf kılmış ve çarpıtmıştır. Bu ikilemlerdeki derinleşmeler, kapitalist moderniteye yol açan temel yöntem hatalarıdır. Uygarlık tarihi boyunca düşünce ve inançların bu yönlü gelişimi, geliştirilmesi iktidar ve istismar sahiplerince hep desteklenmiş ve kurdukları sistemlerin sürdürülmesinde temel meşruiyet rolünü oynayarak kapitalizmde zirvesine taşınmışlardır. Bu ikilemlerin soyut bir tarih gibi yorumlanması da esas olarak yürürlükteki iktidar ve sömürü sistemlerinin yararınadır. Eğer insanlık zihniyeti bu ikilemlerle boğuşturulmasaydı, hiçbir iktidar ve istismar düzeni tarihte bu denli etkili olmazdı. Zihniyet savaşlarını bu ikilemler etrafında sürdürmek, adeta şehvet gibi daha çok iktidar ve sömürü arzusuna yol açar. Hakikat arayıcıları, bu ikilemlerdeki başarıları oranında, iktidar sahiplerinin yanında ve sömürü odaklarında kendilerine hep seçkin yer bulmuşlardır. “Hakikat iktidardır, iktidar hakikattir” deyimi büyük geçerlilik kazanmıştır. Buradaki hakikat rejimi, siyasi istismar rejiminin en sağlam müttefiki konumundadır. Bu ittifakın sonucu ise, daha çok baskı ve istismardır. Bunun sonucu ise, özgür ve anlamlı yaşamın yitimidir.

O halde bu hakikat rejimini bırakmak, yöntem itibariyle yapılması gereken ilk ciddi işimiz olmalıdır. Aslında negatif bir duruş gerekiyor: Sistemin hakikat rejimine her cepheden olumsuz davranmak! Kuru bir cephe alıştan bahsetmiyorum. Onu çözümlenerek karşı duruşun sergilenmesi gereğini belirtiyorum. Sadece iktidar ağlarına karşı değil, sömürü odaklarına karşı da ancak bu odakların her yerinde karşılarında anlamlı direniş ve topluluk inşa çabaları geliştirilirse, sistem püf noktasından yakalanmış ve çözülmeye başlanmış olacaktır. Tüm toplumsal inşalar zihniyet ürünüdür. Söylenenin aksine, eller ve ayaklar toplumu inşa etmez. Öyle olsaydı, karşımızdaki dünya bambaşka olurdu. Tarihin tüm önemli olayları, gelişme süreçleri ve yapılanmaları etkili zihniyetler ve iradelerinin eseri olarak ortaya çıkmışlardır. Marksist yöntemin en büyük hatalarından biri, devrimi zihniyet alanlarında yoğunlaştırmadan, yeni toplumsal inşayı günlük baskı ve istismar altındaki proleterden beklemesidir. Marksistler proleterin yeniden fethedilmiş köle olduğunu görememişlerdir. ‘Özgür işçi’ safsatasına bizzat düşmüşlerdir. Diğer hatalarla birlikte bunun sonuçları bilinmektedir.

O halde insanlığın bilimsel kazanımlarına da anlam vererek kazanmamız gereken zihniyet nasıl olmalıdır?

Bu soruya daha açık yanıt vermek için öznellik ve nesnellikten kaynaklanan, ama sonuçta aynı kapıya varan iki zihniyet duruşunu daha derinliğine deşifre etmeliyiz.

Birincisi, nesnellığın, çokça iddia ettiği gibi, doğa ve toplum yasalarının olduğu gibi ifadesi olmadığıdır. Derinliğine araştırılır ve fark edilirse, nesnel yasallılığın eski ‘tanrı sözü’ deyiminin modern biçimi olduğu görülecektir. Bu nesnellikte hep doğa ve toplumu aşan güçlerin sesi yankılanır. Daha da deşilirse, bu sesin zorbanın ve istismarcının hâkimiyetinden kaynaklandığı anlaşılır. Nesnel zihin ve duyduğu sesler düzeni, uygarlık sistemleriyle yakın bağlara sahiptir. Bu sistemlerce terbiye edilmişler ve kulağa aşına kılınmışlardır. Nesnelere yeni bilgiler kopartılsa dahi, bunlar anında sistemin yerlerine eklemlenirler. Her yeni buluşun, teknik sistemdeki sahiplerince ya önceden ya sonradan binbir bağla bağlandıklarını iyi görmek gerekir. Ak-sinde ısrar edilirse, Âdem’den İbrahim’e, Mani’den Hallac-ı Mansur’a, Saint Paul’dan Giordano Bruno’ya

kadar gelen tarihsel örneklerinde gördüğümüz gibi sistem tanrılarının gazabına uğratılırlar. Nesnel olma gerçeğe ve adalete yakın durduğunda binbir düşmanla karşılaşır. Nesnel olma eğer gerçekten algının, gönül gözünün gördüğü şeyse çok değerlidir; özgür yaşam değerine bağlandığında gerçek bilgelige de götürür. Ama bunun için Hallac-ı Mansur ve Bruno gibi düşünce savaçısı olmayı göze almak gerekir.

Bilimsel yasalar açısından nesnellikten iki yönlü sonuç çıkarılabileceğini özenle bilmek gerekir. Hangisinin kurulu hâkim sistemin, hangisinin gerçeğin yansıması olduğunu bilmek büyük uğraş ve direniş gerektirir. Daha çok analitik düşünceye ait olan nesnel düşünce tarzı duygusal zekâ kaynaklı anlık sezgisel düşüncelerle bağıntılı kılınmazsa, tarihte ikinci bir dinazor rolünü oynayacaktır. Atom bombasını doğuran canavar, kapitalist modernitenin analitik düşünce yapısıyla teçhiz edilmiş eski Leviathan'ın yeni versiyonudur. Bahsettiğimiz olumsuz tablonun sorumlusu da bu yeni versiyondur. Ulus-devlet biçimindeki maskesiz yeni tanrıyı incelediğimizde, nesnel analitik düşüncenin neye kadar olduğunu daha yakından göreceğiz.

Nesnellığın karşı kutbunda yer tutan öznellik, gerçeğe içgörüsüyle, nesnesiz spekülasyonlarla varılacağı iddiasındadır. Bu, Eflatunculuğun bir biçimidir. Kendi başına bırakıldığında, nesnellik gibi yanılma ve saplantı yönü hemen açığa çıkar: Gerçek duyumsandığı, hissedildiği kadardır. Bu bir yönüyle varoluşçuluğa kadar varır. İnsanı kendini yarattığından ibaret sayar. Adına birçok düşünce ekolu kurulmasına rağmen, nesnellik gibi sistemde yer almakta geride kalmaz. Doğa ve toplum anlayışında 'sübjektivizme' (obje inkârcılığı) düşmesi, bireyciliğin güçlü dayanağı olmasına götürür. Modernitenin bireyini egoist yapan anlayış, öznelcilikle yakından bağlantılıdır. Bunun sağlıklı 'ben' yerine bencillige yol açması, tüketim toplumuna götüren temel güdümlenime bağlanır.

Öznellik 'ne kadar benlik, o kadar hakikat' saplantısından da sorumludur. Kapitalist sistem bu düşünce yapısına çok şey borçludur. Başta edebiyat olmak üzere, sanat alanına yansıtılan bu düşünce tarzı sanal dünya yaratımıyla sonuçlanmıştı. Sanat endüstrisi aracılığıyla tüm toplumu etkisi altında tutarak, sisteme muhtaç olduğu meşruiyeti katmanlı olarak sağlar. Toplum anlık olarak sanal bir dünyanın bombardımanı altında tutulup, öz düşünüm olanağını hep yitirmeye karşı karşıya bırakılır.

Hakikat bir simülasyon (kopyalama) dünyasına indirgenir. Asıl ve kopya arasındaki ayrımın anlamı kalmaz.

Bir içgörü olarak öznelğin olumlu yanı, duygusal düşünce ile daha yakından bağlantılı olmasıdır. İçgöründe his ve sezgilerle keşfetme güçlü bir yandır.

Tasavvuf ve Ortadoğu bilgeliğinde, içgörü yöntemiyle doğa ve toplum bütünlüğü yakalanmaya çalışılmıştır. Bunda epey de mesafe alınmıştır. Halen güçlü bir kaynak olarak işlevsel kılınabilir. Batının nesnelciliğine karşı Doğunun öznelciliği doğaya ve topluma ahlaki yaklaşımda üstün bir konuma sahiptir. Öznelcilik de, nesnelcilikte olduğu gibi kendini tanrının sesi olarak yansıtma hastalığına sıkça düşmüştür. Bu yönüyle ikisi birleşir. İçsel ve aşkınsal tanrı, doğa ve toplum yaklaşımları bu yönleriyle sistemlerin maskeli ve maskesiz tanrıları durumundaki örtük ve çıplak krallıklara hizmet aracına dönüşmekten, eklemlenmekten kurtulamazlar.

Günümüzde, daha doğrusu kapitalist modernitede nesnelcilik pozitivist okul ve üniversite kurumlarıyla, öznelcilik ise her türlü ruhçuluk ve dincilik kurumlarıyla sağlam yer tutup iki yönden meşruiyet üretirler. Birer hakikat yönteminden, rejiminden çok, sistemin yağdanlığı rolünü oynarlar. İktidar ve istismarın meşrulaştırıcı kadro ve kurumları olarak, çıplak zor ve sömürü kurumları kadar işlevselliğe sahiptirler. Bir kez daha karşımızda 'iktidar hakikattir', 'bilim güçtür' deyişleriyle bütünleşen sistem güçleri söz konusudur. Hakikat arayışı, 'şirket' olarak da değerlendirilebileceğimiz sermaye-bilim-siyaset üçgeninde somutlaşan oyunun adıdır. Bu oyunun dışında her hakikat arayışı ya sistemin düşmanıdır, yok edilir, ya da içlerine çekilerek eritmeye çalışılır. Anlamın büyük yitimi karşısında maddi uygarlığın en gelişkin aşamasıyla kuşatılmış bulunmaktayız. Sermaye-bilim-politik güç çemberinden kurtuluş nasıl sağlanacaktır? Nietzsche'den Michel Foucault'ya kadar özgürlük filozoflarının cevabını aradığı bu soru kolayca cevaplandırılacak cinsten değildir. Modernite karşısında 'iğdiş edilmiş toplum' ve 'insanın ölümü' yargılarına giden bu filozofları anlamak gerekir. Ölüm kampları, atom bombası, etnik temizlik savaşları, çevre yıkımı, kitlesel işsizlik, yaşamın aşırı sıkışması, kanserde artış, AIDS türü hastalıklar bu yargıları doğruladığı gibi, karşı hakikat arayışlarını da o denli ivedi ve gerekli kılmaktadır.

Bir kez daha belirtmeliyim ki, büyük muhalif kuramlar olarak değerlendirilen bilimsel sosyalizm, sosyal-demokrasi ve ulusal kurtuluş akımları, modernitenin mezhepleri olarak çoktandır yerlerini belli etmişler

ve rollerini oynamışlardır. Birçok postmodern arayışın kılık değiştirmiş modernist düşünce akımları oldukları da kavranmaktadır.

Sistemler zirvedeyken çözülmeye başlar ve düşüşe geçerler. 1970'ler kapitalist modernitenin düşüşe geçtiği dönemi ifade eder. Yöntemde de gözden düşme ve parçalanmanın kendini gündemleştirdiği dönemdir. Ekolojik düşüncenin, feminist akımların, etnik-kültürel hareketlerin devreye girmesi bu dönemle bağlantılıdır. Bilimsel yöntemin parçalanışı, başka dünyaların mevcudiyetini ve özgür yorumun değerini ortaya çıkarmıştır. Kaotik olarak da yorumlayabileceğimiz bu dönemi algı zenginliğiyle karşılamak ve farklı zihniyet gruplarını kendi somutlukları dahilinde iktidarın her odağında bir direniş odağı olarak görmek büyük önem taşır.

Tarihsel dönemin yeni değişik yöntemler ve hakikat kurgulamaları açısından verimli olduğunun tespiti, toplumun topluluklar düzeyinde yeniden inşa edilme şansını arttırmaktadır. Özgürlük ve eşitlik ütopyalarının inşa edilmiş toplumsal yapılanmalar halinde somutluk kazanmaları günün pratik görevleri mesafesindedir. Gerekli olan, girilen yolun bilimsel değeri ve özgürlük iradesinin gücüdür. Hakikat aşkının özgür yaşama yaklaştığı dönemden bahsediyoruz. Özdeyişimiz şudur: HAKİKAT AŞKTIR, AŞK ÖZGÜR YAŞAMDIR!

O halde hem yöntem, hem hakikat rejimi olarak aşkla özgür yaşamın peşine düşmeden ne gerekli olan bilgiye erişebiliriz, ne de yeni öncüllükler ve toplumsal dünyamızı inşa edebiliriz. Varsayımlarımız ışığında bilgilenmeyi ve öncü yapılanmaları daha yakından araştıralım.

Araştırmamıza Bacon ve Descartes'in öncüllerini reddederek başlayalım. Özne-nesne ve ruh-beden ikilemini reddettikten sonra insanı temel almak, her bakımdan daha uygun bir başlangıç olabilir. İnsan merkezli bir dünyadan bahsetmediğimiz gibi, hümanist bir yaklaşımı da konu edinmiyoruz. İnsanda yoğunlaşan gerçeklikler toplamını konu edinmekteyiz.

1-Maddenin yapı taşları olarak atomlar, hem sayı hem diziliş olarak insanda en zengin bir varlığa ve bileşime sahiptir.

2- İnsan biyolojik dünyanın tüm bitkisel ve hayvansal yapılarını temsil etme avantajına sahiptir.

3- Toplumsal yaşamın en gelişkin biçimlerini gerçekleştirmiştir.

4- Çok esnek ve özgür bir zihniyet dünyasını temsil etmektedir.

5- Metafizik yaşayabilmektedir.

Tüm bu özelliklerin insanda iç içe, bütünlük dahilinde aynı anda yaşanmasının örneği olmayan bir bilgi kaynağı olduğu açıktır. Bütünlük içinde bu kaynağı anlamak, bilinen gerçekleşmiş evreni anlamakla özdeşdir. En azından anlamak için doğru bir başlangıç değerindedir.

Birinci olarak, maddenin yapı taşları olarak atom içi ve atomlar arası oluşumlarla canlılık arasındaki bağ en iyi insanda teşhis edilebilir. İnsanı bir anlamda düşünen canlı madde dizilişi olarak tasarlamak mümkündür. Şüphesiz tasarımılamamız insanı madde toplamından ibaret saymadığı gibi, maddeyi de tümüyle canlılık hissi olmayan bir yapı olarak görmemektedir. Kendine göre canlı hissi olan maddeyle, madde toplamını aşan bir insan anlamını ilişkilendirmek çetin bir anlam sorunudur. Metafiziğin kaynağını da bu algılamada aramak gerekir. Algılamada yoğunlaşmamız sınırsız esneklikte olup, madde-anlam ikilemini aşabilir. Belki de canlı ve cansız her şeyin amacı bu ikilemi aşmak olabilir. Maddenin amacı anlamlaşmak, anlamın amacı da maddeyi aşmaktır. Aşkın en olgun soluşunu bu ikilemde bulmak mümkün olabilir. Belki de 'ıtme-çekme' ilkesinin kendisi, madde-anlam olarak dönüşüm geçirmiş olabilir. Evrenin temelinde aşk vardır denirken bu ikilemler kastedilmiş olabilir. İnsanda bu aşk en güçlü temeline oturmuş gibidir.

Şunu demek istiyorum: İnsandaki maddeyi araştırmak bana doğruya en yakın yöntem gibi gelmektedir. Modernitenin müthiş izole edilmiş laboratuvarlarında maddenin doğruya daha yakın yorumuna ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, kuantum fiziğinde gözlemlenenle gözlemleyen ilişkisi asla ölçüye mahal vermemektedir. Gözlemleyen maddeyi değiştirdiği gibi, gözlemlenen de laboratuvar koşullarında gözlemleyenden kendini kurtarabilmektedir. O halde doğru algılama ancak insanda iç gözlemlerle mümkün olabilir. Kaldı ki, insandan daha yetkin bir laboratuvar düşünülemez. Bu yöntemle Demokritos atomu keşfedebildiği gibi, doğru yöntemi de çok önceden belirlemiş oluyordu. Laboratuvarlar işe yaramaz demiyoruz; temel ilkelelerin yeri insana ilişkin içgörüdür demek istiyoruz.

İlkemizi daha da geliştirebiliriz. Fizik ve kimyanın tüm yasalarını insanda mükemmel yakın gözlemek mümkündür. Hiçbir fizik ve kimya laboratuvarı insandaki zengin düzenek seviyesine yaklaşamaz. Doğruya daha yakın fizik ve kimya bilgisine insan yapısında erişilebilir. Gerek madde-enerji dönüşümü, gerek en zengin kimyasal bileşikler insan yapısında algılanabilir. Enerji-madde ilişkisinden anlam üretmek, yine en

zengin biçimleriyle insanda mevcuttur. İnsan beyninde madde-enerji-düşünce birliğini yakalamak imkân dahilindedir. İnsanda gerçekleşen bu birlik acaba evrenin de bir özelliği olabilir mi gibi dev bir soruya da bizi götürebilir.

İnsanı esas almada birinci ilkemizin son derece zengin bir algılama potansiyeline sahip olduğu anlaşıl-maktadır. Dolayısıyla bilgilenmenin esaslı bir yolu ve hakikatın ne'liğine (ne olduğuna) ilişkin sağlam bir rejim ilkesi olarak düşünülebilir.

İkinci olarak, insanda canlılık-cansızlık ikilemini en zengin örnekler dahilinde gözlemleyebiliriz. İnsan-daki canlılık gözlemleyebildiklerimiz içinde en gelişkin özellikleri ihtiva etmektedir. Canlılık gelişimi in-sanda zirve yapmıştır. Bununla birlikte madde kısmı da bu canlılık gelişmesiyle iç içe, paralel en gelişkin bir düzeyi sunmaktadır. Beyin maddesindeki düzenlenişle canlılıktaki gelişkinlik halen sınırlarla doludur. Bilim beyin konusunda çok sınırlı bir bilgiye sahiptir. Maddenin beyindeki düzenlenme yeteneğiyle en soyut dü-şünmeye kadar yetenek kazanmış canlılık arasındaki bağlantılar, büyük bir keşif sorunu olarak önümüzde durmaktadır. Örnek zenginliği derken bu muhteşem organı kastetmekteyiz. Ayrıca başta kalp olmak üzere diğer vücut organları başlı başına birer mucizedirler. Hemen şunu da belirtelim ki, insanın organ incelemele-ri tıbbı bırakılmayacak kadar komplekstir. Tüm bilimin birleşmiş haliyle daha anlamlı araştırmalara konu edilmek durumundadır. İnsanı beden-ruh ikilemi halinde tıp ve psikoloji sahasına bırakmak en büyük ceha-lettir ve cinayet kadar suç teşkil eder.

İnsan örneğinde gözlemlememiz gereken canlılık-cansızlık ilişkisini açıklama konusunda bazı varsayım-ları açıklayabiliriz. Her şeyden önce maddede potansiyel olarak canlılık yeteneğini kabul etmek gerekir. Eğer bu yetenek olmasaydı, insandaki maddi düzenleniş ondaki son derece gelişkin duygu ve düşünceli can-lılığa eşlik edemezdi. O halde maddedeki canlılık potansiyeline daha güçlü algılamalarla nasıl ulaşabiliriz? Birinci cevap, 'itme-çekme' ikilemini potansiyel canlılık kavramının başına oturtmak gerektiğidir. Tüm ev-rende gözlemlenen bu asli ilkenin kendisini potansiyel canlılık olarak yorumlamak anlamlı olabilir. İkinci olarak, bu ilkeyle bağlantılı olarak dalganın parçacık karakterli olmasını gösterebiliriz. Evrendeki varlık-boşluk ilke ve ikilemini de bu yaklaşıma dahil edebiliriz. Boşluksuz varlık, varlıksız boşluk düşünülemez. Düşünce sınırlarımızı zorlarsak, aslında varlık-boşluk ikilemi aşıldığında ikisi de ortadan kalkar. Oluşan yeni şeye ne ad verilebilir? İşte ikinci dev soru budur. Bazıları buna hemen alışageldikleri gibi 'tanrı' cevabını verebilir. Oysa bu konuda acele etmemek bizi daha anlamlı düşüncelere götürebilir. Belki de yaşam sırrımı-zın anlamına, cevabına erişebiliriz.

Bilindiği gibi, itim ve çekim için dalganın parçacık karakteri gereklidir. Her ışığa dalgasında mevcut bulunan parçacık karakteri, en yüksek hız olan 300.000 km/saniye rakamının da nedenidir. Işığı yutan 'kara delik' algılaması muammayı daha da arttırmaktadır. Işının hız gücü yutulduktan sonra ulaşılan gerçeklik nedir? Yanıtlanması en zor sorulardan biri de budur. Kara deliklere saf enerji adaları dersek, ışığa halindeki enerjiye ne diyeceğiz? Acaba evren koca bir kara delik-madde ikileminden mi ibarettir? Bu durumda madde, madde olmayanın kendini görünür kılmaması mıdır? O halde kendini görünür kılan evrene büyük bir canlı gö-züyle bakamaz mıyız? Yaşamdaki tüm ikilemler acaba bu evrensel ikilemi mi çağırışmaktadır? Örneğin sev-gi-nefret, iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, doğru-yanlış bu evrenselin yansımaları olabilir mi? Sorular son-suz kılınabilir. Daha yakından tanıdığımız ve bilimini yaptığımız sorularla uğraşmak daha öğretici olabilir.

Maddenin yoğunlaşmış enerji birikimi olduğu kanıtlanmıştır. Einstein'ın meşhur denklemi bilinmekte-dir. Ölü insanla canlı insan ağırlığı arasında on sekiz gramlık bir enerji farkından bahsedilmektedir. Canlılık bu durumda özel bir enerji akış sistemi mi olmaktadır? Bu enerji boşalımı varlığını koruyarak mı çıkmakta-dır? O zaman animizm inancındaki ruhçuluk doğrulanmış veya en azından dikkate alınması gereken bir ina-nış olmuyor mu? Evrenin ruhlarla dolu olduğu veya Hegel'deki evrensel zekâ'nın (Geist), enerjinin madde-nin canlılık ruhu olarak değerlendirilmesi ciddiye alınması gereken bir anlayış, algı, yorumlama olmuyor mu?

Bu tip soruları daha da çoğaltabiliriz. Mühim olan canlılık-cansızlık ilişkisinin ne ortaçağ dogmatizmin-deki metafizik yorumlarla, ne de kapitalist modernitenin ruh-beden, özne-nesne ayrımıyla hakikate yakın olarak değerlendirileceğidir. Ne dıştan can veren yaratıcı güç ilkesi, ne de baştan beri evrende ruh-madde ikileminden kaynaklı yaklaşımlar yaşam zenginliğimizi izah edebilirler. Ortaya koyduğumuz sorular ve ör-nekler, insandaki yaşam zenginliği üzerinde ne kadar yoğunlaşırsak, gözlem gücümüzü ne kadar yetkinleştirirsek, canlı-canlılık dahil tüm gelişmeleri -mucizevi olanları da dahil- kavrama şansımızı arttırabileceğimizi göstermekte ve açıklamaktadır.

Evrende bir adalet ilkesi olduğuna inanmak gerekir. Hiçbir oluşum, koşulları ve izahı olmadan doğmaz. Doğa, oluşumda görebildiğimizden daha adildir. Şaşırtılmış ve çarpıtılmış gözlem yeteneklerimizin kaybindan uygarlık toplumunu sorumlu tutmak daha yerinde bir değerlendirmedir. İnsan oluşumu da adil gerçekleşen bir gelişmedir. Denebilir ki, tüm evrensel düzen, biyolojik âlem ve toplumsal kuruluşların kendileri insan oluşumunun hizmetindedir. Bundan daha büyük adalet olabilir mi? Eğer toplumdaki büyük hiyerarşik ve devlet çarpıtmaları bu gerçeği örtbas etmişse, bunun sorumluluğu bizzat bu insani çarpıtma güçlerinde aranmalıdır. O zaman da görev bizzat adaletin peşindeki insana ait olacaktır. Adalet için her tür anlam ve eylemi geliştirebilecek olan insandır. Tabii “Adalet arıyorum” diyen insanlar bu göreve talip olabilecekleri gibi, gereklerini de anlamlı, örgütlü ve eylemli kılabilirler, sürdürebilecek olanlardır.

Biyolojik âlemdeki büyük çeşitliliği ve evrim kademelerini değerlendirmek ana perspektifimiz dahilinde mümkün görünmekte ve kolaylaşmaktadır. Bitkilerle hayvanlar âlemi arasındaki geçişi canlı ve cansız moleküller arasındaki geçişler sayesinde daha kolay algılayabiliriz. Bilim bu konularda epeyce mesafe kaydetmiştir. Tüm yetersizliklerine ve açıkta kalan sorulara rağmen, ciddi anlam zenginliklerine kavuşmuş durumdayız. Bitkiler evreni başlı başına bir mucizedir. İlkel bir yosundan harikulade bir meyve ağacına, çimenli ortamdaki dikenli güllere uzanmak canlılık yeteneğinin gücünü göstermektedir. Hele gülün güzelliği oranında dikenleriyle kendini koruma bağı arasındaki ilişki, en anlamaza bile bir şeyler anlatabilir. Evrimin en çarpıcı yanı şudur ki, bir sonraki aşama bir öncekini kendinde taşımakta, zenginleşmenin parçası, üyesi olarak korumaktadır. Öyle ki, en sonul bitki tüm bitkilerin bir özeti olarak ‘ana’ rolünde varlık sürdürmektedir. Yani sanıldığı gibi evrim birbirini yok ederek (Dogmatik Darwincilik) değil, zenginleştirip çoğaltarak sürmektedir. Tek türden çok türe, ilkel yosundan sonsuz çeşitliliğe kadar gelişim söz konusudur. Çeşitlilik ve çokluğu bitkilerin dili, yaşamı olarak görmek gerekir. Onların da aileleri, yakınları, hatta bazen düşmanları vardır. Ama her türün kendine göre bir savunmasının olması da ilke düzeyindedir. Savunmadan yoksun bir varlık neredeyse yok gibidir.

Gözlemlenmesi gereken diğer bir özellik eşeyli ve eşeysiz üremedir. Eşeysiz üreme çok ilkel bir hali ifade ederken, eşeyli yani farklılaşmış tür cinsleri arasında birleşerek üreme hâkim ilke durumundadır. Aynı birimdeki erillik ve dişilik bize geçiş aşamalarından kalmaktadır. Çoğalmak ve türlere ayrılmak için cinsiyetlerin farklı birimlerde temsili gerekir. Dişilik ve erillik halinde farklı birimlere ayrılmadan çeşitliliğe ulaşamaz. Burada da bir doğa harikasıyla karşılaşırız. Aynı birimdeki dişilik ve erilliğin bir devamı gibi olan akraba evlilik tarzı birleşmelerde sıkça rastladığımız çelişmeli, felçli türlerin ortaya çıkması evrimin gereği olmaktadır. Erillik-dişilik farklılaşmasını, tüm evrendeki gelişim ilkesi olan olumlu temelde çelişerek, farklılaşarak gelişime (pozitif diyalektik de diyebiliriz) bağlayabiliriz. Çok açık ki, ‘aynı’ kalmakta ısrar etme gelişmenin inkârıdır. Her tür mutlak hakikat arayışındaki (metafizik düşünce) aynılık ilkesinin evreni yorumlayacak yetenekte olmadığı iyi anlaşılmaktadır.

Daha dikkat çekilmesi gereken bir soru, evrenin neden gelişmek istediğidir. Daha doğrusu, evrenin gelişmeci özelliği bizzat canlılığının bir kanıtı değil midir? Canlılık yeteneği olmayan bir şey gelişebilir mi? Biyolojik âlem bu sorunun cevabını daha da kolaylaştırmaktadır. Biyolojik gelişme için diğer önemli bir sorun, ‘Dünya’ gezegeninin istisnailiğine ilişkindir. Gözlemlenen evrende şimdiye kadar başka bir canlı gezegene rastlanmadığı söylenmektedir. Bu yaklaşım epey sorunludur. Bir defa insanın tüm gezegenleri tespit etme kapasitesi çok sınırlıdır. Sivrisinek ne kadar Dünya’yı yorumlayabilirse, insan da evreni o denli (belki?) yorumlayabilir. İnsanın her şeyi bilebileceği iddiası metafizik düşüncenin bir kuruntusudur. Bu, tanrı yaratımına benzeyen bir yaklaşımdır.

Evrenselde gerçekleşmiş bir oluşumu sayısızla boğmak pek açıklayıcı olmamaktadır. Kaldı ki, dünyanın hikmetlerini henüz kavramanın başlangıcındayız. Kavrayışın bizi neyle buluşturacağı henüz meçhuldür. Sıkça söylenen “Her canlının bir evreni vardır” anlayışını göz ardı etmemek gerekir. Yine paralel evrenler anlayışını düşünmenin de izah edici yanları olabilir. Şöyle bir örnek verirsek, merakımızı daha iyi anlatmış olabiliriz: İnsanın bir dokusundaki canlı hücre kendine göre bir varlıktır. Hatta beyin hücrelerinde düşünce gerçekleşmektedir. Bu nitelikte hücreler, evren düşündüğümüz kadardır diyebilirler mi? Diğer bir yandan bu hücreler insan ve insan dışındaki muazzam evrenden habersizdir. Ama bu durum insan ve diğer makro-mikro evrenlerin varlığını ortadan kaldıramaz. Acaba insanı da makro evren içinde böylesi bir hücreye kadar indirgeyemez miyiz? Eğer buna rahatlıkla cesaret edebilirsek, farklı açıdan evrenlerin varlığına hükmedebiliriz. ‘Paralel evren’den kastımız, her evren bir faza (evreye, safhaya), dalga boyutuna bağlıysa, böyle yorum-

lanıyorsa, o zaman sayılamayacak evren gerçekleştirmeleri olabilir. İnsanı da doğuran dalga sistemi bu evrenlerden sadece biridir.

Bu anlatımlardan kastımız spekülasyon geliştirmek değildir. Dar görüşlülüğü aşmaya çalışıyoruz. Yöntem hastalıklarının ve çoğu hiyerarşik ve devlet düzenli zorlamaların ürünü olan bilinç ve inanç çarpıtmalarının tuzağından kurtulmak istiyoruz. Düşünce yapımız sanıldığından daha fazla yalan ve çarpıtma makinesi olan hiyerarşik ve devlet mekanizmalarının ürünüdür. Ayrıca bunlar birçok doğru düşünceyi de yok etmişlerdir.

Hayvanlar âlemi başlı başına bir sistemdir. Başlangıcında bitki ve hayvan hücrelerini ortaklaşa temsil eden türe rastlanmıştır. Zaten dikkatli bir gözlem, bitkisel âlem olmadan hayvanlar âlemine geçiş olamayacağını gösterebilecektir. Bitkisel yaşam hayvansal yaşamın önkoşuludur. Daha da önemlisi, gelişkin bir bitki varlığı gelişkin bir hayvan varlığının koşuludur. Potansiyel canlılık hayvanlar âleminde görme, duyma, acı, arzu, kızma, sevme gibi daha gelişkin hislere, duygulara yol açabilmektedir. Sürekli yiyecek peşinde koşma, açlık ihtiyacını daha yakından incelemeyi gerektirmektedir. Açlığın yoksun kalınan enerji ile bağı rahatlıkla kurulabilir. Bir kez daha enerjiyle canlılık arasındaki ilişki karşımıza çıkmaktadır. Açlık giderildiğinde gerçekleşmiş olan şey, ihtiyaç duyulan enerjinin depolanmasıdır.

Cinsellik ihtiyacı da yakından gözlemlenmeyi gerektirir. Kendini son derece arzulu ve şiddetli hissettiren bu ihtiyaç, yaşamı sürdürme gibi bir fonksiyonu ifade etmektedir. Enerjinin cinsellik oluşumundaki yoğunluğu yine yaşamsallıkla bağı düşündürmektedir. Fakat cinselliği yaşamın tek sürdürücü etkeni olarak düşünmemek gerekir. Belki de en ilkel yaşamı sürdürme olgusu cinsel tarzdır. Bu tarz, niceliksel temelde yaşamın sürdürülmesidir.

Çeşitlenme ve evrim yaşamın daha zenginleşmiş biçimlerine yol açar. Ayrıca cinsel birleşme sadece yaşam tutkusunu, güdüsünü değil, ölüm korkusunu, daha doğrusu ölümün kendisini birlikte taşır. Her cinsel birleşme kısmen ölümdür. Bazı hayvanlar birleştikten sonra hemen ölürlür. O halde cinselliğe yoğun bağlılık, yaşamın en ilkel halini ve ölümün gerçekleşmesini de çağırır. Sadece cinselliğe mahkûmiyet, ölüm seçeneğini güçlendirir. Cinsellik diğer sevgi ve güzellik duygularına ne kadar dönüşür ve yaşanır, o kadar ölümsüzlüğe yaklaşır. Sanat eserlerindeki ölümsüzlük bu algının sonucudur. Cinsel üremeyi bir savunma tarzı olarak da yorumlayabiliriz. Ne kadar üzersen o kadar kendini varmış, sürecekmış ve savunacaktıymış gibi hissedebilirsin.

İnsan toplumunda cinsellik ve üremeyi daha yakından tartışacağız. Yaşamı tekrarlama niteliğinde sürdürme garantisi veren cinsel eylemdeki hazzı ‘aşk’ olarak değerlendirmek büyük hatadır. Tersine, cinsel eyleme dayalı haz aşkın inkârıdır. Kapitalist modernite cinsiyetçiliği kanser gibi çoğaltarak, aşk adı altında toplumu öldürmektedir. Gerçek aşk evrenin oluşum dilinden duyulan büyük heyecandır. Mevlana’nın “Âlemde ne varsa aşk imiş, gerisi kıyl u kal imiş” sözü hakiki bir aşk yorumu olabilir. Aşk cinsel hazzın aşılmasına, daha doğrusu insan ahlakındaki karşılıklı özgürlük düzeyinin gelişimine bağlıdır. Cinsel şehvet özgürlük yitimiyle, maddi hareketsizlikle de bağlantılıdır. Sadece kadın-erkek arasında değil, tüm evren unsurları arasındaki aşkı oluşum ahengine bağlamak en doğrusudur.

Hissin, duygunun gelişimi başlı başına bir mucizedir. Örneğin görmeyi nasıl yorumlamalıyız? Görmenin canlılığın en gelişkin bir ögesi olduğu kesindir. Işıksız görmenin düşünülemezliği de açıktır. Görmüş olmak bir düşüncedir. Cinsellik başta olmak üzere, tüm canlılık özelliklerini bir düşünce biçimi olarak görmek önemlidir. Canlılığın kendisi bir anlamda öğrenme yetisidir. Bu anlamda Descartes’in “Düşünüyorum, öyleyse varım” deyişi yerindedir. Daha da genelleştirirsek, evrenin kurallar dahilindeki döngüsünü de öğrenme olarak yorumlayabiliriz. Kurallar öğrenmeyi hatırlatır. Fakat yine göze dayalı öğrenme muhteşem bir gelişmedir. Şu söz anlaşılırdır: “Tanrı kendini gözlemek için evreni yarattı.” Hegel’deki kendi farkına varmak için ‘Geist’in maddeleştiği yargısı da görmeyle bağlantılıdır. Görmek, görülmek belki de oluşumun esas gayelerindedir.

Zevk ve acı duyguları da hayvan canlılığında kendini hissettirir. İki his de yaşamın farkını hatırlatır. Ne kadar zevklenilirse yaşam o denli fark edilir, benimsenir; ne kadar acı duyulursa, yine o denli yaşam fark edilir ve bu sefer benimsenmez ve sürdürülmek istenmez. İkisi de öğrenmenin keskin okullarıdır. Zevkin ve acının öğretici değeri yüksektir. Zevk büyük öğretir, fakat uğruna her tür çılgınlığa da yol açabilir. Acı yine büyük öğreticidir, dolayısıyla yaşamın değerinin güçlü takdirine yol açar. Zevkin sonu acıya oldukça yakinken, acının da sonunda zevkli yaşam şansı yüksektir. Yaşamlar kendi aralarındaki farkı daha iyi görmek, daha çok zevklenmek, acı çekmek biçimindeki öğrenmelerle ortaya koyarlar.

Ölümlerle yaşam arasındaki ilişki oldukça metafizik karakterde olduğu için, insan toplumunda ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hayvanlar bahsinde ilgilenmeyi gerektiren önemli bir husus etle beslenme meselesidir. Hayvanlar âleminin hepsi bitkilerle beslendiğinde yaşamlarını gerçekleştirebilirler. Et yeme ihtiyaçları zorunlu değildir. Fakat yaygın bir etoburlular kümesi vardır. Bunları nasıl izah etmeliyiz? Burada karşımıza çıkan aşırı üremenin yaşam üzerindeki tehdidi, çözümleyici bir unsur olabilir. Cinsel üreme yaşamı garanti altına almak için bir yol iken, aşırısı çeşitli yaşam olanaklarını yok edebilir. Örneğin farelerin çoğalma hızı bitkileri yok edebilir. Koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar da bitkileri yok edebilir. Ayrıca kuşlar âleminde de dengesiz çoğalmalar vardır. Bu durumda devreye yılan, aslan ve şahinin girmesi, sadece yok etme amaçlı olmayıp, hayvanlar âleminin sürdürülebilirliği açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir işbölümünü doğada büyük adaletsizlik olarak görmek sakıncalı olabilir. Fakat burada ince bir denge vardır. Bu denge aşıldığı yılan, aslan ve şahin doldurursa, geriye çok az canlı hayvan kalır. Doğal sistemlerin kendilerini düzenlemesi çok müthiş bir şeydir.

Cinsel üremenin insan toplumundaki düzenlenmesinin büyük önemini, yaşamın sürdürülmesindeki yerini ve ahlakla bağlantısını kapsamlıca değerlendireceğiz. İnsanı temel araştırma konusu almakla biyolojik âlem arasındaki ilişkiye yeniden dönersek, bu âlemdeki tüm gerçekleştirmeler insanda özetlenmiş gibidir. Bitki ve hayvanlar âleminde tanıdığımız tüm yaşam özelliklerini insanda gözlemek mümkündür. Bir anlamda insan bitkiler ve hayvanlar âleminin hem gelişim amacı, hem de mirasçısı durumundadır. İnsanüstü bir canlı ancak varsayım olarak düşünülebilir. Zaten insan beynindeki düşünme yeteneğinin muazzam gücü yeni bir oluşumu belki de gereksiz kılmaktadır. Canlıların temel özelliği olan öğrenmenin, düşünmenin yetisi olarak beyinsel gelişme zirveseldir. Evrenin kendini tanıması insanda gerçekleşmektedir. Kutsal Kitap'ta geçen "Tanınmak için insanı yarattım" ayeti belki de bu anlamdadır.

Şüphesiz insan tüm bitki ve hayvan canlılığının birikimi iken, tersi doğru olamaz; yani tüm bitki ve hayvanları toplasanız da bir insan etmez. Burada karşımıza insanı ayrı bir âlem olarak alma gereği doğmaktadır. Kastettiğimiz 'insan merkezli' bir evren anlayışı değildir. Panteizmden (doğa-tanrı birliği) de bahsetmiyorum. Kendine özgü tür olarak insanın farkını açıklamak gereğini duyuyorum. İnsan ayrı bir âlem olarak ele alınmayı gerektirecek kadar önemlidir.

Üçüncü olarak, o halde insanı kendine özgü bir toplumda kendini gerçekleştirmiş tür olarak araştırma konusu yapmak anlamlı bir yöntem olup hakikat arayışı ve rejimi açısından önemlidir.

İnsanın 'primatlardan' kopuşu, türsel gelişme evreleri konumuz açısından önemli değildir. Antropoloji yapmıyoruz. Şüphesiz sadece hayvanlar âleminde değil, bitkiler âleminde de toplum veya topluluklara benzeyen bir arada yaşama örneğine bolca rastlamaktayız. Doğası gereği, her tür birbirine yakın, hatta topluluk olarak yaşamak durumundadır. Ağaçlar ormansız, balıklar sürsüz olmaz. Fakat insan gibi toplumu da niteliksel bir farka sahiptir. Toplumun kendisi belki de üst insandır. Veya üst insanı yaratmış, yaratacak olan organizasyondur. İnsanı toplumdan ormanın içine (doğduktan hemen sonra yaşamını da güvenceleyerek) attığımızda, bir primata dönüşmekten kurtulamayacaktır. Yanına birkaç benzer insan verdiğimizde de başlayacak olan süreç, primatlarda başlayan sürece çok benzer olacaktır. Aynı şey hayvan toplulukları için geçerli değildir. Bu durum bile insan toplumunun apayrı değerini ortaya koymaktadır. Toplumun insanı, insanın toplumu inşadaki rolü de benzersiz olmaktadır.

Şüphesiz insan olmadan toplum olmaz. Ama toplumu insanların toplamından ibaret görmek önemli bir yanılgıdır. Toplumsuz insan, primat olmaktan öteye gidemez. Toplumlu insan ise müthiş bir güç olabilmektedir. Büyük bir düşünce gücüne erişmektedir. Belki de bir insanın kararı (nükleer bombaları patlatmak gibi) tüm dünyayı çöle çevirebilir. Bu insan uzaya çıkabilmektedir. Sınırsız keşif ve icatlar yapabilmektedir. Toplumsallığın gücünü belirtmek için bu örnekleri veriyoruz. Toplumsal kuruluş her ne kadar 'sosyoloji'nin konusu ise de, çözmeye çalıştığımız konu bambaşkadır. Bilgiye ulaşmanın ve hakikat rejimini kurmanın yolu toplumsuz mümkün görünmemektedir. İnsan bireyinde gerçekleşen her şey toplumsal olmak durumundadır. Burada sadece bitki ve hayvanın, hatta fiziki ve kimyasal evrenin bir kalıtçısı olarak insandan bahsetmiyoruz. Toplumda gerçekleşen insandan bahsediyoruz.

Kapitalist modernite de dahil, tüm uygarlık sistemleri insanı tarih ve toplumdan kopuk olarak incelediler. Daha doğrusu, insana dair tartışılan, oluşan tüm düşünce ve yapılar tarih ve toplumdan kopuk, hatta toplum üstü bireylerin eseri olarak ortaya konuldu. Buradan da örtük ve çıplak krallarla maskeli ve maskesiz tanrılar icat edildi. Hâlbuki topluma ilişkin anlayışımızı derinleştirirken, tüm bu krallar ve tanrıları çözümler-

yebileceğimiz gibi, hangi düşüncelerden, bu düşüncelerin doğduğu toplumsal yapılardan, özellikle zorbalık ve sömürü üreten toplumsal sistemlerden kaynaklandıklarını da açıklayabileceğiz.

İnsan-toplum ilişkisini anlamlıca ortaya koyabilmek en temel yöntem sorunudur. Çok bilimsel geçinen Bacon ve Descartes'lar yöntem sorunlarını tartışırken, içinde hareket ettikleri toplumdan habersiz, bağıntısız gibi görünmektedir. Bugün çok iyi bilmekteyiz ki, onların etkilendikleri toplum, kapitalizmi bir dünya sistemi olarak inşa eden, bugün adına İngiltere ve Hollanda dediğimiz ülkelerin toplumdur. İnşa ettikleri yöntemler de kapitalizme ardına kadar kapıyı aralayan toplum bağlantılı düşüncelerdir.

O halde insan toplumunu temel bir kategori olarak araştırmaya başlarsak neler gözlemleyebiliriz?

a-Toplum, insanı hayvandan niteliksel olarak ayıran bir oluşumdur. Bu hususu yeterince açıkladık.

b-Toplum insanlarca oluşturulduğu gibi, kendisi de insan bireylerini inşa eder, oluşturur. Burada anlaşılması gereken temel husus, toplum veya toplulukların insan eliyle, yeteneğiyle inşa edildikleridir. Toplumlar insanüstü kuruluşlar değildir. İnsan hafızalarını derinden etkiledikleri için, kendilerini totemden tanıya kadar bir kimlik olarak yansıtsalar da, insan kurgulamaları oldukları açıktır. İnsan olmadığında, totem veya tanrıların sürdürecekleri bir toplum yoktur.

c- Toplumlar tarihsel ve mekânsal kısıtlamalar altındadır. Diğer bir anlatımla toplumların içinde inşa edildikleri bir zamanları ve coğrafya koşulları vardır. Tarihten ve coğrafyadan kopuk toplum inşaları yoktur. Her koşulda ve süresiz toplum ütopyalari boş düşlerdir.

Tarih konusu genelde canlılar için, özelden insan için bağımlı kılan zaman ifadeleridir. Başta mevsimler olmak üzere birçok zaman döngüsü ve süresi tür oluşumları için zaruridir. Kaldı ki, süresi olmayan hiçbir oluşum yoktur. 'Ebed-ezel' kavramının sadece 'değişime' has olduğu anlaşılmıştır. Yani değişmeyen, zamansız olan tek şey değişimin kendisidir. Tarihle toplum bağlantısı daha sıkı ve kısa sürelidir. Evren için milyarlarca yıldan bahsederken, toplumlar için binlerce yılı aşmak ancak uzun süre kavramında geçerli olabilir. Yaygın zaman süreleri günlük, aylık, yıllık, yüzyıllık gibi sürelerdir. Toplumların mekânı esas olarak bitkisel ve hayvansal varlıklarla bağlantılıdır. Kutuplarda ve ekvatorial bölgelerde toplumlar çok istisnadır. En zengin bitki ve hayvan örtüsü, en verimli toplumlar için de zemin oluşturabilir.

Hiyerarşik ve devlet gelenekleri içinde oluşan, inşa edilen birçok düşünce ekolü ve dinsel yapılar, toplumsal tarihten ve mekândan kopuk bir sistemi kadememiş gibi insan zihnine egemen kılmaya çalışırlar. Nasıl ki bazı kahramanlar tarihi yapmışlarsa, bazı düşünce ve din vaazcılarının da öylesine tarihsel toplumdan kopuk düşünce ve din sistemleri kurdukları habire işlenir. Kapitalist düşünce bilime çok yer verdiği halde, özellikle topluma ilişkin birey bazlı düşünmeye büyük özen gösterir. Hangi toplum biçimlenişinin hangi dinsel ve felsefi düşünce sistemine yol açtığı sürekli karanlıkta bırakılır. Toplumun zamanı ve mekânı bireyi inşa ettiği gibi, bireylerin de özellikle aldıkları formasyonla geleceği şekillendirmede inşa rolünü oynadıkları yeterince kanıtlanmıştır. Dolayısıyla yöntem sorunlarında ve hakikat algılamalarında tarihsel ve mekânsal boyutlar gerekli koşulların başında gelmektedir.

d- Önemli bir husus da toplumsal gerçekliklerin inşa edilmiş karakterde olmalarıdır. İnsanların sıkça içine düştükleri bir yanılgı toplumsal kurumlara, yapılara doğal gerçeklik atfetmeleridir. Toplumsal sistemlerin meşruiyet rejimleri kendilerini hiç değişmezmiş ve kutsalmiş gibi sunarlar. Tanrısal kuruluşlara sahip olduklarını, öylece tayin edildiklerini sistemlice vaaz ederler. Kapitalist modernitede toplumda nihai sözün söylendiği, liberal kurumların alternatiflerinin olmadığı, hatta 'tarihin sonuna' varıldığı enjekte edilmeye çalışılır. Değişmez, değiştirilemez anayasalardan, siyasi rejimlerden sıkça bahsedilir. Hâlbuki kısa bir tarihçeyle bu değişmezlerin ve sarsılmaz yapıların ömrünün yüzyıla bile sığmadığını görürüz. Burada önemli olan, günlük olarak insan düşünce ve iradesini bağlayacak ideolojik ve siyasi söylemlerdir. İktidar ve istismar odakları için bu ideolojik ve siyasi retoriklere şiddetle ihtiyaç vardır. Güçlü bir ideolojik ve siyasi retoriğe başvurmadan, günümüz toplumlarını yönetmek çok zordur. Medya organları bu nedenle çok geliştirilmişlerdir. Yine bilimsel ve düşünsel kuruluşlar ezici biçimde iktidar ve istismar odaklarına bağlanmışlardır.

Toplumsal gerçeklerin sıkça inşa edilmiş gerçekler olduğunun ne kadar bilincinde olursak, yıkılmaları ve yeniden inşa edilmelerinin gereğine o ölçüde daha iyi hükmedebiliriz. Yıkılmaz, değişmez toplumsal gerçeklikler yoktur. Hele hele baskıcı ve sömürgeci kurumların yıkılmaları, aşındırılmaları özgür yaşamın vazgeçilmez gereğidir. Toplumsal gerçek derken, toplumun tüm ideolojik ve maddi kurumlarını kastetmekteyiz. Dilden dine, mitolojiden bilime, ekonomiden siyasete, hukuktan sanata, ahlaktan felsefeye kadar tüm toplumsal alanlarda uygun zaman ve mekân koşullarında sürekli toplumsal gerçeklikler kurulur, yıkılır, restore edilir ve yenileri oluşturulur.

e- Toplum-birey ilişkisine soyut bakmamak önemlidir. Bireyler tarih içinde şekillenmiş, belli bir dili ve oturmuş gelenekleri olan saydığımız tüm toplumsal alanlardaki kurulu yapılara katılırlar. Diledikleri gibi değil, toplumun çok önceden ve özenle hazırlanmış kurumlarına ve onların geleneklerine göre katılım gösterirler. Bireyin toplumsallaşması muazzam bir eğitici çabayı gerektirir. Bir anlamda toplumun tüm geçmiş olan kültürü özümseledikten sonra birey toplumun üyesi, mensubu haline gelir. Toplumsallaşma sürekli çabayla gerçekleştirilir. Her toplumsal eylem aynı zamanda bir toplumsallaşma eylemidir. Dolayısıyla bireyler diledikleri gibi değil, toplumlarının istediği gibi inşa edilmekten kurtulamazlar. Şüphesiz özellikle sınıflı ve hiyerarşik toplumlar baskı ve sömürüye açık toplumlar oldukları için, bireyin direnme ve özgürlük talebi hep var olacaktır. Köleliği inşa eden toplumsallaşmaları gönül rızasıyla kabul etmeyecektir. Yine yabancı, farklı, sömürge toplumlarla bütünleşme ve asimile edilmeye karşı da daha fazla direnecektir. Ama yine de toplumların baskı ve eğitim kurumlarının çarklarında dönüştürülmeye, hatta yok edilmeye çalışılacaktır. Toplumsal çarklar değirmen gibi öğütürken, kendilerine göre un ve hamurdan malzeme oluştururlar. Gerek kurumlar arası çelişkiler, gerek direnen insan her zaman toplum içinde uzlaşmaya dayalı dengeler kapsamında bir yer edinecektir. Ne toplumun mutlak eritme gücü, ne de bireyin toplumdaki tamamen kopma şansı vardır.

Özcesi, toplumu doğruya yakın bir yaklaşımla temel alan insan örneği üzerinde yöntemli çalışma ve hakikat rejimleri daha anlamlı sonuçlar verebilir.

Dördüncüsü, insan zihniyetindeki esneklik en gelişkin düzeyde olup, araştırmalarımızın anlamlı olma şansını en çok etkileme durumundadır. İnsan zihniyetinin doğasını tanımadan, yöntem ve hakikat idealleri havada kalır.

İnsan zihniyetini tanımaya çalışırken sıkça ikili yapısından bahsettik. Duygusal düşüncenin gelişkin olduğu ve evrim açısından daha eski olan kısım (beynin sağ lobu oluyor) analitik düşünceye daha yatkın ve sürekli gelişmeye açık olan yeni kısımdan (beynin sol lobu) oluşan düşünce yapısı, bu özelliği nedeniyle büyük bir esnekliğe sahiptir. Hayvanlar âleminde duygu ve düşünce birbiriyle eş düzeye yakındır. Duygular şartlı ve şartsız reflekslerle öğrendiklerini yanıtlarlar, yani gereklerini yerine getirirler. Bunlar anlık tepkilerdir. Bu yapıların aynısı insanda da vardır. Örneğin vücut ateşe anında cevap verir. Burada analitik düşünmeye gerek yoktur. Ama bir Everest tepesine çıkış için yüzlerce koşulun analize tabi tutulması gerekir. Ancak tüm ilgili koşullar analiz edildikten sonra yola çıkmak için karar verilir. Duygusal düşüncede yanlı payı aranmaz. İçgüdü nasıl tepki veriyorsa öyle davranılır. Analitik düşünce ise yılları alabilir. Yöntem, çalışma ve hakikat arayışı böylesi bir düşünce yapımıza dayanmak durumundadır. Zihnimizin çalışma düzenini tanımadan, doğru yöntem ve hakikat bilgisi rastgele olmaktan kurtulamaz. O halde zihnin kendisini iyi tanımak öncelik taşınmalıdır.

Zihnimizin birinci özelliği, çok esnek bir yapı sergilemesidir. Denilebilir ki, zihnimiz dışında bilebildiğiniz tüm evren yapılanmalarında özgürce seçim yapma şansı çok sınırlıdır. Özgürlük alanı çok dar aralıklarla düşünülebilir. Atom altı parçacıklarla makro evrendeki yapılarda özgür seçimin nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz. Ama mevcut evren çeşitliliğine bakarak, bunun ancak parçacıklar dünyasıyla, makro evrendeki esnek davranabilme ve özgür seçme yeteneğiyle mümkün olabileceğini yol açtıkları sonuçlardan çıkarabiliyoruz. İnsan beyninde ise, bu esneklik aralığı çok genişlemiş bulunmaktadır. Sınırsız hareket özgürlüğüne en azından potansiyel düzeyde sahibiz. Tabii bu potansiyelin ancak toplumsallıkla aktif hale geçebileceğini unutmuyoruz.

Zihnimizin ikinci özelliği, zihniyet esnekliğimizin geniş bir doğru algılamalar kümesi kadar, yanlış algılamalara da açık bir yapı sergilemesidir. Bu özellik temelinde esneklik, baskı ve duygu ağında her an saptırılabilir. Bu nedenle baskı ve işkence mekanizmalarıyla duyguları avlamayı esas alan havuç politikaları, aldatma ve yanlış yaptırımlarla birlikte kullanılır. Hele binlerce yıldır insan zihni üzerinde baskı kuran hiyerarşik ve devlet düzenlemeleri muazzam etkiler yaratmışlar, adeta kendilerine göre bir zihniyet yapısı inşa etmişlerdir. Ödüllerle de zihnin çokça avlandığı iyi bilinen özelliklerindedir. Buna karşın, direnme özelliğine de sahip zihniyet yapımız, doğru yolu tutturmada ve büyük hakikatlere ulaşmada eşsiz özellikler sergilemektedir. Büyük insanların bu vasıflarında bağımsız zihinlerinin rolü belirleyicidir. Özgür seçimler en çok zihinler bağımsız kaldığında gerçekleşir. Zengin algılamalarla bağımsız olma arasında yakın ilişki vardır. Zihnin bağımsızlığıyla kastedilen, daha çok adalet ölçülerinde davranabilmedir.

Gerçekle adalet arasındaki ilişkinin altında evrensel düzenin yattığını söyledik. O halde adil olabilen zihin, evrensel düzene göre özgür seçim şansını en çok kullanma duruşunu yakalamıştır denilebilir. Bunun için özgürlük tarihi, en büyük eğitici güç olarak zihnimizi eğitmekle (toplumsal tarih) onu doğru seçimlere hazır-

lar. Psikoanalitik yaklaşımlar zihnimizin derinliğini artan bir hızla ölçmeye çalışmaktadır. Psikoanalizm yeni bir bilgi alanı olarak giderek önem kazanmaktadır. Fakat psikoanalizm kendi başına doğru ve yararlı bilgiye ulaşmada yetersizdir. Bunda bireyi bağımsız ele almasının büyük rolü vardır. İnsanı toplumdan kopuk ele almak çok yetersiz ve sağlıksız bilgiye yol açabilir. Sosyopsikolojinin bu eksiği kapatması şimdilik pek verimli olamamaktadır. Sosyoloji doğru kurulmamıştır ki, psikososyoloji doğru sonuçlar versin. Psikoloji ile hayvan zihinlerini iyi tanıyabiliriz. Süper hayvan olarak da psikoloji ile insanı tanıyabiliriz. Ancak sosyal bir hayvan olarak insanı tanımanın henüz başlangıcındayız.

Yöntem ve bilgilenme sistemini kurgularken, zihnimizin yapısını iyi tanımadan başarılı sonuç almamızın tesadüflere kaldığını daha iyi anlamaktayız. Ancak zihnin doğru ve derinlikli tanımı ve özgür seçme pozisyonu sağlandığında (toplumsal özgürlük), yöntem ve bilgi rejimimiz doğru algılamalara yetkin cevaplar verebilir. Bu koşullar altında yöntemli çalışmalarımız daha doğru bilgi birikimiyle daha özgür bir toplum ve birey olma şansımızı artırırlar.

Beşinci olarak, insanın metafizik karaktere sahip olma özelliği, yöntem ve bilgi sistematiği açısından eşsiz bir örnek sunmak durumundadır. Yöntem ve bilgiye ulaşma bilimi (epistemoloji), insanın metafizik özellikleri çözümlenerek daha yetkin kılınabilir. Bizzat metafizik yaratma ve inşa etmede insanı kavramak önemli bir araştırma konusudur. En az çözümlenen toplumsal sorunlardan birisi de, metafizik insanı tanımlama düzeyinden bile yoksun oluşumuzdur. İnsan nasıl metafizik olabiliyor? Bu hangi ihtiyaçtan kaynaklanıyor? Olumlu ve olumsuz yanları nelerdir? Metafiziksiz yaşamak mümkün müdür? Belli başlı metafizik özellikler nelerdir? Metafizik sadece düşünce ve dinsel alanda mı geçerlidir? Toplumla metafizik arasındaki ilişki nedir? Metafizik sanıldığı gibi diyalektik karşıtlığı mıdır, onunla sınırlandırılabilir mi? Soruları daha da çoğaltabiliriz.

Madem insan temel bilgi öznenimizdir, o halde bu öznenin en temel vasıflarından olan metafizik düşünce ve kurumlarını tanımadan, bu kaynaktan yeterli bilgiye erişme iddiamız eksik kalacaktır. Gerek sosyolojinin, gerek psikolojinin kendine hiç sorun yapmadığı bir alandan bahsediyoruz. Başta dini olmak üzere birçok düşünce ekolünün metafizik olarak değerlendirilmesi, metafizik sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor. Metafizik sorununa yaklaşımımızın temelinde, onun toplumsal insanın temel bir özelliği olması yatmaktadır. Metafizik, toplumsal insanın onsuz edemeyeceği bir toplumsal inşa gerçeğidir. İnsanı metafizikten soyutlarsak, onu ya süper bir hayvana (Nietzsche'nin Almanlar için kullandığı bu kavram Faşizm -Nazi-Almanya'sında kanıtlanmıştır), ya da süper bir bilgisayara dönüştürmüş oluruz. Bu duruma gelmiş bir insanlığın ne kadar bir yaşam şansı olabilir?

Gelelim metafizik insanın ne olduğuna.

a-Ahlak metafizik insan özelliğidir.

b- Din önemli bir metafizik özelliktir.

c- Tüm kollarıyla sanat ancak metafizik olarak tanımlanabilir.

d- Kurumsal toplum, hatta toplum bir bütün olarak metafizik tanım'a daha uygun düşmektedir. Daha da sıralayabileceğimiz bu özellikleriyle acaba insan neden ve nasıl metafizik olabilmektedir?

Birincisi, insandaki düşünebilme kapasitesidir. Bir nevi kendi farkına varan evren olarak insan, duyduğu dehşeti (hem acısı, hem sevinci yönüyle) gidermek için kendini fizik üstü inşa etmek zorundadır. Başka türlü fiziki acı ve sevinçlerin üstesinden gelemez. Savaşlar, ölüm, şehvet, tutku, güzellik vb. algılar karşısında dayanabilmek için metafizik düşünce ve kurumlar vazgeçilmesi zor bir ihtiyaç durumundadır. Tanrı yoksa icat edilmek, sanat oluşturulmak, bilgi geliştirilmekle ancak bu ihtiyaçlar tatmin edilebilir.

Daha değişik bir açıdan metafiziği fiziğin ötesi olarak düşünmek, ne çok mahkûm etmeyi ne de övgü düzmeyi gerektirir. İnsan gerçekten fiziğin sınırlarını en çok zorlayan varlıktır. Fiziğin ötesi olarak metafizik yaşaması, insanın ontolojik karakteri gereğidir. Sadece fiziki olarak kalabilmeyi savunmanın bir anlamı yoktur. Daha doğrusu, fiziki kalmak ancak mekanik insan tanımına yol açabilir. Bu, Descartes'in çoktan tanımladığı, ancak bilimsel izahı olmayan bir 'ruh' kavramıyla kurtulmaya çalıştığı bir yaklaşımdır.

İkincisi, ahlak olmadan toplumun sürdürülmeyecek olması metafizik olmayı gerektirmektedir.

Toplum ancak özgür bir yargılama olarak ahlakla düzenlenebilir. Sovyet Rusya'sının, Firavun Mısır'ının tüm rasyonelliklerine karşın çözümlerini ahlak yoksunluğuna bağlayabiliriz. Rasyonelite tek başına toplumu sürdürülemez. Belki robotlaştırabilir, gelişkin hayvanlar haline getirebilir, ama insan olarak tutamaz. Ahlakın bazı niteliklerini sayalım: Acıya dayanma gücü ve gereğini karşılayabilmesi, zevk, arzu ve şehvete sınır koyması, üremeyi fiziki değil toplumsal kurallara bağlaması; geleneklere, dine, yasalara uyma ve uy-

mama tercihine ilişkin karar vermesi. Örneğin ahlakın üremeye yol açan cinsel ilişkiyi kurallara bağlaması insan türünde zorunlu bir ihtiyaçtır. Nüfusu kontrol altına almadan toplumu sürdüremeyiz. Tek başına bu konu bile ahlaki metafiziğin büyük gereğini ortaya koymaktadır.

Üçüncüsü, sanatla insan kendine has bir evren yaratmaktadır. Toplum ancak ses, resim, mimari gibi temel alanlardaki yaratımlarla sürdürülmektedir. Müziksiz, edebiyatsız, mimarisiz toplum düşünülebilir mi? Tüm bu alanlardaki yaratımlar metafizik anlamındadır. Bu yaratımlar toplumun sürdürülmesinin vazgeçilmezleridir. Sanat tam bir metafizik kurgulama olarak insanın estetik olabilme ihtiyacını gidermektedir. İnsan nasıl iyi-kötü seçimiyle ahlak davranışına anlam biçiyorsa, güzel-çirkin yargısıyla da sanatsal davranışa anlam biçmektedir.

Dördüncüsü, politik yönetim alanı da metafizik yargılarla doludur. Alanın kendisi en güçlü metafizik inşalardan ibarettir. Politikayı fizik yasalarla izah edemeyiz. Fizik yasalarla yönetmenin azamisi robotsallıktır; diğer yüzüyle faşizmin 'sürü güdümü'dür. Politik alanın seçme, özgür davranma anlamını da taşıdığını belirtirsek, politik insanın metafizik karakterine bir kez daha varmış oluruz. Aristo'nun "İnsan politik hayvandır" belirlemesi daha çok bu anlamı çağrıştırmaktadır.

Beşincisi, hukuk, felsefe, din ve hatta 'bilimciliğin' metafizikle yüklü alanlar olduğunu özenle belirtmeliyiz. Tarihsel toplumda tüm bu alanların niceliksel ve niteliksel yönleriyle metafizik eserlerle dolu, yüklü olduğunu bilmekteyiz.

Birey-toplum yaşamında metafiziğin ağırlıklı konumunu tespit ettikten sonra, hakkında daha anlamlı yaklaşımlar geliştirebiliriz.

1-Tarihsel gelişiminde metafizikçi yaklaşımlar kendilerini ya tümünden yüceltip temel hakikat gibi açıklamışlardır, ya da karşıtları tarafından eleştirel yaklaşımlarla tam bir düzmece alan biçiminde görülüp, gerçekliği olmayan, insanı aldatma söz ve aygıtlarından ibaret sayılmışlardır. Her iki yaklaşımda da tarihsel toplum algılamasından ya habersiz olduğu ya da bu konuda abartıya kaçtığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Her iki anlayışın da farkında olmadıkları husus, metafiziğin hangi toplumsal-bireysel özellik ve ihtiyaçtan kaynaklandığıdır. Yüceltici kesim metafiziğin fiziksel âlemle bağımlı bir tarafa bırakmış olup, sonsuz özgürmüşçesine bir yanılığın taşımaktadır. Bu kesimdekiler düşünce ve ruhun maddi âlemle ya bağımlı inkâr etmişler, ya da saptırıp aşkın tanrı düzenlerinden bizzat insanın tanrılaşmasına kadar saplantılar ve abartılara yongunca düşmüşlerdir. Şüphesiz bu gelişmelerde hiyerarşik ve devlet düzeninin etkisi büyüktür.

Metafiziğin önemini inkâr eden kesim ise, materyalist âlemi, maddi uygarlığı, son dönemde rasyonalite ve pozitivizmi bayrak edinerek saldırıya geçmiştir: Metafizik kokan her şey hastalıktır, aldatma aracıdır, toptan reddedilmelidir. Fakat sonradan daha iyi fark edildi ki, özellikle kapitalist modernitenin sahip olduğu rasyonalite ve pozitivizminin 'faşist sürü', 'robot-mekanik insan' ve 'simülasyondan' ibaret yaşam algılamalarına yol açarak, çevreyi de yok ederek bir tarihsel toplum yıkımına yol açması söz konusudur. Fizik yasalarına aşırı bağlılık, toplumun yıkımı ve çözülüşünden kendini alıkoymamaktadır. 'Bilimcilik'in en kötü metafizik olduğu da böylece kanıtlanmış oluyordu. Eğer toplumsal yaşamın bir anlamı varsa tabii! 'Bilimciliğin' en sığ materyalizm olduğunu, iktidar ve istismarın en iyi eğitilmiş uzmanı olduğunu, dolayısıyla bilerek veya bilmeyerek kendini en çok aldatan konumunda tutarak metafiziğin bu en tortu biçimini temsil ettiğini önemle belirtmeliyim.

2- Hiçbir tarafta yer almayan, 'nihilist' olarak da değerlendirilebileceğimiz kümede yer alanlar ise, her iki tarafta yer almak zorunda olmadıklarını, metafizik yanlısı ve karşıtlığının gerekmediğini, tam bağımsız yaşanabileceğini iddia etmektedirler. Görünüşte zararsız gibi duran bu kümenin, özünde ise en tehlikeli küme olduğunu belirtmek gerekir. Diğer iki tarafın hiç olmazsa büyük idealleri vardır. Temsil ettikleri değerlerin farkındadırlar. Toplumu şekillendirmede ve bireyi yeniden inşa etmede iddialıdırlar. Tam bağımsız küme ise, aslında toplumun içinde ve toplum değerleriyle yaşadığı halde, nihilist (inkârcı) bir tutumla oralı olmayan bir yaşamın mümkün olduğuna inanmaktadır. 'Bilimci' metafizikçilere en yakın kesimdir. Kapitalist modernitenin sayılarını çığ gibi arttırdığı bu kesim yıkılmış, çözülmüş toplumun deklase (boşluğa, lağıma atılmış) unsurlarından oluşmaktadır. Tersinden buna hayvanlaşmaya en yakın kesim de diyebiliriz. Futbol holiganları bu kesime en yakın duran, görünür bir örneği sergilemektedir. Benzeri gruplar hızla çoğalmaktadır. Kapitalist modernitenin kanseri arttırdığı bu örneklerle de kanıtlanabilir. Metafiziğe ilişkin her iki tarihsel yaklaşım da sonuçta modernitenin pozitivist bilimcilikçi anlayışında birleşirler. Dinleri kılık değiştirmiş metafizik olan pozitivizm dini iken, tanrıları da ulus-devlettir. Maskesini atan tanrı, bizzat ulus-devlet biçiminde tüm modern toplumların içinde kapsamlı ritüel ve simgeleriyle kutsanmaktadır.

3- Daha dengeli bir yaklaşımın geliştirilmesinin hem gerekli hem de mümkün olduğunu düşünüyorum. Daha doğrusu, metafiziğin bir toplumsal inşa olduğunu bilerek ahlak, sanat, politika ve düşüncede ‘iyi, güzel, özgür ve doğru’ya yakın bir metafiziğin geliştirilmesini temel görev saymaktayım. Ne toptan kabul edici, ne de reddedici ve ukalaca tam bağımsızlık safatalarına düşmeden; tarihsel toplumda hep izlendiği gibi, ‘iyi güzel, özgür ve doğru’ arayışımızı sürdürmek ‘erdemli yaşam’ın özüdür. Toplumda anlamlı yaşamı mümkün kılanın da bu erdemli yaşam sanatı olduğuna inanmaktayım.

Şüphesiz metafiziklere mahkûm değiliz. Ama en ‘iyisini, güzelini, özgürünü ve doğrusunu’ bulmaktan ve geliştirmekten de vazgeçemeyiz. Kötüye, çirkine, köleliğe ve yanlışa mahkûm olmak ne kadar kader değilse; iyi, güzel, özgür ve doğru bir yaşam tarzı da imkânsız değildir. En kötü seçenek olarak, çaresizliğin ve sorumsuzluğun (kapitalist modernite başta olmak üzere, tüm hiyerarşik ve devletli düzenlerin) yol açtığı nihilist yaşama da mecbur değiliz. Bu konuda kavga tarih kadar, toplumun ilk inşa çağından beri sürmektedir. Günümüzdeki özgün yan, kapitalist modernite gibi bir sistemin çözülüş döneminde yaşamamızdır; bunun iyi, güzel, özgür ve doğru olanın mücadelesi için özgün düşünce ve eylem duruşlarına, toplumsal yeniden inşalara ihtiyaç göstermesidir. Bu yönlü yoğun çabalara aşk düzeyinde bir tutkuyla girişmek kadar, en bilimsel arayışlara (yöntem ve hakikat rejimine) ihtiyaç vardır.

Kapitalist moderniteyi aşma, demokratik moderniteyi geliştirme ve yayma sorunlarına cevap bulabilmek için şimdiye kadar serimlemeye çalıştığım argümanları (kanıtlama araçları) işlenmesi gereken malzeme olarak değerlendirmek gerekir. Bunun için resmi moderniteye yol açan yöntem ve bilgi rejimlerini (hakikat yolu) eleştirmek kadar, postmodernitenin çığır açıcı yöntem ve bilgi sistemlerini de aydınlatmak gerekir. Malzememiz buna yöneliktir. İnsan üzerinde nasıl ve neden yoğunlaşmamız gerektiğini kilit bir sorun olarak serimledik (açıkladık). Birey-toplum tanımının doğru yapılması ve doğru algılanması önemini korumaktadır. Sosyoloji, psikososyoloji ve antropolojinin bu yönlü çabaları, modernitenin ciddi çarpıtmasına maruz kaldıkları ve bilgi-iktidar ağlarına takılı oldukları için verimli değildir. Değeri olan bireysel çabalar ise systemsiz ve örgütsüzdür. Bu konularda Frankfurt Okulu, Fernand Braudel, daha öncesi Nietzsche, sonrası Michel Foucault, Wallerstein başta olmak üzere, ekol düzeyinde katkı sahipleri çok değerli yaklaşımlar sergilemelerine rağmen, dönemin (modernitenin çözülüşü ve yeni postmodernite, biz bunu demokratik modernite olarak adlandırmak istiyoruz) yeni yöntem ve bilgi rejimleri sistemleşmiş olmaktan uzaktır. Çabalar çok ve değerli, ama bölük pörçüktür. Bunda bizzat Wallerstein’ın itiraf ettiği kapitalist sistemin zehirlemesi temel nedendir. Modernitenin kısılcacında adeta kıvrınmaktadırlar.

Örneğin Nietzsche’nin modernitenin toplumu karılaştırdığı, iğdiş ettiği, karıncalaştırdığı gibi özdeyişleri önemlidir. Sanki elli yıl sonrasını görüyormuş gibi, Almanlar için kullandığı ‘süper sarışın hayvan’ tabiri faşist sürüleşmeyi ifade etmektedir. Modernleşmenin, ulus-devletleşmenin er geç faşist sürüleşmeyi doğuracağını ve Japonya için ‘karınca ulus’ örneğindeki karınca toplumların devreye gireceğini söylerken, güçlü bir görüşü seslendirdiği (Böyle Buyurdu Zerdüş) açıktır. Adeta kapitalist çağın peygamberi rolündedir.

Max Weber moderniteyi ‘toplumu demir kafese alma’ algısıyla değerlendirirken önemli bir tespitte bulunmaktadır. Rasyonaliteyi büyüsünü yitiren dünyanın sebebi sayarken, uygarlığın maddi karakterini vurgulamaktadır.

Fernand Braudel, tarih ve mekân boyutundan kopuk sosyal bilimlere çok sert eleştirmektedir. Zaman ve mekân boyutundan kaçan anlatımları ‘boş olay yığınları’ olarak değerlendirirken, yöntem sorununa önemli bir katkıda bulunmaktadır. Braudel’in tarihe getirdiği ‘kısa süre-olaysal tarih’, ‘konjonktürel süre-devrevi kriz süresi’ ve ‘uzun süre-yapısal süre’ kavramları ufuk açıcıdır.

Frankfurt Okulu’nun Aydınlanma ve modernite eleştirisi çığır açıcı nitelikler taşır. Adorno’nun ‘temerküz’ (toplama) kamplarına yol açan modernite uygarlığını “bir dönemin karanlıkta bitişi” olarak değerlendirmesi yetkindir. Özellikle “Yanlış hayat doğru yaşanmaz” ibaresi çok ünlüdür. Bununla modernitenin yöntem ve bilgi olarak yanlış kurulduğunu itiraf ederken, büyük bir algıya ulaşmış gibidir. Aydınlanma ve rasyonalite eleştirileri de ufuk açıcıdır.

Michel Foucault’nun modernite’de yaşanan göksel tanrının ölümüne insanın da ölümünü eklemesi hayli öğreticidir. Özellikle modern iktidarın toplum içi ve dışı için sürekli savaş anlamına geldiği belirlemesi, güçlü fakat işlenmemiş bir tespittir. İktidar-bilgi-hapishane-hastahane-tımarhane-okulhane-orduhane-fabrikahane-kerhane kavram zincirleri, yöntemsel katkılar kadar özgür bir bilgi sisteminin nasıl kurulması gerektiğine dair dolaylı da olsa aynı katkıyı sunar. Michel Foucault, erken ölümü nedeniyle tamamlamadığı iktidar-savaş-özgürlük çözümlemesinde, toplumun içinde ve dışında daimi savaş hali olduğu için

modernitenin insanı öldürdüğünü belirtmek ister gibidir. Buradan özgürlüğün savaş dışı olabilmeyi başarmış toplumsal yaşam biçimi olduğu sonucunu çıkarmak olasıdır. O halde tüm yıkım araçlarını üreten endüstriyalizmi, militarizmin kaynağı ve hedefi olan kâr kanununu ve düzenli orduları lağvetmeden, bunun yerine toplumun öz savunmasını ve ekolojisini koymadan özgürlük gerçekleştirilemez.

Wallerstein kapitalist dünya sistem algısında iddialıdır. 16. yüzyıldan günümüze kadar modern sistemin mükemmel bir fotoğrafını çeker. Fakat gerek sistemi değerlendirme (Marks gibi kapitalist aşamayı gerekli sayar, onu olumlama eğilimindedir), gerek sistem karşıtlığı ve çıkışı konusunda tam net değildir. Bunu burjuva sisteminin şerbetlemesine bağlarken itiraf yapar gibidir. Büyük bir dirayetle Sovyet Rusya başta olmak üzere, sosyalist sistemin kapitalist moderniteyi aşmak şurada kalsın ona güç verdiğini, çözümlerinin kapitalist liberalizmi güçlendirmeyip zayıf düşüreceğini söylerken önemli bir tezi dile getirmektedir. Fakat aynı yetkinliği sistemin çözülüşü ve yeni çıkışlar için yapamaz. Modernitenin (kapitalizmin) girdiği yapısal bunalımın (1970'ler sonrası) ne zaman ve nasıl sonlanacağı konusunda belki de haklı olarak kesin öngörülerde bulunmaz. Buna karşın her küçük anlamlı bir müdahalenin büyük sonuçlara yol açabileceğini söylemesi önemlidir. Katı determinizmden hayli uzaklaştığını görmekteyiz. Yöntem ve bilgi sistemi hakkında en yetkin değerlendirme gücüne sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Şüphesiz daha birçok aydının ismini zikredebiliriz. Murray Bookchin'in ekolojiye dair çözümlenmeleri, Feyerabend'in yöntem ve mantığa yönelik eleştiri ve önerileri çığır açıcıdır. Tüm bu aydınlar eksik olan yan, bilgi-eylem birlikteliğini yetkince tutturamamalarıdır. Bunda şüphesiz kapitalist modernitenin muazzam kendine bağlayıcı gücü etkilidir. Marksist ekol kapitalizmin en sert ve bilimsel geçinen eleştirisi olduğunu iddia etmesine rağmen, ironik olarak bilgi-iktidar konusunda sisteme en yararlı alet konumuna düşmesine engel olamamış; liberalizmin sol kanadı olmaktan kurtulamamıştır. Yüz elli yıllık deneyim bunu yeterince kanıtlayıcı niteliktedir.

Bunun temel nedenini yöntemini ve tüm bilgi birikimini 'ekonomik indirgemeciliğe' endekslemesine bağlayabiliriz. Toplumun metafizik ve tarihsel karakterini çok basitçe ele alan, iktidar olgusunu basit bir hükümet komitesine indirgeyen, ekonomi-politik tahlile bir sihir rolü yükleyen 'bilimsel sosyalizm', pozitivizmin bir versiyonu olmaktan kurtulamamıştır. Sosyolojiye girişte Emile Durkheim ve Max Weber kadar kurucu rol atfedilmesine rağmen, yöntem ve epistemoloji (bilgi teorisi) konusunda liberalizmin sol ekolü rolünü aşamamıştır. Bir kez daha önemli ve belirleyici olanın niyetler değil, topluma hükmeden sistemin (yöntem, bilgi-iktidar, teknik güç) asimile edici, bütünlükten güç odakları olduğu açığa çıkmaktadır. Ekonomi önemli bir güç olmasına rağmen, iktidar ve diğer temel metafizik güçlerle birlikte doğru bir tarihsel-toplumsal çözümlenmeye tabi tutulmadan sistemi (kapitalist moderniteyi) aşmak (hele hele bir ön aşama olarak gerekliliğini meşrulaştırmak), bunun için sorunları ortaya koyup çözüm yollarını önermek ve eylemli kılmak kaba bir pozitivizmden öteye sonuç vermez. Mevcut teori-pratik bu gerçeği yeterince kanıtlayıcıdır.

Kapitalist modernitenin radikal bir eleştirisi olarak ortaya çıkan anarşist ekoller yöntem ve bilgi teorisi konusunda yetkindirler. Marksistler gibi kapitalizmin ilericiliğinden dem vurmazlar. Topluma ekonomik indirgemeciliği aşan birçok farklı noktadan bakabilmişlerdir. Sistemin 'asi çocukları' rolünü yetkince oynarlar. Tüm iyi niyetlerine rağmen, bu akımlar sonuçta sistemin günahkârlığına karşı kendilerini inatla koruyan tarikatlar olmaktan kurtulamamışlardır. Marksizm için söylediğim şeyler bu akımlar için de geçerlidir: Sistemi ve aşma sorunlarını doğru tanımlamak ve demokratik modernitenin yöntem ve bilgi-eylem gücünü yetkince kullanmak, uzak kaldıkları temel hususlardır.

Ekolojik, feminist ve kültürel hareketlerin teori ve pratikleri için de benzer değerlendirmeleri yapabiliriz. Bu hareketler modernitenin demir kafesinden kurtulmuş yavru kekliklere benzemektedir. Nerede ve ne zaman avlanacakları konusunda sürekli endişeleniriz. Fakat umut hareketleri olarak görmek yine de önemlidir. Alternatif ana akım geliştiğinde epey katkılı olabilirler. Sosyal-demokrat hareketler ve ulusal kurtuluş hareketleri en erkenden modern sistemle bütünleşmiş ve onun sürükleyici güçleri olagelmışlerdir. Ana akım liberalizmin iki güçlü mezhebi olmayı başarmışlardır.

Sonuca gitmede anti-oryantalist yaklaşımımı da özce belirtmenin konuya katkı sağlayacağı kanısındayım. Kendimi modernite karşısında gözlemlerken, büyük çelişki içinde kaldığımı fark ediyorum. Bunun iki nedenini hemen söyleyebilirim. Birincisi, klasik Ortadoğu kültürünün etkisidir. Bu kültürün kapitalist moderniteyle köklü çelişkileri, dolayısıyla sorunları vardır. Her şeyden önce bu kültür topluma öncelik vermede çok radikaldir. Bireycilik toplumda kolay kolay yüz bulamaz; toplumsal bağlılık kişilik değerlendirilmesinde temel ölçüttür. Toplumlarına bağlılık hepten yüceltilmiştir. Bunda din ve geleneğin etkisi güçlüdür.

Toplumdan kopukluk hor görülür, alay konusu yapılır. Topluluk değiştirmeye de iyi gözle bakılmaz. Fakat daha niteliksel bağlılıklara erişildiğinde yüceltilmeyle karşılaşılır. Hiyerarşik ve devlet katlarında yer tutmaya gıptayla bakılır. Ortadoğu'nun geleneksel hiyerarşik ve devlet kültürü bu algılamada da çok etkilidir. Bu özelliklerin toplam etkisi nedeniyle dış kültürlerle, bu arada modern kültüre kolay teslim olmaz. Daha doğrusu içinde zor asimile edilir.

Dolayısıyla güçlü bir gelenek olan 'ümme't' kültürünün, günümüzün en güçlü akımlarından olan ulus-devletçiliğe göre halen tercih nedeni olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü ulus-devlet kapitalist modernizmin ürünüdür; yabancısıdır. Özde ikisi de milliyetçilik olan siyasi İslamcılıkla ulus-devlet milliyetçiliği karşılaştırıldığında, ezici biçimde daha yerel olan İslamcı milliyetçilik tercih edilir. Birçok yaşam tarzı alanında da moderniteyle uyumsuzluk sürüp gitmektedir. Ortadoğu dışında hiçbir kültür alanında kapitalist moderniteye karşı direniş gerçekleştirilmemiştir. Gerçekleştirilse bile yutulmaktan, içinde erimekten kurtulamamıştır. Bu kıyaslama bile kültürel yapının tarihsel ve toplumsal kalıcılığını kanıtlamaya yeterlidir.

İkinci neden, Batının düşünce yapısına büyük bir ilgi göstermeme rağmen, her bir akımına takılma hastalığına uzun süre düşmemiş olmamdır. Hakikat araştırmalarımda, çok köklü ve yöntemli olmasa da, moderniteye yol açan yöntem ve bilgi-bilim birikiminin farkındayım; açık üstünlüğünü görmekteydim. Ortadoğu kültürüne duyduğum tepkiyi bu modern kültüre de göstermede gecikmedim. Aynı uygarlık tezgâhından çıktıklarını geç de olsa fark ettim. Her iki kültürün de esas kaynağının en az beş bin yıllık hiyerarşik ve devlet yapılanmaları olduğunu dirayetle gördüm. Dolayısıyla her iki kültürün müşterek yanlarını aynı dirayetle eleştiri süzgecinden geçirmeye cesaret etmekten çekinmedim.

Bu eleştirilerde bireyciliğin toplumu adeta bir fare gibi kemirdiğini görmek zor değildir. Kapitalist liberalizmin birey özgürlüğünden ziyade insan toplumunu kemirme sanatı olduğunu, kaynağını ise geleneksel tüccar kültüründen aldığını tespit etmek zor değildir. Tüccar kültürünün ise, Ortadoğu'nun üç büyük tek tanrılı dini dahil, birçok kadim gelenekle bağlantılı olduğu açıklanabilecek bir husustur. Ticaretin temelindeki metalaşma ve meta değişimi, bir insan kolektivitesi olan toplumlar ve toplulukların çürümesinde ve çözülmesinde başrolü oynamıştır. Ticari zihniyet çok güçlü bir Ortadoğu geleneğidir. Toplumda tanrı icat ve kut-samalarından devlet idare sanatının komplolaştırılmasına, yalan ve ikiyüzlülüğün yapısal olarak ahlaka yerleştirilmesine kadar birçok kuşkulu simge, kimlik, dil ve yapı öğelerinin yer tutmasında belirleyici etkiye sahiptir. Batı Avrupa'nın katkısı, bu sistemi Ortadoğu'dan alıp Rönesans, Reform ve Aydınlanmanın istismarıyla hâkim toplum sistemi haline getirmesinde yatar. Ortadoğu toplumlarında tüccara ve kurumlarına iyi gözle bakılıp, birincil değerde yer verilmez. Bilakis hep kuşkulu bakılır. Avrupa'da kapitalist modernitenin başardığı ise, meta sistemini toplumun baştaçı yapması, tüm bilim, din ve sanatı bu yeni toplumun hizmetine koşturmasıdır. Ortadoğu'da silik ve ikincil olanlar, Avrupa'da gözde ve birincil oldular.

Günümüz Ortadoğu'sunda Avrupa modernitesini eleştirmek, hatta radikal İslam'la şiddete dayalı olarak karşı çıkmak moda olmuştur. Ama bana göre Edward Said'den Hizbullah'a kadar anti-oryantalist ve modernite düşmanı kesilen bu yaklaşım ve eylem örgütleri, tıpkı Marksist gelenek gibi modernite içi oluşumlar olup, sonuç itibarıyla ona onursuzca hizmet etmekten kurtulamazlar. Çıkışları bizzat modernite sayesinde olduğu gibi, ister başarılı ister başarısız olsunlar, aç kalmış bekçi köpekleri gibi moderniteden dilenmek ve aynı köpeksi yaklaşımla savunmak doğaları gereğidir. Geleneğin sadece elbise ve sakallarını kuşanırlar. Ruh ve bedenleri en gerici modernite artıklarıyla yüklüdür.

Eleştiri yöntemimi ve bilgi değerlendirme tarzımı kalın çizgiler halinde sunduğum kanısındaayım. En azından kapitalist moderniteye yol açan yöntem ve bilimi tanımlamada sınırlı da olsa bir aydınlık sağlanmıştı. Doğruluğundan çok emin olmasak da, modernitenin yapısal 'kaos' döneminden tercih edilmesi gereken 'özgürlük ve demokratik çıkışlar için yöntem ve bilim tarzımızı geliştirme' şansına sahibiz. Anlatımımızı (söylemi) kolaylık sağlasın diye başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

1-Temellerini Roger ve Francis Bacon'la Descartes'in attığı yöntem ve bilim anlayışının (paradigmasının) kapitalizmle bağı iyi görülmeli ve bu temelde eleştirilmelidir.

2- Öznellik ve nesnellik ayrımının derinleştirilmesinde ve birçok ikileme yansıtılmasındaki amacın, bireycilik (özne) tarafından toplumun (nesnenin) her türlü istismara açık bir kaynak olarak değerlendirilmesi olduğunu görmek gerekir.

3- Bu yöntem ve bilim anlayışı toplumun burjuva-proleter ayrımını doğal karşılamış, proleterin bir nesne gibi kullanılmasının yolunu açmıştır.

- 4- Kapitalist modernite “Bilim güçtür” deyişiyile bilim-iktidar kurgusunun temelini atmış; erkenden bilgi-iktidar birlikteliğini sistemin temel silahı haline getirmiştir.
- 5- Din ve metafiziğin iyice açığa çıkan saçmalık ve saplantılarını vesile yapıp, bilimi pozitivizm biçiminde bir yeni din haline dönüştürmüş; din ve metafizikle mücadele adı altında kendi dinini oluşturmuş ve egemen kılmıştır.
- 6- Liberalizmi (özgürcülük) resmi ideolojisi haline getirerek, bir yandan en uzlaşmacı bir araç olarak, diğer yandan tüm muhalif ideolojileri kendine eklemleyen ve asimile eden bir silah gibi kullanarak ‘görünmez el, görünmez zihin’ halinde en güçlü ideolojik hegemonyayı gerçekleştirmiştir.
- 7- Liberalizmi ve pozitivizmi resmileştirirken, diğer birçok düşünce okulunu ve ideolojik akımları gözden düşürmüş, özellikle muhalifleri kendine eklemeleninceye kadar bu çabasında ısrarlı olmuştur.
- 8- Felsefe ve ahlakı gözden düşürmüş; böylelikle sistem karşıtlarının perspektif ve tavır alma (özgür tercih=ahlak) şansını azaltmıştır.
- 9- Bilimi aşırı disiplinleştirerek iç bütünlüğünü ve anlam gücünü parçalamış; fili kıllarıyla, ormanı ağaçlarla izah etmiştir. Aşırı parçalanmış bilim hem kolay iktidara bağlanır, hem de teknolojiye dönüşüp kârlı bir alan haline getirilir. Artık bilmenin amacı hayatın asıl anlamını keşfetmek değil, para kazanmaktır. Bilim-bilge çizgisinden bilim-güç-para çizgisine geçilmiştir. Bilim-iktidar-sermaye, modernitenin yeni kutsal ittifakıdır.
- 10- Kapitalist modernizmde uygarlık (sınıflı kent uygarlığı) tarafından karılaştırılması (en gelişkin köle) tamamlanan kadına ek olarak, erkeğin de (vatandaşlık sayesinde) iğdiş edilip karılaştırılmasıyla toplumun genel karı gibi güdümü (Hitler’e göre toplum karı gibidir) sağlanmıştır. Toplum ulus-devletin binek atı ve avradı gibidir.
- 11- Modernitede iktidar hem toplumun içinde hem de toplumlar arasında (artık devlet-toplum ayrımı anlamsızlaşmıştır) sürekli savaş anlamına bürünmüştür. Hobbes’un kapitalizm öncesi toplum için söylediği ‘herkesin herkesle savaş hali’, esas olarak kapitalist modernite altında en yetkin halini almıştır. Soykırımlar bu savaşımın zirvesidir.
- 12- Kapitalist modernite sisteminde merkez-çevre yayılım sürecinin tamamlanması, ekolojinin sürdürülemez boyutlara taşınması, işsizlik, yoksulluk ve ücret düşüklüğü, bürokrasinin dışını yutacak boyutlara varması, tanrısal toplumun çökertilmesi, sermayenin üretimden kopuk en asalak kesimi olan küresel finansın hegemonikleşmesi ve tüm bu gelişmelere karşı toplumun ezici çoğunluğunda ve her alanında direniş ağlarının gelişmesi yapısal bir kriz doğurmaktadır.
- 13- Yapısal kriz dönemleri hem devrimsel ve karşıdevrimsel, hem de demokratik-özgürsel atılımlarla totaliter-faşist darbelerin iç içe yaşanabileceği bir süreci beraberinde taşırlar. Yöntem ve bilim sistemlerini en yetkin şekilde geliştirip eylemlerine temel yapanlar yeni toplumsal sistemi inşa etmede en şanslı olurlar.
- 14- Demokratik, ekolojik, özgürlüksel ve eşitçi (adil) hareketler yapısal kriz, kaos aralığında küçük ve yetkin başlangıç hamleleriyle kısa süreler dahilinde uzun geleceği belirleyecek oluşumları sağlayabilirler.
- Bunun için:
- 15- Sosyolojinin tarihsel ve mekânsal boyutlarla eylem kılavuzu olarak değerlendirilmesi;
- 16- Kapitalist modernitenin artık birçok alanında dışavuran kanserli bir yapılanma olduğu gerçeğinden hareketle, tanımlamaya çalıştığımız on dört (14) noktadan karşı çıkılıp sistemin dışında çözüm geliştirilmesi;
- 17- İdeolojik olarak öznellik-nesnellik ayrımına dayalı tüm kaba ikilemleri (idealizm-materyalizm, diyalektik-metafizik, liberalizm-sosyalizm, deizm-ateizm başta olmak üzere vb.) aşip, tüm bilimsel kazanımları esas alan anlamcılığın (yorum sanatının) esas alınması;
- 18- İyi, güzel, özgür ve doğruya dayalı bir insan metafiziğinin hem eleştirel yöntemde, hem yeni inşa hamlelerinde hiç eksik bırakılmaması;
- 19- Demokratik siyaset söyleminin esas alınması;
- 20- Krizin ve iktidarın olduğu her alanda demokratik siyaset söylemiyle binlerce sivil toplum organizasyonunun (işlevi, yararı ve gerekliliğinden hareketle üç kişiden binlerce kişilik olabileceklere kadar) oluşturulması;
- 21- İnşa edilecek yeni toplum ulusunun demokratik ulus olarak oluşturulması; demokratik ulusun, ulus-devletten ayrı olabileceği gibi yan yana, hatta iç içe de olabileceğinin göz ardı edilmemesi;
- 22- Demokratik ulusun siyasi yönetim biçiminin -bilinen bir kategoriyle benzeştirilerek- yerel, ulusal, bölgesel ve dünyasal demokratik konfederalizm temelinde geliştirilmesi (Farklı uluslar tek bir demokratik

ulus olarak örgütlenebilir. Aynı ulus içinde ulus-devlet ve demokratik ulus olarak örgütlenebilir. Bölgesel demokratik konfederalizmlerle Dünya Demokratik Uluslar Konfederalizmi şimdiki Birleşmiş Milletler'e göre son derece gerekli ve dünyasal sorunlarla yerel-ulusal sorunları çözmeye daha etkili olabilirler);

23- Demokratik toplumun, moderniteden kalma ve onun güçlü ayaklarından (Modernite üçlü sacayağına dayanır: a- kapitalist üretimcilik, b- endüstricilik, c- ulus-devletçilik) olan endüstriyalizme karşıt olarak geliştirilmesi; ekonominin ve tekniğin ekolojikleştirilmesi;

24- Toplumsal savunmanın halk milislerince sağlanması;

25- Güçlü hiyerarşik ve devletsel temeli olan erkeksele düzen yerine, kadının derin köleliğinden derin özgürlüğüne ve eşitliğine dayalı yeni aile sistemlerinin inşası gerekir.

Sayısını daha da arttırıp ayrıntılayabileceğimiz paradigmatik bakış açımızı ifade etmek için bu başlıklar yeterlidir. Kapitalist modernite zamanının özgürlük ve eşitlik ütopyalarının da kıyamet kopardığı zamanlar olduğunu iyi biliyoruz. Halklar bu ütopyaları yaşamsallaştırmak için çok büyük çabalar harcadılar. Derya misali kan aktı. Sayısız işkenceler yaşandı, acılar çekildi. Bunları boş gitmiş sayamayız. Tersine, tüm bu sorunları çözmeye çalışmamız, bu tarihi doğru bir yoruma kavuşturarak önümüzü aydınlatmak ve ütopyalarımızla yaşamımızı bütünleştirip yeniden büyüleyici, aşkla örtülü yaşama geçiş yapabilmek içindir. Ütopyalı ve güçlü umutlu yaşamlara geçiş zorlu çabalar gerektirir.

Yöntem ve bilim sistematüğını kendimizle yeniden başlatmak gibi bir haddini bilmezlik içinde değiliz. Ama değinmeye çalıştığım tüm konularda bir şeylerin yanlış gittiğini ve bunun temelde paradigmatik olduğunu göstermeye çalıştım. Yorum ve gerçekleştirme çabalarımı ne yeni bir sistemin kökünden kuruluşu, ne de eleştirdiklerimin tümüyle (inkârcılık, nihilistik) reddi olarak görülmemesi gerektiğini önemle belirtiyorum. Nihayetinde durumuma benzer milyonlarca olaya, trajediye (sayısız katliam, soykırım ve savaşlar) yol açan kapitalist moderniteyi eleştirmek önemlidir. Hele mensubu olduğum halk ve bölge (Kürtler ve Ortadoğu) tarihin en acımasız bir trajik sürecinden geçerken, bundan sorumlu tutulması gereken tüm etkenleri layıkıyla yorumlamak aydın olmanın asgari bir şartıdır. Bununla birlikte son derece kapsamlı ve etkili bir örgütlenmenin başı olarak yargılanıyorsam, temel görevimin, bu belirttiklerim kapsamında sorular ve cevaplarından müteşekkil olması doğaldır. Bir yerde ve zamanda baskı, istismar, eritme ve çıkmaz derinse, yaşam tam da ölümden beter bir onursuzluk içinde geçiyorsa, orada köklü paradigmatik yaklaşımdan başka çaremiz yok gibidir. Bundan sonrasına bu yaklaşımla geçilecektir.

İkinci Bölüm: UYGARLIĞIN TEMEL KAYNAKLARI

Bu bölümde bugünkü uygarlığımıza yol açan temel etkenler tarihsel ve coğrafi boyutları içinde yorumlanmaya çalışılacaktır. Artık iyi bilmekteyiz ki, bir toplumu tanımının yolu, onun tarihi ve coğrafi koşullarını tanımakla bağlantılıdır.

İnsanın primatlıktan kopuşundan tarımsal devrime kadar tarih şimdilik yedi milyon yıla kadar çıkmaktadır. Yer Doğu Afrika Rif hattıdır. Gerek arkeolojik kalıntılar, gerekse insana yakın türlerin alanda yoğunca bulunması bu tezi şimdilik doğrulamaktadır. Kopuşun mutasyonla (ani gelişme) mi, yoksa evrimle mi sağlandığı tam bilinmemekle birlikte, konumuz açısından önemli değildir. Gırtlak sistemlerinin çok ses biçimlerine elverişliliği, beyinsel çapın büyüklüğü yeni türümüzün avantajlarından. Doğu Afrika Rif'inin hem çöl ve ormana, hem de göllere sahip olması türün güvenliği açısından stratejiktir. Özellikle uzun süre göle kaçışlarında hayvansal tüylerini yitirip bugünkü kıllı insana yakınlığı düşünülebilir. İklim de son derece elverişlidir. Rif'in diğer bir avantajı, aynı vadi ve kıyıları takip etmekle Toroslara kadar doğal bir yol halini teşkil etmesidir. Bu yol iki kıta (Asya ve Afrika) parçasının birleşme ve ayrışma çizgisini, aynı zamanda fay hattını oluşturmaktadır. Rif'te klanlar halinde milyonlarca yıl kaldığı sanılmaktadır. Afrika'nın içlerine sürekli göç halinde bulunduğu belirtilebilir. Asıl dünyaya dağılımın Rif'in kuzey hattında gerçekleştiği birçok veri tarafından doğrulanmaktadır. Homo sapiens'e (düşünen insan) kadar birçok türün aynı yoldan yayılım gösterdiği tahmin edilmektedir. Dünyanın başka yörelerinde insana benzer tür oluşumuna şimdiye kadar rastlanmamıştır. Keşfedilen bütün türler Doğu Afrika kökenlidir.

Dünyanın farklı yörelerinde daha yoğun olarak en az bir milyon yıllık fosiller bulunmuştur. Dördüncü buzul öncesine kadar tüm türlerin dünyaya yayıldığı kabul görmektedir.

Varsayımlar bu uzun dönem boyunca insan türlerinin yirmi-otuz kişilik klanlar halinde toplayıcılık ve avcılıkla geçindiğini göstermektedir. Her iki eylemin de el ve ayakların oluşumunda etkili olduğu genel bir

kabul gören bir görüştür. Mağaralarda, göl ortasındaki ada ve kazıklar üstünde daha güvenli kaldıklarını fosil kalıntıları göstermektedir. Mülkiyet ve ailenin oluşmadığı, klanın kendisinin aile olduğu söylenebilir. İşaret diline (beden ve ses dili) sahip oldukları, sesleri simgeleştiremedikleri tahmin edilmektedir. Dilin simgesellik kazanmasının çok uzun bir pratik süreç gerektirdiğini daha iyi anlıyoruz.

Araştırmalar yaklaşık yüz elli-iki yüz bin yıl önce sapiens türün simgesel dil özelliğine yaklaştığını ortaya koymaktadır. Aynı araştırmalar işaret dili yerine, ilk defa modern dillerin atası olan simgesel değer kazanan seslerle anlaşmanın da tahminen elli bin yıl önce aynı Rif hattından kuzeye açılıp dünyaya yayıldığını göstermektedir. Simgesel dille anlaşma büyük bir avantaj sağlamaktadır. Daha iyi anlaşan ve hareket eden grupların üstünlük sağlaması düşünülebilir. Diğer türlerin tarih sahnesinden hızla silinmeleri bu gelişmeyle bağlantılı olabilir. Dönem aynı zamanda Dördüncü Buzul çağıdır. İki gelişmenin çakışmasının o döneme kadar daha yaygın tür olan Neanderthal'in sonunu getirdiği diğer tahminler arasındadır. Dünyanın yeni efendisi, tüm haşmetiyle sahnededir: Homo Sapiens Sapiens = Düşünen ve konuşan insan. Başlangıcında dillerin ve ırkların ayrıştığına rastlamamaktayız. Fakat daha büyük topluluklar halinde planlı avcılık yaptıkları, mağaraları ev ve mabet gibi kullandıkları, kadının toplayıcılıkta ve erkeğin avcılıkta uzmanlaştığı tahmin edilebilir. Bazı arkeolojik bulgular konuşan türün bu temelde oldukça geliştiğini kanıtlamaktadır. Fransa'yla İspanya arasındaki bölgede ve Hakkâri'deki bazı mağaralardaki çizimler hayli güçlü olup bu dönemden kalmadır. İki bölgenin de Afrika çıkışlı göçler için Doğu ve Batı Akdeniz üzerinden ilk elverişli karşılaşılacak alanları teşkil etmesi genel göç teorisiyle uygunluk göstermektedir.

1-İNSANLIK TOROS-ZAGROS KAVİSİNE NELER BORÇLU?

Doğu Afrika Rif'inden çıkışta ana toplanma kapısı ve Dünyaya yayılma merkezinin Toros-Zagros kavisi olduğunu düşündüren argümanlar çoktur. Birincisi, bu kavis Rif'in doğal yolunun sonudur. Buralara kadar dalgalar halinde gelmektedir. Gerek Büyük Sahra'nın gerekse Arabistan çölünün doğu ve batı kapısını adeta kapatması, Süveyş ve Doğu Akdeniz kıyılarını doğal yayılma yolu haline getirmektedir. Güney Akdeniz kıyıları da Cebelitarık Boğazından İspanya ve Avrupa'ya ikinci önemli yolu teşkil etmektedir. Yapısı, coğrafi koşulları gereği Doğu Akdeniz kadar verimli değildir. Arada ciddi engeller ve besin sorunları vardır. En ideal yol Doğu Akdeniz kıyılarından itibaren Verimli Hilal olarak da adlandırılan Toros-Zagros dağ silsilelerinin teşkil ettiği kavisten geçmektedir. Bu alan o kadar elverişlidir ki, kalıp da gelişkin bir toplumsallığa dönüşmemek olası görünmemektedir.

Buradan ikinci hususu çıkartabiliriz: İnsan toplulukları için iklimin elverişliliği, doğal bir tarla düzeninde bol meyve ve bitkiye sahip olması, çok zengin av hayvanlarını barındırması, güvenlik için ideal mağaraya sahip bulunması, çok sayıda nehir ve akarsuya debi oluşturması daha sonraları insanlık hafızasında 'Cennet' kavramına yol açacak denli elverişlilik arz etmektedir. Yakın yörelerdeki çöllere kıyasla bu alanın sözü edilen olumlu özellikleri karşısında, cehennem-cennet ikileminin insanlık hafızasına temel kavramlardan biri olarak yerleşmesi anlaşılabilir. Doğu Afrika Rif'inden sonra insan türünün ikinci önemli yoğunlaşma alanı olduğunu bu özellikleri nedeniyle rahatlıkla varsayabiliriz. İnsanlık tarihinde uygarlıksal gelişme için 'kuluçkaya yatılan yer' demek abartı sayılmaz. Ayrıca insanlığın destanlık öyküsünün yazılmaya, daha doğrusu oluşmaya başladığı yer olarak da kutsallaştırılabilir. Daha sonraki büyük devrimler bu kutsallık destanının ürünleri olacaktır.

Üçüncü olarak, yaklaşık elli bin yıl öncesinde alandaki yoğunlaşmalar simgesel dil temelinde gelişmektedir. İşaret dili gibi çok ilkel bir anlaşma aracından simge diliyle anlaşmaya geçiş büyük gelişme potansiyeli taşımaktadır. Geniş bir dil bölgesinin oluşumu insan türüne muazzam toplumsallaşma, korunma ve besin elde etme imkânı vermektedir. Belki de tarihin henüz keşfi yapılmamış ve adı konulmamış en büyük devrimi budur. İlk büyük devrime 'DİL DEVRİMİ' demek uygun olabilir. Çünkü hiçbir devrim bu devrim kadar bu coğrafyada toplumsallaşmaya hizmet etmemiştir. Her gün kutsal bir kavram (keşfedilen yeni bitki ve av hayvanları) oluşturulmakta, ev düzenine yakın yerleşimlere (ilk defa güvenli yuvalarda yaşam) geçilmekte, dört mevsim en ideal haliyle yaşanmaktadır. Tüm bu süreçler kavramlaştıkça, geniş toplulukların ortak dili, dolayısıyla ilk defa ayırt edilen 'KİMLİĞİ' oluşmaktadır.

Ne hazindir ki, ilk kimlikli etnisitenin oluştuğu bu alanlarda günümüzde vahşi bir kimlik soykırımını yaşamaktadır. Büyük toplumsal gelişme dediğimiz süreç bu zengin olgu ve kavramlarıyla gerçekleşmekte, daha doğrusu inşa edilmektedir. Kavramsal gelişme beraberinde düşünsel gelişmeye yol açmaktadır. Kavramlarla anlaşan ve bütünleşen insanların dar klan toplumu halinde kalamayacakları, bir üst toplumsallaşma

için büyük bir dinamizm kazandıkları kuvvetli bir varsayımdır. Bu konunun gerek antropoloji ve gerekse tarih öncesi çağlar açısından araştırılması gereken en temel alanlardan birisi olduğuna inanmaktayım. Büyük arkeolog ve tarihçi Gordon Childe, haklı olarak böylesi bir sezgiye ulaşmış olmalı ki, en önemli eseri olan ve o dönemde bu coğrafyada olan bitenleri (bir sonraki aşamanın gelişmeleri için olsa bile, ilk aşaması için de rahatlıkla söylenebilir) konu edindiği kitabına ‘TARİHTE NELER OLDU?’ adını vermektedir. Şu hususu da önemle belirtmeliyim ki, sadece arkeolojik yöntemlerle bölgenin geçmişi aydınlatılıp çözümlenemez: Biyolojiden filolojiye, coğrafyadan (özellikle iklim ve tarım coğrafyası) sosyolojiye, antropolojiden teolojiye kadar birçok bilim disiplininin verileri bütünleştirilerek, ilkçağ tarihinin aydınlatılmasında çok önemli gelişmeler sağlanabilir. Burada yaptığımız sadece dikkat çekmek ve göreve davettir.

Jeoloji bilimi yaklaşık yirmi bin yıl önce dördüncü buzul döneminin sona ermeye başladığının kayıtlarını vermektedir. Diğer bilim verileriyle desteklendiğinden, bu doğruya yakın bir gelişmedir. On bin yıl öncesinde Arabistan ve Büyük Sahra Çölünde yağmur ve yeşillik daha bol olduğu kanıtlanmıştır. Bu elverişlilik çobanlık kültürünün yaklaşık aynı dönemde gelişmesiyle çakışmaktadır. Bununla birlikte diğer büyük bir gelişme, Afrika’nın ilkel dil yapılarından daha üstün Semitik dil gruplarının kendini göstermesidir. Semitik kültür özde bir ‘çoban kültürü’dür. Örneğin çobanlık o denli önem kazanmıştır ki deve, koyun, keçi gibi hayvanlara ilişkin oluşan büyük bir kültürel birikim halen varlığını sürdürmektedir. Bu temelde etnisitenin oluşup farklı kimlik kazandığı da gözlemlenmektedir. Çok güçlü bir etnisite (aşiret) kültürünün halen geçerliliğini koruması bu gelişmeyi kanıtlayıcı niteliktedir. Birçok Sümer ve Mısır uygarlık söyleminde de bu kültürün etkilerine bolca rastlanmaktadır. Yaklaşık altı bin yıl öncesine kadar elverişliliğini sürdüren iklime bağlı olarak, Semitik kültür Büyük Sahra Çölünden Doğu Arabistan’a, Kuzeyde ise tarıma elverişli toprak sahalarına kadar çok geniş bir sahaya tarihte ilk defa kalıcı bir iz bırakmak üzere damgasını vurmuş gibidir. Semitik kültür sahası Doğu Afrika Rif’indeki kültürün devamı niteliğindeki gelişmiş bir aşamasını teşkil etmektedir. Bu kuşak daha sonra tek tanrılı dinlerin kuruluşuyla özgünlüğünü pekiştirecektir.

Fakat önemle belirtmeli ki, Mısır ve Sümer uygarlığının oluşumunda bu kültür belirleyici olmaktan ziyade, iki uygarlık alanı üzerinde Aramitler ve Apirular (‘Doğu ve Batıdan gelen tozlu, kirli insanlar’) adıyla tarihin ilk istilacı kabileleri olarak değerlendirilecektir. Semitiklerin tarihin şafak vaktinde çok önemli bir oluşum olduklarını, adeta ayak seslerini titreştirdiklerini belirtmek mümkündür. Kuzeyde tarıma elverişli toprakları aşamamalarının nedeni ise, belki de onlardan daha güçlü bir kültürün gelişim kaydetmesidir. Tarım kültürüne adım adım geçiş kültürü de diyebileceğimiz bu oluşumlara genel olarak ‘tarla kültürü’ demek uygun bir adlandırma olabilir. Nitekim tarihte ‘Aryenler’ olarak adlandırılan bu toplumsal gelişmeyi tarlacılar, topraklılar (Ari bu toprakların ilk kültürel kimliğine sahip Kürtçede ‘toprak, yer ve tarla’ anlamına gelmektedir) olarak deyimlendirmek mümkündür. Semitiklerin kuzeyini, ilk başta çekirdek alan olarak Toros-Zagros kavisini tarımsal gelişmeye açan Aryenleri tarımın yaratıcıları olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu gelişmede de iklim ve toprak yapısı, bitki örtüsü ve hayvan türleri belirleyici rol oynamaktadır. Semitik alanlarda tarım ancak çok sınırlı vahalarda hurma gibi çok az tür üzerinde gerçekleşirken, kavisin (diğer adıyla Verimli Hilal’in) her tarafı tarla olmaya elverişli olup zeytin, fıstıkgiller, palamut (meşegiller), ardıç (meyvegiller), bağ (üzümgiller), tahıl (buğdaygiller) yetiştirmeye son derece elverişlidir. Yine yabani koyun, keçi, sığır, domuz, köpek, kedi başta olmak üzere evcilleşmeye uygun birçok hayvan neslinin sürüleri halinde dolaştığı alandır. Dağların yükselen kısımlarında geniş ormanlar vardır. Dört mevsim en uygun halleriyle yaşanmaktadır. Yağmurlar adeta düzenli sulamayı andırmaktadır. Birçok akarsu ve nehir kıyısı yerleşmeye oldukça uygundur. Tüm bu elverişli koşullar altında “tarihin şafak vaktinin sökün etmesi” beklenmesi gereken bir gelişmedir.

Jeoloji ve ilkçağ kayıtları, alanda buzulların on beş bin yıl öncesine kadar yüksek dağlık alanlara doğru çekildiğini göstermektedir. Yüz binlerce yıl boyunca insan türünün en önemli yoğunlaşma alanı olması, dil devriminin yoğunca yaşanması ve Semitik kültürün dayatması sonucunda, bölgenin kısa süren bir mezolitik (orta taş devri, yaklaşık M.Ö. 15 bin-10 bin dönemi) dönemden, devirden sonra neolitik devire geçtiği varsayılmaktadır. Hakkâri mağaraları mezolitik ve daha öncesinin yoğunca yaşandığının ipuçlarını vermektedir. Yontma taşlar da bu konuda bolca kanıt sağlamaktadır. Bölgede asıl patlamanın neolitikle başladığına, yaklaşık on iki bin yıl öncesinden bu kültüre geçildiğine dair bolca kanıt rastlamaktayız. Tarım, tarla ve Köy Devrimi olarak da adlandırabileceğimiz bu çağ, gerek insanlık gerekse daha dar anlamda uygarlık tarihinin (yazılı tarih) bir önkoşulu niteliğindedir. Kendi başına dev bir Kültür Çağıdır. Önemi henüz layığıyla anlaşılmayan ve tarihte hak ettiği yeri bulmayan bu kültür üzerinde ne kadar durulsa o kadar yerindedir. Gordon

Childe bu alandaki kültür çağının Batı Avrupa'daki dört yüz yıllık kültürden daha az önemli olmadığını söylerken gerçeğe daha yakın durmaktadır. O kadar icat yapılmıştır ki, saymakla bitmez. Tüm tarımsal, zanaat-sal, ulaşım, barınma, sanat, yönetim, din alanlarında devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Her alanda binlerce yeni olgu keşfedilip adlandırmalara konu olmuştur.

Böylelikle Semitiklikten sonra en geniş, hatta Semitikliğin çoban dilinin dar olan kelime dağarcığının çok üstünde bir dil hazinesine kavuşan 'Aryen dil grubu' şekillenmiştir. İnsanlığın kaybolmayan hafızasının temeli atılmış gibidir. Bu dil grubunun Hindistan'dan Avrupa kıyılarına kadar geniş bir sahaya taşınan kültürle birlikte yayılması, bu çözümlememizin doğrulanmasını bir kez daha göstermektedir. Öyle sanıldığı gibi Aryen dil grubunun doğuş kökeni Avrupa, Hindistan ve ikisi arası geçiş bölgelerinde (Kuzey Karadeniz, Rusya stepleri, İran yaylaları) olmayıp, Verimli Hilal'in çekirdek bölgesindedir. Gerek kelimenin (Aryen) etimolojik çözümü, gerek bütün Hint-Avrupa dil gruplarında kullanılan temel kelimelerin etnik yapılarla bağlantılandırılması bu gerçeği doğrulamaktadır. Daha da önemlisi, kültürün çekirdek bölgesinin bu alan olması, kelime ve dil yapısının da doğal olarak burada kurulmasını gerektirir. Halen mevcut etnik kültürel yapılar ve diğer tarihi kanıtlar bu gerçeği fazlasıyla doğrulamaktadır.

O halde ikinci büyük dil ve kültür kuşağının varlığı, tarihi ve yayılması gerek toplumsal gelişmenin, gerek onun uygarlıksal (kent yapılı) aşamasının anlaşılmasında tarihi öneme sahiptir. Daha önceki tüm katmanların bu iki temel dil ve kültür grubu içinde eridiklerini söylemek mümkündür. Sadece aynı buzul döneminin sona ermesinden sonra Sibiry'a'nın güney eteklerinde (Yakutistan vb.) üçüncü bir dil-kültür grubundan söz edilebilir. Muhtemelen bundan dokuz bin yıl önce güneye doğru yayılım gösteren bu kültürün anavatanı Çin'dir. En batı ucu Finlilere kadar uzanan bu kültürden Türk, Moğol, Tatar, Koreliler, Vietnam ve Japonlar başta olmak üzere, en geniş üçüncü Kuzey kuşağının oluştuğunu söylemek mümkündür. Amerika kıtasındaki Kızılderili kökenli kültürün de Bering Boğazı üzerinden aynı dönemdeki yayılımın sonucu olduğuna dair güçlü arkeolojik, etimolojik, etnolojik kanıtlara sahibiz. Eskimoları da bu gruba dahil edebiliriz. Afrika'nın halen yaşayan birçok kültürü yüz binlerce yıllık özelliklerini korumasına rağmen, Semitik grubun güçlü etkisini yaşamaktadır. Özellikle Shailli dil grubundakiler böyledir. Ormanların, dağların ve çöllerin derinliklerinde milyonlarca yıl öncesini yaşayan klanlara rastlamak da mümkündür.

Bu tabloya göre insanlık, başta yerküremizin güney orta-kuzeyinde olmak üzere, bundan altı bin yıl öncesine doğru geldiğimizde, uygarlığa geçiş yapacak üç temel dil ve kültür grubuna kavuşmuş bulunmaktadır. Bu kültürler arasında yoğun geçişlerin olması doğaldır. Tarih ve coğrafyanın etkisi altında farklılık taşıdıkları da günümüzde bile gözlemlenmektedir.

Konumuz açısından önem taşıyan husus, Hint-Avrupa uygarlığının kaynaklarını araştırırken, ana kaynağı doğru teşhis etmektir. Tarih bilimi zaman-mekân etkisindeki çekirdek kültür tanımlamalarına öncelik vermektedir. Kapitalist kültürün bile çok keskin bir çekirdeksel yayılımının olduğunu günümüzde netçe bilmekteyiz. Kaynağı olmayan, hayali ve havai tarih anlayışları bilincimize ağır darbe vurmaktadır. Tarih bilincini yaşamsal yorumlara kavuşturamayanlar, günümüzün yorumunu da anlamlı yapamazlar. Tarihsiz bir toplumu yetkince anlamak ve yaşamak mümkün değildir.

Daha önceki 'Özgür İnsan Savunması' adlı savunmamda uygarlığın kaynağını değerlendirirken, aşırı biçimde Fırat-Dicle havzasına ve ondan kaynaklı Sümer uygarlığına indirgemeci yaklaştığıma ilişkin bazı eleştiriler almıştım. Bu eleştirileri de göz önünde bulundurarak, indirgemecilik konumunda bulunmadığımı, ama ana kaynağı önemseydiğimi ısrarla belirtmek durumundayım. Tarihin akışını bir ana nehre benzetirsek (toplumsal gelişmenin ontolojik yapısı açısından bu kaçınılmazdır), ana kültür ve yan kollar meselesine dikkat çekmek amacıyla taslak niteliğindeki bu düşünceleri belirtiyorum. Daha doğrusu dikkat çekiyorum. Nasıl ki günümüzün hâkim uygarlığı, yani kapitalist modernite Hint-Avrupa uygarlığı kökenine dayanmaktaysa, Hint-Avrupa kültürü de Aryen kültürü kaynağına, onun Sümer ve Mısır kollarına dayanmaktadır.

İnsanlık uygarlığındaki ana nehir ve kolları sorununu doğru çözümleyemezsek, günümüzün doğru anlamlandırmasını yapamayız. Ana nehre kimi yan kollar güçlü akar, kimi kollar yarı yolda kurur. Ayrıca ana nehrin doğduğu kaynak da belirleyici anlama sahiptir. Eğer toplumsal gelişmenin tarihsel ve coğrafi boyutlarıyla yetkin bir anlamına erişmek istiyorsak, yöntemin gereklerini sorunların çözümünde denemek gerekir.

2- ARYEN DİL VE KÜLTÜRÜNÜN YAYILMA SORUNLARI

Tarihte kültür ve uygarlığı temel alan yaklaşımlar sınırlıdır. Var olanlar da değişik bakış açılarına sahiptir. Burada çözmeye çalıştığımız sorunları kültür ve uygarlık temelli olarak koymuyoruz. Toplumsal geliş-

mede kültür ve uygarlığın yerini ve zamanını, belirleyiciliğiyle birlikte katkısı oranında değerlendirmek durumundayız. Aksi halde eldeki tarih (ki, çoğunlukla böyledir) 'olaylar yığınının' öteye bir anlam taşımaz. Tarih biliminin öğreten değil, öğrenmeden alıkoyan niteliği bu özellikle yakından bağlantılıdır. Din, hane-dan, kral, savaş, kavim ve benzeri olguların sayısal dökümünden ibaret olan tarih; toplumsal gelişmeyi öğre-ten değil, öğrenilmesini engellemek için bilinçlice üretilmiş bir perdelemenin, zihni ve toplumsal hafızayı iktidar ve istismar sahipleri için hazırlamanın ideolojik çabalarıdır. Bu tarz anlatımlar yüksek bir belirleyici-lik oranında ideolojik temelde meşruiyet sağlamanın çok eskiden kalma propaganda araçlarıdır.

Yöntem ve bilgi sistemine dair açıklamamıza bağlı kalarak çözümlememizi biraz daha boyutlandıralım. Aryen dil-kültür grubuna yönelik bir eleştiri de, güya Hitler de bu kavramı kullandığı için 'ırkçılık' kokusu taşıyabileceğine ilişkindir. Bunlara şunu söylemek gerekir: Hitler'in partisinin isminde 'sosyalizm' sözcüğü de vardır. O zaman ırkçılık kokar deyip sosyalizmi terk etmek mi gerekir? Kaldı ki, faşizm çok farklı bilim-sel ve ideolojik kavramları başarıyla kullanmada, yani 'demagojik' çabasında son derece başarılıdır. Böyle olduğu için herhalde bilim ve ideolojiyi bırakacak değiliz. Aryen dil-kültür kökenli milliyetçilik yapmak aklımızın köşesinden geçmediği gibi, milliyetçiliğe karşı en anlamlı yorum sahiplerinden biri olduğumu da gururla, onurla belirtmek durumundayım. Eğer bugün bile Irak'taki vahşeti anlamak istiyorsak, şimdiye ka-darki tarih ve sosyoloji bilimimizin iflas ettiğini öncelikle kabul etmeliyiz. Ondan sonra eleştiri ve yeni tarihsel-sosyolojik öneri hakkımız doğar. Yapmaya çalıştığımız da bu insanlık trajedisi için küçük bir katkıdır. 'Özgür İnsan Savunması'nda uzunca anlatmaya çalıştığım konuya ana hatlarıyla yer vermek durumundayım:

a-Aryen dil-kültür grubunun gerek dilin oluşumunun, gerek köklü bir kültürel altyapıya temel teşkil etmesinin tarihsel ve coğrafi koşuluna bağlı olduğunu söylüyoruz. M.Ö. 10.000-4000 yılları, yaklaşık olarak bu dil ve kültürün iyice kurumlaştığı 'uzun dönemi' ifade eder. Her tür çömlekçilik, tarım için saban ve hayvan koşumu, tekerlek, dokuma, elle öğütme değirmeni bulunmuş, sanat ve din kurumlaşmıştır. Çok verimli bir bitkisel ve hayvansal ürün listesi, nüfusun büyük artış göstermesinde kendini kanıtlamıştır. Sadece yeni ve gelişkin yontma taşlardan balta, bıçak, değirmen, tekerlek, mimari ve diğer sanatsal ve dini eserler yapılmıyor; kalkolitik dönem dediğimiz maden taşından da daha verimli eserler yapılıyor. Bunların örneklerine günümüzde bolca rastlıyoruz. Zagros eteklerindeki Bradostiyan kazı merkezlerinden, Çayönü ve en son Urfa yakınlarındaki kazı merkezlerinden (Göbeklitepe) on bir bin yıl öncesine dayandığı kanıtlanan muazzam yontulmuş taştan ev ve dini mimari örneklerine, maden taşından yapılmış birçok araç gerece rastlanmıştır.

Bugün bile yerel halkın kullandığı bu kültürel araçlar ve onları ifade eden kelime grupları çekirdek alan kimliğine ışık tutmaktadır. Ceo (Geo-yer), Erd (yer, toprak, tarla), jin (kadın, yaşam), roj (güneş), bra (kardeş), mur (ölüm), sol (ayakkabı), neo (yeni), ga (öküz), gran (büyük, ağır), meş (yürüme), guda (tanrı) ve daha onlarcasını sayabileceğimiz kelimelerin bugün bile birçok Avrupa dilinde kullanılması kaynak meselesine ışık tutmaktadır. Otantik (en eski yerleşik halklar) halk grupları olan Kürt, Fars, Afgan, Beluci gibi tanınmış olanların dillerinde de halen kök olarak yaşayan bu kelimeler Ari dil-kültür grubunun Avrupa ve Hint kaynaklı olmayıp, tersinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Tarihi köklerini yazılı olarak Sümer metinlerinde, arkeolojik olarak birçok bölge merkezlerinde en azından on iki bin yıl öncesine götürebileceğimiz bu kültür zamanında Avrupa 'eski taş devri'ni yaşarken, Hindistan 'Pigmeler' dönemini yaşıyordu. Aryen dil-kültürün bu 'uzun süre' tarihinde insanlığın bugün yaşadığı tüm argümanların (temel yaşam araçlarının) yaklaşık yarısından az olmayanlarını üretip kurumlaştırdığını rahatlıkla gösterebilecek durumdayız. Bazı örneklerini sunduğumuz merkezler dışında binlercesi daha yer altında beklemektedir. Ayrıca bugün bile mevcudiyetini koruyan otantik dönemden kalma halk grupları birer canlı arkeolojik merkez durumundadır. Bu halkların kimlik olarak en azından altı bin yıl öncesinden varlıklarına (etnik farklılaşma) rastlamaktayız. Bir kez daha belirtmeliyim ki, bu çekirdek kültür merkezinde (Verimli Hilal) olup bitenler bütün yönleriyle anlam olarak ifade edilmedikçe, tarih bilimi büyük eksiklikler taşıyacaktır.

b- Önemli bir yan kol olarak Semitik dil ve kültürün yerini kesinlikle göz ardı edemeyiz. Tarih bakımından aynı dönemde farkını oluşturan bu dil-kültür yapısının zenginliğinden kuşku duyulamaz. Çobanlık ve aşiret kültürü açısından belki daha da zengindir. Aryen dil-kültür grubundan bu yönüyle daha gelişkin olabilir. Sümer metinlerinde buna dair izlere rastlamaktayız. Bu metinlerde çoban ve tarla kökenlilerin iki ana kol biçiminde rekabet ve çatışmalarından destansı olarak söz edilmektedir. Bugünkü Irak'a ne kadar da benziyor! Dil ve kültüründe destansı yapı gelişkindir. Yeknesak çöl özellikleri benzerlik arz ettiğinden, göksel tanrı 'El, Allah' oluşumu bu dönemlere denk gelebilir. Aşiret toplumunun harikulade ve ilk farklılaşan kim-

liği gökler misali yüceltilerek, 'El, Allah' olarak kutsal bir kavrama kavuşmuş olabilir. Durkheim'in tanrı kavramını 'toplumsal kimlik' olarak yorumlamasının 'El, Allah' örneğinde güçlü bir kanıtla desteklenmesi mümkündür. Semitik kültürde en erkenden 'şeyh, seyyid' kavram ve kurumları şekillenmiş olsa gerekir. Uygarlık döneminde bunlar 'peygamber ve emir' kurumlarına dönüşeceklerdir.

Semitik sahada yer almasına rağmen, Mısır Firavun uygarlığında Semitik kültürün katkısı gözlemlenmemektedir. Çoban kültürünün M.Ö. 4000'lerde böylesi bir kent uygarlık kültürüne yol açmasının madde-ten, kavram ve kurum olarak herhangi bir içeriğine rastlamamaktayız. Zaten Mısır belgeleri de bu kültürü kendine çok yabancı hissetmektedir. Dil yapısında da benzerlik yoktur. Semitik kültür ilk katmanda Akad, Babil, Asur, Kenan, İsrail kimlikleriyle yazılı tarihte yer bulmaktadır. Yaklaşık M.Ö. 2500'lerde ortaya çıkan Arap kimliği, çok sonraları yaklaşık M.Ö. 500'lerde ad olarak belirmektedir. Aramiler, Aramitler, Apirular daha çok Sümer ve Mısır kavramlaştırmalarıdır.

Fenike, Filistin ve hatta İsrail'in sonradan Semitik dil ve kültür içinde eridikleri (Mısır firavun kültürü gibi) kuvvetle yorumlanmaktadır. Başlangıç noktaları deniz ve Aryen kültürle iç içedir. Semitik göç dalgaları içinde ilk doğal hallerini yitirdiklerine ilişkin kanıtlar vardır.

Semitiklerin Aryen dil ve kültür sahasına dalga dalga saldırdıklarına veya göç ettiklerine ilişkin Sümer kaynaklarıyla arkeolojik kayıtlar ve halen devam eden bazı otantik kalıntılar bol malzeme sunmaktadır. Bu saldırı ve kolonileşmeleri M.Ö. 5000'lere kadar götürmek mümkündür. Özellikle sırasıyla Akad, Babil, Asur, Arami ve Arap kolonileri izlerini katmanlar halinde Yukarı Mezopotamya'da bırakmışlardır. Asur ve Arap etkileri daha güçlüdür. Araplar İslamiyet'le birlikte yoğun bir asimilasyonu birlikte taşıyacaktı. İslamlaşma Araplaşmayla iç içe geçecektir. Bu istila, kolonileştirme ve asimilasyona karşı Aryen kültürü ve dili büyük direniş göstermiş ve zaman zaman karşı saldırı, istila, kolonileştirme ve asimilasyona güç getirebilmiştir. Sümer uygarlığının ilk kurucuları, Mısır uygarlığının öncülerini, Hiksos ve İbranileri tarihte bilinen örnekler olarak sunabiliriz. Sümerlerin ilk öncülerinin Yukarı Mezopotamya Aryen çekirdek kültürün en gelişkin çağı olan Tel Halaf (M.Ö. 6000-4000) döneminde Aşağı Mezopotamya'ya göçle bu kültürü taşıyıp orada üst bir aşamaya uğrattıkları kabule en yakın yorumdur. Sümerlerin dil ve kültür yapılanmasına Akad, Babil ve Asur etkilerinin daha sonra dahil edildikleri gayet iyi bilinmektedir.

Sümerleri göç eden gruplardan ziyade, Tel Halaf çağının kültür yayılması olarak adlandırmak tarihin doğru yorumlanmasına daha çok katkıda bulunacaktır. Belki de Aryen kültür sahasından bazı gruplar göç etmiş olabilirler. Fakat asıl etkileyici unsur, o dönemde en güçlü çağını (evrensel olarak) yaşayan kültürün yayılmasıdır. Bazen iddia edildiği gibi, burada Orta Asya veya Kafkas etkileri aramak saçmadır. Çünkü Sümer kuruluş çağında (M.Ö. 5000'ler) bu alanlar daha eski taş dönemini yaşamakta, Aryen kültürle yeni tanışmaktadırlar. Sümer kültürü gibi çok gelişmiş bir kültürü ne içerik, ne de biçim bakımından besleyecek unsurları taşımamaktadırlar. Saldırı güçleri de Aryen dil-kültür kuşağını aşacak kadar gelişmiş olmaktan uzaktır. Kültürleri saf düşünmek doğru olmadığından ve iç içeliğin daima mümkün olmasından dolayı, bazı Kafkasik ve Orta Asyaik göç unsurları dönemin Avrupa'sı ve ABD'si olan Verimli Hilal'e ve Sümer kuşağına göç etmiş olabilirler. Nitekim dünyanın birçok alanından çok farklı ve çoğu yoksul olan kültür grupları bugünkü Avrupa'ya akın edip yerleşmektedirler. Nasıl ki günümüz Avrupa kültürü Dünyanın her tarafına taşınıyorsa, Aryen dil ve kültürü de özellikle kurumlaşma ve nüfus patlaması aşamasından sonra (özellikle Tel Halaf dönemi: 6000-4000) benzer bir yayılmaya olanak sunmaktadır. Kendi içlerine göçlerini ise yoksul emekçilerin Avrupa'ya göçlerine benzetebiliriz.

c- Önemli bir kültür sahası olarak Nil vadisini doğru yorumlamak önem taşır. Bu vadideki tarım kültürünü geliştirmek ve Mısır firavun uygarlığına taşımak Semitik kültürün dil ve yapısına yabancı kalmaktadır. Semitik kültürün içeriği bu yetenekten yoksun gözükmemektedir. Sadece Mısır dil yapısı bile hiç Semitik öğeler taşımamakla farkını ortaya koymaktadır. Daha güneydeki Sudan, Etiyopya ve diğer Afrika sahalarındaki kültür de eski taş devrini aşmaktan çok uzaktır. Dolayısıyla Mısır kültürüne yol açmaları teorik olarak mümkün olmamakta, daha doğrusu düşünülmemektedir. Afrika kabilelerinin devamı niteliğindeki göç eden grupların uzun süre Nil vadisinde gelişim sağlamaları yine teorik olarak düşünülmemektedir. Zira gerekli tarımsal devrim ürünleri ve araçlarına ihtiyaçları vardır. Verimli Hilal'deki hiçbir tarım bitkisinin Nil vadisinde kendiliğinden yetiştiğine dair bir ize rastlamamaktayız. Hayvansal varlıklar içinde Mısır eşiği dışında örnek-lere de pek rastlamamaktayız.

Teorik varsayımlar Dünya geneline yayılım gösteren Aryen kültürün aynı dönemde bir kollarının da bu bölgeye ulaştığını düşündürmektedir. Unutmamak gerekir ki, Doğu Afrika Rif Vadisi Nil'e yakındır ve Gü-

neyden Kuzeye olduğu kadar Kuzeyden de Güneye insan akışları pekâlâ mümkün ve beklenirdir. Üstün kültürler hep bu eski yollarla karşı etkilerini taşımışlardır. Mısır uygarlığının M.Ö. 4000'lere denk gelmesi, Verimli Hilal'deki patlamanın Sümer kültürüne yol açması gibi, M.Ö. 5000'lere doğru bir yayılmasına dayanabilir. İçerik, biçim ve ulaşım olanakları buna elvermektedir. Nitekim aynı yol üzerinden M.Ö. 2000 başlarında Hiksosların, ardından M.Ö. 1700'lerde İbrânilerin (tarihin yazılı olarak kaydettiği kadarıyla) Mısır'da koloni oluşturmaları ve hatta yönetici konumuna yükselmeleri düşüncemizi kanıtlayan örneklerdir. Aryen sahasındaki kültürün yayılma gücü giderek zayıflasa da, Semitik alanlara benzer akışı daha sonra da sürdürcektir.

d- Aryen kültürün Verimli Hilal'de kendini kanıtlayıp güçlü bir kurumlaşma sağlamasının ardından daha doğuya, bugünkü İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a doğru yayılımı da oldukça etkili olmuştur. Tekrar vurgulamalıyım ki, burada taşınan insan gruplarından ziyade kültürdür, fiziksel değil kültürel etkilerdir. İlk belirtilerine İran yaylalarında M.Ö. 7000'lerde rastladığımız kültürel taşınma, Hindistan'da takriben M.Ö. 4000'lerde etkili olmaya başlamıştır. Türkmenistan yaylalarında bu etki 5000'lere erişmektedir. Daha önceki kültürel katmanların eski Afrikalı kökenlerden gelen ve halen eski taş devrinde çakılı kalan öğeler oldukları düşünülmektedir. Kültürel kalıntılar ve bazı grupların fiziki yapıları (özellikle Hindistan'da) bu tezi güçlendirmektedir. Tıpkı Mısır ve Sümer'de olduğu gibi yerel gelişmelerin ürünü bir kültürel gelişmenin teorik ve pratik kanıtları yoktur.

Bazı eleştiriler bu tarz düşüncüyü aşırı indirgemeci saysa da, tarihte kültürel devrimlerin sınırlı ve çok zor gerçekleştiklerini önemle hatırlamak gerekir. Bir Avrupa kültürünü düşünelim. Başka yerde örneği yoktur. Verimli Hilal'deki kültür için de dönemine göre benzer bir düşüncüyü ileri sürmek son derece yaratıcıdır. Yüz binlerce yıllık alışkanlıklara çakılı kalmış, imhanın eşiğindeki gruplardan büyük kültür devrimini beklemek ve kendilerine bunu yakıştırmak, teorik düşünceyle ve kültürel kalıntılarla desteklenmemektedir. Doğuya doğru kültürel yayılma, M.Ö. 3000'lerde İran'ın batısında Elam bölgesinde, daha çok bir Sümer kolonisini düşündüren Sus merkezli şehir uygarlığına sızrama yapmış gibidir. Kesinlikle Sümer etkisidir. Daha doğuda bugünkü Pakistan'da bulunan Pençav (Pençab) nehri kıyılarındaki Harapa ve Mohanjadaro kent kuruluşları da M.Ö. 2500'lere denk gelmektedir. Bunların Sümerlerin izinde kuruluşlar olduğu açıktır. Zorlama teorilerle bunları başka kültürel yapıların orijinal kuruluşları saymak benzer nedenlerle düşünülmemektedir. Orijinal denilen kültür katmanı neredeyse 'Pigmelere' benzeyen bir düzeydeyken, onlardan orijinal kent uygarlığı üretmek eşiği at halinde düşünmek gibidir. Milyonlarca yıl süren ve benzer yaşam seviyelerinde olan binlerce grubun daha gelişkin coğrafi bölgelerde neden uygarlık ve büyük kültürel devrimler gerçekleştiremediklerini hatırlamak, düşüncemizin doğru anlaşılması bakımından öğreticidir.

Şüphesiz bu alanların katkıları olmuştur. Birçok sentez gerçekleştirilmiştir. Yayılma ve yerelleşme iç içe ve daha çok gönüllücedir. Kaldı ki, yayılan sömürgeci gruplar değil, geliştirici maddi ve manevi üretim değerleridir. Kendini bu yönlü kanıtlamış yayılmacı kültürler hep 'tanrı vergisi kutsal mucizeler' gibi sayılmıştır. Yaşamın değerini maddi ve manevi olarak yücelten kültürel yayılmaları sömürgecilik, istila ve zoraki asimilasyonlarla karıştırmamak önemlidir. Kültürel yayılmaların çok azı vahşi saldırılar, sömürgecilik ve zoraki asimilasyon biçiminde yürütülmüştür. Büyük kısmı yaşam kalitesinin üstünlüğünü kanıtlanmasından ötürü coşkuyla benimsenerek mal edilmiştir. Tarihe dar milliyetçi yaklaşımlar kültürel yayılma meselesini içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Milliyetçiliğin gerçek tarihsel akışları çarpıtan, perdeleyen, inkâr eden ve abartan tuzaklarına düşmemek, yöntem ve bilgi sistemi açısından büyük önem arz etmektedir.

e- Aryen kültürle ana Çin kültürlerinin karşılaştırılması, araştırılması gereken hayli ilginç bir konu olsa gerekir. Çin'in kendi kültüründe neolitik üst evreye M.Ö. 4000'lerde ulaştığı düşünülmekte ve kanıtlanabilmektedir. Aynı tarihlerde Aryen kültürün Avrupa'dan Hindistan'a kadar taşındığını düşünürsek, rahatlıkla Çin'e de taşındığını söylemek güçlü bir tezdur. Çin kültürü büyük bir ihtimalle Aryen kültürden beslenmiş, fakat özellikle coğrafyası (Sarı Irmak kıyıları) ve tarihsel koşullarının oldukça kapalı ve kendine özgü yapısı yerel gelişmeye başat bir rol vermiştir. Etkileme kesinlikle vardır. Fakat yerel kültürel özellikler kendine göre bir 'neolitik' devrime yol açmıştır. Tıpkı bugünkü Çin gibidir. Büyük bir tarihsel gelişme ve coğrafi, demografik koşulların bir arada kendine göre bir 'komünizme' yol açması gibi, 'kendine göre bir kapitalizme' de yol açmıştır. Komünizm ve kapitalizm Çin karakteriyle bütünleşmedikçe, Çin komünizmi ve kapitalizmi olamamaktadır. Dışa karşı güçlü direniş, bunun başarısızlığı ortaya çıktıktan sonra ise güçlü ve hızlı biçimde rakip kültürü benimsemek, Çin ana kültür grubundaki kavimlerin (Japon, Kore, Türk, Moğol, Viet-

nam ve diğerleri) temel özellikleri halindedir. Çok güçlü direniş yanları kadar olağanüstü taklit ve özümseme yetenekleri at başı gitmektedir. Bu durum kültürlerindeki derin ve ortak bir özellik olsa gerekir.

Neolitik kültür ve daha sonraki uygarlık aşaması Çin üzerinden diğer grup üyelerine taşınmıştır. Çinlileri gruplarında Semitiklerin Arapları gibi düşünmek daha aydınlatıcı olabilir. Tıpkı Semitik kültür gibi, Çin kültür grubu da Aryen kültürü gibi evrenselleşme özelliği gösterememiştir. Bu durumda birinci sırada Aryenleri, ikinci sırada Semitikleri ve ondan sonra Çin'i düşünmek daha açıklayıcı olabilir.

f- Aryen dil-kültür grubuyla Hint-Avrupa dil-kültür grupları arasındaki ilişkiyi aydınlatmak çok daha önemli olup, belki de tarih biliminin temel sorunlarından. Bu ilişki, üzerinde çok spekülasyon yapılan, ama ortak bir yoruma varılamayan bulanık halkadır. 19. yüzyılda Hint-Avrupa dil gruplarının ortaklığı anlaşıldığında büyük araştırmalara girişildi. Grupların ana kaynağı, 'ata dili ve kültürü' hakkında çelişkili yorumlar geliştirildi. Kimi Yunan kültürüne, kimi Hint, hatta Kuzey Avrupa kültürüne, Almanlara kadar dayandıran köken tartışmaları yapıldı. Fakat Doğu Afrika Rif'indeki primattan (İnsan öncesindeki yaratık) kopuklukla Verimli Hilal'deki neolitik-tarımsal devrim kanıtlanınca, tüm adı geçen varsayımlar boşa çıktı. İnsanlık tarihindeki iki temel odak büyük önem taşıdı. Kısa özetini sunmaya çalıştık.

Verimli Hilal'deki hangi dil ve kültür grubunun otantik olduğuna ilişkin tartışmalar daha çok önem kazandı. Yorumladığımız biçimiyle 'Aryen' grupları denen proto-Kürt, Fars, Afgan, Beluci grupları öncelik kazanmaya başladı. Özellikle proto-Kürtler olan Hurrilerin dil yapısı anlaşılınca, otantik halklara dayalı Aryen dil-kültür aidiyeti netlik kazandı. Benim de şahsen doğru bulduğum tez, neolitik devrimin çekirdek bölgesinin ancak bu dil ve kültürü yaratabileceğine ilişkindir. Çekirdek bölgenin de Toros-Zagros sisteminin çizdiği kavis olduğu, Verimli Hilal olarak da adlandırılan bölgenin Aryen dil ve kültürünün merkezini oluşturduğu kesinlik kazandı. Son arkeolojik kazılar ve etimolojik çalışmalarla etnolojik kıyaslamalar bu tezi her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Böylece Hint-Avrupa dil ve kültür gruplarına öncülük eden sorun büyük ölçüde çözümlendi.

'Süre' çok uzun, coğrafya çok geniş olduğu için, Aryen dil-kültürünün yayılım haritasını olduğu gibi vermek gerçekçi olmaz. Fakat güney ve doğuya doğru yayılmanın bir benzerinin de kuzey ve batı yönünde Avrupa'ya doğru geliştiği rahatlıkla yorumlanabilir. Tahminen M.Ö. 5000 yıllarında başlayan bu yayılım dalgalarının M.Ö. 4000'lerde Doğu Avrupa'ya, M.Ö. 2000'lerde de Batı Avrupa'ya tamamen yerleştiği kabul gören temel görüştür. Başta Gordon Childe olmak üzere önemli tarihçiler de Avrupa tarihini bu yıllara dayandırmaktadırlar. Daha öncesi 'eski taş devri' dönemini teşkil etmektedir. Homo Sapiens'in otuz bin yıl önce egemen tür haline geldiği bugünkü Güney Fransa ve İspanya arasında Kuzey Afrika kaynaklı bir yayılma sonucunda en çok mezolitik (orta taş devri) dönemin yaşandığı tahmin edilmektedir.

Avrupa neolitiği ve tarım devrimini inceleyecek durumda değiliz. Ama kaynak sorununun öneminden ötürü aydınlatıldığı kanısındayım. Yine buraya ilişkin yayılmanın fiziki, kolonici temelde değil, kültürel bir yayılma olduğunu tahmin ediyorum. Avrupa'nın özgünlüğü şuradadır: Neolitik dönemi en yaratıcı yönleriyle hazır almıştır. On bin yıllık birikimi birden veya kısa bir süre sayılacak dönemde hazmetme şansına kavuşmuştur. Denilebilir ki, Avrupa bugünkü dünyayı dört yüz yıldır nasıl kendi kültürel yayılma alanı haline getirmişse, kendisi de önce Neolitik devrimin, daha sonra Roma'nın uygarlık ve Hıristiyanlığın ruh-anlam devriminin yayılma alanı olmuştur. Üç büyük devrim de Avrupa'ya daha çok kültürel temelde yayılmıştır. Yayılma, Roma İmparatorluğu'nun çok sayıda olmayan savaşları dışında sömürgecilik, koloncilik ve zoraki asimilasyona dayanmamıştır. Üstün kültürlerin 'tanrı vergisi' benimsenmesiyle gerçekleştirilmiştir. İnsanlığın yaklaşık on bin yıllık büyük kültürel birikimine bu tür erişim sağlanınca, daha sonraki Büyük Avrupa devrimlerinin (Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, Politik, Endüstriyel ve Bilimsel Devrimler) temeli atılmış olmaktadır. Avrupa özel yetenekleriyle bu büyük devrimleri gerçekleştirmemiştir. Tarihin ana nehir ve kollarının debi kazanmış biçimde ve hep birden akmasıyla bu temel kazanılmıştır. Şüphesiz aynı döneme denk gelen 'Buzul döneminin' geri çekilmesi, çok elverişli iklim sayesinde taze ormanlar, yemyeşil ve humuslu verimli topraklarla donanmış Avrupa, tüm bu koşulların senteziyle günümüze damgasını vuran büyük uygarlık sıçramasını gerçekleştirmiştir. Yeri geldiğinde bu öykünün ayrıntılarını daha yakından gözlemleyeceğiz.

3- VERİMLİ HİLAL KAYNAKLI TOPLUMSAL GELİŞME ve YAŞAMI DOĞRU YORUMLAMAK

Bu başlık altında büyük bir önemle açıklamaya çalıştığım husus, belli bir toplumsal zaman ve mekân boyutunun belli bir yaşam tarzı üzerindeki etkisine ilişkindir. Yöntem sorununda da uzunca üzerinde durmaya çalıştığım konu, toplumsal gerçekliklerin insan eliyle ‘inşa edilmiş gerçekler’ olduğudur. Bu konu o kadar önemlidir ki, tam anlamını bulmadan girişilecek her tür bilinçlenme faaliyeti ‘öğrenmeyi’, ‘anlamı’ cehaletin ve anlamsızlığın konusuna dönüştürülebilir. İddiam odur ki, kapitalist modernitedeki cehalet, büyük dinlerin çıkış koşullarında eleştirip lanetledikleri ‘Ebucehil’ cehaletinden daha büyüktür. Bunun da en temel nedeni, belki de en sığ materyalizm çıkışlı din olan pozitivizmdir. ‘Olguculuk’ olarak tercüme edebileceğimiz bu din, bizzat insan zihniyetinin ürünü olma karakterinden ötürü zaten metafiziktir.

İnsanın zihniyet itibarıyla metafizik karakterli bir varlık olduğunu bu amaçla yöntem bölümünde uzunca işlemiştim. Pozitivizm, farkında olmadan, bu olguculuğun eski dönemin en sığ ‘putçuluğu’ olduğunu görmüyor. Olguculuk = putçuluk ideamı önemle ileri sürüyorum. Olguculuk bir gerçeği yorumlayış biçimi değildir. Ne kadar tersini iddia etse de, olgulara dayalı bilimin felsefesi de değildir. Çünkü böyle bir felsefe olamaz. Göze çarpan, kulağı titreten her görüntü ve ses olgudur. Her hissediş de olgudur. Evren gerçekliğinin bunlardan ibaret olduğunu hangi çılgın veya cahil idea edebilir? Eflatun’un görüşüyle olgular görüntü bile sayılmaz. Olsa olsa Nietzsche bakışıyla basit birer algı olabilirler. Algı-olgu ilişkisi üzerinde durulabilir. Tıpkı nesne-özne üzerinde durduğumuz gibi.

Ne yazık ki, modernite olguculuk üzerine inşa edilmiş bir yaşamın resmidir. Bilinçli olarak ‘resmidir’ kelimesini kullanıyorum. Çünkü modernite yaşamın özüyle değil, en yüzeysel biçimiyle ilgilidir. Adorno’nun dile getirip de çözemediği “Yanlış hayat doğru yaşanmaz” deyimini, Yahudi soykırımı karşısında duyduğu büyük hayal kırıklığının sonucudur. Bu aslında kilit bir deyimdir. Ama açıklamasızdır. Hayatın temel yanlışlığı nerededir? Yanlış hayattan kim sorumludur? Nasıl inşa edilmiştir? Hâkim toplum sistemiyle ilişkisi nedir? Benzer bu tip soruların cevabı yoktur. Sadece kökenlerini Aydınlanma ve rasyonalite sürecine dayandırmakla yetinmişlerdir. Konu, yani yanlış olan hayat biçimi muğlak bırakılmıştır.

Benzer çaba Michel Foucault’da da vardır. Foucault, “Modernite insanın ölümüdür” der ve bırakır. Bu kadar ünlü bir filozof nasıl da insanın ölümü gibi çok hayati bir konuyu bir cümleye sığdırıp bırakabilir? Açıklayacakken, erken ölümden bahsetmek fazla anlam taşımaz. Önemli bir hakikat, yorum son nefeste de olsa açıklanmayı gerektirir. Kopernik ölüm döşeğindeyken, ‘Dünyanın güneş etrafında döndüğünü’ açıklayan eserini yayınlamayı ihmal etmez. Benzer birçok hakikat yorumlayıcısı hem Batıda, hem Doğuda vardır. Postmodernite eleştiricileri modernitenin yaşam suçuna çok bulaştıkları için, biraz da utanarak gerçekleri kadınca dile getirirler. Yani köleliğe, iktidara bulaşmış, onun bilgi sistematüğinden şerbetlenmiş, bulaşmış olanların ortak üslubunu kullanırlar. Biraz da Ezop üslubu!

Açıklamaya çalıştığımız husus, tekrar edelim ki, doğru ve yanlış hayat kurgulamalarıdır. Sadece modernitenin (kapitalist) değil, diğer eski uygarlıkların dayattığı hayat doğru kurgulanmış olabilir mi? Sümer rahiplerinden tanrı-krallarına, Mısır tanrı-krallarından İran Kisralarına, İskender’den Roma imparatorlarına, İslam sultanlarından Avrupa monarklarına kadar hayatı resmen temellendiren sistemleri de hayatı yanlış temellendirmede en az kapitalist modernite kadar sorumlu tutulamazlar mı? Bir zincirin halkaları misali toplumsal gelişmenin boynuna taktıkları bu halkalarla yanlış yaşam gittikçe temellendirilmiş olmuyor mu? Yanlış hayat tarzından yalnız moderniteyi ve onun savaş ve soykırım düzenini sorumlu tutmak yetmez. Sorunun kökü kadar cevabı da derindedir. Verimli Hilal’deki büyük kültürel devrim ve yol açtığı yaşam tarzı üzerinde dururken, tüm bu sorunların kaynağına inmek istedik.

Şüphesiz kültürle toplumu tamamen izah edemeyiz. Birçok ögeyi buna eklemek gerekecektir. Ama temelin kültür olduğu da çok az yadsınabilir. Geçerken ‘kültür’ kavramına yüklediğimiz anlamı da açıklamalıyız. Bununla anlamlı bir ‘uzun süre’ tarihle toplumun yaşamasında vazgeçilmez özelliklere sahip bir mekânı, coğrafyayı kastediyoruz. Toplumunu sıfırdan bu süreli tarih ve coğrafyayla anlamlandırmıyoruz. Fakat çok sayıda olan inşa edilmiş toplumsal yaşam biçimlenmesinde temel rol oynadıklarını belirtmek istiyoruz. Toplumların zaman ve mekânla kayıtlı yaşam halkalarından oluştuğunu, her halkanın diğerine bağlılığı kadar kendine özgü bir farkı olduğunu da bu açıklamanın gereği saymaktayız.

Semitik ve Çin toplumlarının on bin yıl önceki temellere dayalı yaşam farklılıkları günümüzdeki yaşamlarını belirleyici ölçüde anlamlandırmaktadır. Aryenik yaşam kültürü için de aynı husus belirtilebilir. Öte yandan temeldeki bu yaşam kültürünü, hiyerarşide ve devlette, kendi maskeli veya maskesiz, örtük ve çıplak krallar yönetiminde resmileştirerek büyük anlam çarpıtmalarına, saptırmalara uğratıp her türlü çirkinliğe, savaşlara ve soykırımlara açık hale getirdiklerini ‘anlambiliminden’ çıkarabilmekteyiz. Dikey olarak resmi-

gayri resmi yaşamlar kadar, yatay olarak da farklı halkalar halinde yaşamlar söz konusu olabilmektedir. Yine de ana kaynaktaki toplumsal yaşam tüm bu halkalardaki biçimleri belirleyen öz niteliğindedir.

Kültür kavramının içeriğini biraz daha açalım. Şüphesiz klan toplumu da bir kültüre, dolayısıyla yaşama sahiptir. İnsan toplumunda evrensel bir özellik gösteren klan toplumundaki yaşamın anlamı benzerdir. Dil ve düşünce yapısı işaretlerle yürütülmektedir. Primatlarla, dolayısıyla hayvanlarla arasındaki mesafe fazla açılmamıştır. Bir klan yaşamını hikâye etmek, hepsini anlatmak gibidir. Zorunlu ihtiyaçlar, güvenlik ve çoğalma, canlıların neredeyse tümünü bağlayan üçgendir. Bunun sınırlı zihniyetle bağını yorumlamıştık. Yaşamda farkın gelişmesi demek, zihniyetin esnekliğinin gelişmesi, dilde simgesel anlatıma geçiş ve bunun mümkün kıldığı maddi yapılanmalara daha çok erişim demektir.

Kültürel gelişme, o halde zihnin esnekliği ve simgesel dilin gelişmesiyle birlikte artan maddi nesnelere toplam ifadesidir. Dar anlamda kültür bir toplumun zihniyetini, düşünme kalıplarını, dilini ifadelendirirken, geniş anlamda buna maddi birikimlerinin de (ihtiyaçları gideren tüm araç gereçler, besinle besin üretme, saklama, dönüştürme biçimleri, ulaşım, savunma, tapınma, güzellik araçlarının toplamı) eklenmesini ifade eder. Kültür zihniyeti ve araçlarındaki benzerlik ve farklılıklarla yoksullukları ve zenginlikleri arasındaki eşitsizlikler, farklı ve benzer yaşam düzeylerini belirler.

Zihinsel ve maddi birikimlerin bizzat insan yeteneğiyle inşa edildiklerini, bu anlamda toplumsal gerçeklik halinde ifadeye kavuştuklarını yine tekrar belirtmeliyiz. Bu durumda tüm eski taş devrinde milyonlarca yıl sürmüş klan-toplum yaşamının benzerliğini ve özgün farklılıklara pek sahip olmadıklarını belirtmek ciddi bir anlam kaybına yol açmayacaktır. Büyük kültürel kuşakların ortaya çıkışına bu nedenle yüksek anlam biçtik. Zira her büyük kültür kuşağı, büyük ve farklı bir yaşamın gelişmesi demektir. Toplumsal gelişmeyi bu anlamda kültürel gelişmeyle özdeşleştirmek mümkündür. Formülleştirecek, ne kadar zihin esnekliği, özgürlüğü, o kadar simgesel dil anlamcılığı, düşünce zenginliği, buradan da daha çok maddi kültür araçlarına sahip olmak o denli toplumsal yaşamın gelişmesi demektir.

Bu bölümün temel varsayımı olan inşa edilmiş gerçeklik olarak toplumsallık, esas olarak insan yaratımı demektir. Şüphesiz ondaki madde miktarı, biyolojik gelişim göz ardı edilmiyor. Bunların fizik, kimya ve biyoloji gerçekleri olarak araştırıldıklarını biliyoruz. Ayrıca insanı tür ve zihin olarak inceleyen antropoloji ve psikoloji kendi alanlarında anlam üretmektedirler. Eleştirilerimiz de olsa, bilimin parçalanmış halinden öğrenebildiklerimiz vardır. Toplumsal gerçekliğin farklı bir algılama düzeyi olduğunu sıkça belirtmemiz, diğer bilimlerle aradaki farkı iyi kavramak içindir. Bu farkı yakalamadan, pozitivistlerin düştüğü büyük hataya düşüp ‘bilimcilik’ hastalığından kurtulamayız. Bunun sonucu ise, kapitalist modernitede sonuçlanan soykırımdır. Soykırım, tekrar vurgulamalıyım ki, Adorno’yu dehşete düşüren ve olmasını hiçbir tanrısal ve insani yaklaşımın izah edemeyeceği, bütün kitapların bir anlamda ateşe atılması gerektiğini düşündüğü ve hayatın yanlış kurulmasına dayandırdığı büyük suçtur. Soykırım mazlumlarının bunun dışında bir anlamla anılamayacağı önemli bir tespittir. Modern yaşam, pozitivizm bu gerçeği kabul etmemekte direnir. Sanki yine de soykırımlara rağmen toplumsal yaşamın yaşanabileceğini sanıyor. Veya bu suçu temel dayanaklarıyla yok etmeden, o suça yol açan zihniyet çarpıtmaları ve maddi uygarlık değerleriyle birlikte yaşanabileceğine cüret ediyor. Adorno hiçbir kitapta, dolayısıyla zihinde yer bulmaması gereken bu cüretten dolayı irkiliyor, kabuğuna çekiliyor ve ölüyor.

Benim yapmaya çalıştığım, bu ‘CÜRET’in kaynaklarını ve olası aşılma biçimlerini sorunsallaştırıp cevap verme yeteneklerimizi açığa çıkararak anlam ve eyleme kavuşturmadır. Sürüp giden modernitenin git-tikçe kurumlaşmış soykırım odaklarına yol açtığını hiç göz ardı edemeyiz. Gözümüzün önündeki Irak gerçeği, açık veya örtük, Ortadoğu’nun tüm rejimlerinin soykırımsal niteliğini ve suç ortaklığını gayet açık ve dehşet içinde, sadece içerisinde yanarak eriyenlere değil, gözlemleyenlere de hissettirmektedir. Ama diğer yandan muazzam bir özgür yaşam arayışı da vardır. Ya özgür yaşam, ya soykırım asla birlikte yaşanacak bir ikilem olamaz. Böyle yaşayarak bu suça asla ortak olamayız. Nasıl oldu da yaşamın en zengin anlamına yol açan bu topraklar, bu tarih bu hale geldi? Bir tarafında yaşamın ilk anlamına yol açmış etnisitelerin savaşı, diğer yandan modernitenin son büyük tanrısının önderliğindeki savaşlar? Demek ki, konuya döne dolaşa yüklenmekten, cevabını vermek ve eylemini gerçekleştirmekten kaçınılamaz.

Verimli Hilal’deki yaşamın tadını biraz da edebi dille anlatmalıyım. Sözüme Diyarbakır-Çayönü kazılarını başlatan Bradway’ın bir gözlemiyle başlayayım. Bradway, “Yaşam dünyanın hiçbir yerinde Zagros-Toros dağ silsilelerinin kavisli eteklerindeki kadar anlamlı olamaz” der. Acaba çok uzak bir kültürde yetişmiş bu insana, bu sözü neler hissettirdi? Uygarlığı iyi tanıyan bir arkeolog, tarihçi olarak, neden en anlamlı

yaşamı bu kültürel sahada görüyor? Hâlbuki buraların bugünkü yaşayanları Avrupa'daki en düşük bir ücrete bile kırk takla atıp vebadan kaçır gibi bu topraklardan kaçmak istiyorlar. Hiçbir kutsalları ve estetik değerleri kalmamış, bir daha elde edilemeyecekmiş gibi, göçü kader gibi karşılıyorlar.

İtiraf etmeliyim ki, bir dönem ben de modernite hastalığına tutularak, ana-baba dahil, bu toprakların her şeyinden kaçmak istedim. Hayatta en büyük alçaklığımın bu olduğunu kendime sıkça itiraf ederim. Ama Bradway'in gözleminden tümüyle kopmadığımı biliyorum; o eteklerin çocuğu olarak, dağların başını tanrı ve tanrıçaların kutsal tahtı, eteklerini ise bolca yarattıkları cennetin köşe parçaları olarak görüp hep dolaşmak istedim. Adım daha çocukken 'dağ delisi' olarak çıkmıştı. Bu yaşamın daha çok tanrı Dionysos'a ait olduğunu sonradan öğrendim. Dionysos, peşinde ve paş'ında (Kürtçe, önünde ve arkasında) Bakha'lar adlı özgür ve sanatkar kızlar grubuyla dolaşmış. Birlikte yiyip içip eğlenirlermiş. Bu tanrısal yaşamı sevmiştim. Filozof Nietzsche de bu tanrıyı Zeus'a tercih etmiş. Hatta birçok özdeyişinin altına 'Dionysos'un Çömezi' unvanını atarmış. Köydeyken ve dinin gereklerine pek uymasa da, kızlarla nişan, baş göz oyunlarından çok, birlikte oynamaya çok istekliydim. Doğalı da bana göre böyle olmalıydı. Hâkim kültürün kadını kapatmasına asla hoşgörü göstermedim. Namus dedikleri kanunu tanımadım. Halen kadınla sınırsız özgür tartışmaya, oynamaya, yaşamın diğer tüm kutsallarını paylaşmaya yanıtım evet, ama birbiriyle adına ne dersek diyelim, gerekçesi ne olursa olsun, güç temelinde ve mülkiyet kokan köleliklere bağlılıklara ise yanıtım sonuna kadar hayırdır.

Bu dağlarda özgür kadın gruplarını hep tanrıça esiniyle selamlayıp öyle 'anlamlaşmaya' çalıştım. Sıkça haberlerde geçen "Kamyon ve traktör kasalarına doldurulmuş bir grup Güneydoğulu kadın filan bölgede ırğatçılığa giderken yol kazasında öldüler" cümlesini duydukça, sözde bu kadınların sahibi erkek, aile, hiyerarşi ve devletine olan öfkemi hiçbir olaya daha göstermediğimi de sıkça hatırlarım. Tanrıça soyundan geriye bu kadar düşüş nasıl olabilir? Aklımın, ruhumun kesinlikle kabullenmediği bu düşüşü zihnime asla yedirmedim. Benim için kadın ya tanrıça kutsallığı içinde olacak, ya da hiç olmayacaktı. Şu sözün doğruluğunu hep düşünürüm: "Bir toplumun kadınlarının yaşam düzeyi, o toplumun tanımında esas ölçüttür." Anam için neolitik 'ana tanrıça kültüründen kalma' sözünü kullanmıştım. Onlar gibi şişmandı. Modernitenin yapay ana inşası ondaki kutsallığı görmemi engellemişti. Hayatımda büyük acılar yaşamama rağmen, hiçbir olaya ciddi olarak ağlamadım. Fakat modernite kalıplarını yaktıktan sonra, başta anam ve onun şahsında tüm bölge (Ortadoğu) analarını hep içim burkularak ve gözlerim yaşararak hatırlarım, bakarım. Anamın zorbela taşıdığı kuyu satılından (bakracından) daha yarı yoldayken yere indirip yudumladığım suyun anlamına, en seçkin ve yürek burkucu hatıralarım olarak bakarım. Herkesin yaşadığı ana-baba ilişkilerine, moderniteyi tüm zihin kalıplarında yaktıktan sonra bakmalarını tavsiye ederim. Aynı bakış açılarını tüm neolitikten kalma 'köyün ilişkilerine' de yansıtılmalarını isterim. Modernitenin en büyük zaferi, şüphesiz on beş bin yıllık inşa edilmiş kültür bakışımızı yıkması ve hiçe indirgemesini başarmasıdır. Bu kadar yıkılmış ve hiçe indirgenmiş birey ve topluluklarından soylu, özgür bir bakış, direniş ve yaşam tutkusu beklenemeyeceği anlaşılırdır.

Kavisin dağ eteklerindeki her bitki ve hayvan canlısı benim için bir tutku nesnesiydi. Onlarda sanki kutsal bir mana varmış gibi bakardım. Onlar benim için, ben onlar için yaratılmış birer arkadaştık. Peşlerinden çok koştum. Aşkla. Benim aşkım biraz böyleydi. Halen bu konuda en affetmediğim hareketim, avladığım kuşların başını hiçbir acıma hissi duymadan koparmamdı. Özne-nesne anlayışı altındaki derin tehlikeyi görmemde bu olaylar kadar hiçbir anlatım beni etkilemedi. Ekolojik tercihim çocukluğumun bu tutku ve suçunun itirafıyla yakından bağlantılıdır. Avcılık kültüründen kalma bu büyük ruh tehlikesini birer avcılıktan ibaret olan 'güçlü sömürgeci, buyurgan adamın' sanatı olan iktidar ve savaşlarının maskesini düşürmekle (maskeli ve maskesiz tanrılarla örtük ve çıplak krallar) ancak giderebilecektim. Bitki ve hayvanların dilini anlamadıkça ne kendimizi anlayabilecek, ne de ekolojik toplumcu olabilecektik. Beni bırakmayan bitki ve hayvanlarımın anılarına böyle anlam verecektim.

Dağların eteklerinden hemen başlayan ovaların bahar açılışından güz kapanışına kadar üretime hazırlanmasını, ürünlerin derlenmesini, harmanlanmasını, tanelerin toplanmasını babamın çiftçiliğinden hatırladıkça, hiçbir romanın vermediği duygu yüklenimlerimi zor tutarım. Büyük hayıflanmam var: Neden o tanrı yolcularını tam anlayıp arkadaş olamadık? Gerçi tüm ilişkilerim arkadaşlık içindeydi. Ama o korkunç modernite ilişkileri yüzünden, babamın ölümünün bile büyük yasını tutamamayı halen affedemiyorum. Babam belki de babaların en güçsüz, ama saf, temiz tanrı kullarından biriydi. Fakat bana göre çiftçi babalar en değerlisidir yine.

Tüm köy ilişkileri bana vaktini doldurmuş, bilinmeyen bir dönemin ölgün çabaları gibi gelmiştir. Köyden kaçarcasına kente sığınmayı da bir suç gibi görüyorum. İnsan için ideal yaşamın modernitenin (tüm uygarlığın) kanserli kent yapısında değil, ekolojik köylerinde sağlanacağından kuşku duymuyorum. Kent ancak ekolojik köylerle tam uyumlu olduğunda izin verilecek bir mekân olabilir.

Amanoslardan Zagroslara kadar bu silsileler altında yaşamış ve halen yaşayan halkları, dağların zirveindeki tahtlarında oturan tanrı ve tanrıçaların kutsal yolcuları olarak değerlendiririm. Moderniteye göre gerilik suçlamasının artık kesinlikle tersinin doğru olduğuna inanıyorum. İlerilik-gerilik bir ideolojik yargı olup, sadece geri değil, insanlık düşmanı olan kapitalist-modernite zihniyetini iyi çözmek, gerçek insani temellere inmek olduğundan, özgürlüğe büyük dönüş sağladığıma inanıyorum. KÂRCILIK, ENDÜSTRİYALİZM ve ULUS-DEVLETÇİLİK'ten ibaret modernite cehenneminden kurtulmakla her şey daha iyi anlaşılıyor ve yaşamın anlam zenginliğine yol açıyor. Neolitikten kalma bir höyüğe gösterdiğim ilgiyi ve tutkuyu Newyork'la değiştirmem. İçinde hiçbir anlam barındırmayan, bütün kapılarını daha 'kârlı yaşam'a, insanın 'demir kafes' altına alınmasına ve yaşam katili 'endüstriyalizm canavar'larına açmış kent; hiç kimsenin birbirinden bir şey anlamadığı 'yetmiş iki dilli Babil'in daha da anlamsız kopyalarından başka anlama sahip değildir. İnsanlığın kurtuluşunun bu kentizmin kanserli yapısının yıkılmasından geçtiğine dair kuşkum yoktur.

Bu kısa öyküyü hangi yaşam kültüründen geldiğimize ilişkin bir çağrıştırmaya yapmak için anlattım. İnşa edilen toplumsal gerçekliğin bir üretimi olan bu yaşam tarzını yetkince anlayamazsak, 'modernitenin aptallarını' oynamaktan kurtulamayız. Dağdaki çobana kadar herkesi esir alan, özünde yaşamın bitmesi anlamına geldiğini en yetkin filozofların ağzından çıkan sözlerle vermeye çalıştığımız ve hepsinden çok kendimin de öyle olduğundan kuşku duymadığım kanserli modernite yaşamından kurtulmadıkça, zihniyet ve irademizle (düşünce-örgüt-eylem) mümkün kıldığımız özgür yaşamı, kaynağıyla birlikte edindiği tüm zenginlikleri içinde yaşayamayız. Er veya geç 'yanlış kurgulanmış hayatlarımızın doğru yaşanmayacağını' anlayacağız.

Bilimsel dille öykümüzü biraz daha açalım. Verimli Hilal'de inşa edilen toplumsal gerçeklikler ana hatlarıyla bugünkü yaşamın sürdürülmesinde de varlıklarını sürdürmektedir. Hem zihniyet hem maddi kültür unsurları bazı nicel ve nitel değişikliklere rağmen özde benzerdirler. Dil temel yapısında ortaktır. Düşünce biçimleri bilimsel, dinsel ve sanatsal alanlarda ayrımlanmış olarak sürmektedir. Savunma ve saldırı savaşları dün de, bugün de vardır. Temel kurum olarak aile, gerçekliğini sürdürmektedir.

Aradaki farklar devlet kurumunun büyümesine dayalı olarak gelişmiştir. Toplumun aleyhine sürekli alanını genişleten devlet, ihtiyaçları temelinde toplumsal zihniyet ve maddi kültür birikimlerini mülkiyetine geçirdikçe, sürekli nicel ve nitel değişime uğratmıştır. Sanıldığı aksine, toplumsal gelişmeler devlete rağmen sürdürülmüştür. Sümer rahip devletinden kapitalist modernitenin ulus-devletine kadar devlet oluşumlarının toplumsal sonuçlarını ve yol açtıkları uygarlık denilen kent kültürünün esas işlevini anlamlaştırmaya çalışacağız. Özellikle sınıfsallaşmanın devleti değil, daha çok devletin sınıflaşmayı dalbudak halinde yaydığını göreceğiz.

Fernand Braudel'in süre kavramının toplumsal gelişmedeki rolünün yeterince kavranmadığı kanısındayım. Özellikle süre-kültür, süre-uygarlık ve süre-toplum biçimleri açıklanmaya muhtaç kavramlardır; tarihe güçlü bir katkıdır. Fakat tarih bilimine yetkince uygulanamamaktadır. Buradaki çözümlemede bu kavramı cesaretle açarak kullanmaya çalışacağım.

a-'En uzun süre', dördüncü buzul döneminin sona ermesinden sonra, neolitik devrimde ana nehri oluşturan Verimli Hilal toplumu için, ancak ya benzer yeni bir buzul dönemi, ya nükleer bir felaket ve önlenemeyen bir hastalık veya benzeri nedenlerle varlığını fiziksel olarak sürdüremez zamana kadar geçerliliğini sürdürmek durumundadır. Çin ve Semitik kökenli kültürler birer kol olarak bu 'uzun süre' toplumunda yer alırlar. Diğer küçük kültürel kollar ana nehir için birer ırmak gibidir. Tezin içyapısını iyi anlamak gerekir. İnşa edilen toplum zihniyet ve maddi kültürel öğeleriyle o denli güçlüdür ki, hiçbir iç toplumsal neden bu süre dahilinde bu toplumu yıkamaz. 'Temel kültürel toplum' kavramını bu süre karşılığında kullanabiliriz. Kalıplarını, içerik ve birikimlerini tekraren de olsa sıkça vermemin nedeni budur; 'en uzun süre' kavramına denk düşen 'temel kültürel toplum' tanımına ulaşmak içindir. Çünkü süre ve toplum kavramları bu yeni anlamlarıyla toplum bilimine katkı sağlayıcı niteliktedir. Liberal toplumcular daha şimdiden 'tarihin sonu' kavramıyla kendi toplumsal algılarını sahte bir metafizikle sonsuza dek geçerli saymak isterler. Marksistler ve diğer 'mahşerci' yaklaşımlar, zaman-mekân boyutundan kopuk bir 'ebedi saadet çağı'nı vaat ederler. Kö-

tümserler daha çok geçmiş ‘altın çağ’ anlayışını anımsayarak, şimdiki ‘teneke çağı’nın anlamsızlığından dem vururlar.

En uzun süre kavramı tüm bu toplumsal teorilere göre daha bilimseldir. Somut koşullar kadar, toplumsal sistemin başı ve sonu için anlaşılır argümanlar sunmaktadır. Tarihi ne olaylar yığını halinde boğmakta, ne de dar toplum biçimlerinin dönemsellik basitliğine düşmektedir. Ne anlık olaylar ne de toplum biçimleri hayatın anlamını kapsamlı yorumlama yeteneğinde olamaz. Bunlar ancak kısmi anlatımları başarabilirler.

En uzun süre kapsamında temel kültürel toplumda her tür din, devlet, sanat, hukuk, ekonomik, politik ve diğer temel kurumlara yer vardır. Kurumlar nicel ve nitel yönleriyle sürekli değişirler. Bazıları çok küçülür, karşıtları büyür. Azı yok olurken, işlevleri ya başka kurumlarda ya da yenilerinde anlamını sürdürür. Top-tancı bir anlayışla diyebiliriz ki, tüm kavram ve kurumları arasında oluşturucu bir diyalektik ilişki vardır. Ana kültürel toplumun tekliği, onu güçlü ortaklarından ve yeni iç oluşumlarından yoksun kılmamaktadır.

Bu noktada ‘evrimcilerle’ ‘yaratımcılar’ arasındaki kavgayı anlayabiliriz. Yaratımcılar ‘en uzun süre’ kavramının farkındadırlar. Esas güçlerini buradan almaktadırlar. Tanrının evreni yaratım süresi ve sonu hakkındaki ayetleri kültürel anlayışla açıklanabilir. Sosyolojik olarak yorumlarsak, yaratıcı görüş inşa edilen toplumun kutsal, yüce, görkemli özelliğinin farkındadır. Zaten Kitabı Mukaddeslerin üçü de (Tevrat, İncil ve Kuran) Verimli Hilal’deki büyüleyici, kutsal yaşamı izah etmeye çalışan yorumlardır. İnsanlığın büyük çoğunluğunun bu üç dine mensubiyeti, oluşturdukları yorumların niteliğinden ileri gelmektedir. Mucizevî olarak gerçekleşen (dönem insanlığı için bu kavram anlaşılırdır) yeni kültürel yaşamın ebediyete kadar süreceğini iddia etmek, bunu temel inanış haline getirmek bu kültürün etkileyici gücünü göstermektedir. Düşünelim: Milyonlarca yıl klan olmaktan ve bir nevi primat olmaktan kurtulamamış insan kümeleri, Verimli Hilal’deki devrimle çok olağanüstü, ancak mucize terimiyle izah edilebilecek bir toplumsal inşayla karşılaşılıyorlar. Bunu kutsal, yüce, ilahi, bayramsal olarak karşılamaktan geri kalabilirler mi?

Hemen hatırlatalım ki, Durkheim gibi sosyologlar ve diğer bilimciler, toplumu olaylar ve kurumlar toplamından oluşmuş insan grupları saymaktan öteye gitmiş sayılmazlar. Sınıfsallık, devlet, ekonomi, hukuk, politika, felsefe ve din gibi anlatımlar olay ve kurum mantığını aşmaz. Fakat bu yaklaşımlar neden bir Kitabı Mukaddes kadar değer bulmadıklarını bir türlü anlamak istemezler. Anlatımlarının en önemli zaafı, en uzun süre toplumunun önemini kavramamış olmalarında yatar. Şunu yine önemle belirtmeliyim ki, insanlık kendi öyküsünün derin hafızasına sahiptir ve bunu kolay terk etmez. Sanıldığı aksine, toplumların kutsal din kitaplarına bağlılığı soyut bir tanrı ve bazı ritüelleri teşkil etmesinden ötürü değildir. Kendi yaşam öykülerinin anlamını ve izini bu kitaplarda sezdikleri için büyük saygı duyarlar. Bir nevi yaşayan toplumun hafızası rolünü oynadıkları için bu kitaplar vazgeçilmezler arasındadırlar. İçindeki olay ve kavramların doğru olup olmaması ikinci planda kalan ayrıntılardır. Fernand Braudel, çok yerinde olarak, “Tarih sosyolojikleşmeli, sosyoloji tarihselleşmeli” derken, temel bir yöntem ve bilim yanlışlığına dikkat çekmektedir. Tarihin de süre-toplum ilişkileri anlamlıca belirlenmedikçe, ayrı ayrı tarih ve sosyoloji anlatımları toplumsal gerçekliği büyük yaralamaktan, anlam yitimine uğratmaktan kurtulamazlar. İstedığınız kadar belgelere dayalı olay yığının, istediğiniz kadar toplumsal kurum ve kural belleyin, belgelerle açıklayın; nerede, ne zaman, hangi içerikte, yaşayanlar ne diyor sorularına yanıt verilmedikçe, tarih ve sosyolojinin anlambilimine katkıları kaba malzeme olmaktan öteye gitmez.

Evrimsel olay ve olguları daha iyi tespit etmelerine rağmen, toplumsal süre kavramının anlamından yoksun oldukları için eleştirilmekten kurtulamazlar. Toplumsal hafıza olgular ve olayların evriminden daha önemlidir. İnsan için anlambilim, olgu kayıtlarından önce gelir. Orada yaşamlarının nehir gibi akışı söz konusudur. Tanrıdan da vazgeçemeyişleri toplumsal hafızanın gücünden ileri gelmektedir. İleride daha kapsamlı yorumlayabileceğimiz gibi, toplum tanrı kavramıyla geçmiş hafızasını özdeşleştirmektedir. Olguculuk bir modernite hastalığı olup, esasında toplumun hafızasına, dolayısıyla metafiziğine karşı durdukça eleştirilmekten kurtulamaz. Nasıl hafızasız insan yaşamda büyük güçlüklerle karşılaşır çocuklaşırsa, hafızasını yitirmiş toplumlar da kendilerini unutup yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Hafızasını yitirmiş toplumlar kolay sömürülme, işgal edilme ve asimile edilmekten kurtulamazlar.

Pozitivist olgucular toplumu bilimsel olarak tanımladıklarını iddia etmelerine rağmen, pozitivist olguculuk toplumun gerçek akışını en az tanıyan düşünce okuludur. Toplumu tarihsiz, kaba materyalist bir yığın gibi yorumlayarak, en çarpık, eksik bir tanımıyla en tehlikeli toplumsal operasyonların yolunu açarlar. Toplumsal mühendislik kavramı pozitivismle bağlantılıdır. Bunlar dıştan müdahaleyle topluma istenilen şekli

verebileceklerini sanırlar. Modernitenin de resmi anlayışı olan bu yaklaşımlar, toplumun içinde ve dışında yürütülen iktidar ve istismar savaşlarının meşru gerekçelerini oluştururlar.

b- Yapısal süre kavramını toplumsal gelişmede temel kurumsal dönüşümlere uyarlayabiliriz. Temel yapıların inşa edilmiş ve yıkılış sürelerini tanımlamak, toplumsal gerçekliğin anlamlandırılmasında katkı yapabilir. İnsanın baskı ve istismar durumu baz alınarak köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum ayrımları anlamlı yorumlara konu olabilir. Yapısal süreleri bu toplum biçimleriyle bağlantılandırmak önemli bir literatüre yol açmıştır. Fakat en uzun ve kısa süre kavramlarıyla bağlantısını anlamlı kuramadığı için pek verimli olamamakta, klişe anlam tekrarına düşmektedir.

Neolitik toplum hem yapısal toplum, hem temel kültürel toplum süreleriyle iç içe yorumlanabilir. Kendisine özgü kurumsal yapılar, zihniyet ve maddi yaşam birikimlerinin olması 'yapısal süreyle' izah edilebileceği gibi, halen sürüp giden kültürel etkilerinin fiziksel imha veya yıkılışa kadar devam etmesi nedeniyle 'en uzun süre' kavramıyla da izahatı mümkündür. Temel kültürel toplum sürelerinin konusunu esas olarak bilim, sanat, din, dil, aile, etnisite-kavim gibi, sürenin sonuna kadar çeşitli değişiklikler geçirseler de, hep ayakta kalması kuvvetle muhtemel olan zihniyet biçimleri ve geniş insan grupları teşkil eder. Ayrıca ekoloji, tüm bilim kollarının sonuçlarıyla bağlantılı olarak, bu dönemde ekonomik kurumlaşma bilimi olarak baş köşeye oturtulabilecek konulardandır. Demokratik siyaset de hem bilim hem kurum olarak sürekli yaşaması gereken konulardandır.

Yapısal sürelerin en temel kurumu devlet kuruluş ve yaşamları olmakla birlikte, devletle birlikte var olan hiyerarşi, sınıflar, devlet sınırları olarak mülk, toprak-vatan, devlet biçimleri olarak rahip devleti, hanedanlık devletleri, cumhuriyet ve ulus-devletler önemli konulardandır. Din biçimleri de önemli konu teşkil ederler. Toplumlara üretim tarzları olarak (neolitik, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist) ayırmayı konular da yapısal süre konularındandır. Kurumların çöküş konusu da yapısal süre dahilindedir.

Yapısal konuları inceleyen sosyoloji alt dalına 'yapısal sosyoloji' demek uygun bir adlandırma olabilir. En uzun süre inceleme konularını da 'temel kültür sosyolojisi' olarak adlandırmak, bütüncü kapsama itibarıyla yerinde olacaktır.

c- Orta ve kısa süre konuları hem sayısal, hem niteliksel olarak çoklu olay ve olguları konu edinirler. Kısa ve orta süreler dahilinde tüm kültürel ve yapısal değişim ve dönüşüm olaylarını temel konu edinirler. Orta dönem konuları biraz daha uzun ömürlü olan, ama aynı yapısal kurumlar içinde meydana gelen değişiklikleri konu edinirler. Örneğin ekonomik bunalımlar, siyasi rejim değişiklikleri, ekonomik, sosyal, siyasal ve eylemsel her tür örgüt kuruluşları bu kapsamda düşünülebilir. Bireyin tüm toplumsal ve toplumsallaşma faaliyetleri de kısa sürenin baş konularındandır. Medya daha çok kısa süreli olay ve olguları esas alır. Her yapısal kurumdaki günlük olaylar da kısa sürenin baş köşesinde yer işgal ederler.

Kısa süre dahilindeki olayları temel aldığı için, bu sosyolojiye Auguste Comte sosyolojisi demek yerinde bir adlandırma olabilir. Diğer deyişle 'pozitif sosyoloji' adlandırması (temel eleştirisini göz ardı etmeden) uygun düşebilir. Gerçekten sosyolojinin olaylar dalını inceleyen bir bölümü olmalıdır. Özellikle kaotik dönemlerde olaylar ağırlık ve belirleyicilik kazanırlar. Sosyolojinin temel kültür ve yapısal sosyolojiyle birlikte olaysal anlatım olan pozitif sosyolojiyle bütünleştirilmesi tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Ayrıca toplumsal olaylar dahil, tüm evrensel olay ve oluşumlar, kuantum ve kaotik dediğimiz bir ortamı gereksinirler. Kuantum ve kaotik ortamlar yaratılış ortamlarıdır. Henüz derinliğine incelenmemiş olsalar da, varlıkları kesindir. Tüm uzun, orta ve kısa süreli oluşumların hem 'her an', hem 'kısa aralıklarda'ki 'olup bitenler' tarafından ayakta tutuldukları, bilimin giderek ilgilendiği temel konulardandır. 'Kuantum anı' ve 'kaos aralığı' olarak da adlandırabileceğimiz bir nevi 'yaratılış anı' ihmale gelmez. Evrende özgürlük olasılığı bu 'an'da gerçekleşmektedir. Özgürlüğün kendisi 'yaratılış anı'yla ilgilidir. Tüm doğa ve toplumdaki yapılar hem inşa olarak, hem ayakta kalma ve yaşam süreleri bakımından farklı nitelikleri de olsa, 'yaratılış anları'na ihtiyaç duyarlar.

O halde kısımların en kısa süresindeki yaratılış konularını toplumsal açıdan ele alan sosyolojiye de bir ad düşünmek uygun olacaktır. Benim şahsi önerim, 'yaratılış anı'nı toplumsal olaylarda konu edinen sosyolojiye 'özgürlük sosyolojisi' demenin yerinde olacağıdır. Daha da önemlisi, toplumsallık tarafından eşsiz bir kabiliyete erişen insan zihniyetindeki müthiş esneklik ve yol açtığı yaratıcılık nedeniyle bir nevi zihniyet sosyolojisi de diyebileceğimiz özgürlük sosyolojisinin son derece gerekli bir dal olduğu kanısındayım. Özgürlük düşüncesini ve iradesini incelemek en başta gelen konu olsa gerekir. Kaldı ki, yaratılış anındaki gelişme özgürlük yanı olan gelişme olduğuna göre, bir nevi Yaratılış Sosyolojisi de diyebileceğimiz bu kısımlar

kıyası 'kuantum anı' ve 'kaos aralığı' en çok toplumsal alanı kapsadığından, dolayısıyla ilgilendirdiğinden ötürü, özgürlük sosyolojisi en çok geliştirilecek sosyoloji konularının başında gelmektedir.

Ayrıca konumuzu ilgilendirmeyen, genel fikir babında bir de 'astronomik süre'den bahsetmek gerekir. Henüz bu sürenin konuları belirlenememiştir. Fakat ana hatlarıyla 'güneş' ve 'gök adaları'nın oluşumları, çöküşleri, evrenin muhtemel 'genişleme' ve 'daralma' karakteri ve buna bağlı olarak temel 'çekim' ve 'itim' kuvvetlerini 'astronomik süre' kavram ve konularına dahil edebiliriz. Evrenin ömrü de tartışılacak konuların başında gelmektedir.

Sosyolojik inceleme yöntemi hakkındaki bu düşüncelerimizi yeri geldikçe ilgili konulara ilişkin hem açacağız, hem de uygulamaya çalışacağız. Deneme niteliğinde çalıştığım unutulmamalıdır. Düşüncelerimizin tasarısız değer arz etmeleri doğaldır.

Verimli Hilal'deki toplumsal gelişmeleri bir kez de bu sosyolojik bakış açılarıyla araştırdığımızda; özgürlük sosyolojisinin bölgede neolitik devrim sürecinde toplum tarihi açısından en verimli bir kaos aralığına tanıklık ettiğini görürüz. Gezginci avcı ve toplayıcılıkla geçinen gruplar, buzulların hızla dağların doruk noktalarına çekilmesiyle daha önceki dönem tecrübelerinden kaynaklı toplum yapılanmalarını çözerek yerleşik yaşama, tarımla geçinmeye dayalı bir arayışa girdiler. Yüz binlerce yıllık klan toplulukları yerini daha geniş yapılara bırakmayla karşı karşıyalar. Tam bir zihniyet dönüşümü, patlaması yapılan bir aşamadayız. Eski klan zihniyeti ve işaret dilinden tam kopmamış dil yapısı yerine, daha geniş köy halkı ve etnisitesi zihniyetine geçiş söz konusudur. Simgesel dil düzeni hızla gelişmektedir. Sayısız besin maddeleri, ulaşım, dokuma, çömlek, öğütme, mimari, dinsel ve sanatsal konular ortaya çıkmış olup, hepsi yeni bir adlandırma düzeni ve zihin kalıpları gerektirmektedir.

Yeni toplum ağırlıklı olarak köy yaşamına dayanırken, klan bağları etnik bağlara dönüşüyor. Maddi yapılanmanın bu yeni biçimleri daha anlamlı zihniyet çerçevesi olmadan yürüyemez, hatta başlayamaz. Zihniyet dönüşümü ve dili, eski klan toplumunun kimliği olan 'totem' sürmekle birlikte, neolitik toplumun simgesi 'ana-tanrıça' figürüdür. Totem figürleri azalırken, ana-tanrıça figürleri ortalığı kaplamaktadır. Ana kadının yükselen rolünü simgeliyor. Dinsel açıdan bu bir üst aşama olup, çok zengin bir kavramlaştırmayı beraberinde getiriyor. Dilde kadın eki öne çıkıyor. Simgesel dil eklerinde kadın ögesi başat durumunu uzun süre koruyor. Bugün bile birçok dilde bu özelliği bulmaktayız. Ana-tanrıçayla birlikte toplumsallık yoğun bir kutsallığa da bürünüyor. Yeni toplum yeni kavram ve adlandırma demektir. Zihniyet devrimi dediğimiz süreç yaratıcılığı gerektirdiğinden, özgürlük sosyolojisine dahil etmemiz gerekir. Bu sürecin yoğun yaşandığı önde gelen tarihçilerin üzerinde birleştikleri bir konudur. Binlerce olgu, binlerce zihniyet devrimi ve ad demektir. Avrupa'daki zihniyet devriminden daha kapsamlı, orijinal ve yaratıcı çaba isteyen bir patlama söz konusudur. Bugün kullandığımız tüm kavram ve buluşların büyük çoğunluğunun bu dönemde yaratıldıkları tarihen tespit edilebilen bir husustur.

Kaba bir tasnif yaparsak, yarıdan az sayılamayacak bir toplumsal yaratıcılık dönemi söz konusudur. Din, sanat, bilim, ulaşım, mimari, tahıl, meyve, sığır (büyük ve küçükbaş olarak), dokuma, çömlekçilik, öğütücülük, mutfak, bayram, aile, hiyerarşi, yönetim, savunma ve saldırı, armağan, tarımsal araçlar ve daha da sıralanabilecek bir liste, nicel ve nitel gelişmeye uğramış haliyle bugün de toplumsal yaşamın temel listesi düzeyindedir. Neolitik'ten kalma köy ve aile yapısına baktığımızda, en asil ve topluma güç veren, yaşamı anlamlı kılan toplumsal ahlak; saygı, sevgi, komşuluk, yardımlaşma başta olmak üzere, kapitalist modernitenin değer yargılarının (veya ahlaksızlığının) çok üstündedir. Hiç eskimeyecek toplumun temel zihniyet kalıpları esas olarak bu dönemin damgasını taşımaktadır.

Pozitif sosyoloji açısından bölgedeki olaysal yaşam da dönemine göre çok zengindir. Klan toplumunun yeknesak avcılık, savunma ve toplayıcılık yaşamına kıyasla Verimli Hilal'deki olaylar ve yeni olgular tam patlama halindedir. Yeni bir adlandırmaya kavuşmuş sayısız olay ve olgu insan sesini, eylemini en zengin haliyle sergilemektedir. Dönemin insan zihnine bıraktığı temel anlamın daha sonraları 'cennet' kavramına yol açtığını Kutsal Kitaplardaki anlatımlardan da çıkarabilmekteyiz. Belki de pozitif sosyolojinin en şanslı anlarından biriyle karşı karşıyayız. İnsanlık üzerinde yıldız yağmuru misâli bir gelişme söz konusudur. Dünyanın dört yanını birer ışık, yıldız aydınlığında olan olay ve olgularla yağmurlamakta, toplumsal gelişmenin cennet hayalini, hatta gerçekleşme anlarını ekmektedir; KÜLTÜRLEŞTİRMEKTEDİR.

Yapısal sosyoloji açısından toplumsal gelişmeye damgasını vurmuş tüm kurumsal düzenlemelerin izini Verimli Hilal'de gözlemek mümkündür. Özellikle M.Ö. 6000-4000 dönemi tam bir kurumlaşma dönemidir. Tüm köy ve kent yapılarının temel alacağı yerleşim alanları belirlenmiş, yerleşkelere geçilmiş, hiyerarşi

doğmuş, din kurumlaşmış, ilk mabetler ortaya çıkmış, etnisite varlık kazanmış, dil yapıları netleşmiş, komşuluk gelenekleri oturmuş, ahlakla yönetim en güçlü dönemini kurmuş gibidir. Diğer bir deyişle neolitik toplumun, tarım ve köy devriminin kalıcılığı, dolayısıyla kurumlaşması kesinleşmiş gibidir. Yapısal sosyolojinin temel konusunu oluşturan toplumsal yapılar ilk defa Verimli Hilal’de bu denli güçlü bir oluşum sergilemektedir. Orijinal kurumlaşmalar olarak bugün de incelenmeyi gerektiren bu yapılaşma gerçeğinden halen öğreneceğimiz çok şey vardır. Hatta insanlığın ilk kurumlaşmış değerleri olarak alandaki yapıları ne kadar incelersek, yapısal sosyolojinin kuruluşu hakkında o denli sağlam sonuçlara erişebileceğiz. Çok iyi bilmek gerekir ki, günümüz yapısal sosyolojisi ciddi bir ‘anlambilim’ yoksunluğu yaşamaktadır. Genel sosyolojinin bir parçası olarak kendini gözden geçirirse, anlambilimin yetkin bir ifadesi olabilir.

Temel kültür sosyolojisinin konusu olarak Verimli Hilal’de temeli atılan dil ve kültürün yeri orijinal kaynak değerindedir. Alanda kurulan toplum en uzun süreli olma konumundadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, doğal veya toplumsal bir afetle insan yaşamı ciddi oranlarda ortadan kalkmadıkça (mesela yeniden klan çağına dönülmedikçe), Verimli Hilal’e dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal kültür ve uygarlık kuşağı başatlığını sürdürebilecek kapsamdadır. Çin veya Semitik kültür kaynaklı bir uygarlığın hegemonik güç haline gelebilmesi, kapsam itibarıyla teorik olarak imkânsız olmasa da, pratik olarak çok zordur. Nitekim hem ‘İslami saldırılar’ hem de ‘Moğolitic’ kaynaklı çok büyük saldırılar gerçekleştirilmesine rağmen, Hint-Avrupa kültürü (dolayısıyla kaynak kültür, Aryen dil ve kültürü) hegemonik karakterini hiç yitirmedi. İlerde belki Çin yeni bir saldırıya girişebilir. Fakat dünya çapında anlamlı bir yerleşikliğe sahip Hint-Avrupa kültürünü işgal ve istila etmesi, sömürgeleştirme ve kolonileştirmeye tabi tutması, dış etkenlerin mucizevî bir desteği olmadan (örneğin Çin kültür bölgesi dışında büyük doğal ve toplumsal felaketler) çok zayıf bir olasılıktır.

Temel kültür sosyolojisini genel sosyolojiyle de özdeşleştirebiliriz. Bu durumda zihniyet biçimleri, aile kurumu ve etnik-kavimsel varlıkların (başta üç büyük kültüre dayalı olmak üzere, diğer tüm kültürlerle dahil olanlar) değişim ve dönüşümleri Genel Sosyoloji konusu yapılabilir. Daha da önemlisi, Özgürlük Sosyolojisiyle Yapısal Sosyolojinin karşılaştıkları, dayanakları ve sonuçları olarak yaşadıkları ‘kaos ve çürüme ortamları’ konu olarak Genel Sosyolojinin kapsamında incelenebilir.

Verimli Hilal’de yükselen toplumun ikinci büyük aşaması olan ve ‘Sümer Rahip Devleti’yle başlayan aşaması ‘uygar toplum’ aşaması olacaktır. Uygur toplum esas olarak Verimli Hilal’in kültürüne dayanan hiyerarşi-hanedan kökenli bir çıkıştır. Özü, besin bolluğu ve çeşitliliğinin üretim tarzıyla bağlantılı olan sınıfsallık olanakları kentleşmeyle birleşince, herhangi bir hanedan-hiyerarşik grubun eskiden kalma ‘güçlü adam’ın olanaklarını harekete geçirip ‘devlet’ örgütlenmesine geçebilmesidir. Verimli Hilal’de sadece Aşağı Mezopotamya’da değil, Yukarı ve Orta Mezopotamya’da da bu yönlü çok sayıda girişime tanık olmaktadır. Bazıları kalıcılaştıkları halde, bazıları koşullar gereği tutunamıyor. Devlet Kutsal Kitapta Leviathan (denizden çıkan canavar) olarak yorumlanır. Bu canavarın toplumsal gelişme üzerindeki kanlı, istismarcı ve zaman zaman soykırımcı yürüyüşünü; maskeli ve maskesiz, örtük ve çıplak krallar yönetiminde insanı köleleştirerek sömürme biçimleri ve bunu meşrulaştırma avadanlıklarıyla birlikte incelemek bundan sonraki konularımız olacaktır.

Üçüncü Bölüm: KENTİN UYGAR TOPLUMU -MASKELİ TANRILAR ve ÖRTÜK KRALLAR ÇAĞI-

Kapitalist modernitenin resmi ideolojisi olan pozitivistin en büyük tahribatı toplumbilimi alanında olmuştur. Pozitivistlerin bilimsellik adına fizikte olduğu gibi toplumsal konuları da indirgemeci bir anlayışla nesnelleştirmeleri, altından çıkılması zor sorunları doğurmuştur. ‘Bilimsel Sosyalizm’ adına aynı yöntemle toplumsal alanı, özellikle de sözüm ona gerçek sosyalizmin ilgi alanı diye belledikleri ekonomiyi (toplumun maddi alanı) incelemeleri, anlam sorunlarını çözülmesi zor bir karmaşıklığa itmiştir. Biyolojinin bile gerisindeki fiziksel yaklaşım zihniyeti, kapitalizmin eline hiçbir silahın sağlayamayacağı bir güç vermiştir. Bu yöntemin kapitalizmin en temel paradigması olduğunu yöntem bölümünde serimlemeye çalışmışım. Sıkça dokunmadan ilerlemek olmuyor. Toplumunu nesnelleştirerek incelemekle, öyle ele alınmasına zihnen açık olmakla, iddia edildiğinin tam tersine, özellikle ‘bilimsel sosyalistler’, adına hareket ettikleri proletaryayı ve diğer yoksulları başından beri silahsızlandırdıklarını fark bile edemiyorlar. Toplumunu fiziki doğa, hatta biyolojik doğa gibi bir olgu olarak tasarlamının kendisinin bile kapitalist moderniteye teslimiyet olduğunu göstereceğiz.

Çok büyük bir acı ve öfkeyle belirtmeliyim ki, yüz elli yılı aşan çok soylu bir mücadelenin ‘bilimsel sosyalizm’ adına başından beri yitirmeye mahkûm kaba maddeci bir pozitivizmle yürütülmesi büyük bir talihsizlik olmuştur. Şüphesiz bu tutumun altında, çokça adı altında mücadele ettikleri ‘sınıfsallık adına’lık yatmaktadır. Ama bu sınıf, sandıkları gibi kölece proleterleşmeye direnen işçiler ve diğer emekçiler değil, modernite içinde çoktan erimiş ve teslim olmuş ‘küçük-burjuva’ sınıfıdır. Pozitivizm tam da bu sınıfın kapitalizme körce bakışının ve içi boş tepkisinin ideolojisidir. Toplumsal yaşamın gerçekte nasıl oluştuğundan habersiz, her zaman kısır tarikatçılığın zemini olmuş bu kent soylu esnaf sınıfı, ideolojik olarak hâkim resmi düzen tarafından en kolay elde edilen toplumsal kesimdir.

Olguculuk (pozitivizm), toplumsal yaklaşım söz konusunda olduğunda, bir nevi çağdaş putçuluktur. Putçuluk, anlamsallığını yitirmiş tanrısallığın boş çerçevesidir. Bir dönemler toplum için büyüleyici, kutsal bir işlevi olan bir kavramsallık olarak tanrısallık bu işlevini yitirince, geriye putlaşmış hali kalır. Putlara ise anlambilimden yoksun kesimlerin tapınması anlaşılır bir husustur. Onlar putun işlevsellikten kaynaklandığını bilmedikleri gibi, tersine putçuluğun anlam üreteceğini, eski yüceliğe, kutsallığa erişeceğini sanmakta ya da gafletinde bulunmaktadır. Anti-put dinleri bu bağlamda çözmek hayli aydınlatıcı olacaktır. Olguculuğa mahkûm pozitivistlerin çağdaş putçuluklarından şüphe etmiyorum. Çağdaş putçuluk da diyebileceğimiz bu modern putçuların en iyi ‘tüketim nesnelere bir put gibi sarıldıklarını’ bizzat modernizm sahasındaki filozoflar söylemektedir.

Marks ve ekolü ekonomik çözümlemeyle toplum, tarih, sanat, hukuk ve hatta dini açıklayabileceğini sanıyorlardı. Şüphesiz tüm toplumsal kurumlar bir vücudun dokuları misali birbirini etkilerler. Ama sahamız toplumsallık olunca her şey değişir. İnsan zihninin icat ettiği kuruluşlar olan toplumsal kurumlar biyolojik doku değil. Hatta insan vücudundaki doku da değil. İnsan zihni toplumsal ortamda sürekli patlama halinde anlam ve irade üreten bir yanardağ misalidir. Bunun başka canlı türlerinde bir eşi yoktur. Fizik olaylarıyla bazı ortaklıkları ise belki de kuantum dünyasında düşünülebilir. Unutmayalım, insan zihninin kendisi kuantum düzeninde çalışır. Maddi dünya (toplumsal ekonomik yapı dahil) ise kuantum işleyişinin donmasını, kabuklaşmasını ifade eder. Toplumu yönetenin zihin olduğu tartışmayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Toplumsal ekonomiye bile zihniyet çalışmasıyla gidildiği kanıtlanmayı gereksiz kılan bir husustur.

Tekraren de olsa vurgulamalıyım ki, sosyolojiyi tarihleştirmek, tarihi ise sosyolojikleştirmek anlambiliminde ilerlemenin baş koşullarındandır. Bu yöntemin diğer bir avantajı, tarihi oluşageldiği gibi yorumlamaya daha yakın durmasıdır. Spekülatif düşüncenin önemini inkâr etmiyorum. Bilakis bu düşünce tarzının yararlı olabilmesi için, tarihsel gelişmeler nasıl akmışsa onu yakalamayı bilmesi gerekir. Bu da kalkıp “Tarihi altyapı belirliyor” veya tersine “Tarih devletin eyleminden ibarettir” demekle, ne kadar olay sıralansa ve çözümlenme yapılsa da, tarihin gerçek anlambilimi açısından saptırılması ve çarpıtılmasından öte bir sonuç vermez. Bu yöntemle tarihin, dolayısıyla toplumun da anlatılamayacağı ortadadır. Burada yapılan tarih değil, toplumsal fizyolojidir. Toplumsal kurumların (fizyolojide dokuların) birbirini nasıl etkilediklerini veya belirlediklerini anlatmak kesinlikle tarih anlatımı değildir; çok kaba bir olguculuktur.

Anlamalı bir tarihten bahsedebilmek için kilit sorun, onun akış gücünün o akış anında nasıl gerçekleştirildiğidir. Hangi zihin ve irade çalışması o anda etkili olmuşsa, o anlamı ve iradeyi yakalamak, gerçek tarih yapmak veya yorumlamaktır. Bu bir ekonomik hamle olabileceği gibi, bir dini eylem de olabilir. Mühim olan silah değil, tetiğin çekildiği an ve eldir. İstediyin kadar silahın ekonomik, sanatsal, siyasi ve askeri değerini çözümlenmeye çalış; bunlar anlatımın süsleri olarak belki değer taşıyabilir; ama habire tekrarlamalıyım ki, tarihsel akış denince anlaşılması gereken, tetiğin sahibi olan el tarafından sürekli çalıştırılmasıdır. Belki silah ve onu imal etmek için büyük bir ustalığa ve ekonomik çalışmaya ihtiyaç vardır denilecektir. Olabilir. Fakat bu yaklaşım da tarihi ifade etmeyi hiç anlamıyor. Unutmamak gerekir ki, tarih her zaman çalışan bir silahtır. **SÜREKLİ MERMİ DOLU TETİKTE EL, ÇALIŞAN BİR SİLAHTIR.** Bunu en iyi tarihte stratejik yönetim sorumluluğu olan bilir. Roma imparatorlarından, sanıyorum Valentillanos olması gerekir, kendisine ortak imparator olarak kardeşini onaylatır. Kendisini seçenler kısa bir aradan sonra vazgeçtiklerini söylerler. O ise “Bir defa seçmekle itiraz hakkını kaybettiniz” demekle, tarihin ne demek olduğunu iyi anlatmış olur.

Yönteme ilişkin bu anlatımın kapitalist modern tarihin anlamı için önemini ilgili bölümde anlatacağım.

Uygarlık tarihine giriş için bu yöntem sorununu göz ardı etmeyelim ki, anlambilime bir katkımız olsun. Bir yorumun değeri tarihi açıklama gücü olduğu kadar, tarihin her zaman hükmünde yürüyenlerin, ama yine de her zaman inisiyatif kullanabilme durumunda olanların hizmetinde kullanılabilme değeridir. Tarihin kurbanları rolünde olanlar için gerçek tarihi yorum, onları kurban rolünden özgürlüklerini yaşamsallaştırma

gücüne kavuşturma bilinci ve iradeyi verme gücüdür. Bir tarihi-toplumsal yorum ki, daha çok kurbanlarını (her tür ezilenler-sömürülenler) kurban edenlere mahkûm ediyorsa, yakında kurtuluş olur diye kendilerini oyalama durumunda bırakıyorsa, ne kadar bilimsel olduğunu iddia etse de, yine ne kadar kurbanlar adına yorum yapıldığından bahsetse de, bunlar eğer kötü niyetli bilinçli saptırcılar değilse fena gafiller durumundadır; tarihin put anlatımcılarıdır.

1-SÜMER TOPLUMUNU NASIL YORUMLAMALIYIZ?

Konumuz Yapısal Sosyolojiye giriş olduğundan, bu amaçla bağlantılı olarak Sümerlere yer vereceğiz. Uygarlık tarihini yapmıyoruz. Fakat yorumlarımız buna katkı niteliğinde anlaşılmalıdır. Şu soruya yanıt arıyorum: Sümer örneğini tarihi yorumlamada nasıl değerlendirmeliyiz? Cevaplar hem yöntemsel açıklık, hem de tarihe giriş için katkı sağlamalıdır. Örneği çok çeşitli açılardan işlemekte yarar vardır.

a-Aşağı Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın birleştiği ve yakınlaştığı yerlerde, zengin alüvyonlu ve sazlık topraklarda inşa edilen bu uygarlığın, daha kuzeyinde muhteşem bir aşama geçiren ve adına Tel Halaf dönemi (M.Ö. 6000-4000) de denilen neolitik kurumlaşma aşamasında, besin bolluğu ve çeşitliliğinin sağlandığı bilinmektedir. Buna yol açan, üretim teknikleri kadar, bu teknikleri keşfeden zihniyete yol açan köy toplumdur. Yerleşiklik, tarla demektir; beraberinde birbirini besleyerek gelişen toplumsal kurumlaşmadır. Kurumlaşma bir anlamda toplumsal zihniyetin örgütlenmesidir, kolektifleşmedir. Mevsimlerin elverişli, yağmurların yeterli olması sulamayı öncelikli kılmaz. Fakat sulamanın önemi kavranır. M.Ö. 3000'lere doğru Yukarı Mezopotamya'da birçok köy yerleşiminin kent sınırına yakınlaştığı kanıtlanmaktadır; bu konuda arkeoloji bu sahalarda kazılmış onlarca örnek saymaktadır.

Kent için belirleyici göstergelerden olan surlarla çevrilme birçok höyükte ortaya çıkarılmıştır. Fakat sulamanın sınırlılığı ve yağmurla hasat, daha fazla büyüme ve sayıca çoğalmayı zorlamaktadır. Aşağı Dicle ve Fırat sulama için çok elverişli ve toprak bol ve verimlidir. M.Ö. 5000'lerde ilk köysel yerleşmelerin kuzeyden, Tel Halaf kültüründen indikleri kanıtlanmıştır. Zaten dönem artan nüfustan ötürü sürekli hareketliliğe de zorlamaktadır. Büyüyen ve artan köyler dört tarafa yayılma istidadındadır. Bu süreci ana hatlarıyla belirtmeye çalışmıştık. Daha güneye inildikçe yağmurların azalması kesin sulamayı, bu da beraberinde kapsamlı bir örgütlenmeyi gerektirmektedir. İdeal örgütlenmenin Ziggurrat denilen tapınaklar çerçevesinde gerçekleştiğini gözlemlemekteyiz.

Ziggurratların iç içe geçen üç işlevi, tüm Sümer toplumunu çözmek açısından kilit öneme sahiptir. Birinci işlev, en alt katta Ziggurratların mülkiyetinde olan toprak çalışanlarıdır. Araç gereç yapımcıları da burada barınmaktadır. İkinci işlev, ikinci katta oturan rahipler tarafından yerine getirilen yönetim görevidir. Rahip büyüyen üretim işleri için hesaplamayı, çalışanları kolektif çalıştırmak için meşruiyeti (ikna gücünü) sağlamak durumundadır. Yani hem din hem dünya işlerini birlikte yönetmelidir. Üçüncü işlev, üçüncü kattaki tanrı varlıklarca (bir nevi ilk panteon örneği) yerine getirilmektedir. Manevi etkilemede, Özgür İnsan Savunması'nda da idea ettiğim gibi, Ziggurrat daha sonraki uygarlık toplumlarının adeta maketi gibidir. Bu o denli ideal bir kuruluştur ki, bugün sayıları yüz binleri, nüfusları milyonları aşan kent toplumunu doğuran ana modeldir. Hatta belirtmiştim: Kent toplumunda kurumlaşan devlet tipi örgütlenmenin ana rahmidir. Ziggurrat kendi zamanında da sadece kentin merkezi değil, kentin kendisidir. Kentler de üç ana bölmeyle ayrılır. Meşruiyeti doğurma ve sağlama bölümü olan Mabet (tanrı yeri, evi), şehir yöneticilerinin biraz daha geniş olan oturma bölümü ve en geniş kesim olan çalışanlar için oturma mahalleleri. İşte Ziggurratlar bu üç işlevi birlikte yerine getiriyorlar. Hem de dünyada ilk kuruluş örneği olarak.

Biraz daha yakından baktığımızda, rahibin kesinlikle ilk girişimci olduğunu görürüz. Dönemine göre kapitalist (Daha iyi anlaşılması için belirtiyorum, yoksa modernite kapitalisti farklılaşmamıştır) veya patron, ağadır. Yapması gereken tarihi işleri vardır. Bir defa yeni bir topluma damgasını vuracak kent kurucusudur. Etrafında basit bir köy değil, kent biçimlenecektir. Günümüzde bile bunun ne kadar zor bir iş olduğunu göz önüne getirirsek, rahibin önündeki görevin muazzam büyüklüğü daha iyi anlaşılır. İnşa edilecek kent için çok sayıda çalışana ihtiyaç vardır. Bunları nereden sağlayacaktır? Klan ve etnisiteden insan kopartmak çok zordur. Bugünkü gibi işsizlik kurumlaşmamıştır. Tek tük kopanlar yeterli değildir. Henüz zorla insanları köleleştirme dönemine geçilmemiştir. Muhtemelen rahibin tüm avantajı tanrı silahını kullanmaktır. İşte burada rahibin muhteşem işlevinden biri devreye giriyor: TANRI İNŞA ETME görevi. Konu çok önemlidir. Bu görevde başarılı olunmazsa, yeni kent ve toplumu, dolayısıyla bol üretim gerçekleştirilemeyecektir. Neden ilk devlet yöneticilerinin rahipler olduğunu da bu örnek gayet iyi açıklamaktadır. Ziggurrat sadece kenti,

bol üretimi ve yeni toplumu değil, tanrıyla birlikte tüm kavramlar dünyasını, hesabı, büyü, bilimi, sanatı, aileyi, hatta ilk değiş tokuşu da yeniden planlamak, projeye bağlamak ve inşa etmek durumundadır. Rahip ilk toplum mühendisidir, ilk mimardır, ilk peygamber taslağıdır, ilk ekonomisttir, ilk işletmecidir, ilk işçibaşdır, ilk kraldır.

Rahibin temel işlerini daha ayrıntılı görelim:

b- Rahibin en önemli işlerinin başında yeni bir din ve tanrı inşası gelir. Benim yorumuma göre, Sümer rahiplerinin din icat etmelerinin özü, eski 'totem' tapınmasıyla putçuluğu aşan İbrahimî dinler arasında kopuk gibi gözükken geçiş halkasını oluşturmasıdır. Gökleri düzenleyen kuvvet kavramı tanrısıyla toplumun kimliğini belirleyen totemik dinin bir karmaşasını oluşturmaktadır. Totemin klanı ve onun genişlemiş hali olan kabileyi belirleyen kimlik ifadesini temsil ettiği genel kabul görmüş bir yorumdur. Klanın yaşamında önem taşıyan herhangi bir nesne totem olabilir. Çoğunlukla güç ifadesi taşıyan varlıkları esas alırlar. Halen aşiret adlarında rastladığımız aslan, şahin, yılan, kurt, güneş, rüzgâr, yağmur, önemli bitki ve ağaç adları bu dönemden kalmadır. Neolitiğin devindirici gücü olan ana-kadın etrafındaki kutsallık inşası erkek rahibinkini andırır. Totemik ve göksel tanrı temsilleri, bereket-verimlilik sembolü ana-tanrıça biçiminde önem kazanır.

Ana-tanrıçalık daha sonra Sümer rahip tanrılarıyla büyük savaş verecektir. Özellikle kurnaz erkek tanrı 'Enki'yle kadın tanrıçanın baş figürü 'Inanna' arasındaki çekişme Sümerik destanların baş konusudur. Bu kavganın temelinde, ana-kadın önderliğinde Yukarı Dicle-Fırat havzasındaki köyler etrafında yoğunlaşan, sömürüye yer vermeyen neolitik köy toplumuyla, yeni türemeye başlayan, rahibin inşa ettiği, ilk defa sömürüye açık kent toplumu arasındaki her düzeyde çekişme ve kavgaya olanak veren çıkar farklılığı yatmaktadır. Tarihte ilk defa ciddi 'toplumsal sorun'lar doğmaktadır. İki toplumun yönlendirici güçleri arasındaki kavga şüphesiz toplumsal sorun kaynaklıdır. Fakat tarihte gördüğümüz gibi, bu kavganın dili ve kavramları o dönemin zihniyet biçimleri tarafından belirlenir. Çünkü bugünkü zihniyet biçimleri yoktur. Toplumun kendisi yarı-tanrı bir kimlikle ancak ifade edilmektedir. İnsan zihni soyutlanmış bir kimlik anlayışından çok uzaktır.

İnsan zihni o dönemde doğayı canlı zannetmektedir. Doğa tanrı ve ruhlarla doludur (Bu bugüne göre geri değil, bana göre ileri, doğruya yakın bir yorumdur). Onlara dokunmak tehlikeli sonuçlar verebilir. Hepsinin kutsallıkları vardır. Büyük özen ve saygıyla yaklaşmak gerekir. Kendilerine gösterilecek en ufak bir saygısızlık felaket getirebilir. Dolayısıyla onları kızdırmamak için adaklar, kurbanlar sunmak gerekir. Kurbanlarla kutsalları, tanrıyı hoşnut etmek o denli önem kazanır ki, çocuk ve genç oğul ve kızlarını kurban etmek uzun süre bir gelenek halini alır. Bu dehşet verici bir gelenektir, ama bununla toplumun ayakta tutulduğuna inanılmaktadır. Uzun süre rahip ve rahibeler tarafından bu gelenek saptırılacaktır. Ama özünün kutsallık ve korunmayla ilgili olduğu kesindir. İnsan toplulukları arasındaki her tür ilişki, bu kutsallar ve tanrılar arasındaki ilişki ve çelişki olarak ifade edilmektedir. Zihin ve dil böyle inşa edilmiştir. Bugünün 'pozitif bilim dili' yoktur. İnsanlık bu yeni pozitif bilim dilini -daha doğrusu dinini- son iki yüz yıldır tanımaktadır. Tarihi yorumlamaya çalışırken, bu gerçeği asla göz ardı etmemeliyiz.

Dolayısıyla Inanna ve Enki arasındaki kavga çetin bir toplumsal kavgadır. Şüphesiz bu kavganın maddi temeli vardır. Nitekim günümüzde Türkiye'de yaşanan kavgada da bu yorumun doğrulanmasını görmekteyiz. Pozitivist ve bilimci geçinen CHP güçleriyle İslam'ın inancına, dinine bağlılıkla metafizik AKP arasındaki mücadelede tarihin diyalektiğinin nasıl cereyan ettiğini bir kez daha yakından görmüş oluyoruz. Dini toplumsal kavgaya karıştırmayan hiçbir askeri, siyasi ve ekonomik mücadelenin olmadığını iyi bellemeliyiz. Aksi halde 'reel sosyalizmin' durumuna düşeriz.

Sümer rahip icadı olan göksel tanrı 'En' ile yerdeki tanrı 'Enki' erkeksi karakterdedir. Bu gerçeklik Sümer kent toplumunda öne çıkan erkek gücünü yansıtmakta, yani erkeği kutsallaştırıp tanrılaştırmaktadır. Öyle bir kutsama ki, yeni yüce önder erkek, 'yerden göğe kadar kutsallık ve tanrısallık' kazanmış toplumun kendisidir. Yapılan işlemin altını biraz daha kazırsak, yüceltilenin 'rahip sınıfı' olduğunu daha iyi anlayacağız. Tıpkı 'Inanna' inancının altını kazıdığımızda neolitiğin yaratıcı, yönlendirici gücü ana-kadınların toplumsal gücünü göreceğimiz gibi.

M.Ö. 2000'lere kadar bu mücadele, Sümer toplumunda denge giderek kadın aleyhine bozulsa da, denk geçmektedir. Günümüze kadar kadın-erkek ayrımındaki mücadeleyi tarihi renkleri içinde araştırmak daha öğretici olacaktır. Bunu yapmaya çalışacağız.

Rahip zigguratın en üst katını tanrılara (sayıları giderek azalır) verirken, bu katı son derece gizli tutar. Kendisi (başrahip) dışında kimsenin bu kata çıkmamasını kayıt altına alır. Bu taktik yeni dinsel gelişme için önemlidir. Böylece hem insanların saygısını ve merakını, hem de bağımlılığını geliştirir. Başrahip burada

tanrıyla buluştuğunu, konuştuğunu sürekli topluma yayar. Tanrının sözünü duymak isteyen, başrahibin 'sözüne' bakmalıdır. Çünkü o, tanrının tek yetkili sözcüsüdür. Bu gelenek olduğu gibi İbrahimî dinlere de geçmiştir. Hz. Musa Sina-Tur Dağında tanrıyla konuşup 'ON EMRİ' almıştır. Hz. İsa'nın diğer adı 'TANRI SÖZCÜSÜ'dür. Birçok defa o da tanrıyla konuşma denemesine girmiş, ancak şeytan bu girişimi boşa çıkarmıştır. Fakat sonunda başaracaktır. Hz. Muhammed'in Miraca çıkışı, aynı geleneğin İslam'la devam ettiğini gösterir. Üst kat, Grek-Roma dininde Panteon olarak daha görkemli biçimde düzenlenecektir. İbrahimî dinlerde ise Havra, Kilise ve Cami olarak daha da görkemlileşerek yeniden düzenlenecektir. Toplumdaki din sınıfının artan rolü çok açıktır.

Başrahip tanrı katında-evinde düşünce yoğunluğunu başaran kişidir. Yeni toplumun düzenlenmesinin etkili olması için, bu düzenlemenin tanrıyla diyalogunda geçen sözlere göre olması son derece önemlidir. Tanrı temsilleri için ilk defa bazı heykeller de bu kata yerleştirilmektedir. Bu buluş insan merakını daha da arttırır. Kavramsal tanrının simgesel putları, figürleri gerekli görülür. Zaten dönemin insan belleği bu tip soyut kavramlarla düşünmekten çok, figürlerle zihni tasarıya hepten yatkındır. Figürsel olmayan düşüncenin, yani sözel, soyut düşüncenin anlaşılması çok güçtür. İnsan toplulukları işaret dilinin (bir nevi figür ve beden dili) etkilerini yoğunca yaşamaktadırlar. Dolayısıyla figürlü, putlu tanrı kavramlaşmaları son derece anlaşılırdır. Ana-tanrıça döneminden kalma çok sayıda şişman kadın figürü daha mütevazı olup, üreten-bereketli ana-kadını temsil etmektedir.

Demek ki ziggurratın üst katının ilk tanrı evi, panteon, kilise, havra, cami, cemaâ (üniversite) örneği olması son derece öğreticidir. Zincirlemesine birbirine bağlı bu tarihsel oluşumlar toplumun kutsal hafızası, kimliği anlamına da gelmektedir. İlahiyat, diğer adıyla teoloji bu hafızayı felsefeleştirerek öğretmektedir. İlk örneğinden kopuk ve soyut olarak. Tarihteki en büyük çarpıtmalar ilahiyat-teoloji alanında yapılmaktadır. Şüphesiz bilim ve felsefenin gelişmesinde ilahiyatın rolü yadsınamaz. Ama tanrısallığın toplumsal kaynağını belirlemeyerek, soyutun soyutuna, putun putuna sığınarak bunu yürüttükleri için, inşa ettikleri toplumsallıkla genelde uygarlığın, özelde bugünkü uygarlığın oluşumundaki baş sorumlu sınıf konumundadırlar.

Şüphesiz doğru, asıl kaynaklarına inen ilahiyat yorumları anlambilime büyük katkı sağlar. Fakat ağır basan tarafları olan tüm resmi devlet ve hiyerarşi düzenlerinde yer aldıkları konumlarıyla, ilahiyatçıların en derin anlam çarpıtmalarını bilinçli veya kendiliğinden yürüttüklerini anlamak önemlidir. Bugünkü Ortadoğu'yu anlamak için bu hususları ve her önemli aşamada aldıkları yeni biçimlerini çözümlenerek anlaşılır kılmaya çalışacağız.

c- Rahibin ikinci önemli işi toplum mühendisliğidir. Hem yeni toplumu planlamakta, inşa etmekte, hem bizzat yönetmektedir. Bu görev bizzat rahiplerin katı olan Ziggurratın ikinci katında yürütülmektedir. Rahipler tanrı vekilleri olarak, başrahip sorumluluğunda kutsal bir sınıfa kadar çoğalacaklardır. Her kentin yönetici azınlığı olarak ilk hiyerarşik (kutsal yönetim) kasti oluşturacaklardır. Rahiplerin profesör'ün de ilk taslakları olduğunu boşuna söylemedik. Rahipler maddi değerlerin üretimini birinci kattaki adamlarına (kullanmanın başlangıcı) yaptırırken, kendileri esas olarak tanrıyla birlikte bilimle ve onun düzenlenmesiyle uğraşmaktadır. Yazı, matematik, astronomi, tıp, edebiyat ve tabii ki ilahiyat biliminin temelleri orta kattaki rahip odalarında atıldı. Orta kat aynı zamana okul-üniversitenin ilk taslağıdır. Tanrı katı mabetlerin, rahip katı okulların prototipidir. Bu faaliyette şüphesiz büyüyen kent toplumunun işlerini yönetmek başlıca etkindir. Maddi faaliyetlerin kendi başına, yani Marks'ın yorumuyla 'özgür emekçi'lerle hiçbir zaman yürütülmediğini iyi anlamak gerekir. Kapitalist dönem de dahil, hiçbir sınıflı toplumda özel veya kolektif mülk sahiplerinin özgür emekçileri olamaz. Baskı ve meşruiyetle kullaştırılmayan hiçbir insan, başkalarının mülkünde özgürce çalışmaz! Yeri geldiğinde bu konuları da yorumlayacağız.

Rahipler yönetim işlerini önemli oranda meşruiyetle sağlamaktadır. Bundaki en büyük hüneleri, tanrı sözcülüğü ve bilim tekelciliğidir. Tanrı sözcülüğü ve bilimsel buluşları kendilerine muazzam bir yönetim gücü vermektedir. Unutmayalım, kapitalizmde bile BİLİM GÜÇTÜR. Bu bilimin temellerinin neolitik toplumda, özellikle Tel Halaf döneminde (M.Ö. 6000-4000) sağlandığını hatırlatalım. Ana-kadın tanrıçaların katkıları bu dönemde belirleyicidir. Tüm bitki, evcil hayvan, çömlek, dokuma, öğütme, ev, kutsallık evi konularında ana-kadınların ilk öğretmen konumu iyi anlaşılmalıdır. Ana Tanrıça İnanna'nın erkek Tanrı Enki'yle mücadelesinde en büyük ideası, yüz dört (104) büyük icadın (me) sahibinin kendisi olduğunu, bunları kendisinden çaldığını Enki'ye ısrarla söylemesinin altında yatan gerçeği gayet iyi anlatmaktadır. Yani çoğu buluşu ana-kadınlar yaptılar. Erkek yöneticiler bunları kendilerinden çaldılar. Uygarlık aşamasının biraz da bu temelde inşa edildiğini göreceğiz.

Rahiplerin buluşlardaki katkıları küçümsenemez. Uygarlığın bilimsel temellerinde onların icat ettikleri yazı, astronomi, matematik, tıp ve ilahiyatın rolü kesindir. Bilimi başlatan süreçte Sümer rahiplerinin yerinin başat olduğunu söylemek yerindedir.

Tarihte bilindiği üzere ilk Sümer krallarına rahip-krallar denir. Gerçekliğini bu anlatımda bulmaktadır. Rahip-krallar kent toplumunun ilk krallarıdır. Her kentin ilkin bir rahip kralı vardır. Bilim ve ilahiyat temeline sağladıkları meşruiyet krallık yönetimlerinin esas nedenidir. Bu durum aynı zamanda zayıf yanlarını teşkil edecektir. Belli bir dönem sonra hanedanlıklar dönemine geçilecektir. Bunda ise hanedan başının ittifak ettiği 'güçlü adamın' etrafındaki askeri maiyet temel rol oynayacaktır. Zor 'rahip oyununu' yenecektir. Bu konuyu sonra işleyeceğiz.

d- En altta çalışanlar katı bulunmaktadır. Belki de ilk köleler, serfler ve işçileşmenin temellerini attıkları için, bu 'birinci kat çalışanlarını' iyi kavramalıyız. Nereden ve nasıl sağlandılar? Zorla ve iknanın rolü nedir? Bunlar hangi topluluktan ve neyin karşılığında sağlanmaktadır, içlerinde kadınlar var mıdır? Kadınlar ve aile'nin rolü nedir? Bu soruları yanıtlamak önemli bir aydınlanma sağlayacaktır.

İlk çalışma gruplarının oluşumunda muhtemelen rahibin ikna gücü başta gelmektedir. Yaptıkları ilk üretim düzenlemesinde sulamayla birlikte artan besinlerin çalışanları geldikleri yere göre daha iyi besledikleri düşünülebilir. Artan nüfus ve göçlerle birlikte kabile çatışmaları sonucunda kabilesiyle anlaşmazlığa düşenler tapınağı kurtuluş çaresi olarak görmüş olabilirler. Diğer bir etken, tapınak inşasında ve üretiminde çalışmanın kutsallığı çok daha önemli bir rol oynayabilir. Her aile ve kabilenin belli sınırlar dahilinde çocuklarını tapınağın hizmetine vermeleri Ortadoğu geleneğinde çokça görülmektedir. Tapınak angaryası genel bir kategoridir. Hatta bir onur payesi bile vermektedir. Tapınakta çalışanlar toplumda daha onurlu karşılanmaktadır. Bir nevi Hıristiyan manastırcılığına benzetilebilir. Tarikatçılıkla da benzer yönleri vardır. Şeyhin mülkünde çalışmak onur ve sevap verir.

Zigurratlar kolektif çalışmanın ilk ve saf örneğini teşkil etmeleri açısından dikkat çekicidir. Örneğin bazı sosyologlar bu çalışmayı 'Firavun sosyalizmi' olarak değerlendirmektedir (Max Weber). Zigguratların ilk komünist uygulama örneği oldukları açıktır. Zanaatkâr toplulukları da çalışan grubuna dahildir. Hep birlikte bir fabrika üretimini andırmaktadır. Ürün fazlası depolanmaktadır. Bunun kıtlığa karşı iyi bir sistem olduğu açıktır. Bu işletme şekli rahiplerin gücünü olağanüstü arttırmaktadır. Hiçbir aile veya kabile bu etkinliğe ulaşamaz. Tüm aile ve kabileleri aşan bir topluluk ve güç söz konusudur. Yeni toplumun ve devletin rüşeym hali olduğunu Zigurratlar kadar hiçbir örnek açık sunmaz.

e- Ziggurat sisteminde kadın ve ailenin konumuna ne oldu sorusu da önemlidir. Ana-tanrıça dininin Ziggurat rahip dinine muhalefeti Sümer metinlerinde bolca izlenmektedir. Muhalefet çeşitli biçimler sergilemektedir. Kadın rahibeler kendi ağırlıkları altında tapınaklar inşa etmektedirler. Neredeyse her kentin bir kadın koruyucu tanrıçası vardır. Çarpıcı örnek Uruk Tanrıçası İnanna'nın serüvenleridir. İlk Sümer şehir devleti olarak tarihte anlam bulan Uruk (Bugünkü Irak'ın adı Uruk'tan gelse gerek) kenti incelenmeye değer bir örnektir. İlk erkek kral Gılgameş'in kenti olması açısından da ünlüdür. Muhtemelen Uruk ilk şehir-devlet örneğidir. M.Ö. 3800-3000 yılları tarihte Uruk dönemi olarak geçer. Kurucu Tanrıça'nın İnanna olması, eskiliğini ve ana-kadının rolünün halen başat olduğunu yansıtmaktadır. Uruk'un Eridu'ya (Tanrı Enki'nin kenti; belki de ilk rahip devleti) karşı mücadelesi destansıdır. İnanna ve Enki şahsında kadın-erkek mücadelesinin güçlü somut örneği kadar destansı yanını da göstermektedir. Kadın tanrıça figürü zamanla azalır. Babil döneminde kesin bir yenilgiye uğramış gibidir. Kadın köle olduğu kadar resmi, genel ve özel fahişe'dir artık.

Zigurratların bir kısmında kadınların aşk nesnesi olarak rol oynadıkları bilinmektedir. Hem de en iyi ailelerin kızları için aşk nesnesi rolü, onur payesi taşımaktadır. Seçkin ve ayrıcalıklı kızlar oraya alınır. Rahip düzeninde kadın sunumu muhteşemdir. Zigguratlarda bir saray düzeninde her tür güzellik eğitimlerinden geçmektedirler. Bazı etkinliklerde (sanat, müzik) ustalaşmaktadırlar. Civar bölgelerin seçkin erkeklerinin beğenisine sunulmaktadırlar. Bazılarıyla anlaştıklarında evlendirilmektedirler. Bu tarzda tapınağın hem geliri, hem etkinliği çok artmaktadır. Tapınaktan kadın almak ancak soylu aile erkeklerine nasip olmaktadır. Ayrıca tapınak eğitiminden geçtikleri için, bu kadınlar tapınak etkinliğini yeni kabileler içinde temsil ederek kendilerini yeni toplum-devlete bağlamaktadırlar. Kadınlar bir nevi yeni rahip toplum-devletinin en verimli ajanları durumundadır. Bu başta İsrail olmak üzere, halen devletlerin etkin olarak kullandıkları bir yöntemdir. Kadının bu biçiminde kolektifleştirilmesi, 'genelev' sanatının prototipidir. Kadın düştükçe, tapınakların soylu tanrıça ve aşk kadınlığından 'genelev'in çaresiz, kendini pazarlayan en kötü 'işçi'sine dönüşecektir. Sümer toplumu bu açıdan da ilk olma onuruna veya onursuzluğuna sahiptir.

Ama şunu da söylemeden geçemeyeceğim. Eğer bu yöntem istismar edilmeyip daha da onurlu bir seviyeye taşınırdı ideal olurdu. Gerek ana-kadının örneklik ettiği, gerek baba-erkek'in önderlik ettiği düzenlerde kızların sağlıklı yetişmeleri güçtür. Ne bilgi, ne maddi olanaklar buna elverir. Kadın bakımı ustalık ve maddiyat gerektirir. İdeal alan olarak kadın tapınakları düşünülebilirdi. Fakat erkek egemen toplum baskı ve istismar yoluyla bu kurumu düşürür. Sümer örneği bu konuda hayli öğreticidir. Toplumun gıptayla baktığı ve kızlarını vermek için yarıştığı bir kurum söz konusudur. Bana göre bu haliyle halen erişilmemiş bir ilk örneği sunmaktadır. Kızlar bu tapınaklarda (günümüzde kız enstitülerine benzetilebilir) büyük gelişme fırsatı bulmaktadırlar. Temel amaçları da koca seçimi değildir; yeni topluma-devlete öncülük etmektir. Daha soylu, aşklı bir toplumsal yaşama vazgeçilmez katkı sunmaktadırlar. İdeal bir toplumda kız çocuklarını kutsal ve yücelik arz eden bir yuvada, okul düzeninde eğitmek zorunludur. Özellikle her çekirdek ailenin veya geniş ailelerin kadın eğitmeleri çok geridir ve genel toplumun (erkek toplumu) köleliğini aşmaktan başka bir amaç taşımaz. 'Özgür Kadın Enstitüleri' çağdaş tapınaklar olarak rol oynayabilir. Özgürlük Sosyolojisinde buna değinmeye çalışacağım. Bir bütün olarak aile konusuna da.

Zigguratların kadın düzenlemelerinin de yeni toplum-devletin hizmetinde geliştirilmiş oldukları açıktır. Rahiplerin gerçekten hem büyüleyici düşündükleri, hem de yeni toplum-devletlerini ideale yakın düzenledikleri anlaşılmaktadır.

Zigguratların yeni gelişen bir toplumsal etkinlik olarak 'ticaret'teki rolü çok açıktır ve bilebildiğim kadarıyla metinlerde geçmese de, tahminimce aynı zamanda bir ticarethane rolünü de oynadıklarıdır. Artık-ürün ve zanaatkâr araç üretimi ticarete konu olabilir. Tarih M.Ö. 4000-3000 dönemini ilk defa ticaretin geliştiği çağ olarak yorumlamaktadır. Sümer toplumu armağan sisteminden (topluluk ve aileler arasında hediye sistemi) değişim sistemine geçildiği, yaygın bir metalaşmanın (değişim değeri için üretim) başladığı çağa denk gelmektedir. Dolayısıyla 'baş tüccar toplumu' olması beklenir. Öyle olduğu da tarihteki (kazılarda örneğine rastlanmaktadır) örneklerinden anlaşılmaktadır.

M.Ö. 3500-3000 döneminde başlamış gözüken bir Uruk kolonileşme sistemine tanık olmaktadır. Toros-Zagros sisteminde Uruk kolonileri doğallıkla belki de devlet adına tarihte ilk kolonileşme hamlesidir. Hanedan kolonileri daha eskidir. Ayrıca farklı kabile kolonileri gerçek kolonileşme sayılmaz. Koloni için 'metropol' bir kente ihtiyaç vardır. Uruk, çok ünlü bir 'metropol' olarak, kolonilere sahip olsa gerekir. Daha sonraları Ur (M.Ö. 3000-2000), Asur (M.Ö. 2000-1750) kolonileri ünlüdür. Şahsi görüşüm, Pençap'taki Harapa ve Mohanjadaro eski çağ kentleri (M.Ö. 2500'ler) ile Mısır uygarlığının kendisi (M.Ö. 4000-0.000) de geniş anlamda Sümer uygarlığından kaynaklı bir koloni düzenidir. Bağımsız gelişse de, direkt Sümer kentleriyle ilişkileri olmasa da, başat uygarlık olarak Dicle-Fırat çıkışlıdır.

Rahip düzeninde ticaretin etkin bir rol oynadığı muhakkaktır. Çünkü kendi ürün fazlalıklarıyla eksik ürün ihtiyaçlarının (Mezopotamya'nın aşağı vadisinde kent için birçok madde eksiktir. Dolayısıyla ticaret ya da el koyma zorunludur. İkisi de yapılmış olabilir) önemli bir kısmını ticaretle karşılamaları gerekir. Ağ gibi saran koloni düzeni bunun içindir. Fırat ve Dicle kıyılarında birçok koloni bu amaçla kurulmuştur. Bunların bolca izlerine rastlamaktayız. Özellikle kereste, maden, dokuma ticareti yaygındır.

Ziggurat etrafında kalın çizgilerle sergilemeye çalıştığımız gibi, bir yeni toplum-devlet prototipinin oluştuğu kesindir. Devlet-toplumunun somut, müşahhas gelişmesinin ilk ve tüm uygarlık sistemimizi etkilemiş örneğinin Sümer ziggurat kaynaklı olduğu kesin gibidir. Kaldı ki, Mısır'dan Çin'e kadar diğer örnekler de aynı yolu izlemektedir. Devlet-uygar toplumun doğuşu gerçekten 'rahip tapınaklarının döl yatağı'ndan geçmektedir. Başka biçimlerde mayalandıklarına dair somut bir örneğe rastlamamaktayız.

O halde ziggurat örneğini yorumlamamıza dayanarak diyebiliriz ki, Sümer toplumuyla ilk maskeli tanrı ve örtük krallar çağına girdik. İlk maskeli tanrılar Sümer rahipleri oldukları gibi, peşi sıra örtük (politik giysili) krallar da gelmektedir. Ne tantana, ne azametli yürüyüşle!

f- Rahip devlet-toplumunun arkasından hanedan devletin geldiğini görmekteyiz. Devletli toplum gibi bir toplumsal gelişmenin anlam yüklü olması rahip tipini öncelikli kılmaktadır. Başlangıçta meşruiyet ve düzenleme için akıl dolusu kişilere ihtiyaç vardır. Kendini kanıtlaması gereken bir toplumsal inşa söz konusudur. Bunun politik-askeri güçle kurulamayacağını yorumlamak zor değildir. Zorun uygulanabilmesi için öncelikle artık üretime ve ticarete açık, ona erişmiş bir topluma ve yönetim sistemine ihtiyaç vardır. Yeni toplum bu anlamda kurumlaşmış olmalıdır. Politik-askeri güç ancak bu tür kurumlaşmış bir toplumu ele geçirirse anlamlı olabilir. Aksi halde kaosu geliştirmekten öteye rol oynayamaz.

Şüphesiz hanedanlıklar tarihi de Mezopotamya'da eski ve güçlüdür. Etnisitenin farklı kimliklere kavuşmasıyla her aşiret-kabile düzeni içinde aşireti korumada, verimli alanlarda üslendirmede, iç sorunlarını çözmede tecrübe kazanan kişilerin etrafında hanedansal gelişme kaçınılmazdır. Muhtemelen bir aile ve kabile sivrilecektir. Aşiret yönetimini ya oluşturacak ya ele geçirecektir. Aşiret üyelerinin rızası şüphesiz belirleyicidir. Aralarında akrabalık bağları geçerlidir. Yabancıya (Eğer aşirete uygun biçimde katılır ve içinde erirse üye olabilir) yer yoktur. Özellikle ilk şekilleniş döneminde toplumsal gelişmenin klan kimlik zayıflığından sonra en güçlü kimliksel çıkışıdır. Tarihte bu gelişmenin ağırlıklı olarak M.Ö. 5000 yıllarında geliştiği yorumlanmaktadır. Kaynağı Sümer toplumu değildir. İlk Aryen dil-kültür grupları olarak aşiretsel gelişme kuvvetle muhtemeldir. Semitiklerde de benzer bir gelişmenin belki de daha eskiden, M.Ö. 9000-6000 arasında ortaya çıktığı söylenebilir.

Hanedanlığın Aşağı Mezopotamya'da güç kazanmasını M.Ö. 5000'lere kadar gözlemlemekteyiz. Uruk döneminden önce düşünülen El Ubeyd dönemi (M.Ö. 5000-4000 Eridu merkezli) hanedanlar bakımından güçlüdür. Fakat devlet teşkilatlanmasına geçtiklerini gözlemleyememekteyiz. Bir nevi kolonileşmeye yöneldiklerini kanıtlayan gelişmeler vardır. M.Ö. 5000-4000 yılları arasında Aryen kültür tabakalarında Semitik seçkin aile yerleşmelerine rastlamaktayız. İlk Semitik koloniciliği bugün Güneydoğu dediğimiz Yukarı Dicle-Fırat havzasında gözlenmektedir.

Hanedancılığın bir özelliğini çok iyi kavramak gerekir. Günümüzü de yakından ilgilendiren bir özelliktir bu: Ailecilik ve ailenin çok erkek çocuğa sahip olması, esas olarak hanedan ideolojisinin köşe taşıdır. Gerek çok kadınla evlilik, gerek sürekli erkek çocuk istemek hanedan ideolojisinin baş istemidir. Bunun anlaşılır nedeni politik güçtür. Rahip 'anlam' gücüne dayanarak öncülüğe geçtiği gibi, hanedanın güçlü kişisi 'politik' güce dayanarak öncülüğe oynayacaktır. Politik güç kavramı uyulmadığında zoru çağırıştırır. Rahip gücünde ise, uyulmadığında, 'tanrının gazabı' gibi manevi bir güç uyarıcı etki yapar. Politik gücün esas kaynağı ise 'güçlü adamın askeri maiyeti'dir. Daha önceki avcılık döneminde, özellikle ana-kadının etkili olduğu dönemde erkek kısıtlanmış gibidir.

Kısaca bu olguyu (algıyı) anlamak için, ana-kadın düzenini, aile gerçeğini kavramak gerekir: Ana-kadında ya koca belli değildir, ya da çok siliktir. Ana-kadın çocuk doğururken, öyle 'sevdiği erkekle aşk yapacak durumdaki kadın' değildir. Aşk ve cinsiyetçi toplum henüz gündemde değildir. Kadın herhangi bir erkeğe karılık bağıyla bağlı değildir. Erkek de kadın üzerinde ne egemenlik kuracak ne de 'benim karım' diyebilecek durumdadır. Avcılık oyalanılan, fazla verimli olmadı mı değeri bilinmeyen bir iştir. Çocuklarının olması gibi bir durumu da toplumda gelişmiş olmaktan uzaktır. Çocuklar ana-kadınındır. Doğası gereği ana-kadının öyle şehvet peşinde koşması, zevk için cinsel birleşme araması söz konusu değildir. Her canlı kadar bir cinselliği söz konusudur. Üreme amaçlı bir cinsellik durumu vardır. Çocukları için emek harcaması, ana-kadına aidiyetlerinin temel nedenidir. Hem doğurması hem beslemesi kendisine bu hakkı vermektedir. Dolayısıyla babasının belli olup olmamasının hiçbir toplumsal anlam taşımadığı dönemde babalık hakından bahsetmek saçmalaktır. Yalnız ana-kadının kardeşleri de önemlidir. Çünkü onlarla birlikte büyümüşdür. Dayılık ve teyzelik gücünü bu en eski ana-kadın hukukundan alır. Ana-kadın ailesi o halde dayı, teyze (varsa onların çocukları) ve kendi öz çocuklarından oluşmaktadır. Anaerki aile denilen anlatım da bu hususu ifade etmektedir. Neolitiğin baş köşesine oturan ana-kadın ve ondan esinli ana tanrıça kültü'nün toplumsal ifadesi böyle yorumlanabilir. Dayılar dışında erkek siliktir. Kocalık ve babalık inşa edilmemiştir.

Hanedanlık, ideoloji ve uygulama olarak bu düzeni tersyüz etmenin sonucunda gelişecektir. Ataerkillik olarak da adlandırılan bu düzende, 'yaşlı erkeğin' tecrübesiyle 'güçlü adam'ın askeri maiyeti ve bir nevi rahip öncesi kutsallık lideri şamanın ittifakıyla ataerki yönetim kök salacaktır.

Yaşlı erkeğin tecrübesi yaşam deneyimlerini ifade eder. Bir yaşlılar meclisi düşünülebilir. Literatürde jerontokrasi denilen yaşlılar yönetimi aşiretler bünyesinde erkenden görülen bir gelişmedir. Yaşlı erkek danışılan, akıl alınan bilge kişidir. Topluluğun ona ihtiyacı vardır. O da bu tecrübesini kullanarak yaşlılığın zorluklarını aşmaya çalışır. Toplulukla böylesi bir denge kurulur.

Güçlü adam, ana-kadın kısılacından kurtulmak isteyen erkeğin etkili avcılık konumuyla sağladığı güçtür. Fiziki gücü ve avcılık tekniği başarılı av şansını artırır. Bu özelliğinden yararlanmak isteyen gençlerle kurduğu birlik daha da başarılı olmalarını getirir. Belki de tarihte ilk askeri maiyet bu temelde ortaya çıkmıştır. Tarihte kadın karşısında bariz bir üstünlüğe geçmiştir. Kabilenin yaşlılarıyla kurduğu ittifak, ataerkilliği anaerkillik karşısında güçlendirecektir.

Son ittifak halkası toplumun şifa dağıtıcıları, mucize sahipleri olan Şamanlardır. Rahip ve büyücünün ortak fonksiyonlarını taşır. Eğitimcidir; belki de toplumdaki ilk uzmandır. Biraz şarlatanlıkla karışık da olsa, şaman uzmanlığı toplulukta giderek kurumlaşır. Şaman da daha çok erkektir. Hanedanlık inşasında bu güçlerin ittifakıyla anaerkil düzen büyük bir darbe yer. Aralarında yoğun mücadele verildiğine dair Sümer metinlerinde izlerine rastlamaktayız. Erkek bu düzen altında hem çocukların sahibidir, babasıdır; hem çok çocuk (güç için özellikle erkek çocuk) sahibi olmak ister, hem de buna dayanarak ana-kadının elindeki birikimleri ele geçirir. Mülkiyet düzeni gelişmektedir. Rahip devletin kolektif mülkiyeti yanında, hanedanın özel mülkiyeti de gelişmiştir. Çocukların babalığı bu yönüyle de gereklidir. Yani mirasın çocuklarına (daha çok erkeğe) geçmesi için babalık hakkı şarttır.

Hanedanlık, ataerkillik ve babalık sınıflı topluma yaklaşıldığının da kanıtı, göstergesidir. Hanedanlar rahip devletiyle olan çekişmelerinde askeri güçlerinden de yararlanarak 'politik devrim' yaparlar. Sümer metinlerinde bu yönlü birçok kavgaya ve politik altüst oluşa rastlanmaktadır. Nitekim Uruk kent devletinden sonra inşa edilen 'Ur devletler' sistemi hanedan karakterlidir. I., II. ve III. Ur hanedanlığı bu gelişmeyi vurgular. Hanedanlık yönetimi rahiplerin teolojik yönetimlerine nazaran daha laik politik bir sistemi çağrıştırır. Yeni tanrılıklar inşa edilir. Rahipler artık politik önderliğin yardımcısı bir konuma indirgenmiştir. Yine büyük rolleri vardır. Fakat giderek güçlerini daha da yitirecekler ve basit birer meşruiyet sağlayıcılar olarak düzeni kutsayan propagandacılar haline geleceklerdir. Devletin doğurucuları, maskeli tanrılar artık ikinci, üçüncü derecede örtük kralın maiyetinde sayılmaktadır. Devleti oluşturan rahipler sınıfının meşruiyet zırhını kullanmak için, hanedandan gelme krallar artık kendilerini 'tanrı-krallar' ilan etmekten çekinmeyeceklerdir. Her geçen gün sınıflaşma derinleşerek ve kent sayıları çoğalarak, 'Sümer uygarlığı' dediğimiz toplum tipi kalıcılığını kanıtlayıp kurumlaşacaktır. Ortadoğu toplumunda hanedanlığın çok eski gelenekselliği günümüze kadar kendini taşımıştır. Ortadoğu'da cumhuriyet, demokrasi gibi sistemlerin gelişmemesi, rahip ve hanedan kaynaklı devletleşmeyle yakından bağlantılıdır.

Sümer uygar toplum modeli en az neolitik model kadar dünyada uygarlığın gelişimini belirlemiştir. Kavram olarak 'uygarlığın' 'kültür'den farkı sınıfsallıkla bağlantılıdır. Uygarlık sınıf kültürü ve devletiyle ilgilidir. Kentlilik, ticaret, ilahiyat ve bilimin kurumlaşması, politik ve askeri yapının gelişmesi, ahlak yerine hukukun öne çıkması, erkeğin toplumsal cinsiyetçiliği yeni uygar toplumun hâkim göstergeleridir. Bir anlamda bu özelliklerin toplamına uygar toplum kültürü de denilebilir. İki kavram bu haliyle özdeş kılınır. Aynı anlamda kullanılır. Verimli Hilal kaynaklı neolitik toplum kültürünün dünyaya yayılmasına benzer bir süreci ikinci büyük yayılma izleyecektir. Bu sefer 'uygarlık beşiği' olarak rol oynayan Verimli Hilal topraklarında doğurup beşiğinde büyüttükten sonra, yeni evladını (artık kız değil, erkektir) dünyanın yetişmiş kızlarıyla evlendirerek kendini çoğaltacaktır. Benzetme yerindedir. Neolitik kültürün yayılmasının daha çok ana-tanrıça kızlarının dünyanın ulaşıldığı her alanında yetişkin hale gelmesiyle kurumlaştığını varsayabiliriz. Erkek egemen kültürü ifade eden uygar toplum ise, yayıldığı alanlarda erkek evladın kurumlaşması anlamına gelecektir. Kız evladı kendisine karşılaştırarak bağlayacak olan uygar erkeğin nesli hepten (kadın ağırlıklı toplum erkek egemenlikli toplum içinde eriyerek) erkekler doğuracak ve günümüze kadar uygarlığımızın erkekliği çoğalarak ve güçlenerek devam edecektir.

2- UYGAR TOPLUMU DOĞRU YORUMLAMAK

Sümer toplumunu yorumlama çabamızı genelleştirip biraz daha ayrıntılandırmak, aydınlanma ve anlama gücümüzü arttıracaktır. Yapılması gereken, uygarlığı çözümleyerek, zihniyet ve kurumlarındaki muazzam bir yekûn tutan maskeleri indirerek ardındaki yüzleri, gerçek çıkarları, yalın ve somut toplum hallerini görünür kılmaktır.

Tarihsel-toplumumuz kadim uygarlığın yaşlılığını öne sürerek, kendini 'yeniçağ, yakınçağ' adıyla genç göstermek ister. Burada bir gariplik vardır. Gençlik bir olgunun doğuş ve doğuşuna yakın zamanını ifade eder. Eğer kanıtladığımız gibi Sümer toplumu uygarlığımızın doğuş anını temsil ediyorsa, gençlik de ona göre belirlenmelidir. Bu durumda yeni, genç sıfatları bir aldatmaca olup, en yaşlı uygarlık toplumu olduğumuz anlaşılacaktır. Zamanı tersinden okuyarak yaşlıyı genç gibi göstermek, uygar topluma ilişkin yapılan maskelemelerin bir devamıdır.

Sorulması gereken temel soru şudur: Kent uygarlığı da diyebileceğimiz uygar toplum neden yoğun maskelemelere ihtiyaç göstermektedir?

Sümer rahiplerinin müthiş maskeleye ustalığı durmadan sürdürüldü. Başlangıç halinde soylu ve anlamlı bir içeriği olan tanrısallık, neden en çok düşürme ve anlamsızlığın baş kavramına dönüştü?

Uygar toplumun lehinde ve aleyhinde birçok görüş dile getirilmiştir. Fakat en zor ifade edilen ve başarılan, uygarlığın radikal eleştirisi ve aşılma pratiğidir. Bu da yapılan yorumların başarısızlığını göstermektedir. İnsanlığın özgürlük arzusu üzerinde muazzam bir baskının olduğu da ortak bir yargıdır. Sürdürülemez bir konuma çoktan gelindiği sıkça söylenmektedir. Hegel uygarlık tarihini ‘kanlı mezbahalar’ seremonisi olarak yargılar. Savaşı geçiren bir yılı yoktur. Baskılı yaşam sanki doğa kanunuymuş gibi yansıtılmaktadır. İstismar tam bir yaşam kuralı seviyesine yükseltilmiştir. Dürüstlük, saflık, ahlaki kalabilme enayilik yerine konulmaktadır.

Şuna varmak istiyorum: Uygar toplumu onu aşmak isteyen bir eleştiriye imkân sunacak bir içerikte yorumlamak gerekir. Kapitalist moderniteyi kendi başına eleştirmekle uygar toplumun aşılamayacağı, başta Marksistler olmak üzere birçok ekolün çabalarında açığa çıkmıştır. Bunda da en temel etken, bir zincir gibi bağlı olduğu uygar toplumun çözümlenmemesidir. Avrupa merkezli dünya görüşü en sert muhaliflerini bile etkisizleştirmiş gibidir. Neolitik kültür-Avrupa uygarlığı ilişkisinde olduğu gibi, Avrupa uygarlığı-önceki uygarlıklar tarihi ve toplumu ilişkisinin anlaşılır bir yorumu en çok ihtiyaç duyduğumuz husustur. Çok amatörce de olsa, bu uygarlığın en sert baskısı altındaki mahkûmiyetim, yorum geliştirmeyi benim için hem hak hem de görev olarak önüme koymaktadır.

a-Uygarlık yorumu öncelikle yapısal sosyolojinin bir sorunudur. Bilim olmanın temel koşulu eğer pozitivizm bataklığında debelenmek olmayıp, özne-nesne ayrımını aşan ‘anlambilim’ ise, buna en çok ihtiyaç yapısal sosyoloji alanında vardır. Genel sosyolojinin biricik görevi (nasıl doktorun yaptığı teşhis ve tedaviyse), toplumun teşhis ve tedavisidir. Bilmenin bir tek gerekçesi olabilir: Çok bağlı olduğumuz yaşamı anlamlandırmak. Yaşamın anlamlandırılması ise, yapısalıklar sorununu anlamamıza ve varsa sağlıksızlıkları yeniden yapılandırmamıza imkân verecektir.

Uygarlık toplumu, anlambilimin en zorlandığı yapısalıklar yığıdır. Bu yığının varlığı bizzat anlambilimin saptırılması ve anlambilim olmaktan çıkarılmasıyla yakından bağlantılıdır. Elde tüm silahlarını kuşanmış olarak, varsa can çekişmekte olan bir kurbanına son söz olarak ‘YALANI’ itiraf ettirmek, aksi halde her tür yöntemle ‘İMHA’ etmek olan garip bir varlık, bir Leviathan’dır o. Bu varlık, yani uygarlık, yerinde bir tavır olarak her tür canavara benzetilebilir. Fakat bu çok geri bir yaklaşımdır. Hele bilim adamı hüviyetimiz varsa, bu bizi çocukluk hayalinden (canavarlık hayalleri) öteye götürmez. Canavarın yetkin bir teşhisi de yetmez. Acilen yapılması gereken tedavidir. Bütün tedavi denemelerinin boşa çıktığı ortadadır. En son aşamasında oluk oluk akan kan, korkunç acılı, soykırımlı geçen yaşamlar, beterin beteri açlık, işsizlik, her tür hastalıklar ve eko-çevrenin (mutlak gerekli olan yaşam çevresi) yıkımı en son durumun bir cümleye sığdırabileceğim raporudur. Eğer yapısal ve özgürlük sosyolojimiz sosyal bilim yaptığımızı iddia eden binlercesinin yaşadığı bir çöp yığını olmaktan kurtulmak istiyorsa, teşhis ve tedavisindeki gücünü kanıtlamak durumundadır. Aksi halde Adorno’nun söylediği gibi, “Soykırım kamplarından sonra, tüm gökteki tanrıların - sözcü bilim adamlarının- söyleyecekleri tek bir sözcükleri olamaz.”

Uygarlık sadece bir ‘kanlı mezbahalar’ (Hegel) seremonisi değil, daha fazlası olan bir şeydir; insan yaşamının biricik nedeni olan özgürlüksel anlamının sürekli soykırıma tabi tutulmasıdır. Gerisi yaşamın posasıdır. Uygarlık en yalın teşhisle özgür yaşam anlamının boşaltılmasından geriye kalandır.

En basit canlı yaşamına baktığımızda gördüğümüz şey yaşama verdiği anlamdır. Bu öyle bir anlam ki, milyonlarca çeşide ulaşabilme, kayalıklara kök salma, gerektiğinde kutup soğuklarında varlığını sürdürme, gerektiğinde uçma, insan buluşlarının yanından bile geçemeyeceği sınırsız teknikleri geliştirme gücüne erişir. Uygar toplum ise, başlangıcında yalan dolanla, örgütlenmiş zorla en gelişmiş yaşam varlığını anlam yitimine uğratma; son aşamasında ise intiharın eşğine getirme gücünden başka hangi anlam veya anlamsızlığa sahiptir?

Sosyoloji Avrupa merkezli uygarlık aşamasında ona bu gücünü yeniden tanıtmaya sözü olmuştur. Hıristiyanlıktaki deyişle Tanrının son ‘sözü’ olmuştur. Bu sözleri terk etmek, en basit canlının sahip olduğu yaşam anlamına saygının gereğidir. Ahlakın en gelişkin varlığı, bu kadar ahlaksızlığı hiçbir şeyle izah edemez. Tekrar hatırlatalım: İLAHLARIN SÖYLEYEBİLECEĞİ TEK SÖZÜ KALMAMIŞTIR.

Tarih diye belletilen, devlet kurumları ve yardımcısı dolaylı kurumların kuruluş, yıkılış öyküleri değil mi? Biricik amaç hanedan yükseliş ve çöküşleri, yeni hanedanların entrika ve zorbalıkla iktidar tacı denilen

'sürü çobanlığı'nı elde etmeleri değil midir? Bunun ise biricik amacı yünü, sütü, gerektiğinde eti ve derisi için istismarı değil midir?

Kahramanlık öykülerinden hangisi zorbalıktan azadedir, istismardan uzaktır? Aşireti, kavmi, dini için ayağa kalktıklarını ilan edenler, iktidar tacından başka bir değer kanıtlamışlar mıdır?

Savaşsız bir yılı ve insan alanı kalmamış uygar toplum, gerçekten 'mezbaha' kurumundan başka hangi adı anlamlıca hak edebilir?

Bilim, sanat ve tekniğin gelişimi diye hikâye edilenler hangi gerçek mucitlerinin başını almadan gerçekleştirilmişler veya gasp edilmişlerdir?

Düzen, istikrar, barış diye öykülenen gerçeklik kuzuların sessizliği değil midir ya da kulların (köle, serf, işçiler, emekçiler, tüm ezilenler) boyun eğdirilmesini anlatan tiyatro seanslarından başka hangi derin anlama sahiptir? Bu uygarlık konusunda sorular sınırsız artma ve derinleşme anlamına sahiptir. Asıl dehşet verici olan, bu öykünün şanlı tarih, kutsal din, güzellik ve aşk destanı, harika buluşlar, bir gün erişilecek cennet hayali, dostluk, centilmenlik, ittifak gereği diye sanki insanlığın mutlak kader yürüyüşüymiş gibi sunulması cesareti ve küstahlığıdır.

Şüphesiz bu soruları üretmedeki amacım, yaşamın özgürlükten ibaret olan anlamı uğruna gelişen tüm direnişçilerin gerçek kahramanlık, kutsallık, aşk destanlığı ve yoldaşlık olan özüne ve onların söylenmemiş son sözlerine duyduğum derin ilgi, anılarına saygı ve bağlılıktır. Eğer bir gül ağacı kadar dikenleriyle güzellim güllerini savunmak için dikenlenmek gerekiyorsa bunu yapmak, anlam gücü belki de sonsuz güzellikte olan özgür insan yaşamının savunulması uğruna savaşımı bilmektir.

b- Ahlaki yargılarımızdan teorik yargılarımıza biraz geçelim. Modernite (kapitalist) döneminde muhaliflerin çok sözünü ettikleri 'sınıfsallık' kavramını bütün yönleriyle, özellikle tarihsel akıştaki rolüyle anlamak çok önemlidir. Aksi halde en yavan 'demagojik sakız' ve anlambilimini perdeleme araçlarından biri olmaktan öteye gidemez.

Sınıfsallığı gerçekten kavramak için bilinmesi gereken ilk husus, onun güç organizesinin el ve ayak kısımlarını teşkil ettiğiidir. Bu organların kendi başlarına bir anlam değerleri yoktur. Belki benzetme aşırı sosyobiyojiktir, ama yerindedir. Gücün, toplumdaki iktidarın, uygar toplumdaki Leviathan'ın en organize güç olduğu herhalde tartışılmaz. Eğer devleti sınıflı toplumun genel baskı ve istismarı mümkün kılan en geliştirilmiş iktidar ilişkileri bütünlüğü olarak yorumlarsak, baskı altındakiler ve istismar edilenler bu ilişkiler ağının ayrılmaz parçaları değil midir? Uygarlık yalnız devlet örgütlenmesinde değil, dinden ekonomiye kadar tümüyle bir yapılanma, örgütlenme gücü değil midir? Esas olarak da organize edilmiş köleyi, serfi, işçiyi, sayılamayacak kadar çok yatay ve dikey toplumsal katmanları oluşturmak bu gücün esas işlevi değil midir?

Şunu önemle belirtmek istiyorum: Güç örgütlenmesinde el ve ayakların özne değeri olmasına asla fırsat tanınmaz. Eğer iktidar başarılı bir organize ise, kaba diye tabir ettiği emekçilerine mutlak hâkimiyet sağlamış demektir. Bu da daha önce varsa bile, iktidar koşullarında özne değerini yitirmeleri demektir. Bu nedenle Spartaküs'ten Paris Komünarlarına kadar köle emekçi isyancılarının başarı şansı yoktur. Bir şartla olur: İktidar için taze kan değerinde olabileceklerse! Bu da yeniden uygar topluma eklemekten başka anlama gelmez. Yüz elli yıllık bilimsel sosyalizm denemeleri bu gerçekliğin veciz bir açıklanmasında çarpıcı örnek değerindedir.

Peki, iktidar ilişkileri kapsamına alınmakla bu sonuçlar arasında ilişki yok mudur? Esas anlaşılması gereken husus, resmi iktidar ilişkisindeki sınıfsallığın bağlılık düzeyidir, niteliğidir; sınıfsallığın kendi başına bir eylem, anlam değeri taşıyıp taşımadığıdır. İster sınıfsallığın üst katmanı efendi, senyör, patron, burjuva olsun, ister alt katmanı köle, serf, işçi olsun, iktidar ilişkisinde aynı ideolojik-politik yaklaşımda anlaşılırlar. İçlerinde itiraz etmeleri fazla değer taşımaz. Bu ilişki öyle bir ağıdır ki, binbir düğümü vardır. Birine itiraz etsen, hatta yırtsan bile, 999 tanesi hemen devreye girer. Yırtığı tamir ettiği gibi, yırtanı en sağlamından bağlamayı başarmadan bırakmaz. Gerekirse başını alarak bunu yapar.

Sümer rahipleri ve hanedan şefleri tarafından tesis edilen ilk taslak devlet-iktidar ilişkilerindeki çalışanı, kabilenin emekçilerini düşünelim. Rahibin kullaştırmaya başladığı çalışan, bir defa iki kat üstteki yeni imal edilmiş tanrıların (Kutsallık kavramları; ki, birey üzerindeki etkilerini hiçbir maddi güç sağlayamaz) müthiş meşrulaştırıcı etkisi altındadır. Böyle olmazsa zaten oraya alınmaz. İkincisi, eskiye göre daha iyi beslenmektedir. Daha iyi beslenmenin kendisi için başka bir alternatifini görünürde yoktur. Üçüncüsü, cinsel tutkuları açısından eskisiyle kıyaslanamaz, güzellik saçan huriler gerçeği ile sürekli hayali süslendirilmektedir.

Günümüzde medyanın sunduğundan ve orduların sağladığından belki de katbekat daha fazla itaate ve düzen düşkünlüğüne katkı sunan kadın sunulmaları!

Sınıf kapsamındaki bu yeni kul bir özgürlük isyancısı değil, olsa olsa bir özgürlük hainidir veya özgür yaşam anlayışından boşaltılmış bir vakadır, farklı bir olaydır. Hanedan şefi de devlet-iktidar ilişkilerine yönelirken benzer bir uygulama içinde olacaktır. Temel ittifak güçleri içinde daha görünür sağlam çıkarlara dayalı güçlü bir örgütlenme ilk şarttır. Hanedan aile, geniş soy ilişkisi içinde saygı duyulur, korkulur bir meşruiyete sahiptir. Kabile gelenekleri hiyerarşiyi sürekli yüceltir. Ufak rahatsızlıklar bile ya barışçıl olarak kabile meclisinde, ya da çatışmayla aşılır. Böylesi ilişkiler yumağı içinde devlet olmaya giden bir hanedanının en zayıf tarafı olarak sınıf karakterini göstermek stratejik bir yaklaşım olamaz. Şuraya varmak istiyorum: Sınıfsallık uygarlığın temel karakteristiklerindedir. Fakat sınıf devrimleri için temel alınacak stratejik anlamdan, teorik olarak imkânsız olmasa da, pratikte sonuç alıcı olmaktan uzaktır. Devrilen tüm uygarlıklar, iktidarlar kulları ve emekçileriyle birlikte devrilmişlerdir. Kulları ve emekçileri tarafından devrilen iktidarlar ya çok azdır, ya da olsa bile yeni getirilen iktidar eskisini aratmayan bir zulüm ve istismar makinesi olmaktan öteye bir anlam ifade etmemiştir.

Tarihi sınıf savaşlarından ibaret görmek aşırı indirgemeci bir görüştür. Baskı ve istismar uygarlığın ve dolayısıyla uygarlık tarihinin dayandığı sürdürülme tarzıdır, sistemdir. Fakat bunun ideolojisi, politikası, hatta ekonomisi farklı çalışır. Daha doğrusu, dar sınıfa-karşı sınıf, tarihin akış tarzı değildir. Burada köleleştirilmenin korkunçluğu, sisteminin alçaltıcılığı, özgürlük inkârcılığı tartışılmıyor. İktidar ve uygarlık sistemlerinin kuruluş ve çöküşlerinin başka anlam ve stratejilerle cereyan ettiği, sınıfa karşı sınıf mantığının var olan iktidar sistemine, uygarlığına ya bilerek yeni bir iktidar biçiminde katıldığı ya da tam tersine, karşı çıkıldığı halde yeni bir taze kan olmaktan (Sovyet ve Çin deneyimleri) öteye sonuç vermediği yorumlanmak isteniyor. Burası tartışılıyor. Belki bu tartışmada aşırı iktidar indirgemeciliği yaptığımız, iktidardan kurtuluş ve çıkış kapısı göstermediğimiz biçimde bir eleştiri şimdiden yapılabilir. Bu konuyu Özgürlük Sosyolojisi bölümünde kapsamlıca ele alacağımızı belirterek cevaplandıralım. Özgürlüğün de en az iktidar ideolojisi, politikası ve örgütlenmesi kadar farklı bir toplumsal alanı, mantığı ve stratejisi olduğunu cevabın işareti olarak verelim.

c- Uygarlıklar arası çatışma mı, ittifak mı sorusu pratikte günümüzde tartışılan bir sorun olsa da, tarihi anlamı daha kapsamlıdır.

Uygarlık toplumu gerek kendi içinde, gerek farklı uygarlıklar arasında esas olarak çatışma üreten bir yapılanmadır. Üretildiği anlamı ve amacı, dayandığı sınıflaştırma, bunun için baskı, istismar, sürekli yanılma, perdeleme gerçekliği, neden sürekli çatışma üreten karakterde olduğunu açıklamaktadır. İktidar ve sınıflaştırmanın kendisi çatışmadır. Bunun içte ve dışı karşı cereyan etmesi özünü değiştirmemektedir. Uygarlıkları vasıflandırarak da özünü değiştirmek, farklı özdeymiş gibi yansıtmak gerçekçi görünmüyor. Savaşçı, barışçı, tek tanrılı, çok tanrılı, verimli, verimsiz, kültürlü, cahil, aynı kavimden, farklı kavimlerden oluşları özselliklerini değiştirmez. Yönlendirici gücü dünyanın tamamını fethedinceye kadar kendini görevli sayar. Cihan gücü olmak bünyesel bir hastalıktır; iktidar kaynaklıdır. Genişlemesi durduğu an gerilemeye başlar. Bunun sonu normale çekilmek değil, yıkılıştır. Çünkü tüm iktidar sistemlerinin normaliyi yoktur. Kanseri hastalığı gibi ya yok etmek ya da edilmek zorunluluğunu duyar. Basit bir aşiret şefliğinden olup da uygarlık atına binip kendini tanrılaştıran çok kişilik vardır.

Tanrısallık iddiasının altında insanlığı yok etme gücü yatmaktadır. Savaşla büyük yok eden, büyük yaratacağını da sanır. Psikolojik olarak benlik kontrol edilemezse, kendini sınırsız abartma hastalığındadır. Uygarlık sistemi bu hastalığın ortam bulduğu toplumu sunar. İktidarın yozlaştıramayacağı hiçbir toplumsal değer ve kişilik yoktur denilir. Bu, iktidarın özünü ilgili bir değerlendirmedir. Uygarlıklar iktidar toplumları olduğundan, yaşamla en yoğun çelişkili sistemlerdir. Kardeşten tatalım eşe dosta kadar iktidar uğruna gözden çıkarılamayacak değer yoktur. Uygarlıkların yönetim güçleri incelendiğinde işlemedikleri cinayetler, yapmadıkları komplolar yok gibidir. Yalanların sistemleştirilmesine politika adını verirler.

d- Uygarlık toplumlarında kurumlaşan bir özelliğe çok dikkat çekmek gerekir. Bu gerçekliğe toplumun iktidara yatkınlık hali de diyebiliriz. Bir nevi kadının karışma geleneği üzerinde yeniden yaratılması gibi, iktidar da toplumu kadının karıştırılmasına benzer biçimde hazırlamadan, varlığından emin olamaz. Karınlık, en eski kölelik olarak, ana-kadının tüm kültürle birlikte, güçlü adam ve maiyetindekiler tarafından uzun ve kapsamlı mücadeleler sonunda yenilgiye uğratılıp cinsiyetçi toplumun egemen kılınmasıyla kurumlaşmıştır. Bu egemenlik eylemi belki de uygarlık tam gelişmeden toplumda yerini bulmuştur. Bu o denli şiddetli ve

yoğun bir mücadeledir ki, sonuçlarıyla birlikte hafızalardan da silinmiştir. Kadın neyi, nerede, nasıl kaybettiğini hatırlamaz. Boyun eğmiş bir kadınlığı doğal hali sayar. Bu nedenle hiçbir kölelik kadın köleliği kadar içselleştirilerek meşrulaştırılmamıştır.

Bu oluşumun toplum üzerinde iki türlü yıkıcı etkisi olmuştur: Birincisi, toplumu köleliğe açması; ikincisi, tüm köleliklerin karşılaştırılma temelinde yürütülmesidir. Karşılaşma sanıldığı gibi salt bir cinsiyetçi obje değildir. Biyolojik bir özelliği çağrıştırmıyor. Karşılaşma özünde sosyal bir özelliktir. Kölelik, boyun eğme, hakareti sindirme, ağlama, yalancılığa alışma, iddiasızlık, kendini sunma vb. gibi özgürlük ahlakının reddetmek durumunda olduğu tüm tutum ve davranışlar karılık mesleğinden sayılır. Bu yönüyle düşürülmüş toplumsal zemindir. Köleliğin asli zeminidir. En eski ve tüm köleliklerin, ahlaksızlıkların üzerinde işlevselleştiği kurumsal zemindir. İşte uygarlık toplumu bu zeminin tüm toplumsal kategorilere yansıtılmasıyla da alakalıdır. Toplumun bir bütün olarak karşılaştırılması sistemin yürümesi için gereklidir. İktidar erkeklikle özdeşdir. O zaman toplumun karşılaştırılması kaçınılmazdır. Çünkü iktidar özgürlük ve eşitlik ilkesini tanımaz. Aksi halde var olamaz. İktidarla cinsiyetçi toplum arasındaki benzerlik özseldir.

Uygarlığın büyük aşamalarından biri sayılan Yunanlılarda gençler resmen tecrübeli bir erkeğe 'oğlan' olarak sunulurdu. Uzun süre bunun nedenini çözememiştik. Sokrates gibi bir filozof bile, "Önemli olan oğlanın sürekli kullanılması değil, efendisinden terbiye görmesidir" der. Buradaki mantık, gaye gençlerin oğlan olarak sürekli kullanılmasından ziyade, kadınsı özelliklere hazırlanmasıdır. Daha da açıklayıcı olarak, Yunan uygarlığı da karşılaşan bir toplum ister. Soylu, asil gençler oldukça bu toplum oluşamaz; bu toplumun oluşması için kadınsı davranışları içselleştirmeleri gerekir. Tüm uygarlık toplumlarında benzer eğilimler vardır. Oğlancılık bu toplumda çok yaygındır. Bu öyle bir hal almıştır ki, her efendinin oğlan sahibi olması gelenekleşmiştir. Oğlancılığı bir bireysel cinsel sapıklıktan, hastalıktan ziyade, sınıflı toplumun, iktidar toplumunun yol açtığı sosyal bir olgu olarak anlamlandırmak önemlidir. Cinsellik ve iktidar uygar toplumda toplumsal bir hastalıktır. Hem de kanser gibi. Birbirleri olmaksızın edemedikleri gibi birbirlerini çoğaltırlar: Tıpkı kanser hücrelerinin çoğalması gibi. Kaldı ki, bireysel kanserlerle toplumsal kanser arasındaki ilişkiyi kapitalist modernitede daha kapsamlı yorumlayacağız.

Şuraya gelmek istiyorum: Uygar toplumlarda iktidar zemini binlerce yıldır özenle ve bir karşılaşma misali hazırlanmıştır. Uygarlık geleneği kadını 'erkeğin tarlası' olarak yargılar. Toplumda da benzer gelenek geçerlidir. Erkek iktidara kendini bir kadın gibi sunmalıdır. İsyan eden, sunmayı reddeden, savaşlarla hazır hale getirilmeye çalışılır.

İktidar sürecini aniden bir kişi, zümre, sınıf ya da ulusun eylemi olarak görmek büyük yanılgı içerir. Belki hükümetler ani kurulabilir. Ama iktidarlar, siyasi sistemler uygar toplumlarda yüzlerce vahşi imparatorlar, klikler, egemen güçlerin her türlü tarafından öncelikle egemenlik kültürü (tarlası, geleneği) olarak hazırlanmışlardır. Toplumlar tıpkı karı nasıl kocasını alınyazısı gibi bekler ve kabul ederse, öylesine iktidar bağımlısı, tarlası olarak sahibi tarafından kullanılmayı bekler. Veya öyle alıştırmışlardır. İktidar toplumda egemenlik kültürü olarak vardır. Bu noktada Bakunin'in "En benim diyen demokrat, iktidarda yirmi dört saatte bozulur" özdeyişi anlamlıdır. Açıklayamadığım, ama uzun süredir açıklamak istediğim, bu bozulmayı sağlayan, iktidar zemininin kendisidir. Binlerce yılın kan deryasından ve istismarından (sınırsız savaşlar ve sömürüler) oluşan iktidar koltuğu, elbette aniden üzerinde oturmanı yirmi dört saatte bozar. Tek şartla bozar: İbadet eder gibi kendini koruyamazsa! Sınırsız hile, savaş ve sömürü ortamında kurulan iktidar; gelenek, kültür ve sistem olarak çok etkili ve nerdeyse mutlak anlamda bozucudur. Bunun en çarpıcı örneği 'reel sosyalizm'in yaşadıklarıdır.

Sistemi kuranların iyi niyet ve amaçlarına bağlılıktan kuşku duyulamayacağı açıktır. Peki, reel sosyalizmin kurucuları nasıl oldu da onca karşısında savaştıkları kapitalizme gönüllü teslim oldular? Bana göre iktidara geliş ve iktidarı kullanım biçimleri bu tarihsel trajedinin temel nedenidir. Sosyalizm kurucuları uygar toplumun kültürü üzerinde iktidar oldular. Yani çok karşı olduklarını iddia ettikleri kanlı ve sömürge mirasının (devlet gelenekli iktidara alıştırmış toplum) enkazı üzerinde iktidar olmaktan çekinmek şurada kalsın, ona dört elle sarıldılar. İktidar öyle bir fahişedir ki, baştan çıkaramayacağı sahibinin olamayacağını anlamak bile istemediler. Bu konudaki bazı eleştirileri (Kropotkin'in Sovyetler'den hızla devlet iktidarına geçtiği için Lenin'i eleştirmesi) oportünizm olarak değerlendirmekten kendilerini alıkoymadılar. Wallerstein, Sovyetler'in kapitalist-dünya sistemin birleşik etkisi tarafından çözüldüğünü, onu açacak gücünün olmadığını söylerken gerçeğe yakınlaşmıştır. Fakat sorunun özüne dokunmaktan uzaktır. Michel Foucault ise, sistemin bilgi-iktidar tekniğini kullandığı için sistemle yeniden bütünleştiğini yorumlarken gerçeğe daha yakındır.

Benzeri yorumlar Paris Komününden başlayarak sayısız ulusal kurtuluşçu, komünist ve sosyal demokrat girişimler için de geçerlidir. Her tarla kendine has bitki üretir. Binlerce yılın bilgi-iktidar tarlasında genelde özgürlük, özde sosyalizm bitkileri üremez. Bunun için özgürlük ve sosyalizm eylemcilerinin (tabii ki kuramcılarının da) öncelikle kendi tarlalarını hazırlamaları, iktidar tarlasında üreyen bulaşıcı hastalıklara karşı sürekli teşhis ve tedavide bulunmaları, en önemlisi de iktidar (her tür kurumlaşması, kişiliği) gibi yetişen bir bitki fideliğinden uzak durmaları, kendi öz fidelerini (zengin demokratik biçimlenişler) yetiştirmeleri ve ekimleri gerekir. Aksi halde tüm uygarlık tarihlerinde 'özgürlük ekim' deyip de önceki iktidar sistemlerinden farklı olmadıklarını görüp yaşamaktan kurtulamayan binlerce örneği tekrarlamaktan kurtulamazlar. Burada yapısal sosyolojiyle bağını hatırlatmak için Özgürlük Sosyolojisi'nde kapsamlıca yorumlayacağımız konuya giriş kabilinden değinme gereği duydum.

e- Uygarlık toplumlarında din, bilim, felsefe, sanat ve ahlak gibi kurumsal etkinliklerin rolünü görünür kılmak da çok önemlidir.

İddia odur ki, uygarlıkla din, bilim, felsefe, sanat ve ahlakın gelişmesi arasında yakın bağ vardır. Yorum en açık bir yargı da bu alanlara ilişkindir. Sümer rahip devletinde ilk muhteşem çıkışını yaşayan bu alanların nasıl ve hangi amaçla inşa edildiklerini somut olarak gözlemlediğimiz kanısındayım. Bu alanların asıl rüşeym halini Dicle-Fırat havzasında kurumlaşan neolitik kültürden sağladıklarını da gözlemlemiştik.

Kutsallık kavramının temelinde insanın beslenmesinde kullanılan gıdalara olağanüstü değer biçilmesi yatar. Bol ve çeşitli gıdalara kavuştuklarında, insanlar bunu toplumsal kimlikleriyle eş tuttıkları tanrısallığın lütfu olarak değerlendirip şükretmişlerdir. Bugün de anlamına tam erişemediğimiz yaşam büyücülükle ve büyüleyicilikli anlamlandırılmaya çalışılırken, en çok başvurulan kavram, bir nevi oluşturucu ilke olarak tanrısallıktır. Tanrısallığı Allah'la karıştırmamak gerekir. Semitik kültür ortamında inşa edilen Allah, farklı ve özel gelişme anlamına sahiptir. İnsan toplumunun tümü için oluşturuculuk ilkesinde ifadesini bulan tanrısallık yorumlanmaya çok açık bir kavramdır. Halen de bu özelliğini korumaktadır. İnsan gibi kavrama yeteneği sınırlı bir varlığın tüm evreni yorumlayabileceğini iddia etmek, insana fazla büyüklük atfetmek olur. Çok sınırlı bilgiler ve bilgi kapasitesiyle kavranamayan her şeyi tanrısallık kavramına yüklemek, bu anlamıyla iyi bir metafiziktir. Bunun hiçbir sakıncasının olmadığı kanısındayım. Bunun aksi insanı tek tanrı olarak kabul etmek olur ki, bu denli kendini abartmanın evrenin anlamı olamayacağı kanısındayım.

Sümer rahipleri tanrı imalciliğini gelişkin bir metafizikten ziyade, inşa ettikleri toplumları için bir açıklama kolaylığı ve moral etken olarak değerlendirmişlerdir. Rahipler belki de ilk defa tanrı kavramına ceza ve günah anlamını yükleyerek, itaat duygusunu geliştirmede kullanmışlardır. Tanrı yavaş yavaş DEVLETLEŞTİRİLİYOR. Reform buradadır. Oturma mekânını ve figür çizimlerini devlet yöneticilerini (dolayısıyla toplum yönetimini) güçlendirmeye göre geliştirdikleri birçok rölyefte açıktır. Kral, tanrısı adına savaşa giderken, kendi öz çıkarlarını çok iyi maskeleymektedir. Tüm çizim ve yazılı anlatımlarda yönetici hep tanrısının sevgili oğlu, düşmanları da kahredilecek şeytanlardır. Yavaş yavaş bir tanrılar grubu şekillenmektedir. Bu, yeni yönetimin çok açık bir yansımasıdır.

Sümer toplumunda olduğu kadar başka hiçbir toplumda tanrı ve yönetici özdeşliği açıkça yansıtılmamıştır. Kim kimin maskesidir sorusu artık pek de önemli değildir. Tanrı devletleştirildiği kadar, yönetici sınıfın da şahsında toplumun yüce yaratıcı, yönetici, gözetleyici gücü olarak anlam kazanmaya devam edecektir. Yöneticilik ne kadar özellik kazanırsa, tanrısı da ondan aşağı kalmayacaktır. Toplum ne kadar erdemle yönetilirse, yöneticinin tanrısallık bağı o denli kanıtlanmış sayılır. Toplumun yönetilen kesimi için tanrı-yönetici ayrımını kestirmek gittikçe zorlaşacaktır. Kötü metafizik bu gelişmelerle bağlantılıdır. Kurulan tanrısallık kötü metafizik olmaya başlıyor. Bu aşamadan sonra tüm uygar toplumlar, yönetimin meşrulaştırılmasında din ve tanrının sihirli gücünü keşfederek hep kullanacaklardır. Eski kutsal ve doğurgan oluşturucu tanrı her ne kadar ezilenlerin, güdülenlerin düşünce ve duygu köşelerinde yer tutmuş olarak kalsa da, devletleşen tanrı ve din açıktan sevgili yönetici kulları vasıtasıyla rol ifade edecektir.

Tanrıların sayılarıyla toplum biçimi arasında dikkate değer bir ilişki vardır. Çok tanrıcılık, kabile eşitliğinin hüküm sürdüğü çağların tanrı anlayışıdır. Sayılarının azalması ve büyüklük sıralamalarına tabi tutulması yönetici protokolüyle yakından bağlantılıdır. Giderek baş tanrıya yükseliş, yöneticiler arasındaki sivrilmeye sadık bir gelişmedir. Görünmez, figürü yapılmaz tek tanrılı din anlayışıyla devletin şahıslara bağlı olmaktan çıkması ve kurumlaşması arasında oldukça anlamlı ve çözümlenmesi araştırma gerektiren ilginç bağlar vardır. Bu anlamda teolojik bir çalışma çok değerli aydınlatmalara yol açabilir.

Yönetici güçlerde tanrının giderek az yer tutması bir yandan maskelerinin düşmesiyle, diğer yandan devletin ne anlama geldiğinin, kimin çıkarını ifade ettiğinin de açıklık kazanmasıdır. Dinin yeterince güçlü bir meşrulaştırma rolünü yitirmesidir. Bu gelişmelere karşın, uygar toplum en az zorbalık kadar dinin meşruiyet sağlayıcı etkisini kullanmıştır. Dinin devletleştirilmesi, özelleştirilmesi uygar toplumla, özellikle onun yönetsel gelişmesiyle at başı gider. Bu durum dinlerde mezhepleşmeyi ve çatışmaları da izah eder. Çatışan uygarlıklar, çatışan din ve mezheplerdir. Öncelikle çatışmalar din ve mezhepler adına yapılır ki, tüm toplum çatışmalara katılsın. Büyük ve uzun uygarlık savaşları hep büyük dinlerin çatışması kılıfı altında yürütülmüştür. İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik adına savaşların Ortadoğu uygarlığında başat güç olmayla bağı zaten örtünmeye gerek duymayacak kadar açıktır. Açıklık resmi devlet ideolojileri olarak ilan edilmeleyle en üst aşamaya varmıştır. Her zirveden sonra görüldüğü gibi, önemleri de bu aşamadan sonra düşmeye başlamıştır. Muhafız mezhepçilik hep uygar toplum dışında kalmış marjinal toplumların isyancı tutumunun bayrağı olmuştur. Sınıf çelişkilerini de kısmen yansıtır. Günümüze doğru kapitalist ulus-devlet inşasında mezhepleşerek milliyetçiliğin bir türüne dönüşmüşlerdir. Bu sefer kanlı savaşlara, bu kisve altında maske görevlerine tekrar bürünmüşlerdir.

Uygarlık tarihinde felsefenin yeri dine göre sınırlı olmakla birlikte önemlidir. Anlambilimin gelişmesi, dinsel açıklamanın yetersizliği felsefeye ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Din kadar eski bir tarihi olan bilgelik, felsefenin de başlangıcı sayılabilir. Düşünen insanı temsil eden bilge, teolojiden farklı bir anlam kaynağıdır. Görüşlerine tanrı sözcüleri kadar başvurulur. Bilgeler devletle, uygarlıkla pek barışık sayılmazlar. Resmi toplumun dışındaki topluma daha çok bağlıdır. Ahlak ve bilimin gelişmesinde rolleri belirgindir. Yazılı kaynaklara yansımaya da, neolitik toplumda ana-tanrıça kadınlar ve hiyerarşinin yozlaşmamış kesimi bilgelige yakındır. Sümer toplumunda bunun güçlü izlerine rastlamaktayız. Peygambersel çıkışlar bilgeliklerle doludur. Ortadoğu'nun bilgelik-felsefe geleneği araştırmayı gerektirir. Yunan kültürü öncesinde felsefenin varlığı tartışılmaz. Yunan filozoflarının şansı, coğrafi mekânlarıyla uygarlığın üst aşama şansını birlikte yaşamalarıdır. Nasıl ki Sümer rahipleri din ve tanrı inşasıyla yeni devlet ve toplum inşasını birlikte yürütmüşlerse, Yunan filozofları da daha üst aşamada yeni uygar toplumu yarı din, yarı felsefeyle iç içe inşa etmede ve sürdürmede rol oynamışlardır. Yapılan iş aynıdır: Kavram sanatını kullanmak. İlki din inşasıyla rol oynarken, diğeri felsefi kavramlarla aynı rolü oynuyor. Maskeli tanrılar yerlerini maskesiz tanrılar ve çıplak krallara bırakmaya başlayacaklardır. Bunda felsefeyle insan düşüncesinin kaydettiği gelişme arasında ilişki vardır.

Yunan ve Roma toplumunda sınırlı rol oynayan felsefi düşünce, Avrupa kapitalist toplumunda büyük bir devrim yaşayacaktır. Burada dinler kargaşasına benzer bir gelişmeyi felsefi kargaşada da yaşayacağız. Bu kargaşada uygarlığın yeni aşamasında ulusal ve sınıfsal çıkarların sistem gereği öne çıkarılmasının payı büyüktür. Din savaşlarıyla çelişkiler çözülmedikçe, felsefeye daha çok iş düştü. 1618-1649 yılları arasındaki savaşlar son din savaşlarıdır. Aynı 17. yüzyıl felsefi devrimin yüzyılıdır. Yunan ve Roma toplumunda sorumlu rol oynayan felsefe, yeni uygarlık toplumunda başat ideoloji biçimidir. Büyük felsefi ekoller doğar. Bir yandan 'Tanrının öldüğü' ilan edilirken, diğer yandan örtük kralların başları uçurulur. Bizzat tanrılaşan ulus-devletle birer çıplak kraldan başka bir şey olmayan kapitalist devletler devri başlar.

Neolitik devrim sanatta da devrime yol açar. Basit mağara çizimlerinden sonra, dönem ana-tanrıçanın figürleriyle doludur. İlk sanat nesnelere bu figürlerdir. Heykelciliğin atası sayılır. Uygar toplumla birlikte tanrı ve yönetici figürleri iç içe çizilir. Artan sınıflaşma ve yönetim erki sanatın da din kadar devletleşmesine yol açar. Özellikle Mısır, Çin ve Hint sanatında tanrı, kral ve rahipler güç gösterisinde yarışır. Muazzam heykel ve kabartmalar bu güçlerin tanıtımı gibidir. Mimarlık aynı rotayı izler. Din ve yönetici evleri mimarlığın uygulama alanlarıdır. Dev boyutlu tapınaklar ve saraylar inşa edilir. Büyük mezarlar inşa edilir. Bunların hepsi uygar toplumda insan istismarının baskıyla birlikte hangi boyutlara tırmandığının korkunç göstergesidir. Yalnız bir piramit, bir tapınak için yüz binlerce insan harcanır. Güçlenen ticaretle birlikte, sanatta yansıyan önemli bir figür de tüccarlardır. Tüccarların krallar kadar güçlü olanlarını sanat eserlerinde izlemek mümkündür.

Yunan ve Roma uygarlık aşamasıyla birlikte şehir mimarisinde devrim yaşanır. Daha önceki iç ve dış kale çevresinden ibaret olan şehirler, bugün bile hayranlık uyandıran yapısal dönüşümler geçirir. Bunun altında yatan emek bedeli ise, toplumun büyük ölçülerde köleleştirilmesidir. Köle emeğinin büyük kısmı şehir mimarisinde tüketilir. Köleliğin göstergesi büyük mezarlar, tapınaklar, kaleler ve şehirlerdir. Bu göstergeler aynı zamanda uygar toplumun hangi kan ter içerisinde inşa edildiğinin de göstergesidir. Yunan ve Roma

toplumu heykelcilikte de uygarlığın yeni bir aşamasıdır. Büyüklük ve güzellik heykelde sonsuzlaştırılmak istenir.

Rönesans'la dirilen Roma ve Yunan sanat ve kültürü, Avrupa uygarlığının esin gücüdür. Dinin hükmettiği feodal Avrupa, ancak özgür düşünceye kısmen açık bu Rönesans kültürüyle yeni bir zihinsel pencereye kavuşacaktır. Sanat yeni uygar sınıf olan burjuvaziyle ancak sayısal bir etkinlik kazanacaktır. Eski görkemini bir daha yakalayamayacaktır. Tüm kent mimarisi, müziği, resmi ve heykelciliğiyle sanat kapitalizmin hizmetinde hızla yozlaşacak, kutsallığını yitirecek ve sanat endüstrisi adı altında kimliksizleşerek tüketim metası halinde bir anlamda tükenişini ilan edecektir.

Edebiyat ve müziğin ana kaynağı da neolitik kurumlaşmaya dayandırılabilir. Otantik müzik bu dönemi seslendirir gibidir. Çoban kavalı, davul, zurna bu dönemin hüzün, coşku dolu havasını bugün bile yaşatır. Müziğin atası gibidirler. Sümer toplumunda biçim ve içerik daha da geliştirilir. Kralların sarayında ve tapınaklarda müzisyen ve çalgıcılar vazgeçilmez bir yere sahiptirler.

Sözlü destanlar ilk aşiret kimliğinin kutsallığını, özlemini büyük belagatle dile getirirler. Yazılı destanların ana kaynaklarıdır. Gılgameş Destanı tarihin ilk yazılı metnidir. Belki de edebiyatın ve hatta kutsal metinlerin ana kaynağıdır. Birçok Sümer edebi ve dini metni, Yunan edebiyatının ve teolojik anlatımlarının sadece esin kaynağı değildir. Yunan destanları, başta tüm mitolojik kurguları, Anadolu üzerinde geçmiş ve dönüşmüş versiyonları durumundadır. Burada belli bir dönüşümü yaşayan edebiyat ve müzik kültürü, Avrupa burjuva toplumunda romanla son revizyondan geçirilip poplaştırılarak ve kültür endüstrisine dönüştürülerek, başlangıçtaki kutsallığını ve büyüleyiciliğini yitirerek, basit tüketim metası halinde diğer sanatlarda olduğu gibi tükenmeyle yüz yüze gelecektir.

Ahlaktaki 'iyi'-'kötü' ayrımı uygar toplumdaki temel sosyal bölünmeyle bağlantılıdır. Çıkar grupları arasındaki mesafeyi bir yönüyle açıklar. Genelde ise, iyi ve kötü toplum ayrımını ifade eder. Özü toplumcudur. Topluma bağlılık iyi ahlakı ifade ederken, toplumdan uzaklık, onun değerleriyle çelişme kötülüğü ifade eder. Toplumsal kuruluş başlangıçtan itibaren ahlaki karakterlidir. Yani düzenleniş kurallarına gönüllü ve kutsallık temelinde bağlanır. Toplumun 'ilk anayasası' ahlak kurallarıdır. Toplumun özünde ahlak vardır. Ahlaki temelini yitiren toplum dağılmaktan kurtulmaz. Toplumsal kurallar ise, özünde toplumun kimliğine, tanrısal varlığına, diline bağlı olmak, diğer üyelerine sanki tek bir canmışçasına bağlılık ve gerektiğinde onlar için ölümü göze almaktır. Zaten toplumun dışına atılmak ölümle eşitir.

Hukuk uygar toplumun önemli icatlarından biridir. Kesinlikle toplumsal bölünme, sınıflaşma ve devletleşmeyle birlikte gündeme girer. Temeli ahlaktır. Fakat tıpkı dini kutsallıkların devletleştirilmesi nasıl devlet dinine yol açmışsa, ahlakın devletleştirilmesi de hukuka yol açmıştır. Hukuk ahlak kurallarının yeni devletli toplumun düzenleniş esaslarını ve yönetici sınıfın çıkarlarını, mal mülkünü ve güvenliğini ifade eder ki, bu da yeni toplumun 'anayasası' demektir.

Hukukun ilk örneğine Sümer toplumunda rastlamaktayız. Hammurabi yasalarından çok önce yazılı metinlere rastlamaktayız. Dolayısıyla hukukun doğuşu Roma ve Atina'da değil, Sümer şehir-site devletindedir. Atina ve Roma döneminde hukukun cumhuriyet ve demokrasiyle bağı vurgulanır. Daha resmi ve yazılı düzenleniş söz konusudur. Cumhuriyet ve demokrasinin doğuşu ise, krallık ve despotik (kişilerin keyfi yönetimi) diktatörlüklere set çekmek amacıyla aristokrasinin (köleci toplum efendileri, seçkinleri) kolektif yönetim arayışını ifade eder. Her ne kadar Sümer toplumunda da izlerine rastlamaktaysak da, ilk yazılı ve resmi ifadesini Atina ve Roma toplumunda gerçekleşen uygarlık aşamasında bulur. Cumhuriyet ve demokrasinin doğuşu yönetimdeki zorlukları ve kargaşayı, kaos'u aşma ve düzenlemeyle bağlantılıdır. Avrupa burjuva damgalı uygarlıkta anayasacılık, cumhuriyetçilik ve demokrasicilik hukukta en çok tartışılan konuların başında gelecektir. En son icat 'insan haklarına' ilişkin olacaktır; toplumsal düzeyde genişleyen temsilin ve gelişen bireyselliğin damgalarını taşır.

Bilimsel gelişmeyi bu ana kategorilerin bir parçası olarak görmek gerekir. Bilincin bir biçimidir. Tek ayrıcalığı, deneye herkes tarafından doğrulanabilen bilgi kısmını ifade etmesidir. Tüm bilgileri değil, özel anlamı (deneye doğrulanma) olan bilgileri ihtiva etmektedir. Geniş anlamda deneysel olmayan bilgi yoktur. Deneye dayanan ve dayanmayan, pozitif ve metafizik, teorik ve pratik bilgi ayrımları uygar toplumda gelişir. Bu durum bilgi-iktidar ilişkisiyle bağlantılıdır. Tarih bilimsel bilgi anlamında üç büyük devrimi tanımaktadır. Neolitik kurumlaşma (M.Ö. 6000-4000 Tel Halaf dönemi) ve bununla bağlantılı olarak Sümer toplumunun katkıları birinci dönemi, Batı Anadolu ve Atina toplumu dönemi ikinci dönemi (M.Ö. 600-300), Batı Avrupa dönemi ise (M.S. 1600 ve sonrası) üçüncü dönemi oluşturur. Bilimsel bilginin uygarlık aşamalarıyla

bağlantıları açıktır. Her tarihsel aşama kendi bilimsel devrimiyle gelişmektedir. Fakat bilimi din, felsefe, edebiyat, sanat ve hukukla yakın bağ içinde görmek gerekir. Bilimle felsefe arasındaki ayrımı fark etmek zordur. Aynı olayın teorik ve pratik yanları olarak da düşünülebilirler.

Bir bütün olarak uygar toplumla bu anlam kategorileri arasında kurulacak bağ, anlam-iktidar ikileminde ifade edilebilir. İnsan toplumunun pratiğinden ve ona yol açan zihniyetinden doğan bu büyük anlam kategorileri ve pratik ifadeleri, uygar toplumun devletleşmiş kesiminin gaspına ve çarpıtılmasına uğramaktadır. Bunları kendi toplumsal paradigma ve pratik güç kaynakları halinde düzenlemek, devletleşmiş kesimin el attığı ilk işlerinden olmaktadır. Her uygarlık aşaması yeni temel bir paradigma (dünyaya köklü bakış açısı, sistemi) temelinde düzenlenmektedir. Bu düzenlemeler kendileri açısından son derece pozitif (görünür olgular) iken, yönetilenler durumunda olanlar için muazzam karartma, perdeleme ve ZİNCİRLEME anlamına gelmektedir. Açık zorba yönetimlere nazaran yeni paradigmaların sağladığı meşruiyet yönetimler için hep esas olmuştur. Tüm ağırlıklarını, çıkarlarını tüm toplumun çıkarlarıymış, hatta kaderiymiş gibi sunmak yönetimlerin temel uğraşlarıdır. Bunda başarılı oldukları nispette uygar addedilen toplumlarının ömrünü uzatabilmektedirler. Temelde meşruiyetini (ikna ediciliğini) yitiren her uygarlık, bir zamanlar dev bir cihan uygarlığı da olsa yıkılmaktan kurtulamaz. Örneğin Roma uygarlığının asıl çöküş nedenleri içte Hıristiyanlık, dışta kavimler göçü tarafından darbelenip saygınlığını ve çekiciliğini yitirmesiyle bağlantılıdır. İnsan toplulukları yeni dini topluluklarla kavimsel topluluklar halinde birleştiğinde, müthiş Roma gücü meşruiyetini kaybeder ve dağılır.

Bir anlamda metafiziksel kategoriler diye de tanımlayabileceğimiz bu toplumsal kurumları kendi başlarına araştırmak anlam çarpıtmalarına yol açar. Şüphesiz materyalistlerce çok kaba ve sert eleştirilen metafizik gerçeklikler, kendi başlarına iyi ve kötü diye ayrılanamazlar. İnsan zihniyeti ve toplumu metafiziksiz edemeyeceğine göre, birbirleriyle ve toplumla son derece bağlantılı iyi ve kötü metafizikler biçiminde yönetsel değerlendirmeler daha anlamlıdır.

Büyük uygarlıklar genellikle din uygarlıklarıdır. Ne zamanki din meşruiyet sağlama niteliğini (bu felsefe, bilim veya yeni bir dinle olur) yitirirse, çoğunlukla bu uygarlıkların sonu da gelir. Tüm bu gerçekler büyük anlam kategorilerinin (din, felsefe, sanat, hukuk, bilim, ahlak) uygar (sınıflı, kentli ve devletli) toplum açısından hayati önemini gösterir. Yapısal Sosyoloji uygar toplumda bu kategorileri aydınlatma görevindeyken, Özgürlük Sosyolojisi bu kategorilerin eleştirisi temelinde özgür ve demokratik toplumsal yaşamla nasıl bütünleştirileceğini yorumlar. Bu konu ilgili bölümde kapsamlı değerlendirilecektir.

f- Uygar toplumda ekonomik yorumlar tarihi hem çok karmaşık kılmaya, hem de çarpıtmaya en elverişli konulardandır. Ekonominin teorik ve pratik araştırma konusu olması kapitalist uygarlığın marifetlerindedir. Toplumsal gerçekliğin 'materyalini' incelemektedir. Kendini maddi uygarlık (Fernand Braudel'in doğru, haklı yorumu) olarak tarihleştiren kapitalist uygarlık sistemine ekonomik sistem de diyebiliriz. Daha önceki tüm uygarlık sistemlerine 'metafizik sistemler' demek pek sakınca ifade etmediği gibi, kapitalizme 'materyalist sistem' demek de aydınlatıcı olabilir.

Gerek neolitik toplum (ilk insan türü toplulukları dahil), gerekse tüm uygar toplumlar (kapitalizm öncesi) sıkı sıkıya kutsallığa, anlam'a, büyüleyiciliğe, bir bütün olarak metafiziğe büyük değer biçerken, yaşamı başka türlü yorumlamazken, kapitalist uygarlığın kendisini adeta 'maskesiz tanrı ve çıplak krallar' rejimi biçiminde sunması çok dikkate değer bir gelişmedir. Anlam derinliği, kapsamlılığı gelişkin yorumlar gerektirir. Çarpıtma, yanılma ve içinde eritme (asimilasyon) gücü en yüksek toplumdur.

Şahsi kanıma göre, 'ekonomi' adı altında örgütlediği faaliyetlerin içindeki gasp ve hırsızlık boyutunun en fazla olduğu toplum biçimi olması kapitalizmin esas özünü oluşturur. Ekonomi kelimesinin Yunanca anlamı 'aile yasası' demektir. Ailenin maddi geçim kurallarını, çevresini, malzeme ve diğer materyallerini ifade etmektedir. Uygar toplumda kavramı daha da genelleştirirsek, küçük toplulukların 'geçim kuralları' olarak ifade edilmesi mümkündür. En az devletleştirilmiş, özelleştirilmiş toplumsal gerçekliktir. Toplum kolektivizminin en temel dokusudur. Özelleştirilmesi, devletleştirilmesi düşünülemez bile. Ekonomiyi özelleştirmek, devletleştirmek, temel toplumsal dokuyu tahrip etmek demektir. Toplumun en hayati yaşam kurallarından yoksun bırakmaktır. Hiçbir toplum kapitalizm kadar bu nedenle özelleştirme ve devletleştirmeyi toplumun baş özelliği haline getirmeye ne cesaret etmiş, ne de düşünmüştür. Şüphesiz uygarlık toplumunda tüm toplumsal alanlar devletleştirildiği gibi, en temel dokusu olan ekonomisi de hem özel mülkiyetin hem devlet mülkiyetinin konusu olabilmıştır. Ama hiçbir toplum kapitalizm kadar resmen ve açıkça özel ve devlet mülkiyetini sistem olarak ilan etmemiştir.

Şu husus çok önemlidir: Ekonominin özelleştirilmesi ve devletleştirilmesi erkenden gasp ve hırsızlık olarak yorumlanmıştır. Karl Marks bu hususu daha 'bilimsel' bir ifadeyle ortaya koyup, emek-değerdeki artık-değerin hırsızlandığını (kâr olarak) söyler. Konu daha derinlikli bir yorumu gerektirir. Ekonominin özel ve devlet mülkiyetine konu olması, bana göre artık-değerin, daha önceleri artık-ürünün dışında bir gasp ve hırsızlık olarak değerlendirilebilir. Toplumun temel dokusu olarak ekonominin, özel ve devletsel dahil, tüm mülkiyetleşme biçimleri ahlaksızcadır. Gasp ve hırsızlık konusuna girer. Nasıl ki bir insanın kalbini veya başka bir organını özelleştirmek ve devletleştirmek anlamsızsa veya çok sakıncalıysa, ekonomi için de aynı şey geçerlidir. Kapitalizm bölümünde bu konuyu daha derinliğine işlemeyi umuyorum.

Uygar toplumda metalaşmanın çok önemli bir olgu olarak geliştiğini gözlemliyoruz. Yani metalaşmayla uygar toplum (özel mülkiyetli, sınıflı, kentli ve devletli) arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Meta ve metalaşma toplumun, uygarlaşmanın baş kategorilerindedir. O halde metayı tanımlamak çok önemlidir. Basitçe insan ihtiyacını gideren bir nesnenin kullanımı dışında (bir fayda, bir ihtiyacı direkt gidermesi dışında) değişim (alışveriş, ticari değer) değeri kazanması halinde metalaştığından bahsedebiliriz. Toplum çok uzun süre değişim değerine yabancıdır. Düşünmez bile; ayıp sayar. Değerli bir nesneyi değerli bulduğu topluluk veya bireylere armağan eder. Armağanın yerine 'değişimin' geçmesi, tam bir uygarlık icadı veya hilesidir. Uygarlık öncesi veya dışındaki toplum için değişim ayıptır ve çok zorunlu olmadıkça kaçınılması gerekir. Toplum derin tecrübesiyle biliyor ki, bir kullanım nesnesi en temel dokusu olarak ekonomik kurum dışına taşar ve değişim konusu olursa, başına her tür belayı getirebilir. Dolayısıyla değişime karşı çok hassastır.

Metanın değişim değeri haline gelmesiyle ticaret ve tüccar çok önemli bir uygarlık kategorisi haline gelmiştir. Kısaca belirtiyim ki, ben metayı Karl Marks gibi yorumlamıyorum. Yani metanın değişim değerinin işçi emeğiyle ölçülebileceği iddiasını, önemli sakıncalar doğuran bir kavramlaşma sürecinin başlangıcı olarak değerlendiriyorum. Günümüzde nerdeyse metalaşmadık bir değeri kalmayan toplumun çözülüşünü göz önünde bulundurursak, ne demek istediğimi daha iyi açıklamış olurum. Toplumun metalaşmasını zihnen kabul etmek demek, insan olmaktan vazgeçmek demektir. Bu, barbarlıktan daha ötesi demektir. Bir benzetme yapacak olursak, mezbahada parça parça edilmiş hayvanın satılığa sunulmasının tüm insan toplumuna taşırılması demektir. Toplumsal kötülüğün temelinde faiz, faizin temelinde ticaret, ticaretin temelinde meta vardır. Ekolojinin yıkımıyla da ticaretin yakın bağı vardır. Toplumsal doku olmaktan çıkan ekonomi, doğadan köklü kopuşun da başlangıcıdır. Çünkü madde değerleriyle canlı değerlerin birliği köklü bir ayrıma tabi tutuluyor. Bir nevi kötü metafiziğin tohumu atılıyor. Madde ruhsuz, ruh maddesiz kılınarak düşünce tarihinin zihni en çok bulandıran ikilemine yol açılıyor. Maddecilik ve maneviyatçılık biçimindeki sahte ayırım ve tartışmalar, tüm uygarlık tarihi boyunca ekolojik ve özgür yaşamı ortadan kaldırıyor. Ölü madde ve evren anlayışıyla ne olduğu belirsiz bir ruhçuluk, adeta insan zihnini işgal ve istila edip sömürgeleştiriyor.

Bir noktada daha kuşkumu belirtmek istiyorum. Toplumsal değerlerin (bu arada metalar da dahil) ölçülebileceğinden kuşkuluyum. Yalnız canlı emeğin değil, sayılması olanaksız emeklerin ürünü olan bir maddeyi bir kişinin emeğinin değeri saymanın kendisi, yanlışlık ve değer gaspı ve hırsızlığının önünü açan bir yaklaşımdır. Nedeni açıktır. Sayılamayacak emeklerin karşılığı nasıl ölçülecek? Dahası, değeri hiç ölçüme girmeyen emekçiyi doğuran, büyüten ananın, ailenin emeği nasıl ölçülecek? Değer denen nesnenin içinde gerçekleştiği tüm toplumun hakkı nasıl ölçülecek? Tartışmayı uzatabiliriz. Dolayısıyla değişim-değeri, artık-değer, emek-değer, faiz, kâr, rant gibi kavramlar hırsızlıkla (resmi ve devlet gücü yoluyla) ortaktır. Değişim için başka ölçüler bulmak veya armağan tarzının yeni biçimlerini geliştirmek anlamlı olabilir. Daha sonra modernite ve özgür yaşam bölümünde bu hususları açmak isterim.

Yunan kültüründe bile ticaret en hor görülen meslekti. Yunanlılar ticaretin hırsızlıkla bağının farkındaydılar. Roma toplumunda da tüccarın pek onurlu bir yeri yoktu. Meta ise çok sınırlı nesnelere geçerliydi. Toplumdaki metalaşma düzeyinin sürekli dar tutulmasına özen gösterilirdi. Neolitik toplum ahlakından bahsediyorum. Kapitalizmin hâkim sistem olmadan önce bazı odaklarda ortam bulsa da, serpilip gelişmesine uygar toplumlar bile izin vermezlerdi. Hep marjinal düzeyde tutarlardı. 16. yüzyılda bugünün Hollanda ve İngiltere'sinde ortam bulması çok özgül koşullar nedeniyledir. Belki de Hollanda ve İngiltere olmak için kapitalist sistem gerekliydi. Öyle de oldu. Dört yüz yıl içinde tüm dünya sistem yayılmasına uğradı. Uygarlığın bu dönemini modernite olarak ayrı bölüm halinde yorumlayacağız.

Uygarlık hakkında bu çok kaba ve kısa tanımlama kabilinden giriş, tarih ve sosyolojik bilgimizi sağlam bir temele oturtmak içindir. En değme filozof ve tarihçilerin bir ömür boyu içinden çıkamadıkları konuları bir çırpıda anlaşılır kılmak olağanüstü yetenek işidir. Bu iddiada değiliz. Ama özgür yaşama saygımızın ge-

reği olarak, tarihsel-sosyolojik bir anlambilim ve yorum gücümüzün olması, kendine ciddi toplumsal ödevler biçen herkes için öncelikli koşul olmalıdır.

Yüz elli yıllık 'reel sosyalizmin' trajedileriyle, onlarca ulusal kurtuluş devrimi ve soysal-demokrat reçetelerin küresel finans sermayesinin buzdan hesapları içinde erimeleri; genelde uygarlık, özelde kapitalist uygarlık hakkında yetkin yorum gücümüzün, özgür yaşam konusundaki özgürlük sosyolojisiyle bütünleşmesi gerekir ki, büyük özgürlük davaları için aldanmayalım ve aldatmayalım.

3- UYGAR TOPLUMUN YAYILMA SORUNU

Bugün dünyaya hükmeden uygarlığın çekirdeği, palazlanma yeri ve zamanı konusundaki bilimsel tartışmalar, Yukarı ve Aşağı Dicle-Fırat havzası konusunda anlaşmaya yatkındırlar. Ağırlıklı olarak işlediğimiz son iki bölüm bu yaklaşımı paylaşır niteliktedir. Yorumlarımız çekirdek oluşum yeri olarak Yukarı Dicle-Fırat havzasının dağ eteklerini göstermekteydi. Çekirdek mayalanması ve ilk fide halinin Sümer rahiplerince aşılmasıyla uygar toplumun temeli atıldı. Unutulmaması gerekir ki, beş saniyelik bir cümleye sığdırdığımız bu anlamlı gelişme, pratikte binlerce yılın denemeleri sonucu tutmuş ve kalıcılaştı.

Pozitif sosyoloji (tanımladığımız eleştirel pozitif sosyoloji değil, E. Durkheim, A. Comte, K. Marks sosyolojisi) zaman ve mekân boyutundan tümüyle kendisini bağışık hisseder. Bahsettiği olay ve olguların yeri ve tarihi yoktur. Sözde deneysel ve olgusal bilim yaptığı iddiasındadır. Ne kadar zamansız ve mekânsız analiz yaparsa, o denli bilimsel davrandığını sanır. Adeta bu yönteme dört elle sarılır. Aslında bu yaklaşımın özünde modernitenin kendini zaman ve mekân olarak ebedi ve sonsuz göstermesi yatar. Tüm Avrupa merkezli bilim, felsefe ve sanatların böyle bir tutumu, eğilimi söz konusudur.

Tıpkı Tanrının zaman ve mekândan münezzehe olması gibi, bu çağdaş rahipler (Avrupa uygarlığının ideolojisini kurguladıkları için) de yaptıkları bilimin sınırsızlığı ve zamansızlığı konusunda emin ve rahatlar. Zaman ve mekân sıkıştırmasından ne kadar kaçarlarsa, bilimsel postu o denli kurtardıklarını sanırlar. Bu her dönem paradigmatlarının sıkça içine düştükleri bir hatadır. Çok iyi bilmekteyiz ki, zamanın ve mekânın etkisini taşımayan tek bir olgu, olay, kurum, eylem, kişilik ve toplum yoktur.

Bu yöntemin kabul edilmesi yorumun anlam gücünü artırır. Toplumsal bilimlerin alanında tarihsellik 'şimdi'dir, 'şimdi' ise tarihtir. Aradaki fark daha çok biçimsel, çok az özeldir. Özellikle 'süre' kavramları olmadan anlamlı bir sosyoloji kuramayacağımızı, ben Fernand Braudel'den hiç okumadan temel yöntem bellemiştik. Bunu mekân için de vazgeçilmez bir yöntem unsuru olarak değerlendirmekteyim. Savunmalarım amatörce de olsa bu anlayışın güçlü uygulanışını sergiler. Tüm çözümlerimde de aynı izleri görmek mümkündür. O halde neden yöntem konusunda çok hassas olan Avrupa bilimcileri, benim gibi bir amatör kadar mekân-zamandan bu denli habersiz veya kaçış tutumu içindedirler? Bunun gerçekçi izahı, AVRUPA MERKEZCİLİK ve EVRENSELLİĞİDİR; bu özellikleriyle kaba bir metafizikten kurtulamadıkları veya bizzat böylesi metafizik bir toplum inşa ettiklerine dair inanç ve misyonlarıdır.

Halbuki tarihi ve mekânı sosyolojiye dahil etmek, gerçekleşecek olan yaşamın nasıl akıp yol aldığını, kendimizin tarihte ve 'şimdide' ne olduğumuzu anlamamızı sağlar. Eğer tarih ve şimdi birbirine çok yakınsa, yine mekânlar bir merdivenin basamakları gibi peş peşe birbirlerini tamamlıyorlarsa, o zaman insanlığın bir bütün olduğunu, hiç kavimler, dinler, devletler, uluslar, ittifaklar, BM'ler, enternasyonaller olmadan da zaten birliğini ve bütünlüğünü yaşadığını daha iyi yorumlayacaktır. Demek ki sözde birlik arayan kurumlar tam tersini gerçekleştirenler oluyor. Uygar toplum garip bir oluşumdur. Söylediği her şeyin tersinin doğru olması gibi bir özelliği vardır. Şaşırmamak için, o halde uygar toplumu hep tersten okumalıyız.

Bu girişi daha çok uygarlığın mekânsal ve zamansal yayılımının nasıl yorumlanması gerektiğine dikkat çekmek için yaptık.

a-Sümer ve Mısır Kökenli Uygarlıkların Yayılma Sorunları

Neolitik kurumlaşmaya dair anlattıklarımız uygarlığın çekirdek oluşumunu aydınlatmıştır. Sümer aşısını bu çekirdeği düşünmeden nereye aşılacaksınız? Ortada başka yeşerecek çekirdek yoktur. Olsa da, erişecek halde değildir. Bugün nasıl ABD'yi Avrupa olmadan düşünemezsek, belki de daha fazla olarak, Yukarı Dicle-Fırat uygarlık çekirdeklenmesi olmadan, Aşağı Dicle-Fırat alanı sazlık olmaktan asla kurtulamazdı. Uygarlık mayalanması bir yana, Pigmeler benzeri bir yaşamı ancak kurtarabilirdi.

Yayılma açısından önemli bir sorun, neden Orta Dicle-Fırat'ta, hatta Anadolu'da ileri düzey yerleşimlerinin kentleşemediğidir. Bundan beş bin yıl öncesine ışınlandığımızda, uygarlık eşiğine gelmiş birçok bölge

olduğunu, nerdeyse kent aşamasına gelmiş büyük köyler bulunduğunu, ama sonradan tam iyi bilemediğimiz nedenlerle bunların aşama yapmadan çöktüklerini görürüz. Örneğin Çatalhöyük, İran-Türkmenistan arası alanlar böylesi alanlardır. Kent için birçok koşulun gerekli olduğunu biliyoruz. Bir bölgede yoğun nüfus yaşamasının artık-ürün büyüklüğüne bağlı olduğu da bilinen bir husustur. Bu ürün fazlalığını mümkün kılacak olan, akarsular ağzındaki alüvyonlu toprakların suni sulanmasıdır. Nil ve Dicle-Fırat'ın denize yakın oluşturdukları alüvyonlu saha bu görüşü doğrular. Başlangıç için kentin doğması kadar, sayılarını çoğaltması ve kalıcılığı bu koşulu gerektirir. Diğer koşul ise, kesinlikle yakın bölgelerde kendini doğuracak kültürel etkenlerin hazır olmasıdır. Hiçbir alüvyonlu saha neolitik kültür oluşturamaz. Çünkü bu kültürün koşulları yoktur. Neolitik kültürde de büyük, kalıcı ve sayılarını çoğaltacak kent koşulları yoktur. Tamamlayıcılık bu konulardan ötürü zorunlu oluyor.

Bütün belirtiler Dicle-Fırat'ın Orta havzasında, aşağıdaki kadar olmasa da, orta boy bir kent zincirinin mevcut olduğunu göstermektedir. Buna gelmeden önce M.Ö. 3500'lerde kendini kanıtlayan, Uruk kent uygarlığının bir sistem yaratmasıdır. Uruk koloni düzeni kuruyor ve kent sayılarını çoğaltacak modeli sunuyor, rolünü oynuyor. Tarihin ilk uygarlığı olma onurunu taşıyor. Tanrıça İnanna kültü, Gilgameş Destanı ölüm-süzlüğünün kanıtlarıdır. M.Ö. 3000'lerde muhtemelen kuzeyinde daha verimli ve sayısı çoğalmış kentlerin birleşik rekabeti altında çöküyor.

Ur hanedanlık dönemi M.Ö. 3000'lerde başlar. Üç hanedanlık biçiminde, giderek aynı çöküş-doğuş mantığı içinde kuzeye çekilerek M.Ö. 2000'e kadar devam eder. Sargonlu Akad Hanedanlığıyla Gutili Gudea dönemleri de bu kapsamda sayılmalıdır. İlk yazılı hukuk metinleri, edebi destanlar, akademiler, bugünkü gibi acımasız kent kavgaları (Nippur'a Ağıt, Agade'nin Lanetlenmesi Destanlarıyla çarpıcı örnekler) bu dönemden hemen akla gelenlerdir. Ur'un geniş bir koloni sistemi olduğu anlaşılıyor. Zaten ilk koloniler Zagros-Toros sisteminin iç kavisli bölgelerinde çığ gibi oluşur. Hızla da son bulur.

Bundan çıkan sonuç, içinde koloni kurdukları toplumun kültürel gücüdür. Mısır ve Harapa uygarlıklarıyla Elam-Sus uygarlığı bağımsız kent uygarlıkları olarak değerlendiriliyorsa da, direkt bağ olmadan, objektif anlam bağlamında Sümerlerle ancak koloni çapında mukayeseleri düşünülebilir.

Babil çağı M.Ö. 2000'lerde daha kuzeyde aynı mantıkla başlar. Sümerler yerine Akad etnisitesine (Semitik kültür kökenli) dahil sayılırsalar da, özünde bir Sümer uygarlığıdır. Bu uygarlığın bilim ve kurumlaşma bakımından zirvesi sayılır. Kent olarak Babil, Avrupa'daki Paris benzeri bir rol oynar. Bilim ve kültür kentidir. Tüccarı artmış, tüm kültürler oraya akmış, kozmopolitizm ilk defa gerçekleşmiştir. Etkisi etrafta güçlüdür. Tarihte Nemrutlar çağını (ilk güçlü krallar) başlatır. Etrafında ışık kenti gibi çekim özelliğine sahiptir. Üç önemli aşaması vardır. Görkemli çıkış çağı, M.Ö. 2000-1600, ünlü Hammurabi'yle tanınır. Hurrili kavimlerin etkilediği dönemde, M.Ö. 1600-1300, bağımsızlığını yitirmiştir. Üçüncü dönem, M.Ö. 1300-550, Asur etkisi ve Persler tarafından işgal dönemidir. 1500 yıllık bir dönemin Babil çağı, insan hafızasında pek açıkça olmasa da güçlü iz bırakır. Tanrı Marduk ve Tanrıça Tiamat kavgasıyla ünlü Ennuma-Eliš Destanı ana-kadının acılı yenilgisinin öyküsüdür. Astronomisi, büyücü kehaneti, İsrailoğullarının esareti, birçok yazılı edebi metin, Asur'a karşı direniş halen kalıntıları olan Kalde kültürünün bu merkezinin unutulmaz hatıralarıdır. Solon başta olmak üzere, birçok Yunan filozofunun ilk derslerini aldıkları kent olduğunu hatırlarsak, zincirsel etkinin değeri daha iyi anlaşılır.

Asur dönemini de üçe ayırabiliriz. Birinci dönem, M.Ö. 2000-1600, tüccar krallar dönemidir. Ticaret ağırlıklı büyüyen, bugünkü Musul yakınlarındaki Ninova kentini (Asur bu kentin koruyucu tanrısıdır) merkez edinen tüccarlar, tarihin ilk defa en geniş ticaret kolonilerini inşa etmişlerdir. Doğu Akdeniz'den Pencap kıyılarına, Karadeniz'den Kızıldeniz'e kadar pek çok alanda ticari koloni kentlerini inşa etmişlerdir. Mimarlık ve ticarete aşama yaptıkları söylenebilir. Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Asur döneminde Kaniş) ve bugünkü Fırat'ın Suriye'ye geçtiği yerdeki Karkamış (Karum'dan, yani ticaret acentesinden gelir) kentleri bu dönemden kalmadır. M.Ö. 1600-1300, Hurri kökenli Mitanni devletinin egemenlik dönemidir. Eski önemi yitirmiş de olsalar, Asur geleneği varlığını sürdürmektedir. En şaşıla dönemi M.Ö. 1300-612 yıllarıdır. Tarihin ilk güçlü ve dönemin en geniş imparatorluğunu kurmuşlardır. Savaşta gaddarlıkları (kellelerden kale ve surlar yaptıkları söylenir) ile tanınmışlardır. İlk defa etnik soykırım, bir alanı toptan boşaltmalar bu dönemin tarihte iz bırakan anılarıdır. Halkların da en çok direniş bilincinin geliştiği dönemdir. En büyük direnişi Urartu kralları önderliğinde (Urartuların etnik yapıları tartışmalıdır. Bu husus tüm yönetim hanedanları için geçerlidir. Bütün hanedanlar dönemin egemen kültür dilini esas alırlar. Nitekim Urartu'da, daha sonraları Pers saraylarında da Asurca ve Aramice devletin kullanılan resmi dilleridir) proto-Kürt Hurriler göstermiş-

lerdir. Bugünkü coğrafyalarında tutunmalarında bu direnişin rolü büyüktür. Nitekim Hurri kökenli Medlerle Babillilerin ittifakı sonucu bu dev imparatorluk M.Ö. 612’de tarihe karışmıştır. Sümer kökenli son uygarlık olarak, tarihte uygarlığın (özellikle ticari ve mimari alanda) gelişmesine ve yayılmasına en büyük katkılardan birini yapma ayrıcalığına sahiptirler.

İlk defa Aşağı Mezopotamya dışında başka uygarlık merkezlerine tanıklık etmekteyiz. Hem biçimde hem de özde değişim ve gelişmeler gözlemlenmektedir. Sümer uygarlığının gerek oluşumunda, gerek yayılmasında ilk halkaya Orta Mezopotamya’yı yerleştirmek hatalı olmayacaktır. Hurri kökenli bu kuşak hakkında özellikle bölgedeki arkeolojik kazılar, etimoloji ve etnoloji sayesinde gün geçtikçe daha çok bilgiye sahip olmaktayız. Hurriler, Aryen dil ve kültürden yazılı kaynaklara geçen halklar veya etnisitelerden kimliği belirlenen ilk gruptur. Otantikler; yani son buzul çağından beri Zagros-Toros sisteminde yerleşik olan grupturlar. Tarım ve hayvancılığın gelişmesinde başat rolleri vardır. Daha doğrusu, alandaki neolitik köy ve tarım devrimini geliştiren grubun başında gelmektedirler. Etnik kimlikleri M.Ö. 6000’lerden itibaren ayırt edilmekte ve okunmaktadır. Hurrileri proto-Kürt olarak değerlendirmek en anlamlı tanıma uygundur. Dil yapısı, birçok kelimenin etimolojik analizi, etnoloji Kürtlerle bağınyı gayet iyi açıklamaktadır. Ovalarda yerleşiklik, dağlık ve yayla alanlarında göçebelik birlikte ve iç içedir. Sümerlerin ilk Hurri gruplarından olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim daha sonraki Guti işgal dönemi (M.Ö. 2150-2050), Kassit işgali (M.Ö. 1600’ler, Hititlerle birlikte 1596 ilk Babil işgali), daha sonra gelişen Med ve Pers karşı yayılmaları bu gerçeği kanıtlama özelliğindedir. Sümerlerle en yoğun ilişki içindeki neolitik kuşaktır. Diğerleri Semitik kökenli Aramitlerdir.

Hurri kökenli ilk uygarlık izlerine (Neolitik kurumlaşma dönemi olan M.Ö. 6000-4000 dönemini saymazsak) M.Ö. 3000’lerin başından itibaren yoğunca rastlamaktayız. Aslında kesintisiz bir gelişmeyle karşı karşıyayız. Sümer’e yerleşen kuşaklar orada erkenden uygarlığa geçerken, kalanlar yavaş da olsa (sulama ve iklim koşulları nedeniyle) yerleşkelerini kentlere dönüştürme becerilerini göstermişlerdir. Dicle-Fırat havzasının orta kesimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda birçok kent örneğine rastlanmıştır. Urfa dahilinde Kazaz, Tutriş, Grevre, Zeytinlik ve son Göbeklitepe kazıları başta olmak üzere pek çok kazı, etrafında surları olan iç ve dış kale yerleşimleri, ibadethane benzeri yapılar, sanat değeri olan figürler, ticari emtia örnekleri bu gerçeği veya kent oluşumlarını kanıtlamaktadır. Çoğunun tarihleri M.Ö. 3000-2750’lere kadar uzanmaktadır. Sümerlerden bağımsız ilk kent grupları olduklarını belirtmek gerçekçidir. Yakınlarında farklı ve Sümer kökenli kolonilere rastlanması da manidardır. Dönem dönem Uruk, Ur, Asur işgallerini yaşadıkları bu kolonilerden anlaşılmaktadır. Orta Dicle-Fırat havzası kent merkezlerinin büyük birer uygarlık merkezi oldukları yeni arkeolojik kazılar, etimolojik ve etnolojik çalışmalarla gün yüzüne çıkabilir. Son bilimsel araştırmalar da bu yönlüdür. Özellikle Göbeklitepe buluntu analizleri tarihi yeniden yazdıracak niteliktedir.

İkinci kuşak Hurri kökenli uygarlık dalgası daha da genişlemekte ve imparatorluk benzeri siyasi yönetimlere geçilmektedir. Özellikle Orta Mezopotamya kaynaklı Mitanniler dikkat çekicidir. M.Ö. 1600’lerden Asur İmparatorluk yükselişini olan 1250’lere kadar hüküm süren bir imparatorluk oldukları anlaşılmaktadır. Başkentleri bugünkü Mardin’in Suriye sınırında olan Serêkani ve Amudê kentidir. İsmi daha o dönemde Xweşkani (Türkçesi ‘hoş, güzel pınar’ anlamına gelir)’dir. Tabletlerden farklı dil yapısının bulunduğu ve Hurrice kökenli olduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık bugünkü Kerkük’ten (Kerkük o dönemden kalmaz) Antakya yakınlarındaki Tel-Alal’a kadar yayılma başarısı göstermişlerdir. Asurları sürekli denetimlerinde tuttuklarını, aynı dönemin İç Anadolu merkezli ilk devlet oluşumu olan Hititlerle ya akraba olduklarını ya da aynı kökenden geldiklerini (Halep ve Kargamış’ı fetheden Şupiluliuma’nın kız verdiği Mitanni prensi Matizava’ya mektubundan kanıtlayıcı örnek) aynı Aryen dil grubunu konuştuklarından anlamaktayız. Mısır saraylarındaki hiyerogliflerden ne kadar güçlü oldukları (saraya prenses olarak gelen Nefertit gibi ünlü Mısır kraliçelerinden anılar) anlaşılmaktadır. Zaten dört yüz yıl Asur’u baskılamaları güçlerini tek başına kanıtlayıcı niteliktedir. Aynı husus Babilliler için de geçerlidir. Hiyeroglif ve çivi yazısı kullandıkları anlaşılmaktadır. Mitannilerin bazı özgün mimari biçimlerle ‘Kiküli’ unvanlı at seyisliği tarihteki izlerindedir. Aydınlığa çıkartılması gereken ikinci önemli Hurri kökenli uygarlıktır.

Hititleri de bu kuşağa dahil etmek son derece gerçekçidir. Söylendiği gibi Hititler boğazlardan, Kafkaslardan ve doğudan İran üzerinden gelen gruplar değildir. Dil ve kültür öğelerinin derin Hurri izleri taşıması nedeniyle, yani başlarındaki Hurri asilzadelerinden bir yönetici grup oldukları sonucunu çıkartabiliriz. Tanrıları, edebiyatları, diplomatik ilişkileri, Mısır saray kalıntıları Mitannilerin İç Anadolu’daki benzerleri olduğunu göstermektedir. Nasıl ki Mitanniler Asur merkezlerini denetim altına almışlarsa, Hititler de aynı dö-

nemlerde Asur koloni dönemine son vererek, Hitit İmparatorluğunu aynı tarihlerde kurup (M.Ö. 1600-1250) sürdürmüşlerdir. Bir nevi halen içyüzünü bilmediğimiz bir Hurri yönetim merkezinin iki büyük bölgesini andırmaktadırlar. Sadece dil ve akrabalıkları değil, yaşamlarının her yönünde ezici bir benzerlik vardır. Kayıp halka aynı dönemli iki güç olan Mitanni ve Hitit bölgeleri arasındadır. Araştırmalar geliştikçe bunun aydınlanacağı kanısındayım. Hititlerden kalma başta Hattuşaş olmak üzere önemli merkezleri, uygarlıktaki bazı gelişmeleri sağladıklarını göstermektedir. Zigurratları aşan bir kutsal yerleşim vardır. Din mabetleri, yönetici sarayları ve çalışanların yerleri ve depolar oldukça ayrılmıştır. Daha geniş sur sahaları vardır. Birçok benzer şehir kuruluşuna rastlanmaktadır. Askeri yönleri dönemine göre en gelişkin devlettir.

Batıda meşhur Troya kentinden (Ya bir Hitit kuruluşu, ya da yakın müttefiki, aynı kültür grubundan özgün bir uygarlık kenti) ilk Yunan yarımadası kökenliler olan Ahiyevalılar (bu grubu Anadolu'dan etkilenmiş veya M.Ö. 1800'lerde göç etmiş Aryen gruplarından saymak daha doğrudur. Kuzeyden Avrupa kökenlilik, uygarlık yayılma trafiğine ters bir anlatımdır. Aynı hata Hititler için de yapılmaktadır), Antalya kuzeyinde Aşkavalılar, kuzeylerinde Kaşkalar (Karadenizliler), Çukurova'da Kilikyalılar (Toroslardaki halk, aynı dönemde çok uzun süreye dayanan Luwilerdir), Güneyde ünlü rakipleri Mısır firavun devleti ile komşu ve ilişkili içindedirler. Merkezi alandaki halk, özgün olan Hattilerdir. Kendilerini 'Bin tanrılı ülke' olarak tanıtmaları, tanrıların rekabetinden ziyade dostluklarına önem verdiklerini (beyliklerin ittifakını yansıtır) göstermektedir. Tarihte ilk yazılı antlaşmanın (Kadeş, Asi nehri ve Hama kenti yakınlarında, savaş sonrası) Mısır firavunu 2. Ramses'le Hitit Kralı Muvataliş veya 3. Hattuşili arasında yapılması tarihteki en ünlü hatıralarındandır. Pankuş adlı bir nevi aristokratlar meclisinin olduğu anlaşılmaktadır. Beylikler federasyonu ve içindeki Hattuşaş beyinin birincileri olduğu biçimindeki yorum gerçekçidir.

Doğuda Nil kıyısındaki Mısır uygarlığına çeşitli kereler değindik. Her ne kadar bağımsız bir çıkış gibi yansımakta ise de, aynı Aryen kültür değerlerinin izini (Sümerlerin daha uzak bir benzerini) taşıdıklarını söylemek daha kanıtlayıcıdır. Çünkü Nil'in iç dinamikleri ve yakın komşuları böyle bir uygarlık türetecek hiçbir varlık göstermemektedir. Geriye o dönemler çok yoğun olan karşılıklı göçlerin sonucu olarak Aryen kültür yansımaları kalmaktadır. Mısır uygarlığının büyüklüğü tartışılmaz. Ama Nil kıyısından öteye yayılmadığı da bir gerçektir. Niye yayılma özelliği göstermediği sorgulanması gereken bir durumdur. Nil kıyısında dayandığı öz bir kültür gözlemlenmemiştir. Sanki gökten düşmüş bir mucizeye benzemektedir. Eğer öyle değilse, Hiksos ve İbrani kabilesi gerçeğini dikkate alarak, doğuş kaynağının Toros-Zagros sistemindeki neolitik devrim olduğunu tekrar tekrar belirtmek durumundayız.

Hiyeroglif yazısı çivi yazısından daha ilkindir ve fazla gelişmeye uygun değildir. İşlevselliği sınırlıdır. Piramitler mimari harikalar olabilir. Ama köle emeğini korkunç yutum çılgınlıklarındandır. Farklı dönemlere ayırıldığında, eski krallık dönemi M.Ö. 3000-2500 yıllarını kapsar. Çok sayıda hanedanlığa tanıklık etmiştir. Alüvyonlu toprağa en yakın yerde, bugünkü Kahire yakınlarında gelişmiştir. Piramit mezarlarıyla tanınmaktadır. M.Ö. 2050-1850 yılları arasındaki orta krallık döneminde tapınaklar, dolayısıyla rahiplerin ağırlığı gözlemlenmektedir. M.Ö. 1800'lerdeki Hiksos istilası düşündürücüdür. Hiksosların hiçbir kavmin düşüremediği firavun rejimini devirmeleri, arkalarındaki kültürün ve örgütlenmelerinin gücünü göstermektedir. Yaklaşık yüz elli yıl Mısır'ı yönetmişlerdir. M.Ö. 1600'lerde yeni krallık dönemi I. Set'ile inşa edilmiştir. Tıpkı Asurlar gibi ticaretin geliştiği bir döneme denk gelmektedir. Tıpkı yine Asurların en kuzey Aşağı Mezopotamya'da ortaya çıkmaları gibi, yeni krallık dönemi de en Güney Nil'de, Karnak'ta gelişmiştir. Değişik bir mezarlık dönemine geçilmiştir. Rahipler güçlü olmakla birlikte ikinci plana düşmüşlerdir.

İbrani kabilesi bu dönemde Mısır'a gelmiştir. Hiksoslardan sonra 1600'ler uygun tarihtir. Üç yüz yıl kaldıktan sonra tekrar dönüş M.Ö. 1300'lerin sonunda tahmin edilmektedir. Kral Eknaton (muhtemelen M.Ö. 1400'ler) ilk defa tek tanrılı din ilan etmekle meşhurdur. Hititler ve Mitannilerden birçok prenses saraya gelin olarak getirilmiştir. Çok gelişkin bir mimari geliştirdiklerini mezar örnekleri sunmaktadır. Mimarlıkta Greko-Romen uygarlığını Sümerlerden daha çok etkilemişlerdir. Karmaşık dini yapıları Sümerlerin karışık bir kopyası niteliğindedir. İsis-Orisis geleneği İnanna-Enki geleneğinin bir türevini çağrıştırmaktadır. Amonra geleneği ise Sümer rahip Ziggurat sistemine yakındır.

Şu soru hep sorulacaktır: Sümer ve Mısır'dan hangisi hangisini nasıl etkiledi? Kayık yapmada, taşlı sütun dikmede, duvar resimleri çizmede, takvim sanatında, tıpta, astrolojide, mumyalamada Mısır'ın orijinal çıkışları vardır. Girit uygarlığını, bu yolla Yunan kültürünü etkiledikleri açıktır. Mısırlıların Fenikelilerle de bağları ileri düzeydeydi. Suriye ve bugünkü Filistin üzerinde Mitanniler ve Hititlerle çekişmişlerdir. M.Ö. 1000'lerden sonra güneyden de Sudan-Habeş kökenli kavim saldırıları yoğunlaşmış, M.Ö. 670'lerde Asurla-

rın saldırılarıyla ilk defa dış bir gücün egemenliğine bağlanmışlardır. Sırayla M.Ö. 525'te Perslerin, M.Ö. 333'lerde İskender'in işgal ve yönetimine geçmişlerdir. Milad'a doğru Helen kültür kökenli Kleopatra'nın Roma'ya yenilgisiyle dört bin yıllık uygarlığın ilk aşaması sona ermiştir.

En az Sümerler kadar tarihte birçok iz bırakan bu uygarlık, klasik köleci sistemi en saf haliyle yaşamıştır. Köle-efendi birlikteliği hiçbir uygarlıkta bu denli gelişmemiştir. Bu dünyada hiç rahat yüzü görmeyen köleler için öte dünyalı dini duygular güçlü bir meşruiyet aracı oluşturmuştur. Cennet-cehennem, ahret paradigmasının icat edildiği güçlü uygarlık alanıdır. Firavunların kardeş evliliği eski klan geleneğinden ve hanedanın bozulmaması ihtiyacından kaynaklanmış olabilir. İbrahimî dinleri en az Sümer-Babil dini inançları kadar etkilemeleri kuvvetle muhtemeldir. Hz. Musa'nın Mısır kültüründen gelmesi, ataları Hz. İbrahim'in de Babil Nemrutlarından kaçması, bu iki kültürün güçlü etkisini ve sentezini çağrıştırmaktadır. İbrahimî dinleri bu iki kültürün etkileri dışında tasarlamak olasılık dahilinde görünmemektedir. Orijinal haliyle Mısır firavunlar rejimi 'devlet komünizmi'ne en yakın sistemdir.

Urartu uygarlığı da birinci kuşak uygarlıklarındandır. Asurlarla sürekli çekişme içinde olan Nairilerin (Nehirler Halkı, Akarsular Halkı anlamına gelmektedir. Dicle ve kollarının oluşturduğu bölgedeki otantik Kürtleri ifadelendirse gerek) mücadelesiyle, M.Ö. 870'lerde uzun konfederasyon döneminden sonra ilk merkezi krallık sistemine doğru adım attığı varsayılmaktadır. Asurca yazıtta Kral Sarduri (Serdar anlamına gelse gerek) büyük Tanrı Haldi'nin (Guda, Gudea ve Gotlar aynı tanrı adından gelseler gerek. Semitlerde Allah neyse, Aryen kültüründe de Guda odur. 'Kendi kendine oluşan' anlamına gelmektedir. Halen Kürtçe ve Farsçada Allah yerine kullanılmaktadır) büyük desteği ve gözetiminde önüne çıkan herkesi yenmektedir diye övünürken, merkezi krallığa muhteşem yürüyüşünü müjdelemektedir. Bugünkü Van merkez seçilmiştir. Vanilili kabilesinden geldiklerinden dolayı Van adı kalmıştır. Diğer ad Tuşpa büyük tanrılardan güneş tanrısı Teşup'tan türetmedir. Merkezde çok sayıda kale kurmuşlardır. Doğuda İran Zagrosları eteğinden batıda Fırat kıyılarına, kuzeyde Aras vadilerinden güneyde Asur bölgelerine, bugünkü Suriye'nin kuzeyine kadar güçlü merkezi bir egemenlik kurmuşlardır. Eyalet sistemini ilk defa teşkil ettikleri sanılmaktadır. Bu gerçeklik merkezileşmede tarihte bir ilktir. İnanç sistemleri Sümer ve Asurların güçlü etkisi altındadır. Çivi yazısını kullanmışlardır. Asur yöneticilerinden aldıkları Asurcanın yanında, henüz tam çözülemeyen, ama Hurri kalıntılarıyla Kafkaslardan gelen göçlerden kabile dil karışımının, bu arada ilk defa Ermeniceye de benzer karışık bir dil sistemlerinin olması doğaldır. "Babil'de yetmiş iki dil konuşulur" deyimi öğreticidir.

Ama şu hususu önlemle belirtmek gerekir: Saray dilleri her zaman tebaaları olan toplulukların dilinden farklıdır. Daha geçen yüzyıllarda birçok Avrupa sarayında yerli halkla alakası olmayan saray dilleri konuşulurdu. Örneğin Almanca, Latince (daha çok önceleri) gibi. Ortadoğu'da Arapça uzun süre tüm sarayların resmi dili olarak itibar görmüştür. Osmanlıcanın asıl Türkçeyle uzaklığı nerdeyse yabancı bir dil kadardır. Bugünkü İngilizce İngilizlerle hiçbir etnik, kavmi, ulusal bağı olmayan onlarca ülkenin resmi devlet dilidir. Urartu krallık merkezinde de benzer kurallar geçerli olsa gerekir. Önceden Asurcanın konuşulması bu gerçeği ele vermektedir. Demir çağının en güçlü uygarlığı sayılmaktadır. Demir-bakır karışımı çok sayıda işlik, kazan, tabak, silah günümüze kadar kalmıştır. Demiri en çok işleyen ilk uygarlıktır. Başkent ve eyalet merkezi, kent anlayışı gelişmiştir. Yol ağı Kral Yolunu haber vermektedir. Halen bu yolun güzergâhları seçilmektedir. Kayalara oyulmuş kral mezarları muhteşemdir. Komşu her halktan köle derleyip kale ve şehir inşalarında kullanmışlardır. Su kanalları sistemleri ve gölet yapmada ileridirler. Asurlar karşısında ayakta kalan tek güçtürler. Aralarında yaklaşık üç yüz yıl süren çatışmalar ikisinin de aynı anda ve aynı güçler tarafından sonlarını (M.Ö. 615) getirmiştir. Tarih bir daha aynı coğrafyada benzer bir siyasi oluşuma tanıklık etmemiştir.

İlk kuşağın son görkemli çıkışını Med-Pers İmparatorluğu oluşturmaktadır. Çıkışı hazırlayan Medlerdir. Med kelimesi daha çok Yunan kültüründen günümüze kalmıştır. Aryenlerin gelişmiş ve güçlü bir kolunu oluşturduklarına dair tarihçiler hemfikirdir. Başka hiçbir etnik topluluğun yerleşim alanı kılınmadığından, Medler ve Medya'nın otantik kültüründen bahsetmek yerindedir. Zaten halen Med ve Medya tabiri aynı alan için kullanılmaktadır. Zagros silsilesinde kültürleştikleri gözlemlenmektedir. Gutiler ve Kassitlere kadar dayandırılabilirler. Hurri genel adlandırması içinde kaldıkları da kabul gören ortak görüştür. Asurlarla en çok boğuşan ve acı yaşayan aşiret boylarıdır demek de mümkündür. Devletleşmeleri bu direnişle yakından bağlantılıdır. Başarının tilsimini aşiret konfederasyonunda görürler.

+++M.Ö. 715'de ilk defa bir araya gelen kabile boyları gevşek birlik oluştururlar. Asur ve Urartu baskılarının onları Kafkasya'dan gelen (tarihsel bir gelenek olsa gerek) ünlü İskit boylarıyla ittifaka yönelttiği ve

çelişki yaşadıkları anlaşılmaktadır. Öncülük zaman zaman el değiştirmektedir. Yaklaşık üç yüz yıl süren bir direnişten önce Medler Urartu saraylarını (Yaklaşık M.Ö. 615'ler), hemen sonra Asur başkentini yakıp yıkarak, Mezopotamya'nın bu son iki güçlü uygarlığına da son vermişlerdir. Medlerin Ekbatan adında (bugünkü İran'da Hemedan yakınlarında) ünlü bir başkent kurdukları, yedi renkte yedi surla çevirdikleri söylenmektedir. Batıda sınırlarını Kızılırmak'a kadar büyütmüşlerdir. Frigyalılarla komşu olmuşlardır. Egemenlik dönemlerinin kısa sürmesinde, yakın akraba oldukları Fars kabileleriyle ilişkileri neden olmuştur. En büyük çabayla üç yüz yıla yakın sürdürüp inşa ettikleri bir siyasi oluşumu, çok kısa süren bir saray oyunuyla Fars Akamenit Hanedanlığına kaptırmışlardır. Kızlarından birinden türeme Kiros adlı bir Farslı, sarayın askeri komutanı Harpagos'la anlaşarak, acıklı bir saray darbesiyle son ihtiyar kral Astiyag'ı düşürmüşlerdir. Astiyag'ın bu alçaklık karşısında şöyle dediğini Herodot Tarihinden öğrenmekteyiz. Astiyag der ki, 'Bre alçak, mademki beni devirdiniz, niye iktidarı bir Farslı piçe verdin? Bari kendin iktidar olaydın. Niye egemenliği Farslara devrettin? Bari Medlerde kalsaydı!' Eğer gerçekten Herodot uydurmamışsa (Ki, güvenmek zorundayız; en çok gezen, bilen bir ilk tarihçidir), bu durum Kürt işbirlikçiliğinin çok alçak bir özelliğinin binlerce yıl önce oluştuğunu göstermektedir.

Ben tarihte ilk bilinen Kürt işbirlikçisinin Uruk Kralı Gılgamesh'in ormandan (O zaman ormanlar ağırlıklı olarak proto-Kürtlerin yerleştiği yerlerde yoğun) getirip orman alanlarındaki işgalleri için bir ajan-ışbirlikçi gibi kullandığı Enkidu olduğu kanısındayım. Yani ilk destanlara konu olacak kadar eski bir geçmiş vardır. Tabii her zaman olduğu gibi yine bir kadın aracılığıyla! Özgür dağ havasını ve arkadaşlarını bir tapınak rahibesinin aldatici tatlılığında ve şehvetinde kurban etmiştir. Bugünlere (Kürt Özgürlük Hareketi ve PKK'den çıkan yüzlerce Harpagos'a) ne kadar da çok benziyor! Günümüz işbirlikçi Kürt kişiliğinin tarihen oluştuğunu; beş para etmez bir aile ve karısı için satmayacağı bir değer olamayacağını; bu yüzden gerçek soyluluk, politiklik, bilgelik, anlamlı, zevkli (özgür yaşamdan geçer) yaşamdan uzak olduğunu ve dolayısıyla çok iğrenç yaşadığını iyi bilmek gerekir.

Yunanlılar (Klasik Yunanlılardan bahsediyoruz, modernlik ucubelerinden değil), özellikle Herodot, tarihinin büyük bir kısmını Medlere ayırır. Tüm Hurri kültüründen gelenleri sanıyorum Medler olarak adlandırmaktadır. Medlerin büyüklüğüne saygı duyuyor. Persleri ikinci sırada sayıyor. Alanın kültürel damgasının Medlerin soyunda olduğunu söylerken gerçeği görmüş gibidir. Persler o dönem yeni tarih sahnesine çıkan, adsız, kültürü zayıf bir gruptur. Hurri kültürünün görkemliliği Ege kıyılarından Elam'a, Kafkasya sınırlarından Mısır saraylarına kadar yankı bulmuştur. Herodot bu gerçeği haklı olarak tarihinde açıklamaktadır.

Sümer uygarlığında (genellikle ilk kuruluş aşamasındaki tüm uygarlıklarda) ilk rahiplerin oynadığı yeni zihniyet ve tanrı inşa etme rolleri, aynı sahada daha önce kurulan Urartu ve Med-Pers uygarlığı için de geçerlidir. Mağ adı verilen rahiplerin sembolik bir figür veya unvan olma ihtimali de bulunan Zerdüştik önderlik adıyla kurulduklarını, merkezi kutsal kentlerinin bugünkü Bradost mıntıkasındaki Muşasir olduğunu, ilk tanrılar panteon'unun orada kurulup sonradan Tuşpa ve Ekbatan'a, Persepolis'e taşındığını yorumlayabiliriz. Çünkü uzun bir rahipler geleneği olmadan, ciddi uygarlık inşaları zordur. Yunan kültüründe filozoflar ve felsefeleri, Avrupa uygarlığında da Aydınlanma dönemi aydınları benzer rol oynarlar. Semitiklerde şeyhleri ve İbranilerde peygamberleri aynı kategoride görmek öğreticidir.

Med çıkışında çok önemli bir rolleri olan Mağ rahipleri ve Zerdüş'tü de bu süreçteki rolleriyle iyi tanımak gerekir. Ateşi, ziraatı ve hayvanları kutsal belleyen, bu yönüyle neolitik toplum değerlerini yansıttığı yorumlanan Med rahipleri ve kurucu unsur Zerdüş'tü inancı ve ahlakının uygarlığın pisliklerine bulaşmamışlığıyla ünlü olduğu kanaatindeyim. Zerdüştlük Sümer rahiplerinin maskeli tanrı-kral icatçılığından farklıdır. Hatta zıttıdır. İyilik-kötülük, aydınlık-karanlık çekişmesiyle dolu bir evren, diyalektik anlayışına sahiptir. Uygarlığa tümüyle batmamış özgür dağ havasından (Yunan kültüründe Tanrı Dionysos kültürü) beslenen Zerdüş'tü rahipliğinde özgür ahlak temel düsturdur. Tanrı imalatçılığından çok, ziraat ve hayvanların kutsallığından, özgür insan karakterinden bahseder.

Asur yenilgisinde ve Med-Pers yükselişinde bu ahlakın belirleyici bir yeri vardır. Özgür yaşam tutkuları olmasaydı, diğer halklar gibi kolay esir düşerlerdi. Diğer halklar derken, uygar toplumun etkisinde çok kalmış olanlardan bahsediyorum.

Kiros'un ölümünden (M.Ö. 559-529 dönemi) sonra, Med rahiplerinin bir darbesiyle M.Ö. 628'de egemenliği tekrar ele geçiren Med kökenli bir grup kolay tasfiye edilerek ünlü Darius dönemi başlar (M.Ö. 586-521). Kısa bir süre içinde Babil, Mısır ve Ege kıyılarındaki İon şehirleri düştükten sonra, Ege kıyılarından doğuda Pençav (Beşsu) kıyılarına kadar tarihin en geniş imparatorluğu kurulur. Çin dışında tüm uygar dünya

hükümleri altında sayılır. Şüphesiz Sümer-Asur-Babil-Urartu kültüründen (uygarlık kültürü) çok şey almıştır. Ayrıca Aryen kültürün özgür damarından da beslenmiştir. Yunan kültürüyle kuzeyden gelen ünlü İskitlerden ve daha doğuda Proto-Türklerden de etkilenme ve ilişkilenecekler başlamıştır. Böylesi çok sayıda kültürü bünyesinde sentezlemesiyle tarihe özgün bir örnek sunmuştur.

Med-Pers (Gerçekten Medler hem ikinci sırada, hem de orduda hep temel güçlerden olmuşlardır. En yakın akrabalık bağı bunda etkilidir) İmparatorluğu birinci kuşağın son ve genişleyen temsilcisidir. Birinci kuşak uygarlık kültürüyle varılabilecek azami sınırlara ve uygarlık aşamasına erişilmiştir. Merkezin ihtişamı (Persepolis'in kalıntıları halen çok görkemlidir), eyalet merkezlerinin gücü bir nevi ön-Roma İmparatorluğu gibidir. Greko-Romen dünyayı hazırlayan en güçlü etkendir. Hem siyasi sistemiyle (tarihte Urartulardan sonra ilk defa eyalet sistemi), hem de muazzam posta ve ulaşım yollarıyla (Tarihte ilk bilinen en uzun yol: Ege kıyılarından, Sard'dan başlayan, Persepolis'te biten Kral Yolu) ünlüdür. Özel muhafız birliği, Ölümüzsüzlere Alayı ünlüdür. Yüz binleri bulan ordu gücüne ulaşabilmektedir. Mimaride gelişme sağlanmıştır. Dini inanış ve ritüellerde farklılık oluşturmuştur. Asiller diniyle halk dini (Mitraizm) arasında ayırım gelişmiştir. Kabile geleneğinden çok gelişkin bir aristokrasiye çıkış sağlanmıştır. Uygarlık alanlarını kendilerinden ötekilerin toplamından fazla geliştirmişlerdir. İlk defa sayısız kabile, aşiret, din, mezhep, dil ve kültürü bir potada birleştirme hünerini göstermişlerdir. Doğunun son görkemli ve göz kamaştırıcı ilk çağ uygarlığıdır. Yeni gelişen Klasik Yunan uygarlığına göre her bakımdan kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahiptir. Aristo'nun öğrencisi İskender, aslında derin bir Doğu kültür kompleksi altında kıvranan, buranın muhteşemliğine sahip olmak için kıvranıp duran çevre ülkenin yeni yetme barbar istilacıları konumundadır. Tıpkı Gotlar karşısında Roma İmparatorluğu neyse, Makedon ve Yunan işsizleri, kabile reisleri ve küçük kralcıkları için Pers İmparatorluğu da aynı anlama sahiptir. Büyüklük, zenginlik ve ihtişamı açısından kesinlikle Roma'dan aşağı değildir. İskender istilasına bu açıdan bakarsak, tarihi daha doğru ve anlamlı yorumlayabiliriz.

Uygar toplumun birinci dönem yayılma ve aşama yapma sorunlarına birkaç ekle son verelim. Bu sorunlardan biri, İbrani kabilesinin uygar toplumun gelişmesinde nasıl bir yere oturtulacağına ilişkindir. İlk söylenmesi gereken, İbranilerin, Aryen dil ve kültürle Semitik dil ve kültür, yine Sümer kökenli uygarlıkla Mısır kökenli uygarlık arasında, M.Ö. 1700'lerden itibaren günümüze kadar mekik dokuyan bir özelliklerinin bulunduğu. Kutsal Kitaplarında Seruç, Urfa ve Harran adları bizzat geçmektedir. Buralar İbrahim'in ata yerleri olarak işlenmektedir. Oradan Mısır'a kadar büyük ihtimalle sürüleri peşinde, biraz da ticaretle uğraşan bir kabile görünüşleri vardır. Dini inançları Yahveh'le ELLALLAH arasında gidip gelmektedir. Uygar toplum içinde erimeye karşı direniyorlar. Kendilerine özgü tanrı inancı bu direnişle bağlantılıdır. Kabile tanrıçılığını en çok geliştirme ayrıcalığına sahipler. İbrahim'le Nemrut'a (Babil kralları) karşı çıkışla başlayıp Musa ile Firavun'a (Mısır kralları) karşı çıkışla sürdürülen yaşamlarında, Filistin'deki birçok kabile ve tabii tanrılarıyla çekişmeleri sürecektir. Kutsal Kitapta ilginç öyküleri vardır. Uzun süre Musa ailesinden kardeş Harun kökenli rahiplerin önderliğinde (Sümerlere benzetirsek, ilk rahip kralcıklar) uzun süre özgünlüklerini sürdürüyorlar.

Musa'yla başlayıp (M.Ö. 1300 sonlarından) namı Samuel adlı rahiple biten ilk rahipler döneminden sonra, politik-askeri yönü güçlü krallık dönemi (M.Ö. 1020'den itibaren Saul, Davut, Süleyman ve devamları) başlıyor. Başlangıçtaki güçlü krallar yerine zayıfları geliyor. Küçük bir krallık geliştiriyorlar. Kral ve rahipler arasında hep çelişkiler vardır. Sürekli dış güçlere bağlı ikili, üçlü partiler halinde yaşıyorlar. Direnişçi ve işbirlikçi kesimleri M.Ö. 720'lerde Asur'a direnmekle birlikte kaybediyorlar. M.Ö. 540'da Babil'e sürgünleri başlıyor. Perslerin Babil egemenliğine son vermeleriyle kurtuluyorlar. Bu biraz da Sovyet ordusunun Berlin'e girmesiyle sağ kalan Yahudilerin kurtulmasına benziyor. Benzer birçok hikâyeleri vardır. Pers-Grek çekişmesinde yine iki işbirlikçi parti doğuyor: Sadukiler ve Ferisiler. Sonra Roma'ya direniş, birinci ve ikinci sürgünler (M.Ö. ve M.S 70'ler) geliyor; önce Mısır ve Anadolu'ya, sırasıyla tüm uygarlık alanlarına dağılıyorlar. Pers, Grek ve sırada Roma vardır.

Direnişçi İsa çıkıyor. Çarmıha geriliyor. Roma proleterleri için bir efsane başlangıcı olarak, İbrahimi kökenli ikinci bir dinin başlangıcı oluyor. Greko-Romen ve Avrupa uygarlığıyla küçük İbrani kabilesinin belalı serüvenleri devam edecektir. Önderlerinin önemli bir kısmına efendi, tanrı elçisi anlamında rabbi ve nebi diyorlar. Böylece uzun bir peygamber silsilesi başlatılıyor. İsa ve Muhammed son peygamberler oluyor. Ama Museviler bunları tanımıyor. Dini çelişkiler siyasi çatışmalarla sürüp gidiyor. Yazarlar dönemi daha çok Roma egemenliğinden sonra başlıyor. Günümüze kadar en az peygamber kuşağı kadar güçlü bir yazar-aydın kuşağıyla gelenek devam ediyor. Önceki küçük ticari adım, giderek kapitalizmin doğuşunda ve günü-

müzün finans-kapital egemenliğinde başat rolü oynuyor. Sayıları azdır, fakat imparatorluklar kadar dünya uygarlık tarihinde etkinlikleri vardır. En az bir uygarlık kadar özenle araştırılması gereken bir konudur İbrani kabilesi. Bilim, yasa ve para konusunun imparatoru gibidirler. Aynı rol tarihte olduğu kadar günümüzde de bütün ilginç yönleriyle devam ediyor. Benim şahsi öyküm de bu kabilenin küçük bir izdüşümüne benzedi. Urfa'nın Seruç'undan tıpkı İbrahim gibi çıkış yaptım. Fakat direnişçiliğimiz İsa gibi sistem işbirlikçisi kralarının (İsa'da Kral Yehuda, benim için MOSSAD-ABD işbirliği) yardımıyla değişik bir çarmıhta devam ediyor.

Diğer bir sorun kuzeyden gelen İskit akınlarıdır. M.Ö. 800'lerde kimlik bulan bu akınlar Kafkas kökenli kabilelere dayanıyor. Avrupa içlerinden Asya içlerine, Güney Rusya steplerinden Mezopotamya'ya kadar her tarafa yayılan bu kabileler, kültürden ziyade fiziki güçlerine dayandıkları için fazla iz bırakmıyorlar. Fakat birçok imparatorluğun kuruluş ve yıkılışında İbrani kabilesi gibi rolleri vardır. Maiyet askerleri ve saray kadınları olarak çok hizmet verdikleri anlaşılıyor. Bu rol son Osmanlı İmparatorluğuna, hatta Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar devam ediyor. İbraniler kadar kendilerini koruyamadıkları anlaşılıyor. Bir soy rengi olarak kültürlere çeşni katıyorlar. Güzellikleri söz konusu olabilir. Yiğitçe duruşları da olabilir. Birinci kuşak uygarlık toplumunda iyi araştırılması gereken bir konudur İskitler ve benzerleri.

Tarihsel sistem oluşumlarında merkez-çevre kavramı araştırmalarda bir varsayım olarak kullanılabilir. Uygarlık merkezleri söz konusu olduğunda, çevrede neler oluyor sorusu önem taşır. Tarihte ilk defa Sümer, Mısır ve Çin uygarlık merkezleri oluştuğunda, Sümer ve Mısırlılar için çevre güçleri Semitik kabileler olan Aramitler ve Apirulardı; Çinliler için proto-Türk Hunlardı; Romalılar için Gotlardı. Daha çok üst barbarlık aşamasında olan bu boyların kabile şefleri uygarlık silahlarını kullanmayı öğrenip elde edince, bir nevi gerilla savaşı gibi sürekli saldırı ve savunma konumlarını yaşarlar. Kaderleri ya hâkim uygarlık merkezi içinde erimek, ya da benzer uygarlık merkezlerini çevrede de aynı yapıda kurmaktır. Örneğin Amorit Akadlılar saldırı saldırı sonunda ayrı bir hanedan olarak devletleştiler. İbraniler de Mısır'da öğrendikleri temelde kendi bağımsız krallıklarını kurdular. Hunlar tarihin tanıdığı en güçlü çevre hareketi olup, hem Çin'de, hem Avrupa'da, hatta İran'da erimekten kurtulamadılar. Kabile şefleri genellikle uygarlık merkez kültürlerinde yönetici şefler olarak kalıp erirken, yoksul kabile boyları uzun süre marjinal kalarak yaşadılar veya benzer pozisyonları yeni şeflerle tekrar denediler. Gotlar sürekli Roma'ya saldırarak Alman prensliklerinin temellerini attılar. Bazen de Roma tacını giydiler. Tarih Osmanlıların ilk hanedan kurucuları içinde yer alan Moğol ve Oğuz kabile şeflerinin Bizans uygarlığı açısından tam bir çevre gücü olduklarını, yüzlerce yıl süren merkez-çevre mücadelesinden sonra merkezi ele geçirerek çevre olmaktan çıkıp bizzat merkez haline geldiklerini gösteren anlamlı bir örnektir.

İskitler de özellikle birinci kuşak uygarlık merkezleri için kuzeyden gelen, genel olarak ve özel olarak Kafkasların ağırlıklı rol oynadığı bir çevre gücüydü. Uygarlıkları tanıyıp onların silahları ile silahlanınca müthiş bir saldırı gücü oldular. M.Ö. 3000-500 aralığında çok aktif oldukları sanılmaktadır. Paralı asker ve saray hizmetlisi olarak çok rol oynamalarına rağmen, kendi adlarına önemli uygarlık merkezleri kuramayıp büyük çoğunluğuyla erimekten kurtulamadılar.

b- Çin, Hint ve Kızılderili Kültüründeki Gelişmeler

Kendi özgüllüklerinde uygarlık sistemleri olan Çin, Hint ve Amerika Kızılderili kültüründeki gelişmeleri de kısaca gözlemek öğretici olacaktır.

Çin, daha önce değindiğimiz gibi, son buzul döneminin sona ermesiyle birlikte, Güneydoğu Sibiryadan M.Ö. 10.000'lerden itibaren daha güneye yayılan grupların iskân ettikleri en önemli bölgedir. Deniz ve büyük akarsuların kıyılarındaki verimli topraklar, bitki ve hayvan deseni hem neolitik kültür, hem de kent uygarlıkları için oldukça elverişlilik sunmaktadır. M.Ö. 4000'lerde bir Çin neolitik devriminin geliştiği gözlemlenmektedir. Burada önemli sorun, bu neolitik tarım devriminin ne kadar özgün olduğu, ne kadar Aryenik kültürün yayılması sonucundan etkilendiğidir. Kendisinden en az altı bin yıl önce inşa edilen Aryen neolitik kültürünün Çin'e yansımaması düşünülmemektedir. Aryen kültürünün ne kadar belirleyici olduğu daha önem taşımaktadır. Tarih büyük kültür devrimlerinin kolay oluşmadığını, bunun için en uzun süreli ve özgün koşullar gerektiğini önümüze koymaktadır. Benim tahminimce bugünkü Çin sosyalizmi ve kapitalizmi ne kadar yerli ve orijinalse, Çin neolitiği ve uygarlığı da o denli özgün ve yerel damga taşır. Yanlış anlaşılmasın, en milli denilen kapitalizmin dıştan ithal olduğundan hiç kuşku yoktur. Çin için de bu husus geçerlidir. Çin neolitiğinin daha sonra Vietnam ve diğer Hindçin yarımadasına, Japonya ve Endonezya adala-

rına, Kore yarımadasına yayıldığını, tüm bu gelişmelerin tarihesinin M.Ö. 4000'den önce olamayacağını yorumlayabiliriz.

Çin köleci uygarlığının doğuşu için öngörülen tarihler yaklaşık M.Ö. 1500'lerdir. İlk büyük merkezi imparatorluğun bu tarihte kurulduğunu, birçok kutsallıklar taşıdığını, Çin'in Uruk'u anlamına geldiğini belirtebilirim. M.Ö. 1000'lerde tıpkı Sümerlerde ve Mısırlılarda olduğu gibi, kuruluş döneminden sonra bir dağılma ve genişlemenin oluştuğunu gözlemliyoruz. Bu ikinci dönemde çok kent devleti kuruluyor ve Sümerlerde Ur dönemindekine benzer yoğun kent rekabet savaşları yaşanıyor. Üçüncü dönemde (M.Ö. 250-M.S. 250) merkezi hanedanlıklar yeniden güçleniyor. Feodal aşamada merkezi hanedanlıklar ağır basar. Yerli veya yabancı kökenli olmaları mümkündür. Yirminci yüzyılın başlarına kadar katı bir biçimde devam ederler. Bu dönem Çin uygarlığının M.S. 500'lerde Çinhindi, Japonya adaları ve Orta Asya Moğol ve Proto-Türklerde yayıldığı gözlemlenmektedir.

Çin kültüründe Sümer rahiplerine benzer tanrı icatlarından çok, bilgelerin evren yorumu ilginçtir. Evreni ve doğayı kavrama ve yorumlamaları daha bilimsel niteliktedir. Evreni canlı tasarlamaktadırlar. Enerjiyi tarifleri öğreticidir. Genel olarak Çin ruhiyatçılığına 'Taoizm' denilebilir. Bilgecilik de denilebilir. M.Ö. 500'lerde yaşayan Konfüçyüs, daha çok uygar kent ve devlet düzeninin ilke ve ahlakını kuramlaştırmaya çalışır. Devlet toplumunun idaresinin resmi yasalardan ziyade sağlam ahlak ilkelerine dayandırılması öğretisine bağlıdır ve bu öğretiyi geliştirir. Zerdüşt ve Sokrates döneminde yaşar ve onlar kadar içinde yer aldığı uygar toplumu etkiler. Bu üç büyük bilge daha çok ahlakın ve öz erdemini önemini belirtirler. Büyük ahlak savunucuları ve bilgeleridirler.

Çinliler maddi uygarlıkta önemli gelişmeler sağlarlar. Endüstriyel gelişmede Batı'dan çok önce gelişkindirler. Kâğıt, barut ve matbaanın icatçılarıdır. Ticaretin en doğu ucunda yer alırlar ki, bu tarihi İpek Yolunun başladığı yerdir. Ortadoğu uygarlıklarıyla yoğun teması M.Ö. ve M.S. ilk yüzyıllardadır. Kapitalizme açılışı 19. yüzyıl ortalarında. Günümüzde bir dev gibi büyümekte ve yeni bir Leviathan olarak ne yapacağı, nasıl yayılacağı merakla izlenmektedir.

Hindistan'da uzun bir neolitik gelişmeyi yerelde gözlemleyemiyoruz. Aryenlerle ilk temaslarından önce siyah Pigmelere benzeyen ilkel klan döneminde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Aryenlerin Hindistan'a ilk girişleri M.Ö. 2000-1500'lere dayandırılıyor. Neolitik devrim bu girişlerle bağlantılıdır. Bu devrime ve fazla aralık bırakmadan M.Ö. 1000'lerde başlayan uygarlık devrimine önderlik eden, Sümerlerde olduğu gibi rahiplerdir. Meşhur Brahman rahipleri de denilen bu sınıfın temel kutsal kitapları M.Ö. 1500'lerden kaynaklı 'Veda'lardır. Veda'lar bir nevi İbrani Kutsal Kitabının Hint versiyonudur. Ama çok uzun ve karmaşıktır. Rahip sınıfının müthiş tanrısallık temelinde inşa edilmesini öykü edinmektedirler. Destanlaştırmayı da ihmal etmiyorlar. Kast rejiminin temeli oluyorlar. M.Ö. 1000'lerde siyasi-askeri güç sahipleri 'Raca'lar belirir. Brahmanlarla sert bir çatışmaya girerler. Sonuçta her uygarlıkta görüldüğü gibi devletin yeni sahibi olurlar. İkinci kastik gücü oluştururlar. Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da verimli akarsu ve deniz kenarları çiftçiliğe elverişlidir. Kentler daha çok M.Ö. 1000'lerde çoğalırken, büyük saray ve tapınaklarıyla temayüz ederler. Tarım çok daha gelişkindir ve çiftçiler, zanaatkârlar üçüncü kastik sınıfı oluşturur. En altta hayvandan daha kötü bakılan Parya'lar vardır. Temas edilmeleri bile günah sayılmaktadır.

Hintliler çok renkli bir teoloji oluşturuyorlar. Büyük tanrılar kadar, sayılamayacak tanrısallıkları da inşa etmeleri söz konusudur. Aslında Sümerlerin derin etkisi görülmektedir. Fazla kafa karıştırıcılığı, sentez kabiliyetinden yoksunlukları ve dış köken kaynaklı olmalarındandır.

M.Ö. 500'lerde tüm önemli uygarlıklarda görüldüğü gibi (Çin'de Konfüçyüs, Greklerde Sokrates, Med-Perslerde Zerdüşt), Hindistan'da da büyük din reformcusu Buda doğuyor, yaşıyor. Buda, tanrılara dayanmayan ve ahlaka dayalı bir reform geliştirmekle ünlüdür. Doğa ve toplumdaki büyük acıları görerek, telafi edici bir metafizik öğretiyi geliştirmek ister. Budizm, uygarlığa tepkili ve çevreci karakteri güçlü bir öğretilerdir. Çin, Hindistan ve Japonya'da gelişme sağlar. Ahlak metafiziği açısından üzerinde önemle durulması gereken bir öğretilerdir; güçlü uygulamalar ve öz nefis denetimi, ıslahı rejimidir. Bir de 'krişna' denilen tanrı reformculuğu vardır. Adeta Zeus kültüne karşı (daha çok başlangıç aşamasındaki kralısal gelişmeleri simgeler) Dionysos kültüne benzer. Dağ yaşamı, gezgincilik, özgür kadın alaylarıyla içli dışlı aşk öyküleriyle yüklenmiş, neolitik kültürün güçlü etkilerini taşıyan bir dindir. Daha doğrusu, özgür yaşam arzusuna yüksek değer veren bir ahlaki anlayıştır. Hint tanrıçılığının aşırı metafizik karşıtı olan bir nevi materyalist eğilimle de yüklü olması, toplumsal karmaşıklığın ve yaşam farklarının derinliğini ve büyüklüğünü gösteriyor.

Hint uygarlığı Pers ve İskender işgalinden sonra merkezi bir yapı kazanıyor. Yaygın ve başına buyruk racaların ilk köklü merkezleştirilmesini M.Ö. 300'lerde İmparator Maşoka gerçekleştiriyor. Tıpkı Zerdüşt din reformuyla Med-Pers merkezi imparatorluk ilişkisi gibi, Buda'nın din reformunu güçlü bir biçimde benimseyen Maşoka da bu çabasında başarılı olur. Daha sonra Çin kadar başarısını sürdürmez. Hindistan racalarının başıbozukluğu ve kaos halinde yaşamı varlığını sürdürür. M.S. 1000'lerde Müslüman devletlerin istilasına uğrar. M.S. 1500'lerin başında Moğol kökenli Müslüman imparatorların yönetiminde tekrar merkezleşirler. Belli bir uygarlıksal gelişme sağlanır. Yayılma devam eder. 1500'lerden itibaren başlayan ve kapitalizme dayanan sızmalar, 19. yüzyıl ortalarında İngiliz kapitalizminin sömürgeciliğiyle yeni bir aşamaya girer. İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsız bir devlet haline gelir. Pakistan ve Bangladeş adında kuzeydoğu ve kuzeybatıda iki ucunu kaybetse de, Himalayaların eteğinden tüm yarımadaı kaplayan geniş deniz kıyıları ve akarsularıyla, bugün de bütün karmaşıklığıyla kültürel zenginliğini kapitalist uygarlıkla aşilayarak sürdürmek durumundadır. Kaotik ve çelişik yapılarla dolu bir ortamda rengârenk din, sanat ve ahlaktan tutalım, farklı dil ve politik yapılarla demokrasiyle de tanışarak, çok parçalı bir canavardan güçlü bir Leviathan'a dönüşüp dünyayı nasıl etkileyeceği en az Çin kadar merak uyandırmaktadır.

Japonya, Endonezya, Vietnam, Kore ve benzeri diğer Çin kökenli ana kültürden gelen ülke bazlı uygarlık alanlarının gelişmesi benzer karakterdedir. Ana uygarlığın gelişmesini takip etmek ve yaygınlaştırmak gibi bir konumları vardır. Konumuz bakımından ayrı incelenmeyi gerektirmemektedir.

Uygarlığın Amerika kıtasındaki yayılımı iki aşamalıdır. Birinci aşamada Kızılderili grupların M.Ö. 7000'lerde (Değişik tarihi yorumlar olmakla birlikte, en akla yakını buzul döneminden sonraki yayılımdır. O da bu tarihe denk düşer) Bering Boğazından önce Kuzey, sonra Güney Amerika'ya yayıldıkları öngörülmektedir. M.Ö. 3000'lerde neolitik devrimle tanıştıkları, M.S. 500'lerde uygarlaşma yönünde adım attıkları tahmin edilmektedir. Doğuda (Güney Amerika) Meksika'dan Şili'ye kadar Aztek, Maya ve İnkalar adıyla ilk uygarlıkları gerçekleştirirler. Sümerlerin ilk dönemindeki Uruk uygarlığını andıran bu uygarlıklar, daha büyük şehirler kurmayı ve sayılarının çoğalmasını gerçekleştiremeden sönerler. Daha çok iklim ve coğrafi koşulların bunda etkili olduğu tahmin edilmektedir. Avrupalılar geldiklerinde varlıklarını sönmükçe de olsa devam ettirmekteydiler. Güçlü kent yapıları ve tapınakların kalıntıları etkileyicidir. Kıtaya doğru genişleme imkânı bulabilseydiler, üst aşamalara ve çok sayıda merkeze ve merkezleşmeye kavuşabilirdi. Rahiplerin öncelikli ağırlığı bu uygarlık denemelerinde de gözlemlenmektedir. Daha çok rahip uygarlıkları da diyebiliriz. Genç insan kurban etmeleri (tanrılara insan kurbanı birçok uygarlıkta var) ürkütücüdür. Yazıya benzer işaretler olmakla birlikte gelişmemiştir. Takvim anlayışları gelişkindir. Genel uygarlığa bazı bitki ve hayvan türleri armağan etmişlerdir. Kuzey Amerika bu dönemde uygarlıkla tanışmamıştır.

Amerika kıtasında asıl uygarlık patlaması M.S. 16. yüzyılla birlikte başlayan keşif, işgal, istila ve sömürgecilikle başlar. 19. yüzyılda kapitalizmin ulus-devlet bölünmesi biçiminde görünüşte bağımsız ülkeler halinde doğan yeni kapitalist uygarlık gelişmesi, Kuzey Amerika'da ABD'nin kuruluşuyla (Önce hiçbir uygarlık tanımadığı için kökten kapitalist gelişme çok hızlı bir gelişmeyi yaşar) dünya uygarlık sistemlerine katılır ve bütünleşir. ABD ile de İkinci Dünya Savaşından sonra sistemin hegemon gücü olarak çıkışını sürdürür. Güney Amerika'nın Avrupa ve ABD kökenli kapitalist uygarlığa karşı (Küba, Venezüella, Bolivya vb.) yeni uygarlık model arayışı ise günümüzde heyecanla devam etmektedir.

Günümüzün dev Leviathan'ı Avrupa'nın birinci dönemde payına düşen neolitik kültürünü kurumlaştırmaktır. Roma İmparatorluğunun yayıldığı M.Ö. 100 yılında birkaç Roma garnizonu dışında Avrupa'da uygarlığın esamisi bile okunmaz. İskitler, Hunlar, Gotlar, Keltler, Nordikler adıyla çok çeşitli adlar altında kabile göç ve çatışmalarıyla, köysel tarımsal gelişmelerle maden kaynaklarında az miktarda maden ticareti vardır. Yunan kültürünü ve Roma'yı bu süreçten ayrı tutuyoruz. Daha çok Ortadoğu uygarlığının batı ucunu teşkil eden bu iki alanı ayrı bir başlıkla değerlendireceğiz.

İnsanın ilk yürüyüşüne, elde alet besin arayışına, işaretlerden sonra ses diline kavuştuğu ana Afriker köklü kültürün oluştuğu bölgelerde yaşanan uzun süre ilk köklü kültürüne bağlılığını halen sürdürmektedir. Mısır uygarlığının Sudan'dan öteye tanımadığı, Hıristiyan uygarlığının ilkçağda ancak Habeşistan'ın bir ucundan tutunduğu, İslam uygarlığıyla patlama yaşayan Semitik Araplarla büyük istilaya uğrayan kıta kuzeyde İslamleşirken, 19. yüzyılda Avrupa kapitalist uygarlığıyla her taraftan sarılır. İç bünyesi gereği uygarlıkları zor hazmeden Afrika, günümüzde tam bir kaos, farklı kültür ve uygarlık aşamalarını yaşayan bir çorba halindedir. Nasıl bir uygarlık veya moderniteyle, özgür yaşamla bütünleşeceği, Güney Amerika örneğinde ve kısmen Ortadoğu'da gözlemlendiği gibi merak, endişe ve umutla beklenmektedir.

c- Greko-Romen Kökenli Uygarlık ve Yayılması Sorunları

Sümer ve Mısır kökenli uygarlığın yayılımını birlikte incelememiz yadırgatıcı gelmemelidir. İkisi de kök uygarlık sayılmaktadır. İnsanlık tarihinde ilk defa birbirini etkiler biçimde aynı dönemde gelişme göstermişlerdir. Yayılımları birbirini yakinen etkilemektedir. Ortadoğu kökenliliği bu birlikteliğin diğer nedenidir. Daha doğuşlarında iç içe geçişleri bölgenin karakteristik özelliğidir. Birçok ilklerin inşa edicileri olduklarını gördük. Daha sonraki yayılımların bu iki uygarlığın öz ve biçimlerinin esas alınarak oluştuğu inkâr edilemez. Tıpatıp aynı olmasalar da, köken bağlayıcılığı tartışılmaz. Mısır ve Sümer'i düşünmeden, herhangi bir uygarlığın yeterlice çözümlenmesi olasılığı çok zayıf kalır. Tıpkı kapitalist uygarlıkta olduğu gibi, ilk köleci uygarlık modeli de esas olarak Sümer, ikinci sırada Mısır'ın örneğinde adeta çok az değişiklikle tekrarlanarak yayılmaktadır. Tarihçiler ve sosyologlar her nedense bu kritik yakınlığı kurmadan klişe yorumlarını tekrarlayıp dururlar. Israrla vurgu yapmamızın nedeni bu klişe anlayışları yıkmaktır.

Bu ilk model yayılımda karşılaştığımız güçlüklerden bahsettik. Birincisi, Sümer ve Mısır arasındaki etkilenme düzeyidir. Bu, aydınlatılması gereken bir konudur. İkincisi, ilk Mezopotamya dışı merkezlerde oluşmuş Med-Pers uygarlığını ayrı bir uygarlık kökeni sayıp saymama sorunudur. Birçok temel kategorisini Sümerler ve devamı Babil, Asur ve Urartulardan aldıkları bilinmektedir. Ama büyük reform yaptıkları da tarihen sabittir. Zerdüştik ahlak devrimi (özgürlük ahlakına yakındır), merkez-eyalet sistemi, ordu düzenleri ilk belirtilecek yenilik alanlarıdır. Bu nedenle Greko-Romen uygarlıkla Sümer-Mısır uygarlıkları arasında önemli ve farkı olan bir geçiş halkası olarak yorumlamak durumunda kaldık. Doğru bir tarih anlayışıyla bu önem ve farklar uygarlıksal aşamalar meselesinin çözümünde kilit rol oynarlar. Aksi halde Greko-Romen uygarlığını doğru çözemeyiz ya da mucizevî özellikler atfederek, bilim dışı yorumlarla daha çok karışıklığa iteriz.

Üçüncü bir sorun, Çin ve Hindistan uygarlıklarının köken sorunlarıydı. Bu uygarlıkların özgül olduklarının ihtiyat payıyla karşılanması gerektiğini vurguladık. Bu yaklaşım uygarlıklar arası benzeşim ve farkları daha doğru yorumlamamıza fırsat sunar.

Güney Amerika uygarlığı ile söylendiği gibiyse (yani özgün uygarlıklar olduğu), Harapa ve Mohanjadaro uygarlıkları özgün olsalar bile, bu uygarlıkların ilk kurucu kent (Uruk tarzı) aşamasını atlatamadan söndüklerini kabul etmek daha gerçekçi bir yorumdur. Afrika, Avrupa (Greko-Romen dışı) ve hatta Avustralya'da çok daha sonraki yayılımlarla uygarlaşmanın geliştiğini, Amerika da dahil esas olarak kapitalizm temelinde uygarlaştığını, İslami uygarlığın da öncesinde ve bu aşamada bu bölgelerin uygarlaşmasında rol oynadığını belirtmek durumundayız. Bu kısa girişle Greko-Romen uygarlığının tanımını ve yayılımını daha doğru yorumlayabiliriz.

Greko-Romen uygarlığının Med-Pers örneğinin çok ilerisinde bir özgünlüğü inşa ettiği tartışmasızdır. Ama Mısır, Sümer ve ardılları Babil, Asur, Mitanni, Hitit, Urartu ve Med-Pers uygarlıklarının gerek genişliğine yayılımını, gerekse karakteristik özelliklerini hesaba katmadan, bu özgünlüğün adeta yarımada koşullarından fıskırdığını iddia etmek büyük bir tarihsel körlük ve çarpıtma olacaktır. Eldeki tüm icatlar, zihniyet kategorileri, dinsel, ahlaki, felsefi, sanatsal, politik, ekonomik ve bilimsel gelişmeler adı geçen uygarlıkların doğuş, gelişme, çelişme ve çatışma süreçlerinde gerçekleşmiştir. Onlara ise neolitik toplumun kurumlaşma süreçlerinden önemli oranda miras kalmıştır. Bunun öyküsünü vermeye çalıştık. Özellikle yönetici kesimin gasp, hırsızlık, perdeleme ve meşruiyet icat etme çabalarını hiç göz ardı etmeden.

Avrupa aydınlanması ve bilimi uzun süre bu gerçeklikten habersiz göründü. Yunan ve Roma kültüründeki Rönesans'la köklenerek, azamisinin kendi buluş ve icadı olduğunda ısrarlı davrandı. Böylelikle Greko-Romen uygarlığının yanlış tanımından da sorumlu durumda kaldı.

Yalnız Herodot Tarihi okunsa bile, Yunan kültürünün kaynağını büyük oranda keşfetmek zor olmayacaktır. Eldeki tüm tarihi belgeler Grek yarımadasına öncelikle M.Ö. 5000'lerden itibaren Hint-Avrupa (Aryen) dil ve kültürünün sızdığını, neolitik devrimini yaşadığını göstermektedir. Bu aşamanın kaynağını göz ardı etmemek, gelişmelerin tarihini doğru okumak için önem taşır. M.Ö. 1800'lerden itibaren yeni dalga göçlerin uygarlık icatlarını taşıdığını yorumlamak mümkündür. M.Ö. 1400'lerde ilk Uruk benzerlikli kent kuruluş aşamasına geçiyorlar. Bu süreç üç yönden destek ve model alıyor. Ağırlıklı olarak Hititlerden etkilenme vardır. Hititler bu yöreleri Ahiyeva adıyla belgelendiriyor. Troya üzerinden daha M.Ö. 3000'lerden itibaren bölgeyle karşılıklı ticaret başlıyor. Troya yarımada için bu dönemde (M.Ö. 3000-1200) hayati bir kent konumundadır. Dolayısıyla temel hedeflerdendir. Hititler hem ideolojik (tanrılar, edebiyat, bilim) hem

materyal (ticarete konu olan özellikle madeni eşyalar, gelişkin çömlek, dokuma ürünleri) araçlardan bol sunum yapıyorlar. Uygarlığa taşımada önemli rol oynuyorlar. Fenikeliler özellikle denizcilik sanatını ve Fenike alfabetini öğretiyorlar. Ortadoğu modelinde ticaret kentlerini kuruyorlar. Öncülük ettikleri kesindir. Mısırlılar hem direkt, hem kolonileri temelinde (Mısır'ın etkilediği tek özgün uygarlık) gelişen Girit uygarlığı vasıtasıyla yoğun etkileme durumundadırlar. Her tür Ortadoğu uygarlık icatları bu dört kanaldan (M.Ö. 2000-600'lere kadar) sürekli besleyici durumundadır. En son Solon, Pisagor ve Thales M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda Mısır, Babil ve Med-Pers saray ve okul düzenlerini gezerek, derslerini ve kurallar sistemini öğrenip yarımada taşıyorlar.

Troya'nın düşüşünden (M.Ö. 1200'ler) sonra Batı Ege kıyıları yarımada'dan gelen İon, Aiol ve Dor kabilelerinin istilasına uğruyor. Bu göçleri tahminen M.Ö. 1000'lerden başlatabiliriz. Mısırlılar tarafından deniz kavimleri denilen bu ilk saldırılar Troya'nın düşüşüyle bağlantılı olup, Doğu Akdeniz ve Mısır'a kadar uzanıyorlar. Batı Anadolu'ya ve Ege adalarına doluşan bu gruplar, Troya ve Hitit uygarlıkları açısından 'barbar' konumundadır. Uygarlık alanları Hitit ülkesinde ve küçük Troya Krallığındadır. Barbarlar ancak uzun süre yerleşik uygar kültür içinde kalarak uygarlaşabilir. Nitekim böyle oluyor ve uzun aradan sonra gerek yarımada'da, gerek Ege ada ve kıyılarında M.Ö. 700'lerden itibaren şehirleşmeler başlıyor. Homeros bu uzun yerleşme döneminden kalma savaş kahramanlıklarını, özellikle Troya etrafında gelişenleri destanlaştırıyor. Odyssea ise ada yerleşim öyküleridir. Ege kıyılarındaki kentleşmelerin belli ölçüde orijinallikler taşıdığı bir gerçektir. Aldıkları zengin ve çok çeşitli kültür miraslarıyla alan topraklarının olağanüstü bitki ve hayvan türleri için elverişliliği, onlara bu eşsiz sentezi yeni kentlerin kimliğinde yansıtma güç ve imkânını veriyor. Ortadoğu kültürünün hem ideolojik hem maddi öğelerini tamamen dönüştürmede, kısmen yeni özlerle ve önemli biçim değişimiyle sentezlemede büyük yaratıcılık gösteriyorlar. Denilebilir ki, neolitik M.Ö. 6000-4000 dönemindeki icat ve keşifleriyle Sümer, Mısır, Hitit, Urartu ve Med-Pers dönemlerindeki icat ve keşifler kadar kendi tarihi katkıları yapıyorlar. İkinci veya üçüncü büyük kültürel hamleyi gerçekleştiriyorlar.

Burada önemli sorun, tarihin en büyük aydınlanma hamlelerinden biri olarak merkezin nerede olduğudur. İlk kent kuruluşunun (M.Ö. 1400'ler) kalıcı olmadığı, daha sonraki sürecin karanlıkta kaldığı, sadece Fenikelilerin bazı ticari kolonilerinin bulunduğu dikkate alındığında, Grek yarımadasının M.Ö. 700'lere kadar herhangi bir uygarlığı barındırmadığı görülecektir. Kabile çatışmaları vardır. Akalar gibi isim yapanlar, özellikle Ege üzerinden sürekli Anadolu uygarlık bölgelerine saldırıyorlar. Barbarlık aşamasında oldukları kesindir. Başlarındakiler ise, kraldan ziyade (kral, kent varlığını gerektirir) kabile şefi durumundadır. Her ne kadar M.Ö. 600'lerde Athena'nın (Atina) yükselişini görüyorsak da, uygarlık merkezi olmaktan uzaktır. Bütün ihtimaller Ege kıyılarındaki kabilelerin oluşturdukları kentlerin daha merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Homeros, Yedi Bilgeler, Thales, Herakleitos, Parmenios, Demokritos, Phitagoras başta olmak üzere aydınlanma hamlesinin tüm ünlü isimleri Batı Ege kıyı kentlerinden oluyorlar. Zincirleme kentler burada inşa ediliyor.

Önemli bir husus, başta Apollon olmak üzere, ünlü tanrıların doğuş öykülerinin çoğunun bu yöre ve yakınları kökenli olmasıdır. Maddi uygarlık bu yörede yarımada'ya göre çok gelişmiştir. Tapınakların ve kehanet merkezlerinin en ünlüleri yine Batı Ege'dedir. Daha bolca sergilenebilecek kanıtlar Hititler, Frigyalılar ve Lidyalılardan sonra veya aynı zaman kuşağında İon kentlerinin yeni Ege uygarlık merkezleri olduklarını göstermektedir. Yarımada'dakiler bunların devamı niteliğindedir. Kritik nokta, M.Ö. 545'lerde Med-Pers İmparatorluğu'nun buraları işgal etmesiyle uygarlık merkezinin Atina'ya kaymasıdır. M.Ö. 500-400'ler bu nedenle görkemli Athena çağı olarak yorumlanabilir. Bilindiği üzere, Ege kıyı kentlerindeki tüm ideolojik ve maddi uygarlık eserleri Athena'ya taşınıyor. Aydınların büyük kısmı oraya ve Güney İtalya ile bazı adalara sığınıyorlar. Bölge Pers egemenliğinde yavaş yavaş eski önemini kaybediyor.

Pers uygarlığı da şüphesiz o dönemin en görkemli uygarlığıdır. Sadece Grek bölgesinden almıyor, birçok katkı sunuyor. Ama Ege'nin bağımsızlığını yitirmesiyle bölge çok büyük bir uygarlık kurma şansını belki de ilk ve son kez kaybediyor. Böyle olmasaydı, rahatlıkla söyleyebilirim ki, oradan tüm Anadolu'ya yayılmalarıyla Sümer, Mısır, Hint, Çin, Hitit ve Pers uygarlıklarının hepsini aşan büyüklükte bir uygarlık kurabilirlerdi. Belki de Grek ve İtalya yarımada'ları bağımlı birer eyalet olarak kalırlardı. Hem içerik hem de genişlik olarak Bizans'ın katbekat üstünde bir imparatorluk şansını kaybediyorlar. Perslerin Ege'deki varlıkları hem kendi sonlarını getirdi, hem de Egelilerin hakkı olan büyük bir uygarlık sistemine öncülük etmelerini önledi. Ne kadar yerinse ve acınsa yeridir. Bu şansını önce İskender şahsında Makedonlar denedi. Ortaya çıkan çok parçalı, merkezi olmayan, çok merkezli, Doğu-Batı sentezli bir kültür oldu. Buna her ne kadar

'Helen' kültür dünyası deniliyorsa da, eklektik bir sentez olmaktan öteye gidilmemiştir. Gerçek bir orijinal yaratıcılıktan uzaktır. Roma'nın daha sonraki imparatorluk icadı, Ege'ye özellikle Bergama merkezli bir eyalet olmaktan öteye şans vermedi. Perslerin doğuda yaptıklarını Romalılar batıda tekrarladılar.

Athena merkezli uygarlığın, hem kentlerin büyümesi hem sayı olarak çoğalmasından açısından gerçek bir uygarlık olarak yorumlanması kavram olarak doğrudur. İdeolojik ve maddi uygarlık alanında bir çağa damgasını vurur. Athena'yı değerlendirirken, saymış olduğumuz tüm uygarlıkların bir potada eritilerek yeni bir alışımın oluşması gibi okumalıyız. Uygarlık tarihi kadar neolitik kültür tarihinin tüm kazanımlarını, ideolojik ve maddi icatlarını yeniden ve yerelin etkileri kadar yeni zamanı da birleştirerek büyük uygarlık devrimini gerçekleştiriyor.

Birinci büyük özelliği, ideolojik olarak felsefenin düşünce ve inanç biçimi olarak putperest dinlerden daha çok benimsenmesidir. Felsefe anlam patlamasına yol açıyor. Tüm felsefi eğilimlerin tohumu bu dönemde serpilmiştir: İdealizm, materyalizm, metafizik, diyalektik muhtevalı tüm düşünce biçimleri doğuş ve tartışma şansı bulmuşlardır. Sokrates öncesi 'doğa felsefesi' öncelikli iken, Sokrates'le birlikte sonrası 'toplum felsefesi' ağırlıklı olmuştur. 'Toplumsal sorunun' büyümesi (baskı ve sömürü) bu gelişmede rol oynar. Şu hususu bir kez daha belirtelim ki, 'toplumsal sorun' demek, kent-ticaret-devlet-yönetici zincirinin kurulması demektir. Ayrıca maddi uygarlık olarak kent, felsefi düşüncüyü zorunlu hale getirmede etkilidir. Kentin kendisi organik toplumdan kopuş anlamına gelir. Dolayısıyla doğadan kopmuş bir zihniyet kent ortamında kolaylıkla biçimlenir. Her tür soyut, kaba metafizik ve materyalist düşüncenin ana rahmi, çevreye ihanet temelinde kurulan kent uygarlığıdır.

Demek ki felsefe bir yandan düşüncede bir hamle iken, diğer yandan çevreye yabancılaşmanın bir diğer düşünce biçimidir. Felsefi bilgiyi yayan Sofistler bir nevi dönemin (Avrupa'da 18. yüzyıl aydınları) aydınlardır. Parayla durumları elverişli aile çocuklarına ders verirler. Rahiplerin din icatları ve tapınak insanları oluşturmaları gibi, filozoflar da kendi okullarını oluştururlar. Bir nevi kendi kiliselerini (meclislerini) kuruyorlar. Çok tanrılı dinler gibi çok sayıda felsefi okul oluşuyor. Sanki her okul bir din veya mezhepmiş gibi yorumlanabilir. Dinler de nihayetinde bir düşünce biçimi olmaları nedeniyle geleneksel, kurumlaşmış ve inanç biçimini almış felsefe sayılabilir. Aradaki farkı birbirine tamamen zıt olarak kavramamak gerekir. Din daha çok yönetilen halkın ideolojik gıdası iken, felsefe gelişkin sınıftan gençlerin, aydınların gıdasıdır. Eflatun ve Aristo bir nevi rahiplerin kenti kurmak, korumak ve kurtarmak görevlerini felsefi gözlükle başarmak isterler. Filozofların da esas uğraşısı, site devlet ve toplumunun daha iyi nasıl yönetilip korunacağı, öncelikle en iyi hangi temellerde kurulacağıdır.

Athena uygarlığının ikinci önemli özelliği, ilk defa teorik ve pratik olarak demokrasi (cumhuriyet) üzerinde önemle durmasıdır. Bu genel uygarlık tarihinde önemli bir aşamadır. Fakat bu sadece aristokrasi için bir demokrasidir. Site yurttaşlığının çok kısıtlı tanındığı göz önüne alındığında, belki de toplumun onda birini bile kapsamaz. Ama yine de çok önemli bir yeniliktir. Felsefenin ve politika sanatının oluşumunda büyük rol oynar. Demokrasi kavram olarak halkın politikayla, yani kendi yönetim işleriyle bizzat uğraşmasıdır. Tüm hayati toplumsal sorunlarında düşünme, tartışma ve karar verme demokratik siyasetin temelidir. Dolayısıyla Athena uygarlığında açık toplum anlamına da gelen demokratik siyaset özelliği önemli bir katkı değerindedir.

Tanrılar Panteon'u yepyeni bir mimariyle kendini belli eder. Dikdörtgen şeklinde geniş sütunlarla çevrelenmiş ve en dışta bir surla kaplanmış biçimleriyle muhteşemdir. Apollon, Artemis ve Athena tapınakları belli başlı kentlerin hepsinde birbiriyle rekabet halindedir sanki. Tanrıların kurgusal olduğu, Atina toplumunda daha çok kavranmaktadır. Geleneksel dini inanç değerini giderek yitirmektedir. Belki de Sümer kent tanrı kurucuları Athena ve Roma uygarlığında son demlerini yaşar gibidirler. Kurucu kent olması hesabıyla Atina, kurucusu ve koruyucusu Tanrıça Athena'ya nispetle adını almıştır. Uruk Tanrıçası İnanna'yı hatırlatmaktadır. Bu örnek bile uygarlıklar arası benzerliğin ve birbirini takibin nasıl çarpıcı bir gelenek olduğunu yansıtmaktadır. Kentlerin diğer bölümleri Agora (pazaryeri), kilise (meclis yeri), tiyatro, stoal (gölgeli gezinti caddeleri), jimnasyum (stadyum) vb. birçok kurumsal özellik kazanmış, sursuz da olabilen, çok sayıda sarayı bulunan daha gelişkin yapılanmalara kavuşmuştur. Hititlere benzeyen, ama onları aşan yapıdadırlar. Nüfusları daha da büyümüştür.

Yazılı edebiyat gelişmiştir. Belki de tarihte yazılı belgelere işlenmiş en büyük edebi bir kültürle karşı karşıyayız. Tiyatro en devrimsel dönemini yaşamıştır. Destan ve trajediler bolca işlenmektedir. Tarih eserleri yazılmaktadır. Homeros Destanı ders kitabı gibi okunmaktadır. Çarpıcı olaylar tiyatrolaştırılmaktadır. Sine-

manın habercisi gibidir. Denizcilik sanatı ve ticaret gelişmiştir. Fenikelilerden sonra en gelişkin gemici bir uygarlıktır. Ticaret gözde bir meslek olmasa da, ilk kapitalist nüveler Athena toplumunda marjinal düzeyde de olsa varlık bulmuştur. Biraz daha hamle yapılırsa, sanki kapitalist sisteme geçecek gibiler. Mimarlık gelişmiştir. Zaten kent yapısı bunu yeterince kanıtlayıcıdır. Heykelcilik ideale yakın biçime kavuşmuştur. Kabartma sahneleri mitolojiyi canlandırırken hayli çarpıcıdır. Hemen belirtmeliyiz ki, tüm eski uygarlık mitolojilerinin (dinsel olmayan inançlar, düşünce biçimi) sentezinden oluşan çok güçlü mitolojik bir edebiyatları vardır. Mitoloji toplumların çözemediği olayları idealize edilmiş öykülerle anlatma sanatıdır ve ilkçağda yaygındır.

Müzik gerek enstrüman (araç) sayısında, gerekse de çeşit olarak (ilahi olan, olmayan, aşk, destan) gelişmiştir. Lir göze çarpan enstrümandır. Şiirsel anlatım kahramanlık dönemi (kent toplumunun hemen öncesi, üst barbarlık aşaması) kadar olmasa da varlığını sürdürmektedir.

Atina'dan sonra Isparta gelir. Isparta'nın özelliği eski krallık geleneğinin katıca sürmesidir. Aralarında sürekli çekişme ve savaşlar yaşanmıştır. Atina ve Isparta modeli tüm yarımada iz bırakmıştır. Kent yayılımı hızlı olmuştur. Öncelikle ada ve karşı deniz kıyıları aynı model kentlerle donanmıştır. Karadeniz ve Marmara kıyılarında da kent kuruluşuna geçildiği görülmektedir. Fazla nüfus ve ticaret çok gelişkin yeni bir kolonileşme çağı başlatmıştır. Hemen hemen tüm Akdeniz kıyı ve adalarında da koloni kentleri kurulmuştur. Mısır'da bile bir Grek kolu kenti veya mahallesi olabilmektedir. Fransa'nın güneyinde Marsilya'ya ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarına kadar çıkılıp bir nevi ticaret evleri kuruluyor. Bunlar sonra kentlere dönüşüyorlar. İtalya'nın güneyi de önemli oranda kolonileşmiştir. Fenikelilerin rolünü devralmış gibiler. Tüm bu büyük gelişmelere ve yarımada kent birlikleri kurulmasına rağmen, bir Pers veya Roma türü imparatorluk gücüne ulaşmamıştır. Dönemin ruhu gereği, imparatorluklaşmayan başka imparatorlukların egemenliğine girer. M.Ö. 330'larda Athena'nın önderlik ettiği yarımada uygarlığı, kuzeyinde yeni bir krallık olarak yükselen Makedonların tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Muazzam ideolojik ve maddi gücünü merkezi ve siteleri aşan bir politik sisteme kavuşturamayan Grek uygarlığı, birkaç direniş savaşından sonra M.Ö. 330'tan itibaren bir daha yakalamamak üzere bağımsızlığını kaybeder. Ama tıpkı Babil gibi yeni kültür merkezi olarak varlığını daha uzun süre devam ettirecektir.

Athena demokrasisine son darbe (daha önce Isparta Krallığıyla uzun otuz yıl savaşlarında ağır darbe almıştı) yeni yükselen bir krallık olan Makedon birliğinden geldi. Yunan kültüründen olan, farklı dil kullanan ve başka soyları teşkil eden kabile şeflerini sıkı bir birlik içinde tutmak isteyen Filip ve oğlu İskender, M.Ö. 359'da tüm yarımada üzerinde egemenliklerinin tanınmasını sağladılar. İlginç bir yaşamı olan oğul İskender, uzun süre Aristo'nun öğrenciliğini yaptı. Aristo da Makedon bölgesine yakın bir şehirde doğmuştu. Belli ki aralarında öğrencilikten öte bir yakınlık vardı. İskender öldükten sonra hemen Atina'dan kaçması bunu gösterir. Aristo, İskender'i Ege kıyılarındaki kentte eğitmiştir. Perslerin son egemenlik dönemlerinde bütün Yunan kültürel değerleri ve mitolojik tanrılarıyla beynini donatmıştır. Pers İmparatorluğunun zenginliğinin ne kadar iştah açıcı olduğunu bilmeyen Yunan politikacısı yoktu. Bir an önce Persleri yenmek tam bir tutku halini almıştı. Bu, İslam'ın Bizans'ı yenmek istemesi gibi bir duyguydu. Saldırıya katılacak tüm askerlerde bu şuur vardı. İskender'in ordusu geleneksel bir köle ordusu değildi.

Şunu iyi anlamak gerekir: İskender, zaferini kanıtlamış bir kültüre ve Doğunun zenginliklerine göz dikmiş, yeni barbarlıktan çıkmaya çalışan aşiretlerin şefleri yönetimindeki gönüllü birliklerle, yeni bir ordu örgütlenmesi olan Falanj birlikleriyle hareket ediyordu. Anadolu'da Granikos, Çukurova ve Doğu Akdeniz'de İssos, Kuzey Irak'ta Arbella savaşlarıyla ve sürekli çarpışa çarpışa, en son Hindistan'ın İndus kıyılarına kadar fethetti. Tekrar belalı Güney İran yürüyüşüyle dönemin dünya merkezi Babil'de tam aydınlatılmayan bir biçimde otuz üç yaşında öldüğünde, arkasında Pers İmparatorluğundan da geniş bir fethedilmiş coğrafya bıraktı. Bu, Yunan kültürüne tamamen açılmış bir coğrafyaydı.

Bu coğrafya daha önce uygarlaşmıştı. Fakat ideolojik ve maddi öğeleri ilk kuşak köleciliğine dayanıyordu. Yunan kültürü ise bu uygarlık kültürünü çoktan aşmıştı. Daha genç ve istikbal vaat ediyordu. Dolayısıyla aşılama kabiliyeti vardı. Nasıl ki Sümer rahipleri neolitik kültürü aşılıyarak ilk sınıflı, kentli ve devletli kültürü inşa ettilerse, o derinlikte olmasa da, Yunan kültürü de eski uygarlık sahaları için bir gençlik aşısıydı. 'Helenizm' dönemi de denilen ve yaklaşık M.Ö. 330 ile M.S. 250 yılları arasında sürdüğü tahmin edilen bu dönemde birçok krallık kuruldu. Mısırda Ptoleme, Anadolu'da Berganios, Suriye ve Mezopotamya'da Selevkoslar yeni krallıkların gözde olanlarıydı. Akamenit hanedanının yenilgisinden sonra yeni bir hanedan olan Partlar İran İmparatorluğunu restore etmeye çalıştılar. Aynı dönemde M.Ö. 250-M.S. 220 yıllarına ka-

dar hüküm süren Partlar bir yeniliği temsil etmiyordu. Yaklaşık bu beş yüz 'Helenistik' yıllar özellikle yeni şehir inşaatları, Yunan ve İran tanrıları başta olmak üzere çok sayıda karma kültürü temsil eden panteonlarla, Yunan dil ve kültürünün tüm bu geniş alanlarda hâkim resmi dil ve kültür olmasıyla çok önemli bir sentezi ifade ediyordu. İskender'in yaşamı bizzat bir Doğu-Batı senteziydi. Tabii ki o dönem hâkim kültürlerinin senteziydi, ama yine de önemliydi. Tarih bir daha o denli büyük bir kültürler sentezine tanık olmamıştır. Buna günümüz de dahildir. Bunun en canlı kanıtı, dönemin güçlü bir krallığı olan Adıyaman merkezli (O dönemde başkent, Fırat suları altında kalan Samosat şehriydi) Komagene Kralı Antiochus'un Nemrut Dağındaki harabe mezarlığıdır. Dünyanın sayılı harikalarından olması, bu gerçeği dile getirmesinden ötürü, Doğu-Batı sentezinin sembolüdür.

Konumuz açısından önem taşıyan, köleci uygarlık yayılımının bu dönemde boş alanları veya neolitik, barbar kültürleri uygarlaştırması değil; daha üst bir aşamayı gerçekleştirmiş yeni bir köleci uygarlığın, Yunan-Helen uygarlığının Hindistan'dan Roma'ya, Kuzey Karadeniz kıyılarından Kızıldeniz'e ve İran Körfezine kadar tüm alanları yeni kültürün hâkimiyeti altında tekrar uygarlaştırmaya çalışmasıydı. Roma kentinde yükselen yeni kültürün daha genç ve atak temsilcisi aynı çizgiyi daha da geliştirerek yürütecek ve dönemine göre tarihin en büyük köleci imparatorluğunu inşa edecekti.

Roma kültürünü tanımlamak, en az Atina kültürü kadar önemlidir. Birinci önemlilik nedeni, köleci uygarlığın zirvesi, Everest Dağı olmasıdır. Ondan sonra köleci uygarlık hızla düşmeye başlar. İkincisi, imparatorluk kültürünün derinliğine ve genişliğine en büyük temsilcisidir. Tarihte hiçbir imparatorluk Roma kadar muhteşem olmamıştır. Üçüncüsü, maskeli tanrı-kralların son ve en güçlü temsilcileridir. Roma imparatorları kadar kendilerini hem insan ve hem de tanrı sayan, gücünü emir ve eylem iradelerinden alan, hiç kimseye (maddi ve manevi kuvvete) hesap verme gereği duymayan, ama dünyada herkesten ve her şeyden hesap sorma ve buyruk altı etme gücü gösteren başka bir güç ve irade sahibine rastlanmamıştır. Dördüncüsü, hukuk ve vatandaşlığı en geniş insan topluluklarına tanıtan devlettir. Beşincisi, ilk defa dünya vatandaşlığı, kozmopolitizm ve bağlantılı olarak dünya dinine (Katolik, Ekümenik) yol açan imparatorluktur. Altıncısı, büyük Avrupa uygarlığının şafak vakti, köprübaşdır. Yedincisi, uzun süre cumhuriyet olarak yaşamasıdır.

Roma kenti hiç şüphesiz bu büyük gelişmeleri mucizelerle elde etmemiştir. Kendisinden önce dört büyük kültürün son ve yaratıcı temsilcisi olması sayesinde bu büyük potansiyel ve aksiyonel gücü kazanmıştır. Birinci kültür, en eski kültür olan neolitik devrim kültürüdür. M.Ö. 4000 yıllarında tüm Avrupa'da olduğu gibi İtalya Yarımadasını da etkisi altına alan bu kültürün son temsilcisi İtalic Latino kabileleridir. M.Ö. 1000 yıllarında bugünkü İtalya'ya kimlik kazandırmaya, etnik kimliğini belirlemeye başladıklarını tahmin etmek doğruya yakındır. Bu kimlikle neolitik kurumların tümüyle ve zihniyetiyle tanıştığı belirtilebilir. Avrupa kökenli olmaları gerekir. İkinci kültürel kimlik taşıyıcıları, muhtemelen M.Ö. 1000 yıllarında Mezopotamya kökenli Aryen dil ve kültürünü Anadolu üzerinden taşıyan ve Etrüsk denen yarı-neolitik, yarı-köleci uygarlığı yaşayan gruptur. Bu grup muhtemelen M.Ö. 800 yıllarında İtalya'nın kuzeyine yerleşerek yayılmış olabilir. İtalya'ya ve Roma kentine ilk uygarlık serpintilerini getiren halk unvanına sahiptirler. Üçüncüsü, muhteşem çağını yaşayan Athena merkezli Grek kültürü daha oluştuğunda, bir kolunu Güney İtalya'ya ilk koloni biçiminde yerleştirmiştir (M.Ö. 500'lerin sonlarında Pisagor ve grubu). Dördüncüsü, M.Ö. 800'lerde Fenikeliler tarafından kurulan Kartaca ve diğer Fenike kolonilerinin İtalya yarımadasına Mısır ve Semitik kökenli Doğu Akdeniz kültürünü taşımış olmalarıdır.

Denilebilir ki, bu dört kültürün Çin dışında bütün kültürlerin süzölmüş balı olarak yarımadaya akmaları Roma öyküsünün temel gerekçesidir. Ana rahmindeki öz suyudur. Atina ve Batı Ege kültürel sentezinin de üstünde bir sentezin, bu dört kültürün potansiyel ve aksiyonel olarak buluşturulmalarından kaynaklandığı doğruya en yakın söylemdir. Roma'nın dışı kurttan doğan Romulus ve Romus kardeşler tarafından inşa edilme mitolojisi, tüm benzer kuruluşlar için yaygınca kullanılan halk söylemidir. Kaynağın yabaniğini (dıştan) ve süzülmesini (kültürlerin bir potada eritilmesini) ifade etmek için ilginç bir söylem!

Roma uygarlığının Troya'nın düşüşünden sonra Paris'in savaş arkadaşlarından Aineais tarafından inşa edilmiş mitolojik öyküsü, Anadolu karakterini yansıtmaması açısından son derece öğreticidir. Yaklaşımımızın destansı ifadesidir.

M.Ö. 700'ler civarında rahip krallar tarafından inşa öyküsü, tüm benzer ana uygarlık kent kuruluşları eğilimine uygundur. Etrafında kabile boylarının bol çatışma öyküleri ise, kent kuruluşlarının sınıf-devletleşme ilişkisini aydınlatması açısından anlaşılmalıdır. Etrüsklerle Latinoların çekişme ve çatışmaları, yine

birçok örnek kuruluşta rastlanan yerli neolitik kültürle yabancı sayılmak durumunda olan uygarlaştırma kültürleri arasındaki benzer çelişkiden kaynaklanır.

Roma'nın kent kuruluşu ve yükselişindeki şansını yarımada konumu, uygarlıkların son batı ucunda yer alması ve kuzeyden Avrupa kıta kaynaklı daha güçlü bir uygarlığın bulunmamasıydı. Tehlike iki yönden gelebilirdi: Grek yarımadasındaki Atina merkezli uygarlık ve Fenike'nin Kuzey Afrika'daki en güçlü kolonisi olan, fakat bağımsız bir kent uygarlığına erişen Kartaca. Yunan uygarlığının koloni geliştirme çağını aşamaması, doğudan sürekli Perslerin baskısını duyması, kentler arasındaki yoğun rekabetten ötürü bir türlü imparatorluk veya merkezi bir krallık haline gelmemesi, kısa bir süre içinde Makedon Krallığının egemenliğine girmesi Roma için ciddi bir tehdit kaynağına dönüşmeyeceğini gösterir. Kartaca daha ciddi bir rakip olabilirdi. Birbirlerine çok yakın olmaları, aynı alanlarda yayılma istidatları ve uygarlıkların karakterleri gereği sürekli hükümranlık peşinde koşmaları onları er veya geç çatıştıracaktı. Bir asrı aşan çatışma, sonunda Roma'nın zaferi önündeki en ciddi engeli kaldırmış oluyordu. İskender'in ölmeden çok az önce bundan sonra hedef olarak Roma'yı belirlemesi (Yunan Yarımadası zaten tanrı-kral unvanıyla egemenliğini tanımaktadır) en ciddi tehdit olabilirdi. İskender'in erken ölmesi Roma'nın diğer büyük şansısıdır. Roma İmparatorluğu yerine kurulacak İskender İmparatorluğu rahatlıkla dünyanın gelmiş geçmiş en büyük gücü olabilirdi. İskender'de bu yetenek vardı. Ardından (yaklaşık son Kartaca Savaşından sonra M.Ö. 150'ler) tüm eski uygarlık ve neolitik kültür dünyası Roma'nın iştahı önünde fethe açık bir durumdaydı. En Doğuda Part ve daha sonraki Sasani hanedanlı İran İmparatorluğu hariç.

Roma'nın M.Ö. 508'de Cumhuriyete geçişi Atina Demokrasisinin kurumsal bir devamı niteliğindedir. Bunda yeni kültürel temel kadar, aristokrasinin güçlü olmasının payı önemlidir. Ayrıca daha önceki krallık denemesinin aşılmasında, bir nevi Atina karşısındaki Isparta gibi fazla geliştirici bulunmaması rol oynamış olabilir. Krallıklar genellikle tutucudur ve aristokrasinin palazlanmasına fazla fırsat vermezler.

Cumhuriyet kent olarak Roma halkını son derece bilinçlendirmiş ve çıkarları konusunda iradeli kılmıştı. İki meclisli yapı (Aristokratların ve sıradan vatandaş halkın), konsüllük, yargının ayrı bir kurum olarak gelişimi, şehir muhafız güçlerinin benzer kurumlaşması, amatör Atina demokrasisine nazaran Roma Cumhuriyetinin profesyonelleştiğini ve oturduğunu göstermektedir. Cumhuriyet idaresi politika sanatının geliştiği ana kaynaklarından biridir. Bu durum aynı zamanda politikanın hukukla bağını gösterdiği gibi, hukukun da kurumlaşmış, dolayısıyla üzerinde uzlaşmış politika olduğunu sergileyen orijinal tarihi bir örnektir. Cumhuriyet altında Roma'nın içte görkemli bir kültürel gelişmeyle dışta büyük fetihleri yaşadığı bilinmektedir. Roma uygarlığı cumhuriyetle doğal sınırlarına ulaşmış sayılır. Cumhuriyetten imparatorluğa geçiş öyküsü, aslında içte ve dışta büyüyen çatışma ve tehditlerin itirafıdır. Julius Sezar ve rakipleri arasındaki çatışmanın Roma merkez ve çevresiyle aristokrasi ve plebler arasındaki çelişkileri yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Brutus'un ihanetine gerekçe olarak Roma'nın büyük şerefine taşra uğruna feda edildiğini söyleyip kendini savunma gerekçesi yapması, pleblerin daha çok Sezar yanlısı olması, şehir aristokrasisinin seçkin temsilcilerinin komploda yer alması ve Julius Sezar'ın eyaletlerde daha çok tutunması bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Dışta ise başkaldırıları devam ettiği gibi, İranlılar Fırat'a dayanmış durumdaydılar. Sezar'ın Galya, Britanya ve Germania seferleri, Anadolu'daki başkaldırıları, üçüncü adam Crasius'un İran'la çatışmasında kellesini vermesi, Doğu Akdeniz'de Yahudi ayaklanması, Yunan yarımadasının ve Balkanların bitmeyen kavgaları, uç vermeye başlayan kuzeydoğu kaynaklı Got, İskit ve Hun saldırılarının elinin kulağında olması, en güneyde Arap kabilelerinin durmak bilmeyen ganimet seferleri, Mısır'da hala varlığını sürdüren güçlü krallık kalıntıları tehdidin büyüklüğünü göstermektedir. Açık ki, cumhuriyetin sonu gelmez senato tartışmaları, rakip hiziplerin konsül adayları için çekişmeleri ve halkın dış ganimete alıştırmış politikleşmiş durumu, dış tehditlerle mücadelede ve anında karar vermeyi gerektiren tarihi kararların alınmasında cumhuriyet rejimini zorluyordu.

Miladın başlarına denk gelen cumhuriyetten imparatorluğa geçişin simgesel ismi yeğen Augustus'un politikalarının temelinde saydığımız koşullar yatmaktadır. Bu koşulların gerektirdiği şey içte istikrar, dışta güven politikalarıydı. Yaklaşık M.S. 250 yıllarına kadar muhteşem bir Roma Barışı (Pax Romana) çağının yaşanması bu politikalar sayesinde. Bu temelde düzenlemeler geliştirildiği bilinmektedir. Tamamen güçten düşürülmüş ve bir danışma meclisine indirgenmiş senato, seçim yerine atamayla kurumların donatılması, yürütülmesi, halkın eğlencelerle gününü gün etmesi, oyalanması ve dışta güçlü güvenlik garnizonlarının oluşturulması, surlarla takviyeler ve savunma savaşlarına geçiş. Her ne kadar saydığımız tüm cihetlerde saldırı seferlerine girişilmişse de, tüm bu seferler savunma amaçlı saldırılardır. Bundan sonra çok ünlü bir im-

paratorlar listesine sahibiz. Son yarı-tanrı ve yarı-insan listeleri! İlginç olan, Roma imparatorları da klasik tanrılar panteon'unun anlamsızlığının her geçen gün daha çok farkına varıyorlardı. Bu tanrılar maskesiyle meşruiyet sağlayamayacaklarını görüyorlardı.

M.S. 250'lerden sonra büyük kargaşa, çok başlı imparatorluk uygulanması bölünmenin ve yıkılışın işaretlerini veriyordu. Ünlü Palmyra Kraliçesi Zennube bile kendi payına Mısır, Suriye, Anadolu ve Irak'a (Bu tabirler o dönem mevcut haliyle yoktur, kolaylık olsun diye coğrafyayı tanımlamak istiyoruz) dayalı bir imparatorluk peşindeydi. Hazin öyküsü bir Roma klasiğidir. Doğuda yeni Sasani hanedanının kurucusu I. Ardeşir ve Augustus ayarındaki büyük imparator I. Şahpur peş peşe Roma ordularını yenilgiye uğratmaktaydılar. Sasanilerin Doğu Akdeniz ve Toroslara kadar dayandıkları bilinmektedir. Bu arada Fırat-Birecik yakınlarındaki garnizon kenti Ünlü Zeugma, M.S. 256'da bir daha dirilmemek üzere toprağa gömülmüştü. Roma İmparatorluğuyla Partlar ve Sasani İnan İmparatorlukları arasında, özellikle Yukarı Mezopotamya tam bir çatışma ve el değiştirme alanı haline getirilmişti. Neolitik devrimin ve ilk kent uygarlıklarının bu kutsal toprakları diyalektik mantığın adeta ters kutbuna dönmüş, uygarlıkları fişkirtan kaynak yerine boğuştuğuları alana dönüşmüştü. Urartulardan sonra bir türlü kendi merkezi oluşumunu sağlayamayan bu toprakların başka uygarlık güçlerinin günümüze kadar sürekli istila, işgal, ilhak ve sömürge rejimine tabi tutulması tarihin en trajik gelişmelerinden biridir. Tıpkı ana kadının en büyük kültür devrimini yarattıktan sonra en çok çığneden varlık olması gibi.

Roma orduları yine de karşı saldırılarla Dicle kıyılarına kadar ilerliyordu. Ünlü İmparator Julianus'un İskender'i taklit edercesine, Dicle kıyısında M.S. 365'de girdiği son büyük savaşta trajik bir biçimde ölmesiyle Roma artık büyük imparatorlar çağını kapatıyordu. Zaten Roma'dan imparatorluğun yönetilemeyeceğini, özellikle doğudaki ve Avrupa kıtasındaki savaşlar göstermekteydi. Ünlü İmparator Diocletianus M.S. 306'da öldüğünde, imparatorluğun başında aynı anda altı imparator bulunuyordu. İçlerinden sıyrılan I. Konstantin M.S. 312'de imparatorluğun dinini, 325'te de başkentini değiştiriyordu. Konstantin sülalesinin son imparatoru Julianus'tan sonra 395'te resmen parçalanma da gerçekleşti. Batı Roma İmparatorları artık Got saldırı şeflerinin kuklasına dönmüşlerdi. Hun şefi Atilla bile 451'de istese Roma'yı alabilecek durumda idi. 476'da Got Kralı Odoakr ile birinci Roma İmparatorluğu tarihe gömülürken, kültürü de uzun süre çıkış beklemek için toprak altında kaldı, ama ölmedi.

İkinci Roma yani Bizans'ın öyküsü silik ve taklitçi (hem Doğuyu, hem Batıyı taklit eden, sentez yaratmayan, verimsiz bir imparatorluk) bir yapıda varlığını uzun süre devam ettirdi. Eski imparatorluk alanlarını elde tutmak için Jüstinyen'in (M.S. 527-565) büyük çabaları etkili olduysa da, eyaletler yavaş yavaş elden çıkıyordu.

Bizans kendini İkinci Roma olarak tanımlar. Konstantinopolis'in ikinci bir Roma olma iddiası abartmalıdır. Eski Roma alanları üzerinde kısır bir tekrardan öteye anlam vermek güçtür. Hıristiyan niteliği başka bir konudur. Ayrı incelemeyi gerektirir. Ardından Osmanlılar, hatta Rus Slavlar (Moskova merkezli) kendilerini üçüncü Roma dönemi olarak adlandırmayı severler. İdeolojik kültür olarak Hıristiyanlık ve İslam'la bağlantılı bu üçüncü Roma olma iddiaları sadece abartma olmayıp, farklı dönemleri ve kültürleri karıştırmakla büyük bir anlam karışıklığına yol açıyor. 'Hıristiyan, İslam ve Musevi uygarlıkları' biçimindeki sorunlu kavramları bundan sonraki kısımda yorumlamaya çalışacağım.

Roma anısına birçok yeni imparatorluklar türedi: İngiltere'den Karadeniz'e kadar. Roma'yla birlikte çöken putperestlikten sonra, yeni bir dinsel devrim için muazzam bir boşluk oluşmuştu. Avrupa putperestliği ve mitolojisi Roma örneği karşısında cüce kalırdı. Kaldı ki, Roma'da resmi din olarak çöken putperestliğin yeni Avrupa'nın ideolojik gıdası olamayacağı açıktı. Çağ her bakımdan maddi, politik ve ekonomik devrim kadar, manevi ve dinsel bir devrimi de gereksinmek durumundaydı.

Hıristiyanlık ve ardından İslami devrimlerin çıkış ve anlamına gelmeden önce, Roma'nın kültürel ve maddi bilançosunu çok kalın hatlarla vermeye çalışalım.

Dünyanın bilinen en büyük uygarlık alanlarındaki tarımsal üretim, madencilik, zanaat ve ticaret imparatorluk şemsiyesi altında daha da büyümüşü. "Bütün yollar Roma'ya gider" deyişi, bu ekonomik kaynakların akış yönünü de belirler. Dünya Roma'yı besliyordu. Bu büyük rantla başta Roma olmak üzere görkemli şehirler inşa edilmişti. Helenistik dönem şehirleri aynen korunarak daha da geliştirildi. Roma'dan sonra Antakya, İskenderiye, Bergama, Palmyra, Samosat, Edessa, Amid, Erzeni Rum, Neo Kayser ve Kayseria, Tarsus, Trapezus ve daha çok sayıda Helenistik kent Doğunun yıldızları gibiydi. Avrupa'da başta Paris olmak üzere, yeni kent dünyasının ilk temellerinin, yani Uruk'larının doğuşuna tanık oluyoruz. Mimarileri Yunan

kent mimarisinin aynısıydı. Ama daha büyük ve görkemlilik kazanmış olarak. Yine muhteşem su kemerleri, çarkları ve kanalları çok gelişmişti. Yollar ağı misli görülmemiş düzeydeydi. Güvenlik sağlanmıştı. Gerçekten Pax Romana vardı. Maden işletmeleri ve mimari araçlar gelişkindi. Taş ocakları ve yontulmalarında ancak eski Mısır'la kıyaslanabilirlerdi. Madeni zırh kaplamalar ve silahlar doğal olarak en gelişkin zanaat konularıydı. Ticaret tamamen kurumlaşmıştı. Yunan kültürüne göre itibar kazanmıştı ve revaçtaydı. Ünlü tüccarlar türemişti. Ticari çıkışın güçlü bir dönemi söz konusuydu.

Hukuk belki de tarihte ilk defa bu denli gelişmiş ve kurumlaşmıştı. Hukuk kodlamaları bugün bile örnek alınır yetenekteydi. Hukukun doğal sonucu güçlü vatandaşlık kurumuydu. Roma vatandaşlığı büyük bir ayrıcalıktı. Dünyadaki tüm aristokratik ve tüccar çevreler Romalılar gibi yaşamayı ayrıcalık sayarlardı. Bir nevi günümüz kapitalist modernite yaşamı gibi, Roma tarzı yaşam bir hastalık haline gelmişti. Belki de İtalyan modacılığının dünya çapındaki etkisi bu gelenekten kaynaklanmaktadır.

Spor karşılaşmaları vahşicediydi. Gladyatör dövüşleri, aslanlarla dövüş ve arenalarda aç aslanlara canlı tutsak insanların sunulması dehşet vericiydi. Halk bu eğlencelere alıştırtılarak ahlaken düşürülmüş oluyordu. Panteonlar ve tanrılar adına yapılmış tapınaklar son dönemlerinde önemlerini büyük oranda yitirmişlerdi. Roma teolojisi Yunan teolojisini sadece isimlerini değiştirerek benimsemişti. Vergilius, Homeros'un Troya Destanını örnek alarak Roma kuruluş destanı Aineais'i yazmıştı. Yunan edebiyatı dahil, tüm kültür öğeleri sadece Latinceleştirilerek benimsenmişti. Tiyatro, tarih ve felsefe yazımı dahil. Yine de önemli eserler vermişlerdi. Hitabet güçlü bir sanattı. Romaca aynı zamanda bir konuşma üslubuydu. Giyim kuşam Doğunun derin etkisini taşımakla birlikte iyice özgünleşmişti. Latince yavaş yavaş Grekçenin yerine standart diplomasi ve uluslararası resmi dil haline gelmişti. Yunan klasiklerinin kaybolmamasında, Latince çevirilerinin önemli bir rolü vardır. Politika sanat haline getirilmiştir.

Roma ve Atina kültürlerini karşılaştırdığımızda, Atina kültürünün ideolojik yanının ağır bastığını, buna karşılık Roma kültürünün maddi-politik yönünün ağırlıkta olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Fakat iki kültürün bir bütün oluşturduğunu görmek büyük önem taşır. Adeta Atina'nın attığı kültürel temelin semeresini ilk anda İskender ve ardılı krallıklar ve daha sonra Romalılar derlemişlerdir. Atina kültürünü düşünmeden Roma'yı tasarlamak, hele hele bir dünya imparatorluğuna taşımak imkânsız gibidir.

Fakat çok daha önemli olan, bu iki kültürün Doğu kültürünün gelişme evrelerinden sonuncusunu teşkil etmesidir. Sanıldığı aksine, Atina ve Roma orijinli bir kültür ve imparatorluk yaratılmamıştır. İkisi de Doğu kültür kaynaklarının yerel koşullarla beslenerek daha üst düzeyde bir sentezle sonuçlanmasıdır. Avrupa bile bu kültür kaynaklarının Roma ve Atina senteziyle bir kez daha kaynaştırılmasıyla kendi büyük kültür devrimini başarmıştır. Doğunun ana beşik olan Mezopotamya ve Mısır'ın dışında bir Avrupa kültürü tasavvur edilemez.

Maddi planda da tarihsel gelişmeler bir bütündür. Uruk'tan başlayan kent oluşum ve çoğalmaları bir zincir gibi birbirine bağlılık arz eder. Gördük ki, hemen her uygarlığın bir 'Uruk'u vardır. Bu tesadüfî bir husus değildir. Kent diyalektiklidir. Neolitik kültürün doğuş ve yayılışında da karşımıza aynı diyalektik gelişme çıkmıştır. Toplumsal gelişmeleri tarihsel ve mekânsal zeminlerden kopararak anlamlandıramayacağımızı, uygarlık yayılmasına ilişkin bu kısa derleme ve değerlendirmemizde gözlemlemekteyiz.

Dünyamızın uygarlık sistemleri tarafından fethi ağırlıklı olarak Roma uygarlığıyla tamamlanmıştı. Hatta eski alanların yeniden fethi gibi kısır bir döngüye bile çoktan girilmişti. Uygarlıklar arasında yeniden fetihler esas olarak gasp ve talan karakterindedir. Çünkü uygarlıkların karakterleri benzerdir. Hepsi de biriken rantın (Bu kavramla mülk gelirlerini kastediyorum. İster özel ister devlet mülkü haline getirilsin, mülk topraklarda çalıştırılan insanların karın doyurmasından sonra el konulan tüm değerler mülkiyet gerekçesine dayanır ve rant sayılır) talanı ve kendi mülkiyeti haline getirme derdi peşindedir. Dolayısıyla uygarlıklar arası çatışma ve el değiştirmelere dayanan yayılımlar yeni değer yaratımından ziyade, değer tahribatıyla birlikte gerçekleştirilir.

Geriye baktığımızda, Asurlarla başlayan sürecin, önceki uygarlık değerlerinin gasp edilmesiyle kendini daha öncekilerden ayırt ettiğini görmekteyiz. Hitit, Hurri, Fenike ve Mısır uygarlıklarını dehşetle ele geçirmek ve kellerden kale ve surlar yapmakla övünen bir zihniyete sahip Asur imparatorları aslında bir gerçeği çok açıkça itiraf etmiş oluyorlar: Uygarlık savaşlarının bir vahşet olduğu gerçeğini. Hegel aynı mantığı 'tarihin mezbahalıkları' olarak değerlendirmişti. Nedeni mülkiyetin ve rantının el değiştirmesi olunca, başka türlü gerçekleşmesi de olası görünmemektedir. Bir tarafta yaşamı tamamen uygarlık kültürüne bağlı bir toplum, diğer tarafta bunu gasp etmek isteyen başka bir uygar toplum: Ancak biri diğerini tüm maddi ve manevi

değerlerinden koparırsa amacına erişeceğine göre, diğerine yok olmaktan başka alternatif kalmıyor. Teslim olsa bile (ki, çocuk ve kadınlarına el konulup, yetişkin erkeklerin öldürülmesi bir kuraldır), nüfusun en yetkin kesimini imha olmaktan başka bir sonuç beklemiyor. Trajik olan budur.

Yunan aydınları bu hususu iyi çözmüşler ve klasik çağın en trajik öykülerini yazmışlardır. Sümer destanları da aynı trajik öykülerdir. Nippur'a Ağıt ve Agade'nin Lanetlenmesi adeta bugünün Bağdat'ını haber verir gibidir. Pers İmparatorluğu da benzer bir üne sahiptir. Özellikle Ege kıyılarını bağımsız gelişmekten alıkoyması, tarihin en trajik kayıplarından birisidir. Ardından İskender aynı uygarlık mantığını sanki karıncalar üzerinden geçen bir silindir gibi kullanmıştır. Tanrı-krallık her zaman insanları karınca gibi ezmekle sağlanan bir unvan oluyor. Bazı insanların egosuna böylesi gelişmeler sığabiliyor. Roma'nın yaptığı, bu mantığı belki de en sanatkârane niteliğine kavuşturmaktan ibarettir. Aynı kısır döngü, vahşetle el değiştirmeler, eski sahiplerin tabi tebaalarıyla birlikte yok edilmesi veya faydalı esirleri haline getirilmesi, insanlık vicdanının böylece kurutulması eylemi değil de nedir?

Tek tanrılı dinler araştırıldığında, çok tanrılı ve putperestlikle eş tutulan uygarlık rejimlerine yeni bir zihniyet ve pratikle karşı çıkmaları tarihin en anlamlı gelişmelerinden biridir. Her ne kadar bazı uygarlıksal yayılmalar bu dinler temelinde de devam ettiyse de, başka bir gelişmeyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Aynı bir başlık halinde bu yönlü çıkışları yorumlayalım.

4- UYGAR TOPLUM AŞAMALARI ve DİRENİŞ SORUNLARI

Dördüncü yüzyıl sonlarında Roma'nın çöküşüyle sadece bir kent ve adına izafeten bir uygarlık çökmüyor. Tüm ilkçağ ve klasik çağ uygarlıklarının uzun bir dönemi sona eriyor. Karanlık dönem diye anılan ardından gelen yüzyıllara ortaçağ denmesi adettendir. Bu tanımlama tarih biliminin inşa tarzından ileri gelmektedir. Yetkin bir anlam değeri yoktur. Hatta anlam bozucu yönü daha fazladır. Feodal dönem diye başka bir ad vermemiz, özellikle Marksist tarih anlayışının toplum biçimlendirme metodundan kaynaklanmaktadır. Feodalitenin toplumsal tanımı biraz zoraki kaçıyor. Anlam derinliği vermiyor. Belki de belirttiğimiz gibi anlam karıştırmaya daha çok hizmet ediyor.

Roma'nın çöküşünü tüm ilk ve klasik çağ köleci sisteminin çözülüşü olarak yorumlamak anlam derinliği sağlayabilir. Nitekim çözülüşündeki en büyük pay sahibi olan Hıristiyanlığın Manifestosu İncil'in kökeninin Sümer ve Mısır dönemlerine kadar dayandırılması, bu çağ bütünlüğünün karşı cepheden ifadesidir. Aynı hususlar İslam ve Bizans ikilemi için de geçerlidir.

Bence Roma'dan sonraki dönem farklı bir yorumlama gerektirmektedir. Giriş kabilinden de olsa, yeni döneme hem 'karanlık ortaçağlar' hem de 'nurlu Hıristiyan ve Müslüman çağları' demek, olup bitenin anlamını tam vermektense uzaktır; hatta çarpıtmaktadır. Uygarlık değerlendirmemiz boyunca hep rahiplerin inşa öneminden bahsettik. Daha doğrusu gözlemedik. Ardından rahip dönemlerine son veren politik ve askeri güç sahiplerinin krallık dönemlerinin tüm uygarlık süreçlerine kendi ezici damgalarını vurduklarını gördük. Bir bütün olarak uygarlık kültürünün neolitik kültürle çatışarak, sürekli bu kültürün alanını daraltıp sömürgeleştirerek, asimile ederek tasfiye etmeye çalıştığını en güçlü yorumumuz olarak belirtmeye çalıştık. Dar sınıf mücadelesini aşan kültürler çatışmasının daha önemli olduğunu, sınıf mücadelesinin bunun bir parçası olarak değerlendirilmesi gereğinin önemini vurguladık. Ayrıca uygarlıkların kendi aralarında çatışmalarını bir 'kasaplar mezbahası' olarak değerlendirdik.

Tüm bu anlatımları iki kavram altında yeniden yorumlamak bana daha öğretici geliyor: İdeolojik ve maddi kültür olarak. Fernand Braudel'in kapitalist kültüre 'maddi kültür' demesini önemli buluyorum. Bu tabiri sadece kapitalist uygarlık için değil, tüm sınıf, kent ve devletli uygarlıklar için yaygınlaştırmak çözümlenilebilir. Maddi ve manevi kültür ayrımı uygarlık süreçlerinin kuruluş aşamalarından kapitalizme kadar aralıksız devam etmiştir. Kapitalizm bu sürecin maddi kültür boyutunda sadece en son ve zirvesini temsil etmektedir. İdeolojik (manevi de denilebilir, daha sonra anlambilim) kültür de başlangıçtan itibaren var olup, özgürlük sosyolojisinin kapitalizme denk gelen aşamasında zirve yapmak durumdadır. Araştırmamızı bu yönüyle geliştirdiğimizde, hem tüm uygarlık tarihi boyunca uygarlık ve karşı direniş boyutundaki maddi ve ideolojik kültürün ilişki ve çatışmalarındaki anlam gücümüzü arttırmış olacağız; hem de 'ortaçağ ve kapitalist modernite'nin bağlantısını özgürlük sosyolojisiyle kurup, özgür yaşamın anlamını ideolojik kültür boyutunda değerlendirmemize güçlü bir hazırlık yapmış olacağız.

Yapacağım yorumlar daha çok şimdiye kadar gözlemediğimiz neolitik ve uygarlık kültürlerinin özgürlük sosyolojisini inşa etmeye ilişkin bir deneme çalışması olacaktır. Asıl özgürlük sosyolojisini inşa çalışma-

larımızı ise, çok daha kapsamlı olarak kapitalist uygarlığa (moderniteye) ilişkin gözlemlerimizi yaptıktan sonra sunmaya çalışacağız.

a-Neolitik kültürün ideolojik ve maddi kültür olarak ayrımında ciddi sorunların olamayacağını, daha çok tıkanma sürecine girdiğinde ve uygarlık toplumunun gelişmesi karşısında kendini savunmadığında yoğun sorunlarla karşılaştığını belirtmek durumundayım. Öncelikle sürekli başlık konusu yaptığım ‘sorunlar’ kavramını açma gereğini duyuyorum. Kullandığım anlamıyla bu kavram, ideolojik ve maddi kültürün artık birey ve toplum tarafından sürdürülemez kaotik durumunu ifade etmektedir. Sorunlu halden çıkış ise, yeni toplumun anlamlı yapısını kazandıktan sonraki düzenlenmiş halini ifade eder. İdeolojik kültür, çokça yorumlamaya çalıştığım gibi yapıların, kurumların, dokuların ne tür işlevle yüklü olduklarını, anlamlarını, zihniyet hallerini ifade etmektedir. Maddi kültür görünüşü, olgu, kurum, yapı, doku gibi kavramlarla izah etmek durumunda olduğum işlevin, anlamın diğer görünen, elle dokunulan kısmını ifade eder. Evrenselleştirme bütünlüğüne ulaşmak istersek, enerji-madde diyalektik ikilemini toplumsal gerçeklikte aramaya ve yorumlamaya çalışır.

Bu kavramların ışığında neolitik toplumun ideolojik ve maddi kültür öğeleri arasında yaşamı tehdit edecek, çatışmaya götürecektir hususlar ağırlıklı olarak özellikle kuruluş ve kurumlaşma aşamasında oluşmamaktadır. Toplumsal ahlak buna fırsat vermemektedir. Toplumsal çatlağa yol açan temel etken olan özel mülkiyet gelişme fırsatı bulamamaktadır. Bununla bağlantılı diğer konu olan farklı cinsiyetler arasındaki işbölümü de henüz mülkiyet ve zor ilişkisini tanımamaktadır. Ayrıca ortak çalışmanın ürünü olan besin elde etmede de özel mülkiyet söz konusu değildir. Tüm bu hususlarda hacim ve sayı olarak büyümemiş toplulukların sıkı bir ortak ideolojik ve maddi kültürleri söz konusudur. Özel mülkiyet ve zor bu yapıyı bozacağından hayati bir tehlike olarak görülmekte ve ahlaklarının temel kuralı olarak ortak paylaşım ve dayanışma toplumu ayakta tutan temel ilke olmaktadır. Neolitik toplumun iç yapısı bu anlam ilkesi gereği son derece sağlam görünmektedir. Binlerce yıl sürmesinin nedeni de bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Toplum-doğa ilişkisinde de uygarlık toplumuyla kıyaslandığında, uçurumun açılması şurada kalsın, ekolojik ilkeye uyum her iki kültür bakımından da güçlü bir biçimde sürmektedir. Zihniyetin doğaya yaklaşımı kutsallıklar ve tanrısallıklarla yüküldür. Doğa aynen kendileri gibi canlı kabul edilmektedir. Kendilerine hava, su, ateş ve her tür bitkisel ve hayvansal besin sunduğu için tanrıya eş tutulmakta, daha doğrusu tanrısallığın en güçlü ögesi olmaktadır. Tanrı ve tanrısallık kavramının en güçlü nedenlerinden birinin bu gerçeklikte yattığı yoğunca gözlemlenmektedir.

Tanrı kavramına uygar toplumun yüklediği anlamı yeri geldiğinde yorumlayacağız. Mühim olan, neolitik toplumun zihniyetini büyük oranda işgal eden tanrısallıkların baskı, sömürü ve zorbalıkla, onun örtbas edilmesiyle ilgisinin bulunmadığıdır. Daha çok rahmet, şükran, bolluk, sevgi, coşku, işler kötüye gittiğinde korku ve ışık gibi kavramlarla bağlantılandırılarak, onlarla (yani doğayla, bilimsel olarak ekolojik davranılarak uyumlu geçinme, çevreci olma) uyumlu geçinmeye büyük önem verilmektedir. Gerekliğinde en değerli varlıklarını, kendilerinin bir parçası olan çocuklarını, genç erkek ve kızlarını kurban olarak sunmaktadırlar. Tanrının toplumsallık yönünü ise, eski klan toplumunda da kült kabul edilen ‘totem’, ‘tabu’ ve ‘mana’ gibi kavramlarla topluluğun atasal varlığının kendisi olarak kabul edilmektedir. Bir nevi ‘atacılık’, ‘anatanrıçalık’ dini olarak anlam bulmaktadır. Kutsallık ve saydığımız totem, tabu, mana kavramları tam tanrısallık sayılmasa da, zihniyetlerinin ağır bir bulutu olarak hep başlarının üstünde dolaşmaktadır. Kutsallığın da özünde yaşamları üzerinde etkili bulunan her şeye gösterilen ve huşu, coşku, bazen korku ve endişe içinde, bazen sevgi ve saygı, bazen acı ve ağlayış içinde gösterilen tutum vardır. Nesne ve anlamların yaşamları üzerindeki etkilerine biçtikleri değerdir. Ahlak olarak da yorumlayabiliriz. Zaten ahlakın temelinde de topluluklarını ayakta tuttuklarına inandıkları bu tanrı ve kutsallıklar vardır ve temel rol oynar. Topluluklar bu konuda çok ciddidir. En ufak kural ihlalinin, saygısızlığın, kurban sunmamanın felaketle sonuçlanacağına inanırlar. Yani tam ahlaki toplumdur.

Her ne kadar öz kültürleri haline getirdikleri bitkilerle evcilleştirdikleri hayvanları üzerinde bir toplumsal aiddiyet varsa da, buna mülkiyet denilemez. Mülkiyet nesnellik içerir. Ortada nesnel-öznel ayrımına yol açacak bir zihniyet henüz söz konusu değildir. Nesnel kendileri gibi sayılmaktadır. Birbirleri kendileri için ne kadar mülkse, kültüre ve evcilleşmeye çektikleri bitki ve hayvanlar da o denli mülktür. Dolayısıyla ciddi bir ekolojik ihlalden söz edilemez. Şüphesiz mülkiyete yol açacak bir başlangıç yapılmıştır. Ama bunun mülkiyete dönüştürülmesi başka koşullarda uzun süre sonra gerçekleştirilecektir. Anlattıklarımızdan neolitik toplumun ‘cennet’ olduğu anlamı çıkmaz. Toplumun kendisi henüz genç ve geleceğin belirsiz, sık değişen doğa koşullarından dolayı kırımlarla karşı karşıya olması nedeniyle tehlikeli durumdadır. Toplum bunun

bilincindedir. Zaten zihniyete damgasını vuran da budur. Buna çare olarak, çok safça da görölse, mitolojik ve dinsel boyutlu bir metafizik geliştirmek kaçınılmaz görünmektedir.

Ana-kadın çevresindeki kolektif yaşam ve ona dayalı kutsallık ve tanrısallık metafiziğinin anlamını bu yorumlar temelinde daha iyi anlayabiliriz. Ananın doğa gibi doğurganlığı, besleyiciliği, şefkati, yaşamdaki büyük yeri, hem maddi hem manevi kültürün başat ögesidir. Kocalığını bir yana bırakalım, erkeğın toplum kolektiviteleri üzerinde henüz ‘gölgesi’ bile yoktur, olamaz. Toplumun yaşam şekli buna izin vermemektedir. Dolayısıyla erkeğın hâkim cinsiyet, kocalık, mülk sahibi, devlet sahibi gibi vasıfları tamamen sosyal karakterlidir ve sonradan gelişecektir. Toplum demek ana-kadın, çocukları ve kardeşleri demektir. Muhtemel koca adayı erkek ise, yararlılığını kocalığı dışında bir marifetle, örneğın iyi avcılık ve bitki ve hayvan yetiştiriciliğiyle kanıtlanırsa üye olarak kabul görebilir. Karımın erkeği, çocukları babasıym gibi bir hak ve duygu henüz sosyal olgu olarak gelişmemiştir. Unutmayalım; babalık ve hatta analık, psikolojik boyutları hiç yoktur denilirse de, esas olarak sosyolojik kavram ve olgulardır, algılardır.

Neolitik toplum ne zaman darboğaza girdi veya açılmaya çalışıldı? Bu konuda iç ve dış nedenler temelinde yorumlar geliştirmek mümkündür. Erkeğın zayıflığı aşıp başarılı avcı ve etrafındaki maiyetiyle güçlü bir konumu yakalaması, anaerik düzeni tehdit etmiş olabilir. İyi bitki ve hayvan yetiştiriciliği de bu güce yol açmış olabilir. Ağırlıklı gözlemlerimiz ise, bize neolitik toplumun dış etkenli nedenlerle eritildiğini göstermektedir. şüphesiz bu etken, rahibin kutsal devlet toplumdur. Aşağı Mezopotamya ve Nil’in ilk uygar toplum öyküleri bu yaklaşımı büyük oranda doğrulayıcı niteliktedir. Kanıtlanarak anlatılmış gibi, gelişmiş neolitik toplum kültürüyle alüvyonlu topraklarda suni sulama teknikleri bu toplum için gerekli artık-ürüne yol açmıştır. Artık-ürünün büyüklüğü etrafında kentleşen yeni toplum devlet biçiminde örgütlenmiş, ağırlıklı olarak erkek gücüyle çok farklı bir pozisyonu yakalamıştır. Artan kentleşme metalaşma demektir. O da beraberinde ticareti getirir. Ticaret ise, koloniler şeklinde neolitik toplumun damarlarına sızarak, gittikçe artan biçimde metalaşmayı, değişim değerini (Neolitik toplumda nesnelere kullanım değeri geçerlidir. Değişim yerine ise armağan esastır), mülkiyeti yaygınlaştırıp çözölmesini hızlandırır. Uruk, Ur ve Asur kolonileri bu gerçeği çok açıkça kanıtlamaktadır.

Neolitiğın ana bölgesi Orta ve Yukarı Dicle-Fırat havzaları bu temelde uygarlığa katılmıştır. Gerek neolitik seviyeye erişmiş gerek erişmemiş diğer tüm klan toplulukları, ezici bir biçimde dıştan gelen uygar toplum saldırılarıyla; işgal, istila, sömürgecilik, asimilasyon ve yok etme yöntemleriyle karşılaşmışlardır. Gözlemlerimiz tüm insan topluluklarının yaşadığı bölgelerde bu yönlü gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Daha sonraki her alanda ve daha üst aşamalarda uygar toplumun saldırılarıyla toplumun kök hücreleri sayabileceğimiz neolitik toplum ve önceki dönemlerden kalmış olanlar çözölme süreçlerine girerek, günümüze kadar kalıntı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

şahsi düşünce, uygarlık öncesi toplumun asla bitirilip yok edilemeyeceğidir. Bu toplumlar çok güçlü olduklarından değil, tıpkı kök hücreler olgusunda rastladığımız gibi toplumsal varlığın onlarsız mümkün olmadığındandır. Uygar toplum ancak kendinden önceki toplumla birlikte var olabilir. Bu husus tıpkı işçi olmadan kapitalizmin olamayacağı gibi bir gerçekliktir. Uygar toplum varlığını ancak uygarlaşmamış veya yarı-uygarlaşmış toplumlara dayanarak diyalektik olarak da mümkün kılabilir. İmhalar, yok etmeler kısmen gerçekleşmiş olabilir. Ama tamamıyla gerçekleşmesi toplumsallığın doğasına aykırıdır.

Bununla birlikte tarih boyunca ayakta kalan neolitik toplumun ideolojik kültürünü küçümsemek gerekir. Analık hukuku, toplumsal dayanışma, kardeşlik, çıkarsız ve salt toplum amaçlı sevgi, saygı, iyilik düşüncesi yani ahlak, karşılıksız yardımlaşma, gerçek değer üretene ve toplumu yaşatanlara saygı, kutsallık ve tanrısallık kavramlarının saptırılmamış özüne bağlılık, komşuya saygı, eşitliğe ve özgür yaşama özlem gibi ölümsüz değerler bu toplumun temel varlık nedenleridir ve aynı zamanda toplumsal yaşam sürdükçe varlıklarını asla yitirmeyecek değerlerdir. Uygarlık değerleri baskı, sömürü, gasp, talan, tecavüz, katliam, vicdansızlık (ahlaksızlık), yok etme, eritme gibi çok sayıda toplum için gereksiz maddi ve manevi kültür öğeleriyle yüklü olduğundan, toplumdaki varlıkları geçicidir. Bunlar daha çok hastalıklı, sorunlu toplumun vasıflarıdır.

Özgürlük Sosyolojisi’nde uygarlıklı toplumun hasta ve çarpıtılmış değerlerinin aşılarak, geriye kalan kalıcı toplum değerleriyle nasıl özgür, eşit ve demokratik toplumla bütünleştirilebileceğini yorumlayacağız.

b- Uygar toplumu üç aşamalı yorumlamak öğretici olabilir. İlk, orta ve son aşamalar olarak. Fakat uygar toplumun bir bütün olduğunu, bu tür ayrımların çözümlemeler açısından kolaylık sağlayabileceğini, somutta ise karmaşıklığını ve bütünlüğünü ‘uzun süre’ açısından koruyacağını iyi bilmek gerekir.

Uygar topluma yakıştırılan kibarlık, incelik, centilmen, kurallara saygılı, ölçülü, planlı, akıllı, haklara bağlı, barışçıl gibi sıfatlar tamamen yakıştırırmadır ve sadece propaganda değeri taşır. Uygar toplumun gerçek yüzü şiddet, yalan, kandırma, kabalık, entrika, savaş, talan, esaret, yok etmeler, kulluk, vefasızlık, gasp, talan, vicdansızlık, hukuk tanımama, güç ilkesine tapınma, kutsallık ve tanrısalılık ilkesini bir avuç çıkarıcı azınlık için saptırıp kullanma, tecavüzkar, cinsiyetçi toplumsallık, bir taraf mal ve mülke boğulmuşken diğer tarafta açlık ve sefaletten ölme, geniş köle yığınları, avare köylüler, işsiz işçiler gibi yaşamın doğasına aykırı toplumsal hastalık ve çarpıklıklarla yüklüdür. Propagandanın gücüyle ve sahte, kötü bir metafizik yaklaşımla gerçek yüzünü gizlemek için sürekli örgütlü bir çaba harcar.

Daha bilimsel bir tanımla uygar toplum sıkça yapmaya çalıştığımız gibi, kentle birlikte sınıflaşmayla gerçekleşen, devlet adı verilen örgütle yönetilen toplumdur. Etnisite-aşiretteki akrabalık ve dayanışma en çok hiyerarşiye kadar bir toplumsal farklılaşmaya yol açar. Sınıf bölünmesi ve devlete erişim doğasına uymaz. Aşiret kültürü sınıflı devletli kültüre uymaz. Esas özü, artan artık-ürün üzerindeki tasarruftur. Artık-ürüne yol açan, başta toprak olmak üzere üretim araçları üzerindeki gasp veya mülkiyettir. Her zaman söylendiği gibi, mülkiyet toplumdan yapılan hırsızlıktır. Artık-ürün ise hırsızlığın karşılığıdır, ürünüdür. Devlet örgütlenmesi esas olarak bu mülkiyetin korunması ve artık-ürün toplamının sahiplerine dağıtılmasının kolektif aracıdır. Örgütlenmiş mülk, artık-ürün ve artık-değer sahipliğidir. Tabii bunun için tarih boyunca muazzam ordular, bürokrasiler, silahlar, meşrulaştırma araçları gerekmiştir. Kendine bağlı bilim, ütopya, felsefe, sanat, hukuk, ahlak, din türetilmiştir. Anlamsız bir metafizik tüm bu kategorilerin toplumsal rollerini ve özgür yaşamla bağlarını çarpıtmıştır. Uygar toplumun ideolojik ve maddi kültürle bağıntısı büyük bir karmaşa ve çarpıtmayı içermesine karşın, esas olan yapısallığıdır. Bu da maddi kültürün gittikçe artan varlığıdır. İdeolojik kültürün yokluğundan bahsetmiyoruz. Varlığının iki temel özelliği vardır: İkinci planda kalma ve çarpıklık.

Bu hususları kavramak için daha da açıklamak gerekir. Bilindiği üzere, yapısallık ve işlevsellik kabul gören bir 'anlambilimsellik' kavramıdır. Her yapının bir işlevi, her işlevin bir yapısı vardır. Kaos durumunda yapı ve işlev kriz yaşar. Dağılma ve çözülmeyle karşı karşıya kalır. Bazı geçici karışık yapılar ve çelişik işlevler de bu arada devreye girer. Bahsettiğim bu husus evrensel nitelik taşır. Örneğin suyun yapısallığı H₂O'dur. Evrenin hangi köşesinde olursak olalım, H₂O bileşimi oluşmuşsa, yapısallık kurulmuş demektir. İşlevsellik ise 'su' dediğimiz son derece saf, akışkan bir niteliktir. Donması veya buharlaşması, asıl yapısında bozulma ve dolayısıyla işlevselliğini yitirmesi veya sınırlandırması anlamına gelir. Tahta veya madenden bir masa yapmak yapısal bir çalışmadır. Masanın yararlılığı işlevselliğidir. Aynı tahta ve maden parçaları masa olmaktan çıkarsa işlevselliğini yitirir. Yok olmasalar da işlevleri yok olur. Yamuk yumuk masalar da mümkündür. Bu durumda da hem yapısal, hem işlevsel bozukluklar kaçınılmazdır.

Evrendeki her oluşum yapısal ve işlevsel olmayı birlikte taşıma gibi bir özelliğe sahiptir. En genel anlamıyla maddeyi yapı olarak yorumlarsak, bu yapıyı ayakta tutmak için hemen aklımıza enerji gelir. Enerji madde için işlevselliktir. Enerji-madde önceliğinde enerjinin esas olduğu bilimce kanıtlanmıştır. Maddi yapılar enerjisiz olmaz, ama enerji maddi yapısız da var olabilir. Maddenin yok olabileceği (yapısallık olarak), ama enerjinin yok edilemeyeceği daha anlaşılır bir husustur. Tabii enerjinin işlevselliğini geliştirmesi de maddi yapılanmaları bilebildiğimiz kadarıyla zorunlu kılmaktadır. Canlılık bile ancak belli, çok gelişmiş maddi yapılar ve ortamlarla bağlantılıdır. Maddi karşılığı olmayan, daha doğrusu maddi yapısallığı olmayan bir canlılık düşünülemez. Varsa biz bilemiyoruz. Genelleştirirsek, en gelişmiş maddi yapısallıkların karşılığı en gelişmiş bir işlevselliğe denk düşebilir.

Toplumdaki maddi yapı ve işlevselliğin karşılığı maddi kültür ve ideolojik kültürdür. Toplumsallığı yorumlamamız, uygar toplumdaki maddi yapının aşırı gelişkinliğine karşılık, işlevselliğini tam geliştiremediği gibi yitirdiğine, karşılık olarak yapıları da bozduğuna ilişkindir. Bunun temel nedeni ise, toplumsallığı mümkün kılan ana yapısal ve ideolojik kültürlere bağlı kalmaması, onları aşırı zorlamasıdır. Şuna benzetebiliriz: Suyun içine petrol karıştırmak suyu bozar ve su işlevselliğini yitirir. Petrol de su gibi akışkandır. Ama işlevi bambaşkadır. Maddi kültürün gelişmesi eğer ideolojik kültürün gelişmesiyle denk ve uyumluysa, bunun sakıncasını veya toplum üzerinde olumsuzluğunu söyleyemeyiz. Normalde olandır diyebiliriz. Fakat maddi kültürün gelişmesi ve çok dar bir toplumsal grubun elinde birikmesi durumunda ise, kesinlikle toplumun hem genelde yapısal ve işlevsel, hem de dar anlamda büyüyen maddi kültür ve eriyen ideolojik kültür anlamına gelir.

Bir örnekle fikrimizi daha iyi açıklayabiliriz. Mısır piramitleri dev maddi yapılarıdır. Fakat bunun karşılığı işlevselliğini, anlamlı yaşamını, özgürlüğünü, yani ideolojik kültürünü yitirmiş milyonlarca insandır. Uygarlık böyle bir şeydir. Dev yapılar inşa eder. Tapınaklar, kentler, surlar, köprüler, tarlalar, ambarlar, hatta ürünlerle büyüklüğünü görünür kılmış olabilir. Böyle toplumlar uygarlıklarca mümkündür. Fakat işlevselliği, ideolojik kültür değeri aynı toplumda arandığında, karşılaşılan şey ya bu değer yitkiliği ya da çarpıklaştırılmış halidir. Bir azınlık toplumun genelinden kopmuş, onu acımasız bir baskı ve istismar altına almış, ideolojik kültüründen ya kopartmış ya da çarpıtarak sunup asıl ideolojik kültür değerlerinden yoksun bırakmıştır.

Azınlığın beslendiği hem maddi hem ideolojik kültür ise, çifte yönlü hasta bir topluma yol açar. Maddeye boğulmuş, çevresel ve özgür bir ideolojiden ise tamamen kopmuştur. 'Toplumsal sorun' dediğim haller bu diyalektik gelişmenin sonucudur. Uygar toplum tam bu nedenle çevreden kopar. Sanıldığı gibi bu kopuş niteliksel veya nitelik olmayıp ontolojiktir. Yani uygar toplumun varlığı çevreden kopmayı zorunlu olarak gerektirir. Çevre ve ekoloji ister eski haliyle doğa-toplum bütünlüğü içinde, ister en bilimsel ifadeyle doğa-toplum bütünleşmesi biçiminde anlaşılın, gereksindiği toplum, uygarlığı oluşturan temel ölçütleri, yani sınıf-kent ve devletini aşmayı gerektirir. Kaba bir yok etme eyleminden bahsetmiyorum. Yeni bir toplumun maddi ve ideolojik kültürünün dengeli ve uyumlu olmasını varsayar. Toplumun içte dengeli ve uyumlu maddi ve ideolojik kültürü, doğayla bütünleşmesini özgürleşmiş doğa (Murray Bookchin'in deyişiyle 'üçüncü doğa') olarak gerçekleştirirken, aynı zamanda beraberinde uygar toplumun dengesiz doğa-toplum çelişkisinin aşılmasına da yol açar.

Bu genel kavramsal perspektif altında uygar toplumun ilk inşa dönemini yorumladığımızda, hemen tümünde dev bir maddi kültür görüngüsü olduğu görülür. Mısır'ın dev pramitleri, Sümerlerin zigguratları, Çin'in yeraltı şehri, Hintlilerin tapınakları, Latin Amerika'da benzer kent ve tapınaklar açıkça maddi kültürün varlığını sergiler. İçindeki mana, yani ideolojik kültür ise mumyalanmış cesetler, tanrı heykelleri, kralın öte dünyada da ordusuyla yürüyüşüdür. Anlam donmuş veya müthiş çarpıtılmıştır. Bu durumlarda insan psikolojisindeki 'ben' kavramına vurgu yapılarak da anlamlandırma yapılır. Ama asıl anlamın toplumsallıktaki dönüşümde yattığı açıktır. Toplum olmadan veya dönüşmeden böyle yapıların akla bile gelemeyeceği anlaşılır. Kralın tanrılaştırılması da bir zihniyet durumudur. Fakat çarpıtılmış ve toplumu var eden temel ideolojik zihniyeti yıkan bir zihniyettir. Gerçek toplumsal zihniyetin, ideolojik kültürün yıkılması pahasına, tek tanrılı dinlerin büyük bir öfkeyle ve varlık nedenleri olarak karşı çıktığı bir zihniyettir. Kentte üslenmiş ve kendini sınıf devleti olarak örgütlemiş olan bu toplumun büyük birikimini maddi kültür olarak; çarpık zihniyet, kötü metafizik, doğadan dışlanma, doğanın üstüne çıkma ve kendini tümüyle doğa dışında bir yaratıcılık olarak sunmasını ise ideolojik kültürün ikinci plana düşmesi ve çarpıtılması olarak yorumluyoruz.

Bu aşamanın tepkisiz, coşkulu, mucizevi ve acısız karşılandığını belirtmek mümkün değildir. Mitolojik anlatım gerçeğin çok gizlenmiş ifadesidir. Gerek mitoloji, gerek kutsal din belgeleri bir nevi direniş öyküleridir. Başlangıçtaki direnişi ideolojik kültürün başkaldırısı olarak yorumlamak anlamlı bir saptamadır. Direniş çok boyutludur. Öncelikle ev hapsine ve erkek bağımlılığına alınmasına karşı kadının büyük direnişi İnanna figüründe nettir. Kurulur kurulmaz kentlerin etrafının surlarla çevrilmesi, etnisitenin tam bir ideolojik kültür başkaldırısının sembolüdür. Yaratıcı tanrı ve kul insan anlayışı derinliğine çözümlendiğinde, büyük bir sınıf mücadelesinin verildiği görülecektir. Yaratıcı tanrı imalatı, asıl özünden boşaltılan doğa-tanrı anlayışının yerine ikame edilmiştir. Aslında yaratımla ilişkisi olmayan, ondan kopan yönetici sınıf, tam bir ideolojik çarpıtımla kendisini tam yaratıcı maskeli tanrılar olarak ilan eder, buna karşılık gerçek yaratıcı, anlamlı kutsallık ve tanrısallıklar sahibi toplum üyelerini dışkılarından yaratılmış olarak vasıflandırırken, büyük bir sınıf savaşımını da mitolojik dille ifade etmektedir.

İdeolojik kültürün büyük düşüşü bu anlatımlarda gizlidir. Uygarlığın ilk inşa mitolojik anlatımları, özellikle tanrı inşa maharetleri, sınıfsal mücadelenin ideolojik biçimi olarak okunabilir. O dönemin zaten başka bir anlatım dili de yoktur. Kent rekabetleri ve yakıp yıkımları şiddetli bir sosyal mücadeleye tanıklık etmektedir. Destan anlatımları, panteon düzenlenişleri, kent mimarileri, mezar yapımları sınıfsal uçurumu ve kırsal toplumla açılan mesafeyi net yansıtırlar. Firavun ve Nemrut öyküleri toplumun derinliğine yarılmasının belgeleridir. Aşiret ezgileri de uygarlık saldırıları karşısındaki zorluk ve çaresizliklerin izlerini taşır.

Uygar toplumun ilk inşa döneminden en derli toplu ve günümüze kadar ulaşan direnişlerin başında peygamberler geleneği gelir. Öyküleri Adem ve Havva'yla, yani ilk iki insanla başlatılan anlatımın tüm özellikleri ideolojik kültürün damgasını taşımaktadır. Adem'le Havva'yı neolitik toplum karşısında tanrılaşan uy-

garlık zihniyetinin kavranmasında doğru değerlendiresek, efendi-köle çatışmasının ilk ipuçlarını sunduklarını görürüz. Adem’le tanrı diyalogları ve Havva’yla ilişkileri, efendi-köle ayrışımı kadar ana-kadının ikinci plana düşüşünü sembolize ettikleri biçiminde yorumlayabiliriz. Nuh’un çıkışı, zorba efendi karşısında neolitik toplumu adeta gemiye yükleyerek uygarlığın ulaşamayacağı dağlık alanda yeniden inşasını anımsatır. Öykü zaten Sümer toplumunu ve ayakta kalmak için direnen neolitik toplumu anlatmaktadır. Bu iki peygamber geleneğinin başlangıcını uygar toplumun inşasına kadar taşımakla direnişin başından beri mevcudiyetini ve en az uygarlığın sürekliliği kadar bir sürekliliğe sahip olduklarını göstermektedir. Hanedan tarihleri üst sınıf tarihleri oldukları gibi, peygamberlik tarihleri daha çok direnen kültürler, kabileler ve kahramanlar tarihidir. Hepsinde ortak öge putperestliğe karşı çıkmalarıdır.

Uygar toplum putçuluğuyla totem ve benzeri kabile simgelerini ayırt etmek gerekir. Uygar toplumun panteonunda bir araya getirilen tanrılar, dönemin yönetici figürlerinin kopyaları gibidir. Zaten hepsi insan şeklindedir. Daha da ötesi, yönetici insanların ta kendileridir. İşte peygamberlerin bu figürlere saldırmalarıyla yöneticilere saldırmaları özde aynıdır. Anti-putperestlik anti-devletçiliktir. Kurumsallaşan toplumu sembolize eden tüm kavram ve simgelerine muhaliftir, direniştir. Rahiplerle siyasi krallıklar arasındaki kavga daha farklı niteliktedir. Rahipler krallardan inşa ettikleri toplumdan paylarını talep etmektedirler. Mücadeleleri üst tabaka arasında geçer. Devlet içi bir mücadeledir. İdeolojik kültürün yaratıcıları oldukları için, dolaylı da olsa peygamberleri etkilerler. Rahip esas olarak devletin din adamıdır. Sivil toplum onu pek ilgilendirmez. Peygamberlik, tersi ilişkiyi anlatır. Devlet dışındaki toplumun sözcüsüdür.

İbrahim peygamberle başlatılmak istenen ve Musa’yla kurumlaştırılan geleneğin özgün yanı, Mısır ve Sümer toplumundan tamamen kopma cesareti ve kendi toplumlarını kurma iradeleridir. Tam bir ideolojik kültür devrimiyle tanışıyoruz. Nemrut ve Firavun iki toplumun, devletin sembolik yönetici lakaplarıdır. Kurumlaşmış özellikleri vardır. Mutlak hâkimiyeti ifade ederler. İbrahim ve Musa bu hâkimiyeti tanımadıklarını kendi ideolojik kültürleriyle, yani zihniyet direnişleriyle açıklamış oluyorlar. Bu direniş dönem için değeri yüksek bir başkaldırıdır. Bugün nasıl “Başka bir dünya vardır” sloganı önemliyse, o dönemde Firavunlar ve Nemrut’ların resmi hâkim dünyaları dışında bir dünyanın var olduğunu ilan ediyorlar. Bunun için kendi cemaatleriyle yoğunca uğraşıyorlar. Öncelikle bir umut hareketidir. Bugünkü İsrail’in gücünün temelinde, en azından ideolojik kültür gıdasında bu öykünün payı küçümsenemez. İbrahimî gelenekteki tüm öykü ve ütop-yalar kabile düzenlerinin uygarlık tarafından önü kesilen yaşamlarını ve özlediklerini dile getirmektedir. Her iki uygarlıktan etkilenmişlerdir. Ama özde reddettiklerini iyi yorumlamak gerekir. Amaçları onlar gibi bir uygarlık inşaları değildir. İsrail krallarının rahipleriyle sürekli çatışmalarında bu gerçekliğin yeri önemlidir. Halen bu yönlü bir çekişme İsrail devlet ve toplumunda bütün şiddetiyle sürmektedir. Hititlerin, Mitannilerin, Asurların, Med-Perslerin, en nihayet Greko-Romenlerin de tarihsel şahitleridir. Hafızalarında bu uygarlıkların tortuları birikmiştir.

Tarih M.Ö. 1600-1200 yıllarını maddi kültürün ışıltılı bir dönemi olarak tasarlar. Hitit, Mısır ve Mitanniler arasındaki ilişkiler ilk uluslararası diplomasinin canlı örneklerini sunarlar. İbraniler bu sürecin en yakın ve bakıp anlamasını bilen kavmidir. İbrahim ve Musa’yı bu dönemin trafiğinden ayrı düşünmek tam anlaşılmasını eksik bırakır. Verdikleri cevap ideolojik kültürün cevabıdır.

İsa ve Muhammed bu gelenek içinde iki büyük reformatördür. İdeolojik kültürün yükselişindeki yerlerini sonraya bırakalım.

Babil ve Asur, maddi kültürün yükselişindeki iki önemli halkadır. Büyüyen şehir ve ticaret bu iki krallık döneminde büyük aşama sağlamıştır. Babil, kendi döneminin Paris’idir. Asurlar önce tüccar krallar, sonra imparatorluk inşa etmenin en gaddar temsilcisidir. Maddi toplumu Ortadoğu’da en iyi temsil eden yönetim geleneğidir. İdeolojik kültürü hem ikinci planda tutmada, hem çarpıtmada rol sahibidirler. Med-Pers geleneğinin dayandığı Zerdüş kültürü ideolojik kültüre tekrar başat yeri vermenin büyük mücadelesini vermiştir. Zerdüş-Buda-Sokrates üçlüsü birbirine çok yakın zaman sürelerinde hem büyük ahlak filozofları, hem maddi kültüre karşı ideolojik kültürün üstünlüğünü kendi şahıslarında temsil eden büyük bilge kişiliklerdir. Uygarlığın düşürdüğü insanlık vicdanının büyük uyandırıcıları ve seslendiricileridir. Kendi dönemlerinde olgunluk dönemine giren maddi kültür dünyasının ezici üstünlüğü karşısında başka dünyaların hem mümkün olduğunu, hem arayışçıları olduklarını yaşamlarıyla görkemli bir biçimde sundular.

Başta İskitler olmak üzere, çevre kültürlerinin ardı arkası gelmeyen direnişleri ve saldırıları, ideolojik kültürün kolay tüketilmeyeceğinin süregiden kanıtlarıdır. Semitik kültürden Amoritlerin, Aryen kültüründen Hurrilerin, Kuzey Kafkas kültürünü ise İskitlerin uygarlık karşısında temsilleri, direniş halkalarının da en az

uygarlık halkaları kadar kesintisiz ve güçlü olduklarını gösteriyor. Gotlar Roma uygarlığı için neyse, Amorit-Arap, Hurri-Med ve İskitler de Ortadoğu İmparatorlukları için aynı konumu ifade ederler. Hıristiyanlık benzeri birçok dinsel çıkış zaten Ortadoğu toplumsal direnişlerinde hiç eksik olmamıştır.

c- Greko-Romen uygar toplumu uygarlık tarihinin orta, olgunluk dönemini temsil eder. Klasik çağ uygarlığı da denilebilir. Uygarlık potansiyellerinin en parlak aktiflerini geliştirebilmişlerdir. Dönemine göre maddi kültürün en görkemli çağını yaratmışlardır. Daha önceki tüm maddi kültürlerin en başarılı sentezlerine ulaşan bu uygarlık kendi aşamalarının son sözleridir. Halen görkemlilik olarak Roma'yla kıyaslanabilecek maddi bir kültüre erişildiğini söylemek zordur. Bir devrim gibi gösterilen kapitalist endüstriyalizm uygarlık değil, uygarlığın hastalığıdır.

Atina dönemi ilkçağın ideolojik kültürünün sonunu da belirler. Felsefe bir yanıyla da bu gerçeğin sonucudur. Panteon canlılıklarını, yani ideolojik kültür değerini yitiren tanrıların mezarlığı gibidir. Her şeyde olduğu gibi zirvedeyken bu durumla karşılaşma anlaşılır. Her zirvenin sonu düşüştür.

Köleciliğin tam bir maddi kültür sistemi olduğu kesindir. İnsanlığın düşürülmesi bu sistemin esas özelliğidir. Bu kadar derinliğine düşüş hiçbir canlı dünyasında gözlenmez. Vicdan çöküşüne bu denli elverişlilik, maddi kültürün görkemi ve çekiciliğiyle yakından bağlantılıdır. Halen bu kültürün dev anıtları, yapıları karşısında ürpermek, diğer yandan hayranlık duymamak olası değildir. İnsan tanrılaşması ancak bu kadar olabilir. Fakat insan tanrılaşması insanları hedeflediğinde felakete dönüşür. Tanrılar için geri kalanlar kuldür. Toplumsal yarılmadaki, dolayısıyla mücadeledeki hiçbir çelişki ve mücadele açıktan bu denli boy göstermemiştir. Düşüşü daha iyi kavrayabilmek için Yunan klasik kültüründeki 'oğlancılık' olayı doğru çözümlenirse son derece öğreticidir. Kadın köleliğiyle bağı sadece cinselliğe sunum şeklinden ibaret değildir. Aynı sosyal olguyu paylaştıkları için bağ çarpıcıdır.

Kadın köleliğine daha yakından baktığımızda, çok ezici ve insanlıktan çıkarıcı yönü dikkat çeker. Eve kapatılma sadece bir mekânsal tutsaklık değildir. Hatta hapishane de değildir. Derinden tecavüze alınma durumunu ifade eder. İstenildiği kadar nişan, gelinlik törenleriyle derinliğindeki gerçek örtülmek istensin, bir günlük uygulama bile kendini bilen için insan onurunun bitimidir. Kadın binlerce yıllık üretimsel, eğitimsel, yönetimsel, özgürlüksel değerinden o kadar sistemli ve çok çeşitli şiddet araçlarıyla, ondan da fazla ideolojik düşürme (aşk söylemleri dahil) araçlarıyla hırpalanır ki, sonuç tam teslimiyetten ötedir. Kimliğini tümüyle yitirisi, bambaşka bir gerçeğe, 'kariya' dönüşmesidir. En sıradan bir erkeğin, dağ çobanının bile gözünde kadın sadece karı olabilir. Karı olmak ise, üzerinde sonsuz tasarruf hakkının (istediği an öldürme de dahil) doğması demektir. O sadece bir mülk değildir. Çok özel bir mülktür. Sahibi için küçük imparator olma potansiyelini taşır. Yeter ki kullanmasını bilsin.

Uygarlığı hazırlayan temel ayaklardan biri bu gerçeklikti. Maddi kültürün sınır tanımazlığının altındaki temel etkenlerden biri olması da bu gerçeklikle bağlantılıydı. Kadında yaşanan başarılı deneyim tüm topluma taşırılmak istendi. İkinci vahim etkileycilik buydu. Toplum, efendileri için karı gibi işlevsel olmalıydı. Toplumun karılaştırılmasının kapitalist sistemde tamamlandığını belirtmeye çalışacağız. Ama bu eylemin temeli ilk uygarlık aşamasında atılmış, Greko-Romen kültüründe ise başarılı toplum örneği olarak sunulmak istenmişti. Ancak erkeğin karılaştırılmasıyla toplumun karılaştırılmasından bahsedilebilirdi. Greko-Romen bunu iyice sezen ve tedbirini alan toplumdur. Kölelerin durumunun karıdan beter olduğu çokça bilinen husustur. Sorun köle olmayan erkeğin karılaştırılmasıydı. Enstest veya cinsel sapıklıktan, çifte cinsellikten bahsetmiyorum. Psikolojik boyutları, hatta biyolojik nedenleri olan bazı olguları, bahsetmek durumunda olduğum olaydan ayrı değerlendirmek gerekir. Klasik Yunan toplumundaki moda, her özgür genç erkeğin mutlaka bir sahibi, bir erkek partnerinin olmasıydı. Genç tecrübe kazanıncaya kadar partnerin sevgilisi olmalıydı. Daha önce değindiğim gibi, Sokrates bile bu olayda önemli olanın genç oğlanın çok kullanılması değil, o ruhu yaşaması olduğunu söyler. Zihniyet açıktır: Kölelik toplumu özgürlük, onur ilkesiyle bağdaşmayacağından, bu özellikler toplumdaki silinmeliydi. Çünkü toplumu tehdit ediyorlardı. Doğruydur da. İnsan özgürlüğü ve onurunun olduğu yerde kölelik yaşanmaz. Sistem bunu kavramıştı ve gereğini yapmak durumundaydı.

Şüphesiz Greko-Romen kültürü bu misyonu tamamlamadı. İçte özgür felsefi okullarla gelişen Hıristiyanlık, dışta ise etnisitenin ardı arkası kesilmeyen saldırı ve başkaldırıları toplumu başka durumlarla yüz yüze bırakacaktı. Maddi kültürün her şey olmadığını, her şeye gücünün yetmeyeceğinin işaretleri de az değildi. Toplum ancak kapitalizmde hiç 'oğlancılığa' gerek duyulmadan da karılaştırılabilecekti.

Kabile güçleriyle Hıristiyanların gözüpek ve sonsuz acılar pahasına direnişleri, esas olarak insanlık için tükeniş anlamına gelen topluma son vermek içindi. Sonraki uzlaşmalar direnişlerin ideolojik kültür değerini

ve hedefini göz ardı ettiremez. Maddi kültür bakımından hiçbir büyüklüğü olmayan bu hareketlerin daha sonraki büyük hamlelerini ideolojik kültürün yükselişi olarak görmek en doğru yorumdur. Benzeri örnek Sasani-İslam ve Turani göçlerin ilişki ve çatışmalarında da yaşanacaktı. Basit baskı ve sömürü terminolojisiyle toplumların derin düşüş ve yükselişlerini açıklayamayız. Yaşananlar daha kapsamlıdır. Kapitalizmin neden çözümlenemediği ve çözümediği, gereken kapsam derinliğine (uygar toplumun çözümüne) ulaşıl-mamakla yakından bağlantılıdır. Kapitalizme ilişkin çözümler, aysbergin su üstündeki kısmına benzer. Asıl kütle uygar toplumdur. O da su altında duruyor.

d- Hıristiyanlık ve İslam'ın uygarlık mı, değer (ahlak) mi oldukları tartışmalıdır. Halen büyük önemini koruyan bu sorunu aydınlatmak sanıldığı kadar kolay değildir. Bizzat kafa karışıklığı yaşayanlar, Hıristiyan-larla İslam teologları ve müminleridir. Nerede ve ne zamana kadar bir inanç ve ahlak sistemi oldukları, uy-gar toplum ve dışlanan toplumla ilişkilerinin ne olduğu, hangi anlamda uygarlık ve ona karşı muhalefet oluş-turdukları aydınlatılmayan hususların başında gelmektedir.

Sasani ve Greko-Romen imparatorluk koşullarında oluşan bu iki önemli inanç ve ahlak sistemi (benim yorumum), köleci sistemin dev boyutlara ulaşan maddi kültürüne ve çok yozlaşmış ideolojik değerlerine karşı büyük bir ideolojik kültür hamlesi anlamına gelir. Yeni bir uygar toplum inşası anlamına gelselerdi, klasik tüm inşalarda gözlemlendiği üzere kent ve sınıf oluşumlarını esas alırlardı. Kent ve sınıf hedefleri vardı. Fakat bunları kendi inanç ve ahlaki değerlerine kavuşturmak için hedeflemişlerdi; uygar toplumun kendisi olmak için değil. Ağırlıklı yanları iktidarı hedeflemek, yani maddi kültürü ele geçirmek değil, aksine ideolojik kültürle büyük bir dengesizliği yaşayan, anlamını yitirmiş dev boyutlu maddi kültür varlıklarına karşı insanlığı koruyan yeni bir ideolojik kültürün hegemonyasını sağlamaktı.

Dolayısıyla Hıristiyanlık ve İslam'ın çağlarını uygarlık sistemleri olarak nitelemek eksik ve yanlış an-lamaları beraberinde getirir.

Roma'nın çöküşünün sıradan veya herhangi bir uygarlık çöküşü olmadığını önemle belirtmek gerekir. Roma şahsında en az dört bin yıllık uygar toplum geleneği çökmüştür. Daha doğrusu çöktürülmüştür. Konu-muz çöküşün iç ve dış nedenlerini uzun boylu anlatmak olmadığından çok kısa değiniyoruz. Peşinde oldu-ğumuz husus, uygar toplum değerlerinin genel çöküşle bağları ve yeridir. Roma'nın Çin dışında (Ona da M.Ö. 100'lerden itibaren ulaşmıştı) tüm ilk ve klasik uygarlıkları temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Sadece kölelik kurumu açısından değil, tüm maddi ve manevi kültürüyle. Şu hususu da ehemmiyetle belirtmeliyim ki, toplumların olaysal günlük baskı ve sömürü durumlarının analizleri gerçeğin kapsamlı ele alınmamasının temel nedenidir. Pozitivizmin en büyük saptırması bu konudadır. Belki de Avrupa düşüncesinin en sakıncalı yönleri de bu pozitivist çıkışla ilgilidir. Toplumlarda maddi ve ideolojik kültür derinliği içinde, tüm çelişki ve çatışkılıyla, denge ve uyumsuzluklarıyla ele almadıkça, anlamlı bir yorumlama yapılamaz, dolayısıyla da-ha özgür bir yaşam için paradigmlar inşa edilemez.

Bu kavramsal bakış içinde Roma'yla birlikte hâkim olan dev boyutlara varmış maddi kültürüyle, ar-tık anlamlı yaşamla bağı kalmamış tüm ideolojik kültürle birlikte çökmüşlerdir. Zaten Roma'nın kent olarak mimari inşası bile kendinden önceki başta Mısır olmak üzere dört bin yıllık mimari geleneğin şahıkasıdır (doruğudur). Aynı biçimde Roma Panteonu, Sümer rahiplerinin dört bin yıl önceki zigguratlarının son katı-nın ve içindekilerin son ama en görkemli halidir. Bu hususları tespit etmek en azından benim açımdan zor değildir. Bu açıdan çöken maddi ve ideolojik kültürler en az dört bin yıllıktır. Yıkılışlarına ve bunu yıkan-ların kimliğine baktığımızda da benzer bir çözümlenmeyi geliştirebiliriz. İlk Amorit ve Hurri saldırılarından son Got saldırılarına kadar saldırılar da bir bütündür. Bunların direniş ve saldırı tarihleri de en az dört bin yıllık-tır. İçte Nuh peygamberden başlayıp Muhammed'e kadar geçen direniş de bir zincirin halkaları gibi uzun bir tarihe sahiptir. Sadece süreler açısından değil, yerleri de büyük anlamlar içerir. Arabistan çölleriyle Toros-Zagros eteklerine dayalı olmak, Orta Asya çölleriyle Avrupa orman derinliklerine dayalı olmak, göç kabile-leri için maddi ve manevi kültür oluşumlarında derin izler bırakır. Her peygamber öyküsü, etrafındaki cema-atin ne zorluklar pahasına oluştuğunu gösterir. Avrupa merkezli sosyoloji bu konuları gündemine bile almak istemiyor. Bu yüzden Avrupa merkezli bilgi yapıları demek pek yanlış sayılmaz. Uygarlık tarihinin anlamlı bir yorumu olmadan Roma'yı, Roma'nın gerçek bir tarihini inşa etmeden Avrupa'nın maddi ve ideolojik kültürünün kaynaklarını tanımlayamayız.

Tarih Roma'nın çöküşünden önceki iki yüz yılı da karanlık ve karmaşa yüzyılları olarak değerlendirir. Dolayısıyla yıkılışlar yıllık olaysal zamanların işi değildir.

Roma'nın doğudaki ikizi veya benzeri olan Sasani İmparatorluğu için de aynı yorumlar geliştirilebilir. Sümer rahip devletinin doğusundaki öyküsüdür. Sadece bünyesindeki Zerdüştik öge ahlaki karakterini sınırlı da olsa güçlü kılmıştır. Fakat nasıl Buda racaların süper anlam garibesi maddi kültürel ağırlıklı uygar toplum inşalarını önleyemediyse, yine Sokrates Atina kültürünün ahlaki temeldeki bozukluğunu gideremediyse, Zerdüş de devasa boyutlu Pers ve Sasani maddi kültürlerinin şatafatını engelleyememiştir. Tarih İran Sasani İmparatorluğunun son dönemlerinin Roma'dan farksız olduğunu belirtmektedir. Kuzeydoğudan Turani saldırılar, içte inanç ve mezhep kaynaşmaları sonunu getirmek üzereydi. Güçlü bir ideolojik kültür çıkışı olan Mani hareketi (M.S. 250'ler) tasfiye edilince, gerekli gençlik aşısından da mahrum kaldı. Eğer İslam'ın birkaç cengi olmasaydı, Nasturi rahiplerinin de tıpkı Batıdaki Katolik rahipleri gibi (Bir dönemin maddi kültür imparatorları gibi, artık manevi kültür adına imparatorları olmuşlardı) İran ve başkentinin ideolojik kültürel fethini tamamlamak üzereydiler. İslami fetih bu gelişmeyi önledi.

İki büyük köleci uygarlığın çöküş anlamını böyle tanımladıktan sonra, gelelim ideolojik alternatif diye kendisini tanımlayan iki ünlü hareketin, İslamiyet ve Hıristiyanlığın çıkış koşulları ve tanımlanmalarına.

Roma kendi resmi toplumunu inşa ederken, çok geniş marjinal kesimleri de beraberinde ortaya çıkardı. Bunlar geleneksel kavimsel göç grupları değildi. Herhangi bir etnik özellikleri de ihtiva etmiyorlardı. Deklase, ayaktakımı, Romalıların deyişiyle 'proleter' denen yeni gruplardı. İdeolojili gruplar sayılmazlardı. Tam bir boşluk içinde yüzüyorlardı. Bir nevi köleciliğin işsizleriydi. Hangi ideoloji kendilerine el atsa taban bulabilirdi. Roma'nın imparatorluk döneminde ortam bunlarla kaynıyordu. Tarihte ilk defa yeni sosyal bir tabaka oluşturmuşlardı. Yavaş yavaş bunların taban teşkil ettiği tarikatlar oluşuyordu. İsa'dan az önce Esseniler gibi.

İsa'nın gerçek bir insan mı, yoksa ortamın dayattığı bir figür mü olduğu sorusu halen tartışılıyor. Bu konumuz açısından önemli değildir. İsa'nın teorik veya somut olarak doğuş yıllarında, Roma ilk imparator Augustus şahsında zirve yapmıştı. Doğu Akdeniz'in fethi kabilinden küçük Yahudi Krallığı da daha önceki büyük direnişler sonunda fethedilmişti. Genel valilikle idare ediliyordu. İşbirlikçilik üst tabakaların ustası oldukları bir eğilimdi. Yahudi işbirlikçiliği de daha Nemrut ve Firavunlar döneminden beri tecrübe sahibi olduğuna göre, Roma işbirlikçiliğinde de güçlük çekmeyecekti. Buna mukabil yine İbrahim ve Musa'dan beri güçlü bir özgürlük eğilimi de her zaman vardı. İsa bu geleneğin devamıydı. Kudüs her zaman taç giymeye hazır bir kız gibi tasvir edilir. İsa'nın da ideolojik anlamda bu kıza talip olduğunu anlatımlarından anlamaktayız. Son hareketi ve bunun çarmıhla sonuçlanmasının da bu tür bir amaçtan kaynaklandığı biçiminde yorumlanabilir. Başlangıçta ne herhangi derli toplu bir örgütsel hareket, ne de ideolojik manifesto söz konusudur. Son derece gevşek bağlarla kendine bağlı benzer konumda bir küçük grubu vardır. Bunlar havariler denilen ilk öncüler oluyor. Hiyerarşik, etnik ve resmiyette bir yerleri tuttıkları söylenemez. Çarmıh, bölgede sıkça uygulanmış bir cezalandırma sistemidir. Roma'nın korkunç bir icadıdır: Aslanlara parçalatma gibi. Bundan korkan grubun Suriye içlerine ve kıyılarına ilk elde kaçtıkları biliniyor. İbrahim'in de Nemrut korkusundan ötürü tersine, Kudüs'ün de sonradan inşa edileceği alana hareketi vardır. Bu dönemlerde benzer birçok iniş ve çıkışların olması doğaldır. Ancak bir yüzyıl sonra ilk İncil taslakları oluşturuluyor. Mesela bugün ortada olmayan Marcior İncil'i bunlardan ilk taslaktır.

Roma'nın imparatorluk izine bağlı olarak, 2. ve 3. yüzyıllarda ilk 'aziz'ler ortaya çıkıyor. 4. yüzyıl tam bir Hıristiyanlık yüzyılıdır. İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesiyle hem 'aziz'lerin varlığında ve hem de inanmış grupların sayısında bir patlama yaşanıyor. Bu dönemde ilk mezhep ayrışmaları ve resmi Hıristiyanlık (Devlet Hıristiyanlığı) gündeme geliyor. Bilindiği gibi Hıristiyanlıkta 'üçlü teslis inancı' hâkimdir. Baba, ana ve oğul tanrı figürleri olarak yorumlanabilir. Konumuz teolojik tartışma olmamakla birlikte, bu inancın temellerinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir. Sümerler bu inancı zigguratlara taşıyan ilk toplumdur. Ana-Tanrıça 'İnanna', Baba Tanrı 'En' ve Oğul Tanrı 'Enki' ilk dile gelecek panteon üçlüsüdür. Dolayısıyla ve sıkça söylenen Hıristiyanlığın paganizmden güçlü etkilendiği söylemi yabana atılamaz. Fakat daha da ilginç olan, İsa'nın kendisinin İbrani gelenekten gelmesi veya öyle sayılmasıdır. İbrahimî gelenek paganizmle şiddetle çelişir. İsa adına direnen dinsel akımda ise, sanki iki gelenek uzlaşmış gibidir. Bence doğru yorum da budur.

Kafaları karıştıran bu husus daha sonra büyük mezhep tartışmalarına, parçalanma ve çatışmalarına yol açmıştır. Çatışmanın özünde İsa'nın tanrısal özden mi, yoksa insani özden mi sayılacağı vardır. Bu ayrım yorumlandığında da, tanrısal özden diyenlerin daha çok resmi Hıristiyanlığı kabullenenler olduğudur. 'Konstantin'in kendisi bu yorumu, yani İsa'nın tanrısal olduğunu kabul edenlerdendir. Bilindiği üzere devlet tan-

rısallığı resmileşen tanrısallıktır. Temellerini de Sümer rahipleri atmıştır. Dinlerin ilk defa iki toplumsal temele göre ayrışması Sümerlerle başlar. İnsan tanrısallığı ise neolitik toplum kültüründen kalmadır ya da o kültürden önemli kalıntılar barındırır. Paganizmin de böyle yanları vardır. Diğer taraf, yani İsa'nın insan karakterli olduğunu iddia edenler ise, onun dışındaki devletleşmemiş grupların yorumudur ya da dinsel eğilimidir. Tıpkı Müslümanlıkta resmi Sünni mezheple (devlet dini) Alevi mezhep (devlet dışı toplumun dini) arasındaki ayrım gibi.

Hıristiyanlık'ta dördüncü yüzyılda iki büyük dönüşüm yaşanıyor. Birincisi, devlet dinine dönüşmesidir. Bu aynı zamanda uygarlık dini haline gelmiş biçimidir. Roma maddi kültürünün yaşamış olduğu büyük manevi kriz, yani meşruiyet krizi böylelikle aşılma istenmiştir. Diğer kitleselleşmesidir. İlk yüzyıllardaki dar aziz gruplarının inancı olmaktan çıkmış, büyük halk gruplarının resmi veya gayri resmi dini olmuştur. Ermeniler, Asuriler, Helenler ve Latinler Hıristiyanlığı benimseyen ilk akla gelen halklardır.

Ortaçağ denen ünlü zaman 'süre'sine böyle giriliyor: Yani bir yandan çökmüş orjinal Roma, onun yerine Hıristiyan meşrutiyetine dayanan Konstantin Roma'sı; diğer yandan büyük ideolojik kültür hamlesi olarak Hıristiyanlığın çıkışı gibi büyümesi. Karanlık çağ denen sürenin bu iki aktörü, Hıristiyanlığın içerdiği 'üçlü teslis' inancının gereğini sergilemektedir: Resmi tanrılı dinle gayri resmi tanrıların dini. Tarihi bölünme ortaçağda da dönüşmüş olarak sürmektedir. Aralarındaki çatışma da çok kanlı geçmiştir. Daha önceki paganistlerle olan çatışma Tanrısız İsa'yla İnsan İsa arasına kaymıştır. Son tahlilde olan, uygarlık güçleriyle sınıfsal ve etniksel güçler arasındaki eski mücadele geleneğinin yeni koşullarda yeni maskeler altında sürdürülmesidir.

Bu bölünmeye ilişkin daha açık bir yorum, yeni ideolojik kültürel hamlenin derin tarihi temelleri olan bir kesiminin uygarlaştığı, maddi kültürle uzlaştığı, böylelikle yozlaştığı, diğer bölümünün ise uzlaşmaktan kaçındığı, ideolojik-kültürel hegemonya peşinde koşmaya devam ettiği biçimindedir.

Roma'nın çöküşünden sonra geçen yaklaşık bin yıllık bir süreyi, yani M.S. 500-1500 yılları arası dönemini, maddi kültürün üstünlüğünü devam ettirmek isteyen eğilimle ideolojik kültürün üstünlüğünden vazgeçmek istemeyen eğilim arasındaki büyük çekişme, çatışma ve uzlaşmalar dönemi olarak yorumlamak tarihi realiteye daha yetkin yanıt verecek niteliktedir. 'Karanlık ortaçağ' veya 'feodal çağ' yorumları realitenin kısmi yanıtları olabilir.

Bu bin yılın esas niteliğini Roma'nın maddi kültürünün çöküşü belirler. Doğan boşluğu Hıristiyanlık veya başka ideolojik kültürle maddi kültür unsurları doldurmuş mudur sorusuna verilecek yanıtlar daha yetkin bir değerlendirmeye imkân verebilir.

Maddi kültür öğeleri olarak Doğuda Bizans, Batıda, daha doğrusu tüm Avrupa'da yeni inşa edilen kent-çik hamleleri vardır. Gerçekten de Avrupa'nın maddi kültür tarihlerini bu kent hareketlerine bağlayabiliriz. Paris gibi bir kentin en eski kökenini 4. yüzyılda bir Roma yerleşimi olarak değerlendirirsek, M.S. 1500'lere geldiğimizde bir maddi kültür hâkimiyetinden bahsedemeyiz. Ortaya çıkan kentler Roma'yla kıyaslanamayacağı gibi, M.Ö. 3000-2000 Mezopotamya'sıyla M.Ö. 600-300 Ege'sinin iki tarafındaki kent yapılarını fazla aşmış değildir. İnşa edilen şatolar M.Ö. 2000-1500'lerde Toros-Zagros sistemlerindeki kale ve şatoları fazla aşmış olmaktan uzaktır. Özcesi Avrupa'nın 500-1500 dönemindeki kentliliği 'karanlık çağ' aşma yeteneğinde olmadığı gibi, yeni manevi kültürün, Hıristiyanlığın ideolojik kültür hegemonyasının daha başat olduğunu belirleyebiliriz. Üstünlüğün Hıristiyanlıkta olması şüphesiz Avrupa tarihi için çok önemlidir. Tarihçilerin bu dönemi Avrupa'nın maddi kültürce fethi yerine, manevi kültürle, yani Hıristiyan inanç ve moral değerleriyle fethi olarak yorumlamaları daha isabetlidir.

Asıl önemli soru, neden Roma'nın ancak iki bin yıl önceki maddi kültür düzeyinde kaldığıdır. Daha da önemlisi, Hıristiyanlık gibi mevcut ideolojik kültür ihtiyacını, açıklığını pek giderecek durumda olmayan bir inanç ve moral değerler sisteminin neden Avrupa'yı fethetme başarısı gösterdiği. Önemli bir neden Avrupa'nın neolitik bakireliğidir. Ne ekersen biçebilirsin. Zaten bin yıllık tarih bu gerçeği kanıtlamıştır. İkinci neden dış kökenli olabilir: Türklerin hem İslam hem pagan olarak saldırı tehditleriyle, Arapların güneyden Sicilya ve İspanya üzerinden saldırı tehditleri. Bu iki etken birleşince, Avrupa ortaçağını, 'karanlığının' uzun süresini daha iyi anlamak mümkündür. Hıristiyanlığa ihtiyaç vardı. Çünkü paganizm Roma'yla çökmüştü. Hıristiyanlık kendi öncesindeki Avrupa paganizminin inanç ve moral olarak anlam yetersizliğini çoktan ortaya koymuştu. Böylelikle Hıristiyanlığın ideolojik-kültürel öğe olarak hegemonyacılığı için koşullar olumluydu. Hıristiyanlığın maddi kültürü her zaman Roma'nın yanında sönük kalmıştır. Doğudaki maddi kültürle de boy ölçüşemezdi. Neolitikten çıkan topluluklarla görkemli Paris'ler olamazdı. Bence bu iki yetersizlik,

yani Hıristiyanlığın ideolojik kültür açlığını giderecek bir sistem olmaktan çok uzak bulunmasıyla kent yapısının birkaç bin yıllık öncesi seviyesinde kalması, Avrupa'nın '16. yüzyıldaki büyük maddi hamlesi'nin yolunu açmıştır.

Maddi kültürün büyük hamle yapmasıyla ideolojik kültür olarak Hıristiyan hegemonyacılığı arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kaldı ki, büyük din ve mezhep çatışmaları bu gerçekliğin doğrulanmasıdır. Avrupa kapitalizmi, müthiş bir maddi kültür hamlesi olarak, güçlü ideolojik öğelerden yoksun olan Hıristiyanlığın zaafalarını iyi kullanmış; daha önceki hiçbir uygarlığın cesaret edemediği, kendini hep gizlemiş, toplumların çatlaklarındaki boşluklardan yararlanarak kendini ayakta tutmuş olan emtialaşmayı -değişim değeri kazanma-, tüccar-kâr 'tarikati'nı resmi uygarlık gücü haline getirerek yeni bir çağ inşa etmeyi başarmıştır. Bu anlamıyla Roma maddi kültürün orta aşamasından son aşamaya geçebilmiştir. Kapitalist modernite denen bu çağı uygarlığın krizi mi veya kanserleşmesi biçimi ya da son yaşlılık evresi olarak mı yorumlayacağımızı bundan sonraki bölümde kapsamlıca değerlendireceğiz

İslam'ın öyküsü daha çetrefilli bir konudur. Gerek hızla uygarlaşması, gerek daha ilk günlerinden itibaren Yahudilik ve Hıristiyanlıkla çatışması ve kendi içinde mezhep çatışmalarına derinliğine karışması, sorunun karmaşıklığını göstermeye yeterlidir.

Muhammed öncesi iki yüzyıl, daha önce belirttiğimiz gibi, köleci uygarlığın son aşamasının krizi olarak da yorumlanabilir. Hıristiyanlık bu krizden güçlenerek çıkmıştı. İlk büyük yoksul sosyal kesimlerin örgütü olmayı başarmıştı. Gerçekten bu yüzyılları manastırlarla doldurmuş, yoksul halkların bile ilgisini sağlamıştı. Bir alternatif güç olmayı başarmıştı. Birçok sorunları da olsa, aynı kökenden geldikleri için İslam'la birlikte bu sorunları da değerlendirerek, başka alternatif olasılıkları ve İslam'ın çıkışını yorumlayarak bu bölümü tamamlamak durumundayım.

İslamiyet'in çıkışını yorumlamak birçok unsura başvurmayı gerektirir. Birincisi, İslamiyet İbrahimî gelenegın son dinidir. Kendisini öyle inşa eder. Böylelikle temellerini en az iki bin yıl önceki İbrahim tarzlı bir çıkışta bulur. Bundan çıkan sonuç, Arap-Yahudi çatışmasının bir anlamda aynı dinin iki mezhebi arasındaki çatışma olduğudur. İkincisi, içinden çıktığı Mekke'deki zihniyeti cahiliye çağı olarak değerlendirir. Bir nevi Mekke paganizmi eleştirisidir. Üçüncüsü, bizzat Muhammed, Nasturi rahipleriyle diyaloglarda bulunmakla Hıristiyanlıkla da bağlantılandırılabilir. Dördüncüsü, tüccar Hatice'nin hem bir çalışanı, hem sonradan eşi olarak ticaretle bağına açıklar. Beşincisi, Araplarda hep gündemde olan, temellerini binlerce yıl öncesinden alan kabilecilik ortamından şiddetle etkilenmiştir. Altıncısı, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının son debdebeli çağını yaşamıştır.

Birçok tali unsurla birlikte bu ana unsurların İslamiyet çıkışı üzerindeki etkisi hakkında ciltler dolusu yazılabilir. Bununla belirtmek istediğimiz, İslamiyet'in 'çölde bir mucizenin' gelişmesi olmayıp, güçlü maddi ve tarihi koşulların ürünü olduğudur. Gücü kadar güçsüzlüğü de bu koşullarla bağlantılıdır. Ne ilk Sümer ne son Roma gibi bir uygarlık sentezi olmayıp, ağır basan yanı bir inanç ve ahlaki hareket olmasıdır. Muhammed'in kendisi İbrahim, Musa ve İsa gibi belirsiz bir şahsiyet değildir. Birçok hususiyeti bilinmektedir. Mesajı olan 'Kuran'ın kendisi herhangi bir kavme, kabileye, sınıfa hitap etmeyip tüm insanlığı hedefler. Kuran'da kendini en çok duyuran kavram olan 'Allah' kelimesi, aslında teolojik çalışmaların baş konusu olmak durumundadır. Muhammed bu kavramın derin etkisindedir. Tüm âlemlerin 'Rabbi', yani efendisi olarak değerlendirilmektedir. Kelime Kitabı Mukaddes'te çok geçer. Bu kadar kavramsal büyüklüğü olan Allah kelimesi, sosyolojik olarak doğa tanrısallığıyla toplumsal tanrısallığı birleştirme kapasitesindedir. Barındırdığı doksan dokuz sıfat, doğa ve toplumsal güçlerin birleşik etkisini ifade eder. Mensuplarının 'ebedi emir ve yasa' olarak anlamak istediği hususlar son derece bulanıktır. Toplumsal kökenli vasıfların geçiciliği kadar, her doğa görünümünün yasa değeri olamaz. Kaldı ki, yasacılığın kendisi Yahudi kabileciliğinin aşırı kural-salcılığının bir sonucudur. Toplumda her zaman ağır basan 'eğilimler'den bahsedilebilir. Daha sonra İslam toplumundaki büyük tutuculuğa bu yasacılık anlayışı yol açacaktır. Belki kabile anarşizmini aşmak için katı yasacılık toplumsal gelişme için yararlı olmuştur. Fakat toplumsal gelişmenin hızlı karakteri göz önüne getirildiğinde, bu ümmet anlayışının tehlikesi kendiliğinden anlaşılır.

Muhammed'in güçlü Allah inancı onun metafizik gücünü belirler. En azından üstünde güç tanımakla Sümer'den Roma'ya kadar tanıdık olduğumuz tanrı olmak hastalığına tutulmaz. İsa'nın tanrıçılığı üzerindeki büyük kavgayla karşılaştığımızda, Muhammed'in yaklaşımı daha ileridir. Fakat Musevi katılığını aşaması olumsuz yanındır. Bunun ağır faturası Arap-İsrail çatışmasında ödenmektedir.

Muhammed'in inşa etmek istediği toplumun maddi kültür ağırlıklı mı olduğu, ideolojik yanının mı baskın olduğu tartışılmaya değerdir. Hıristiyanlıkta ahlaki öge öne çıkarken, İslam'da bana göre güçlü bir denge kurulmuştur. Muhtevası ne kadar yetersiz ve tartışılır da olsa, maddi ve ideolojik kültür denklığı İslam'ın güçlü yanı olabilir. Zaten bizzat Muhammed'in "Yarın ölecekmiş gibi ahret için çalış, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalış" hadisi bu yapısallığı iyice açıklar. Klasik Roma, Bizans, Sasani, hatta eski Firavun ve Nemrut düzenlerini istemediği, onları şiddetle eleştirdiği bilinmektedir. Bu yönüyle güçlü bir uygarlık eleştiricisidir. Fakat gerek çağının maddi koşulları, gerek ideolojik kapasitesi onun 'site' anlayışını açıklamaya yetmez. Zamanımızdaki sosyalistlerin alternatif geliştiremeyeişine benziyor. Ama ahlaka çok büyük çağrı yapması, uygar toplumun hastalıklarının tamamen farkında olduğunu gösterir. Bu yönüyle güçlü bir reformcu, hatta devrimcidir. Ahlakın egemen olmadığı toplumu tanımamaktadır. Sermaye faizine getirdiği kurallar, kapitalist toplumun hastalık halindeki gelişimine de engeldir. Muhammed'in yapısından ilk elden bu hususlarda Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin önünde olduğunu yorumlayabiliriz. Kölelik karşıtı eğilimi bilinmektedir. Son derece şefkatli ve azat etme yanlısıdır. Kadın yaklaşımı özgür ve eşitçi olmaktan uzak olmakla birlikte, kadının derin köleliğinden de nefret etmektedir. Birçok eş ve cariye sahibi olmasından çıkaracağımız sonuç bu iki eğilimi de barındırır. Toplumda mülkiyet ve sınıf farklarını tanır, ama tam bir sosyal-demokrat gibi aşırı vergilerle tekelleşme ve toplumsal hâkimiyetlerini önlemeye çalışır.

Bu çok kısa özetle Muhammed ve İslam'ın çok ustaca ne dengesiz bir maddi kültürden yana olduğu, ne de salt ideolojik kültür olarak kalmak istediği rahatlıkla belirtilebilir. Bu yönü hem uygarlık güçlerine, hem de diğer ideolojik-kültürel oluşumlara karşı neden güçlendiğini iyice açıklar. Belki de Sümer ve Mısır rahipleri dışında hiçbir toplumsal hareket İslam kadar maddi ve ideolojik kültür birlikteliğini sürdürme ustalığını yakalayamamıştır. Eğer bugün halen radikal veya siyasi İslam'ın güçlenmesinden bahsediyorsak, bu yapısal özelliğini de iyi kavramak zorundayız.

Roma ve Sasani çöküşünden sonra, maddi ve ideolojik kültürdeki gelişme ve dönüşümleri tekrar yorumlamakta yarar vardır.

Dört bin yıllık kölelik sisteminin insanlığın vicdanı, yani ahlaki üzerinde derin tahribatlarla birlikte büyük boşluklar açtığı, son düzenlemesini Roma'nın yaptığı hukuki düzenlemelerin bu boşluğu dolduramadığı zaten çöküşünden bellidir. İnanç dünyasında da büyük boşluk doğduğu açıktır. Dört bin yıldır yine inandırılmak istenen tanrıların hiç de sandıkları gibi olmadıkları açığa çıkmıştı. Putçuluk eski kutsallığını yitirmişti. İddia edilir ki, en iyi Jüpiter heykellerinin bile para etmedikleri bir zamana gelinmişti. Dev maddi yapılar geriye yıkılmış bir insanlık bırakmıştı.

Sürekli savaşlar barışı bir ütopya haline getirmişti. Dönemin tam bir kriz ve kaos hali olduğu söylenebilir. Eski kural ve yaşam biçimleri değerlerini yitirirken, yenileri pek yoktu. Herkes bir kurtuluş mesajını bekler hale gelmişti. Ortam cennet ve cehennem kavramlarını hissettirir nitelikteydi. Merkezde işsiz kalan, bırakılmış olan köle yığınlarıyla çevredeki göçebe kavimlerin hareketleri yoğunlaşmıştı. Tarihi kurtuluşçu mesajın iyi yankı bulacağı ideal bir ortama gelinmişti. Büyük hareketlerin çıkmasının şafak vaktiydi. Bu koşullar altında acil ihtiyaç, günümüz üslubuyla yeni ütopya ve programlardı. Büyük hareketler büyük ütopya ve programların sonucu olabilir. Daha önceki tüm uygarlık tarihi boyunca kurtuluş ütopyaları ve programlarına ihtiyaç duyuluyordu. Zaten içte ve dışta yaşadıkları hareketlerin her zaman bir ütopya ve pratik kurtuluş reçeteleri vardı. Fakat sistem olarak köleciliğin yapısal ve işlevsel krizi bu sefer çok derindi. Yeni kölecilik sistemleriyle yürütülecek konumdan, koşullardan çıkmıştı.

Böylesi koşullar altında insanlık vicdanıyla birlikte zihniyeti büyük susamışlık içindedir. Sistemi ayakta tutan son maddi yapılar da sürdürülemez bir konuma gelince, dünya dinleri (bütün insanlık vicdan ve zihnine hitap eden kurtuluş mesajları) için koşullar tamamlanmış demektir. İçine girilecek çağ yeni bir kölelik olmayacaksa, nasıl birşey olacak sorusu epey merak uyandırıcıdır.

Feodal toplum üzerine çok şey söylenmiştir. Eski kölecilik sisteminin sonrasında geldiği söyleniyor. Ama dayandığı beyliklerin aynı tipte olanları M.Ö. 4000'lere kadar götürülebilir. Şatoları içinse rahatlıkla M.Ö. 2000 yıllarında daha sağlamlarının kurulduğu hatırlatılabilir. Çoğunun etrafındaki köylülük ve hizmetçiler grubu eskiden de her yerde oluşmuştu. İmparatorlukların dağılma durumlarında ya da bir etnisite topluluğu içindeki hiyerarşilerden biri rahatlıkla beyliğini kurabilirdi. Roma ve Sasanilerden sonra kurulan küçük yapıları devletçiklerin eski dönemlerindeki kadar farklı değildi. İmparatorluklar bunların azı veya çoğunun birliğinden, federasyon veya konfederasyonlarından başka bir şey değildi. Köyler ve zihniyetleri en azından neolitikumun kurumlaştığı M.Ö. 6000 yıllarındaki kadar farklı değildi. Kadın-erkek ilişkilerinde değişen bir

şey yoktu. Serf ve senyör ilişkileri en eski dönemlerinden beri bey ve bendeleri ilişkilerinden farklı değildi. Mülkiyet aynı mülkiyetti. Üretim araçlarında devrimsel bir durum yoktu. Yönetimlerin yapısı ve tanrılarından bolca bahsettik. O halde M.S. 5. ve 6. yüzyıllardan sonra oluşan maddi düzenleri yeni bir uygarlık saymak zordur. Nitekim Avrupa'daki kent yapıları yeni bir uygarlık için hiç yeterli değildir. Kurulan imparatorluklar övüle övüle söylendiği gibi olmayıp Roma kalıntılarından başka anlama gelmiyordu.

Doğudakiler için de aynı şeyler söylenebilir. Bunlara kapitalizmden önceki sistemin kalıntıları demek bana daha anlamlı gelmektedir. Kalıntı, yıkılmış bir harabede arta kalan evler veya mahallecikler gibi bir şeydir. En çok olsa olsa eskinin revizyonundan öteye gitmezler. Bununla birlikte kapitalizmden önceki maddi yapılanmaları inkâr etmemek gerekir. Kapitalizme geçiş yapılanmaları farklı olabilir. Avrupa'nın özellikle M.S. 10. yüzyıldan sonraki kentleşmeleri kapitalizmi haber verir nitelikteydi. O halde ne 'feodalizm', ne 'karanlık ortaçağ' kavramlarına fazla takılmamak daha öğretici olabilir. Daha doğruya yakın bir yorum, dört bin yıllık maskeli tanrılar ve kullaştırılmış bir toplum sisteminin 'uzun süre' kapsamında çözülmesidir. Neolitik sistem çözümleri halen devam etmektedir. Demek istediğim, uzun süreli sistemlerin yıkılış ömürleri de yüz yılları alabilir. Sık sık da revize edilebilirler. Çok sıkıştırılsa, 5. ve 6. yüzyıllar sonrasına geç sistemler denilebilir.

Bütün bu hususlar İslamiyet ve Hıristiyanlık açısından hangi anlama gelir? Ütopyalarında cennet vaatlerinden geçilmez. Bin yıllık mutluluk düzenlerinden de bahsedilir. Her ütopya da dile getirelen bir kısımdır bu. Bana her zaman 'cennet vaadi' kızgın çöldeki insanın 'vaha' özlemini anımsatır. Karşıtı zaten çölleşmiş yaşamdır. Peygamberler de hitap ettikleri topluluklar için umut dolu günler, gelecekler vaat edebilirler. Cennet gibi gelecek ütopyası yapılan, yeni dünya arayışından başka bir şey değildir. Diğer yandan dünyası dört yandan karartılmış bir idam mahkûmunun veya hiç kurtuluş umudu olmayanların zorunlu inşa edilmiş bir sığınağı olabilir. Saddam'ın idamından önceki Kuran nüshasıyla ilişkisi hayli öğreticidir. Kuran, idamlık sürecindeki yaşamların aşırı zihni inşa gücüdür. Hiçbir çare kalmadıktan sonraki halin umut inşasıdır. Kölelik koşulları tam bilinmeden, Kutsal Kitapların mesajları doğru yorumlanamaz. İnsanın metafizik karakterini göz ardı etmezsek, cennet, cehenemlisi de dahil, daha pek çok ütopya inşa edilmek durumundadır. İnsan realitesi bunu gerektirir. Aksi halde yaşam kolay kolay yaşanmayacağı gibi, daha iyi, güzel yaşamların önü de açılmaz.

Şu hususu da eklemeliyim: Ölüm korkusunun kendisi de sosyaldır. O da inşa edilmiş ya da ettirilmiştir. Dolayısıyla inşa edilmiş ölüm korkuları yeni sosyal inşalarla ortadan kaldırılabilir. Hatta ölümden belki yaşamın en iyi ve güzel hali çıkarılabilir. Doğadaki ölümler hiçbir zaman insan toplumundaki sosyal ölümler gibi değildir. Sosyal ölümlerin derin acı ve hüznü, doğal ölüm gerçeğine ters düşmesinden ötürüdür. Yoksa ölüm olmazsa yaşam diye bir şey olmazdı. Bu nedenle en değerli yaşam ölümün bilincine varıldığı yaşamdır. Ya da ölümsüzlüktür.

İslam ve Hıristiyanlık ütopyaları kölelikten çıkış için ilgi çekiciydi. Fakat nasıl bir sonucun beklendiği konusunda açıklık yoktu. Cennet gibi bir yaşam denerek geçiştirilir gibiydi. Kurulacak yeni toplum konusunda manastır ve medreselerdeki cemaatleri örnek göstermek biraz anlaşılır kılar.

Medrese, manastır, tarikat ve mezhepler program ve yeni toplum inşa çabalarıdır. Her iki din de yoğunca denemiştir. Halen deniyorlar. İki bin ve bin beş yüz yıldır bu arayışların olması şaşırtmamalıdır. Öte yandan Hıristiyan kilise şefleriyle İslam'ın fetih komutanları rahatlıkla revize edilmiş bir geç kölelik sistemi yarattılar. Dikkat edilirse, bu geç kölelik sistemleri fethin konaklamalarıdır. Kalıcı ve tüm toplum için yaşam sistemleri değildir. Bunlara İslam ve Hıristiyan uygarlığı demek biraz zorlama olur. Ütopyaların derdi uygarlık yaratmak değil, yaşamları kurtarmak ve güzel kılmaktır. Demek ki, her iki öğretinin inanç ve ahlak sisteminin uygarlık sorusu tutarlı bir cevaptan yoksundur. Dört bin yıllık sistemleri aşmada belirleyici rolleri oldu. Adlarına revize edilmiş bazı kölelik rejimleri hem beylik, site, hem imparatorluk tarzında kuruldu. Fakat bunlar İslam ve Hıristiyan uygarlığı sayılmazlar. Olsa olsa ideolojik yönden saptırılmış halidir denilebilir. Ne papaz kiliseden çıkıp imparatorluk sarayında oturabilir, ne de imam camiden çıkıp devletin başına geçebilir. Zaten devletleşmiş öğelerini de hep sapsmış, sapık olarak adlandırmaktan geri kalmadılar. Devlet başındakileri ise dinin gereklerine uymak konusunda uyardılar, çağrı yaptılar. Böyle oldukları içindir ki, halen varlıklarını sürdürmektedirler. Ama çok etkisiz ve umutsuz olarak.

Max Weber kapitalist uygarlığa büyüsunü yitirmiş uygarlık der. En gelişmiş bir maddi kültür sisteminde elbette büyüülü yaşam olmaz. Büyüleyici yaşam ideolojik kültürün dünyasında mümkündür. İslam, Hıristiyanlık ve benzeri kültürlerin kapitalist yaşam dünyasını büyüleyecek yetenekleri yoktur. Bunu ancak ideolo-

jik kültürün tüm mirasını arkasına alacak özgürlük sosyolojisinin yeteneği, gücü sağlayabilir. Bu konu üzerinde ilgili bölümde yoğunlaşmaya çalışacağız. Yaşamın kendisinin en büyük büyüleyicilik değeri olduğunu kanıtlayacağız. Yeni slogan “Ya kapitalizm ya Sosyalizm” değil, “Ya kapitalizm Ya Özgür Yaşam” olmalıdır.

O halde neden kapitalizm uygarlığı sorusuna biraz daha kolay cevap verilebilir. Kapitalizmi engelleyen devasa boyutlu imparatorlukların sonlarını getirmekle ve kendilerini de amaç ve yapı olarak uygarlaştırmakla kapitalizm için ortamı biraz bilerek veya bilmeyerek açmış olabilirler. Wallerstein, imparatorlukların kapitalizmle çeliştiğini söylerken güçlü bir gözlemde bulunmuş oluyor. Max Weber, Kapitalizm ve Protestanlık Ruhu’nda kapitalizme nasıl yol açıldığını daha anlaşılır kılıyor.

Peki, uygarlıksız bir çözüm olabilir miydi? Bu sorunun cevabı neolitiğe geri dönmek gibi bir şey olurdu. Kentler ortadan kaldırılamayacağı için ticaret önlemezdi. Erkek egemen toplum bırakılamazdı. Ne kadar eleştirilse de, devlet o koşullarda ortadan kaldırılamazdı. Zaten manastır, medrese, tarikat, tasavvufi yaşamlar bu çaresizliklerin sonucudur. Adı geçen kategorilerin bozucu, yozlaştırıcı etkisini görüyorlar ve kurtulmak istiyorlardı. Buldukları çareler marjinal olmaktan öteye gidemiyordu. Bu nedenlerle de yeni bir uygarlığın varlığına ortamı açık bırakıyordu.

Bu arada İbrani kabilesinin öyküsüne de bir daha bakmak hayli öğretici olacaktır. Yahudi, ticaret ve para konusunun uzmanıydı. Ayrıca yazarlık güçleri kesindi. Roma ve Pers Sasani dönemlerinde o günün koşullarındaki tüm dünyaya yayılmışlardı. Para ve ticaretin sızıcı gücü müthişti. Maddi uygarlığın ruhu gibiydiler. Daha doğrusu süzölmüş gücüydüler. Yazarlar geçmiş ve gelecekte en iyi haber veren peygamberlerin yerini tutmuştu. Yeni bir uygarlık sisteminin veya kapitalizmin önkoşullarının başında geliyorlardı. Zaten ütopyalarda da damgaları eksik olmazdı. Din ve tanrı da uzmanlık alanlarıydı.

Hıristiyanlık kendi ideolojik kültür çağında tüm Avrupa’yı fethetmişti. Asya’ya sınırlı giriş yapmıştı. Afrika’nın uygarlık izlerinde eksik olmazlardı. İslamlık hızla tüm Arabistan’dan Kuzey Afrika ve Orta Asya’ya kadar fethini sürdürmüştü. Eski uygarlık sistemlerinin tüm yerleri fethedildiği gibi, yeni alanlar da ideolojik kültür imparatorluklarına katılmıştı. Fakat gerçekleşen, uygarlığın genişlemesi değildir. Manevi dünya gelişmesi de diyebiliriz. Zaten Hıristiyanlık ‘bin yıllık tanrı devleti’ derken bu gerçeği kast ediyordu.

Hem Hıristiyanlık, hem İslam ütopyalarının bilimsel temelleri çok zayıftır. Ahlakı yönleri gelişkindir. Yunan klasik felsefesinden etkilenmişlerdir. Tekrar canlanmasında rol oynamışlardır. Teolojileri bir nevi Aristo ve Eflatun kaynaklıdır. Bir kısmını da Mısır ve Sümer teolojilerinden almışlardır. Özgürlük ütopyaları için de geri bir konumdalar. Tekrar belirtelim ki, dinler için esas olan ahlaktır. Teoloji zannedildiği kadar başat konu değildir. Ahlak önemini kaybetmediği için, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkla benzeri öğretiler önemlerini koruyacaklardır. Özgürlük Sosyolojisi’nde yerleri konusunda değineceğiz.

Ütopyalar her zaman kusursuz değildir. Çoğunlukla amaçları hilafına da hizmet ederler. İslamiyet ve Hıristiyanlık ütopyaları biraz da amaçları hilafına kapitalizmin gelişimine epey hizmet ettiler. Ama çok çatıştıkları da bir vakıadır. Kapitalizm bölümünde bu konuya bir kez daha eğileceğiz.

İslam için ek olarak söylenebilecek olan, barbar ve hâkim kabile aristokrasileri için sınırsız ve haksız alan ve kültür gasplarına yol açtığına ilişkindir. Hıristiyanları geriletmişti çokça söylenir. Bunlar her din için geçerli hususlardır. Kaldi ki, devletleşmiş İslam’la devletleşmiş Hıristiyanlığın çatışmasını İslam’la Hıristiyanlığın çatışması olarak sunmak gerçeği tam yansıtmaz. Bu çarpışmalar uygarlık kökenli olup, dinlerin kılıf olarak kullanıldığını iyi biliyoruz.

Sonuç olarak genelde ideolojik kültür-maddi kültür sorunlu konulardır. Ama bir gerçektirler. İncelemek gerekir. Köle-efendi, serf-senyör çatışmalarının tarihin devindirilmesindeki rolleri sınırlı ve dolaylıdır. Tarihin tekerlekleri başka türlü dönmektedir. Bunu araştırıyoruz. Yaptığımız kaba, amatör araştırmalardır. Ama hem tarihi anlamak, hem günümüz sorunlarına cevap için gerekli çalışmalardır.

Çok kısa bir değerlendirmeyi diğer direniş kanadı kavimler göçü için yapmadan konuya bütünlüklü yaklaşılmış olamaz. Son dönemlerinde köleci uygarlığa karşı Avrupa’nın kuzeyinden Gotlar ve Hunlarla Arabistan üzerinden Araplar hem direniş hem saldırı taktikleriyle hamle üstüne hamle yapıyorlardı. Kabile hiyerarşisinin geliştiği, barbar toplum dediğimiz uygarlık öncesi ataerkil toplum halindeki bu kavimlerin göç veya saldırıları, direnişleri bir nevi ideolojik kültür hareketidir. Daha coşkulu, atak ve taze kan taşırlar. Ütopyaları kısmen eşitlikçi, neolitikten kalma öğeler taşıırken, daha çok uygarlık özentişi içindedirler. Dinler kadar bir metafizik geliştirmemişlerdir. Çoğunlukla imparatorluklar için taze kan ve paralı asker olmuşlardır. Fakat yine de tarihin en devindirici güçlerindedir.

Germen, Türk, Moğol, Araplar, daha önceleri Hurriler, Amoritler ve İskitlerin akınları olmasaydı, herhalde tarihin akışı başka türlü olurdu. Germenler ve Araplar her iki Roma İmparatorluğunu çökertirken, Türkler ve Moğollar İran ve Bizans'ın çöküşünde pay sahibidirler. Fakat kabile şeflerinin yaptıkları ya yeni imparatorluk tacını giymeleri, ya da ordu ve bürokrasisinde yer almalarıdır. Geride kalanlar ya yeniden kabileler oluştururlar, ya da deklase unsurlar halinde toplumun diplerinde marjinal yaşarlardı. Köleci sistemin yıkılmasında bu iki iç ve dış gücün rolü tartışmasıdır. Fakat aynı oranda alternatif sunmada, yeniyi inşa etmede rol oynayamazlar. Yıkırlar, talan ederler; fakat yapamaz, koruyamazlar.

Buraya kadar adına araştırma da diyebileceğimiz bu çalışma ile aslında kapitalist modernite için bir temel kazımaya çalıştık. Kapitalist modernitenin hangi tarihsel gelişmelerin ürünü olduğunu göstermeye çalıştık. Kendini tarihsiz sunmak, kapitalist bilim-iktidar yapısının temel özelliklerindedir. Kalıcı ve son sistem iddiası için tarihsizlik ve mekânsızlık önemlidir. Mekân-zaman yokluğunda müthiş ve çok ayrıntılı çözümler yaparlar. Mikro tarihle, olaysal güncel gelişmelerle ilgili sayısız çalışmaların sahibidirler. Bir de zaman-mekân sıkıştırması gibi, sanki zaman ve mekân etkisini yok ettiklerini belirtmek isterler. Bu çalışma ile bu tür çabaların sunmak istediğinden farklı bir toplumsal akışın müthiş bir insan çabasıyla sürekli devinim halinde olduğunu gösterdik. Tarihten kaçınılamayacağını, kapitalizm her ne kadar kendini tarihin sonu saysa da, birçok uygarlık gücünün kendi çağı için benzer iddialarda bulunduğunu da bu vesileyle belirttik. Kapitalizme giriş için yeterince donanmış durumdayız. Bir uygarlık olarak tanımını ve çıkış koşullarını tekrar da olsa açıklamaya devam edeceğiz. Daha önceki uygarlıklardan devralınanlar ile kendi katkılarını özenle belirteceğiz.

Savunmamın bu bölümünü ana tez olarak şöyle açıklamam mümkündür: Sınıf, kent ve devletin iç içe oluşumuna dayalı olarak ortaya çıkan ve kapitalizmin en son çağı olan finans dönemine kadar sürekli kendini çoğaltarak geliştiren devletli uygarlık sistemi, kendini ağırlıklı olarak tarım ve köy toplumunu sömürü ve baskı altına almasına dayandırır. Süreç içinde giderek genişleyen kent emekçilerini de baskı ve sömürü sistemine katar. Beş bin yıllık devletli uygarlığın, belki ondan da uzun bir zaman ve mekân koşuluna dayalı olan, kendini ideolojik, askeri, politik ve ekonomik olarak parçalı olmaktan kurtaramayan demokratik uygarlık karşısında günümüze kadar varlığını sürdürmesi, esas olarak ideolojik hegemonyadan kaynaklanır. Zor ve zulüm sistemleri ancak ideolojik hegemonya temelinde başarılı olabilmişlerdir. Temel çelişki sadece sınıfsal olmayıp uygarlık düzeyindedir. En azından beş bin yıllık yazılı olarak da izleyebildiğimiz tarihsel mücadele, devletli uygarlıkla (esas olarak sınıflı kent ve devlete dayanır) devletleşmemiş, ana gövdesi tarım ve köy toplumu olan, zamanla kent emekçilerinin de içeriğini oluşturduğu demokratik uygarlık arasındadır. Toplumdaki tüm ideolojik, askeri, politik ve ekonomik ilişki, çelişki ve mücadeleler bu iki ana uygarlık sistemi altında cereyan ederler.

Savunmamın bundan sonraki bölümleri bu ana tezin çözümlenmesi ve Ortadoğu'yla Kürdistan somutuna uygulanması biçiminde geliştirilecektir.

İkinci Kitap

KAPİTALİST UYGARLIK

-Maskesiz Tanrılar ve Çıplak Krallar Çağı-

1-GİRİŞ

Kapitalist sisteme karşı savunmamı geliştirirken yapmam gereken ilk işleyişlerden biri onun zihni formatlarından kurtulmaktır. Nasıl ki İslamiyet'in her işe başlarken bir 'Bismillah'ı varsa, kapitalizmin de benzer kutsalları vardır. Mademki ondan kurtulmak istiyoruz, o halde her şeyden önce onun niyet duasını reddetmeliyiz. Bunların başında empoze ettiği 'bilim yöntemi' gelmektedir. Bahsedilen, toplumsal yaşamın süzgecinden geçen ve insan toplumu var oldukça onsuz olmayacağı 'özgürlük ahlaki' ve etiği değildir. Tersine, onu yadsıma temelinde anlamsızlaştırarak dağılmasına ve yozlaşmasına yol açan en gelişmiş köleci yaşam zihniyeti, onu var kılan maddi ve manevi kültürüdür.

Bundan kurtulmaya çalışırken, temel argümanım bizzat KENDİMDEN başkası olamaz. Descartes, kapitalizme belki de pek farkında olmadan zemin sunduğu felsefesiyle her şeyden şüphe ederken, en son kendisi kalmıştı. Kendisinden de şüphe etmeli miydi? Daha da önemli olan, nasıl o duruma düşmüştü? Tarihte onun durumuna benzeyen birkaç evre'nin olduğunu biliyoruz. Sümer rahiplerinin tanrı inşaları, İbrahim peygamberin derin tanrıca şüpheleri (sonuncu örneği Hz. Muhammed'in tanrı serüvenidir), İonya septisizmi (şüpheciliği) ilk hatırlanması gereken örneklerdir. Bu tarihsel aşamalarda içine girilen ve ret gerektiren önceki zihniyetler toplumu köklü biçimlendirme, tarzlara uğratma özelliklerine sahiptir. En azından temel paradigma sağlarlar. Köklü bir zihniyetin (ideolojik yapısallık da denilebilir) uç veren yeni bir yaşam tarzı karşısında yetmezliğe düşmesi şüphenin esas nedenidir. Yeni yaşam için gerekli zihniyet kalıpları ise çok zordur ve köklü kişilik sıçraması ister. Adına ister peygambersel çıkış, ister filozofik aşama, isterse bilimsel keşif diyelim, esas olarak aynı ihtiyaca yanıt aramaktadırlar. Yeni toplumsal yaşamın olmazsa olmazı olan yeni zihniyet kalıpları nasıl dönecektir? Korkunç şüphecilik bu ara aşamanın özelliğidir.

16. yüzyılda kapitalizmin kalıcı yükselişine beşiklik eden mekânda (yaklaşık bugünkü Hollanda) Descartes, Spinoza ve Erasmus'un müthiş yaşamları böylesi bir tarihsel aşamanın izini taşımaktadır.

Yaşam tarihim 1950'lerde başlayan bir zamana denk gelmektedir. Kapitalizmin zamanın küresel hamlesinin zirvesine ulaştığı yıllardır. Mekânım halen çok köklü zihni kalıplarının kalıntıları olan neolitik (tarım, köy devrimi) çağa kent uygarlığının ilklerinin en uzun süreler halinde yaşadığı Toros-Zagros dağ sisteminin çerçevelediği ünlü Verimli Hilal'in en mümbit toprağı Mezopotamya'nın yukarı kısımlarıdır: Uygarlığa çıkış yaptıran dağ etekleri. Neolitik geçişin görkemli adaklarının sunulduğu (Urfa yakınlarında ilk örneği açığa çıkan 12 bin yıllık büyük dikili taşların çevrelediği tapınak kültürleri) temel alanlar.

Kapitalist sistemin bekçileri tarafından çok sistematik biçimde, adeta Zeus'un Prometheus'u bağladığı Kafkas kayalıklarına taş çıkartan biçimde İmrâlı adasına mahkûm edilmem kendimliğim sistem zıtlığını çözmeyi zorunlu kılmaktadır derken, bu tarihi gerçekleri hatırlayıp yeniden çözümlenmeden, anlamı fark edemeyiz. Türkiye Cumhuriyeti'ne takılmamın, olsa olsa İspanyol boğa güreşinde hep kırmızı şala saldıran boğadan pek farkı olmaz. Türkiye Cumhuriyeti şüphesiz bir boğa güreşçisine indirgenmiştir. Öyle rol kesilmiştir. Sürekli ve verimli bu rolde oynanmak istenmektedir. Ama bize, bana gerekli olan, bu vahşi oyunun (ki, kral oyunudur) gerçek sahiplerini tüm yaşam gerçekleriyle tanımlamaktır.

Toplumun bütünlüğünü ilgilendiren büyük yanılgılara düşmemek açısından, Karl Marks örneğini önemle göz önünde tutmalıyız. Marks'ın kapitalizmi çözmek ve ondan kurtulmak isteyen önde gelen bir kişilik olduğundan veya olmak istediğinden kuşku duyulamaz. Ama ondan esinlenen muazzam toplumsal değişimlerin kapitalizmin en iyi hizmetçiliğini aşamadıkları genel olarak kabul gören bir görüştür. Aptal bir Marksist mürit olmayacağım açıktır.

Kendi kimliğimi tanımlamaya çalışırken temel parametrelerden hareket etme istemim anlaşılmalı değerdir. Nedir bunlar? Neolitiğe geçiş ve neolitik zihniyet kalıntıları ve yaşam alışkanlıkları, kent uygarlığına dayalı iktidar hiyerarşileri ve devlet kültürleri ve nihayet tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak ölçekte kapitalizm oyunu gerçekleri.

Daha alt bir katmandan da bahsetmek gerekir: İnsan türünün ayırt edici özellikleri. Yaşam için sunduğu risk ve kolaylıkları.

Bu satırları sıralarken, kapitalizmin meşruiyet sınırları kapsamındaki yerimin farkındayım. Ona dayanarak yaşadığımı veya Prometeleştirildiğimi inkâr edecek değilim. Gücünün ve içindeki anlamının her saat yoğunlaşan açılımlarla bu farkındalığını geliştiriyorum.

Bilinen örneklerden kalkarsak, Sasani iktidar kapısında Mani, İslamîk iktidar kapılarında İmam Hüseyin, Hallacı Mansur, Sühreverdi bir yandan, İsa geleneğinden yüzlerce aziz ve azizeler diğer yandan, ayrıca Buda geleneğinin dehşetinden kaçtığı iktidar kurbanları, kilisenin engizisyon ateşlerinden geçenler ve kapitalizmin soykırıma varan dehşetleri yazılı kültürün tespitlerinin uç örnekleridir. Bu başat örneklerin ortak özellikleri, yaşamın farkındalığında ısrarlı olmalarıydı. Yaşamla aralarına örülmek istenen perdeye takılmak istemiyorlardı. Suçları buydu.

Eğer yaşam-ölüm ikilemi müthiş bir açmaza düşürülmüşse, nedeni kesinlikle toplumsaldır. Esas olarak ne önümüze serilen anlamıyla bir ölüm vardır, ne de sürekli reklamı yapılan bir yaşamın yaşamla alakası vardır. Simülasyonun yaşam gerçeğimiz haline getirildiğini (yaşamın mekanik taklidi olarak anlaşılmalı) anlamak durumundayız. Yaşama en sıradan bir saygı bu lanetli döngel çemberinden kurtulmayı gerektirir.

Altmış yaşıma dayandım. İlkokul öncesi tabir edilen yaşam meraklarım esas olarak aşılmadı. Halen o sınırlardayım. Kapitalizmin meşruiyet sınırlarında büyüyemiyorum. Adeta o sınırlarda ya sahtekârca bir yaşam, ya cüce kalmak kaçınılmaz gibi geliyor. Ya da hepsi; simülasyon, sahtekâr, cüce, aldanıcı, vicdansız, çirkin, cahil. Fakat yaşam tüm değerlerin üstünde tutulmak durumundadır. Esas görevi de anlaşılmasıdır. Anlayabilmek yaşamaktır. Yaşayabilmek anlamak içindir. Kozmos'un başka bir yorumu olacağını sanmıyorum. Mutlak anlam ne kadar gerçekleşmesi imkânsıza yakın denecek kadar zorsa da, yaşamı sürükleyen gerçeklik olduğunda ısrarlıyım. Hiçbir güç anlam gücünden daha güçlü olamaz veya anlam karşısında sahte gösteriler olmaktan kurtulamaz.

Yine kendime gelmeliyim. Belirtmeye çalıştığım bu sözde yaşam parametreleri yaşam meraklarıma cevap olmaktan yoksun oldukları gibi, derin kuşuklara düşmemin de esas nedeniydiler. Sadece şüphelenmiyorum, tiksiniyorum da.

Kanserli vakalar yaşamın anlam savunuculuğunun bittiği yerde veya anlamsızlık anlam diye sunulduğunda önlenemez hale gelir. Bunun da nedeni kesinlikle toplumsaldır. Kanser bir toplumsal hastalık olduğu antropolojinin sıradan bir gerçekliğidir. Anlamsızlık veya kör madde yığınlaşması hücreyi sardığında kanserleşme başlar.

Soranlarımın bazı sorularına yanıt için bazı belirlemeler yapmam saygı gereğidir. Bu satırlara başladığımda, Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst yürütme heyetiyle kapitalist sistemin en üst heyeti olan ABD yürütmesi "PKK'yi ABD, Türkiye ve Irak Hükümetlerinin ortak düşmanı ilan ediyoruz" derken, yerim ve zamanımın anlamını daha derinliğine kavramak deneyim gereğidir.

Şunu demeye çalışıyorum: Kapitalist yaşam tarzı bana göre değil. Ara sıra özenmediğimi söyleyemem. Ama hiç başarı yeteneğimin olmadığını tamamen farkındayım. Ondan önceki ve birlikte özümüzdenlikleri halleriyle bir 'koca erkek' olamayacağımın da farkındayım. Sistem açısından gülünç kalındığım söylenebilir. Ama ben sistemi korkunç kanlı, baskılı ve sömürülü görüyorum. Bu olguların varoluşçuluğunda yaşamın tam bir iğrençlik, tiksinti olduğu filozofik yaşamımın karşı parametresi veya paradigmasıdır. Kendimi hiç abartmayacağımdan eminim. Ama bir insan olarak kendimi savunmam hem en temel bir yaşam belirtisi, hem de toplumsallıkta yaşam iddiası olanlara karşı temel ahlaki görevimdir. Eğer iktidarlarca çizilen anlamına katılmadığım, fakat yine de ciddiye alınması gereken anlamlı bir yurttaşlıktan bahsedeceksek, ona karşı da görevli yaşamayı bilmek bu ahlakın gereğidir. Sorun yaşayıp yaşamamak değil, doğru yaşamayı bilmektir; her ne kadar doğru yaşamayı çok başarmasak da, daha önemlisi onun arayışından vazgeçmemek, o yolun yolcusu olmaktır.

Kapitalist sistemde tarihte hiç olmadığı kadar sözle eylem arasındaki kopukluktan da öteye, geliştirilmiş bir ihanet var kılınmıştır. Sözler sanki hep eylemi yanlışlamak içindir. Eylem hiç olmadığı kadar hegemonik sistemin kulluğunda adeta mekânîk bir aygıt gibi rol sahibi kılınmıştır.

Küresel imparatorluk aşamasındaki kapitalizmin doğası çözümlenmeden, özgür yaşama ilişkin program ve form kestirmenin her tür saptırılmaya açık olacağı birçok tarihsel örnekten anlaşılmalıdır. Söylenecek her söz, yapılacak her eylem, diğer bir deyişle teori-pratik rakibinin sahasında kendine rol biçemez. En azından dört yüz yıldır hegemonik bir hal alan kapitalistik modernitenin gelenekselleşen, en fanatik dinden daha çok kültleşen kavram ve uygulamalarına karşı en yetkin evliya, peygamber ve Budistik yaklaşımları geliştirilmeden, sistemin değirmenine aptalca su taşımaktan kurtulunamaz. Anti-kapitalizmler çok işlendi. Geline aşamada bunların ezici çoğunluğunun kapitalizmin değirmenine en aptalca su taşıyanından kurtulunamadığı yetkince itiraf edilmelidir.

Küreselliğin zirvesindeki kapitalizmi hiç de güçlü görmüyorum. Belki de en zayıf aşamasındadır. Aslında her zaman naif ve kırılmaya müsaittir. Gerçekleşemeyen de toplumun ona karşı doğru ve yetkin savunulmasıdır. Sadece bir benzetme olarak değil, gerçeğinde de toplumsal kanser hastalığı olarak tanımlayabileceğimiz kapitalist hegemonyacılık da diğer kaderler gibi kader olarak yorumlanamaz. Kapitalizm en zayıf bir hegemonik sistem olarak değerlendirilmek durumundadır. Gereklî olan, tek kişilikte kalsa bile, toplumsallığın doğru ve yetkin yaşanmasıdır. Tarihte hep yapılagelen, 'güçlü adam' veya 'hegemon'a karşı onunla aynı silahları kullanmaktır. Hem anlayış hem eylem olarak aynılık benzerini doğuracaktır. Olan da budur. Roma'ya karşı birçok Roma doğmuştur. Daha da eskisi, orijinali olan Uruk sitesi, halen kendini 'Yeni Irak' olarak doğurmaya devam etmektedir. Değişim çok az, tekrar çok fazladır.

Hegemonyayı abartmamak da önemlidir. Toplumlar hiçbir zaman iktidarı, sömürüyü, baskıyı isteyerek benimsemedikleri gibi, onsuz yaşanmaz aşamasında da olmamışlardır. Şöylesi anlayışlardan da kurtulmak

gerekir: ‘Yepyeni toplum’, art arda gelen benzemez ‘toplum biçimleri’ en içi boş kavramlardır. İnsan türünün varoluş tarzı olarak toplumlar gelişirler; ama benzer olarak. Aşk eğer gözü körse, en aşağılık durumlara, cehaletin en yoğunlaşmış haline götürebilir. Bu ister iktidar aşkında, ister cinsellik aşkında olsun böyledir. Anlamla yüklü olduğunda ise aşk bir ‘Nirvana’ değerindedir. Fenafillâhtır; gerçeğin içinde erimek oluyor; Enel-haktır; adil, özgür toplumun kendini hükümrân kılma, yani tam demokrasi olma halidir.

Köy toplumuna teslim olmamakla doğru hareket ettiğimden eminim. Yanlış olan, kapitalistik moderniteyi ışık sanmaktı. Geç çözümlendiğinde, köy toplumu da olsa, henüz demokratikleşmemiş de olsa, hele hele ulus-devlet, endüstri gibi temel kategorik aşamaların çok uzağında da kalınsa, radikal kopuş büyük bir hataydı. Üzüntülerimin köklü bir kaynağı burada yatar. Adını pek anmadığım babam bendeki yaşam enerjisini doğru fark etmek kadar, çok acı bir gerçeği yüzüme söylerken, en az anam kadar arifaneydi. Bilgece söylüyordu. “Öldüğümde bir damla gözyaşı bile dökmezsün” sözü hala hatırımdadır. Eski dünyanın inanmışlarındandı. Emek dünyasındandı ve özü itibarıyla demokrattı. Kapitalist tanrısallığın bende bu denli lanetli ve aldatıcı bir çekiciliğe nasıl yol açtığını hala araştırıp duruyorum.

Karl Marks kapitalizmi daha çok pozitivist bir yaklaşımla çözümlenmek istedi. O da yarım kaldı. İktidar ve devlete el bile atmadı. Bu yaklaşıma hiçbir zaman derinlik kazandıramadım. Sömürü olgusunu kavırıyorum. Ama o bana hep bir sonuç gibi geldi. İşe sonuçtan başlamak, çok eksikli bir yaklaşım ve politik olarak da tam bir savunmasızlık halidir. Aslında yanı başında 1848’ler gibi bir devrim süreci yaşanıyor. Burjuvazinin iktidara yürüyüşü kadar, senyörlerin dökülüşünü ve dönüşümünü çok iyi gözlemliyordu. Ekonomipolitik, felsefe ve sosyalizmle yoğunca ilgiliydi. Fakat toplumların ezici yoksul, emekçi çoğunluklarına karşı bir ahtapot gibi sarmalayıcı, yeniden organize olan iktidar olgusunu kavramayı bir yana bırakalım, kendi sistematizmasının sonuçta ona alet olmasını bile engelleyemedi. Önerdiği teorik-pratik modelin kapitalist hegemonyacılığı beslediğinin farkında olmadı. En son örneği olan Çin pratiğinin ABD hegemon kapitalizminin en güçlü dayanağı konumuna düşmesi, bu farkında olamamaya yakından bağlantılıdır.

Kapitalist hegemonyacılık o kadar güçlüyse, bunun en temel nedeni yol açtığı gönüllü kölelikteki yarıştır. Bugün yüksek ücrete karşı olabilecek tek bir işçi var mıdır? Durum gerçekten hazindir.

Kapitalizmle mücadelede yoğunlaştığımda, aklıma hep karı-koca ilişkisi düşer. Eğer koca ortama göre kariya normal bir yaşam sunmuşsa, bu kadını kocaya karşı mücadeleye çekmek ne kadar zorsa, işçiyi de eğer dolgun bir ücret vermişse, efendisi kapitaliste karşı mücadeleye çekmek o denli zordur. Bırakın özgürleşmeyi, basit bir ücret sınırında bile kapitalist efendiye karşı takla atan işçi, toplumsal çokluklara karşı artık efendisinin sistematizmasının bir uşağıdır. Hele işsizler ordusu çığ gibi büyürken, konumu güvencede olan bir işçi aynen devlet memuru kadar, belki de ondan daha fazla kendini güvencede sayar.

Kaldı ki, devlet bürokratu ne kadar proleterleşiyorsa, proleter saflarda da o denli bürokratlaşma vardır. Bir nevi burjuva soyluluğuyla feodal soyluluğun tepedeki karışımının benzeri tabanda işçi-memur arasında gerçekleşmektedir.

Köy toplumundan beni mıknaş gibi çeken kent toplumu, çözümlenmiş haliyle benim için toplumsal sorunun esas mekânıdır. Toplumun içteki çürüyüşü kadar çevreden kopuşunun da baş suçlusunu, kent ve yol açtığı toplumsallıktır. Daha doğrusu, sınıflı devletli uygarlığın kentinin toplumdur. En ilkel klan toplumu bile yaşama karşı kent uygarlığı kadar cahil değildir. Tersine, uygarlaşmış kent toplumu kapitalist aşamada tam bir çevre katliamcısına dönüşmüşse, bu herhalde bünyesindeki sistematik cehaletleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Duygusal zekâdan kopmuş akıl ve anlamını çoktan yitirmiş cinsellik, kapitalizmin kanserojen gerçekliğinin temel göstergeleridir. İktidar için nükleer dehşete bel bağlamaktan tutalım, ucuz işçilik için dünyaya sığmayacak nüfuslar sistemin özünü, özellikle onun iktidar biçimlenişleriyle ilgilidir. Dünya savaşları, sömürge savaşları ve tüm topluma karşı her düzeyde kılcal damarlara kadar etkileyen iktidar savaşları sistemin iflasından başka anlama gelmez.

Liberalizm, bireysellik kapitalizmin ana ideolojik eksenini olarak sıkça ileri sürülür. Ama şunu iddia edebilirim ki, hiçbir sistem kapitalizmin ideolojik hegemonyası kadar bireyi kendine tutsak etme gücünde olmamıştır.

Denilebilir ki, halen konuştuğum dil içerik olarak sistemin meşruiyetinden pek uzak değildir, sen de sistemin ürünüdür. Fakat içinde bulunduğum mekân, sistem karşıtlığına layık bir konumdur. Derinden farkındayım ki, şahsımda iyi bir anti-kapitalist yargılanıyor ve yargılıyor. Yargılanma doğaldır ki hukuku katbekat aşmaktadır. Dört yüz yıldır kapitalist hegemonyacılığın eritme değirmeninde sayısız halk kültürü yok

edildi. Büyüdüğüm mekân adeta bir eski kültürler mezarlığıdır. Kazısan her taraftan bir kültür fişkıracaktır. Mensubu sayılmam gereken, henüz kendini tam kavramsallaştıramamış olan Kürtler, tüm bu kültürlerin mezar sessizliğindeki tanıkları gibidir. Tarihin neredeyse tüm ilklerini yaratan kültürlerin mezarlarının bile silinmeyle yüz yüze kalması büyük acı verir. Günümüzdeki Irak vahşeti bir anlamda kültürlerin intikamıdır.

Ortadoğu kültürünü kapitalizme karşı savunmak gerekir. Şüphesiz Batı oryantalizmini aşmadan başarılacak bir görev değildir bu. Yeniden İslamcılık ise, tepeden tırnağa kadar en kof bir oryantalizm türevidir. Oryantalizmi ve İslamizmi sağ ve sol yorumlarıyla birlikte aştıktan sonra geriye ne kalır sorusu akla gelecektir. Asıl savunmam bu noktadan sonra geliştirilmek durumundadır. Aksi halde ben de çoktan bir kustumdan ibaret bir sistem sözcüsü olmaktan elbette kurtulamayacağım. O savunma değil, papağanca tekrarlama olur.

Kapitalizmin zafer mekânı Kuzeybatı Avrupa'nın sahil kıyıları ve İngiltere adasıydı. Kapitalizm zafer yürüyüşünü dört yüz yıldır dünya-sistem seviyesinde sürdürmektedir. Tökezlendiği yer Ortadoğu kadim kültür merkezleridir. Aslında kapitalizmin kendisi bu kültürün en son inkârcı, hayırsız evladı konumundadır. Aralarındaki çatışma sanıldığından daha fazla derindir. Şu an gerçekleşen, acemiler savaşıdır. Adeta İskender'le Üçüncü Darius'un kopyaları oynanmaktadır. G. W. Bush ne kadar İskender'se, Ahmedinecad da o denli Darius'tur. Diyalektik çelişki çok derinlerde ve çok biçimlilik altında cereyan etmektedir. Çelişki sadece egemen klikler arasında dile gelmemektedir. Toplumun iktidar karşıtlığı da kapsamlıca devreye girmiş durumdadır.

Şahsımda dile gelen veya dile getirmeye çalıştığım, iktidar karşıtlığının komple biçimleridir. Kapitalizmin kâr sızdırması bu biçimlerden sadece birisidir. Ona karşı olmak sosyalist olmaya yetmez. Kaldı ki, bu kendi başına bir başarı vaadi de olamaz. Tüm direniş ve özgür yaşam formlarını iç içe sözlü ve eylemli olarak adeta bir orkestrasyon stilinde icra etmedikçe, ya 'Agade'ye Lanet' ya da 'Nippur'a Ağıt'tan öteye gidilemez.

Yaşadıklarımı dostlarım ve yoldaşlarım ağır trajedi olarak da değerlendirmektedirler. Ama şundan emin olsunlar ki, bu trajedi olmasaydı, biz özgür yaşamı tanımayacaktık. Her şey beş kuruş etmez bir durumdayken, nasıl birbirimizin yüzüne bakabiliriz ki! Babasının ölümüne bile gözyaşı dökemeyen bir evlat durumdayken, yaşamın hangi onurundan bahsedebiliriz? Yanlış anlamayın. O ölüm yılında, 1976'da ben ilk Kürdistan seferini özgür kimlik idealiyle Ağrı Dağı eteklerinde başlatmıştım. Halen Serhatlı Kürtlerin bu yürüyüşün tek bir adımını bile kutsallıkla andıklarımı duydum. Fakat gerçekliğimiz yerinde yine ağır durmaktadır. Tam otuz beş yıldır özgürlük yürüyüşünden öte adeta maratonu diyebileceğim bu çıkış bu satırlarla kendini anlamlandırmaktadır. Her nefesi, her mekânı, her kişisi bir destan değerinde olan bu maraton nasıl sonuçlanacak?

İskendervari ordularıyla zafer üstüne zafer kazansaydım bile, bu kesinlikle özgürlüğün zaferi olmayacaktı. Kaldı ki, askeri zaferler özgürlük değil, kölelik getirir. Onunla kendini, dost ve yoldaşlarını savunduğunda ancak bir değeri olur. Tersine kendimi iktidar zaferine karşı savunmayı en az iktidara karşı savunmak kadar gerekli görüyorum. Olsaydı bile, ordularımın zaferlerine karşı savunmayı en büyük cihat sayardım.

Gerçekliğimizde yaşam yerlerde sürünüyor. Anlamını tümüyle yitirmiştir. Müthiş bir yalan ve kendini kandırma, her yere sızmış bir çirkinlik, baykuşlar kadar bile ötmeyen diller ortamındayız. Tek kişilik odamda tam dokuz yıldır dayanabiliyorsam, bu, dışarının daha da beter olmasıyla da biraz bağlantılıdır.

Savunmam genelde ana nehir olarak uygarlık sürecine karşı geliştirilirken, kapitalist hegemonyacılığa karşı daha derinlikli olacaktır. Sistemin sonuna gelindiğine dair birçok işaret olduğu kadar, gerçek bilge kişiler de aynı kanıda birleşiyorlar. Sorun kaostan hangi sağlıklı, özgür, demokratik ve eşitçe çıkışların toplum-sallaştırılacağına yatıyor.

Kapitalist sistem bile temelde kendini kendinden kurtarmaya çalışırken, toplumsallık inşalarında ne kadar dikkat etmemiz gerektiği anlaşılır bir husustur. Eğer iki yüz yıllık sosyalizmlerimiz bile kapitale asimile olmuşlarsa, herhalde bu büyük insanlık idealleri olan savaşçıların anısına benzer bir akıbet getirebilecek lanetliler tayfasından olamayız. Daha da ötesi, Sokrates'i, Buda'yı, Zerdüşt'ü susmuş ve son sözlerini söylemiş sayamayız. Onları yaşamsallaştırmak dün gibi bize yeni gelmedikçe, özgürlük felsefesinden hiçbir şey anlamamış sayılırız. Bir de inleyen insanlık var, onun acılarına yanıt olmadan; tüketilen bir doğa var, bu durdurulmadan; ihanete uğramış aşk var, cevaplamadan hangi yaşamdan bahsedebiliriz?

Savunmamın bilimselliğine ilişkin olarak da söyleyebileceğim ilk söz, hangi bilimsellik sorusu olacaktır.

Eğer bilim esas olarak 'kendini bilmek'se, sanıldığı gibi aksine, en çok da sistemin resmi ideoloji olarak benimsediği pozitivism bu gerçeklikten uzaklaştırıcı rol oynar. Çok eleştirdiği din ve metafizik aşamalar, belki de pozitivismden daha fazla bilime yakındırlar. Tabii ki başta insani bilimler. Kaldı ki, tabii bilimler denilen disiplinlere de derinliğine bakıldığında, onlar da son tahlilde insani bilim kategorisinden sayılır. Belki de en sıg metafizik ve dinin kendisi pozitivismdir. İnsanlık tarihin hiçbir aşamasında bu denli zincirlerinden vahşice boşalmamıştı. Yine bu denli kısıvrak bağlanmamıştı. Doğa ve toplum üzerinde bu denli iktidar icrasına girilmemişti. Bunlar ancak pozitivist din ve metafizikle gerçekleşti.

Kendini bilme sağlanmadıkça, girişilecek her bilimsel çaba en tehlikeli dogmatik din ve felsefelerle sonuçlanmaktan kurtulamaz. Kendini bilmeye insan merkezci düşünceyi kastetmiyorum. Kozmos ve kaos'un ancak iç gözlemlerle, derin deneyimleri dışlamayan sezgilerimizle kavranabileceğini belirtmek istiyorum. Öznelciliğin de kendini abartma ve aşırı küçültmeyle aynı kapıya çıktığını kanıtlayacağım. Bilimsel objektifliğin en rezil kapitalizm ve hegemonya taraftarlığı olduğunu da aynı minvalde sergileyeceğim. Bizim felsefemiz bir atın gözlerindeki anlamı sezmeyle, bir kuşun sesindeki anlamı çözmeye kadar yaşamı bir bütün olarak algılar. Yaşlı bilgeye büyük saygıdan başlayıp, bir ceylan kadar ürkek bir genç kızın gözlerindeki arayışa yanıt olmaya kadar anlam yüküdür. Hele hele soykırım beteri bir cinsellik anlayışının sonucu olan çocuk yapımındaki büyük cehaletin insandaki ve hegemonik sistemlerdeki nedenlerini çözmekten tutalım, yaşamın tüm evrim halkalarını kendinde çözmeye çalışan bir bilimi esas alır.

Kapitalizm bilimi geliştirmede, bilimi kullandı. Bilimin böylesi kullanımı sadece ahlaki olarak en kötücül durumlara yol açmakla kalmaz, Hiroşima'ları genelleştirir. Anlamlı yaşamı bitirir. Medyatik yaşam, simülasyon, bilimin zaferi midir? Yoksa yaşamın anlam yitimi midir? Burada teknolojiden, bilimsel keşiflerden bahsetmiyorum. Bilimcilik dini olarak pozitivismin bilim olmadığını açıklamak istiyorum.

Positivismin bilimsellik hükümlerinden kurtulmadan, başta ulus-devlet olmak üzere hiçbir iktidar hükümlerinden kurtulamaz. Positivism çağımızın gerçek putçuluğunun dinidir.

Sonuç olarak, Descartesvari bir kuşkuçuluk hastalığı zihnimi sürekli kemirdi. İnanılacak, bağlanılacak hiçbir değer tanınamama durumuna düştüm. Bu bendeki eski kültürün trajik yitimi kadar, karşımda bir dev gibi -Leviathan- yükselen kapitalist modernizmin erişilmezlik korkusundan kaynaklanıyordu. Kendime zar zor inanıyordum. Daha doğrusu, ayakta tutunmaya çalışıyordum. Şüphesiz bu garip bir durumdur. Toplumlar bu durumlarda bir yolunu bulup üyelerinin başını ve yüreğini bağlamasını bilirler. Garip olan diğer bir husus, bir toplumum olduğuna da inanıyordum. Aile ve köye inancımı bu koşullarda kaybettim. Üniversiteye kadar okumam, devrimciliğim, daha önceki dinciliğim hep dostlar alışverişte görsün kabilinden göstermelikti. Keskin bir nihilist de değildim. Bir şeyi gönülden anlamıyordum ki, köklüce gereklerini yapayım. İşin daha da ilginç tarafı, başta öğretmenlerim olmak üzere çevrem beni zeki ve inançlı buluyordu. Bir nevi yarı-deli yarı da olmadığımı emindim. Fakat geriden bugün baktığımda, bu uzun dönemin pek yararsız bir dönem olmadığını da fark ediyorum. Kopuş ve bağlanmama, gerçeğe koşuşta beyaz sayfa açma, zemin temizleme gibi bir anlamı da beraberinde taşır.

Kişiliğim bu özelliğiyle hegemonik sistemin yapısal krizini daha iyi tanımama katkı sundu. Tarihi de yorumlayacak gücü kazanmıştım. Kaotik ortamdan korkma yerine, anlam yükleme ve çıkış sağlamada idealli kıldı. Dogmatik inançların, düz hatlarda ilerlemenin, bilimsel kesinliklerin ve katı yasallıkların aynı hükümlerden zihniyetten kaynaklandığını fark etmek son derece rahatlığı getirdi. Doğanın işleyiş tarzının insanda kazandığı boyutları rahatlıkla sezebilmem tam bir bilinç patlamasına yol açtı. Korku ve şüphenin temelindeki kendime yabancılaşma aşıldıkça, yüksek algı gücü ve yorumlama yeteneği her insani koşul için gerekli bilinç ve cesareti fazlasıyla veriyordu.

Derin araştırmalara ihtiyaç duymadan kapitalizmin kendisini bir kriz rejimi olarak değerlendirmek, konjonktürel sürelerle dayanmadan da kapasitem dahilindeydi. Kent, sınıf ve devlet temelli uygarlığın kapitalist aşaması, insan aklının son evresi olmak şurada kalsın, dayandığı geleneksel aklın tükenişi ve özgürlük aklının olanca zenginliğiyle ortaya çıkışıydı. Bu anlamda kapitalist modernite umut çağı olarak yorumlanabilir.

2- KAPİTALİZMİN DOĞUŞ ETKENLERİ -EV HIRSIZI-

Kapitalizmi hakkında en çok söz söylenen ve eylem yapılan bir din olarak yorumlamak, doğru kavranmasına daha çok katkı sunabilir. Zafer kazandığı mekân olarak Avrupai zihniyet, kapitalizm hakkında çok söz söylemesine ve eylem yapmasına karşılık, her dinde olduğu gibi varoluşsal gerçekliğini mistisize etmekten geri kalmamıştır. Buna en zıtları gibi duran Hıristiyanlar, sosyalistler, anarşistler de dahildir. Avrupa merkezli düşünce ve akıl bir ekoldür. 16. yüzyıldan itibaren de bir dünya-sistemi olarak hegemonya sürecini başlatmışlardır. Şahsi yoğunlaşmama göre, bu öyle bir ekoldür ki, Sümer rahiplerinin tanrı inşa sistemlerinden katbekat daha fazla toplumsal gerçekliğin mistifikasyonunu geliştirme ustalığını göstermişlerdir. Batı Avrupa akli ve düşünce sisteminde 'bilimsel yöntem' temel bir rol oynar.

İnsan da dahil, doğanın farkına varış olarak bilimden bahsetmiyorum. İnsanlığın ortak hazinesi olarak bilim hiçbir birey, topluluk, kurum ve ulusa mal edilemeyecek kadar anonimdir. Eğer illa bir tanrısal kutsallıktan bahsetmek gerekirse, bu anlamıyla bilime bu unvanı bahsetmek doğruya en yakın bir değerlendirme olabilir. Fakat 'bilimsel yöntem' Avrupa terminolojisinde farklı bir yere sahiptir. O, çağdaş diktatörün (her türlü total ve otoriter dikta biçimleri) prototipidir. Daha doğrusu, ana rahmine düşen tohumudur. Yöntem kelime olarak usul, yol, tarikat anlamına gelir. Başlangıçta olumlu, algı yeteneğine bir katkısı olsa da, uzun süreli bağlı kalındığında tam bir zihniyet diktatörlüğü rolü kazanır. Bilim adına yöntem ısrarı en tehlikeli diktatörlüğe götürebilir. Nitekim bilimsel yöntemin yalınkat savunucuları olan Alman ulus-devletçiliğinin faşizmi doğurması bu değerlendirmemizi doğrulamaktadır.

Şüphesiz Batı Avrupa'da bir zihniyet devrimi gerçekleştirilmiştir. Ama bu, Avrupa merkeziliğe yol açmak biçiminde yorumlanamaz. Kaldı ki, bu devrim tüm öncüllerini Avrupa dışı zihinsel gelişmelerden almıştır.

Kapitalistik gelişmeyi Avrupa akılcılığına bağlamakta Max Weber sosyolojisinin önemli bir rolü vardır. Protestan Ahlakı ve Kapitalizm adlı eseri bu teze kapıyı aralamak ister. Kapitalizmin oluşumunda rasyonalitenin rolü belirleyici etkenlerden biri olmakla birlikte, rasyonalite ve hukuka indirgemecilik tek başına bu olguyu izah etme yeteneğinde olamaz.

Karl Marks'ın sosyolojisinde kapitalizmin sistem olarak zaferi ekonomik üretkenliğine bağlanır. Tüm üretim biçimlerinden daha üretken olması, artık-değer geliştirmesi ve kâra, sermayeye dönüştürme yeteneği zaferine yol açmıştır. Tarih, politika, ideoloji, hukuk, coğrafya ve uygarlık-kültür gibi etkenlere çok az yer vermesi temel eksiklikleri olarak değerlendirilebilir. Ekonomik indirgemeciliğe kolayca dönüştürülebilir bir ekol olmaktan kurtulamamıştır. Şüphesiz sosyoekonomik izahların çözüm değeri yadsınamaz. Ama diğer temel etkenler içindeki yerleri yeterli bir açıklığa kavuşturulamadığında, dogmatizme kayma riski tüm bilimsellik ideallerine rağmen eksik olmaz. Çoğunlukla yaşanan da bu eksikliklerden kaynaklanan riskler olmuştur.

Kapitalist gelişmeyi bizzat iktidara ve onun daha da görünür hukuki ifadesi olarak modern devlete bağlayan görüşler de az değildir. Toplumsal bütünlükler içinde iktidar hiyerarşilerinin kökleri çok eskiye dayanır. Maddi hayatın sevk ve idaresindeki rolleri temel etkenlerden biridir. Fakat zorun kendisi maddi hayatı, ekonomiyi, onun en uç noktası olarak kapitalizmi tek başına doğurma yeteneğinde değildir. Düzenleme, geliştirme ve engelleme rolleri hep iç içe olmuştur.

Kapitalizmin Kuzeybatı Avrupa'da zafer kazanması coğrafi etkenin, mekânın önemini gözler önüne serer. Amsterdam kentinin ona beşiklik ettiği çokça söylenir. Diğer etkenler gibi coğrafyanın izahta payı sınırlıdır. Abartmadan yerli yerine konması anlam değerini daha belirgin kılar.

Uygarlık-kültürel etkenlere dayalı açıklamaların yorum gücü tartışmasızdır. Kapitalizm esas olarak uygarlıksal gelişmenin çürüme aşamasına denk gelmektedir. Benim daha çok ağırlık verdiğim tez budur. Ana uygarlık nehrinin okyanusa döküldüğü yer (sembolik olarak Amsterdam kıyılarındaki Atlas Okyanusu) bu sistemin de sonu olmaktadır. Şüphesiz sistem okyanusun ötesine taşınmış, ABD ulus-devletiyle yeni bir hegemonya altında küreselleşmenin zirvesine tırmanmayı başarmıştır. Fakat yaşamın aşırı simülakr ve medyatikleşme niteliği kazanması, gösteri ve tüketici toplumunun egemenliği, ekonominin arzuyu gidermek yerine azgınlaştırması, iktidarın tüm toplumsal kılcal damarlara kadar sızması, tarihsizliğin bizzat sistem ideoloğlarınca dile getirilmesi çürüme ve kaos niteliğini belirgince ifade etmektedir.

Tarihsiz, zamansız gerçeklik düşünülemez. Gelişim, evrim, çeşitlilik, farklılık oluşumu tarihle mümkündür. Sonul söz ancak bir biçim için söylenebilir. Hiçbir biçim sonsuzlaşma ayrıcalığına sahip değildir. Toplum biçimlenişlerinde sonsuzluk, kıyamete kadar, son peygamber, değişmez yasa, kesintisizlik, sonsuz ilerleme gibi kavramlara varmada daha çok düşünce ve inançların dogmatikleşmeleri, bununla kalıcı iktidar

olma çabaları, ayrıcalıklı kesimlerin avantajlarını sürekli kılma amaçları rol oynamıştır. Bunda propagandayla özgüven kazanma, çıkarları kalıcılaştırma esastır. Kapitalizmin ideolojik merkezi olan liberalizmin tarihin son sözü olma ideası da aynı oyunun modernistik tekrarıdır.

Kapitalizmi tanımlarken sanki değişmez, yaratılmış, tek merkezli bir düşünce ve eylem olarak nitelendirmemek gerekir. Esas olarak toplumda artık-ürün potansiyeli geliştikçe yarıklara yerleşen, fırsatçı kişi ve grupların toplumsal artıkları asalakça kemirerek sistematikleşen eylemleri anlaşılmalıdır. Bunların sayıları hiçbir zaman toplumun yüzde bir veya ikisini geçmez. Güçlerini fırsatçılık ve örgütlenmeden alırlar. Zaferlerini kendilerini mekân içinde daha iyi örgütleyerek, çatlakları gittikçe gelişen toplumsal aralıklarda bir yandan ihtiyaç nesnelere kontrole alarak, diğer yandan arz-talep kesişmesinde fiyatlara oynayarak gerçekleştirirler. Eğer resmi toplum güçleri onları bastırmaz, bilakis ihtikârlarından (vurgunculuk, spekülasyon) borçlanarak ve karşılığında sürekli iltizamlarla (kayıрма) beslerlerse, her toplum biçiminde marjinal olarak yer alan bu gruplar toplumun yeni efendileri olarak meşruiyet kazanabilirler. Uygarlık tarihi boyunca, özellikle tüm Ortadoğu toplumlarında bu tip marjinal tefeci ihtikâr grupları oluşagelmiştir. Sürekli toplumun nefretinden ötürü yarıklardan gün yüzüne çıkma cesaretini bulamamışlardır. En zorba toplum yöneticileri dahil, kimse bu grupları meşrulaştırma gücünü göstermemiştir. Sadece hor görülmeyle kalınmamışlar, en tehlikeli çürütücü güç olarak değerlendirilmişler ve ahlaki olarak kötülük tohumu sayılmışlardır.

İnsanlık tarihinde Batı Avrupa merkezli son dört yüz yılda yaşanan kadar savaş, talan, katliam, sömür ve doğa tahribatının başka bir örneğine rastlanmaması hegemonik sistemle bağlantılıdır. Şüphesiz en büyük karşı mücadelelere de aynı coğrafyada tanık olunmuştur. Tümüyle insanlık kaybı olarak yargılanamaz.

Yapmak istediğim, Batının insanlığa kazandırdıklarını Doğunun kadim pozitif değerleriyle sentezleyerek anlamlı bir çıkışa bir demet ışıık sunmaktır.

A-Akılcılık

Kapitalizmin doğuşunda akılcılık etkenine başat rol tanınır. Batı düşünce tarzı diye bir kategoriye de tanık oluyoruz. Akılcılık sanki Batı toplum biçiminin ayırt edici bir özelliğiymiş gibi sunulur. Diğer toplumların tarih boyunca akıldan yeterince nasiplenmediği, bu varsayımın değer yargısıdır. Aklını kullanarak bilimi yarattıkları söylenir; bilimin de güç olduğu kanıtlanınca, sistemin hegemonikleşmesi kaçınılmaz olur. Nitekim günümüzde bu akıldan kaynaklanan dört başı mamur bir hegemonik sistemle kuşatılmış bulunmamız iddianın ciddiyetini gösterir. Ancak nükleer dehşet politikasıyla kendini ayakta tutan bu sistemin akıl tarzını tanımlayabilmek için aklın kendisini, dolayısıyla biyolojik tür olarak insanı ayırt edici özellikleriyle tanımlamak gerekir.

Soruna iki yoldan yaklaşmak mümkündür: Biyolojik tür ve toplumsal gelişme olarak. Birbirini tamamlayacak tarzda iki yolu da kesiştirerek tanımlamaya ulaşalım.

1-Biyolojik tür olarak insanın zihniyetinden bahsetmek mümkündür. Konuya hâkim olabilmek için canlılar sisteminde, hatta mikro ve makro ölçülerde evrensel boyutlarda aklın ne anlam taşıyabileceğini sormalıyız. Atom altı parçacıklar üzerinde yapılan düşünce kurgulamaları çeşitliliği, farklılığı, bunlarla birlikte gelişmeyi açıklayabilmek için bir tür akıldan bahsetmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Evrendeki tüm gelişmelerin ana motoru, atom çapında düşünülemeyecek kadar küçük bir mekân içinde ve yine düşünülemeyecek kadar büyük hızlar içinde sürekli birbirine dönüşen parçacık ve dalga hareketleri olanca çeşitliliği içindeki gelişmeye yol açmaktadır. Sadece fiziki âlemlerde değil, biyolojik âlemlerde de çeşitlilik olarak gelişme bu kapsamda vuku bulmaktadır. Metafizik sınırlarda gezindiğimize dikkat edelim.

Benzer bir kurgulamayı makro evrene ilişkin olarak da yapabiliriz. Evrenin kendisi; canlı-cansız, sonlu-sonsuz, benzer-farklı, madde-enerji, çekim-itim gibi temel kategorik varoluşların varoluşudur. Yani bir bütündür. Atom altıyla evren üstü aynı bütünlüğün temel diyalektik ikilemidir. Zaman derinliğin, mekân genişliğin birlikteliği olarak gerçekleşmekte veya kendisini anlaşılır, görünür kılmaktadır. Evren niçin vardır sorusu tam bir metafizik anlayışı çağırır, ama yersiz olduğu söylenemez. Fakat unutmayalım, soruyu soran insandır, o da toplumsaldır. Fenomenoloji duyumsadıklarımızdan ötede bir varoluşa pek inanmaz. Ne kadar duyumsuyor, hissediyor, hatta düşünüyorsak o kadarız. Tersine, materyalizm histe ve düşüncede yansıyan varoluşların kendisidir. Bu ikilemin baştan çıkarıcılığının farkındayım ve aşılması gerektiğini önemle belirtirim. Bu ikilemlerle evreni anlamak mümkün görünmemektedir. Düşünce-beden ayrımı yaşamın inkârına en çok yol açan felsefi, hatta dini saptırmadır. Evrenin böyle bir sorunu yoktur.

En ilkel canlının örgütlenmesinde bile müthiş bir zekâ unsurunu yakalamaktayız. İlk özelliği olarak, bu zekânın kendini çok anlık süreler dahilinde bölerek sonsuzlaşma eğilimine katıldığını görmekteyiz. İlk kendini var kılan hiçbir canlı yok olmamıştır. Bu canlının kendini var kılan ortamda direnişi, en son insan türündeki zekâ potansiyeline kadar bir gelişmeye yol açmıştır. Canlılığın tek bir hücrede gerçekleşmesindeki potansiyel, nasıl oldu da insan gibi müthiş bir zekâ canlısına kadar çeşitlenerek gelişebildi? Belki de sadece canlı hücre için, en mikro evrenler için bile kendini çoğaltma, bunun için ortamdan beslenme, bunun için de yeterince korunma esastır. Atom altı parçacıklar yok olmayacak denli çoklaşma, beslenme ve korunma sorunlarını belki de ancak bu mikro evren tarzında gerçekleştirebilirler. Dayandıkları sınırlar sonsuz çoğalma, beslenme ve güvenlik sınırlarıdır. Evrensel zekâ arayışımızın cevabını burada bir nebze yakalayabiliriz. Bu evreni kendi dışımızda saymayalım. Her tarafımız bunlarla sarılı ve doludur. Belki de çoğalma, beslenme ve güvenlik arayışımız bu dünyanın (mikro evrenin) birleşik yansıması bir ifadesidir. Belki makro evren de aynı varoluştadır. Zaman ve mekânı zorlayarak sonsuzluk sınırlarında büyüme ve güvenli bir zekâ duruşunda mukarrerdir (kararlaştırmıştır). Makro evrenin de insan zekâsında yansıması bir ihtimaldir.

Aşırı bir kurgulama içinde olduğumuzun farkındayım. Fakat insandaki potansiyel zekâlı durumu gökten zembille düşmüş gibi yorumlayamayacağımız da anlaşılırdır. Varoluştan, evrimden soyut bir zekâ ne kadar düşünülebilir? Zekâlılığı yalnız insana özgü olarak düşünmek ne kadar gerçekçidir? Ölüm bile yaşamın, dolayısıyla varoluşun anlaşılabilmesi için zorunlu görünmektedir. Ölüm olmasaydı yaşamı fark edemeyeceğimizi kestirebiliyoruz. Değişmeden sonsuza kadar yaşamak, özünde yaşamamaktır. Çünkü hiç fark etmenin olmadığı bir ortam, hiçbir şeyin olmadığı bir ortamdır. Bu durumda bile ölüm, aslında yaşamın gerçekleşmesi için kaçınılmaz gözükmektedir. O halde bir nimet olarak değerlendirilmesi gerekirken, neden sanki yaşamın sonuymuş gibi ondan korkuyoruz? Ondaki korkacağımıza, onun mümkün kıldığı yaşamı anlamak, oradan sonuca gitmek, bana göre evrensel katılıma daha uygun gibi gelmektedir. Nasıl ölümün elinden kaçınılmazsa, yaşamdan da kaçınılamaz. Daha doğrusu, evrenin sırrını bu ikilemin çözümünde bulmamız yegâne amaç gibi gözükmektedir.

Peki, bu ikilemin çözümü gereği, en yetkin yaşam anlamına erişmekle gerçekleşen nedir? Bu soru bana hem yersiz, hem çok gerekli gibi gelmektedir. Evrenin sırrına vakıf olmak gibi tam bir bilme durumuna yaşamın sonul zaferi diyebiliriz. İster Kutsal Kitaplardaki cennet, ister Budizm'deki Nirvana durumu, ister tasavvuftaki tam vecd hali yaşamın kutsanması ve sürekli bayramlaşma olarak yorumlanabilir.

Bazı Batılı düşünürler, bilinen gözlemlerle ancak gezegenimizle sınırlı bir yaşam ortamının tam bir tesadüf sonucu olduğunu ve güneş sisteminin tükenmesiyle hiç anlamı olmayan bir kozmogoni içinde yitileceğini söylemlerini sunarlar. Bu da cehennem tasavvuruna benziyor. Kurgulamanın bu biçiminin dayandığı argümanlar da vardır. Fakat yaşamı çözmek ideası en kısır kurgulamadır. Ne tam evreni biliyoruz, ne de yaşamın yetkin anlamını. Bu tür kurgulamalar için gerekçeler pek güçlü değildir. Dünyamız bile yeterince ortamı olmayan bir yaşama geçit vermediği gibi, vakti gelende her canlıya potansiyeli kadar yaşam ortamını sunacak kadar adeta canlı ve adildir.

İnsan türünün oluş öyküsünü ben-merkezli kılmamak önemli olduğu kadar, sıradanlaştırmak da evrenin müthiş döngüsüne saygısızlık olmaktadır. En kötü metafizik, insan olgusunu tüm evrenden soyutlayarak anlatma durumuna düşen pozitivizmdir. En kaba materyalizm olarak pozitivizmin kapitalizmle bağıni ortaya koyduğumuzda, yaşama daha anlamlı olduğu kadar saygıyla yaklaşacağımız kanısındaayım.

Sonuç olarak, biyolojik bir tür olan insanda evrenin en yetkin farkına varma şansına sahip gibiyiz. Bu potansiyelin farkında olmak ayrı, gerçekleştirmek çok daha ayrı aşamalardır. Doğu düşüncesindeki 'ne varsa insanda' söylemi bu gerçekliği fark etmiş gibidir. Tekrar belirtmeliyim ki, insan-merkezciliğe kaymış bir düşünce, canlı-cansız diğer tüm doğaları insanın hizmetinde görür ki, hiyerarşik otoriter ve total iktidar anlayışının felsefi zemini olan bu anlayış, açık ki yaşamdan en uzak kurgusal akla götürür. Daha doğrusu, bu aklın ürünüdür. Tersine gibi gözükse, insanı tüm doğanın başına bela gibi gören ekolojik bazı felsefeler de aynı kapıya çıkar. İnsanın tür olarak gerçekleşmesini doğanın başına bela olarak görmek, çok kısır ve yaşamla bağı zayıf kurgulanmış bir felsefenin ürünüdür. İnsana kadar varmış bir evrime yetkin değer vermemek, yaşamla bağı ya çok zayıf, ya aşırı sömürü temelinde kurgulanmış sistemlerle bağlantılıdır.

İnsan sınırına varmış bir evrim, önümüze çok ciddi ahlaki sorunlar koyar. Buna geçmeden aklın toplumla bağıni da tanımlayabilmeliyiz.

2- İnsan türü, zekâ potansiyelini ne denli toplumsallaştırırsa, o denli açığa çıkarma özelliğindedir. Daha da önemlisi, insanın biyolojik yapısı toplumsallığı zorunlu kılmaktadır. İnsan hiçbir canlıda gözükmeyen bir

toplumsallığa icbar edilmiştir. Bir insan yavrusu ancak on beş yaşlarından sonra çocukluktan tam çıkabilir ki, bu süre toplum olmadan yaşanamayacak bir zaman dilimidir. Çocuk ana karnından çok zayıf olarak doğmaktadır. Diğer tüm hayvan yavruları günlük sürelerle yaşamlarını olanaklı kılabilirler. İnsan toplumsallığı çok karmaşıktır ve derinliğine kavranmayı gerektirir. Toplumsallığını yitirmiş insan türü ya maymun türüne yakın bir tür olarak kendini yeniden evrimleştirir; bu geriye doğru bir evrimleştirmedir ki, mümkündür; ya da yok olur. Tüm canlılar hem tür olarak, hem de türler bütünü olarak kendilerine özgü bir aradalığa ihtiyaç duyarlar. İnsan türüne özgü olan toplum, bir aradalığın çok üstünde varoluşsal nitelik taşır.

Toplumun ikinci doğa olarak kavramlaştırılması daha derinlikli bir yaklaşımdır. Toplumsallığın kendisi zekânın potansiyel olmaktan çıkıp aktifleşme sürecine etkince girmesidir. Topluluk sürekli düşüncüyü gerektirir. Toplumsal gelişme esas olarak düşüncenin gelişmesidir. Onunla olanaklı hale gelmez. Beslenme, çoğalma ve güvenlik, artan toplumsallıkla daha çok gelişir. Şu hususu daha açıklıkla belirtmeliyim ki, tüm canlılara özgü beslenme, çoğalma ve güvenlik unsurları bir nevi akıldır. Öğrenmenin en katı içgüdüsel tarzıdır. Canlı hareketleri öğrenme hareketleridir. Genelleştirirsek, tüm evrensel gelişim, zekâ ve öğrenmeyi çağırır. İkinci doğa olarak toplum, bir nevi birinci doğanın üst aşaması, onun yansımasıdır.

İkinci doğa olarak toplumsallığı çözmeden, birinci doğaya öncelik veren düşünce ve eylem yapısında riskli bir sapma olduğu kanısındayım. Madem insan ikinci doğanın bir ürünüdür, o halde öncelik o doğanın kavranmasına verilmelidir ki, insanı anlayabilelim. Bu nedenle birinci doğaya özgü bilimin objektifliğine ve ikinci doğadan bağımsız gerçekleştirilebileceğine ikna olmuş değilim. Bu bana hep bir sapma gibi geliyor. Fiziğin, kimyanın, hatta biyolojinin bilimi ikinci doğa ve insana özgü bilimden bağımsız olamazlar diye düşünüyorum. Dinsel yasacılığın kıyılarında gezindiğimin farkındayım. Fakat açıklığa kavuşturulması gereken temel sorun, birinci doğaya özgü tüm yasalar ikinci doğa aracılığıyla insanda dile geliyor iken, acaba özne-nesne ayrımının bir anlamı var mı sorusudur. Bilenle bilinen ne kadar ayrıştırılabilir? Daha da yakıcı soru, bilenle bilineni özne-nesne biçiminde ikilemleştirmek en temel sapma olmuyor mu? Birinci ve ikinci doğayı özne ve nesne olarak konumlandırmak, bana insana özgü tüm hatalı gidişlerin ve acısı çekilen tüm toplumsal süreçlerin temeli gibi gelmektedir. Bu mantık sistemi (düşünce alışkanlığı) kapitalist sistemle tüm toplumu esaret ve sömürü altına alır. Daha da vahimi, aynı baskı ve sömürü mantığını tüm birinci doğa unsurlarına karşı yaymaktan çekinmez.

İnsan türünün trajik konumuna bir çözüm olarak devreye giren toplumsallık, kat ettiği gelişmenin belirgin aşamalarında hem toplum bünyesinde hem de doğal çevre üzerinde sorunlaşır. Sorunların başta ekonomi olmak üzere diğer belli başlı etkenlerini daha sonra tanımlamaya çalışacağımızı belirterek, zihniyet boyutundaki gelişmeleri yorumlayalım.

Biyolojik evrimle insan beynine erişen zihniyet gücünün toplumsal evrimle hem aktifleştiğini hem de ayrıştığını tespit etmek önemlidir. Toplumsallığın kendisinin adeta uykudan uyanan ve sürekli çalışan bir zihniyet durumunu mümkün kıldığını belirtmişim. Zihniyetteki sürekli çalışma halinin karşılıklı olarak beynsel gelişmeye de yol açması evrimsellik gereğidir. Uzun süre gerektirse de, aktif toplumsal yaşam, zihniyeti geliştiren esas etkidir. Kişisel deha açıklamaları pek inandırıcı değildir. Her zekâ durumunun temelinde toplumsal özgünlük yatar.

İnsanın toplumsal yaşamının çok büyük bölümünün avcılık ve toplayıcılık biçiminde geçtiğini, kendine yakın türlere benzeyen bir işaret diliyle iletişim sağladığını mevcut antropolojik bilgilerimizden çıkarabiliyoruz. Bu aşamada toplumsal kaynaklı ciddi bir sorundan bahsedemeyiz. Doğal evrim halen hükmünü icra etmekte ve dengesini sağlayabilmektedir. Zekâ seviyesi duygusaldır. Daha doğrusu, zekânın duygusal karakteri hâkimdir. Duygusal zekânın temel özelliği reflekslerle çalışmasıdır. İçgüdüsellik de duygusal zekâdır. Ama en eski (ilk canlı hücreye kadar gidilebilir) zekâ türüdür. Çalışma tarzı, uyarılara karşı ani tepki göstermesi biçimindedir. Adeta otomatik bir çalışma düzeni geçerlidir. Bu tarz, korumayı en iyi gerçekleştirme işlevini yerine getirir. Bitkilerde bile bunu rahatlıkla gözlemleyebiliriz. En gelişkin biçimine insan türünde erişir. Beş duygulu bir zekâ erişimi, aradaki koordinasyonla birlikte hiçbir varlıkta insan kadar gelişmemiştir. Şüphesiz ses, görme, tat gibi duygular birçok canlıda insandan çok gelişmiştir. Ama beş duygulu komple ve koordineli bir duruma erişmekte insan türü başattır.

Duygusal zekânın en önemli özelliği yaşamla bağlantısıdır. Yaşamı korumak temel işlevidir. Yaşamı koruma konusunda çok gelişmiştir. Bu yönü asla küçümsenmemelidir. Sıfır hatayla çalışır. Bunu anında cevap verme anlamında belirtiyorum. Bu zekâ türünden yoksunluk, yaşamın tehlikelere alabildiğine açık hale gelmesidir. Yaşama saygı ve değer verme, duygusal zekânın gelişmişlik seviyesiyle bağlantılıdır. Doğa den-

gesini gözetir. Doğal yaşamı mümkün kılan zekâ da diyebiliriz. His dünyamızı tamamıyla bu zekâ türüne borçluyuz.

İnsan türünde duygusal zekânın komple gelişmesi, duygular arasında bağlantı kurma şansını artırır. Ses, görme, tat duyguları başta olmak üzere, aralarında çağrışım kurarak zekâli hareketleri geliştirirler. İşaret diline uzun süre idare eden insan toplulukları, konuşmanın fizyolojik koşullarının gelişmesiyle bağlantılı 'simge' diline erişebilmiştir. Simge dilinin esası kelimelerle soyut düşünceye geçiştir. İşaret yerine kavramlarla anlaşılabilme, insanlık tarihinde büyük bir devrimdir. Artık yapılması gereken, en zorunlu ihtiyaçlarını gideren nesne ve olaylara ad vermektir. Ad verme büyük bir aşamadır. Çeşitli adlar arasındaki ilişkilerin de kavramlaşmaları beraberinde gelişir. Gerek adların temsil ettiği nesnenin özellikleri, gerek aralarındaki işlevler fiil ve bağlaçlara yol açar. Cümle düzenine geçişle dil devrimi başarılmış olur.

Bu yeni bir düşünce biçimi demektir. Kelimeleri zihne yerleştirmek, nesnelere ve olaylar olmadan da haklarında düşünmeyi mümkün kılar. Kurgusal veya teorik zekânın başlangıcındayız. Bu muazzam bir gelişmedir. Beynin yanılmıyorsa sol ön lobundaki kısım tamamen bu zekâ türüyle ilgili olarak ihtisaslaşır. Faydası kadar çok tehlikeli, zararlı durumlara da yol açabilecek zekâ türüyle karşı karşıyayız. Duygulardan kopuk çalışması temel özelliğidir. Kurgusal veya ANALİTİK DÜŞÜNCE'ye yol açan zekâ olarak da tanımlanabilir. Analitik zekâ veya aklın en önemli avantajı, kendini fazla yormadan, gerektiğinde tüm evren hakkında düşünmesidir. Sınırsız hayal kurma yeteneğidir. Analitik zekâ müthiş bir imgeler dünyası oluşturur. Plan, tuzak, komplo kurma yeteneği gelişmiştir. Doğayı taklit ederek her tür icadı geliştirebilir. Planlı tuzak ve her çeşit komployla istediğine ulaşabilme yeteneği, toplum içinde ve dışında sorunların temel kaynağı olmasına neden olur.

Zekânın analitik ve duygusal boyutlarının iç içelik kazanması, kendilik olarak insana özgü büyük bir erdemdir. Fakat daha da önemli olan, hangi amaçla kullanılacağıdır. Toplum daha ilk aşamalarda bu ikilemi fark etmiştir. Buna verdiği yanıt, temel örgütlenme ilkesi olarak AHLAK'ı esas almıştır. Toplumsal ahlak olmadan, analitik zekâyla baş edilemez. Örneğin kızgınlık hissine kapılan biri, biraz analitik zekâsını çalıştırarak istemediği, karşı olduğu her canlıyı, insan topluluğunu imha edebilir. Toplum işte bu tehlikeye karşı ahlaki olmazsa olmaz bir toplum ilkesi haline getirerek baş etmek istemiştir. Her topluluk üyelerini müthiş ahlaklı yetiştirmeyi ilk görevi bellemiştir. Ahlaktaki temel ikili olan 'iyi ve kötü' bu analitik zekânın işleviyelidir. Faydalı çalışırsa iyilik ahlakı tarafından ödüllendirilir. Zararlı olmaya çalışırsa kötülük ahlakı olarak mahkûm edilir. Daha doğrusu, kötülük her ahlakta olmaması gereken şey olarak bastırılır, cezalandırılır. Ta ki iyilik ahlakı başat hale gelene kadar.

Fakat toplumun bu hal çaresi mutlak bir önleyici güce bir türlü erişemez. Toplumsal yarıklarda her zaman kurnazlar, tuzak ve komplo peşinde koşanlar olacaktır. Kaldı ki, bunda temelde rol oynayan çok eski bir kültür de vardır: AVCILIK. Avcılık kültürünün ilkesi, diğer canlılara karşı tuzak ve kompodur. Hayvanlar, hatta bitkiler âleminde bile kökleri olan bir kültürdür bu. Bu kökler aynı zamanda analitik zekânın da biyolojik kökleridir; insan toplumunda daha farklı olan bu avcılık kültürünün analitik zekânın gelişmesiyle birleşerek, sentezlenerek, toplumsal bünyede ve çevre ekolojisinde erkenden bir katman, hiyerarşi oluşturma yeteneğini veya gücünü kazanmasıdır. Felaket böyle başlamıştır. Cennet-cehennem ayrımı analitik zekânın toplumsal hiyerarşi kurma gücüyle el ele gider. Hiyerarşik toplumda bir avuç 'güçlü erkek adam' toplumun üstünde kurulup cennetsel yaşam tahayyülüne yol açarken, alttaki toplum için gittikçe derinleşen, nedeni ve çıkışı anlaşılmayan cehennemin yolu açılır.

Güçlü adam karşısında ilk kurban kadın olmuştur. Yaşamla bağının daha güçlü olması, kadında doğal duygusal zekâyı daha gelişkin kılar. Çocukların anası olarak acıyla yoğrulmuş bir emekle toplumsal yaşamın esas sorumlusudur. Yaşamın farkında olması kadar, nasıl sürdürüldüğünü de daha çok bilmektedir. Toplayıcıdır; toplayıcılığı hem duygusal zekânın bir sonucu, hem de doğadan öğrenmiş olmasının bir gereğidir. Toplumsal birikimin uzun bir tarihi boyunca ana-kadın etrafında gerçekleştirildiği, ana-kadının bir nevi zenginlik, değer merkezi rolü oynadığı antropolojik verilerdendir. Artık-değerlerin de anası olduğu kestirilebilir. Esas rolünü avcılık olarak belirleyen güçlü erkek adamın bu birikime göz koyması anlaşılırdır. Hâkimiyet kurması halinde yüklü avantajlar sağlayabilecek durumdadır. Kadının cinsel obje durumundan tutalım çocukların babalığına, bir nevi efendiliğine geçiş, diğer maddi ve manevi kültürel birikimler üzerinde söz sahibi olması hayli iştah kabartıcıdır. Avcılıkla kazandığı gücün örgütlülüğü, ona egemen olma, ilk toplumsal hiyerarşiyi kurma şansını tanımaktadır. Analitik zekânın toplumsal bünyede ilk kötücül amaçla kullanımını ve sistematik hale gelmesini bu tip olgu ve olaysal gelişmelerde gözlemleyebiliriz.

Kutsal ana kültünden baba kültüne geçiş, kurgusal zekânın kutsallık zırhına bürünmesini de sağlar. Ataerkil sistemin bu biçimde kök bağladığı güçlü bir varsayım olarak ileri sürülebilir. Ataerkil zihniyetin olanca görkemli çıkışını Dicle-Fırat havzasında güçlü kanıtlarıyla tarihen de tespit edebiliyoruz. Yaklaşık M.Ö. 5500-4000'lerde Aşağı Mezopotamya çıkışlı olarak tüm Mezopotamya'da yayıldığı, başat toplumsal kültür haline geldiğini görüyoruz. Bu kültüre geçmeden, daha çok Yukarı Mezopotamya'nın dağ-ova eteklerinde ürün bitekliğine dayalı bir anaerkil toplumun milattan önce tüm mezolitik ve neolitik evrelerde başat olduğunu da özellikle arkeolojik kayıtlardan çıkarsamak mümkündür. Yazılı kültürde de bunun birçok ipucuna rastlıyoruz. Kadına dayalı din ve dil öğeleri hayli gelişkindir.

Toplumsal sorunun ilk defa ciddi boyutlarda güçlü erkek adamın etrafında giderek kütleleşen ataerkil topluluklarda boy gösterdiğini söylemek mümkündür. Kadın köleliğinin bu başlangıcı, çocuklardan başlamak üzere erkeğin de köleliğine zemin hazırlar. Kadın ve erkek köleler başta artık-ürün olmak üzere ne kadar değer biriktirme tecrübesi kazanırlarsa, o denli kontrol ve hâkimiyet altına alınırlar. İktidar ve otorite giderek önem kazanır. Ayrıcalıklı bir kesim olarak güçlü adam + tecrübeli yaşlı erkek + şamanın işbirliği, karşı konulması zor bir iktidar odağı oluşturur. Bu odakta kurgusal zekâ, zihni hâkimiyeti için olağanüstü mitolojik bir anlatım geliştirir. Sümer toplumunda tarihen de tanıdığımız bu mitolojik dünya, tanrılaştırılan erkek etrafında yeri-göğü yaratanlığa kadar yüceltilir. Kadın tanrısallığı ve kutsallığı alabildiğine alçaltılır ve silinirken, erkek egemen mutlak güç sahibi olarak belletilir ve muazzam bir mitolojik efsane ağıyla her şey hükmeden-hükmedilen, yaratan-yaratılan ilişkisine bürünür. Tüm topluma ezici bir biçimde özümsetilen bu mitolojik dünya, temel anlatım değeri kazanarak giderek dinselleşir. Artık sınır tanımayan bir kurgusal ve kurumsallaşmış zihniyet biçimiyle karşı karşıyayız.

Ortaya çıkan bu hiyerarşik ilişki düzeni ataerkil kökenli mitolojik zekânın ve ondan kaynaklanan zihniyet kalıplarının tam bir meşruiyet kazandırarak başardığı ilk sömürü, baskı ve kurumsal otorite düzenidir. Çeşitli aşamalarda birçok toplulukta bu gelişmeye tanık oluyoruz. Değişik yoğunluk ve biçimlerde de olsa. Baskı ve sömürüyü mümkün kılan zekâ duygusal olamaz. Analitik düzeye gelmedikçe ve avcılık kültüründeki tuzak oyunları bütünülemedikçe, toplumsal soruna yol açabilecek bir zihniyet düşünülemez. Bu zihniyet esas işlevini gizlemek için sahte efsaneler üretmek zorundadır.

Şüphesiz kurgusal zekânın duygusal zekâyla iç içe çok olumlu düşünce gelenekleri ve kurumsallığını yarattığını da söylemek mümkündür. Tüm zihniyet dünyasını hiyerarşik iktidarlara atfetmek doğru olmaz. Bu nedenledir ki, çıplak kavgalar kadar amansız zihniyet kalıpları ve düşünce savaşlarını da bu süreçlerde yoğunca gözlemleyebilmekteyiz. İdeolojik savaş dediğimiz ve dini, felsefi, etik, sanatsal birçok biçimde karşımıza çıkan olgu ve olayların kökenine böyle varabiliriz. Mitoloji ve dinlerde bolca rastladığımız çatışmalar, özünde bir ekonomik ve politik mücadeledir. Kapitalist zihniyete kadar ekonomik ve siyasi iktidar savaşları hep mitolojik ve dini görüngüler örtüsü içinde kendilerini yansıtır. Devlet hiyerarşik yapıların kalıcı kurumlaşmasını temsil eder. İktidar yapılarının bireysel temsilinin kurumsal temsile dönüşümü, tarihte uygarlık dediğimiz kentleşmeyle gelişen sınıfsal toplumla bağlantılıdır.

Kent ve sınıfsallık daha çok kapitalist sistemle birlikte kavramsallaştırılır. Fakat kökenlerinin izahı daha önemlidir. Çıkış veya kökenleri açıklanmayan hiçbir toplumsal ilişki yeterince anlamlandırılmaz. Kent oluşumu halen tam çözümünü bulan bir ilişki yoğunluğu olmaktan uzaktır. En az kapitalizmin çıkışı kadar önemlidir ve açıklanmayı gerektirir. Şahsen kente ön, proto-kapitalistik demenin yanlış kaçmayacağı kanaatindeyim. Nasıl ki pazar kapitalizmin üzerinde beslendiği, vücut bulduğu bir ilişki alanıysa, kent de pazarın gelişmiş ve kalıcılaşmış mekânı olarak tanımlanabilir. Konumuzla ilgisi ise, kurgusal zekânın en gelişkin mekânı, pazarı olmasına dayanır. Kentin kendisi, pazar niteliğinden ötürü analitik, soyut zihni gerektiren ve daha çok da ortaya çıkarıcı çok yoğun toplumsallaştırma aracı olan bir kuruluştur. Mitolojik ve dinsel dünyanın daha da akılcılaşması, bilimi hızlandırması kadar çarpıtması, beraberinde felsefeye yol açması gibi tarihsel gelişmeleri hızlandıran ilişki ortamıdır. Daha çok analitik zekâyla iş yapar.

Kavramların soyut dünyası, sanata yansımaları kenti daha da görkemlileştirir. Toplumun zihniyetine, duygusal zekâdan soyutlanmış, sınır tanımayan bir splekületif ilişki ortamında her tür tuzak ve komployla cirit atan imgeler dünyası enjekte eder. Kent ortamında akıl gelişir. Ama niteliği nedir? Aydınlığı mı, karanlılığı mı daha çok gerçekleştirir? Bu sorulara henüz tam doğru cevaplar verilmemiştir. Savaş ve sömürü, iktidar ve sınıflaşma kent toplumunu üreten başat ilişki yumağıdır. Kendi içinde toplumun ezici çoğunluğu olan sınıf düşkünlerine yol açtığı kadar, çevreye yönelik de tam bir soykırım yapılanmasıdır. Kırsal temele dayalı toplulukların mitolojik ve dinsel ifadeleri analitik zekâyla ilişkili olsa da, daha çok pozitif rol oynarlar. Tan-

rıları başta olmak üzere, inanç dünyaları duygu yüklü samimi dünyalarını yansıtır. Dost, rahman, gafur ve merhametlidirler. Acıları azaltan, zorlukları kolaylaştırırlar. Mitolojik ve dinsel formlar kentleştiğinde, tanrıları da soyut, sınavan, cezalandıran, hep kendine yalvartan sıfatlara bürünürler. Acı çektirir, daha çok hükmetmekten hoşlanırlar. Esasta pazarda dolaşıma giren mal dünyasının başına gelenler yansıtılmaktadır. Pazar ve kent tanrıları iç içedir.

Sınıfsallık üst iktidar hiyerarşik grupların kendilerine başta kan bağlarıyla olmak üzere bağlı olan klan, kabile ve aile-aşiret ilişkilerinin parçalanmasıyla gelişir. Üst gruplar devletleşirken, alt gruplar yönetilen gruplara dönüşür. Bu da acımasız ve yabancılaştırıcı bir süreçtir. Duygusal zekânın gerilemesiyle bağlantılıdır. Ezilen sınıflar yönetici sınıf gruplarına bağlı oldukları oranda, zihniyet egemenliklerini de meşrulaştırarak kendi düşkünlüklerini onaylamış olurlar. Ezilenlerin en lanetli duruma düşme anıdır bu. Kendi müstebit sömürsünü onaylama, her iki zekâdan yoksunluğun dip noktasıdır. Zihniyetten yoksun olma toplum içinde en olumsuz, deklase durumu ifade eder. Tepede ne kadar soyut bir kurbanlaştıran ve kullaştıran kurgusal zekâ varsa, dipte de o kadar akıl yoksunu alık, dilenci, köle oluşmuş demektir.

Tarihi zihniyet açısından dönemselleştirdiğimizde, mitoloji ve dinsel aşamanın ağırlıkta olduğu ilk çağlar (M.Ö. 5000–M.S. 500'ler), din ve felsefenin sentezi olan teolojik ortaçağ (M.S. 500-1500'ler), felsefe ve bilimin ayrıştığı modern çağ (M.S. 1500 – günümüze kadar) biçiminde bir ayrıma gidebiliriz.

Mitolojinin dogmalaşması dini oluşturur. Mitolojiye tam din denilemez. Din değişmez inanç ve tapınma biçimlerini gerektirir. Tamamen kurgusaldır. Kurgulara inanmak dinin temelidir. Tek olumlu yanı, soyut düşünceye geçişte toplumda derin bir yarılmaya yol açarak bilimsel ve felsefi düşünceye zorlaması, istemese de ona ortam hazırlamasıdır. Felsefe ve bilim düşüncesi dinsel düşünceyle diyalektik bağ içinde gelişirler. Dinin derin izlerini taşırlar.

Felsefe kurgusal yanı ağır basan zekâ kaynaklı olsa da, somutu gözlemeyle sürekli bağlantılandırır. Duygusal zekâyla bağını hepten kopartmaz. Soyutlama gücü en yüksek düşünce biçimidir. Bilime katkısı dinden daha önceliklidir.

Bilimin aslında felsefeden fazla farkı yoktur. Bilim deney temeli daha gelişkin felsefe olarak da yorumlanabilir. Her iki doğayı gözlem ve deneyle anlamlandırmaya çalışırlar. Doğrusu da budur. Fakat dinin sorduğu niçin sorusuna yanıtlarının olmaması en önemli eksikliğidir. Doğanın nasilini cevaplandırmak, yaşamın yeterli yanıtı olamaz. Koca bir evreni niçinsiz, nedensiz, amaçsız varsaymak pek arzuya şayan bir yaklaşım olamaz. Yaşamın niçin'ine yanıtı olmayan bilim, sonuçta köleleştirici iktidara araç olmaktan kurtulamaz. Bilimin felsefe ve dinden (niçin ve amaç sorunsallığına ilişkin) ayrıştırılmasının kapitalistik zihniyetle çok yakından bağlantılı olduğunu güçlü bir tez olarak ileri sürmek durumundayım.

Şöyle kanıtlayabilirim: Din ve felsefe, hatta mitoloji toplumun hafızası, kimliği ve zihnen savunma gücüdür. Çokça çarpıtılsa, kendine karşıt kılınsa da, sosyolojik bir gerçekliktir. Tarihle, hafızasıyla bağı kopartılmış bir toplum ve böylesi bir toplumun bilimi ancak güncel iktidara hizmete koşturur ki, bu da kapitalizmdir. Kapitalizmde mitoloji, din ve felsefe neredeyse beş para etmez bir duruma indirgenmiştir. Neden? Cevap açıktır. Binlerce yıl din, felsefe, efsane toplumun yarıklarında pusuya yatmış kapitalist unsurları (tefecî, dengesiz fiyat farkını kullanan spekülâtörler) hep dışladıkları, kendilerine meşruiyet tanımadıkları için. Din, felsefe ve efsane toplum düşüncesinde yerini korudukça, duygusal zekâ toplumda ağırlığını sürdürdükçe, kapitalizmin başat hal gelmesi olanaksızdır. Hiçbir iktidar bu zihniyet -dolayısıyla ahlak- ortamında kapitalizme meşruiyet kazandıramaz. Dayandığı bir sosyoekonomik düzen halinde savunamaz.

Sosyolog Max Weber, Hıristiyanlığın Protestan mezhebini kapitalizme zihinsel ortam hazırlayan, ahlaki olarak kapitalizme geçit veren bir zihniyet dünyası olarak tanımlar. Gerçek payı olan bu değerlendirmeyi iki yönden eleştirmek mümkündür.

a-Protestanlığın kendisi en zayıf din demektir. Kapitalizm tarzı bilime de çok yakındır. Daha da önemlisi, milli dinler çağını başlatır. Milliyetçiliğin bir nevi ön aşamasıdır. Milliyetçilik ise, kapitalizmin halis bir ideolojisidir. Avrupa'daki büyük din savaşlarına bu açıdan bakmak daha da tamamlayıcı bir anlama yol açar.

Kapitalistler dinselliğin en zayıf olduğu veya Protestanlığa yeni geçen coğrafyada (Hollanda, İngiltere, ABD) ilk defa zafer kazanma imkânı bulmuşlardır. Bu ülkeler aynı zamanda her tür mezhep sapkınlığının sığındığı mekânlardır. Burada dinin ortodoksisini savunmuyorum. Belirtmek istediğim, Protestan ahlakı Hıristiyanlığın en zayıf ahlakı olduğu için kolay geçit olmuştur. Weber'den farkım bu noktadadır. Onun olumlu dediğini, ben olumsuzluk olarak yorumluyorum.

b- Paradoks gibi gelse de, kapitalist zihniyet genelde dinsel zihniyetin uzun tarihsel yürüyüşünün sonul veya en zayıflatılmış bir aşamasında meşruiyet kazanmıştır. Ben bilimi kesinlikle kapitalistik gelişmenin bir ürünü olarak görmüyorum. Olan, talihsiz bir gelişme aşamasına denk gelmedir. O da bilimsel devrimle kapitalist ekonomik devrimin Batı Avrupa'da neredeyse aynı yüzyılda gerçekleşmesidir. Bu zamandaşlık, kapitalist zihniyet inşacıları tarafından kapitalizmin bilimi doğurduğu biçiminde çok büyük bir yalanı gerçek yerine koymalarıyla sonuçlanmıştır. Bilime katkısı olan bireyler elbette kapitalizmin hızlı gelişme içinde olduğu aynı toplumlarda yaşıyorlardı. Fakat bu husus, bilim adamlarını kapitalizm ortaya çıkardı gibi bir totolojiye kesinlikle yol açmaz. Bilim adamlarının dinsel düşünceyle çelişkileri vardı. Ama çoğunluğu kapitalist zihniyete de tenezzül etmez konumdaydı.

Söylenmesi gereken, kapitalizmin tüm düşünce biçimlerinden tıpkı mal, para spekülasyonundan kârsermaye sağlaması gibi istifade etmesidir. Tüm düşünce formlarını tartıya vurarak çıkarına olanları yeni felsefe veya din okulları biçiminde istifleyip, liberalizm ve pozitivizm adı altında piyasaya yeniden sürmüştür. Daha hazin olanı, yeni bir kumaş gibi müthiş bir kâr oranıyla satmayı, yani hakîm zihniyet durumuna getirmeyi, taşıma ustalığını veya kurnazlığını sergilemeyi başarmıştır.

Kapitalizmin zihniyet tanımlanması çeşitli açılardan yapılabilir. Başta yapılması gereken eklektik, her kalıba giren, aldatici riski yüksek, bir yandan en katı dinsel dogmalardan daha dogmatik, en soyut felsefelerden daha saçma, spekülatif, putçuluğun bile asla düşmediği kadar sığ putçuluk olan pozitivizm ve liberalizm olarak tanımlamaktır. Pozitivizmle bilimi iğdiş edip inanç ve ahlak dünyasına karşı çıkarırken, liberalizmle de toplumun canına okuyan, bireyciliği soykırımı kadar tırmandıran ulus-devletçi tanrıya dönüştürmüştür. Hiçbir dini zihniyet kapitalizm zihniyeti kadar savaş, baskı ve işkence doğurmadı. Hiçbir toplum bireyi kapitalizmin zafer kazandığı toplumdaki birey zihni kadar sorumsuz, çıkar düşkünü, zalim, soykırımcı, asimilasyonist, diktatör doğurmadı.

Mal ve para dünyası üzerine kurulan tekel sistemi olarak kapitalizm, günümüzdeki finansçı zihniyetini inşa ederken, insan toplumunu hiçbir nemrut veya firavunun yapmayı aklından geçiremeyeceği zihniyet kalıplarına bağlar ve en aşağılık putları karşısında küresel insanlığı secdeye kapandırırken, sadece zihinsel iflas ve çürümeden bahsedilebilir.

Kapitalizmin zihniyet içeriğini biraz daha yakından gözlemlemek büyük önem arz etmektedir.

Öncelikle şunu belirtmeliyim ki, kapitalizmin tek boyutlu tanımlamaları sistemin ağır etkisi altındaki zihniyet çalışmalarının bir sonucudur. En anti-kapitalistler olan ve bilimsel sosyoloji yaptıklarını idea eden Marksistler ve anarşistlerde de bu tür yorumları görmek mümkündür.

Marks'ın bizzat kendisinin ekonomik altyapıyı tüm hukuki, siyasi ve ideolojik formların izahının kaynağına yerleştirmesi, belki de uğruna çok büyük savaşlar verilen sosyalizmin başarılı olamayışının temel nedenlerinin başında gelmektedir. Şu hususu iyi bilmek gerekir ki, hiçbir insan topluluğu zihniyet formunu uzun süre tanımadan, denemeden, maddi hayat (ekonomik yaşam) tarzını inşa edip sistemleştiremez. Zihniyet gelişimini karanlıkta bırakarak yapılan sistem analizleri, bizzat bu sistemlerin hegemonyasına hizmet etmekten kurtulamaz. Çok karşıt temelde oluşturulsa da böyledir. Verili hakîm sistemler öncelikle bu hâkimiyetlerini zihniyet ve siyasi kurumlaşmayla garantiye alırlar. Maddi hayat ancak bu çerçevede düzenlenebilir. Marks'ın Hegel diyalektiğini 'doğrultuyorum' ideası, sanıldığı aksine kendisinin doğrulanması değil, vahim yanılgısıdır. Artık iyice anlaşılmıştır ki, metafizik düşüncenin doruk noktası olarak Hegel idealizmi, Alman ulus-devletine giden yolda temel kilometre taşlarından biridir. Daha öncesinde Luther (Protestan ideolojik inşacısı), E. Kant (katı nesnelciliğe karşı özneliği, kısmen ahlakiliği dikkate alır) gelir. Aslında Karl Marks da paradoksal gözüke de bu çizgiyi proleter, anti-kapitalist sistem adı altında sürdürmüştür. Sonuç, Alman ideolojisinin (zihniyetinin) faşizmle ve Hitler tarzı önderliklerle sonuçlanmasıdır.

Bu tehlikeyi zihniyet sorununda en iyi fark eden de Alman Filozof Nietzsche olmuştur. Nietzsche tarzı zihniyet çalışmaları gerçek bir kapitalist modernite karşıtlığıdır. Geliştirilip siyaset felsefesi ve pratiğine dönüştürülememesi büyük bir eksikliktir. Gecikmiş olarak Fransız filozofların (Deleuze, Guattari, M. Foucault, vb.), İtalyan Gramsci'nin çabaları çok yetersizdir ve siyasi kurumlaşmaya dökülmemiştir. Reel sosyalizmle zaten başarılan, kapitalist modernizmin sol adı altında en azından yüz elli yıllık objektif suç ortaklığıdır. Sovyet Rusya ve Çin deneyimi bu yargımızın çarpıcı doğrulanmasıdır. İlgili bölümlerde bu konuyu kapsamlıca ele almayı umuyorum.

Anarşistlerden özellikle ilk klasikler olan Proudhon, Bakunin ve Kropotkin başta olmak üzere, kapitalizmin doğuşuna yönelik eleştirileri birçok noktada daha aydınlatıcıdır. İdeolojik ve siyasi boyutu daha iyi

görebiliyorlardı. Fakat doğru bir siyasi felsefe ve kurumlaşmayı başaramayışları, ahlak ve tarih konusundan bihaber olmaları onları da son tahlilde kapitalizme bir ideolojik meta olmaktan kurtaramamıştır. Yine şunu belirtmeliyim ki, bir zihniyet çalışması yetkin siyaset, ahlak, tarih ve pratik çalışmayla bütünleştirilmedikçe, karşıtı tarafından kullanılmaktan, ya yok edilerek ya da asimile edilerek etkisizleştirilmekten kurtulamaz. Ne acıdır ki, anti-kapitalist zihniyet çalışmalarının başına gelen de, tarihte çok örneğini gördüğümüz (başta Hıristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük, Manicilik) aynı kaderi paylaşmak olmuştur. Hemen belirtmeliyim ki, bu öğretilerin boşa gittiğini, kaderden kurtulunamayacağını iddia etmiyorum. Böyle olsaydı, zaten ne bu satırlar yazılırdı, ne de özgürlük ahlakına anlam verilir. Yaptığım bir eleştiridir.

Eğer günümüzde, daha doğrusu bütün tarihsel bütünlüğü içinde uygarlığın son evresi (tanımlandığı şekliyle) olan kapitalizme ve tarihsel dayanaklarına karşı başarılı bir alternatif sisteme ulaşılacak isteniyorsa, tam bir bütünlük içinde zihniyet çalışmalarının yol göstericiliğinde siyaset felsefesi, siyaset kurumlaşması ve maddi hayat eylemleri iç içe aşkla döşenmek durumundadır.

Kapitalist sistem hegemonyacılığında siyasi ve askeri zorun yeri önemli olmakla birlikte, esas ayakta tutan toplumun kültür endüstrisiyle teslim alınması, hatta felçli hale getirilmesidir. Denilebilir ki, sistemin etkisindeki topluluk zihniyetleri insana yakın maymunlardan daha geri ve oynatılmaya müsait hale getirilmiştir. Hayvanat bahçelerindeki düzen, aslında tüm toplumun hayvanat bahçesi tarzında düzenlendiğine dair çok aydınlatıcı bir örnektir. Nasıl hayvanat bahçesindeki hayvanlar seyirlikse (gösteri unsurları), toplumun da bir gösteri toplumuna dönüştüğü birçok filozofça tespit edilmiştir ve dillendirilmektedir. Başta üç (S)'ler, seks endüstrisi, peşi sıra ve iç içe spor ve sanat-kültür endüstrileri geniş bir medyatik reklam kampanyasıyla yoğun ve sürekli olarak duygusal ve analitik zekâyı bombalayarak, tamamen işlevsizleştirerek, gösteri (te-maşa eden) toplumunun zihniyet fethi tamamlanmıştır.

Bu toplum, teslim alınmaktan da daha kötü, sistemin dilediği gibi sevk ve idare ettiği toplumdur. Aslında faşizmin ilk gösteri toplum deneyimi yenilmedi. Elebaşları tasfiye edildi. Fakat sistem soğuk savaş ve sonrasında tüm topluluklara ulus-devletle ve küresel finans şirketleriyle egemen kılındı. Yaşanılan dönem Sümer, Mısır, Hint, Çin ve Roma başta olmak üzere, güçlü imparatorluk sistemlerinin toplumlar üzerindeki fethini katbekat geride bırakmıştır. Kapitalizmin imparatorluk aşaması hegemonyasının (daha önceki sömürgecilik ve emperyalizm aşamaları) zirvesi olup, her ne kadar objektif olarak kaotik ve çürüme belirtilerini yoğunca yaşasa da, sistemin toplumla çok oynayarak, yani zihni hegemonyayı içinden çıkılmaz hale getirerek bu gerçekliği telafi etmek istediği çok iyi anlaşılabilir durumundadır.

Bu noktaya gelmesinde, değinildiği gibi cinselliğin (seksin) endüstrileşerek sunulması belirleyici etkenlerdendir. İnsanlar başarıyı seks gücünde arar hale sokulmuştur. Hâlbuki cinsellik tüm canlılarda yaşamı fark etmede ve onu sonsuzlaştırmada öğretici bir etkinlik işlevindedir. Tek hücreli canlılardan tutalım insan türüne kadar cinselliğin işlevini bu biçimde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla anlamlı ve hatta kutsaldır. İnsan toplulukları da tarih boyunca bu tarz bir yorumu esas almışlardır. Tüm antropolojik araştırmalar bu yorumu doğrulamaktadır. Eğer metalaştırılmayacak (endüstrileştirilemeyecek) bir ilişki veya ilişkiler varsa, bunların başta geleni cinsel ilişki olmak durumundadır. Çünkü yaşamın kutsallığıyla, yüceliğiyle, sürekliliğiyle ilgilidir. Daha çok da saptırılıp diğer yaşamları tehdit etmeme sorumluluğuyla bezelidir.

Cinsel istismar, denilebilir ki, sistemin en temel hegemonik araçlarından. Sadece metalaştırılarak dev bir endüstriye dönüştürülmemiştir; toplumda Hint fallus tanrısallığını hem yozlaştırıp hem de kırk kat geride bırakan bir erkek egemen cinsiyetçilik dini haline getirilmiştir. Özellikle her erkekte bu yeni dini gösterge başta edebiyat olmak üzere sanatın boş köşesine oturtularak tam bir uyuşturucu araca dönüştürülmüştür. Kimyasal uyuşturucular bu yeni cinsellik dini karşısında solda sıfır gibi kalmıştır. Tüm toplum bireyleri medyatik reklam (sadece alelade reklam değil) kampanyalarıyla bir cinsel sapık haline getirilmiştir. Genç, yaşlı, hatta çocuk fark etmiyor; herkes kullanılıyor. Kadın en gelişkin seks nesnesine dönüştürülmüştür. Her zerresi seks çağrıştırmaya sanki para etmeyecekmiş gibi bir zihniyete mahkûm edilmiştir. Kutsal aile ocağı bir seks dergâhına dönüştürülmüştür. Kutsal ana ve tanrıçalıktan geriye işe yaramaz, bir köşeye atılan 'kocakarılar' kalmıştır. Çok hazin ve acı verici bir durum. Suni döllemeyle kadının tam bir seks aracı olma süreci zirveye tırmandırılmıştır.

Tersi bir konum da sistem gereği varlığını dayanılmaz boyutlara taşımıştır. Özünde bir ataerkil toplum geleneği olan başta erkek olmak üzere çok çocuklu olma, sağlık tekniklerinin devreye sokulmasıyla alt tabaka kadınlarında çocuk doğum makinesi rolüne indirgenmiştir. Böylelikle zor olan çocuk yetiştirilmesi de yoksullara yüklenerek, bir yandan genç işçi ihtiyacı gideriliyor, diğer yandan içinden çıkılmaz bir aile yoz-

laşması yaratılıyor. Bir taşla birkaç kuş vuruluyor. Üst tabaka kadın ve erkeği artık suni bebek, üvey evlat ve hayvan beslemeyle evlat kavramını yozlaştırarak eksikliğini giderirken, sonuna kadar seks kalmaya çalışıp yeni seks dinini ritüelleştirerek baygınlaşıyorlar. Sonuç, altından çıkılmaz anlamsız bir nüfus, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir işsizlik ve çevre bunalımının insan yükünü taşıyamaz bir konuma getirilmiş bulunmasıdır. Bu sorunla nasıl baş edilmesi gerektiğini daha çok ‘Özgürlük Sosyolojisi’nde işlemeyi düşündüğümü belirtmeliyim.

Kültürün endüstrileşmesi, diğer bir deyişle yaygın metasal üretimi de köleliğin en etkin araçlarından ikincisidir. Kültür dar anlamıyla toplumların zihniyet dünyasını ifade eder. Düşünüş, beğeni ve ahlak üç temel konudur. Kültür unsurlarının sistem dahilinde siyasi ve ekonomik iktidar tarafından kuşatılıp satın alınmaları yüzyılların işidir. Tüm uygarlık tarihinde kültür unsurlarını bağlamak meşruiyetleri açısından vazgeçilmezdir. Ekonomik ve iktidar erki erkenden bu hususu fark edip tedbir almaktan asla gecikmezler. Kültürün iktidarcı asimilasyonu, hiyerarşilerin kuruluş dönemlerine kadar gider. Esas yönetim araçlarıdır. Kültürel hegemonya olmazsa, ekonomik ve iktidar tekelleri yönetemezler. Zora ve sömürüye dayalı sistemler zorla olsa olsa kısa süreli talanlarla varlıklarını ayakta tutabilirler ki, talan edilecek bir şey kalmayınca ya birbirlerine girerler ya da yıkılıp dağılırlar.

Kapitalist uygarlıkta kültürün rolü hayatidir. Tüm toplumsal alanların zihniyet toplamı olarak kültür, önce asimile edilip (ekonomik ve siyasi iktidara uyarılma) sonra da yaygınca ve yoğunca tüm dünya topluluklarına (uluslar, halklar, ulus-devletler, sivil toplum ve şirketler) taşırılması için bir endüstri haline getirilir. Edebiyat, bilim, felsefe, sanatın diğer alanları, tarih, din ve hukuk gibi belli başlı alanlar objeleştirilerek metalaştırılır. Kitap, film, gazete, TV, internet, radyo gibi araçlar bu endüstrinin metaları olarak işlev görürler. Burada kültürel metalar dev bir maddi kazanca yol açmakla birlikte, esas tahripkâr işlevlerini zihinsel tutsaklığı tarihte eşi görülmemiş boyutlarda gerçekleştirip, sığırdan beter sınıf, ulus, aşiret ve her tür cemaat, anlamını yitirmiş, özce amorf, şekilsiz ve maymun iştahlı bir KİTLE oluşturarak oynarlar. Baş mimarları ulus-devletler, küresel şirketler ve medya tekelleridir. Para kazanmak ve tüketmek dışında toplumun hiçbir şeyi onları esas olarak ilgilendirmemektedir. En yoksullaştırılmış kesimler bile bir gün çok kazanarak dilediğince yaşama amacı dışında düşünemez kılınmışlardır.

Yoksullaştırılmanın bir kültürel olgu olarak kullanıldığına dikkat edelim. Beğenmediğimiz ortaçağlar bile yoksullaşmayı isyan nedeni bellerken, resmi kültürel hegemonya altında ücrete kavuşmayı amaç haline getirme sistemin kültürel zaferini gösterir.

Kültürel endüstrinin iç içe olduğu seks endüstrisiyle birlikte sağladığı egemenliğin, dolayısıyla tutsaklığın en vahim yanı gönüllüce yaşanması, hatta özgürlük patlaması olarak adlandırılmasıdır. Bunun yönetimin en güçlü dayanağı, meşruiyet aracı olduğu kesindir. Kapitalizmin imparatorluk aşaması ancak kültürel endüstriyle mümkündür. Dolayısıyla kültürel hegemonyacılaşma karşı mücadele en zorlu zihniyet mücadelesini gerektirir. Bu sistemin fetih, asimilasyon ve endüstrileştirerek yürüttüğü kültürel savaşı karşı mücadele hem içerik hem form olarak geliştirilip örgütlendirilmedikçe, hiçbir özgürlük, eşitlik ve demokrasi mücadelesinin başarı şansı yoktur. Bu yönlü sorunları da kapsamlı olarak Özgürlük Sosyolojisi’nde tartışmaya çalışacağım.

Spor toplumlarda başlangıcından beri katılım için bir hazırlık oyunu olarak işlev kazanmıştır. Spor oyunları yaşama başarıyla katılım için düzenlenir. Bir nevi toplumsallığa alıştırmaya rolünü oynarlar. Özellikle Roma İmparatorluğunun çürüme aşamasından itibaren sporun yeni yeni endüstrileştiğini görüyoruz. Gladyatörlük kurumu böyledir.

Kapitalizm baştan itibaren sporu da iktidarla bütünleştirip (profesyonelleşme) amatör özünü yıkararak endüstrileşmeyi dayatmıştır. Metalaştırılan diğer önemli bir uyuşturma alanıdır. Topluma üstün moralli ve fiziki dayanıklılık temelinde katılım yerine, para kazanma, bunun için rekabeti çılgınca körükleme, toplumu pasif seyirciye dönüştürme geçerli kılınmıştır. Arena kültürü (aslanlara yem olma ve gladyatör cinayetleri) tüm spor alanlarına yayılmıştır. Rekor ve alkış iki hâkim imgedir. Takımı olmak, dini ve felsefesi olmaktan daha önemli hale gelmiştir. Takım tutma tam bir hastalık haline gelmiştir. Böylelikle yönetimler için kolay yönetmenin yetkin bir aracına daha ulaşılmıştır. Örneğin futbolun yönetimler için oynadığı rolü hangi din veya felsefe oynayabilir?

Kaba bir değerlendirmeye üç (S)’ler endüstriye dönüştürülerek yönetim sanatının zirvesine ulaşılmıştır. Küresel sermaye yönetimi, ulus-devlet iktidarı üç (S) endüstri haline getirilmeden gerçekleştirilemez. Tekrar

belirtmeliyim ki, olgu olarak cinsellik, kültür ve spor kendi başına kötülenip eleştirilmiyor. Toplumsal oluşum ve sürekliliğin en hayati alanları olarak yozlaştırılıp endüstrileşmeleri eleştiriliyor.

Kapitalizmin zihniyet hegemonyasında temelde medya organlarıncı yürütülen sanal dünya, diğer çok önemli bir zihinsel araçtır. Yaşamın sanallaşması, analitik aklın en uç sınırlara varmasıdır. Savaş gibi en dehşetli bir olay bile sanal olarak sunulduğunda, ahlakı tek başına yıkması işten bile değildir. İnsan beden ve zihninin deneyimlemediği yaşama eskiden beri sahte yaşam denirdi. Sanal ismi takılmakla yaşam sahte olmaktan kurtulamaz. Sanal yaşamı olanaklı hale getiren teknik gelişim kendi başına suçlanmıyor. İstismarı bir kere daha karşımıza çıkarıp, bireyin zihnini felç eden özelliğiyle değerlendiriliyor. Başiboş teknoloji en tehlikeli silahtır. Kapitalizmin tekniğe hâkimiyeti ve milyarları yönetme ihtiyacı sanal yaşamı zorlayan esas etkidir. Yaşam artık yaşanmıyor. Sürekli sanallaşıyor. Bir nevi ayakta ölüm oluyor. Simülakrlar sanal yaşamın en somut halidir. Her olayı, ilişkiyi, eseri simüle etmekle insan bilgilenmez. Aptallaştırılır. Tüm uygarlık eserlerinin taklidi yapılmakla bir gelişme sağlanmıyor; taklit kültürünün hegemonyası gerçekleştiriliyor. Yaşamın özünde yatan farklılaşma asla tekrara dayanmaz. Tarih bile tekerrür etmez. Taklit, gelişmenin zıddıdır. Sanal yaşam ise sınırsız taklide dayanır. Herkes birbirini taklit ederek birbirine benzetilir. Böylelikle koyun sürüleri yaratılır. Finans çağı sanal yaşam olmadan yaşayamaz. Ancak sınırsız aptallaşmayla yürü-yebilir ki, o da sahte, sanal yaşamla gerçekleştirilir.

Buna karşılık vermek, özgür yaşamın en temel görevidir. Özgür yaşamı tanımlamak, örgütlemek, toplumların ayakta durmaları için olmazsa olmazlardandır. Özgürlük sosyolojisinin en çok cevaplandırması gereken sorunlar bu sahadadır.

Sistemin bu başarısını birkaç yönden yorumlayabiliriz.

Birincisi, toplumun ahlak ve dinle işlevsel bağlılığını gevşetmesi, laik hukukla ikinci plana indirip kendine tabi kılmasıdır. Din ve ahlak sisteme hizmet ettiği oranda bırakılıyor. Hukuk ve laiklik özünde toplumsal denetimin kapitalist iktidara geçiş araçlarıdır. Eski toplumun hem aristokratik kesimlerini, hem serflerini sermaye ve işgücüne alan, rezerv oluşturmak için hukuk ve laiklik silahlarıyla tasfiye ediyor. Tümünü ortadan kaldırmıyor. Uygarlık tarafından oldukça kullanılan araçlar oldukları için, uygarlığın son sözü olarak kendisine de çok lazımdır. Fakat ekonomik ve siyasi iktidarına ortak olmamak, engel koymamak kaydıyla. Dinde reform ve hukuk devleti, bu işlevle kapitalist modernitenin temel göstergeleri haline geliyor. Kapitalist ekonomi ve toplum haline geçişin iki temel aracı olmak gibi asli rollerini oynuyorlar. Sistemin zihniyet problemlerinin çözüm aracıdır aynı zamanda.

İkincisi, 'bilimsel yöntem'dir. Nesne-özne ayrımı zihniyet hegemonyasının adeta kilididir. Görünüşte bilimsel yöntemin vazgeçilmezi olan nesnellik ilkesi, aslında öznelciliğin hâkimiyeti için gerekli bir ön aşamadır. Yönetmek için özne olmak gerekir. Doğal olarak yönetilenlere düşen rol nesne olmaktır. Nesne olmak eşyalaşmak, eşya gibi yönetilmektir. Eşya, dolayısıyla doğa olarak nesne, öznenin dilediği gibi yönetme erki haline gelişinin yöntemsal ifadesidir. Hem de bilimin amentüsü olarak. Özne-nesne ayrımının Eflatun'a kadar giden bir kökeni vardır. Eflatun'un ünlü 'idea'lar dünyasıyla basit yansımalar ikilemi benzer tüm ayrımların temelidir. Bunun mitolojik temelini ise harikulade biçimde Sümer ve Mısır toplumlarında gözlemliyoruz. Üst hiyerarşinin tanrısal yükselişi, yüceltilişi, altındakilerin ise kullaştırılmaları asli kökenidir. Yaratılan-yaratılan, yöneten-yönetilen ikileminin zihinsel ifadesi tanrı-kul, kelam-eşya, mükemmel idealar-basit yansımalar biçiminde gelişe gelişe özne-nesne ayrımına varıyor. Ruh-beden ayrımı da bu kapsamdadır. Bunun siyasi anlamı demokrasinin inkârı, oligarşi ve monarşinin önünün açılmasıdır.

Kapitalizmle analitik zihnin en hilekâr ve komplocu biçimlere büründüğünü iyi anlamak gerekir. Borsa bu gerçekliğin en çarpıcı ifadesidir. Spekülatif (kurgusal) zekânın müthiş kâr getiren alanıdır. Spekülasyon ve kurgusal zekâ sistemde ikiz kardeş haline gelirler. Politika ve askeri alanda da öyledir. Savaş hilekârlık ve kurnazlık üzerine kuruludur. Avcı kültürünün zirvesi oluyor. Kurgusal zekâ borsa, politika ve askeri alanlarda hiç olmadığı kadar manipülasyon ve komplo aracı haline gelmiştir. Vicdan ve duyguya zerre kadar yer vermez. Bir anda nükleer ve diğer dehşet bombalarıyla canlar kavrulurken, diğer bir alanda milyarlar birkaç günde ter dökmeden kazanılabilir. Denilebilir ki, kapitalizm bütün çıplaklığıyla borsa, politika ve savaşta zihniyetini açığa vurur. Kapitalizmin kâr uğruna çiğnemeyeceği hiçbir insanlık değeri ve duygusu yoktur.

Hâlbuki yaşamın olmazsa olmazı duygusal zekâdır. Bu zekâ türünden kopuldukça, yaşamın anlamı giderek silinir. Ekolojik felaketler yaşam üzerindeki tehlikeyi bir nevi kıyamet haberi gibi vermektedir. Bunun sorumlusu çarpık kullanılan kurgusal zekânın dil, iktidar, kent, devlet, bilim ve sanatla beslene beslene küresel Leviathan (küresel sermayenin dünya imparatorluğu) haline gelmesidir. Bu canavarı durdurmak, çok

kapsamlı duygusal zekâ çabasını gerektirir. Onu zararsız hale getirmek için özgür yaşam üzerindeki baskısını püskürtmek gerekir. Gezegeni yaşanmaz hale getirmeden, onu yaşayamaz hale getirmek gerekir. Özgürlük sosyolojisinin temel görevi bu yaşamsal eylemin teorik bakışına erişmek ve doğru yapılanmasını başarmak olacaktır.

B- Ekonomizm

Kapitalizmin doğuşunu ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu sayan görüşler bu gruba girer. Özellikle Marksizm bu açıdan bir nevi ekonomizme indirgenmiştir. Öyle ki, kapitalizm hep sanki bir ekonomik modelmiş gibi algılanmaya çalışılmıştır. Ekonomi-politika adeta sosyal bilimlerin baş köşesine oturtulmuştur. Adı üstünde, modern devletin oluşumunda ekonomik yaşama ilişkin alınan bazı kararlar bilim olarak disipline edilmiştir.

Kapitalin, yani kâr getiren sermayenin pazarda oluşan fiyat istismarına dayalı olarak gerçekleştirilmesi, bu görüşün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Sanki tarih, toplum, iktidar ve bir bütün olarak uygarlıksal gelişmeden ayrı bir kapitalist gelişme mümkünmüş gibi bir eğilim belirmiştir. Paradoksal olarak en çok anti-kapitalist geçinenler kapitalizmi hak etmediği bir konuma oturarak, sözde kapitalizme karşı savaşmış olurlar.

İngiltere kökenli ekonomik-politikacıları anlamak mümkündür. Kapitalizmin zafere ulaştığı ülke olarak yeni ekonomiyi modelleştirmeleri beklenebilir. K. Marks'ın bu model üzerinde yoğunlaşması, İngiliz ekonomi-politikacılarının eleştirisi açısından önemli ve oldukça açıklayıcı olmuştur. Talihsiz olan, Marks'ın eserinin yarım kalması ve ardılı olan Marksistlerin de onu tam karikatürize etmeleridir. İktidar ve devletle kapitalizmin ilişkisini sistemlice çözümlenmesi en temel eksiklik olarak belirtilebilir. İdeolojinin rolünü belirlemeye çalışmıştır. Kapitalizmin zihniyetine ilişkin yaklaşımları yer yer güçlüdür.

Fakat esas yanılması, çoktan entelektüel ortama damgasını vurmuş Aydınlanmanın gözde ideolojisi olarak pozitivizmin bakış açısını esas almasıdır. Fiziksel bilim gibi toplumsal bilimin de yapılabileceğine dair görüşe kanidir, inanmıştır, bundan kuşkusu yoktur. Bu yaklaşım çok değerli olan Kapital çalışmasını kısır kılmış, bir araştırmadan çok din kitabı gibi yorumlanmasına yol açmıştır. Müritlerin de yapacağı işler bellidir. Lenin'in emperyalizm, tekelci kapitalizm ve devlet-devrim yorumları Aydınlanma felsefesini aşamamış çabalarıdır. Yine birçok katkı sunan görüşe rağmen, kapitalist moderniteyi aşacak kapasiteyi ortaya koyamaması, Sovyet deneyiminin başarısız kılınmasında baş etkindir.

Anarşistlerin kapitalizm yorumları da ekonomik ağırlıklıdır. Kapitalizm ekonomik olarak mahkûm edilirse, sanki yıkılacakmış gibi bir eğilim içinde kalmışlardır. Pozitivizmle sakatlanmış anlayışlar: İşte bilimin kanunları vardır. Ekonomi de bir bilimdir. Dolayısıyla onun da kanunları vardır. Bu kanunlara göre, kapitalizm, bunalım üretmesi nedeniyle yaşayamayacak bir sistemdir. Yapılması gereken, bu kanunların işleyişini hızlandırmaktır. Sonuç, kapitalizm yıkılacak, komünizm kurulacaktır! Bu görüşlerin temelinde toplumsal gerçekliğin doğru tanımlanmaması yatar. Toplum genelde Aydınlanma ideolojilerinin çok dışında işleyen bir sistematiğe, hatta kaosa sahiptir. Ekonomi de dahil, tüm zihniyet ve kurumsal yapılarıyla pozitif tabir edilen bilimlerden nitelikçe farklı olması kadar, eylemli halinin çoğunlukla kaos niteliğinde olması; çok farklı yaklaşımlarla çözüm ve eylemleri gerekli kılar.

Bu eleştirilerin ışığında ekonomiyle kapital, yani sermaye düzeni arasındaki bağlantıları daha anlaşılır kılabiliriz. İlk yapılması gereken tespit, paradoksal gözüke de, kapitalizmi ekonomi saymamaktır. Kapitalizmi bir siyasi rejim olarak çözümlenmek, bizi muhtevastandaki kârı kavramaya daha çok yakınlaştıracaktır. Burada iktidar ve devlet indirgemeciliğine düşmemek önemlidir. Yani ekonomizmden iktidarizme sivrilmeyeceğiz. Sosyolog Max Weber eğer Protestan Ahlakı ve Kapitalizm adlı değerlendirme yerine, kapitalizmi bizzat bir tarikat gibi yorumlasaydı, izah şansı daha artardı. Fernand Braudel, pazarda oluşan fiyatlar üzerinde tekel kurmakla kapitalizmin doğuşunu izah etmek ister. Marks'ınki de dahil, hepsi de önemli çözümlenmeler olmakla birlikte, hep ekonomik bir izah zorunluymuş gibi yaklaşımları temel eksiklikleridir.

Bana göre kapitalizm başından beri askeri-siyasi-kültürel olarak örgütlenmiş, başta maddi birikimler olmak üzere toplumsal değerleri gasp etme kurnazlığını örgütleyen eski bir geleneğin, Batı Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren giderek hakîm bir toplum biçimlenmesi haline gelmesidir. İlk güçlü adamın etrafındaki çapulcu grupla ana-kadın etrafında oluşan toplumsal değerleri gasp etmesi geleneğinin modern halkası olarak da tanımlayabiliriz bu doğuşu. İngiltere ve Hollanda'da, daha önceki İtalyan şehir devletlerinin başını çeken Cenova, Floransa ve Venedik kentlerinde, ilk kapitalist gruplar devletle iç içe bir tarikat gibi özel ya-

şam biçimleri olan, sağladıkları yeniliklerle para üzerinden vurgun yapma ustalığını gösteren, dünyanın her tarafına yayılmış pazarlarda oluşan fiyatlarla oynayarak muazzam değer gasp eden, gerektiğinde ve sıkça zor uygulamaktan geri kalmayan, kurgusal zekâsı gelişmiş grupların bir eylemidir. Bunlara kimi yerde hanedan, aristokrat ve burjuva da denilebilir. İlk ve ortaçağ haramilerinden yegâne ve önemli farkları, ağırlıklı olarak kentlerde üslenmiş olmaları, devlet otoritesiyle iç içe geçmeleri, zoru gerektiğinde daha örtülü ve ikinci planda kullanmalarıdır. Görünüşte ekonominin kuralları vardır. Onlar da bu kurallara göre zekâları ve eldeki ilk paralarıyla kâr yapıyorlar. Kapitalin tarihi doğru incelendiğinde, bu yaklaşımın tam bir masal değerinde olduğu görülecektir.

İlk birikimlerin gerçekleştirildiği sömürge savaşlarında hiçbir ekonomik kural yoktur. Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, daha önceleri Venedik, Cenova gibi kentlerin kolonileri düpedüz tamamen zora dayalı ilk kapital birikimlerini sağlamışlardır. Hem yakın ülke pazarlarında, hem sömürge alanlarında bu gerçekleri tespit etmek zor değildir. Kırk haramilerden de sonradan efendilikler türemiştir. Beyler oluşmuştur. Modern kırk haramilere de burjuva efendiler demek, modadan öteye bir ağırlık teşkil etmez. Ekonomi bilimi denilen disiplinler işin özünü örtülü kılmayı temel işlevleri olarak sürdürürler. Hangi teori bu konularda başarılı sunum yaparsa, başyapıt olarak o etüt edilecektir, ödüllendirilecektir. Hiçbir bilim ekonomik olgu bilimi kadar gerçeklerle oynamamış, gerçekleri tersyüz etmemiştir. Kurgusal aklın en büyük saptırmasına kapitalist ekonomi-politika alanında rastlamaktayız. Kapitalist modernite tümüyle böylesi bir kalpazan bilimi üzerinde yükselme lüksüne sahip tek sistemdir.

Ekonomi veya maddi hayat nesnelere elde edilmesi, canlılığın en temel sorunudur. Ekonomi evrimin gerçekleşme malzemesidir. Canlı sistemi, metabolizma ile dış ortamdan edindiği kendi sindirim sistemine uygun ihtiyaç nesnelere devamlılığını sağlar. Evrensel bir kuraldır; farklılaşmayla evrim yaşamın sürekliliğini sağlar. Bir türün aşırı çoğalmasını önlemek ve diğer türler üzerindeki istilayı, dolayısıyla yok edilmelelerini engellemek için belli bir dengeyi hep gözetmiş veya mümkün kılmıştır. Farelerin aşırı üreyip tüm bitkileri yok etmelerini yılan engeliyle, koyun, keçi ve tüm benzer sığır sürülerinin aynı eylemini et yiyen yırtıcılarla dengeleyip olanak hazırlamış, onların türsel gelişmesine geçit vermiştir. Doğal evrim niye böyle yapıyor sorusuna ancak sonuçlarına bakılarak cevap verilebilir. Bana göre bunun en temel nedeni, canlılar sisteminin gelişerek sürekliliğini sağlamaktır. Buna doğanın vahşeti mi, yoksa adaleti mi denilebilir? Bu ayrı bir tartışma konusudur. Yine derin bir zekânın ürünü müdür, yoksa ilkel olmayla mı bağlantılıdır? Metafizik kapsama dahil edilsin mi, edilmesin mi hususu, bana göre anlamlı ve üzerinde analitik zekâyla düşünülecek evrenselliğe ilişkin sorunlardır. Varoluşçulukla da bağlantılandırılabilir.

Bu soruya verilebilecek en önemli yanıt, evrimin yetkinleşmeyi hep gözettiğidir. Bir anlamda evrenin, zamanın akışında yetkinlik, mükemmellik arayışı gözetilir, arzu edilir gibidir. Aksi halde insana kadar evrimi, ayrıca insanın dar toplum halindeki gelişmesini nasıl izah edebiliriz? Eğer hep aslanlar veya sığırlar olsa ve ortalığı istila etseydi, yaşamın sürmesi ilkel yosunlar düzeyinden öteye gidemezdi. Muhteşem evrim insana kadar evrimle vicdan, ahlak diye bir oluşuma da geçit vermiştir. Nedir anlamı? Merhamet ve adalet! Bu ilkenin özü de şöyle ifade edilmiştir: “Fikir bir olsaydı, kuzu ile kurt bir arada yaşardı.” Burada da bir evrensellik gizlidir. Kuzu ile kurdun kardeş olması mümkün müdür? İnsan eylemi bunun mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Yani insanın, insanın kurdu olamayacağını (kapitalizmin vahşet ilkesi) düşünmek ve eylemek, bizzat insan olmanın vazgeçilmez hedefidir. Kaldı ki, bir dönem kuzuyla kurdun atası aynıydı. Ayrılık sonra gelişti. İkisi neden tekrar en azından kardeşçe birliğe doğru yol almasınlar? Bu en azından teorik olarak mümkündür ve örneklerine de bolca rastlamaktayız.

Bu hususları şunun için söylüyorum: Kapitalizmin doğuşunun evrimde gözlediğimiz sayısı çok sınırlı vahşi diyebileceğimiz örnekleri kendisine vesile yapmasının bir anlamının olamayacağı açıktır. Daha da çarpıcı cevap, ilk yosunlardan kara yosunlarına, onlardan görkemli ağaçlara, bu arada otla beslenen milyonlarca hayvanlar sistemine (birbirlerini yemeyen hayvanlar) yol açmasını örnek almayıp, birer evrim kanseri olarak da yorumlanabilecek örnekleri mi insan yaşamı için örnek göstereceğiz? Doğal evrimle kapitalizmin doğuş teorilerine yer olmadığını belirlemek açısından, bu hususları ön açıklama olarak belirlemek durumundayım. Buna sürekli işsizler ordusunu büyütüp, ücret düşüklüğünü canlı tutmak gibi tersi ilke de dahildir.

İnsan türünün, toplumsallık temelinde varoluşunu sürdürürken, tüm evrimsel süreçleri bünyesinde tutarak eylemselleştirdiği biyolojik bir tespittir. Eğer bilimi pozitivizm dinine bulaşmadan yorumlayacaksak, muhteşem bir saptamanın da bu olduğunu iyice bellemeliyiz. İnsan türünün gerek bu özelliği, gerek ahlaki seçim, yargı özelliğini (özgür tercih imkânı) Özgürlük Sosyolojisi’nde tartışacağımı belirterek, toplumsal gelişme-

nin doğal evrime de ters olmayan RİTMİK GELİŞİMİNİ özetlerken aşırı kentleşmeye, onunla birlikte hiyerarşi ve sınıfsallıkla ur gibi büyüyen devlet ve iktidar odaklarına dayalı uygarlıksal yaşamın neden ‘aşırı aslanlaşma’ veya tersi ‘aşırı sığırlaşma’ kategorisine dahil etmemiz gerektiğini kanıtlamaya çalışacağım.

Her şeyden önce bu tip gelişmelerin evrimde köklerinin sınırlı da olsa bulunabileceğini, insanın tür olarak evriminde bunları bir nevi hastalık, sapma, kalıntı olarak da yorumlayabileceğimizi (yamyamlık) yine belirtmek durumundayım. Ayrıca evrimin doğal ritminin bu tarz olmadığını olanca açıklığıyla kavramalıyız. Genelde uygarlıkta, özelde kapitalizm aşamasında bir kalıntı özelliğinden yararlanarak toplumsal sistemin, ikinci doğanın oluşturulamayacağını da bağlantılı olarak çok açıkça ve sadece belirlemek değil (bu, akademisyenlerin önüne konulan görevdir), temelli bir yaşam ilkesi olarak yorumlamak esastır. Aksi halde toplumsal yorumlarımızı baştan sakatlamış oluruz.

Fernand Braudel kapitalizmin doğuşunu yorumlarken, bunu çok geniş bir gözlem gücüne ve mukayese imkânına sahip olmaya dayandırır. Ayrıca tarih, toplum, iktidar, uygarlık-kültür, mekânsal gelişme bütünlüğü içinde yorumlamasını oturturken, yöntem sorununa da açıklık getirir. Pozitivistik yaklaşımlara karşı ihtiyatlıdır. K. Marks, Aydınlanmanın derin etkisi altında pozitivistik bilimi esas almakla ekonomiyi bilim haline getirmede hayli iddialıdır. Bunda sosyolojinin henüz emekleme döneminde olmasının payını da dikkate almak gerekir. Bilimsel kesinlik ve çizgisel ilerlemecilik ‘amentü’ düzeyinde çoktandır zihinlere çakılmıştır. Romantizm bu çizgiyi yıkmaya çalışırken, tersine iradecilik sapmasına düşerek zihinsel problemleri daha da ağırlaştırır. Nietzsche’nin göreci, döngüsel ve duygusal zekâ ağırlıklı yaklaşımı fazla geliştirilmez. Bu zihinsel hengâme içinde liberalizm adeta cirit atar. Kapitalizm fiziksel bilimi (kimya, matematik, biyoloji dahil) pozitivismle felsefeleştirirken, daha doğrusu dinleştirirken, sosyal gerçekliği liberalizmle aynı doğrultuda felsefeleştirir veya dinleştirir. İdeolojik savaşımı da bu temelde kazanarak, 19. yüzyılla birlikte sistemin küreselliği netleşir gibidir. Ekonomik savaş ise daha önce kazanılmıştır. Bu eleştiri ve yorumları biraz daha açalım.

Topluluklar zihinsellikleri içinde maddi ihtiyaç nesnelere hep aramış ve geliştirmek istemişler; yemek, barınmak, çoğalmak ve korunmak temel kaygıları olmuştur. Önce bulduklarıyla yetinmek, mağaralarda barınmak, göl ve orman kenarlarında daha iyi korunmak, doğurgan anaya öncelik tanımak bu temel ihtiyaçlar nedeniyledir. Avcılık da giderek devreye girer. Hem korunmak hem de etle beslenmek bu kültürü geliştirir. Fakat toplumsallığın başından itibaren kadın toplayıcılığıyla erkek ağırlıklı avcılık arasında bir gerginliğin, farklı kültürel evrimlerin geliştiğini gözlemek mümkündür. İki tarafta da tek yanlı gelişme, birinde ‘aslan erkek’, diğesinde ‘sığır kadın’ kültürüne adım adım birikim sağlar. İlk farklı ekonomik anlayışlar böyle temellenir. Neolitik dönemde kadın kültürü zirveye çıkar. Özellikle Zagros-Toros (eteklerinde) sisteminde çok zengin bitki ve hayvan türleri adeta cennet gibi bir yaşam kurgusuna yol açar. Son buzul döneminden sonra, M.Ö. 15 binlerden itibaren, bu dönem günümüze kadar sürecek olan toplumsal gelişmenin ana nehri olarak, yazılı tarih ve uygarlıkla daha da farklılaşarak küreselleşmeye damgasını vurur. Günümüze kadar dil gruplarına dayalı gelişmeler de bu dönemin ürünüdür.

İnsanlığın bu uzun tarihinde kapitalizme ilişkin söylenebilecek tek önemli husus, avcılık kültürünün erkeği gittikçe hegemonlaştırmasıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla M.Ö. 10 binlerde kalıcılaşan neolitik kültür kadın ağırlıklıdır. Toplayıcılık sürecinde mağaradan çıkıp yarı-çadırımsı kulübelere geçiş (mağara yakınlarında), bitki tohumlarını ekerek çoğaltma, giderek tarım ve köy devrimine yol açacaktır. Günümüzde yapılan arkeolojik kazılarla bu kültürün tüm Yukarı Mezopotamya’da, özellikle Zagros-Toros sisteminin iç kavislerinde (Bradostiyen, Garzan, Amanos ve Orta Torosların iç etekleri, Nevali Çori, Çayönü, Çemê Hallan kültürü) geliştiği gözlemlenmektedir. Artık-ürün çok sınırlı olsa da biriktirilmektedir.

Ekonomi kavramı olarak olmasa bile, öz olarak belki de ilk defa bu tarz birikime dayandırılabilir. Bilindiği gibi, eko-nomos kelimesi Yunanca aile, hane yasası demektir. Kadın etrafında ilk yerleşik tarımsal ailelerin doğması ve çok az da olsa başta dayanıklı gıdalar olmak üzere saklama, ambarlama imkânı ile birlikte ekonomi doğmaktadır. Fakat bu tüccar ve pazar için bir birikim değil, aile için bir birikimdir. İnsani olan ve gerçek ekonomi de bu olsa gerekir. Birikim çok yaygın bir armağan kültürüyle göz koyulacak bir tehlike ögesi olmaktan çıkarılmaktadır. “Mal tamah getirir” ilkesi herhalde bu dönemden kalmadır. Armağan kültürü önemli bir ekonomik biçimdir. İnsanın gelişme ritmiyle de son derece uyumludur.

Kurban kültürünü de bu dönemden başlatmak mümkündür. Tanrılar denen kavramın aslında artan verim karşısında toplulukların kendi kimliklerine saygının ve ilk ifade tarzının sonucu olarak geliştiğini gözlemek anlaşılır bir husustur. Verimlilik hamd etmeyi getirir. Kaynağı topluluk tarzındaki evrime dayandığına göre,

kendini kimliklendirme, yüce kılma, dua etme, tapınma ve zihinsel dünyanın artan gelişmesi olarak sunma tarımsal devrimle derinden bağlantılı kültür öğeleridir. Arkeolojik bulgular bu görüşü çarpıcı biçimde doğrulamaktadır. Daha da somut olarak ana-tanrıça ve kutsal ana kavramları da doğrulayıcı bir etkidir. Kadın figürlerinin yaygınlığı bu gerçeği kanıtlayıcı etkenlerin başında gelmektedir.

Fakat korkulan tehlike daha sonra başa gelecektir. Tecrübeyle ve zihinsel gelişmeyle artan artık-ürün birikimleri armağanlarla tüketilemeyince, yine ağırlıklı olarak tetikte bekleyen avcı erkek, mesleğine ilave olarak bu artının ticaretini kafasına ve kültürüne yerleştirir. Farklı bölgelerde artan farklı ürünlerin birikimi, ticaret denen olguyu devreye sokar. Ürünlerin karşılıklı ihtiyaçları daha iyi giderme niteliği, meslek veya ikinci büyük toplumsal işbölümü olarak ticaret ve tüccarı doğurur. Çekiniklikle yüklü de olsa meşrulaştırır. Çünkü taşınan ürünler işbölümünü geliştiriyor. O da daha verimli bir üretim ve yaşamı mümkün kılıyor. Bir tarafta gıda ve dokuma, diğer bir tarafta maden yatakları çok olunca ticaret anlamlıdır.

Tarih M.Ö. 4000'lerden itibaren ticaretin yaygınlaştığını göstermektedir. Aşağı Mezopotamya'da ilk kent devleti olan Uruk sitesi etrafında (M.Ö. 4000-3000) gelişen uygarlığa bağlı olarak, İran'ın güneybatısındaki Elam'dan Yukarı Mezopotamya'da bugünkü Elazığ ve Malatya yörelerine kadar bir tüccar kolonileşmesine rastlamaktayız. İlk sömürgecilik kapısı bu biçimde açılıyor. Daha önce de M.Ö. 5000-4000 döneminde Uruk öncesi egemen kültür olarak El Ubeyd (devlet öncesi ilk ciddi gözlemlenen ataerkil kültür) koloniciliğine tanık olmaktadır. Ticaret ve kolonileşme iç içedir. Çanak çömlek, dokuma ürünleri karşılığında maden ve kereste ağırlıklı eşya nakledilmektedir. Tüccarla birlikte pazar da şekilleniyor. Eski armağan ve kurban sunma merkezleri yavaş yavaş pazara dönüşüyorlar. Farklı bölgelerin ürünleri arasındaki bir nevi ilkel fiyatlandırma ayrıcalığına kavuşan tüccara ilkel kapitalist diyebiliriz. Çünkü fiyat tayin etme olanağıyla hiç kimsenin o döneme kadar başaramadığı bir mal birikimine sahip oluyor.

Geçerken belirtmeliyim ki, yine ilk defa metalaşma sürecine mal değişimiyle ticaret etkinliği yol açmaktadır. Armağan ekonomisinden değişim değerine henüz geçilmemiştir. Toplum için esas olan, malların kullanım değeridir. Kullanım değeri, malların bir ihtiyacı giderme özelliğidir. İnsan için asli olan da bu değerdir. Değişim değeri hayli tartışmalı bir kavramdır. Doğru tanımlamak da büyük önem arz etmektedir. Bana göre, Marks'ta da dahil, değişim değerinin temelini emeği koymak çok tartışmalı bir konudur. İster soyut ister somut emekle tarif edilmeye çalışılsın, değişim değeri her zaman spekülasyon bir yan taşır. Varsayalım ki, ilk Uruklu tüccar Fırat kıyılarındaki bir kolonisinde, çanak çömlek karşılığında taşlar ve maden bileşiklerini değiştirmeye kalkıştı. Değişim değerini önce kim belirleyecek dediğimizde, birincisi karşılıklı ihtiyaç derecesi, ikincisi tüccar inisiyatifi diyebiliriz. İhtiyaç arzusu yüksekse, tüccar malı dilediği gibi fiyatlandırabilir. Bire karşı iki yerine, rahatlıkla bire karşı dört koyabilir. Onu bundan engelleyecek bir etken söz konusu değildir. Kendi vicdanından başka, daha doğrusu gücünden başka. O zaman emeğin rolü nerede kalıyor?

Burada emek faktörünü tümüyle devre dışı bırakmıyorum. Fakat esas belirleyen olmadığını iddia ediyorum. Tarihteki tüm mal değişimlerinde bu hususu gözlemek mümkündür. Zaman zaman mal alışverişlerindeki özgür rekabete bağlı olarak, eşitlemeye yakın emek değerleriyle değişim sağlanabilir. Ama bu daha çok teorik bir emek-değer değişimidir. Fiiliyatta belirleyici olan spekülasyondur. Bazı durumlarda da aşırı mal birikimi olur. O zaman da değeri sıfırın altına düşer. Malı imha etmek için ilave emek gerektiren durumlarda, emeğin değeri yok oldu diyemeyeceğimize göre, emeğin temel belirleyici bir kıstas olmadığı ortaya çıkıyor. Yine kıtlık ve fazlalık yaratma şansı olan tüccar gücü belirleyici olmaktadır. Kaldı ki, mallar mallarla üretilir. Tarih boyunca binlerce adsız emekçinin birikimiyle bir mal üretilmektedir. Peki, hangi mekanizma bu donmuş emek sahiplerine hak ettikleri karşılığı ödeyecektir? Buna yaratıcı zanaatkarı, hatta tüm toplumsal etkinliğin gerekli olduğunu eklediğimiz zaman, canlı emek denilen emek türünün anlamlı bir fiyatı, dolayısıyla ücretlendirilmesi düşünülemez.

İngiliz ekonomi-politiğinin sakatlığı veya sahtekârlığı burada kendini ele vermektedir. Bilindiği gibi kapitalizmin sistem olarak ilk zaferini sağlayan, ada İngiltere'si ve Hollanda'dır. Kapitalizme meşruiyet kazandırmak için teorik bir gerekçeye ihtiyaç şarttır. Özellikle spekülasyon kazanç olduğunu örtbas etmek için kabul edilebilir bir teori büyük önem taşır. Tıpkı ilk Uruk tüccar dinleri gibi mitolojik bir anlatımın yeni versiyonunu sunmak, sözde ekonomi-politik bilginlerine, özde ise kapitalizmin yeni dini icatçılarına düştü. İnşa edilen ekonomi-politik değil, yeni bir dindir. Giderek her dinde olduğu gibi kutsal kitabıyla ve dallı budaklı mezhepleriyle. Ekonomi-politik, kapitalizmin en değme kırk haramiler talanını bile geride bırakan spekülasyon (fiyatlarla oynamak için mal birikimleri, bölgesel farkların kullanılması) karakterini örtbas etmek için geliştirilmiş, kurgusal zekânın en sahtekâr ve talancı eseridir. Emek-değer teorisi bu konuda tam bir av malzemesi-

dir. Nasıl seçildiğini gerçekten merak ediyorum. En belli başlı nedeninin emekçileri oyalamak olduğu kanısındayım. K. Marks gibi birisi bile bu ava yemci olarak katılmaktan kendini alıkoyamamıştır. Bu eleştiriyi yaparken büyük acı duyuyorum. Fakat en azından kuşkularımızı belirtmek bilime saygımızın asgari gereğidir.

Bu hususları biraz daha açarsak şunları belirtebiliriz:

Tarihte ikinci büyük tüccar sıçramasına Asur kolonileri şahsında M.Ö. 2000'lerden itibaren rastlıyoruz. Denilebilir ki, hiçbir despotizm (kapitalizmin iktidarla bağına daha sonraki bölümlerde tartışacağım) Asur'daki kadar ticarete ve ticari kolonilere dayanarak uygarlık yaratmamıştır. Dönemin (M.Ö. 2000-600) en gelişkin ticaretini ve kolonilerini küresel boyutta (o dönemin küreselliği) ilk gerçekleştirenlerdir. Her ne kadar yaklaşık aynı dönemlerde arkasına Mısır uygarlığını alan Fenike tüccarları da ticaret ve kolonileştirmede son derece mahirlerse de ikinci planda kalırlar. İngiltere'nin yanında Hollanda veya Portekiz gibi, her ikisi de tarihte en azgın zorbalıklarla birlikte yürüyen ticaretle Kaf Dağı misali değer gasp etmişlerdir. Asur ve Fenike zenginliğinin ticaret ve zorbalıkla iç içe yürüyen tarihi araştırılırsa, herhalde Avrupalı kolonicilerin (İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere, Fransa, Belçika vb.) izini en iyi bu örneklerde yakalamak mümkündür. İnsan kelleleriyle kaleler ve sur duvarları yaptıklarını öve öve anlatırlar. Bu gasp temelinde oluşturdukları yaşam ahlakı ve kültürü halen Lübnan ve Irak'ın yakasını bırakmamakta, bu iki ülke en acılı savaşların konusu olmaktan kurtulamamaktadır. Roma Cumhuriyeti boşuna Kartaca'yı (Fenike ticaret kolonisi) dümdüz edip tarla haline getirmedi. Yine boşuna Medler Ninova'yı (M.Ö. 612'lerde) yerle bir edip bir viraneye dönüştürmediler.

Tüccar uygarlıklarına dikkat etmek gerekir. Tarihte savaşların ve devlet kuruluşlarının en temel nedenlerinin başında tüccar ve kolonilerinin emniyeti, daha doğrusu çıkarlarının korunması gelir. Bugünkü Ortadoğu (ne acıdır ki, ilk ticaret savaşlarını başlatarak -Irak Uruk'tan gelir- son savaşını da halen en acımasız biçimde sürdürmektedir) savaşlarının temel nedeninin de özünde petrol ticaretinden kaynaklandığı iyi bilinmektedir. Daha çok sayıda örnek verilebilir. Ama gereği yoktur.

Kapitalizme doğru yol alırken ve uygarlık merkezi Avrupa'ya taşınırken, yine ticaretin başı çektiğini görüyoruz. Ortadoğu merkezli ticaret ve tüccar uygarlığı ortaçağda İslam'la yeniden bir hamle yapar. Bizat Hatice ve sonra eşleştiği işçisi Muhammed, Asur kökenli Süryaniler ve Yahudi kökenli tüccar ve tefecilerle giriştiği rekabet sonucu, yine zor temelinde Mekke ve Medine'ye dayalı ticaret uygarlığının temelini atarlar. İslam dini örtüsü altında, kadim Ortadoğu kentleri ticaret etrafında yeni bir canlanma yaşar. Bizans ve Sasaniliğin yenilmesiyle Halep, Bağdat, Kahire ve Şam başta olmak üzere, büyük bir kent ve pazar ağına ulaşır. Çin'den Atlas Okyanus'una, Endonezya ve Afrika içlerine kadar ticaret ağları tam bir küreselleşmeyi yaşar. Yaygın bir meta ve para piyasası oluşur. Yahudi, Ermeni ve Süryanilerin elinde büyük para birikimleri gerçekleşir.

Avrupa tamamen bu mirasa dayanır. Ortadoğu'nun Müslüman tüccarları elinde bir hamle daha gerçekleştiren ticaret kültürünün 13. yüzyıldan itibaren İtalya'nın Cenova ve Floransa kentleri öncülüğünde Avrupa'ya taşındığına tarih tanıktır. Para ve ticaret bu kentlerin temel zenginlik nedenidir. Avrupa ile Ortadoğu arasındaki ticarete 16. yüzyıla kadar önderlik ederler. Tarihte belki de ilk defa hem kavram hem uygulama olarak kent ölçeğinde kapitalizmin küçük zaferlerini gerçekleştirirler. Bunda Akdeniz korsanlığı ve Akdeniz'in doğu-batı yakası arasındaki fiyat tekeli başrolü oynar. Yine zorbalığın gölgesinde spekülasyon atbaşı gitmektedir. Ticaret kapitale, kapital kente, kent pazara, pazar spekülasyonun genişlemesine yol açarak kapitalist uygarlığın şafağı atmaktadır. Bu aşamanın bir prototipi de klasik Athena-Roma çağında (M.Ö. 500-M.S. 500) yaşanmıştı. Bu çağda kapitalin zaferine ulaşılmaması, tarımın büyük ağırlığı ve din savaşlarından yenilgiyle çıkmalarından ötürüdür. İtalyan kent devletlerinde 1300-1600'lerde kapitalizmin başarılı deneyimi Kuzeybatı ve Kuzey Avrupa'ya doğru yayılmakta gecikmedi. İspanya zaten daha önce fethedilmişti. 16. yüzyıldan itibaren tüccarın uzun yol öyküsü ilk defa kentleri aşan ülke çapındaki zaferlerine zorladı.

Dünya çapında bir pazar oluşmuştur. Afrika ve Amerika sömürgeciliğe alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu ekarte ederek, Atlas Okyanusu ve Güney Afrika üzerinden Hindistan ve Çin'e ulaşılmıştır. Avrupa yoğun kentleşmeye alınmıştır. İlk defa kentler tarıma galebe çalmaya başlamışlardır. Feodal krallıklar modern monarşik devlete dönüşmektedir. Son İslam İmparatorluğu Osmanlılar peş peşe yenilmektedir. Rönesans yine 14. yüzyılda İtalya'da başlamış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Dinde Reformasyon hareketi Avrupa'nın kuzey ülkelerinde başarıya ulaşmıştır. Din savaşları ilk defa çağlarını doldurmaktadır. Daha da önem-

lisi, tüm Çin, Hint, İslam ve hatta Afrika ve Amerika'nın kültürel ve uygarlık değerleri Avrupa'ya akıtılmıştır. Bir yandan modern devlet, diğer yandan uluslar doğmaktadır.

Kapitalizm zafere doğru yürürken, arkasına bu denli tarihi, kültürü, ticaret birikimini, uygarlığı, siyasi erki ve pazarlanmış dünya bütünlüğünü almaktadır. Kapitalist ekonomi için bu önkoşullar oluşmadan ve bu koşullara dayanmadan çıkış yapmak mümkün müdür? Mümkün olmanın ötesinde, kapitalin kendisi bile düşünülebilir mi? Tarih tıpkı Aşağı Mezopotamya'da Uruk sitesiyle başlayan kentleşme, sınıflaşma ve devletleşmeyle nasıl ilk adımını, Fenike ve İyonya'daki ticaret ve kentleşmeyle ikinci dev adımını atmışsa, bu sefer üçüncü büyük adımını tüm adı geçen koşullarla ideal hale gelen İtalya, Hollanda ve İngiltere coğrafi mekânında büyük ticaret, kentleşme, dünya çapında genişleyen pazar üstü ve karşıtı olarak kapitalist ekonomiye kalıcı zafer temelinde atmıştır. Halen ABD önderliğinde yaşanan bu gerçekliktir.

Fernand Braudel, ısrarla, kapitalist ekonomi pazar karşıtı ve büyük tüccar alanındaki spekülatif tekelci fiyat ayarlamasına dayalı ekonomi biçimidir derken, ekonomi denen gerçeklik konusunda K. Marks'tan daha fazla gerçeğe yakındır.

Tarih aynasından iktidarlaşmış, alabildiğine bünyesinde pazarı geliştirmiş, kentten kıra hâkim olmaya başlamış, din ve ahlaka bağlılığını ikinci plana atmış bir toplumsal gelişme ortamında, birikmiş metalara el koymanın inceltilmiş ve ideolojik ambalaja konulmuş talana dayalı bir ekonomik eylem türü veya biçimini gözlemlemekteyiz. El koymanın bu yeni biçiminde şüphesiz pazarda buluşan arz-talep tarafından şekillenen fiyat ve fiyatın para aracılığıyla yansıtılması, eski dönemlere göre büyük bir ilerleme veya oyunculuk yeteneği kazanmıştır. İlk tefecilik ve sarrafçılık yerine, banka, senet, kâğıt para, kredi, muhasebe, şirketleşme hayli gelişmiştir ve bunlar modern çağın ekonomik ilmihalini oluşturan temel konulardır. Eksik kalan bilimsel izahıdır. Onu da anavatan İngiliz ekonomi-politikacıları ve sonra yanlarına çektikleri paradoksal da olsa karşıtları, başta K. Marks olmak üzere sosyalistler inşa etmeye çalışmışlardır.

Kapitalist ekonomi denilen talan düzeni, tüm eski ve yeni dünyada toplumları ve coğrafyaları sömürgeleştirip yeniden köleleştirirken, tüm güç erklerini (dönemin devletlerini bir gasp biçimi olan borçlandırmayla) kendine bağlarken, tarihin en kanlı savaşlarını yürütürken, toplum bünyesi üzerinde her şeyiyle oynayıp hegemonyasını onaylatırken, onu eski topluma karşı devrimci ilan eden K. Marks ve ardılları ile benzer düşünceler ekollerini bence bilim inşa etmiyorlar. Das Kapital kapitale karşı yazılmış en eksikli, dolayısıyla yanlış yorumlanmaya müsait kitaptır. Burada Marks'ı suçlamıyorum. Sadece eserinin tarih, devlet, devrim ve demokrasi boyutunun olmadığını, geliştirilmediğini söylüyorum. Yapısı gereği çok 'bilimcil' geçinen Avrupa aydınları, subjektif olarak kasten olmasa da, objektif konuları gereği, Kapital (kitap olarak) temelli inceleme ve araştırmalarıyla anti-kapitalist temelde 'emekçi' denilen kesimler adına bilim ve ideoloji üretmediler. Liberalizm de çok iyi fark ettiği bu yetersizliklerini, kapital tahlilleriyle doğusunda kapitalizmi devrimci ilan etmelerini mükemmel kullandı. Nitekim daha sonraları önce Alman sosyal-demokratlarını, ardından reel sosyalist sistemi (Rusya ve Çin dahil) ve en sonunda da ulusal kurtuluş sistemlerini asimile (modernist ideoloji gücüyle, ulus-devlet ve endüstriyalizmle) ederek, uğruna çok savaşılan sınıf savaşımını da kazandı. Liberalizm karşısında her üç akımın net bir yenilgisi söz konusudur ve ne yazık ki henüz bu konuda net bir özeleştirme yapılamamaktadır.

Bir söz vardır: Bilim er geç dediğini geçerli kılar. Eğer bu aydın metinleri, gerçekten başta işçi sınıfı olmak üzere, topluma ve tarihinin karşı açılmış bir savaş olan kapitalizme ilişkin bilimsel nitelikte olsalardı, karşıt sisteme bu denli yenik düşmezlerdi. Daha kötüsü, mirasları böylesine ucuz harcanmazdı. Özgürlük Sosyolojisi'nde bu tartışmaları boyutlandıracağımı belirterek, burada 'kapitalist ekonomi' denilen gerçekleri daha iyi tanımlayarak işlevselliği içinde çözmeye çalışayım. Sermaye birikimine ilişkin çok kullanılan artık-ürün, artık-değer, emek-değer, ücret, kâr, fiyat, tekel, pazar, para başta olmak üzere belli başlı ekonomik lügatı açma gereği duymuyorum. Üzerinde sayısız inceleme yürütülmüş bu konuları, toplumsal ahlaki yaklaşımlarım gereği basitliği içinde bırakıp, esas açılması gereken etkenlerle uğraşmaya devam edeceğim. Ancak gerektiği ölçüde dokunmaktan da geri kalmayacağım.

Ekonomik bazda kâr-ücret, sosyal bazda burjuva-proleter kavramlaştırmaları, kapitalizm tarafından paramparça edilen insanlığın tüm tarihi birikimini en acımasız ve ince yöntemlerle asimile eden ve sonunda soykırım ve nükleer dehşetle gezegene salan bir sistemi pozitivist tarz bilimselleştirmenin ilk adımlarıdır. Proleter denen unsurun tek başına emeğiyle değer yarattığını, daha sonra bir nevi sahibi olan sermayedarın para ve diğer araçlarının karşılığını bu değerden kâr olarak kopardığını bilimsel bir tespitmiş gibi ileri sürmek, ekonomizm yaklaşımının temelidir. Ekonomik indirgemecilik denen anlayış bu olsa gerekir. Tarih,

toplum ve siyasal erkten bu denli kopuk bir değer tarifinin düşüncesi bile çok problemlidir. Bireyi sermayedar ve işçi olarak tanımlarsak dahi, değeri bu anlayışla oluşturamazlar. Ekonomik değerlerin tarihsel-toplumsal niteliği çok açıktır. Zaten değişimin ilk başlarda ayıplanmayla karşılaşması, fazlalıkların armağan edilmesi değere verilen kutsal anlam nedeniyledir. Halen hiçbir çiftçi “Ben ürettim” demez; “Atalarımın malını işleyip nasipleniyorum” der. Hatta “Tanrının nimetine hamd olsun” diyerek, kaynaktan ne anladığını basitçe ama sözde ‘bilimden’ daha anlamlıca ortaya koymaktadır.

Bir ananın, proleteri dokuz ay karnında taşıyıp binbir zahmetle işgücü haline getirinceye kadar verdiği emeğin karşılığını nasıl tanımlayacağız? Sermayedarın çalıp çırptığı binlerce yıldan kalma birikimlerle hazırlanan üretim araçlarının sahipliklerini ve paylarını nasıl belirleyeceğiz? Hiçbir üretim aracının değerinin pazarda satıldığı gibi olmadığını unutmamalım. Bir fabrikanın sadece teknik icatçılığı binlerce keşifçi insanın birikimli yaratıcılığının ürünüdür. Bunların değerini nasıl belirleyip kime ödeyeceğiz? Bunların toplumsal paylarını düşünmemek, ahlakı tamamen yadsımadan mümkün mü? Bu tarihi-toplumsal değerleri sadece iki kişi arasında paylaşmak adaletle uyur mu? Kaldı ki, bu iki kişinin aileleri, toplumsal çevreleri vardır. Aileleri ve toplumsal çevreleriyle korunup kollanan bu iki kişi üzerinde bunların hiç mi hakkı yoktur? Soruları daha da yakıcı kılıp arttırabiliriz. Fakat bu kadarı kâr-ücret ikileminin ne kadar problemlidir olduğunu göstermeye yeterlidir.

Kâr ve ücretin sahiplerini bu sefer birer burjuva-proleter olarak ilişkilendirelim. Bu iki sınıfın doğuş aşamasında iki devrimci sınıf olarak eski topluma karşı yeni toplumu doğurttuklarını iddia etmek gerçeklerle ne kadar bağdaşır? Tarihte bu ittifakın hiçbir karşılığı yoktur. Sonra temel çelişki gereği karşı karşıya geldiklerini, köklü çatışma süreci anlamında doğrulatacak örnekler belirleyici olmayacak denli azdır. Olanlar da eski çatışma geleneklerinin devamıdır. Belirgin olan ve somut yaşam içinde gözlemlenen, tıpkı kölenin Fırvun’un bedeninin bir eki olması gibi, işçinin burjuva karşısındaki pozisyonu da benzerdir. Tarihte efendisine karşı kölelerinin hiçbir başarılı eylemi yoktur. Çokça adı örnek gösterilen Spartaküs bile, son tahlilde efendi olma özlemindeki bir isyancıydı. Bundan farklı bir programının olmadığını biliyoruz.

Unutmamalıyız ki, binlerce yıllık köle-efendi ilişki mirasını devralan patron-işçi ilişkisi binbir ilmekle birbirine bağlı olup, öyle patrona karşı tek tük istisnalar dışında, köklü başkaldırılar ve zaferler sağlamış olmaktan uzaktır. İlişkiler ezici oranda patrona bağlılık temelinde sürdürülmüştür. İşçi başkaldırısı denilen olayların da çoğunlukla yarı-köylü ve işsizleştirmeye karşı olanlar tarafından geliştirildiğini bilmekteyiz. Başkaldırılar genel toplumsal etkilemelerle ilgilidir. Patron-işçi ilişkisine yansıyan da bu etkilerdir. Daha da önemli olan, işçinin patrona karşı hak mücadelesi (problemlidir olduğunu belirttik) değil, proleterleşmeye karşı, işçi ve işsiz olmaya karşı mücadelesidir. Proleterleşmemek, işçileşmemek, işsizliği kabul etmemek daha anlamlı ve etik bir toplumsal mücadeledir. Birer ezilen olarak köleyi, serfi ve işçiyi asla yüceltmemeliyiz. Yüceltilecek eylem ve ilişki, tersine köleleşmeme, serfleşmeme ve işçileşmeme biçiminde formüle edilmelidir. Efendileri tanıyıp ve tanımlayıp, daha sonra hizmetkârlarına mücadele önermek, tüm oportünizmlerin ortak eğilimidir. Tarih boyunca hak, emek mücadelesini boşa çıkararak bu zihniyetler olmuştur. Özcesi, bu ilk ‘bilim’ kavramlarıyla ne anlamlı bir sosyoloji yapmak, ne de başarılı bir toplumsal mücadele geliştirmek mümkündür! Bu hususları belirtirken emeği, değeri, kârı, sınıfı inkâr etmediğimizi, daha çok bilim inşasında kullanılma tarzlarını doğru bulmadığımızı belirtiyoruz. Yanlış bir sosyolojinin inşa edildiğini belirtmek istiyorum.

Toplumun ekonomik yaşamında kapitalizmin yeri en üst katlarda gerçekleşmektedir. Başlangıcında büyük tüccarın pazar üzerinde tekel fiyatlarıyla sermaye biriktirmesine dayanır. Sermaye, tarifi gereği, sürekli kendini büyüten parasal değerlerdir. Özellikle aralarında büyük fiyat farkı olan uzak pazarlar karşısında büyük değer birikimleri kapılır. Finans olarak devlete verilen borçların karşılığı olarak faiz ve iltizamla büyüme ikinci yoldur. Maden işletmeleri, kıtlık ve savaş dönemleri, palazlandığı diğer önemli alan ve dönemleridir. Ticaret dışında tarım, endüstri ve ulaşımcılıkta kârlı buldukça yer alır. Endüstri devrimiyle temel kâr alanları sanayi sektörü olur. Her iki dönemde de arz ve taleple oynayarak, hem üretimi hem tüketimi belirlemeye çalışır. Belirleyici olduğu oranda kâr oranlarını arttırır. Büyük ticaret ve sanayi, kapitalizmin başlangıç ve olgunluk süreçlerinin kâr alanlarıyken, günümüzde ağır basan sektör finansdır. Başlıca finans araçları olan para, senet, banka, kredi araçları kapitalist ekonominin hızlanarak kâr devrelerini kısaltmayı, yoğunlaştırmayı ve genişletmeyi sağlar. Böylelikle kâr oranlarında büyük spekülasyon balonları oluşur. Böylece de kriz süreçleri bu ekonominin ayrılmazları haline gelir.

İşsizliği çoğaltarak ücretleri düşürme ve ucuz çalışan ülkelere kayan yatırımlar, diğer kâr şişiren yöntemlerdir. Sonuç olarak kaynağını en eski avcı ve ticaret kültüründe bulan, fiyatlarla oynama gücü kazanarak gelişme şansı yakalayan, toplumsal denetimden ahlakı ve dini gevşeterek kurtulan, iktidarı borçla kendine bağlayan ve pazar üzerinde tekel kurarak gelişen bu ekonomi biçimi, nihai tahlilde talan ekonomisi olmaktan kurtulamaz. Kâr amacıyla endüstriye el atması, kâr oranlarına göre bir üretim ve tüketim yapısını esas alması, toplumsal bünye ve doğal çevre üzerinde gittikçe taşınması zor yükler yükleyerek yol açtığı krizler, çöküş ve çürümesinin doğuşundan itibaren yol arkadaşlarıdır. Şüphesiz ekonominin tümü değildir. Ne ticaret, tarım, sanayi, ne de dolaşım, teknikler ve pazarlar kapitalizmin icatları olmayıp, tersine ağır istismarına ve talanlarına uğrayan temel toplumsal ekonomik kurumlarıdır. Tarih ve uygarlıkla belirlenip politikayla iç içe bir yaşama sahiptirler.

Böylelikle ekonomizmin, kapitalist ekonominin tanımıyla ilgili gerçeği önemli oranda çarpıtan bir anlayış, düşünce eğilimi olduğunu belirlemeye çalıştım. Doğru tanımlamayı da ana hatlarıyla bu eleştiriler temelinde tarih-toplum, siyaset ve uygarlık-kültür bağlantılarıyla iç içe yorumlayıp, bir nebze de olsa aydınlatmaya çalıştığım kanısındayım.

C- Siyasal İktidar ve Hukukla İlişkisi

Kapitalizmin daha çekirdek halindeyken siyasal iktidar ve hukuksallığın fideliğinde oluştuğunu tüm gözlemler doğrulamaktadır. Kapitalizm her iktidar ve hukukundan yararlandığı gibi, işine geldiğinde en tutucu savunucusu kesilmiş; çıkarlarını zedelediğinde ise, her tür komplo yöntemleriyle -gerektiğinde devrimci eylemlere katılmak da dahil- devirmekten çekinmemiştir. Bazen en gözü kara devrimcilik oyununa da katılmıştır. Faşist darbecilikten sahte devlet komünizmi darbeciliğine kadar -özellikle bunalım ve kaos dönemlerinde- iktidar savaşlarını gerçekleştirmiştir. Tarihin en kapsamlı sömürgecilik, emperyalizm ve imparatorluk savaşlarını yürütmüştür.

Hiçbir ekonomik biçimin kapitalizm kadar iktidar zırhına ihtiyaç duymadığını, kapitalizmin iktidarsız oluşamayacağını önemle belirtmeliyiz. Ekonomi-politik 'bilimciler', kapitalizmin en temel özelliği olarak, tarihte ilk defa iktidar dışında ekonomik yöntemle, sermaye-emek gönüllü birlikteliğiyle kârın, artık-ürün-değerin oluştuğunu iddia ederler. Hem de başat bir varsayım olarak. Burada en az emek teorisi kadar saptırılmış bir söylemle karşı karşıyayız. Bir yerlerden barışçıl tarzda sermaye oluşturulmuş; yine barışçıl ilişkiler sonucunda köylüler, serfler, zanaatkârlar üretim araçlarından kopup bir araya gelerek, adeta mutlu ve devrimci bir evlilik yaparcasına, faktörel değerler olarak bir sentez oluşturup yeni ekonomik biçimi tarih sahnesine çıkarmışlardır. Öykü aşağı yukarı böyle yazılmaktadır. Kocaman ekonomi-politikçilerin sağlı sollu karargâhlarında gerçekleştirilen tüm metinlerde bu idea 'amentü' değerindedir. Bu idea olmadan ekonomi-politik olamaz. Buna bir de pazarda rekabeti ekledin mi, dört dörtlük bir ekonomi-politik kitabını ana ilkeleri bağlamında yazdın demektir.

Kendim bir şey idea etme gereği duymuyorum. Sosyolog ve tarihçi olarak Fernand Braudel'in Maddi Uygarlık araştırması (ki, otuz yıllık komple bir emeğin üç ciltlik muhteşem bir eseridir), çok kapsamlı gözlemleri ve mukayeseli yaklaşımıyla bunu net biçimde yalanlamaktadır. Braudel'in bu eserindeki birinci ideası, kapitalizmin pazar karşıtı olduğudur. İkincisi, kapitalizm gırtlığına kadar güç, iktidar bağlantılıdır. Üçüncü olarak, başından beri endüstri öncesi ve sonrasında hep tekeldir. Dördüncü olarak, kapitalist içten ve alttan rekabetle değil, dıştan ve üstten tekellerle -talanla- dayatılmıştır. Kitabın ana fikri budur. Eksik, katılmadığım yanları olsa da, anlatım yönü ve özü itibarıyla en değerli bir tarih-sosyoloji yorumudur. Sınırlı da olsa İngiliz ekonomi-politikçileri, Fransız sosyalistleri ve Alman tarihçi ve felsefecilerinin sosyal bilime yönelik tahrifat ve saptırmalarını düzeltmede iyi bir giriştir.

Gönüllü ve serbest rekabet ortamında emek birikimlerini ve güçlerini birleştirerek, kapitalist ve işçinin gerçekleştirdiği bir ekonomik düzen yoktur. Masal ve öyküler bile gerçek'ten bu denli uzak düşmemiştir. Tek tek ve grup, sınıf olarak kapitalist sayabileceğimiz tüm unsurlar ve sahip oldukları ekonomik güçler, bir saniye iktidarın koruması olmadan ayakta duramazlar ve iktidar ellerinde durmaz. Yine iktidarın en kapsamlı kuşatması olmadan, hiçbir kent pazarında serbest rekabetle ne mal alışverişi, ne işgücü üzerinde bir pazar söz konusudur. En önemlisi de serfin, köylünün ve kent zanaatkârının toprak ve tezgâhından koparılışı acımasız ve adaletsiz bir zor ortamı oluşturulmadan geliştirilemez, gerçekleştirilemez. Avrupa'da neredeyse 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar boydan boya bu toprak ve atölye emekçilerinin anaları gibi bağlı oldukları bu geçim araçlarından koparılışı isyanlar ve ihtilallerle karşılaşmıştır. Binlerce insan idam edilmiş, milyonlarca

insan iç savaşlarda öldürülmüş ve hapishane ve hastanelerde çürütülmüştür. Bunlar yetmemiş, aralarındaki mezhep ve ulus savaşlarıyla ortam kan deryasına dönmüştür. Sömürge savaşları ve emperyalist savaşlar bilançoyu konsolide etmiştir.

Tüm bu zor etkenlerinin kapitalizmin doğuşundaki dıştan dayatmalı tekelci talancı karakteriyle ilişkisi gayet iyi gözlemlenmekte ve açıkça görünmektedir. Hangi ekonomik-politik retoriği bu gerçekleri tersyüz edebilir?

Gerçekleri daha somut görebilmek için, kapitalistleri zafere götüren on altıncı yüzyıl savaşlarını yakından gözlemlenmek gerekir. Yüzyılın başlıca iktidar ve savaş faktörleri Habsburg sülalesinin İspanya kolu imparatorları, Fransa'dan Valois sülalesi kralları, İngiltere'de Norman kökenli kralların yerine geçen Anglo-Sakson Stuartlar hanedanı ve en ilginç ve zincirleme reaksiyon başlatacak olan daha ismi bile konulmamış Hollanda'nın yeni yetme Orange Prensiği.

Müslümanların İspanya'dan kovulmasından (1500'lere doğru) güç alan ve hızla imparatorluğa koşan bu Alman kökenli Habsburglu kral ve imparatorlar, kendilerini Roma'nın mirasçısı olarak görüyorlar. Özellikle Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlı sülalesinin eline geçmesi ve Osmanlılarla yürütülen savaşın başını Avusturya Habsburglarının çekmesi bu ideaya gerekçe olarak kullanılmaktadır. Fransız Valois kral sülalesi de imparatorluk ateşine tutulmuştur. Roma'nın gerçek mirasçısı olarak kendilerini görmektedir. İngiltere Krallığı ve Hollanda Orange Prensiği bu iki imparatorluk tarafından yutulmamak için bir nevi pro-ulusal kurtuluş savaşlarını vermektedir. Peşi sıra İsveç Krallığı, Prusya Prensiği ve hatta Moskova Prensiğinin Çarlık yükselişi benzer hareketler olarak kendilerini duyuracaklardır. İngiltere Krallığı ve Orange Prensiği 16. yüzyıl başlarında İspanya ve Fransa kralları tarafından gerçek bir yutulma tehlikesi ile karşı karşıyaydılar. Eğer bu eylemler başarılı olsaydı, İngiltere ve Hollanda başta olmak üzere, Kuzeybatı Avrupa kentlerinin kapitalistik gelişmelerinin İtalya'nın Venedik, Cenova ve Floransa kentlerinin konumuna düşmesi yüksek bir olasılıktı.

İtalya'nın çok güçlenmiş bu kapitalist kentlerinin tüm İtalya çapında kapitalizmin zaferini sağlayamalarının temel etkeni siyasal güçsüzlükleriydi. Daha doğrusu, İtalya üzerinde (dolayısıyla kent zenginlikleri üzerinde) İspanya, Fransa ve Avusturya kral ve imparatorlarının yürüttüğü egemenlik ve fetih savaşları, bu kentlerin boyun eğmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu kentler sınırlı bir ekonomik ve siyasi güçle yetinmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla hem İtalyan birliği gecikmiş, hem de kapitalizmin İtalyan deneyimi yarım kalıp tüm ülkede yaygınlaşmamıştır. Geçici de olsa, burada zor belirleyici rol oynamıştır. Karşılık olarak ve her kapitalistik unsurun içine girdiği gibi, İtalyan kent kapitalistleri de siyasal egemenlikten vazgeçirilmeleri karşılığında bu devletleri finans yoluyla kendilerini bağlayıp "al gülüm ver gülüm" politikasına alet olmaktadır. Çünkü kapitalizm yeni dini para > para (PP) etrafında şekillenmektedir.

İngiltere Krallığı ve Orange Prensiği yenilmediler. Bu yenilmemede kapitalist unsurların hem devleti kredilendirmeleri, hem de devletle birlikte oluşturdukları gemi ulaşım sanayi başat rol oynadı. Kara gücü değil, deniz gücü üzerinde yoğunlaşmaları zaferin yolunu açtı. Bu süreçte çok önemli iki stratejik gelişme ortaya çıkmıştır:

1-İngiliz Krallığı ve Hollanda eyaletleri kapitalist tarzda yeniden örgütlenen ve eylemleşen devlet modeline ağırlık verdiler. Düzenli vergilerle beslenen, bütçesini denkleştiren, rasyonel bir bürokrasiye ve profesyonel bir orduya dayanan ilk örnek oldular. Üstün deniz güçleriyle İspanya ve Fransa'nın deniz gücünü yendiler. Atlas Okyanusu ve sonraları Akdeniz'deki egemenlikleri, sömürge savaşlarının da kaderini belirledi. İspanya ve Fransa'nın düşüşü böyle başlar. İspanya ve Fransa krallarının karadaki başarıları, borçlanmaları nedeniyle astarı yüzünden pahalı Pirus zaferlerine döndü. Kapitalist ekonominin de kaderini belirleyen İngiltere ve Hollanda'nın iktidar yapılanmasındaki yenilikler olduğu genelde kabul gören bir yorumdur. Bir kez daha görüyoruz ki, kritik bir dönemde siyasi zor ekonomik biçimlenme üzerinde belirleyici rol oynayabiliyor. İtalyan kentlerinin başaramadığını, Londra ve Amsterdam kentleri başarıyor.

2- İngiltere ve Hollanda'nın siyasi erkine zıt bir gelişme, bu yüzyıldaki İspanya, Fransa ve Avusturya imparatorluk devletlerinde yaşanmaktadır. Bu üç devlet de daha çok Roma modeline benzer bir imparatorluk kurmak sevdasındaydılar. Aralarında hem yoğun akrabalıklar hem de çelişkiler vardı. İngiltere Krallığı bu sevdadan erken kurtuldu. Avrupa imparatorluğu yerine gözünü dünya imparatorluğuna dikti. Ama kapitalist sistemin zaferine dayalı olarak İspanya, Fransa ve Avusturya devlet rejimleri her ne kadar modern monarşiler olmaya doğru birçok reform yaşasalar da, öz itibarıyla eski toplumlara göre şekillenmiş siyasal araçlardı. Modern bir vergi, bürokrasi ve profesyonel ordu oluşturmaktan uzak idiler. Bütçeleri denk değildi. Sürekli

borçlanıyorlardı. Kapitalist gelişmenin yol açtığı huzursuzlukları çözmede yetersiz kaldılar. Kapitalistlerinin kendilerini tam desteklemeleri şurada kalsın, borç ve iltizam nedeniyle aralarında yoğun çelişkiler oluşuyordu. Feodal aristokraziyle merkezileşme, monarşik krallık hamlesi nedeniyle çelişkiler daha da yoğundu. Kent-kır çelişkisi nedeniyle de bütün toplum ayağa kalkmıştı. İsyanlar bile bu monarşileri nefessiz bırakmaya yeterliydi. İngiltere ve Hollanda'nın el altında muhalifleri desteklemesi, birçok devrimin patlak vermesine yol açıyordu. Tabii amaç ve sonuçlar bazen çok farklı oluyordu. Tıpkı Büyük Fransa Devriminde olduğu gibi.

İtalya'da kapitalist ekonominin siyasal-toplumsal zaferini önleyen aynı güçler, Fransa, İspanya ve Avusturya monarşileri; İngiltere ve Hollanda kent kapitalistleri tarafından finanse edilen verimli devlet modelleri karşısında defalarca yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Çok açıkça bir kez daha ekonomik biçimle zor sistemleri arasındaki ilişkilerin stratejik sonuçların doğuşunda belirleyici rol oynadıklarını gözlemlemekteyiz. Zor, iktidar ve ekonomi arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından 16. yüzyıl Avrupa'sı tam bir laboratuvar işlevi görme konumundadır. Adeta tüm uygarlık tarihi mezarından uyanıp kendi öz öyküsünü anlatır gibidir. Şunu söyler gibidir: Kendini (16. yüzyıl Avrupa'sı) anladığın kadar, beni de anlamış olursun!

Zor ve ekonomi arasındaki ilişkinin tarihsel-toplumsal gelişiminin kısa bir özeti konuyu daha iyi açıklığa kavuşturacaktır.

a-Uygarlık öncesi toplum çağlarında 'güçlü adam'ın ilk zor örgütlenmesi sadece hayvanları tuzağa düşürmedi. Kadının duygusal emeğinin (göz nurunun) ürünü olan aile-klan birikimine de göz koyan yine aynı örgütlenmeydi. Bu ilk ciddi zor örgütlenmesidir. El konulan, kadının kendisi, çocukları ve diğer kan hısımlarıydı; hepsinin maddi ve manevi kültür birikimleriydi; ilk ev ekonomisinin talanıydı. Bu temelde proto-rahip şaman, tecrübe sahibi şeyh ve güçlü adamın zor örgütünün el ele verip, tarihin ilk ve en uzun süreli ataerkil hiyerarşik (kutsal yönetim) gücünü oluşturduğunu tüm benzer aşamadaki toplumlarda gözlemlemekteyiz. Sınıflaşma, kentleşme ve devletleşme aşamasına kadar toplumsal ve ekonomik yaşamda bu hiyerarşinin belirleyici rol oynadığı açıktır.

b- Sınıf-kent-devlet oluşumuyla başlayan uygarlık sürecindeki ekonomik biçimlenmeye, rahip-kral-komutan olarak kişiselleştirebileceğimiz güç odağına devlet denilmektedir. Kurum olarak din-siyaset-askerlik iç içe geçmiş biçimde iktidarı oluşturmaktadır. Bu güç sisteminin en temel özelliği, kendi ekonomisini devlet komünizmi biçiminde örgütlemesidir. Henüz Max Weber tarafından kullanıldığını görmeden, benim de 'firavun sosyalizmi' dediğim bir ekonomi söz konusudur. Kalıntı halinde anacıl ekonomi ataerkil-feodal aşiretsel ekonomide varlığını sürdürmektedir. Firavun sosyalizminde insanlar yanlıkat köle olarak çalıştırılmaktadır. Hakları, ölmeyecekleri kadar birer çömlek kâsesi çorbadır. Halen kalıntısı bulunan eski tapınak ve saray binalarında binlerce köle kâsesine rastlanması bu ilişkiyi doğrulamaktadır.

Devlet biçiminde zor, ulaştığı her alanda ekonomik anlamda ne bulursa talan etmeyi hakkı olarak görmektedir. Bir nevi zorun diyeti olarak düşünülmektedir. Zor tanrısal ve kutsaldır. Ne yapsa haktandır ve helaldir. Özellikle ana şekillenme merkezli olan Ortadoğu, Çin ve Hint uygarlıklarında siyasi üstyapı veya kast, bir nevi altyapıyı ekonomi olarak değerlendirip, her tür yönetim gücünü kendinde görmektedir. Pazar, rekabet henüz oluşmadığı gibi, günümüzdeki anlamıyla ekonomik sektör diye bir kavram da oluşmuş değildir. Her ne kadar ticaret varsa da, bu eylem devletler arası ana işlevden biridir. Ticaret özelleşmiş olmaktan uzaktır. Devlet tekeli aynı zamanda ticaret tekeldir. Pazar kentleri çok istisnai olarak devletlerin tampon bölgelerinde ancak zaman zaman boy vermektedir. Onlar da kısa süreler içinde kent devletlerine dönüşürler. Bu süreçte ticaret kervanlarla yapıldığı için, 'güçlü adamın' daha sonra 'kırk haramiler', 'korsanlar' ve 'eşkıyalar'ın soygunu da en az devlet soygunları kadar geçerlidir.

c- Grek-Roma uygarlığında özerk kent, pazar ve ticaretin yaygın ve yoğun bir hal aldığını görmekteyiz. Uruk ve Ur'un mirasını devralan Babil ve Asur despotizmi, ekonomiye belki de ilk defa ticaret acenteleri (bir nevi pazar-karum-kâr kavramlarının iç içeliği söz konusu) açarak uygarlığa yeni bir katkıda bulunmuşlardır. Zaten ticaret kolonileri Uruk ve hatta öncesine kadar gitmektedir. Değişimin artması ve pazarın oluşumu, Asur devletinin ilk görkemli imparatorluk olarak tarih sahnesine çıkışını hazırlar. İmparatorluklar esas olarak ekonomik yaşam için duyulan güvenlik ihtiyacına cevaptır. Asur'da ekonominin bel kemiği ticaret olduğu için, ticaret ve karumları, imparatorluk tarzında bir siyasi örgütlenmeyi gerektirmiştir. Tarih Asur İmparatorluğunu en gaddar imparatorluk, despotizm örneği olarak değerlendirir ki, yine temel ticaret tekelliliği dediğimiz taslak halindeki kapitalizmdir. Asur ticaret-tekell kapitalizmi üstyapıda en gaddar imparatorluk yönetimini getirmiştir.

Grek-Roma siyasi erki, Asur mirasına Fenikelilerden kalma kent ticaret kolonileri mirasını da ekleyerek, daha gelişkin bir siyasi üstyapıyla ekonomik altyapı oluşturmayı başarmışlardır. Değişim yaygınlaşmış, özerk kent, pazar, ticaret ve rekabet sınırlı da olsa devreye girmiştir. Kırları dengeleyecek kadar bir kentleşmeye tanık olmaktadır. Kırlar artık değişim amacıyla kentler için daha çok artık-ürün üretmektedirler. Dokuma, gıda, maden ticareti gelişmiştir. Özellikle yol ağları Çin'den Atlas Okyanusuna kadar örülmüştür. İran'daki siyasi erk doğu-batı ticareti nedeniyle kalıcı bir tüccar imparatorluğuna dönüşmektedir. Grek ve Roma'yı hegemonya altına alacak kadar zorlamışlardır. Çin, Hint ve Orta Asya kavimlerinin ve siyasi erklerinin batıya doğru istila hareketleri önünde temel benttir. Batının da doğuya karşı istilasının önünde aynı bent işlevini sürdürecektir. İskender ve ardılları ancak kısa bir zaman diliminde (M.Ö. 330-250) bu bendi yıkıp baraj kapaklarını açabileceklerdir.

Greko-Roma uygarlığı, kapitalist ekonominin ilk örneklerine en çok rastladığımız mekânı da temsil eder. Kentlerin özerklik derecesi, pazarda değişim ve fiyat belirlenmesi, büyük tüccarların varlığı kapitalizmin eşliğine kadar gelindiğini gösterir. Gerek kırsal alanın kent karşısındaki gücü, gerek imparatorluk örgütlenmesi (esas olarak kır ekonomisine dayanırlar) kapitalistlerin hâkim toplumsal sistem haline gelmelerine engel olur. Kapitalistler azami büyük tüccar seviyesinde kalırlar. Üretime ve endüstriye müdahaleleri çok sınırlıdır. Ayrıca siyasi erkin sıkı engellemeleriyle karşı karşıyadırlar. Efendiye bağlı kölelik henüz güçlü konumunu yaşamakta olup, işgücünün serbest yaşama şansı yok denecek kadar azdır. Kadınlar cariye olarak, erkekler de tüm bedenleriyle köle olarak satılıp alınırlar. Köle ekonomisinin tek belirleyici gücünün şiddet olduğu tartışmasızdır. Sadece bir ekonomik değer olarak kölelerin varlığı, şiddet-ekonomi (artı-ürün gaspına dayalı ekonomi) ilişkisine hiçbir tartışmaya yer vermeyecek kadar açıktır. Çin ve Hint ilkçağ sisteminde siyasi ve askeri kast kuruluşundan kapitalist sömürgeciliğe kadar, altındaki tüm toplumu bir nevi ekonomik sektör olarak görüp çalıştırarak yönetmeyi temel görevleri ve doğal hakları saymakta, daha doğrusu tanrısal hakları olarak görmektedir.

Ekonomi sözcük olarak Antikçağ Grek-Helen dünyasına aittir. Aile yasası olarak anlamlandırılması bir yandan kadınla bağlantısını dile getirirken, diğer yandan geleneksel siyasi erkin konumunu da açığa vurmaktadır. Onlar ekonominin üstünde tıpkı kapitalizm çağında tekellerin oynadığı rolü siyasi tekeller olarak oynarlar. Şu hususu önemle belirtmeliyim ki, siyasi tekelle ekonomik tekel arasında sıkı bir korelasyon (bağlam) olup, birbirini genel olarak gerektirirler. Atina ve Roma'nın siyasi gücü paradoksal olarak bir anlamda çok büyük olduğu için kapitalizme kapalıdır. Diğer yandan kır karşısında çok küçük olduğu için, kent kökenli bir ekonomik biçime güç getirememektedirler. Uygarlığın bu dönemi kapitalistleri tanımakla birlikte, sistemsel gelişmelerine henüz elvermemektedir.

d- Ortaçağ İslam uygarlığında ticaret çok ağırlıklı bir role erişmiştir. Hz. Muhammed ve İslam dini ekonomik açıdan ticaretle oldukça bağlantılıdır. Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında sıkışan Arap aristokrasisinin ticaret kökenli gelişmesi, İslamiyet'in çıkışında temel sosyal ve ekonomik etkendir. İslamiyet'in doğuşundan itibaren kılıcı esas aldığı bilinmektedir. Yahudiler ve Asur'dan kalma Süryanilerin ticaret ve para üzerindeki hâkimiyeti onlarla çelişkilerini açıkça ortaya koyar. Zaten iki siyasi tekel olarak Bizans ve Sasanilere nefes aldırılmamaktadır. Tarihin bu aşamasında ve kadim mekânda zor ile ekonomi arasındaki ilişkiyi çarpıcı kılmaktadır. Ortaçağ bir nevi İslam çağıdır. Ticaret için güvenlik imparatorluk tarzını gerektirdiği kadar, önünün aynı nedenle engellendiğinin de farkındadır. Ticari sermayenin kapitalist üretim biçimine dönüşümünü sürekli engellemektedir. Kırsaldaki toplumsal örgü, din ve ahlakın sıkı kontrolündedir. Kentlerde kazandığı sınırlı serbestliği siyasal güce dönüştürememektedir. Yaygın bir kent-pazar ağı olmasına ve kentler çok büyümesine rağmen, İtalyan kentlerine benzer bir konumu aşacak güçte değillerdir. Sorun kesinlikle teknolojik değildir; dinsel ve siyasal tekel kaynaklıdır. Tüccarın sık sık müsadereye tabi tutulması sistemin gereğidir. İslamiyet'in kapitalizmi doğurmaması, lehinde düşünülmesi gereken bir husustur. Halen kapitalizme karşı en ciddi engel rolünü oynaması, eğer olumlu tarafından değerlendirilirse (İslam ümmet anlayışı-kavimler enternasyonalizmi, faize karşıtlık, yoksullara yardım vb. gibi hususlar), toplumsal özgürlük projelerine önemli bir katkı sunabilir. Ama mevcut İslam radikalizminin sağ ve ekonomik milliyetçilik yüklü bir neo-İslam kapitalizmini bağrında taşıdığını iyi görmek gerekir.

İslam uygarlığını kültürel olarak Avrupa'ya taşıyan, Endülüs Emevi önderlikli Araplar ve Berberilerdir. Ekonomik-ticari olarak aktaranlar ise İtalyan kent tüccarlarıdır. Osmanlılar ancak siyasi tekel anlamında sınırlı ölçüde taşımışlardır. Etkileri, daha çok Avrupa'nın siyasi ve dini güçlerinin, Osmanlılara karşı başarılı olabilmek için kapitalizme daha fazla sarılmaları biçiminde olmuştur. Osmanlılar olmasaydı, belki de Avru-

pa'nın dini ve siyasi tekelleri bu denli kapitalist ekonomik, siyasal ve askeri örgütlenmeye mecbur kalmazlardı. Bir kez daha gücün gücü doğurduğunu, onun da ekonomik biçim arayışlarını hızlandırdığını görüyoruz.

Avrupa'da kapitalizmin doğuşunda Ortadoğu'nun belirleyici katkısı Hıristiyanlıkla bağlantılıdır. Bu konuyu Özgürlük Sosyolojisi'nde genişçe değerlendirmeyi umduğumu belirterek, Max Weber'in eserini (Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizm) hatırlatmakla yetiniyorum. İlave olarak Ortadoğu'nun 10. yüzyıla kadar Avrupa'nın ahlakını belirlemeyi tamamladığı, feodal Avrupa'nın doğuşunda temel rol oynadığı (hem siyasi hem dini), Haçlı Savaşlarıyla bir kez daha Ortadoğu'nun Avrupa'ya taşındığı belirtilebilir. Tüm bu hususlar olmazsa olmaz belirleyici özellikleridir.

Bu çok kısa tarihi-toplumsal özetleme 16. yüzyıl değerlendirmemizle birleştirildiğinde, siyasal erk ve kapitalizmin doğuşu üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Bazen geciktirici, engelleyici, bazen de hızlandırıcı ve hatta döllendirici olduğu rahatlıkla belirtilebilir. En fazla kapitalist sistemde devlet tekeli = kapitalist tekel formülüne yaklaşır.

Hukukla yeni sistemin ilişkisine birkaç cihetten ve kısaca değinmekte yarar vardır. Hukuk genelde ticaret, pazar ve kent ilişkileri geliştikçe kendini dayatan bir kurumdur. Hukukun devreye girdiği toplumlar, ahlakın aşındığı, zorun rolünün arttığı ve kaosa yol açtığı, eşitlik probleminin yoğunca hissedildiği toplumdur. En büyük ahlaki ve eşitliğe dair sorunlar kentlerde gelişen sınıflaşma ve pazar etrafında oluştuğu için, devlet düzenlemesinde hukuk kaçınılmaz olur. Hukuk olmadan, devlet yönetimi imkânsız olmasa da, son derece zorlaşır. Tanım olarak hukuk, devletin siyasi güç eyleminin kalıcı, kurallı ve kurumlu bir biçim almış hali olarak değerlendirilebilir. Bir nevi donmuş, sakın, istikrar kazanmış devlettir. Devletle en çok bağı olan bir kurumdur. Ticaret-devlet bağlantısı doğuşundan kapitalistleşmeye kadar hep ilerleyerek, karmaşıklaşarak sürüp gelmiştir. Babil toplumundan Roma'ya kadar hukuk diyebileceğimiz kanun metinleri düzenlenmiştir. Ağırıklı olarak mal ve can kayıplarını düzenlemektedir. Hukuk hem siyasetin sorunlarını hafifletmeye, hem de bazen tersine çoğaltmaya hizmet eder. Görevi, sanıldığı aksine, her vatandaşına eşit yaklaşımından ziyade, fiili eşitsizlikleri meşrulaştırıp kabul edilebilir seviyede kesinleştirme ve dokunulmaz kılmadır. Özcesi, hukuku siyasal erk tekelinin kalıcı düzenlenmesi olarak tanımlamak gerçeğe daha yakın bir yorumdur.

Ahlakla ilişkisi daha çok önem taşır. Ahlak bir toplumun çimentosu gibidir. Ahlakı olmayan hiçbir toplum yoktur. Ahlak insan toplumunun ilk örgütlenme ilkesidir. Esas işlevi, analitik zekâ ile duygusal zekânın toplumun iyiliği için nasıl düzenleneceği, nasıl ilke ve tutumlar haline getirileceği ile ilgilidir. Tüm topluma eşit düzeyde, ama farklılıkların rolünü, hakkını da gözeterek davranır. Başlangıçta toplumun kolektif vicdanını temsil eder. Hiyerarşi ve siyasi erkin devlet olarak kurumlaşması, ahlaki topluma ilk darbeyi indirir. Sınıf bölünmesi ahlaki bölünmenin de temelini hazırlar. Ahlaki problem böyle başlar. Siyasi elit bu problemi hukukla çözmeye çalışırken, rahipler dinselleştirerek yanıt bulmaya çalışırlar. Hem hukuk hem de din bu açıdan ahlakı kaynak olarak alır. Nasıl ki siyasetin, siyasi gücün kalıcı, kurallı ve kurumlu mekanizmaları hukuku teşkil ediyorsa, din inşacıları da aynı işlevi ahlak kaynaklı kalıcı, kurallı ve kurumlu başka bir inşayla, yani dinle ahlaki krizi çözmek isterler. Aralarındaki fark, hukukun yaptırım gücünün olması, dinin ise bu niteliğinin olmayıp vicdan ve tanrı korkusunu esas almasıdır.

Ahlak insanın seçim kabiliyetiyle ilgi olduğundan ötürü özgürlükle yakından bağlantılıdır. Ahlak, özgürlüğü gerektirir. Bir toplum esas olarak ahlakı ile özgürlüğünü belli eder. Dolayısıyla özgürlüğü olmayanın ahlakı da olmaz. Bir toplumu çökertmenin en etkili yolu, ahlakıyla bağlantısını kopartmaktır. Dinin etkisinin zayıflatılması ahlak kadar çöküntüye yol açmaz. Onun boşluğunu bir nevi din haline gelmiş çeşitler ideolojiler ve politik felsefeler, ekonomik yaşantılar doldurabilir. Ahlakın bıraktığı boşluğu ise, ancak mahkûmiyet ve özgürlük yoksunluğu doldurabilir. Ahlakın teorisi olarak etik veya ahlakıyat, temel felsefi problem olarak varlığı, giderek daha yakıcı hale gelmiş ahlakı incelemek ve yeniden esas rolüne kavuşturmakla görevlidir. İşlevini doğru ortaya koymak kadar, temel yaşam ilkesi haline gelene dek önemini yitirmeyen bir sorun olarak toplumdaki yerini koruyacaktır.

Siyasi iktidarla bağlantılı olarak hukuk ve ahlaka ilişkin bu kısa tanımlamalar, kapitalist ekonominin doğuşu söz konusu olduğunda büyük önem taşırlar. Din ve ahlak, hatta feodal hukuk aşındırılıp yer yer kırılmadıkça, kapitalist ekonominin toplumda tutunması zordur. Burada eski üst sınıf din ve ahlakını savunduğumuz anlaşılmasın. İleri sürdüğümüz, büyük dinlerin ve büyük ahlaki öğreti ve törelerin kapitalizm gibi bir sistemi, rejimi kendi ilkeleriyle bağdaşır bulmalarının çok zor olmasıdır. Siyasi güç bile bu konularda sınırlı bir etkiye sahiptir. Din ve ahlakın yıkımı siyasi erkin de sonunu getirir.

16. yüzyılda reformasyon, hukuk ve ahlak felsefesine ilişkin bu tartışmalar açık ki kapitalizmin doğuşuyla ilgilidir. Siyasi çatışmaların, gücün konumunun tanımını özce yaptığımız için tekrarlamadan kaçınacağım.

Protestan reformasyonu ve beraberinde yol açtığı büyük tartışma ve savaşların sonuçları, Yeniçağ Avrupa'sının kaderini belirleyen en temel etmenlerin başında gelmektedir. Max Weber Protestan ahlakının rolünü değerlendirirken, bence en önemli noktayı ihmal etmiştir. Protestanlık kapitalizmin doğuşunu kolaylaştırmıştır. Ama genelde dine ve ahlaka, özelde de Katolikliğe büyük darbe vurmuştur. Kapitalizmin bütün günahlarından Protestanlık da az sorumlu değildir. Dini ve Katolikliği savunma anlamında belirtmiyorum; toplumu daha savunmasız bıraktığını idea ediyorum. Protestanlık nerede gelişmişse, oralarda kapitalizm sıçrama yapmıştır. Bir nevi kapitalizmin Truva Atı rolünü oynamıştır.

Protestan reformasyonunun yol açtığı olumsuzluklara ve yarattığı yeni Leviathan'a karşı çağın bazı düşünürleri ilk ciddi uyarıları yaparlar. Bunlardan Nietzsche'yi kapitalist moderniteye karşı tutum alan ilk öncü olarak değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır. Bu düşünürler anti-kapitalist özgür toplum ve özgür birey arayışçıları olarak önemlerini günümüzde de sürdürmektedirler.

Hukuk tartışmalarında başı çeken Hobbes ve Grotius, yeni Leviathan'a (kapitalist devlet) yol açmak için hukuku yeniden teorikleştirmişlerdir. Bütün şiddet tekeli devlet eline vermek, toplumu silahsızlandırmaktır. Sonuç, tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde artan merkezi ulus-devlet gücünün faşizme kadar tırmanmasıdır. Egemenliğin bölünmezlik kuralı, devlet dışındaki tüm toplumsal güçleri erksiz bırakmanın teorisidir. Kapitalist canavara karşı toplumu tarihte eşi görülmemiş biçimde öz savunma araçlarından yoksun kılmadır. Bu iki düşünürün, özcesi insanı insanın kurdu olarak ilan edip, bununla birlikte monarkın tekeli güç konumunu muştulamaları, tüm cephelerden kapitalist tekelin önünü açma işlevini görmüştür. Tekrarlarsak, siyasal tekel = ekonomik tekeldir. Machiavelli, hiçbir örtüye sığınma gereği duymadan, siyasi başarı için gerektiğinde hiçbir ahlaki kurala bağlı kalınmamasına cevaz veren diğer önemli bir 16. yüzyıl düşünürüdür. Faşizme varacak ilkeyi yüzyıllarca önce dile getirmiş oluyor.

Yanlış anlaşılması açısından, tüm reformasyon çabasını suçladığım, eleştirdiğim idea edilmemelidir. Dinin reformasyonunun yalnız birkaç defa değil, sıkça yapılması gereğini savunuyorum. Yıllardır özellikle Hıristiyan reformasyonundan daha derin ve sürekli bir İslami reformasyon hareketine ihtiyaç olduğunu söylüyorum. Açık ki, bu çaba kapasite ve kişilik gerektirir. Ama Ortadoğu despotizmini aşmak açısından zorunlu bir görevdir. Ayrı bir cilt olarak düşündüğüm 'Ortadoğu Demokratik Konfederasyonu' çalışmamda bu ve benzeri birçok alanı tartışmaya çalışacağım.

Rönesans ve Aydınlanma hareketlerini açmak bu satırların fazla ilgilendiği bir görev değildir. Çünkü bunlar farklı yüzyılların hareketleridir. Ayrıca kapitalizmle ilişkilendirilseler bile, bu ilişki ancak dolaylı olabilir. Yine genelleme yapmak doğru olmaz. İçlerinde kapitalizme yol açmak kadar, yolu kapamak isteyenler de vardır. Kapitalist unsurların muhaliflerini para gücü ile asimile etmeleri anlaşılır bir husustur. Tıpkı iktidarın bağlamak istemesi gibi. Ama yakılmayı göze alacak kadar büyük özgürlük filozofları, reformatörler (Bruno, Erasmus), ütopyacılar, komünçüler olarak da bu dönemler tüm insanlığın hizmetindedir. Bir kez daha tekrarlamalıyım ki, Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma çağında tüm uygarlıklar ayağa kalktılar. Yeniden dirildiler. Kendilerini dillendirip resimlediler, melodileştirdiler; tanrılaştılar, kullaştılar; savaştılar, barıştılar; yendiler, yenildiler. Ama sonuçta yüzyıllardır toplumun yarıklarında, marjinal köşelerinde pusuya yatan kapitalistik öğeler, bu mahşer yüzyıllarının karmaşasında en hazırlıklı örgüt ve maddi güç sahibi olarak, ortamı şiddet, para ve zihniyet çalışmalarıyla istismar ve asimile ederek, gerektiğinde zorla egemenliğine alarak kapitalist sistemi zaferle taçlandırmışlardır. Günümüze kadar da bu zafer yürüyüşünü sürdürmektedirler.

D- Kapitalizmin Mekânı

Toplumun mekân sorunu irdelenmeye değer bir konudur. İnsan toplumunun hangi coğrafya ile bağlantılı olup geliştiğini anlamaya çalışır. Konu geniştir. Güneş sisteminin oluşmasından başlatılabilir. Hatta bunun ötesinde, güneşin etrafında üçüncü halka olan Dünya gezegeninin oluşum evreleri; atmosfer tabakaları, deniz, okyanus, akarsu ve yağmur oluşumları, kaya tabakalarının ortaya çıkmaları, toprak tabakası, okyanuslarda canlı ortamı ve ilk canlı hücreleri, yosunla başlayan bitkiler alemi, yine ilk bakterilerle başlayan hayvanlar alemi, hayvan-bitki ilişkisi, genel anlamda bitki ve hayvanlar aleminin evrimi, ilk insan ataları varsa-

yılan primatlarla başlayan evrim zincirinin hangi halkasında insan türünün biçimlendiği gibi çok uzun bir soru ve cevaplar listesi coğrafyanın konusuna dahil edilebilir.

Kalın çizgilerle ve spiral halkalar halinde insan-coğrafya ilişkisinde sıkı bir ilintilik olduğu açıktır. Örneğin atmosfer, bitki, hayvanlar, toprak ve tatlı su kaynakları bir gün kesilse, insan türü diye bir şey kalmaz. Hatta sanki muazzam bir zekâ eseriymiş gibi, bu ortamların ani bir bozulmaları bile insan yaşamının sonunu getirebilir. Dolayısıyla genel anlamda insan-coğrafya ilişkilerini daimi olarak göz önünde bulundurmamayı gerektirir. Bunsuz toplumbilimi incelenemez, araştırılmaz. Hâlbuki son dönemlere gelinceye kadar sanki bu ilişkinin söz konusu edilmesi gerekmezmiş gibi bilim, felsefe ve din yapılmış, binlerce eser yazılmıştır. Tuhaftır, en çok gerçek dışı saydığımız mitolojiler, coğrafya-insan ilişkisi diyebileceğimiz konularla daha çok ilgilenmişlerdir. Bu, analitik zekânın duygusal zekâdan kopuşunun bir sonucu olsa gerekir.

İnsan topluluklarının ilk klan düzeyinin ‘uzun süre’ aşamasında mekânın, yani coğrafi koşulların etkisi daha belirgindir. Dördüncü buzul döneminin sonuna kadar klan toplumunun sıçrama yapamamasını iç evrimin yetersiz kalmasından ziyade, coğrafi ortamın elverişsiz olmasına bağlamak daha doğru bir yorumdur. Yaşadığı varsayılan birkaç milyon yıl iç evrimleşmeler için yeterli bir süredir. Demek ki dış ortam gelişmeye şans tanımıyordu. Dördüncü buzul döneminin sonunda (M.Ö. 20.000’lerden günümüze doğru) bugünlere ana hatlarıyla benzeyen bir coğrafi ortamın oluştuğunda coğrafyacılar hemfikirdir. İnsan türü bu döneme kadar (galiba Amerika ve Okyanus Adalarının büyük kısmı dışında) Asya, Avrupa ve Afrika diye çok sonraları adlandırılan coğrafyada birçok aşamadan geçtikten sonra, dördüncü buzul döneminin sonunda Homo Sapiens (Düşünen insan) türünün etkinliğinde yeni döneme giriş yapmıştır.

M.Ö. 20.000’den sonra üç kültür grubunun belirginlik kazandığını gözlemekteyiz. Mukayeseli antropolojik ve arkeolojik olarak. Birinci grup, daha çok Afrika kıtasından sürekli kopmaların son dalgası olan ve siyaha yakın Semitiklerdir. Bunlar Kuzey Afrika, Arabistan ve yer yer Zagros-Toros dağ sistemlerinin eteklerine kadar yayılma istidadı göstermişlerdir. Uygarlık aşamasına kadar çok yoğun, sonrasında da güç buldukları oranda. İkinci grup Sibiryaya eteklerinden kopup Bering Boğazı üzerinden Amerika kıtasına, diğer ana kolu Büyük Okyanusun batı kıyılarına, adalarına ve iç kara olarak Orta Asya ve yer yer Doğu Avrupa’ya (Fin-Uygur) kadar yayılma olanağı bulmuşlardır. Sarı ve Kızılderililer olarak da adlandırılırlar. En büyük grubu bugünkü Çin, Japonlar ve Türkler oluşturur. Arada kalan daha elverişli ve geniş alanda Hint-Avrupa grubu dediğimiz beyaz tür yer alır. Uygarlığı ve daha önceki ön aşama olan neolitik tarım çağını başlatan esas grup bunlardır. Daha gecikmeli olarak, kuzey ve güney türü olan sarı ve siyahlar neolitiğe ve uygarlığa geçmişlerse de, yorumum, bu geçişleri ortada yer alan beyazların etkisi olmadan çok zordur.

Hint-Avrupa grubunda neolitiği ve daha sonraki aşaması olarak uygarlığı başlatan mekân olarak Zagros-Toros eteklerinin geçiş için en elverişli koşulları sunduğu, tüm önde gelen antropolog, arkeolog, jeolog ve biyologların ortak görüşüdür. Esas belirleyici olarak hayvan ve bitki örtüsü, yağmur ve akarsu durumu, iklimi ve jeolojisiyle birlikte Afrika, Asya ve Avrupa arasında temel geçiş ve ana konaklama mekânı olarak, burası ideal bir konum arz etmektedir. Hint-Avrupa grubunun öncü çekirdeği olarak, tarihte uygarlığı ilk başlatanlarca (muhtemelen Sümerler tepe ve tarladaki bitki kültürünü çağrıştıran Aryan -günümüzde İrankelimesini ilk kullanan kültür olmuştur) Aryen grup olarak tabir edilenler, bu mekânın neolitik-tarım ve daha sonra kent-devlet-uygarlık çağını başlatıp dünyaya yayılmasında başat rolü oynamışlardır. Savunmanın birinci kitabı bu konuya ayrıldığından tekrarlamayacağım.

Esas konumuz olan husus, kapitalist ekonominin tarihte adı bile pek okunmayan bugünkü Hollanda ve İngiltere adasında nasıl olup da zafere ulaştığı konusunda bu coğrafyanın rolünü araştırmaktır.

Günümüz sosyal bilimcileri coğrafyanın rolünü daha çok ‘jeopolitika’, ‘jeostrateji’ adları altında daraltarak ve esas özünü göz ardı ederek yorumlamaya çalışırlar. Hâlbuki tarihi-toplumsallıkla coğrafya arasındaki ilişki, daha temel ve öncelikli ele alınmayı gerektirir. Dallarla değil, köklerle uğraşmak herhalde daha anlamlıdır. Genelde çağların ve uygarlıkların coğrafi incelenmesi anlamlı bir antropoloji ve tarih bilgisi için şarttır. Mekânsız tarih olmaz. Zaten evrenin zaman-mekân ikilemi en temel boyutlar olarak hep dikkatlerdedir. Birbirlerine etkileri, hatta dönüşme, birleşme yetenekleri bilimlerce sürekli tartışılmakta, değerlendirilmektedir.

‘Güçlü ve kurnaz adam’ öykümüze yeniden dönelim. Geçerken şu noktaya da dikkat çekmeliyim ki, öykü ve bilgi-bilim arasında ilişkinin gereğine inanırım. Öyküsüz bilimin tam anlam kazanacağına kani değilim. O açıdan ‘kurnaz ve güçlü adam’ öyküsü, sosyal bilimlerde köşe taşı yapılması gereken kavramlardan biridir. Birçok toplumsal ilişkiyi daha iyi yorumlayabilmemiz için gerekmektedir. Kaldı ki, sayılamayacak

kadar çok olay ve ilişkinin olduğu alanlarda, öyküleme bilime en değerli katkı aracını sunar. Pozitivizm denen dinsel, olguculuk adı altında bu denli sayılması ve tespit edilmesi olanaksız olay ve ilişkileri tespit edemeyeceğine göre, geriye öyküleme benzeri din, ahlak ve diğer sanat türlerine başvurarak bilimi geliştirmek daha doğru yol olsa gerekir. Kurnaz ve güçlü adam egemen erkeğe geçişle başlayıp, günümüzün süper güç odaklarında üslenenlere kadar uzun, labirentli, bol komplolu bir yol izler. Bu adam veya adamların mekânlarını, zaman zaman açık, bazen gizli saklandıkları yerleri araştırmak önemlidir. Onları daimi stratejik bir güç olarak sürekli toplumsal hamleler (ekonomik, siyasi, askeri), taktikler içinde tasarlamak bilgilerine bizi daha da yaklaştırır.

‘Güçlü ve kurnaz adam’ kadının ev ekonomisine bir hırsız gibi girdi. Talanla yetinmedi. Daha da vahimi, kadını daimi tecavüzü altında tutarak, kutsal aile ocağını kırk haramiler yatağına dönüştürdü. Ne yaptığını bilen bir hainin ruh halini hiçbir zaman terk etmedi. İlk sermaye birikimlerinin tohumları bu iki mekânda atıldı. Birincisi, ev ekonomisinin yakınlarından bizzat evi işgal etme; ikincisi, devletin resmi, meşrulaşmış tekeline karşı özel tekel halinde kırk haramilerin üs merkezlerinde veya yakınlarında mekân tutma. Toplumun ve devletin gözetiminden çekindiği için, erkenden hileli ve maskeli yüzle mekânları arasında gezindi. Pusuda yattı. Fırsat bulduğunda aslan kesilerek avın üzerine atladı. Bazen tilki kurnazlığıyla avını yakaladı. Bukalemun gibi her ortama renk vermekten geri kalmadı. Marjinal noktalarda ticaret uzmanı kesildi. Uygarlıkların erişemediği kent ve kırsal alan onun sıkı gözetimindedir. Toplumun yarıldığı noktalara yerleşmede ustadır. Denge rolünü oynayarak iki tarafı da soymasını bilir. Kısa ticaretten az, uzun yol ticaretlerinden ise azami kazanmanın çok iyi farkındadır. Kârlı alanları adeta burnuyla koku alırcasına tanınması ve yönelmesi, mesleğinin temel kurallarındandır. Eylemini bu yolların stratejik korsanlığı olarak değerlendirmek öğreticidir. Sermayenin yurdu yoktur denirken, bu gerçeklik dile getirilmek istenir.

Denilebilir ki, madem kent-pazar-ticaret kapitalistin ön şartları iken, neden bu mekânlarda zaferini erkenden ilan etmedi? Bu noktada önemle belirtmeliyim ki, kapitalizmin sistem olarak gelişmiş bilim ve teknolojiyle direkt bir ilişkisi yoktur. Amsterdam kentine bağlı olarak başarılı bir doğuş yaptığı gibi, Uruk sitesinde de doğuş yapabiliirdi. Tüm sisteme oynama yerine, bir işbirlikçi tüccar veya tezgâhtar başı, çiftlik sahibi gibi kalmak daha çok işine gelebilir. Fakat esas neden rahip, siyaset ve askeri tekelin ona hâkimiyet kurabilecek bir yer vermemesi olabilir. Denenmiş ve meşruiyet kazanmış bu güç odakları, dördüncü bir odağı fazla ve belki de yapısından ötürü varoluşlarına karşı bir tehlike olarak görmüş olabilirler.

‘Güçlü ve kurnaz adam’ın dördüncü bir tekel olarak sisteme oynamayı yer yer denediğini görüyoruz. Ama hep yeniliyor. Sanıyorum birçok kentin beklenmedik coğrafyalarda bir enkaza dönüşmesi bu tür gelişmelerle mümkündür. Hem ilk hem ortaçağlarda çok zengin tüccar kentlerinin aniden tarihten silinecek kadar bir viraneye çevrilmeleri, dördüncü tekelin (ilkel kapitalizmin) siyasi ve askeri direnişiyle bağlantılı olabilir. Hindistan-Pakistan coğrafyasında Harapa kentinin (çok gelişmiş, yazıyı bile kullanan, mimarisi düzgün, oldukça zengin bir kent; M.Ö. 2500) çok erkenden silinmesi, komşu coğrafyadaki rahip-siyaset-asker üçlüsünün tekeli karşısındaki rekabeti ve başkaldırısı nedeniyle olabilir. Önceleri Sümer kökenli bir uygarlığın ticaret kolonisiyken, bağımsızlık peşine düşüp başkaldırma ihtimali güçlü bir olasılıktır. Kazansaydı, belki de rakiplerine benzer şartları olmadığı için, ilk Amsterdam gibi bir sistem (ilk kapitalist deneyim) kurmaya yetenebilirdi.

Daha çarpıcı bir örnek Kartaca’nın öyküsüdür. Fenikelilerin Akdeniz’in en uç noktalarında M.Ö. 8. yüzyılda inşa ettikleri bu kent, tamamen ticari ağırlıklı bir kentti. Adeta Batı Akdeniz’i ve Kuzey Afrika’yı temsil eden ve hinterlandı gibi kullanabilen konumdaydı. Çok geliştiği açıktı, fakat koşullar gereği imparatorluk oluşturmama gibi bir zaafı vardı. Oluşturmak isteyenlere de engel oluyordu. Roma’yla çelişkisi bu nedenlerle olsa gerekir. Roma’nın İtalyan yarımadası nedeniyle kent devletini aşma ve geniş alanlar üzerinde cumhuriyet veya imparatorluk kurma yeteneği vardı. Kartaca’nın kurtuluşu için tek şartı, İspanya ve Fransız İmparatorluğu karşısındaki Amsterdam’ın yaptığını yapmaktı. Yani kentin gelişkin ticari tekel karakterini kapitalistik bir devlet aygıtıyla giderek genişleyen bir coğrafya üzerinde (örneğin Kuzey Afrika’nın tümü veya Emevi sülalesinin İspanya’da kurduğu gibi İspanya’da bir devlet tekeli kurmak) birleştirmek, takviye etmektir. Bunun dışında Roma Cumhuriyetinden kurtuluş şansı yoktu. Roma’nın da Kartaca’yı yenmekten başka şansı yoktu. Çünkü yanı başında sonunu getirebilecek bir alternatif olabilirirdi. Küba-ABD ilişkisini nasıl da çağrıştırıyor! Halen ünlü bir deyim olarak söylenir: Romalı senatörlerin her toplantı açılışında ayağa fırlayıp ilk söyledikleri söz, “Şu Kartaca işi ne olacak” olmuştur.

Roma'nın benzer bir kurbanı da imparatorluğun ilk çöküş krizlerini yaşadığı M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin doğusundaki ünlü Palmyra kentinin başına gelenlerdir. Suriye'deyken sık sık ziyaret ettiğim bir şehir kalıntısı olarak hem de büyülenerek seyrettim. Çölde yer altından çıkan bir su etrafındaki hurma ormanının kenarında kalesi, surları, agorası, tapınağı (ünlü Delf Tapınağı), senato binası, vadi mezarları, uzun çarşıları, çok sayıda saraylarıyla muhteşem bir kenttir. Taş oymacılığının tam bir harikası olma vasıflarına sahiptir. İnsanı huşu ve dehşet içinde bırakan kenttir.

Önemi doğu-batı; kuzey-güney ticaret ağının merkezinde yer almasından; Roma ve İran-Sasani İmparatorluğu arasındaki tampon kent-devleti rolünden ileri gelmektedir. Uzun yüzyıllar ticaret tekelleri üzerinde büyüdükçe büyüyor, zenginleştikçe zenginleşiyor. Dönemin Amsterdam'ına veya günümüzün Newyork'una benzetmek bana göre az bile gelir. Evrensellik açısından! Roma İmparatorluğu, tıpkı Kartaca gibi bu örnekten de çok rahatsızdır. Tarih kentin son döneminde (M. S. 270'ler) Roma'ya bağlı bir nevi krallık statüsünde sülaleye dayalı bir güç erki olmayla yetinmediğini, bizzat Roma'ya alternatif olmaya soyunduğunu göstermektedir.

Kartaca'nın başaramadığını Palmyra başarabilecek mi? Sorun budur ve tehlikeli bir potansiyel arz ettiği açıktır. Roma İmparatoru Aurelius'un uzun çatışmalardan sonra zaptettiğinde, kenti dönemin güçlü kraliçesi Zennube'ye olduğu gibi bırakmak istediği söylenir. Kendine bağladıktan sonra bağımlı bir eyalet olarak Zennube'ye bırakır. Dönerken yarı yolda kentin tekrar başkaldırdığını ve bağımsızlık peşinde koştuğunu duyduğunda, büyük bir hışımla kentin üzerine yürür. Bir daha kendine gelmemek üzere, sadece harabesini geride bırakarak Roma'ya döner. Yanında Sasanilere kaçarken Fırat kıyılarında yakalanmış Zennubey'le birlikte. Bütün zenginliğiyle Zennube'nin bir esir gibi Roma halkına teşhir edildiği tarihin diğer bir sözüdür.

Roma'nın kadın dili beni hep etkilemiştir. Zenubbe öyküsünü anladıktan sonra, bunun sırrını yakalamış gibiyim. Roma sadece bütün yolların bağlandığı kent değil, bütün yetenekli güç sahibi kral ve kraliçelerin de taşındığı bir kenttir. Tabii başıma gelenin (yarı komik-yarı trajik Roma çıkışım) Roma'nın bu tarihiyle yakından bağlantısı olsa gerek. Spartaküs, Saint Paul ve Bruno'yu iyi özümsemiş olsaydım, daha dikkatli olacağım açıktı. Bir de Gramsci'yi iyi okumam gerekliydi. Ah Sosyalistler!

Palmyra'nın da kurtuluşu için tek yol, Amsterdam veya London yoluuydu. Direndi, fakat başaramadı.

Antikçağın Atina'sını da örneklemek öğretici olabilir. Deniz ticaretinin ürünü olan bu kent (M.Ö. 500-350), döneminde uygarlığın yıldızı gibiydi. İlkel kapitalizmin en çok geliştiği bir kent olduğunu tespit etmek mümkündür. Büyük ve özel (devlet değil) ticaret tekelleri, yüzlerce mil ve kilometreler ötesinden işler hallerde. Zenginlikler Atina'ya akıyor. Doğu Akdeniz'den Marsilya'ya, Kuzey Afrika'dan Makedonya'ya, tüm Anadolu Karadeniz ticaret ağlarıyla Atina'ya artık-ürün ve para akıtmaktadır. Felsefeyi yaratmış, zanaat fabrikasının eşiğine gelmiştir; gemi yapım sanatı zirvede, para devrededir. Her tarafta kolonileri vardır. Atina'ya her yandan zenginler, para sahipleri geliyor. İlk defa kozmopolit niteliği kazanıyor. Şahsi yorumum, tek eksiği olarak yarımada içindeki birliği sağlayamamasının kapitalist zaferin önündeki tek engel olmasıdır. İşgücü sorunu da yoktu. Pazarda köleler sudan ucuzdu. Geline aşamada Atina ya köleliğin eski yapısını aşıp, yarımada ölçüsünde bir ulusal devlet olarak çıkış yaparak erkenden bir Hollanda olacaktı, ya da rakipleri tarafından yenilip önemsiz bir konumda bırakılacaktı. Kara gücü olarak Isparta Krallığı ve deniz ötesinden gelen Pers İmparatorluğu bu kenti yüzyıldan fazla sürekli dövdüler. Ama o demokrasisiyle kendini hep ayakta tutmaya çalıştı. Makedon kralları baba Filip ve oğul İskender'in pençesi Atina'yı stratejik bir yenilgiye soktu. M. Ö. 300'lerden sonra yükselen Roma ve Anadolu Helenistik krallıklar karşısında pek hamle yapacak şansı kalmamıştı.

Proto-kapitalizmin ortaçağ İslam uygarlığındaki örnekleriyle Hint yarımadası ağzında kurulan örneklerini sunmak kaba bir tekrar olur. Bu dönemin en çarpıcı örnekleri İtalyan yarımadasındaki ünlü kapitalist kentlerdir. Venedik, Cenova ve Floransa'nın, eski tarz imparatorluk sevdasında olan İspanya, Fransa ve Avusturya kaynaklı olanları tarafından yarımadanın bütünlüğünde olduğu gibi her kentin üstündeki egemenlikleri de kırılıp ellerinden alınınca, daha erken bir Amsterdam ve London olma şansını kaybettiler.

İtalyan kentleri modern kapitalizm için gerekli her şeyi yaratmışlardı. Sermaye birikimi, banka, şirket, kredi, finans araçları olarak senetler, uzak ve yakın ticaret, manifaktür, zanaatkâr ve sanatkârların her çeşidi, dönemin tüm endüstri mamulleri, cumhuriyet ve imparatorluk deneyimleri, din ve her tür mezhepleriyle İtalya yarımadası, 1300-1600 döneminde daha sonra doğacak Avrupa'nın laboratuvarı ve prototipidir. Ayrıca Rönesans'ın yurdudur. Bu şüphesiz diğer Doğulu coğrafyayla öncü ilişkileri ve tarihi mirasıyla bağlantılıdır. Bu dönemin İtalya'sı demek, İslam'ın Ortadoğu'su, Çin, Hint ve hatta yeni yükselen Rusya demektir. Bu

coğrafyanın birikimleri Venedik, Floransa ve Cenova başta olmak üzere, kent ticaret tekelleri tarafından doymak bilmez bir iştahla yarımada taşınmışlardı. Daha da önemlisi, tarihinde ilk defa tüm Avrupa çapında İtalyan kentlerinin öncülüğünde gelişen kentleşme hareketleri, sermaye birikimi için muazzam bir hinterland oluşturuyordu. Her Avrupa kentinde bir İtalyan tüccar parmağını görmek mümkündü. Zaten Katolik Kilisesi çoktandır uygarlık zeminini döşemişti. Rönesans öncülük için son kesin söz oluyordu.

İtalya'nın İngiltere ve Hollanda olamamasının tek nedeni coğrafyasıydı. Paradoksal olarak aynı coğrafya kent kapitalizminde öncü kılıyor, yarımada çapında zaferin eşiğine getiriyor, ama nihai zafer adımını atamıyordu. Attığında başına gelmedik bela kalmıyordu. Nedeni çok açıktır. Eğer İtalya erken dönemin İngiltere'si olsaydı, kendini işgal etmek isteyen İspanya, Fransa ve Avusturya'nın taçlarını başlarına yıkıp, tıpkı Roma'nın imparatorluk çıkışı gibi ikinci bir dünya emperyalı olabilecekti. Ama kapitalist sosyoekonomik temel üzerinde. Taç sahiplerinin İtalyan kentlerinin başına üşüşmeleri son derece anlaşılırdır. İtalyan kentlerinin yeni sosyoekonomik temel üzerinde birliği imparatorlukların sonu olacak, önce Avrupa'da ve sonra da tüm dünya üzerinde bir yayılma dönemi kaçınılmaz hale gelecekti. Bunun için başta sermaye olmak üzere ellerinde her şey vardı. Başarısızlık gerçekten büyük şanssızlık ve üç yüz yıllık bir ulusal gerilik anlamına geldi.

Bence ikinci Roma olamama coğrafi nedenlerle kıl payı kaçırıldı. Birinci Roma da kuzeyden uzun yürüyüşten sonra saldıran Annibal'den kıl payı kurtulmuştu. Bu sefer kuzeyden saldıranlar, bir değil kırk Annibal'e bedel güçlerdi. Dolayısıyla şansı yoktu. Bunun için tek yol, Arap İslam'ının tüm Ortadoğu'da yayıldığı gibi bir kılıç dini olacaktı. Roma'daki Hıristiyanlık yerine İslam olsaydı veya Katolik Hıristiyanlık dini ve siyasi yayılmayı birlikte ve kılıçla yürütseydi, dünya tarihinin seyri bambaşka olurdu. İnsan şunu sormadan edemiyor: Hıristiyanlık olmasaydı, Roma'nın sonu nasıl olurdu ve nelere yol açardı? Daha ilginç, Fatih Sultan Mehmet, Papa'nın davet ettiği gibi bir nevi kılıçlı Hıristiyan olmayı kabul etseydi, sonuçlar nasıl olurdu? Tarih spekülasyon alanı değildir. Ama her zaman birçok alternatifi de beraberinde taşıdığı inkâr edilemez bir gerçekliktir. İtalyan kentlerinin başaramadığını 16. yüzyılın sonlarında Amsterdam ve Londra başardı. Nedenleri ve sonuçları tarihçiler tarafından en çok araştırılan ve tez konusu olan alandır. Oldukça da aydınlatılmıştır. Nedenlerini kısaca sıralarsak:

1-Tüm eski uygarlık alanlarının Atlas Okyanusuna en geç ve en zayıf ulaştıkları Kuzeybatı Avrupa'nın ucunda yer almaktadırlar.

2- Avrupa'nın üç büyük gücü Fransa, Avusturya ve İspanya Krallıkları kendi aralarında Avrupa üzerinde egemenlik savaşı yürütmektedirler.

3- İtalyan kentleri kadar tehlikeli görülmeyip üzerlerine birleşik ve yeterli güçle gelinmemektedir.

4- Reformasyonun Kuzey Avrupa'daki yayılmasında öncülük yapmaktadırlar.

5- Atlas Okyanusu kıyılarında olmaları uzak ve yakın ticarete büyük avantaj sağlamaktadır.

6- İtalyan kentlerinin bütün maddi ve manevi kültürlerini transfer etmişlerdir.

7- Feodalizmin hem maddi hem manevi kültürü bakımından zayıf olduğu alanların başında gelmektedirler.

8- Ulaşım, tarım ve endüstrinin kapitalistleşmesini engelleyecek güçlü bir feodalizm oluşmadığı gibi, uygarlaşma birçok bölgede belki de ilk defa kapitalistik nitelikte gelişmektedir.

Sayısını daha da arttırabileceğimiz bu nedensel etkiler coğrafik konumla yakından bağlantılıdır. Jeostrateji ve jeopolitika gerçekten en elverişli konum arz etmektedir. Toplumsal koşullarla bu konum birleşince başarı mümkün kılınmıştır.

Avrupa ve Asya, hatta Afrika birleşik üç kıtadır. Afrika'nın son buzul dönemine kadar insanlık serüveninde öncü konumda olduğu antropolojinin önemli tespitlerindedir. Öncü coğrafya daha sonra Zagros-Torosların çok çekici mümbit eteklerinde neolitik devrim olarak el değiştirdi. M. Ö. 15.000'lerden M. Ö. 4000'lere kadar bu dağ etekleri daha sonra uygarlık olacak süreç için ne gerekiyorsa hepsini üretti: Maddi ve manevi kültür olarak. Neolitik devrime tarihin en büyük devrimi demek yerinde bir tespittir. Dicle ve Fırat suları bu dağlardan ve eteklerinden sadece en verimli toprakları Haliç deltasına yığmadılar; ilk gemiler ve gemicilik zanaatıyla kendilerini ve tüm kültürel değerlerini de taşıdılar. Eridu ve Uruk kentleri ilk uygarlık serüvenine başladığında, aslında bu kahırlı yolculuğun değerlerini sentezleştirmişlerdi. Büyüme kutsal ırmağın kenarında ve okyanusa döküldüğü ağza kadar bir nehir akışı gibi devam ediyordu. Kesintisiz ve büyüyerek.

Uruk sıradan bir insanlık kültürü değildir. Yeni bir mucizenin başlangıcıdır. Uruk Tanrıçası İnanna'nın sesi halen tüm destanların, şiir ve türkülerin ana kaynağıdır. Bu ses bu muhteşem kültürün sesidir. Çirkin erkeğin henüz lekelemediği kadının sesidir aynı zamanda. Uruk kültürü kendi coğrafyasında çiçek açtı. Peşe kentler çığ gibi arttı. Bir kent kuşağı oluştu. Güçlü ve kurnaz adam bu sefer asıl birikim kaynağını kentten artan ticari olanaklarında gördü. Dağ eteklerine kadar tersinden bir kültürel akış başladı. Neolitik coğrafyanın kent tarafından yutulmaya başlandığı başlangıç sürecidir. Giderek kısılan İnanna'nın sesi, etkisizleşen kadının sesidir. Kurnaz ve güçlü adamın artık sesi de gürdü. Sümer dilinin ön takıları kadın cinsi karakterindedir. Bu husus dilin oluşumunda kadının rolünü gösterir.

Güce dayalı uygarlığın coğrafi serüvenini burada açma gereği yoktur. Fakat yazılsa iyi olur. Ama bir ana nehir gibi aktığını ve binlerce kilometrelik kıyı ve engebeli araziye aşarak, en son Amsterdam ve London kıyılarında yeni bir kültürü arkada bırakarak Atlas Okyanusuna döküldüğünü simgesel olarak belirtmekle yetinelim.

Tüm çağlardan ve coğrafyalarından alınan maddi ve manevi kültürün en son bu iki kentten öncülüğünde modern kapitalist ekonomiyi ve ulusu tarih sahnesine çıkardığı açıktır. Aynı bölgeler neolitik kültürü de en geç alan bölgeler konumundaydılar. Coğrafya ile kültür arasında şu tür bir ilişkiyi hep görüyoruz: Eski kültürün köklü olduğu alanda, yeni bir kültürün oluşumu çok zordur. Eski kültür yeniyi kolay kolay kabul etmiyor. Kendini savunuyor ki, bu da anlaşılır bir husustur. Ortadoğu'da eski uygarlık kültürünün yeterince işgal etmediği tek alan Arabistan yarımadasının iç bölgeleriydi. Bu coğrafi boşluk İslam'ın sosyal coğrafyasını oluşturdu. Bu coğrafya olmasaydı İslam da olmazdı.

Kuzey Avrupa ve iki uç ülke (ülke kavramı ulusal sınır anlamında bu dönemde yeni yeni ortaya çıkmaktadır), İngiltere ve Hollanda eski uygarlıklar açısından boş denecek kadar bakir topraklardır. Eğer yeni bir tohum atılırsa en iyi yeşerebilecek alan olmaları bu özellikleri nedeniyledir. Derinliğe kök salma ve kalıcı olma şansı yüksektir.

Kapitalist ekonominin bu tohumu atılmış ve iyi tutmuştur. Uruk kültürünün bir kıyıda değil bir kıyıya taşınan son mirasıdır. Bu mirasın taşıyıcıları hep tüccar olmuştur. Denilir ki, tüccarlar kârın bol ürettiği alanları iyi sezen insanlardır. Güç odaklarının ufkunda yer almayan bir nevi marjinal bölge konumları ve uzun yol avantajlarının şansın olumlu yönde tecelli etmesine yol açtığını önemle belirtiyorum. İtalyan kentlerinin tüm kapitalistik bulgularına ve İspanya-Portekiz armadasının keşfettiği coğrafi yollara korsanvari konarak öncülük şansını pekiştirdiler. Yapılan, kendi dillerine bir asimile işlemiydi. Avrupa'nın büyük güçler arası iç savaşı dıştan gelecek tehlikeyi önlerken, içte yeni ekonominin kesin verimliliği (ucuz işgücü ve hammadde), 16. yüzyılın sonlarında bu coğrafyadaki doğuşu başarılı ve kalıcı kılmaya yeterliydi.

Aralarında sadece bazı biçimsel farklar bulunan bu iki güç, aralarında kurdukları ittifakla yeni ekonomiyi dünya çapında temsil etme konumuna geçtiler. Ekonominin yeniliği devletin de kendini yenilemesine, verimli ve başarılı devlet biçimine doğru evirdi. Ekonomik üstünlük askeri ve siyasi üstünlüğe katkıda bulundu. Tüccar tekelleri ilk defa devlet tekelleriyle ortaklık (Batı ve Doğu Hint Kumpanyaları) kurarak yarı resmi güce eriştiler. Hep uçlarda ve dehlizlerde gizlenen, tutunan uygarlık gaspçıları, ilk defa meşruiyetleri tartışılmaz efendiler haline geldiler. Eskinin tüm aristokrat yaftalarını kral ve kraliçelerinin eliyle üstlerine taktılar. Nasıl zamanında Uruk aslanının 'Gılgamesh'in önünde duracak gücü yok idiyse, en son mirasçıları Amsterdam ve Londra (aslan demeyelim) yırtıcılarının karşısında duracak güç kalmamış gibidir. Kalsa da, tıpkı Gılgamesh'in aslanı boynunda tutup boğması gibi boğmaları zor değildir.

Tanrıça İnanna'nın ilk zorba ve kurnaz erkek tanrısı (tanrılaştırılmış egemen erkek), Eridu kentinin koruyucusu Enki'nin elinden kadın icadı 99 sanat türünün eserlerini kurtarmaya çalışırken yaptığı savaşı dile getiren destanı, aslında ilk ve en etkili standıdır. Mirasçısı sayılan İngiltere ve Hollanda kraliçelerinin ise, sanki zorba ve kurnaz erkeğin bütün çirkinliklerinin kadında yansıtılmış sembol figürleriymiş gibi biçim kazanmaları, adeta bütün uygarlık serüvenini özetler gibidir.

E- Tarihi-Toplumsal Uygarlıklar ve Kapitalizm

Toplumu biçimlendirme eylemi olarak kapitalist sektörün karşılıklı rolünü yorumladığımızda, toplum biçimleri sorununa daha somut yaklaşmış oluruz. Şu sorunu cevaplandırmaya çalışıyorum: Kapitalist-ekonomi ve toplum biçimi, toplumsal-tarihsel bir zorunluluk mudur? Cevap olarak savunmamın bu bölümü, tarihsel-toplumsal bir zorunluluğun olmadığına ilişkindir. Tarihsel materyalizmin Marksist yorumunun (kaba materyalizm) büyük bir yanlışı ve saptırması, zorunluluk olduğu ideasıdır. Daha da vahimi, toplum biçimle-

rinin art arda düzenlenişi, Hegel idealizminin materyalizm adı altında sunulması ikincil bir türevden başka içerik taşımaz. E. Kant'ın çok utangaçça yapmaya çalıştığı, bu tür nesnel gelişim anlayışına karşı öznenin gücünü, dolayısıyla ahlakın bir özgürlük tercihi olarak rolünü belirtmiş olmasıdır. Marksizm özgürlük ahlaki açısından Kantçılığın da gerisine düşmektedir. Diğer sağ liberal anlayışlardan bahsetmek bile gereksizdir. Onlar kapitalizmi sadece bir zorunluluk olarak değil, tarihin son sözü olarak değerlendirirler.

Dinden daha tehlikeli olan ve arkasına en tutucu din olarak pozitivizmi alan bu kapitalizm tanımlamalarının içyüzü açıklanıp boşa çıkarılmadıkça, özgürlük tercihinin herhangi bir şansı olamaz. Zaten iki yüz yıllık sosyalizm ve reel sosyalizmin tarihi de kapitalizme soldan destek olma çabasını aşamadığını göstermektedir. Mesele hatanın, yanlışın nerede yapıldığının çok üstündedir. Paradigmanın kendisi yanlıştır. İçinden ayırt edici bir iki yanlış veya doğrunun olması, paradigmatik açıdan sonucu pek değiştirmez. Topluma düz bir çizgi üzerinden yaklaşım, sırayla her biçiminin sanki Levhi-Mahfuz'da (tanrı katında çok önceden belirlenmiş) yazıldığı gibi bakılmaktadır: Sırası gelince gerçekleşir. Ortaçağın cüzi ve külli irade tartışmaları bile bu tür pozitivist-materyalist yaklaşımların üstündedir. Sosyalizm uğruna verilen büyük mücadelelerin yenilgisinde belirleyici etken, topluma ilişkin bu paradigmatik yaklaşımdır.

Bundan önceki başlıklar altında yaptığım tanımlamalar açık ki bu yaklaşımların tamamen dışındadır. Kapitalizmi zorunlu bir toplumsal aşama olarak görmek şurada kalsın, bu yaklaşımın kendisi ya bilerek ya da bilincinde olmadan bu sistemin etkisi altındadır ve propagandasına alet olmaktadır. Sondan söyleyeceğimi önceden söyleyeyim. Kapitalizm bir toplum biçimi olamaz. Etkilemek ister, etkili olur, ama biçimi olamaz. Denilebilir ki, dört yüz yıldır dünyaya egemen olan tek biçim değil midir? Egemen olmak ayrı bir husus, biçim olmak ayrı bir husustur. Tarih üç toplum biçimini veya tarzını tanımaktadır: İlkel klan toplumu, sınıflı devlet veya uygarlık toplumu ve demokratik çoklu toplum. İlkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum gibi çizgisel ilerlemeci yaklaşımlar fazlasıyla dogmatiktir. Diğer bir deyişle idealist ve kadercidir. Daha da önemlisi, tanımlamamda üç toplum tarzı da düz çizgisel bir doğrultuda ilerlemez. Derinleşen ve genişleyen döngüsel bir sisteme daha yakındır. Diyalektik işleyişi kabul etmekle birlikte, uçların birbirini yok ederek ilerlemesi gibi bir yorumu doğru bulmadığımı açıkça belirtmek durumundayım. Tez, antitez ve sentezci yaklaşımlar evrenin işleyiş esaslarını açıklamada elverişli bir mantık aracı olabilir. Ama çok zengin, farklılığı mümkün kılan, karşılıklı beslenmeyi tanıyan (simbiyotik ilişki) bir diyalektik ilişki tarzı veya kavrayışı doğanın diyalektik işleyişine daha yakındır. Veya açıklayıcı niteliktedir.

Unutmamak ve farkında olmak gerekir ki, evrende en küçük zerreciklerden tutalım kozmos seviyesindeki bütünlüğe kadar, oluşumu mümkün kılan ikilemler ve bunların karşılıklı ilişki ve etkilemelerinden doğan, her ikisini bağrında taşıyan, fakat ikisinin de toplamından farklı olan bir oluşum tarzı esastır, evrenselidir. Tüm değişimin ve gelişimin temelinde bu tarz oluşumu görmekteyiz.

Toplum da bu oluşum tarzının dışında bir varlık değildir. Aynı tarzın oluşum diline sahiptir. Özcesi, ikilemleri sürekli oluşturur. Bundan ikisini de bağrında taşıyan, ama toplamlarını aşan yeni farklı oluşturmaları imkân tanır. Toplamların değişim ve gelişimlerdeki diyalektiği böyle algılamak, somutun bilgisine daha fazla sahip olmamızı sağlar. En küçük toplumsal birimlerden bütünleşmiş biçimlerine kadar bu diyalektik anlayışıyla yaklaştığımızda, yorumlama ve algılama gücümüzün daha insani özelliklerimizi (özgür insan potansiyeli) harekete geçireceğini belirtebilirim. Hem toplumu bireyde somutlaştırarak sorumlu özgür bireyi geliştirebilir, hem de özgür bireylerden etkilenmiş toplumu daha çok özgürleştirebiliriz. Özgürleşme imkânı en iyi eşitlik ve demokratikleşme potansiyeline ve şansına sahiptir.

Tekrar belirtmeliyim ki, toplumsal gerçekliğin üçlü dinamiğini belirtirken bir keşifte bulunmuyorum. Sadece evrensel oluşum dinamizmini topluma uyarlamaya çalışıyorum. Neden üçlü dinamizmler diye bir soru sorulursa, VAROLUŞ'tan ötürü derim. Eğer var olmak da bir sorun olarak cevabını bulmak isterse, o zaman neden varız sorusuna atlamak gerekir. Fakat var olmak bence tartışılmaz. Varlık olmasaydı, zaten bu soru ve sorunlara da hiç gerek olmayacaktı. Olmayan bir şeye yer olmaz. Olmayanlık durumunda sadece oluşumsuzluk, hiçbir şey olmaktan bahsedilebilir ki, bu da saçmalık dediğimiz şeydir.

Eğer varlığı, varoluşu kabul ediyorsak, oluşum tarzından bahsetmek anlamlıdır. Yaşamın tüm anlamı, düşüncenin tüm gelişimi, değişim ve gelişimin oluşumdan kaynaklandığını sezmişlerdir. Bu temelde mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel düşünme kategorilerinde muazzam bir külliyat oluşturmuşlardır. Herhalde bu külliyatları inkâr edemeyiz. Hepsisi de esasta oluşumu cevaplandırmak istemiştir. Bunun için kimi mitolojik, kimi dinsel yöntemlere başvurmuş, bunlar yetmemiş, imdada felsefe ve bilim kategorileri yetişmiştir. İşlevsellikleri aynıdır, fakat cevapları farklıdır. Oluşumun nedeni, nasılı ve amaçları hep sorulmuş, her kategori ken-

di disiplinine göre cevaplar üretmeye çalışmıştır. En iddialı disiplin olan bilim, oluşumun üçlü dinamiğini önemli oranda aydınlatmıştır. Madde-enerji, parçacık-dalga mekânîği kuantumlar düzeyine taşırıldığında (hem teorik hem deneysel) ikilemin hep oluşumlara yol açtığını, bu oluşumların ürünü olan sonucun hep içinden çıktığı ikilemin (madde-enerji, parçacık-dalga akımlarının everenselliği vardır) izini ikisinin üçüncü içinde devamını sürdürerek farklılaştığını, değişimin gelişme veya ters-gerileme biçiminde olduğunu, varlık dinamizminin temel karakteristiğinin bu tarz olduğunu kanıtlamıştır. Yeniden kanıtlamaya da gereksinim yoktur.

Kendimize bakalım. Baba-annenin çocuğu, anne ve babaya çok benzeyen, ikisinin kalıtını sürdüren, ama bunu farklılaşarak (Bu farklılaşma çok yavaş seyredir. Doğanın her olayında farklılaşma böyledir) yeni bir biçimde temsil eden bir oluşturdur. Ezeli oluşun bir zerreciği olarak da yorumlanabilir. Oluşum ancak bu tarzda olmakla aslında varlık savaşını kazanıyor. Nedir varlık savaşı? Var kalmak nasıl oluyor? Var kalmak, kendini değiştirerek sürdürmektir. Niçin? Belki de var olduğunu kanıtlamak için. Değişerek var olmanın tanrısallığını, muhteşemliğini seyre dalmak için!

Saçmalık şuradadır: En yakınımızdaki oluşları gözleyerek sağlam bir mantık edinmemiz gerekirken, neden bu asli hakikatten bu kadar uzaklaşabildik veya uzaklaştırıldık?

Eğer bu saçmalığı aydınlatırsak, esas meseleye gelmiş olacağız. Toplumsal olgunun işleyiş karakterini daha doğuşundan itibaren saran anlatım ağlarını, örüntülerini, örtülemelerini söz konusu ediyorum. Toplumsallık neden bu örtülemelere ihtiyaç duydu? Zekâ bu gelişmeler karşısında neden duygusal ve analitik boyutlara bölündü? İşlevleri neler oldu? Verilecek cevaplarla toplumsallığımızı olduğu gibi, olmasını istediğimiz gibi yorumlayıp değiştirebileceğiz. İnsan, özne olarak, YORUMLAYIP İSTEDİĞİ BİÇİMDE DEĞİŞTİRME değeri olan bir varlıktır. Yorumlama ve arzu (diğer bir deyişle düşünme ve duyumsama, isteme) ne kadar oluşum dinamizmine denk düşerse, yeni biçimin gelişme şansı o denli yüksek olur. Ne kadar uzak düşerse, toplumsallıkta ya tutuculuk ya gerileme yaşanır. Duygusal ve analitik zekâ gelişimi bu sorunlar etrafında gelişir.

Epey felsefi yoruma kaçan bu bölümü burada kapatmalıyız. Daha çok Özgürlük Sosyolojisi'nde açılmaya çalışacağım.

Klan diye adlandırdığımız toplumsallık, şüphesiz ki durağan bir oluş değildir. Türün farkını (diğer insanımsı primatlardan) geliştirmesi, klan toplumunun da gelişmesidir. Temel sorunu var kalmaktır. Genel olarak da bir toplumun (binlerce topluluğun toplumu) sorunu öncelikle var kalmak, ayakta durmaktır. Kendini toplum olmaktan çıkarmak isteyen güçlere karşı varlığını savunmaktır. Her zaman ve her yerde toplumların bu sorunu vardır. Bu savunma bazen tehlikelere, risklere karşı öz savunma biçiminde varlığını korumak hedefine kilitlenir. Bazen elverişli, simbiyotik, karşılıklı gelişmeye fırsat tanıyan yararlı bir ortam ve varlıklar olur. O zamanda ve o yerde pozitif gelişme hız kazanır. Türün, klan veya toplumun maddi ve manevi kültürce zenginleşmesi yaşanır. Son dönemin sosyolojik kavramları olan 'ben ve öteki' ikilemini sarmalayarak anlatırsak, benler tehlike, risk arz eden ötekiler karşısında öz savunmaya geçer. Ya ötekini yener, gelişmeye devam eder; ya denge durumunda kalır, varlığını korur ama gelişme yavaşlar; ya da yenilgiyle karşılaşır, yenilgi düzeyine göre varlığını kısmen veya tamamen yitirir. O zaman kendisi olarak varlık olmaktan çıkar. Başka varlığın nesnesi olur. Ya da asimile edilerek, başkası olarak var olmaya devam eder. Çarpık veya yozlaşmış var olmalar denilen kategoriler oluşur.

Daha somut olarak, toplumun varlık mücadelesi daha basit oluşum düzeylerinde bir yandan yırtıcı hayvanlara av olmamak, diğer yandan iklim koşullarından, yetersiz besin ortamlarından ve hastalıklardan korunmak için doğal koşullara karşı hep mücadele içinde olur. Tehlikeler varlığı tehdit ederken, elverişli koşullar olumlu geliştirir. Büyük kısmı Afrika'da ve yaklaşık son bir milyon yılı da Avrupa ve Asya'da geçen bu serüven temel halkalarından sınırlı da olsa aydınlatılmıştır. Birbirine benzeyen, henüz simgesel konuşma tarzını geliştirmemiş, yüz kişiye varmayan sayısal nicelikteki bu toplumsallık, ağırlıklı olarak biyolojik özelliklerinin de etkili olduğu, ama daha çok topluluk pratiği nedeniyle ana-kadın etrafında oluşur, kümeleşir. İlk dillerin kadın ekli yapısı da bu gerçekliği doğruluyor. Toplumun anacıl karakterini göz ardı etmemek gerekir. Ana-kadını bir şef, bir otoriteden ziyade, yaşam tecrübesiyle ve çocuk beslemesiyle doğal bir 'idari' güç odağı olarak görmek önemlidir. İlk ev düzeneğine benzer yerleşimlerde odak konumu ve çekiciliği daha da artar.

Babalık kavramı çok sonradan ortaya çıkan bir sosyal ilişki olup, uzun aşamalarda toplum bu kavramdan yoksundur. Miras kurumu, mülkiyet düzeni geliştikten sonra ataerkilliğe bağlı olarak gelişir. Çocukların

aidiyeti ve dayılık, yani ana-kardeşliği daha erken ortaya çıkan kavramlardır. Besin toplayıcılığı ve sınırlı ölçüde avcılık, maddi ihtiyaçları giderme biçimleridir. Klan üyesi olmak yaşamın en önemli güvencesidir. Büyük ihtimalle klan toplumundan dışlanmak veya tekleşmek ölümle sonuçlanırdı. Klana sağlam bir toplum çekirdeği olarak bakmak gerçekçidir. Toplumun en asli biçimidir.

Uzun gelişim aşamalarından sonra coğrafyanın da elverişliliği sayesinde neolitik toplum aşamasına geçildiğini, bunun ana nehir olarak Zagros-Toros dağ sisteminin elverişli ortam sunmasından kaynaklandığını sıkça dile getirdik. Anacıl toplumun zirvesi olarak da bu aşamanın değerlendirilebileceğini, artık-ürün imkânının doğduğunu da sıkça belirttik. Sosyal bilimlerin çoğunlukla ilkel komünal düzen, eski ve yeni taş devri, vahşet düzeni dedikleri bu düzende, bana göre komünal anacıl-toplum demenin daha anlamlı olabileceği bir aşamalar serisi söz konusudur. Bu, insan toplumunun toplam yaşam süresinin neredeyse yüzde doksan dokuzluk kısmını teşkil eden bir aşamadır. Küçümsememek gerekir. Komünal anacıl toplumun bağrında artık-ürün ve diğer kültür değerlerini biriktirmesi karşısında, hep yanı başında avare avare gezen, bazen başarılı avcılık seferleriyle gittikçe güç kazanan güçlü ve kurnaz erkeğin bu toplumsal düzen üzerinde ilk egemenlik arayışına yöneldiğini çıkarsamak zor değildir. Birçok antropolojik belirti ve arkeolojik kayıt, gözlem ve muayese, bakış bu ihtimali güçlü kılıyor.

Ataerkil toplumun şaman + yaşlı tecrübeli şeyh + askeri komutan erkek ağırlıklı oluşumundan da sıkça bahsettik. Yeni bir toplum biçiminin prototipini bu gelişimde aramak daha doğrudur. Yeni toplumdaki kastımız, klanın hiyerarşi kazanma durumudur. Hiyerarşinin kalıcı sınıflaşma ve devlet tarzı örgütlenmeye yol açması bu bölünmeyi kesinleştirdi. Sınıf ve devleti tanıyan toplum açık ki nitelik değiştirmiştir. Artık-ürünün armağan olmaktan çıkarılıp değişim malı halinde metalaştırılarak pazarda alışveriş konusu yapılması bu değişimin temel dinamiğidir. Toplumda pazar-kent-ticaret üçlüsünün kalıcı bir unsur olarak devreye girmesiyle devletleşme ve sınıflaşma daha da ivme kazanır. Zaman ve mekân koşullarında bu gelişmenin nasıl seyrettiğini de sıkça işlediğimiz için tekrarlamayacağım. Farklı anlatımlar olarak çeşitli sosyolojiler bu yeni topluma sınıflı toplum, kent toplumu, devletli toplum, köleci, feodal, kapitalist toplumlar adıyla birçok kavramlarla karşılık vermeye çalışmışlardır. Sınıfsallık, kentlilik ve devletlilik daha bariz ve kalıcı özellikler olduğundan, daha çok da bu süreçlere 'uygarlık', 'medenilik' sıfatı tanındığından, bence içeriğine uygun olarak 'uygar toplum', daha kısaltılarak uygarlık demek uygun düşer.

Fakat dikkatten kaçmamış olmalı ki, uygarlık derken toplum etiği açısından bir yücelmeyi, gelişmeyi değil, düşüşü ve baskılamayı esas nitelik olarak yorumluyoruz. Uygar toplum eski komünal anacıl değer yargılarına, yani ahlak anlayışına göre büyük bir düşüş anlamına gelmektedir. En eski bildiğimiz dil olan Sümercede bu ilişki çarpıcı biçimde dile gelmektedir. Amargi kelimesi hem özgürlük, hem anaya ve doğaya dönüş anlamına gelmektedir. Ana, özgürlük ve doğa arasında kurulan özdeşlik çarpıcı ve doğru bir algılamadır. Uygar toplumu ilk defa tanıyan Sümer toplumu, henüz çok uzak olmadığı eski topluma veya komünal anacıl topluma amargi kelimesi ile özlem duymaktadır. Bu toplumsal altüst oluşu Sümer orijinalinde izlemek hem mümkün, hem çok çarpıcı ve öğreticidir.

Kadın-erkek ilişkisindeki dengenin kadın aleyhine bozulmasındaki yansımalar, İnanna-Enki (Uruk ve Eridu koruyucu tanrıça ve tanrısı) arasındaki diyaloglar biçiminde düzenlenmiş ilk destan denemesinde görülmektedir. Gılgameş Destanından önceki bir destandır. Komünal anacıl düzenle veya toplumla hiyerarşik ataerkil (uygarlığa geçiş toplumu) toplum arasındaki kavgayı dile getirmektedir. Sürecin çok adaletsiz ve mücadeleli geçtiği netçe anlaşılmaktadır. Tarihi veriler Sümer toplumunun ilk aşamasında ilkel demokrasi diyebileceğimiz bir süreci de yaşadığına dair argümanlar sunmaktadır. Yaşlılar meclisi henüz ataerkil bir düzene dönüşmemiştir. Çok canlı geçen tartışmalar bir nevi demokrasiye işaret etmektedir. Tanrı emri (aslında güçlü ve kurnaz adamın takındığı bir maskeli tipten kaynaklanan tek taraflı askeri-despotik düzen ilkesidir), buyruğu türü kavramlar henüz oluşmamıştır. Zaten İnanna Destanındaki söyleşi tarzı çok canlıdır ve toplumda olup biteni; adaletsizliği, kadının ve birikimlerinin, çocuklarının başına gelen felaketleri anlatmaktadır. Belgeler çok olsaydı, Atina demokrasisini (köleci sınıf demokrasisi) çok aşan bir demokratik geçiş aşamasının da bulunduğunu güçlü bir olasılık olarak görebilir, fark edebilirdik.

Uygar topluma geçişin aynı zamanda demokratik topluma geçişle iç içe oluştuğunu teorik olarak kestirtmek mümkündür. İlk ihtiyar meclislerindeki sert tartışmalar demokratik toplumun ayak sesleri, ilk yansımalarıdır. Tüm toplumların bu aşamasında benzer bir ikileme daha tanık oluyoruz: Demokratik toplum ve uygar toplum ikilemi. Daha anlaşılır bir somutluk biçiminde, devlet ve demokrasi ikilemi. Devletin olduğu her yerde demokrasi sorunu vardır. Demokrasinin olduğu her alanda bir devletleşme riski vardır. Demokrasi

bir devlet biçimi olmadığı gibi, demokrasi olarak da devlet kavramı yanlıştır. İkisi arasındaki ilişkinin niteliğine çok dikkat etmek gerekir.

Tarih boyunca üzerinde oynanan bir ikilem de bu olmuştur. Gelişenin (eski toplumun bağrından) demokrasi mi, devlet mi olduğu büyük çarpıtmalara, tartışmalara yol açmıştır. Sürecin iç içeliğine ilişkin kendisinin çok kavgalı, çekişmeli ve savaşı geçtiğini göstermektedir. Örneğin en iyi bildiğimiz İslam örneğinde demokratiyet-cumhuriyet ve saltanat tartışma ve kavgaları çarpıcı ve nettir. Hz. Muhammed'in Medine Mukavelesi sanki J. J. Rousseau'nun Toplumsal Sözleşmesi gibidir. Kuran ve hadislerde bu açıkça gözlenebilir. Fakat yanı başlarında çok güçlenmiş olan aşiret aristokrasisi, özellikle Kureyş kabilesinin hiyerarşik düzeni açıktan Bizans ve Sasani örneği bir saltanat arayışındadır. Daha Hz. Muhammed zamanında bu kavga vardır. Zaten Mekke ile Medine arasındaki kavganın bir anlamı da yeni düzen cumhuriyet mi (Arapça halk demokrasisi demektir), saltanat mı (babadan oğla geçen monarşik düzen) olacak kavgasıdır. Hz. Muhammed'in Mekke'den kaçışıyla (M.S. 610) başlayan bu kavgalı süreç, Hz. Ali'nin 661 yılında halen aynı şiddete benzer bir çatışmanın bugün de yanı başında geçtiği Kufe'de öldürülmesiyle, saltanat yanlısı Muaviye kılığı bu elli yıllık kavgadan zaferle çıkmıştır. O dönemde çok güçlü aşiret hiyerarşik düzeni cumhuriyete, daha doğrusu ilkel bir demokrasiye bile şans tanımamaktadır. İslamiyet'i bir de bu açıdan gerçek bir sosyolojik araştırmaya tabi tutmak hayli çarpıcı ve ilginç sonuçlar verecektir!

Tarih diğer çarpıcı bir örneği İran Pers İmparatorluğu kurulurken de sunmaktadır. Persler Med Konfederasyonunun mirasını uzun bir tartışma ve kavgadan sonra imparatorluğa çevirdiler. Bunda Akamenit sülalesi belirleyici rol oynamıştır. Medyalı rahiplerin önderliğinde M.Ö. 560'lardan 520'lere kadar çok şiddetli bir dönemin geçtiğine dair çok gösterge vardır. Sahte Kambiz en çarpıcı örnektir. Hâlbuki daha önceki Med Konfederasyonunun kuruluşu tipik bir ilkel demokrasi örneğidir. Herodot Tarihi bu konuda ilginç anlatımlar sunmaktadır.

Atina demokrasisi diğer iyi bilinen örneklerdendir. Gerek Isparta Krallığıyla gerek Persler ve Makedonlarla yaptıkları savaş, diğer bir anlamda demokrasi mi, imparatorluk veya krallık mı savaşıdır. İlkel de olsa, sınıf temelinde de olsa, demokratik toplum mu, uygarlık toplumu mu tartışması ve kavgası hep vardır. Roma'da cumhuriyet ve imparatorluk kavgası, başta Sezar olmak üzere en ünlü kişiliklerin bile bu kavgalarda öldürülebileceğini, dolayısıyla şiddetli, savaşı bir ikilemin var olduğunu gösterir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Hatta konuya ilgimizi yüksek tutabilmek ve kavrayış gücümüzü geliştirmek için, büyük Fransız ve Rus Devrimlerini de bu açıdan tanımlayabiliriz.

Fransa Devrimi (1789) mutlak monarşiye karşı başlatıldı. Cumhuriyetle (radikal toplumsal demokrasi) sonuçlandı. Çok şiddetli, yani devrimci terör döneminden geçti. Triumviralık'tan sonra Napolyon İmparatorluğuyla devam etti. Çeşitli geçiş dönemlerinden sonra günümüze kadar beş cumhuriyet ilanı tanıdı. Altıncısı tartışılmaktadır.

Büyük Rus Devriminde (1917) perde daha radikal bir demokrasiyle açıldı (Sovyet, şuralar dönemi). İç savaşta devrimci diktatörlüğü tanıdı. Stalin döneminde diktatörlük kalıcılaştı. 1989'da Fransız Devriminin iki yüzüncü yıldönümünde tekrar demokrasiye döndü. Halen demokrasisini geliştirmek istiyor. Kapitalistik modernizm döneminde benzer yüzlerce örnek neredeyse her yıl yaşanmaktadır.

Bu uzun örneklerle anlatımı iki ilişki yumağının, uygarlık ve demokrasi odaklaşmasının arasındaki çelişkili, gergin ve kavgalı ortamı, alanı yansıtmak açısından sundum.

Dikkat edilmesi gereken en önemli bir husus da, iki yeni toplumun da komünal toplum üzerinde varlık bulmaya çalıştıklarıdır. Tanımladığımız gibi, komünal toplum halen de devam eden, toplumların tüm dokularında kalıntı halinde de olsa varlığını sürdüren ve vazgeçilmez insan türünün sonuna kadar kalıcı olacağından kuşku duyulmaması gereken 'ana hücre' toplumdur. Nasıl ki ana hücreler vücudun değişik dokularında bünyeyi besleyip tamir etmek, gerektiğinde yeniden inşa etmek rolünü oynuyorlarsa, komünal anacıl toplum da tüm ikilemli toplumlarda varlığını benzer tarzda sürdürmektedir. Bünyesinden doğurduğu demokratik ve uygar toplumlarda çatışmalı, gergin, bazen uzlaşmalı da olsa komünal toplumun yok olmadığını ve olmayacağını sıkça vurgulamamın önemli nedenleri ve sonuçları vardır. Yeri geldiğinde sunmaya sık sık devam edeceğim.

Demokratik toplumla uygar toplum arasında hep çatışmadan bahsetmem uzlaşma olasılığını dışlamıyor. Tersine, bu iki toplum arasında uzlaşma esastır. Daha doğrusu esas olmalıydı. Bunun başta gelen nedeni de, uçların birbirini yok etmediği bir diyalektik anlayışın da sonucu olarak, demokratik toplumla uygarlık toplumu birbirisiz edemezler. Birinin varlığı diğeriyle mümkündür. Vurguladığım gibi, demokrasi ve uygarlık

çıkışlarını aynı komünal ana toplumdaki alırlar. Demokrasi daha çok hiyerarşik üst tabakanın ihanetine, baskı ve sömürüne uğramış alt çoğunluğu ve çoklukları kendine esas alırken, uygarlık daha çok üst tabakanın baskı, sömürü ve ideolojik hegemonyasını sürdüren kesimini temel alır. Tabii bu kesimler bıçakla kesilmiş gibi birbirinden ve komünal ana toplumdaki kopmazlar. İç içedirler, fakat farklılıkları epey gelişmiş odaklardır.

Bu noktada bir bütün olarak toplum kavramı anlayışını gözden geçirmemiz gereği vardır. Hem de sık sık hatırlamak, bilince çıkarmak kaydıyla. Toplumlar sınıflaşmanın, her sınıf içinde binlerce alt grupların, milyonlarca ailenin, sınıflaşmamış, sınıflaşmaya karşı direnen her tür topluluğun, küreselleşenler kadar yerleşen birimlerin, dinlerin, dillerin, siyasilerin, ekonomilerin, aşiretlerin, ulusların, uluslararasıların, kaos ve düzenlerin gergin, dingin, çatışmalı, dayanışmalı binbir çeşitten ilişki ve çelişkilerin iç içe geçtiği, teklik biçiminde değil, tekillerin binlercesinin bütünü bütünü olarak anlaşılmalıdır. Bu büyük karmaşa içinde demokrasi ve devlet birbirini dengelediği oranda, barışa yakın bir toplumsal düzen oluşur. Tam barış hali ancak devletsiz hali gerektirir ki, teorik olarak düşünülse bile, pratikte henüz bundan çok uzağız.

Tüm toplumu, hatta devlet toplumunu da kapsayan uzun süreli bir demokratik yaşam ancak tam barışa götürebilir. Var olan tarih momentinde söz konusu olan güçlerin dengesine (devlet ve demokrasi güçlerinin) dayalı çatışmasız süreç olarak barışlardan bahsedebiliriz. Demokrasi devleti tam yutmak isterse, mevcut tarihi momentte daha çok kaotik özellikler ağır basar. Birçok ülkede yaşanan deneyim bunu gösterir. Devlet demokrasizizliği sürekli dayatırsa, despotik, diktatörlük sistemleri oluşur ki, yine mevcut tarihsel momentte sonuç kaostur. Tarihsel süreç de denilen uygarlaşma yaklaşık beş bin yıldır devam ediyor. Demokrasi daha sınırlı yaşama şansı buldu. Ama toplum ezici çoğunluk ve çokluklar olarak hep demokrasiyi bekledi. Onun için mücadele etti. Belki binlerce yıl geçse de, aynı biçimde olmasa bile, bir tür olarak devlet ve demokrasiler iç içe yaşamaya devam edecekler.

Sorun olan devlet ve demokrasiyi ayırıştırmak kadar, nasıl verimli olarak ya da en azından birbirini inkâr etmeden bir aradalıklarını sistematik kurallarla belirlemektir. Belki de yeni türde anayasalar oluşturmak gerekecektir. Mevcut devlet ve demokrasi iç içeliği tam bir kandırmacıdır. Birbirlerinin ayıbını gidermeye yarayan, çıplak vücudun ayıplı yerlerini örten asma yaprakları örneğidir. Bu durum aşılmadan, tutarlı bir devlet ve demokrasi tartışması bile yapılamaz. En modern iki devrim olan Fransız ve Rus Devrimleri bu konuda gelişme ve netlik kazandırma şurada kalsın, karmaşayı daha da arttırmışlardır. Siyaset teorisinin en azından demokrasiye açık devletle (kendini demokrasi yerine koymayan ve demokrasiyi yasaklamayan) devleti inkâr etmeyen (kendini hızla devletleştirmeyen ve devleti hep yıkılması gereken engel olarak görmeyen) demokrasinin içerik ve biçim belirlemesini tam yapmaya şiddetle ihtiyaç vardır. Teoriye gerçekten ihtiyaç vardır; fakat pratik ortamın karmaşa haline cevap veren teoriye ihtiyaç vardır. Devlet ve demokrasinin daha az çatışmalı ve birbirlerini daha verimli kılacak biçimlerinin hem çok gerekli hem de mümkün olduğuna, ihtiyaç duyulan en güçlü siyasi olasılığın bu temelde geliştirilmesi gerektiğine inanıyorum. Mevcut devletler demokrasiyi özde tanımıyor. Devletler çok hantal ve dev cüsselidir. Demokrasiler ise birer devlet karikatürü olarak çok çarpık ve işlevsizdir. Siyaset felsefesinin ve pratiğinin en temel meselesinin bu olduğu kuşkusuzdur.

Tekrar belirteyim, birçok yenilik içeren bu hususları Özgürlük Sosyolojisi kitabında genişçe tartışacağım.

Geleneksel liberal ve sosyalist paradigmalardan farklı bir paradigmayı, ana teorik çerçeveyi sunduğum farkındayım. Daha da içerik kazandırmaya çalışacağım. Bu kısa çerçeveyi bir 'toplum biçimi' olarak kapitalizmi nereye ve nasıl oturacağım sorununa yanıt vermek için çizdim. Açık ki kapitalizmi salt bir ekonomik biçim olarak görmediğim gibi, bir toplum biçimi olarak da görmüyorum.

Öncelikle kapitalist ekonomi denilen ilişkiyi bir uygar toplum bütünlüğü içinde görmeye çalışalım. Kapitalist ekonominin, değişim ekonomisi de denilen metalaşmanın pazar ilişkisi ve rekabetinin üstünde tüneyen ve esas olarak fiyatlarla oynayarak ve farklı alanlar arasında oluşan farklı fiyatlardan yararlanarak kurulan bir tekelleşme kazancına dayandığını iyi kavrayıp özümsemek gerekir. Aslında değişim değeri yaratan bir sektör olmadığını da bu tanım gereği iyi anlamalıyız. Genel ekonomik yaşamın çok cüzi bir kısmıyla ilgilidir. Ama stratejik konumu nedeniyle bu belirleyicilik sağlayan bir cüziliktir. Çok az kişinin elinde çok büyük biriken bir değişim değeri toplamıdır. Dolayısıyla hem arz hem taleple oynama stratejik üstünlüğü vardır. Unutmamak gerekir ki, bu üstünlük o güne kadar devletlerde de yoktur. İlginç olan, bu üstünlüğün doğuşu ve kullanış tarzıdır. Doğuşunu az çok anlıyoruz. Kullanışını sürekli sermaye büyümesine dayandığı için,

çok daha çarpıcı ve toplumu altüst edicidir. Buna devrimci demek topluma ihanetle özdeştir. Özellikle tarihsel-demokratik topluma!

Sermayenin kendini büyüterek (Ekonominin süpermenleri ekonomi politikacıların kanun adının kutsiyetinden de yararlanarak cilalayıp sundukları meşhur kâr kanunu) kullandırılmasının en ince ve kılıfına uydu- rularak yapılmış bir talan olduğunu ekonomi-politik bilimi ne zaman itiraf edecek? Güçlü ve kurnaz adama neden kapitalist demiyorum? Çünkü el koyuşu açık güce ve savaşa dayalı da ondan. Savaşın tuzak demek olduğunu tabii unutmuyoruz. Hukuka, dine uydurmaya, kılıfa büründürmeye gerek duymaz. Yalnız kapitalist ekonominin hakkını şu noktada teslim etmek gerekir: Kendinden önceki devlet-ekonomi ilişkisi cebren el koymaya dayanıyordu. Hiyerarşinin örf hukuku ve geleneği mensup olduğu dinin “kâfirin malı helal” kuralı açık gaspa, ganimeti hak bellemeye cevaz veriyordu. Yani güçlü ve kurnaz adam artık devlet oluyordu. Kapitalist ekonomi bu noktada klasik devletten ayrışır. Zıtlaşır demiyorum. Uygar toplumun gelişim düzeyi ganimet türü bir talanı verimli kılmadığında bu sektöre gün doğar. Zaten köleci ve feodal devletin verimsizleşmeye (açık gasp, talan demek olan ganimet hakkı verimli olmadığında, toplumun iliklerini kurutup artık-ürün üretmez sınırlara taşıdığı) başladığı an ve süreçlerde devreye girmesi bu farkı ortaya çıkarıyor. Kendine yeni bir ekonomik düzen yaftasını vurma şansını tanıyor.

Köleci devlet tekeli ilk çağlarda çok verimlidir. Firavun piramit mezarlarına, Greko-Romen kent kalıntılarına baktığımızda kendini gösterir. Kapitalistik sektör bu dönemde de vardır, ama çok sınırlıdır. Devlet tekelinin verimliliği ona, o sektöre gelişme şansı tanımıyor veya çok az tanıyor. Köleci çalışma düzeni verimsizleştiğinde, feodal çalışma düzeninin yaygınlaştığını biliyoruz. Köleci uygarlığın neden verimsizleştiğini çözümlmek konumuz değildir. Bu uygarlığın çok uzun süren (M.Ö. 4000-M.S. 500) çalışma ve yaşam anlayışıyla, geniş mekânlara yayılımıyla, muazzam masraf yapısıyla, zorla ve kölece daha fazla alan ve insan elde edilmesinin sınırlarının tükenmesiyle, içten ve dıştan binlerce demokratik ve özgürlük karakterli direniş ve isyanlarla aşıldığını belirtmekle yetinelim.

İnşa edilen ve daha çok İslam Ortadoğu’suyla Avrupa Hıristiyanlığınca temsil edilen uygarlık toplumu; mirasını devraldığı Greko-Romen uygarlığına ve onların da üzerine kurulduğu Sümer ve Mısır uygarlığına nazaran farklı bir meşruiyet ve sömürü tarzına dayandı. İki din güçlü bir meşruiyet sunarken, köleye nazaran biraz kendisinin olan serf köylüyle uygar toplum kendini yenilemeyi başardı. Şüphesiz üç yüz yıl yoksulların vicdanı olan Hıristiyanlığın uzun bir süresiyle İslam’ın farklı mezhep örtüsü altında süren eşitlik ve özgürlük mücadelesi, dolayısıyla demokratik toplum çabaları ve arayışları, uygarlığın hem kendini yenilemesinde hem de daha taşınır kılınmasında başat rolü oynar. Uygarlık ideologlarınca iddia edildiği gibi, bu durum uygarlığın yüceliğinden, onurlu gelişiminden kaynaklanmıyor. Bazı kazanımları varsa bile, eski komünal toplum kalıntıları, aşiretlerin, kavimlerin, kölelerin kaçıışı ve yoksulların binlerce direniş ve isyanlarıyla bu evreye erişildi.

Uygar toplumda baskı ve sömürünün yeni meşruiyet araçlarıyla kendini yenilemesi, temel araçları olan sınıf, kent ve devletin de yenilenmesini sağladı. Serf-senyör, kent-pazar, devlet-kul ilişkilerinin yeni ortamında kapitalist öğelerin gelişmesi kolaylaştı. Çin’den Atlas Okyanusuna kadar pazar etrafında gelişen kentler, meta üretiminin hızlanmasını ve değişimin derinlik ve genişlik kazanmasını beraberinde getirdi. Pazarlar arasındaki fiyat farkı tekeli tüccar kârlarının görülmemiş seviyelere ulaşmasını sağladı. Kentlerin ilk defa kırsal alan karşısında denge sağlaması imkân dahiline girdi. Uzakdoğu ve Avrupa arasında İslam uygarlığı bir nevi ticaret uygarlığıydı. Ticari açıdan Avrupa için ne gerekliyse onu sundu. Hem maddi kültür, hem manevi kültür olarak. Uygarlığın diğer temel araçları zaten ilkçağdan beri sunulmaktadır. Kent, sınıf ve devletin taşınması İslamiyet ile sona eriyor. Bunda şüphesiz Araplar ve Yahudiler başrolü oynadılar. Antikçağda Greko-Romenlerin yarım bıraktığı işleri Arap ve Yahudi bilgin, zanaatkâr ve tüccarları tamamladılar.

Ortadoğu uygarlığının tek önemli eksikliği, kapitalist sektörün kentleri aşip bir ülke mekânında başat rol oynamamasıydı; Amsterdam ve London’un başardığını başaramamasıydı. Bunda Avrupa mutlakiyet rejimlerinden daha ezici merkezi despotik otorite başrolü oynadı. Çin ve Hindistan’daki siyasi yapılanma Ortadoğu saltanatlarından da merkezi ve asimetrik ezici bir üstünlüğe sahipti. Japonya kısmen Avrupa tarzı feodal siyasi yapılanmada kaldı.

16. yüzyıla dayandığımızda, kadim Asya uygarlıklarının yeni hamle takatleri kalmamıştı. Cengiz ve Timur’un seferleri, daha önceki Türk boylarının göç ve akınları taze kan vermektan, ömürlerini uzatmaktan öteye bir rol oynamadı. Ne olacaksa bir nevi Asya’nın batı ucundaki yarımadası niteliğindeki Avrupa’da olacaktı. Yeni uygarlık laboratuvarı orasıydı.

Uygarlıkla birlikte ticaret ve kapitalist sektör Avrupa'ya taşındığında, önlerinde bakir topraklar, taze kent kuruluşları ve toy, yeni yetme bir Avrupa feodalitesi oluşuyordu. Onlara uygarlık bile denemezdi. Hıristiyanlığın onuncu yüzyılın sonlarına dek başardığı, manevi moral aşığı. Ortadoğu tarzında kadim bir uygarlık Avrupa'da oluşsaydı, kapitalist uygarlığın gelişme şansı son derece tartışılırdır. Yeni uygarlıklar bakir topraklarda oluşur. Uygarlıklar açısından bu yönü de dikkate almak öğreticidir. Avrupa uygarlık mayalanmasına baktığımızda, ilginç bir boşluk kendini hissettiriyor. Eskinin sürdürülme zorlukları ve yeninin toyluğu (feodalite) üçüncüsüne aradan sıyrılma şansı veriyor. Örneğin İspanya üzerinden Arapların, Balkanlar üzerinden Osmanlıların, Sibirya'nın güneyinden kavimler saldırısının, en son Moğol akınlarının bir kolu Avrupa'da eski tarz bir imparatorluk kursaydı, acaba tarih nasıl yön alırdı? Demek ki Avrupa için şans da önemli bir faktördür.

Tüm bu uygarlık üzerine spekülasyonları kapitalistik bir sektörün doğuşuna ve hegemonik bir karakter kazanmasına açıklık getirmek için yapıyoruz. Görüyoruz ki, uygarlıksal bir gelişmenin kaçınılmaz bir halkası söz konusu bile değildir. Binbir tesadüfün birleşik etkisiyle ve kadim uygarlıkların yarıklarında ve marjinal bölgelerinde, pazarın üzerinde ve karşısında para oyunlarıyla sağlanan ve uzak ticaret yollarından, sömürge talanlarından payına düşeni fazlasıyla almış bir grup, büyük tüccar spekülâtörü, Avrupa'nın en iddiasız iki kenti üzerinden önce Avrupa'da, sonra tüm dünya üzerinde hegemonyasını kuracak şansı yakalamış ve müthiş kullanmıştır.

Bütün araştırmalar bu spekülâtör grubun son derece tutucu olduğunu ve hiçbir yaratıcı fikrinin, icadının bulunmadığını göstermektedir. En becerdiği iş, para üzerinden para kazanmaktır. Kıtık ve savaş rantlarından yine para kazanmak, dünya genelinde oluşan fiyat farkından kazandıkça daha çok para kazanmak, becerikli olduğu tek toplumsal alandır. 16. yüzyıl başlarının Avrupa'sının ilginç bir özelliği de paranın her şeye hükmedecek bir güce erişmesiydi. Gerçek yönetici ve komutan para olmuştu. Para kimdeyse güç ondaydı. Bunda şüphesiz müthiş metalaşma, pazarlaşma ve kentleşme temel etkindir.

Hiçbir kadim Asyatik iktidar gücünün, sultanı veya imparatorunun, hatta hiçbir Roma imparatorunun metalaşmanın ürünü paralaşma, parayla iktidar yürütme sorunu yoktur. Olsa bile çok sınırlıdır. Varsa dünya hazineleri, onlar da çoktan saraylarına taşınmıştır. Kapitalist sektör başarı üzerine başarı kazandığında, Avrupa kralları borç dilenir durumdaydı. Para-iktidar gücünün farklı bir aşaması söz konusuydu. İlk defa siyasi iktidar, para karşısında diz çökebiliyordu. Bu gerçeklik paranın komuta gücünü devralacak kadar güçlendiğinin de kanıtıdır. Napolyon ordu konusunda "Para! Para! Para!" derken bu gerçeği dillendiriyordu.

Dünya uygarlık tarihinde (uygarlık karşıtı dünyanın tarihi değil!) yeniliğin temelinde para etkeninin ağır basması, uygarlıkta bir yenliğe yol açar. Ama temel niteliğinde hiçbir köklü değişikliğe yol almaz. Kaldı ki, uygarlık parayı, pazarı, kenti, ticareti, hatta banka ve senedi yeni tanımıyor ki. Hepsini binlerce yıl önce icat edilmiş araçlardır.

Diğer önemli bir başlık, kapitalist sektörün başlangıçta üretimle ilişkisinin olmamasıdır. Hatta küçük ticaretle de ilişkisi yoktur. Ekonominin temel ilişkilerinde herhangi bir keşfi, yeniliği söz konusu değildir. Meta ve değişimin de yaratıcı gücü değildir. Binlerce yıldan beri metalaşma, değişim sürüp gelmektedir. Eğer illa bir yeteneğinden bahsedeceksek, paranın gücünü çok iyi keşfetmesi, kullanması, parayı sermaye haline getirmesi, yani paradan para kazanma zanaatını iyi becermesidir. Paranın kazanılacağı kent ve ülkeleri, yol ve pazarları da iyi takip etmede ustalıkları tartışılmaz. Para ve mal dolaşım ağlarının uzmanlarıydılar. 16. yüzyıl başlarında Avrupa'nın paranın komutasına girmesini bu grubun ustalığına bağlamak gerçekleri zorlamak olur. Dile getirdiğimiz tüm gerçekler, uygarlıksal gelişmede bu grubun rolünün son derece marjinal olduğunu gösterir. Para ve pazarın kapitalist ekonomik sektörü doğurması bir zorunluluk değildir. Avrupa'nın çok üstünde para ve pazar gücü Asya uygarlıklarında vardı. Direkt bağlantılı olsaydı, öncelikle oralarda doğardı. Kapitalizmin doğuşunun bilim, sanat, din ve felsefeyle bağlantılı kılınamayacağı, bilakis bu disiplinlerin moral ilke açısından bu doğuşa hep kuşkulu ve karşıt baktığı genel bir kabuldür.

Her zaman hatırlatmaya çalıştığım bir konudur. Kadın gibi bir gücün, fazla üretken ve yaratıcı bir özelliği olmayan erkeğin elinde neden bu kadar zavallı durumu düştüğü ve eline mahkûm olduğudur. Cevap tabii ki zorunludur. Ekonomi de elinden alınınca, korkunç bir tutsaklık kaçınılmaz olur. Başına bir erkek çocuk koysan, kırk yıl karılık gibi çok düşkün bir sanatı icra etmeye razı edilmiş kadar kendisi olmaktan çıkarılmıştır. Kaldı ki, güçlü erkeğin krallığı daha korkunçtur.

Paranın, sermaye olarak paranın toplum üzerinde kazandığı gücü bu örnekle kıyaslamamızın çok öğretici olduğu kanısındayım. Paranın komuta gücü kazanması, aslında ekonomik olay olmaktan çıktığının da itirafı-

dır. Usta tarihçi Fernand Braudel, kapitalizm pazar karşıtı, dolayısıyla ekonomi karşıtı, hatta ekonomi dışıdır derken, çok anlamlı bir gerçeği dile getirmektedir. Ekonomiyi değişim ve pazar olgusuyla başlattığı için bu yargısı büyük değer arz etmektedir. Bu benim hep dile getirmek istediğim bir görüştü. Her şeyi ekonomiye boğan kapitalizmin ekonomiyle ilgisinin olmadığı, hatta onun can düşmanı olduğudur. İDDİA EDİYORUM: KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL, EKONOMİNİN CAN DÜŞMANIDIR. İleriki bölümlerde kapsamlı ele alacağım. Finans, ekonomi midir? Küresel finans, ekonomi midir? Çevre felaketi ekonomi midir? İşsizlik ekonomik sorun mudur? Banka, senet, kur, faiz ekonomi midir? Kanser gibi kâr uğruna meta üretmek ekonomi midir? Soru listesi kabarıktır. Hepsine verilecek tek cevap koca bir HAYIR'dır. Formül şudur: Para, sermaye bahane = iktidar şahane! Para-sermayenin son derece hileli oyunları ne yeni bir ekonomik biçim yaratılmıştır, ne de kapitalist toplum biçimi, hatta kapitalist uygarlık diye bir uygarlık biçimi söz konusudur. Ortada tarihin hiçbir döneminde tanık olunmayan toplumun bir ele geçiriliş oyunu vardır. Sadece ekonomik gücü değil, tüm siyasi, askeri, dini, ahlaki, bilimsel, felsefi, sanatsal, tarihi, maddi ve manevi tüm kültürel gücünün ele geçirilişi. KAPİTALİZM EN GELİŞMİŞ EGEMENLİKTİR, İKTİDARDIR.

Kapitalizm çağı da denen insanın son dört yüz yılına bakalım. Toplumla ilgili egemenlik altına alınmamış, en ince kılcal damarlarına kadar toplumun üzerinde iktidar kurulmamış bir hücre, dokusu kalmış mıdır?

Kurnaz İngiliz sosyologu Antony Giddens, modernitenin üç süreksizliğinden bahseder: Kapitalist üretim biçimi, ulus-devlet ve endüstri. Moderniteyi bu üç ayakla tanımlarken görünüşte gerçekçidir. Fakat sanırım farkındadır; bu paradigmayla özünde kapitalizmi anayurdunda kurtarma savaşının yeni bir aşamasının teorisyenliğini yapmaktadır. Kapitalizmin değişerek sonsuz kılınmasının teorisi liberalizmin sağ tarzı tarihin sonu ideası, liberalizmin sol tarzı sonsuzluğu ideasıyla birlikte bir kez daha beyinlere sızdırılmak isteniyor. Son kapitalist küresel hamleyle birlikte.

Kapitalizme ilişkin yorumlamayı bundan sonraki modernlik çözümlemesi temelinde sürdüreceğim. Özellikle ulus-devlet ve endüstriyalizm boyutunda. Fakat kendisini de bizzat iktidar karargâhlarında takip etmeye çalışacağım. F. Braudel'den ilham aldığım, ama eksik bulduğum başlığı 'kapitalizm evinde' biçiminde değil de, tıpkı Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki gibi, Helenlerin Hades'i gibi yeraltı saraylarında, yani görünmez kıldığı iktidar oyunu alanlarında. Dolayısıyla başlığımız 'çıplak kral ve maskesiz tanrı sarayında' gibi olursa daha anlamlı olacaktır. Başından beri küresel iktidar sistemi arzusu olan kapitalizmin bu emelini ulus-devlet ve endüstriyalizm ayaklarıyla nasıl başarmaya çalıştığını tüm anlatım tarzlarını sentezleyerek sunmaya devam edeceğim. Çünkü büyük anlatım tarzlarının parçalanması da bu yeni Leviathan'ın ilk işlerindedir. Birleştirmeden anlatım çok eksik bir anlatımdır. Birleştirme eleştirinin hedefinin hizmetine yol açar. Yöntemim yadrganabilir, ama toplumsal ilişkinin yetkin yorumuna, dolayısıyla bilincine götürdüğüne inanıyorum. Değerlendirmemin son bölümünü Ekonominin Can Düşmanı Kapitalizm başlığı altında tamamlamaya çalışacağım. Ondan sonraki çalışmam Özgürlük Sosyolojisi adı altında demokratik, özgür ve eşitlikçi toplumun çözümlenmesine ayrımlanacaktır.

3- KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL İKTİDARDIR

-Maskesiz Tanrı, Çıplak Kral ve Para-Komutan Kendi Sarayında-

Bir halk deyişidir. Doğru haber alınmak istendiğinde, "Çocuktan al haberi" olarak deyimlenir. Bir kez daha hem tüm çocuklara saygı gereği, hem de gerçek haber kaynağına inmek için çocuk imgelemelerimi yeniden yorumlamak durumundayım.

Komşumuz ailenin çocuğu Emin'in 'İlmihal' adlı kitabı okumaya başladığını duyduğumda, İslam ve camiye olan ilgim artmıştı. Birkaç dua ezberleme karşılığında imam Müslim'in hemen arkasında saflara sızmayı başarmıştım. Daha sonra duyduğumda, Müslim'in, "Abdullah bu hızla giderse uçar" deyişini hiç unutmadım. Demek ki doğru giriş yapmıştım. Yine hala hatırımdadır; zeytin ağacının köküne sarılmış olarak, ilkokul arkadaşım olacak Aziz'e (sonradan silik kadastro mühendisi ve tapu müdürü olduğunu duydum), okul ve öğretmen nasıl olabileceğini sormuş ve tartışmıştım. Bana daha çok canavar (modern Leviathan) imgesi gibi gelmişti. Bunda da yanılmamıştım. Çünkü okul, yeni tanrı ulus-devletin ezberletildiği yerdi. Çok sonraları Hegel felsefesinde yeni tanrının ulus-devlet olarak yeryüzüne indiğini, Napolyon biçiminde yürüyüşe geçtiğini okuduğumda ve bunun ilkokuldan itibaren rahip-öğretmenleri tarafından çocuklara ezberletildiğini yorumlamaya başladığımda, çocukluğumdan haberi doğru aldığımı fark ettim. Müslim'in cami tanrısı

silikleşirken, Çorumlu öğretmen Mehmet'in ilkokul tanrıçılığı yükselişe geçmişti. Bir de komşu Argıl köyünün kamyon şoförü Haydar'ın arabasının farlarının ışığı yılda birkaç kez şafak vaktinde çardak üzerinde yarı uykulu beklenti halindeyken gözlerime vurduğunda, makinenin büyücülüğü, yarı-tanrı olarak imgelememe iyice sinmişti. Yeni tanrının arabası söz konusuydu. Yine çok sonraları endüstriyalizmin yeni Leviathan'ının en güçlü ayağı veya sıfatlarından biri olarak yorumlamaya başladığımda, çocukluğumun hayallerinden bir kez daha doğru haber aldığıma inandım.

Hemen burada şunu belirteyim ki, hiçbir tanrısallık endüstriyalizm kadar canavarlaşmamıştır. Köyümüz Suriye hududuna yaklaşık elli kilometre uzaklıktaydı. Hudut aydınlatma projektörleri ikide bir yıldırım şavkı gibi kendini gözüme yansıttığında, devlet-tanrı karışımı bir imgenin oluştuğunu üçüncü bir çocukluk haberi olarak hep anımsamaya çalışırım.

Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet haline dönüştürülen kapitalist modernitenin yarı-sömürge ülkelerde gelişen ilk örneklerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda Fransa Cumhuriyeti'nin izlerini taşır. Onun gibi ilk başlarda demokrasi ve devlet olarak iç içedir. Tıpkı İran İslam Cumhuriyeti, ilk İslam Medine Cumhuriyeti, hatta ilk SSCB gibi. Süreç içinde kapitalist iktidar biçimi olarak demokratik öğeler budanıp yalınkat ulus-devletlere dönüştürüldüler. Bu konuları ilgili bölümlerde daha kapsamlı çözmeye ve tartışmaya çalışacağım. Belki de ilkidir. İlk örnekler hep dikkatle yorumlamayı gerektirir. Cumhuriyet imgelemelerimi ayrı, uzun bir hikâye-roman olarak anlatmak isterdim. Ancak tek cümleyle şunu söylemek isterim ki, en güzide Cumhuriyet Okulu olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (Mülkiye-Devlet Mektebi) bitirme yılına girdiğimde, analitik ve duygusal zekâsı felç olmuş, hiçbir şeyi duyumsayıp anlamayan, tam da yeni Leviathan'ın tenekeden yapılma ve onun sesini vermeye zorlanan kara cahili haline geldiğimi, daha sonraki anlayışım olarak belirtebilirim.

Köydeki eski dinin etkisini uzun yıllardan sonra özellikle reel-sosyalizm mezhep okulundan ezberlediklerimle kırmayı başarmıştım. Şunu da belirteyim ki, bu yıllarda korkunç bir septik (şüpheci) durumuna düşmüştüm. Düşündükçe batıyor, adeta boğuluyordum. Çok sonraları gerek Türkiye Cumhuriyeti kılığında, gerek Sovyet Reel Sosyalizmi kılığında kendini dayatanın modern Leviathan olduğunu fark ettiğimde, biraz kendime gelmeye başladım. Bütün dinlerin tanrısından daha korkunç modern dinin tanrısıyla (her tarafımı kuşatan sayısız imge ve putlarıyla) karşı karşıya olduğumu, bunun doğuşunu ve egemen hale gelişini anlamakla bu dinin bana göre olmayacağını, kendimi bu dine kaptırmamayı ve saptırmamayı başardığım oranda özgür yaşam seçeneğimin gelişebileceğini hissetmeye ve anlamaya başladım. İlk defa duygusal ve analitik zihnim el ele vererek beni kendime getirdi. Bu satırlarla bu süreci yorumlamaya çalışıyorum.

K. Marks ve F. Engels 'bilimsel sosyalizmi', yani kendi sosyolojilerini yorumlarken; "İngiliz ekonomi-politiği, Alman felsefesi ve Fransız sosyalizminden bir sentez oluşturduk" derler. Bu üç ekol, tüm Avrupa yaşamına hükmetmeye çalışan modernitenin teorik çözümlemelerini geliştirmeye çalışmaktadır. İngiliz ekonomi-politik ekolü, olup bitenin yeni ekonominin zaferi olduğunu kanıtlamaya (veya yeni din olarak inandırmaya) çalışırken, Alman felsefesi baş aktörün (tanrı-kralın yeni biçiminin) ulus-devlet olarak esas alınması gerektiğini, Fransız sosyalizmi ise tüm toplum adına (uygarlık ve demokrasinin birliği olarak) eski dinsel anlatımın geriye çekildiği laik-pozitivist (sistemin yeni dini) toplumun zaferinin söz konusu olduğunu teorikleştirmeye baş koyar.

16. yüzyıldan itibaren Arupa'da gelişen düşünce devriminin temelinde kapitalist tekelin muazzam altüst edici etkisi vardır. Bu düşünce devrimini tanımlamaya çalışırken, benzer birkaç tarihi örneği sık sık dile getirmek gerekir. İlk örneğimiz Sümer rahip devletinin tapınağın (ziggurat) döl yatağında doğmasına ilişkindir. Artık-ürün üzerinde devlet tipi örgütlenme koşulları düşünce devrimiyle birlikte değerlendirilmektedir. Artık-ürün hangi denetim aygıtıyla kapatılabilir? Temel meşrulaştırma araçları (toplumu yeni düzene inandırma) nasıl geliştirilip düzenlenmelidir? Bulunan çareler devlet örgütlenmesi ve tüm uygarlık dinlerinin ilk örneği olan yeni tanrıların inşa edilmesidir. Çok radikal bir cevap üretilmiştir. Devlet ilk defa rahip-kral olarak örgütlenmektedir. Ekonomi ilk defa devlet sosyalizmi olarak devletle iç içe örgütlenilip denetim altına alınmaktadır. Geleneksel hiyerarşik güçler ise yeni gök, yer, hava, su, şehir tanrıları olarak inşa edilip maskelenmektedir. İnsanın ilk köleleştirilmesi yaratılış destanında tanrıların dışkısı olarak simgeleştirilmektedir. Tüm bu icatların yeri ise ziggurattır. Tapınak olarak zigguratın en üst katı tanrı panteonu (tanrılar birliği, hiyerarşik üst tabaka otoriteleri), onun altındaki kat rahip-kralın (sistem yaratıcısı ilk yönetici hegemon) yeridir; en alt kat ise artık-değer-ürün üreten köleler ve zanaatkârlara ayrılmaktadır. Tapınak şehrin, devletin, sınıfların ilk prototipi, döl yatağıdır derken, tüm uygarlık sistematığının formülünü de belirlemiş oluyoruz.

En son Avrupa modeline kadar hepsi bu örneğin izini taşımaktadır. Onun için Sümer örneğine muhteşem orijinal kaynak demenin doğru olduğunu savunuyorum. Hiçbir versiyon, türev orijinali kadar çekici ve etkileyici olamaz diyorum.

İonya-Grek versiyonu üçüncüdür. Sümerlerin ikinci versiyonu, Yukarı Mezopotamya kaynaklı Hurriler ve onlarla iç içe olan Hitit uygarlığıdır. Greklerin farkı, klasik mitolojik söylemi aşır felsefi tarzı inşa etmiş olmalarıdır. Doğa ve toplum felsefesini inşa etmelerinin temel nedeni, ortaya çıkan ve daha gelişmiş kent devletleşmelerini mitolojiyle izah etmenin inandırıcı değerinin zayıflamasıdır. Her ne kadar alt tabakalarda mitolojik anlatımın meşrulaştırma gücü devam ediyorsa da, somut yönetim sorunlarıyla boğuşanlar için daha ikna edici bir söylem gittikçe kendini dayatan bir ihtiyaç haline geliyor. Sosyal yaşam pratiği kentlerin yol açtığı problemler nedeniyle felsefi izah tarzını gerektirmektedir. Fakat Zeus'la başlatılan Olympos tanrılar panteonu halen çok etkilidir. Sokrates ilk kuşkucu yaklaşımları hayatıyla öderken, öğrencileri taslak halindeki öğretisini felsefenin temel kaynağı haline getirmeyi başarırlar. Özellikle Eflatun ve Aristo'ya felsefenin babaları demek yanlış düşmez.

İbranileri Sümer ve Mısır mitolojisinden ilk tek tanrılı dinsel anlatıma geçen kabile olarak tanımlamak mümkündür. Ayrı bir koldan versiyonlaştırmadır. Birçok yan kolları da (Zerdüştizm, Yunan felsefesi başta olmak üzere) katarak Musevilik, İsevilik ve Muhammedî türevleri doğururlar.

Avrupa'da 16. yüzyılda büyük bir hamle gücü kazanan yeni maddi ve manevi kültür birikimleri, esas olarak bu tarihi orijin ve versiyonlarına dayanır. Onlarsız düşünmek, tarihi Avrupa ile başlatmak, ancak inandırıcı olamayacağı baştan belli olan yeni mitoloji ve din icat etmekle olur. Pozitivizm, laiklik, liberalizm, hatta sosyalizm adı altında yapılan düşünce inşa faaliyetleri her ne kadar yenilik taşıyıcılar da, tarihsel ana kaynağın derin etkisi altında oluşturuldular. Kavram ve içerikleri ezici çoğunlukta önceki versiyonlarda geliştirilmiştir. Sadece Greko-Romen felsefe, bilim, sanat ve hukukuna değil, Mısır ve Sümer mirasına dayanmadan Avrupa Rönesans'ının, Reformasyon ve Aydınlanma döneminin izahı mümkün olamaz.

Avrupa'nın katkısı şüphesiz vardır. 16. yüzyılla birlikte zaten meyvelerini vermeye başlar. Francis Bacon, Montaigne, Machiavelli, Kopernik başta olmak üzere bilim, felsefe ve din karışımı anlatımları yeni versiyonu belirlemektedir. Uygarlık sadece şehir, devlet, sınıf, tüccar, para ve pazar sunmadı; felsefe, din, bilim ve sanat da sundu. Avrupa kadim tarihin maddi ve manevi kültürünü en çok alma ve kendi potasında laboratuvar inceliği içinde inceleyip sentezleştirme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bunu Hint ve Çin uygarlığı başaramamıştır. Ortadoğu uygarlığı da son hamlesini yapma gücünü gösterememiştir. Nedenlerine sık sık değindim.

Avrupa'nın uygarlık tarihinde yaptığı üçüncü büyük versiyonudur derken, kısaca bu tarihi gerçekleri yeniden hatırlamak öğreticidir.

Antony Giddens, Avrupa'nın katkılarını 'süreksizlikler' olarak kavramlaştırır. Bununla orijin belirlemeye çalışıyor. Şüphesiz Avrupa uygarlığının orijinalleri vardır. Ama Giddens'in süreksizlikleri (kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm) kısmen kanıtlayıcıdır. Günümüz kapitalizmini kurtarma anlamı taşıyan Giddens'in sosyolojisini ileriki bölümlerde değerlendirmeye çalışacağım. Fakat açtığı üç temel konu derinliğine çözümlenmeyi gerektirir. Bu nedenle bağlantı kurmak önemlidir.

Yeniden Marksizm'in üç önemli kaynağına dönelim. Avrupa'nın düşünce kaynaklarını toparlamak açısından üç ayrım anlamlıdır. Fakat üçü arasındaki benzerliği yakalayamamıştır. Çünkü yakalaysaydı kendisini de ele verecekti. Marksizm de dahil, İngiliz ekonomi-politiği, Alman felsefesi ve Fransız sosyalizmini ortak kılan Aydınlanma ideolojisidir. Esas çözümlenmesi gereken bu ideolojidir. Dünyada hala çok etkili ve egemen olan bu ideolojidir. Her ne kadar sosyoloji bilim olarak sunuluyorsa da, aynı ideolojinin çerçevesi dışında herhangi bir yenilik içermemektedir. Yanılmıyorsam günümüz ABD'li ünlü Sosyolog E. Wallestein, Marksizm de dahil Avrupa düşüncesinin yorumlarken, şuna benzer bir itiraf yapar: "Biz konuşurken, özgürlük ve sosyalizmi tartışırken, korkarım ilahların gazabına uğrarız. Çünkü aynı zehirli kaynaktan içtik." Bahsedilen düşünce, Aydınlanma ideolojisidir. Frankfurt Felsefe Okulunun güçlü temsilcisi Adorno'nun meşhur itirafı ise, "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" şeklinde bizzat kendisi tarafından deyimlenmiştir.

Nietzsche ve benzer ardılları Aydınlanma ideolojisini çok daha açık eleştirirler. Nietzsche, Aydınlanmanın bütün kavramları dinden alınmıştır der. Carl Schmitt siyaset felsefesinin tüm kavram ve varsayımlarının dinsel kökünü aydınlatmıştır. Avrupa'nın kendi düşünce tarzından kuşkusunun derinleştiğine ilişkin zengin bir literatür ve örnek kişilikler listesi vardır.

Uygarlığın Avrupa'daki hali çok karmaşık ve ürkütücüdür. Sadece korkunç sömürgeci, emperyalist din ve ulus savaşlarıyla değil, ekonominin kontrol altına alınıp yönlendirilmesiyle, iktidarı ve devletleştirilmesiyle de tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmaz büyüklüklere ulaşmıştır. Bu noktada birçok 'süreksizliği' inkâr edilemez. Hatta bazı açılardan kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devlet şüphesiz çok önemli 'süreksizlikler' arz eder.

Fakat başta Aydınlanma ideolojisi olmak üzere, tüm bu anlatımlar Avrupa uygarlığının 'süreksizliğini' açıklamıyor. Bilinçlice olmasa da, her din mensubunun kendi dini propagandasını yapmak durumunda kalması gibi, son tahlilde bir din olarak benimsenip bağlılığını sunmada anlatım sahipleri benzer konumdadır. İstisnaların her zaman mümkün olmasının genel yargıyı bozmayıp doğruladığını hatırlatmak isterim. Kökleri tarihin derinliklerinde olan, birkaç versiyondan geçmiş, kendi orijinleri olan çok karmaşık bir maddi uygarlık ortamında oluşan Avrupa'nın düşünce yapısının dinsel, metafizik niteliği asla göz ardı edilmemelidir. Her din gibi, ifade ettiği maddi kültür koşullarını savunmak ve ebedileştirmekle yükümlüdür. Tüm dünyaya yaymak stratejik görevleridir. İlk rahiplerinden okul ve akademileriyle tüm resmi üniversitelerine, ilkokuldan kışlaya, fabrikadan büyük alışveriş merkezlerine, medyadan müzelerine, eski dinlerin kalıntılarına, hastaneden hapishanelerine, mezarlarına kadar küresel ve yerel, özellikle ulusal çapta tüm toplumu zihniyet alanında fethettiği gibi, politik iktidar teknikleri ve askeri zoruyla zırh gibi sarmalamıştır. Tüm toplum "Demir kafese kapatılmıştır."

Dinler ve izlerini taşıyan düşünceler resmileştikçe ideolojileşirler. İdeolojiler ise, somut olarak insan gruplarını ve çıkarlarını savunan program ilkeleridir. Dünya çapında resmileşen Avrupa düşüncesi veya dini artık bir ideolojidir. Uygarlık olarak üst tabakasını bütün gücüyle savunmak, ebedileştirmek ve egemen kılmak zorundadır. Ayrıca yanlış anlaşılması açısından bu eleştiriler sadece Avrupalı insana yapılmıyor; kendim, bölgem, dünyam dahil, fethedilmiş insanlığın tümüne yapıyor.

Aydınlanma ideolojisinin neden bu kadar etkili olduğu yerinde bir sorudur. En gelişmiş kozmopolit din niteliğindedir. Kendisinden önceki tüm din mensuplarına seslenir. Ulusaldir; ulus-devlete tapmayan bir ulusallık, toplumsallık neredeyse düşünülmez kılınmıştır. Ulus-devletsiz insan dinsiz insan durumuna sokulmuştur. En zayıf din durumundadır. Dolayısıyla kabullenmek eski dinler kadar zor değildir. Bilimcilikle sürekli beslenmektedir. Maddi yaşam tarzı bir nevi dinin ritüeli haline getirilmiştir. Manevi kültür araçları, başta medya organları sürekli propagandasını yapmaktadır. Siyasi ve ekonomik yaşam tam kontrolündedir. Küreselleşmiştir.

Bu genellemeleri yaparken, içinden çıkılmaz bir dünya imajı yaptığının farkındayım. Şunu hemen eklemek durumundayım ki, kendini böyle sunan bir uygarlık, özgüveni kalmayan Roma İmparatorluğunun son dönemine benzer. Ne kadar görkemli ve güçlü gözükse de, yıkıma uğrattığı tüm toplumun içindeki çokluklarla çevrenin ekolojik savunması çoktandır mücadele halindedir. Uygarlığın imparatorluklaşması kadar demokrasinin konfederasyonlaşması devam ediyor.

A-Kapitalizm Ekonomi Değil İktidardır

Kapitalizmin ekonomi olmadığını düşünmek, en az Marks'ın Das Kapital kitabı kadar sonuçları olması gereken bir düşüncedir. Burada açıklamaya çalıştığım düşüncenin iktidar indirgemeciliğiyle ilişkisi olmadığını peşinen belirtmeliyim. Ayrıca kapitalizmi ekonomi olarak devletle bağlantılandıran düşünceyle de eleştirilmeyi kabul etmem. Kapitalizm, kapitalist ve kapitalist ekonomi diye kavramlaştırılanın, ekonomiyi kontrol eden politik bir gücün, kliğin oluşumundan bahsediyorum. Bu güç ilk defa 16. yüzyıl Avrupa'sında etkili olmuş, Hollanda ve İngiltere'de bizzat bu adlarla bu ülkelerin esas politik egemeni olmuştur. Ekonomiyi kullanması ekonomik olduğunu göstermez. Fernand Braudel, denilebilir ki, bu gerçeği ilk fark eden değerli bir sosyolog-tarihçidir. Fakat düşüncesini sistematize edememiştir. Hatta tüm Avrupa düşüncesinin bir amentüsünü ne denli bozduğunu fark etse de pek dillendirmemiştir. Belki de bu yönlü düşüncesini geliştirememiştir. Kapitalizmin pazar karşıtı, tekel talanı ve dıştan dayatma olduğunu açıkça söylemektedir. O zaman sormak gerekiyor: Bu dıştan kendini dayatan, pazara karşıt ve ekonomi olmayan nedir? Bu soruya yanıt çok yetersizdir. Politik güç müdür, din midir, düşünce okulu mudur?

Teorik düşüncenin çatallaştığı ilişki alanlarında pratik gelişmeyi incelemek, irdelemek daha öğretici sonuçlar verebilir. Örneğimize Venedik üzerinde irdelemeyle başlayalım. 13. yüzyılda Venedik'te büyük tüccar bir grup vardır. Fakat bu grup aynı zamanda kentin yönetimine de egemendir. Rakipleriyle savaşıyor. Deniz armadaları vardır. Yani askeri olan bir Venedik de vardır. Ayrıca Rönesans'a hamilik yapıyor. Eko-

nomi ve toplum üzerinde denetimi güçlüdür. Tüm bu ilişkilerin iç içe olduğu, bunda paranın bir zamp işlevi gördüğü de rahatlıkla belirtilebilir. O zaman bu ilişkiler bütünlüğüne hangi kavram yanıt verebilir? Açıkla-nabilecek hususlar olarak; ekonomiyi büyük tüccar adı verilen grupla denetlemekte ve artık-değerin önemli bir kısmını sızdırmaktadır. Bunun için politik erkin ya kendisini ya da kontrolünü elinde tutmaktadır. Zor uygulamak gerektiğinde ordu gücünü kullanabilmektedir.

Dikkat edilirse, aşağı yukarı aynı grubun komple bir hareketi söz konusudur. Grubun içinden bazı isimler değişse de, en azından Venedik çapında belirleyici konumda olan bir grup vardır. Tekrar bu grubu niteleyelim. Tüccar tekelidir, devlettir, ordudur, bürokrasidir. Önde gelen kilise ve sanat camiasının hamisidir. Devleti de aşan, ekonomiye kendini dıştan tekel gibi dayatan, ama ekonomi olmayan, topluma devleti de aşan bir hegemonya dayatan bu gruba iktidar yoğunluğu demek, bizzat iktidar olarak adlandırmak doğruluk payı güçlü bir yorumdur. Eğer grubumuz tüm İtalya çapında etkili olsaydı, ona ulusal iktidar diyecektik. Toplumun tüm kesimine kendisini yaysaydı, ulus-devlet diyecektik. Ülke ekonomisini denetimine geçirseydi, ekonomik iktidar olarak adlandıracaktık. Tüm Avrupa'ya, oradan dünyaya konumunu taşıracak olsaydı, Avrupa ve dünya imparatorluğu diyecektik.

Bu varsayımlar temelinde 16. yüzyılın bugünkü Hollanda ve İngiltere coğrafyasına bakalım. Belirleyici olay, Fransa ve İspanya Krallıkları tarafından sürekli sıkıştırılmalarıdır. Bu krallıklar kendilerini imparatorluk olarak ilan edip İngiltere ve Hollanda'yı da kendi eyaletleri haline getirmek istemektedirler. Hâlbuki bu iki ülkenin kral ve prensi siyasi bağımsızlıklarını korumak ve geliştirmek istemektedir. Bunun için şiddetle güce ihtiyaçları vardır. Aksi halde yutulmaları an meselesidir. İhtiyaç duyulan güç siyasi, askeri, parasal ve entelektüeldir. Düşünür ve sanatkârları davet ediyorlar. Descartes, Spinoza, Erasmus oradalar. Yahudi sarraflar para sahibi olarak oraya akın ediyorlar. Yeni bir ordunun temeli atılıyor. Bu profesyonel, talim, disiplin ve tekniği yeni olan bir ordudur. Toplumsal dayanışma ve destek için özgürlüğe önem veriyorlar. İç siyasi çatışmaları gideriyorlar. En önemlisi de, Avrupa çapında verimli olan bir ekonomik beceri sağlıyorlar. Tüm bu etkenleri bir arada düşündüğümüzde, Hollanda ve İngiltere rakiplerine karşı kendilerini güçlü savunuyorlar. Hatta yüzyılın sonlarında kendilerini hegemon kılma şansını yakalıyorlar. Gelişmelerin pratikteki ana çizgisinin böyle olduğunu az çok bilgisi olanlar kabul edecektir.

O zaman sorularımızı yeniden soralım. Tüm bu iç içe ve birbiriyle bağlantılı ilişki ağlarına ne ad verelim? Nasıl bir sistem olarak tanımlayalım? Tüm bu gelişmeyi yeni bir ekonomik yaratıcı sınıf mı sağladı? Ortada verimli kılınmış bir ekonomi vardır. Kimdir bunu yaratanlar? Binbir çeşit zanaatkâr, çiftçi, işçi, küçük tüccar, dükkâncı, pazar ve dolaşımı hızlandıran para ve senetler. En önemlisi, bu ekonomik verimlilik artık-değeri büyütüyor. Kim aslan payını alıyor? Herhalde ekonomiyi para ve siyasi-askeri güçle denetleyenler. Çünkü para olmazsa satış olmaz. O olmazsa verim durur. Ordu ve siyasi güç olmazsa işgal görür, o zaman yine verim düşer. Demek ki belirleyicilikte para ve türevlerinin etkileri olmakla birlikte, ekonomiyi ancak kontrol düzeyine getirmek ve karşılığında da büyüyen artık-değeri gasp etmek için bu denetimi sürdürüyorlar. Muhtemelen siyasi ve askeri erkle sıkı ilişki içinde olan kesimlerdir. Prens ve kralın ordunun başı olduğu, paraya da çok ihtiyaçları olduğu, dolayısıyla artık-değer toplayanlarla ya aynı gruptan ya da yoğun ilişkiler içinde oldukları yüksek bir ihtimaldir. Bu arada sanat ve fikir hareketleriyle de aralarını iyi tutuyorlar. Avrupa'da özgürlüğe önem veren kral ve prens olarak tanınma işlerine geliyor. Rakiplerindeki muhalefet hareketlerini de desteklemekten geri kalmıyorlar. Bir kez daha soralım. Bu komple hareketi nasıl kavramlaştırabiliriz? Ekonomiktir desek, ortada gerçek ekonomiyle uğraşan bir kişi bile yoktur. Olanlar artık-değeri ele geçirenlerdir. Bunlar kimlerdir? Kendilerini dıştan ekonomiye dayatanlar. Para-değeri dolaşımında hızlandırarak parayı çoğaltanlar. Devlete borç olarak aktaranlar. Karşılığında belki de devlete ortak olanlar.

Görüyoruz ki, kapitalizm, kapitalist ve kapitalist ekonomi dediğimiz dolaylı olarak ekonomiyi denetleyenler, ama esas olarak içinde yer almayanlar oluyor. Esas uğraşları ne bunların? İktidar tekeliyle ilgililer. Ekonomik tekellerini iktidar tekelleriyle birleştiriyorlar. Savaşıyorlar; ülkede savaş kazandıklarında ülke içinde güçleri artıyor. Bu daha çok artık-değer demektir. Dışa doğru savaş kazandıklarında, bu sömürge kazanımı ve hegemonya demektir. Bu gelişme ise tekel talanı demektir.

İngiltere ve Hollanda örneğini zamana ve mekâna yaydığımızda, gelişmeler daha somutluk kazanıyor. Aralarındaki ittifakı önce Avrupa'daki hegemonyaları için kullanırlar. 16. yüzyıl sonlarında İspanya İmparatorluğunun boyunduruğu kırılmış ve Avrupa çapında imparatorluk emelleri ölümcül bir darbe yemiştir. 17. yüzyılın sonlarında Fransa monarşisi de yenilgiye uğratılmış ve Avrupa üzerindeki hegemonik emelleri ağır darbe almıştır. Avusturya karşısında Prusya Almanya'sını destekleyerek, Habsburg sülalesiyle Avrupa üye-

rindeki imparatorluk düşlerine de ölümcül darbe vurulmuştur. Son Otuz Yıl Savaşlarıyla din savaşı çağına son verilmiş, 1649 Westphalia Anlaşmasıyla kendi çizgilerinde ulusal devletler dengesine dayalı sistemin temelini atmışlardır. Fransa'nın 1789 Devrimiyle buna cevabı, Napolyon şahsında stratejik hegemonya kaybıyla sonuçlanmıştır. Aynı dönemlerde sömürgeler savaşı da kazanılıp, 19. yüzyıla endüstri devrimiyle girilmiştir. Endüstri devrimi İngiliz hegemonyacılığını kesinleştirmiş, kendisine dünya imparatorluğunun yolunu açmıştır. Prusya'nın şahsında geç uyanan Alman devi, 1870'te Fransa'ya karşı kazandığı zaferden sonra, Avrupa ve Dünya hegemonu olmak için iki dünya savaşıyla iki defa ağır yenilgiye uğratılmıştır. İkinci İngiltere olarak ABD iki dünya savaşından da kazançlı çıkmış ve İkinci Cihan Harbinden beri yeni Dünya hegemonik gücü olmuştur. Almanya'nın rolünü tekrarlamak isteyen Rusya Sovyet İmparatorluğu hegemonya savaşından yenik çıkmıştır. Artık Dünya İmparatorluğuna oynayan bir ABD var ki, çöküşünü engellemek için bir nevi savunma savaşıyla ömrünü uzatma peşindedir.

İktidarın ana doğrultusu böyledir. Uruk sitesinden başlayan iktidar nehri, akışına binlerce yan kol alarak, ABD'nin Newyork kenti yakınlarında artık okyanus sularında kaybolmaktadır. Başka dolaşacağı kıyı olarak Çin'in Okyanus kıyıları düşünülmektedir ki, şimdilik bunun varsayımı yapılmaktadır. Oraya varması ihtimali, varmaması ihtimalinden düşüktür. Uygarlık toplumunun çözülme şansı daha yüksek bir ihtimaldir. Dünya çapında dev boyutlara varan toplumsal ve çevresel sorunlar, demokratik toplumların devreye girmelerini ve kendi uygarlıklarını inşa etmelerini öncelikli olasılıklardan biri haline getirmiştir. Eski devlet sistemlerinden kalma imparatorluk kültürüne yerine, demokrasilerin konfederatif birliğinin küresel sorunlarla baş etme şansı daha yüksektir.

Bu varsayımlar kapitalizmi yerli yerine oturtmak için yapılmaktadır. Ufuk turu gibi bir şeydir. Uygarlık ana nehrinin İngiltere ve Hollanda durağı derin bir girdap yaptıktan sonra devam ediyor. Yeni bir hız ve renk kazanarak. Girdabla birlikte ana nehre katılan süreksizlerin uygarlığın sonraki akışına yeni bir renk ve hız verdikleri açıkça belirtilebilir. Geleneksel devletin ulus-devlet olarak, yine neolitik devrimden sonra en büyük ekonomik devrim olarak endüstrisi, iki çok güçlü akarsudur. Geleneksel uygarlığı hızlandıran ve renklendiren de bu iki etkendir.

Yine sürekli sorduğum soru devreye giriyor. Kapitalizm nerede? Kapitalizm ulus-devlet ve endüstrinin neresinde? Bu soruları ekonomik içerik açısından soruyorum. Cevabını çok sıkı aramama rağmen ekonomi içinde bulamıyorum. Biçiminde tekrarlıyorum.

Belki tuhaf karşılanabilir, ama bana göre ekonominin gerçek sahibi, tüm işgal ve sömürgeleştirme çabalarına rağmen kadındır. Ekonomiyi sosyolojik açıdan anlamlı değerlendirmek istiyorsak, en doğru yaklaşım, mademki çocuğu karnında beslemekten tutalım, en zor doğum sonrası ayakta durabilecek hale getirinceye kadar kadın besliyor, evin besleme zanaatkârı da kadındır; o halde en temel güç kadındır. Cevabım gerçeğe daha saygılı sosyolojik bir cevaptır. Biyolojiyle bağını da kesin göz önünde bulundurarak. Kaldı ki, tarım devrimindeki rolü ve milyonlarca yıl bitki toplayıcılığıyla, halen sadece ev içi değil, ekonomik yaşamın birçok alanında çarkı döndüren kadındır. Bilimlerin temelini atma onurunu taşıyan Antik Yunanlıların ekonomiye ev yasası, kadın yasası olarak ad koymaları da bu gerçeği binlerce yıl önce tespit etmiştir.

İkinci sırada şüphesiz uygarlık güçlerinin baş sanat olarak belledikleri artık-ürün ve artık-değer gaspı için sürekli ve acımasız yöntemlerle hep denetim altında çalıştırdıkları köle, serf ve işçi kategorisinde yer alanlardır. Üçüncü sırada biraz daha özgür her tür zanaatkâr, küçük tüccar, dükkancı ve küçük arazi sahibi çiftçiler vardır. Bunlara sanatkâr, mimar, mühendis, doktor vb. serbest meslek erbabını da dahil etmekle tabloyu aşağı yukarı tamamlamış oluruz. Ekonomik çarkı tarih boyunca çeviren toplumsal grup veya sınıfların bunlar olduğu tartışmasızdır. Yine aralarında kapitalist, senyör, ağa, efendi yoktur. Bunlar çok açık ki, ekonomik güçler değil, insan ve emeği üzerine her tür sömürüyü, işgali, sömürgeciliği ve asimilasyonu dıştan ve tekelci olarak dayatan işgalci, sömürücü, sömürgeci ve asimilasyoncu güçlerdir. Dıştan dayatmacı ve ekonomi olmayan sadece kapitalist değildir. Büyük tüccar, sanayici ve bankacı olarak kapitalistten başka senyör, efendi, politikacı, asker ve uygarlıkçı entelektüel de ekonomi olmayan, ekonomiye dıştan kendilerini dayatan güçlerdir.

B- Kapitalizmin Ekonomi Olmadığına İlişkin Veriler

Kapitalizmin sadece ekonomi olmadığına, daha da vahimi ekonomi karşıtlığı olduğuna ilişkin de eldeki veriler çarpıcıdır.

1-Ekonomik krizler. Kapitalizmi bir ekonomik sistem olarak kanıtlama çabasındaki 'pozitivist-bilimci' rahip takımı, krizler sorununu da yanlış algılamakta ve algılatmaktadır. Ekonomik krizlerin tek bir izahı var-

dır. O da ekonominin can düşmanı, karşıtlığı kimliğinde yatmaktadır. Bazen fazla üretimden kaynaklanan krizler diye bir tanım geliştirilmektedir. Bir yandan dünyanın büyük kısmı açlıktan kırılacak, diğer yandan üretim fazlası bulunacak! Kapitalizmin ekonomi karşıtlığı en çok bu tür bilinçli olarak yaratılmış bunalımlarda kanıtlanmaktadır. Nedeni de gayet açıktır: Tekel kârı. Yok pahasına ürettiği emekçi güçlere bırakılan paylar alım gücüne yetmeyince, sözde bunalımlar ortaya çıkıyor. Daha doğrusu, çıkarılmış oluyor. Bu durumda hangi sahte rahip, daha doğrusu sözde ekonomist imdada yetişiyor? Keynes! Ne diyor? Harcamaları devlet arttırsın. Nasıl? Emekçilerin alım gücünü yükselterek! Oyun bütün iğrençliğiyle nasıl ortaya çıkar? Bir yandan cebini boşaltacaksın, diğer yandan elinle diğer cebini dolduracaksın! Bu bal gibi emekçileri ve tüm uygarlık dışı toplumu ölümü gösterip sıtmaya razı etme politikasıdır. Çok açık ki, politik bir ilişkiyle karşı karşıyayız. Uygarlığa karşı demokratik güçlerin eylemi bastırılmak istendiğinde önce aç bırakılır. Sonra yalvarılarak karınları doyurulur. En eski savaş taktikleriyle karşı karşıyayız: Bir halkı, bir şehri teslim almak istiyorsan, önce ablukaya alacak, aç bırakacaksın! Sonra teslim olma karşılığında karnını doyuracaksın!

Kapitalizmin sahte bunalım teorisinin gerçek özünün bu olduğunu yüzlerce örnekle kanıtlayabilirim. Sadece meşhur 1930 bunalımını çözümlerse, tüm mantığı sökmüş oluruz. Bu dönemde neler oluyor? İngiltere'nin hegemonyasını kabul etmeyen Sovyetler Birliği kalıcı ve başarılı bir rejim haline geliyor. Hem de kapitalist adı verilen dünyayı tehdit ederek. Avrupa içinde ağır şartlarla teslimiyet antlaşması dayatılan Almanlar ve bağlaşıkları sağı ve soluyla direniş halindedir. Çin, Mao önderliğinde büyük bir köylü başkaldırısını yönetiyor. Anadolu başta olmak üzere, İngiliz hegemonyacılığına karşı sömürge ve yarı sömürge ülkeler ulusal diriliş mücadelesiyle dünya çapında başkaldırmaktadır. İngiliz dünya hegemonyacılığının bunlara verdiği yanıt, 1929-30 bilinçli bunalımıdır. Bir yandan dağ gibi yığılmış mallar, diğer yandan açlıktan kırılan halklar, emekçiler. İngiliz Keynes'in ilacı her şeyi açığa vuruyor. Dünya emekçilerine ve halklarına kırıntılar kabilinden ayakta kalma şansı. Sözde sosyal devlet politikaları. Sonucu ne olmuştur bu 'kapitalist sosyal devlet politikalarının'? Ekim Sovyet İhtilali ile başlayan dünya demokratik toplumunun, uygarlığın yeni hegemon gücü karşısında adım adım geriletilmesi, çarpıtılması, asimile edilmesi; 1990'larda Sovyet sisteminin çok önceden başlatılan (1930'larda Stalin'in antidemokratik politikaları, yani diktatörlüğü: Niçin? 1929-30 bunalımının etkisini bertaraf etmek için. Kim bertaraf oldu? Stalin ve ekibi, Sovyet ekonomisi) içten çöktürme politikalarıyla resmen ortadan kaldırılmasının ilanı. Ulusal kurtuluş devletlerinin sosyal içeriğinden (demokratik devrim ve toplum içeriğinden) boşaltılarak hegemon kapitalist sisteme entegre edilmesi. Tüm bunalımların ana amacının bu olduğu, bilinçli devlet politikalarıyla hegemonik sistemin varlığının sürdürülmesiyle amaca erişildiği. En azından kritik bir aşamanın geride bırakıldığı.

2- Kıtığa dayalı krizleri de aynı kategoride değerlendirebiliriz. Bilinçli mal üretiminden vazgeçilmesi veya hastalık ve afetler karşısında insanların çaresizliğinden medet umulması. Mevcut teknik ve donanımlarla ciddi bir açlık ve kitlevi hastalıklar düşünülemez. Amaç hegemonik sistemin varlık sorunu olduğunda bu yapay bunalım türüne başvurulmakta, hastalık ve afetler koz olarak kullanılmaktadır. Bir kez daha 'kapitalist ekonomi ve toplumu' denilen aygıtın resmi hegemonik uygar güçle bağlantısını netçe görüp yorumlayabiliyoruz. Metot aynıdır: Aç bırak, hastalığını ve felaket halini kullan! Hem de kurtarıcı melek ve hatta tanrısı olduğunu kanıtlamış olursun. Kulların sana bol bol şükretsin!

3- Kapitalizmin sadece ekonomi karşıtlığı değil, toplum karşıtlığı olduğunu da iyi anlamak gerekir. Teorik olarak toplumun bütün olarak kapitalistleşmeyeceğini, bunun imkânsız olduğunu çok önceden Roza Luxemburg kanıtlamaya çalışmıştır. Bence ince teorilere pek gerek yoktur. Herkes, her toplum, işçi ve kapitalist olarak ikiye bölünse, kâr amacıyla satacak mal üretmezsin! Kaba örnek: Yüz işçinin çalıştırıldığı bir fabrika varsayalım. Yüz araba üretebilsinler. Toplum da bir kapitalist fazlasıyla 1+100 kişiden oluşsun (Çünkü toplum sadece işçi ve kapitalistlerden oluşmaktadır. Saf kapitalist toplum denilen olay budur. Tabii Marksistlerin en azından bir kısmının büyük yanlışı). Yüz arabayı elden çıkaralım ki kâr gelsin. Yüz işçi ücretleri ile arabaları aldılar. Geriye patrona ne kaldı? '0' (sıfır). Demek ki, daimi olarak kapitalistleştirilmeyen, benim sistem analizimle 'uygarlık karşıtı demokratik toplum' her zaman var olmalı ki, uygarlık toplumu sürdürülebilir. Yeni hegemon güç olarak 'kapitalist uygarlık' da diğerleri gibi ancak demokratik toplum karşıtlığı, eylem zamanlarında daha da azgınlaşarak demokratik toplum düşmanlığı temelinde var olabilir: Ya savaşlarla ya barışlarla. Tüm uygarlık tarihinde olduğu gibi, kapitalist uygarlık tarihinde de bu anlatımı doğrulayacak sayılamayacak kadar çok olay ve savaşlar vardır.

4- İşsizlik. Kapitalizm sistem olarak artık-değerden kâr oranını yüksek tutmak için daima bir yedek işsizler ordusunu devrede tutmak zorundadır. Hatta yoksa yaratmak zorundadır. İşsizlik bilinçli yaratılan süreçtir. En sıradan canlı hayvan ve bitkiler işe yararken, insan gibi bir varlık nasıl işsiz bırakılarak yararsız kılınsın? Örneğin işsiz karınca olabilir mi? Karınca bile işsiz olamıyorsa, insan gibi gelişmiş bir varlık nasıl işsiz olsun? Evrende işsizlik kavramına yer yoktur. Ancak analitik zekânın sapık bir ürünü olarak, toplumsal yaşamın en vahşi eylemi olarak işsizlik yapay olarak yaratılmakta ve canlı tutulmaktadır. Kapitalist sistemin ekonomik yaşama karşı en amansız düşmanlığını hiçbir olay 'işsizlik' kadar açığa çıkaramaz. En ağır eleştirdiğimiz firavun rejiminde bile 'işsiz köle' kavramına yer yoktur. Nasıl ki işsiz firavun olmaz ise, işsiz köle de kavram olarak bile düşünülemez. Bir kölenin her zaman değeri ve işi olmuştur. Sadece kapitalizmde işsizlik, yani amansız ekonomi düşmanlığı vardır.

5- Kapitalizm ekonomik tekniğin de düşmanıdır. Mevcut bilim ve teknik düzeyi, adına ister 'refah toplumu' ister 'cennetteki toplum' diyelim, herhangi bir toplumun rahatlıkla hem siyasi sistem olarak demokratik toplum olarak varlığını sürdürebilecek, hem de ekonomik olarak sorunlarını çözebilecek bir tarzda gelişmiş bulunmaktadır. İnsan ihtiyaçlarına bu bilim ve teknik düzeyin optimum (en verimli tarzda) uygulanmasına kapitalist sistemin 'kâr yasası' engel koymaktadır. Kâr yasası olmazsa, sadece insanın beslenme ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş bir ekonomiye, mevcut bilim ve teknik düzeyi rahatlıkla gerekli her çözümü bulabilecek kapasitededir. Bu kapasite hiçbir zaman tam kullanılmamakta; bilakis sürekli krizler, işsizlik, toplumsal şişkinlikler yaratılarak kapitalist uygarlık sürdürülmek istenmektedir. Demek ki kapitalizm sadece ekonomi düşmanlığı değil, ekonomiyi optimal düzeyde gerçekleştirebilecek bilim ve tekniğin de düşmanıdır.

6- Kapitalizm ekonominin en temel ilkesi olan ahlakın, moral değerlerin de düşmanıdır. İnsanlık ancak ahlaki ilkeyle ekonomik ihtiyaçlarını düzenleyebilir. Aksi halde örneğin karıncalar gibi çoğalabilir ki, buna on tane dünya gibi gezegen bile yetmez. Ahlak olmazsa 'aslan toplumuna' dönüşebilir ki, geriye yenilecek sığır, hayvan kalmaz. O zaman aslana da dünya kalmaz. Yani kapitalizm sınırlandırılıp durdurulamazsa, ya toplumu 'karıncalar toplumuna' dönüştürerek yıkımın eşğine getirecek (örneğin Çin ve Japonya'nın durumu), ya da 'aslanlar toplumu' durumuna getirecektir (örnek ABD toplumu). Her toplum ABD, Çin ve Japonya gibi olursa, insan toplumunun sürdürülebilirlik şansının gittikçe azalacağı açıktır. Burada kapitalizm esasta ahlaki ilkeyi sözde 'kapitalist ekonomiye' kurban etmiştir. Bir dönem çocuklar, kız çocukları da fazlalıktır diye kurban edilirdi. Varsa ancak böyle bir ahlakla insan kurban edilerek toplum sürdürülebilir. Nitekim tüm kapitalist damgalı savaflara 'insan kurban etme ayinleri' olarak bakarsak, nasıl bir 'kapitalist ekonomi ilkesi' ya da ahlaksızlığıyla karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Yalnız toplumun iç sosyal dokularını tahrip etmiyor bu ahlaksızlık. Çevreyi, doğayı da ilk defa hükmü altına alarak, büyük bir katliam sürdürerek sadece insan yaşamını değil, tüm canlı yaşamı da tehdit edecek boyuta varıyor. Bundan daha büyük ahlaksızlık ve canlı düşmanlığı olabilir mi?

7- Kapitalizm ekonominin ana gücü, yaratıcısı kadının da düşmanıdır. Tüm çözümlememiz kadının toplumsal yaşamdaki yerinin, ekonomik değerinin birincil düzeyde ve yüksek seviyede olduğunu kanıtlamaktadır. Tüm uygarlık tarihinde olduğu gibi, en acımasız dönemini kapitalist uygarlık aşamasında yaşamaya başlayan 'ekonomisiz kılınmış kadın' gerçeği, en çarpıcı ve derinlikli toplum çelişkisi haline gelmiştir. Kadın nüfusu ezici olarak işsiz bırakılmıştır. Ev işleri en zor işler olduğu halde, beş metelik değer etmemektedir. Çocuk doğurma ve yetiştirme hayatın en zor işi olduğu halde, sadece değer etmemekle kalmamakta, giderek başa bela olarak düşünülmektedir. Hem ucuz, işsiz, çocuk doğurma ve binbir zahmetle büyütme makinesi, hem ücretsiz ve hatta suçludur! Kadın uygarlık tarihi boyunca toplumun zemin katına yerleştirilmiştir. Ama hiçbir toplum kapitalizmin yürüttüğü ve çok sistemli hale getirdiği istismarı geliştirme gücünde olamamıştır. Bu sefer kadın sadece zemin katta değil, tüm katlarda eşitsizliğin, özgürlüksüzlüğün, demokrasizizliğin nesnesidir! Daha da vahimi, tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak şiddette ve yoğunlukta cinsiyetçi toplum iktidarını insanın en mahrem organlarına kadar şartlandırıp çoğaltarak, kadını bir seks endüstrisine dönüştürerek, işkenceyi toplumun tüm katmanlarına yayarak, 'erkek egemen toplumu' kapitalist uygarlık döneminde azamiye çıkartarak, 'ekonomostan', ekonominin yaratıcısı öznenen intikam alırcasına kadın ve ekonomi düşmanlığını her yerde ve her zamanında kanıtlamaktadır!

8- Kapitalizm, ekonomiyi en son küresel aşamasında zirveye çıkarttığı 'borsa, kur ve faiz' piyasası denilen para-kâğıt oyununa çevirerek düşmanlığını, gerçek ekonomiyle ilgisizliğini fazlasıyla ve tüm toplumun gözüne sokarcasına kanıtlamaktadır. Tarihin yine hiçbir döneminde ekonomi bu tür kâğıt oyunlarına, sanal bir sisteme dönüştürülmemiştir. Ekonomi toplumların en hassas dokusu olarak değerlendirilmiş, hep kutsal-

lık atfedilecek düzeyde (kutsallık kelimesinin kaynağı Sümer toplumuna kadar gitmekte ve gıda kavramıyla bağlantılandırılmaktadır) değerlendirilmiştir. Beslenme en öncelikli sorun olarak görülüp çözümlenmeye çalışılmıştır. Bütün dinlerde ekonomik güvenceye dayalı bir izah yanı vardır. Bayramlar ekonomik bolluk veya en azından kriz olmaktan çıktığı dönemlerin anısına düzenlenmektedir. K. Marks'ın haklı olduğu bir nokta olarak, toplumun tüm alanlarını etkileyecek özelliklerin toplam ifadesi olacak kadar önemli olan ekonomi, duygusal ve analitik zihnin yoğunluk alanı olmaktan çıkarılıp para-kâğıt oyunlarına bağlanarak, analitik-spekülatif zihniyetin en sorumsuz, gerçek yaşamdan kopuk alanına dönüştürülerek gerçek niteliğini ortaya koymaktadır. Hiçbir emek harcamadan, kur, faiz ve senet fiyatlarıyla oynayarak, küresel çapta saatlik süreler içinde milyarlarca Dolar (küresel para) el değiştirmektedir. İnsanlığın yarısı açlık ve yoksulluk sınırlarında gezinirken, bu tür değer transferleri kadar ekonomiye zıtlığı yansıtacak bir sistemi tasavvur etmek zordur. Kapitalizm, finans çağı da denilen son evresinde, sadece bu yüzüyle bile ne kadar gereksiz, ekonomi dışı ve düşmanca sistem olduğunu gayet iyi kanıtlamaktadır.

9- Kapitalizm ekonominin en temel iki alanı olan üretim ve tüketim el atıp kontrol altına alarak, toplumların gerçek besin, giyim, barınma ve dolaşım ihtiyaçlarıyla ilgisi bulunmayan, sadece kârını maksimize etmeyi hedefleyen politikalara ağırlık vererek ve daha önce belirttiğimiz gibi üretim ve tüketim krizleri yaratarak yapılarını kökten bozmaktadır. İnsanlık emeğinin gerçek üretim ve tüketim yapılarıyla ilişkisi bulunmayan veya önceliği olmayan, bilakis büyük sakıncalar içeren nükleer silahlar başta olmak üzere korkunç boyutlarda silahlanma, çok kâr getirdiği için çevreyi felakete götüren karbon kökenli enerji kaynaklarına yatırım, genetiği değiştirilmiş tarım, uzay teknolojisi, kara, deniz ve hava ulaşım hatlarına çok pahalı olmak kadar yol açtığı kirlilik bilindiği halde büyük yatırımlar, moda çılgınlığının sonucu olan aynı tür maldan yüzlerce versiyonu için hesapsız yatırımlar sadece birkaç örnek olarak sunulabilir. Bir yandan çılgınca ve gereksiz alanlarda dağ gibi yığılan eşyaların pazardan tüketim niteliğini yitirip çürümeye terk edilmesi, diğer yandan tüketim gücü olamamaktan kaynaklanan açlık ve hastalıktan kırılmalar. İşsizlik orduları! Tarihte hiçbir savaşın, doğal felaketin insan toplumuna yapamadığı kötülüğü ve düşmanlığı; kapitalizm denilen ekonomik biçim hem de ekonominin can damarlarına basarak, sıkıştırarak, kopartarak, suni damarlar takarak gerçekleştirmektedir.

Bir uygarlık aşaması olarak kapitalizme ilişkin bu saydığımız dokuz başlık şüpheci ciltler dolusu kanıtlanmalı çözümlenme gerektirmektedir. Yapmaya çalıştığım savunma düzeyinde tez belirleme olduğu için, böyle kısa anlatımları tercih ettim. Sonuç bölümüyle bundan sonraki iki başlık altında açılımla başka yönleriyle devam edecektir.

C- Kapitalizm Toplumsal ve Uygarlıksal Gerçekliğin Neresinde ve Hangi Zamanındadır?

O halde hem ekonomi olmayan ve hem de ekonomi karşıtlığı bariz olan bu sistemi toplumsal ve uygarlıksal gerçekliğin neresine ve hangi zamanına yerleştirerek, yetkin bir anlamlandırma ve yorumlamayı başarabiliriz?

Kapitalizm hakkında anlamlı bir sonuca ancak uygarlık tarihi boyunca uygarlık güçlerinin, sistemlerinin bir yandan kendi içlerinde, aralarında yürüttükleri eylemler, çatışmalar; diğer yandan uygarlık karşıtı güçlerle yapılan eylem ve savaşlar içinde varmak mümkündür.

Konuya aşırı vurgu yaptığımın, çok tekrara kaçtığımın farkındayım. Özür de belirterek, bu çok ilginç ve ufuk açıcı turu bir kez daha kalın çizgilerle ve bütünlük içinde sunmak durumundayım.

1-İlkel Komünal Çağ (İlkel insandan dördüncü buzul döneminin sonuna, 20.000 yıl öncesine kadar):

İlkel komünal ana düzeninde ekonomi kültürünün temeli atılmaktadır. Toplayıcılık ve avcılıkla sağlanan besinler anında tüketilmekte, post ve liflerinden yararlanılmaktadır. Ağırlıklı olarak ana-kadın klanın düzenleyici otoritesidir. Bir nevi ilk anacıl hegemonyadır. Klan toplumunun ana ilişkisi ve çelişkisi doğal çevre koşullarından risk teşkil edenlerden korunmak, elverişlilik ve beslenme imkânı sunanlardan yararlanmaktır. Klan kimliği bu koşullarda hayati vazgeçilmezlik arz etmektedir. Karı-koca mefhumu gelişmemiştir. Doğuran ana tanınmaktadır, ama partner, çiftleşilen erkek tanınmayacak kadar önemsizdir. İnsan toplumu şimdiye yaşamının yüzde 98.5'ini bu biçimde sürdürmüştür. En uzun vadeli toplum biçimi oluyor. Hafif yontulan taşlar ilk temel kullanım araçları olduğu için, bu döneme yontma taş devri de denilmektedir. İlkel vahşet dönemi denildiği de olur. Sosyolojik olarak benimsenen ad ilkel komünal düzendir. İşaret dili kullanılmaktadır. Dere ve göl kıyılarında, mağara ve çakılan kazıklar üzerindeki kulübelere barınmaktadırlar. Yaklaşık iki milyon yıl yalnız Afrika'da, bir milyon yıldan beri de Asya ve Avrupa kıtasında böyle yaşandığı varsayılmaktadır. Yurt kavramı, sınır, mülkiyet henüz gelişmemiştir. Aidiyet sadece klanla tanınmaktadır. Klan

simgeleştirildiğinde, herhangi bir nesneyle, totemle temsil edilmektedir. Kendi içinde aşama yapma, az veya çok gelişmişlik düzeyleri olsa da, dördüncü buzul dönemi sonuna insanlık bu düzen biçimi altında geçiş yapıyor.

2- Neolitik Çağ (M.Ö. 15000-4000 yaklaşık):

Dördüncü buzul döneminin bitiminden sonra, tahminen 17 bin yıl önce kısa bir mezolitik (orta taş devri) dönemden sonra ilk defa ana kol halinde Toros-Zagros dağ sisteminin eteklerinde, iyi cilalanmış taşlar ve obsidyen kullanımından ötürü neolitik (yeni taş devri) olarak adlandırılan, fakat özü tarım ve köy devrimi olan, tarihi önemi büyük bir aşamaya geçiliyor. Yaklaşık 10 bin yıl önce varlığı arkeolojik olarak kanıtlanan bu toplum, ilgili dağ sisteminin iklimi ve çevresinin bitki ve yararlanılabilir hayvanlarla dolu olması nedeniyle büyük bir sıçrama gerçekleştiriyor. Beslenme imkânları artıyor. Dokuma yapılıyor. Mağaradan köy yaşantısına geçiliyor. Bitki ve hayvanlar tarım kültürüne ve evcilleşmeye alınıyor. Yaklaşık M.Ö. 6000'den itibaren çanak çömlek yapılıyor. Özellikle Doğu Akdeniz dağ eteklerinden Zagroslara kadar bir hilal çizen bölgede, çok güçlü ve sık ağlarla birbirine bağlanan bir kültür dönemine (Tel Halaf kültürü) geçiliyor.

Ana odak Yukarı Mezopotamya oluyor. Toplum yeni icat ve üretim araçlarında bir patlama yaşıyor. Bir nevi neolitiğin endüstri dönemi yaşanıyor. Ana kadın bu kültürde ana-tanrıça katına yükseliyor. Büyük ihtimalle yeni toplumun oluşumundaki rolü belirleyicidir. Anacıl düzen klan toplumuna damgasını iyice vuruyor. Erkeklerle çelişki yeni yeni açılmaya başlıyor. Simgesel dile geçilmiştir. Güneyden Semitik ad kazanmış siyah derili grupların ana hat olan bölge üzerinden Asya ve Avrupa'ya göçleri artık eskisi kadar kolayca gerçekleşmiyor. Semitik kültürün oluşumunda bu etken önemli rol oynasa gerekir. Kuzeyden de daha çok sarı ve kızıl derili diyebileceğimiz gruplar bölgeye kolay geçiş yapamıyor. Bir kolu Amerikan kıtasına (Bering Boğazından, tahminen M.Ö. 12.000-7000) geçerken, diğerleri Çin, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yoğunlaşıyor. Ortadaki beyaz tenli Hint-Avrupa grubu, iklim ve beslenme koşulları nedeniyle başat hegemonik rol oynuyor. Özellikle Verimli Hilal'deki grup hegemon gruptur. Uzun süre uygarlık aşamasına kadar bu sıfatını koruyacaktır.

Tarihte ilk defa kanıtlanmış ve kalıcılık arz eden Verimli Hilal kültürü, M.Ö. yaklaşık 6000 yıllarında Aşağı Mezopotamya'ya, 5000'lerde Mısır-Nil vadisine, Balkanlar, İran ve Kuzey Karadeniz steplerine, 4000'lerde tüm Avrupa ve Çin'e kadar taşırılıyor. Her ne kadar iç dinamiğiyle bir Çin neolitiğinden bahsedilse de, benim tahminimce, Çin neolitiği ağırlıklı olarak taşırılmış kültüre dayanmaktadır. Sığır yetiştirilmesi, obsidyen kullanımının taşırılması bu tezi güçlendirmektedir. Tabii olarak uzun süreler söz konusu olduğundan, her ana bölge kendi neolitiğini geliştirme şansına sahiptir. Fakat bütün belirgin işaretler ilk kültürel kıvılcımın ana odak Verimli Hilal'e dayandığını göstermektedir. Yayılmanın sömürgeciliği, işgali söz konusu değildir. Boş alanların genişliği bu tür ilişkilere yer vermiyor. Dünyada kalıcı iz bırakan ve etkisini halen sürdüren ilk büyük küresel hareketin bu temelde geliştiği genel kabul gören bir tarihsel görüş ve sosyolojik bilgidir.

3- Sümer Uygarlık Çağı (M.Ö. 4000-2000)

M.Ö. 5500'lerde Aşağı Mezopotamya'da El Ubeyd kültürü denilen, M.Ö. 3800'lere kadar sürdüğü tahmin edilen yeni bir evre etkili oluyor. Verimli Hilal kültürüne (özellikle Tel Halaf kültürüne) dayanmakla birlikte, gerek ataerkil topluma geçiş, gerek çanak çömlek tekniğindeki gelişmeler, ticaretin önem kazanması, ilk istilacı seferler ve kolonileştirme çağını başlatması açısından, bu dönem ve kültürü tarihi açıdan önem kazanmaktadır. Proto-Uruk kültürü de denilebilir. Özellikle ataerkil toplumun ortaya çıkışı, ön uygarlık anlamına geldiği için de önemlidir. Ana-tanrıça kültürü önemini yitiriyor. Kadın erkeğin kesin üstünlüğünü tanımaya zorlanıyor. Hiyerarşik yönetim büyük gelişme sağlıyor. Geleneksel uygarlık yönetiminin üçlü yapısı taslak halinde bu kültürde kendini ilk defa etkili bir biçimde duyuruyor. Bir nevi rahip olan Şaman, tecrübeli toplum yöneticisi şeyh ve fiziki güç sahibi olarak askeri şef'in ayak sesleri bu dönemde giderek güçlenecektir. Ortadoğu'nun din, politika ve askeri kültürü bu dönemden derin izler almaktadır.

Bu kendini kanıtlayan bir kültürdür. M.Ö. 4500'lerde etkisini Yukarı Mezopotamya'da hissettiriyor. Tel Halaf kültürünü kontrolüne alıyor. Bir nevi kolonileştiriyor. İlk kolonilerin M.Ö. 4000'lerde bugünkü Malatya ve Elazığ'a kadar yayıldığı arkeolojik kayıtlarda kanıtlanmaktadır. Hanedanlık, geniş aile dediğimiz kültürü de taşıyor. Daha önceki kültürde bu öğeler yoktur. Yıkıcı faaliyetlerine ilişkin izlere de rastlanmaktadır. Yıkılan bazı köylerin kültürel izleri, bilinçli bir yıkım ve işgalin gerçekleştiğine tanıklık etmektedir. Ticaret kültürü kesinlik kazanıyor. Tarihin belki de ilk ciddi hegemonyacılığı bu kültürün eşliğinde gerçekleştiriliyor.

Yaklaşık M.Ö. 4000-3000 dönemine Uruk kültür dönemi demek artık adetten sayılmaktadır. Uruk kültürü El Ubeyd kültürünün izi üzerinden gelişiyor. Ondan farklı olarak ilk kent-sınıf-devlet çıkışını, yani uygarlığı, yazılı tarihi başlatma ayrıcalığıdır. Tabii ki ataerkil kültürü ilk uygarlık kültürüne dönüştürmek tarih için çok önemlidir. Bunda Aşağı Mezopotamya ikliminin elle sulamayı zorunlu kılması temel rol oynar. Bu tür sulamanın geniş bir nüfus gerektirmesi, ayrıca sulama araç gereçleri kentleşmenin önkoşullarıdır. Büyük nüfusun aynı anda çalıştırılması beraberinde iâşe sorununu, sulama araç gereçleri de zanaatkârlığı gerektirmektedir. Bu durumda yerleşim zorunlu olarak kent çapında olmaktadır. Bu da kentin yönetimini, yönetimin meşruiyet sorunlarının çözümünü dayatıyor. Ayrıca dışta çoktan başlamış olan talancı kabile saldırılarından korunmayı da gerektiriyor. Hepsi birleşince, mükemmel bir rahip + yönetici kral + askeri komutan üçlüsünü doğuruyor. İlk Uruk kralına ithafen yazılan Gılgameş Destanı bu tarihsel gelişmeyi çok çarpıcı ve etkileyici olarak yansıtmaktadır.

Şehir kendi başına mantığı gelişmeye zorlayan bir altyapıdır. Çünkü çok sorunlara yol açıyor. Sorunlar mantığı çalıştırmayı, dolayısıyla düşünceyi, düşünce yeni üretim araçlarını geliştiriyor. Ardından ekonominin yönetimi gelişiyor, o da politik ve askeri yönetimi peşi sıra sürüklüyor. Sınıfsal gelişmeyi de daha çok şehrin bir ürünü sayabiliriz. Kabile ve hanedan birimlerini aşan bir topluluktur şehir. Ayrıca hiyerarşik, ataerkil yönetimlerin çelişkili doğası gereği, çok sayıda nüfusu bünyesinden dışladığını var saymak mümkündür. Karın doyurma kabilinden de olsa, şehir boşalan nüfus için bir çekim merkezi oluyor. Çeşitli nedenlerle aşiret ve hanedan dışı kalan kişilikler, şehirde kurulu yönetim altında yönetilen-çalışan kesimi oluşturacağına göre, artık sınıflaşmanın doğması kaçınılmaz olur. Sosyolojik bir ilişki, yani sınıfsallık, Uruk kültürünün önemli bir ögesidir. Devlet tüm bu şehir ilişki ağlarının doğal bir uzantısı olarak doğacaktır.

Şehir yönetimi ne kabile, ne hanedan yönetimine olanak tanır. Kan bağına aşan profesyonel bir yönetimi gerektirir. Ayrıca meşruiyet için bir inandırma gereği de kendini dayatır. Bunun imdadına yetişen, belki ilk devlet taslağını ele veren rahip ve bir nevi ilk şehir maketi olan tapınaktır. Kurum olarak şehir, devlet ve sınıfsallaşmayı ideolojik olarak zihnen inşa etme işi mitolojik ve dini üretim işidir. Maddi kültürün manevi kültürü etkilemesi Uruk kültüründe çarpıcıdır. Terside çok etkilidir. Hatta manevi kültürün ağır etkisi altında maddi kültürün anlaşılması neredeyse mümkün değildir. Büyük bir ideolojik inşa vasıtasıyla görünmez kılınmıştır. Dil ve içerik olarak bu inşayı binlerce yıl sürecek tarzda zihne yerleştirerek maddi koşulların görünmez kılınması yeni devlet ideolojisinin baş görevidir. Sümer toplumunda bu işlev çok çarpıcı olarak kendini ele veriyor. Devlet tanrısal kurum olarak anlamlandırılırken, çalışan sınıf tanrının yarattığı kullar olarak yansıtılır. Devlet ve yönetilenler arasındaki arabulucu halka melek kavramında yansır. En büyük yönetim otoritesi baş tanrı olarak yansıtılırken, yardımcılarını ikinci el tanrılar olarak panteon'u, yani üst düzey devlet yönetimini, toplantı düzenini yansıtır. Eski tanrıçalar kuşağı kent öncesi kuşağın kadın etkinliğinin yansıma gücü olarak hala kendilerini hatırlatırlar. Tüm toplumsal ilişkiler yarı-mitolojik, yarı-dinsel bir dile tercüme edilerek, bambaşka metafizik dünya içinde, birim nüfus içinde yerlerini meşrulaştırmış olurlar. Şehir-devlet-sınıf ideolojik olarak yeniden yaratılır.

İdeolojik olarak yeniden yaratılma, çok büyük işlevi olan bir manevi kültür olarak her tür maddi gelişmenin, hatta doğanın yorumu olacaktır. Ona dayanılarak, özellikle yansıtıcı dil esas alınarak anlamlar türetilecek, insanlar inanacak, yaşamı bu yeni meşru dünya içinde kutsayarak yaşayacaktır. Yeniden doğum karşısında gerçek maddi doğum var mı, yok mu sorusu bile bu gelişmeler karşısında anlamını neredeyse kaybedecek, görülse bile başka türlü imgeselleştirilecektir. Uruk devrimi tarım devrimi kadar, önemli bir ilk şehir olarak şehir devrimidir. Ana nehir kolunun çıkış membaıdır. Daha sonraki katılımlar derecikler ve göletler seviyesindeki kapalı membalardır ki, onların bile hareketlenmesi ancak ana nehir sayesinde mümkündür. Doğrudur, Çin'de de bir kent devrimi vardır. Orta Amerika'da da vardır. Ama ana nehir oluşturmayan, doğdukları yerde ya kuruyan, ya da durgun bir göl gibi etrafını çok az kişiye yararlandıran mahalli kültürlerdir. Uygarlık olmak için ana nehir olmak veya ona katılmak önemli bir koşul olarak anlaşılacak durumundadır. Saf uygarlık yoktur.

Kaldı ki, Uruk kültürünün arkasında on bin yıllık neolitik miras yatmaktadır. Zembille gökten çöle düşmemiştir. Bu yeni kültüre uygarlık (medeniyet) da denilmektedir. Şehirlilik olarak tercüme edilebilir ki, doğrudur. Maddi ve manevi yapısı ve yansımasını böyle tanımlarken, aslında bir anlamda tüm uygarlığı tanımlamış oluyoruz.

Yapısı gereği Uruk kültürü yayılmacıdır. Şehrin artan verimlilikle her bakımdan büyümesi, nüfusunu bir dereceye kadar taşıması nedeniyle peş peşe komşu şehirlerin doğmasına yol açar. Verimli Hilal'in köylü

kültürü de böyle çoğalarak zincirleme köy kuruluşlarına yol açmıştır. İlk köy kuşakları olarak Nevali Çor'dan (Urfa-Siverek Fırat kıyısında) Çayönü'ne (Diyarbakır-Ergani Dicle'nin bir kolu kıyısında), oradan Çemê Hallan'a (Batman Çayı yakınlarında), böylece aşağıya Kerkük'e kadar çıkı gibi (M.Ö. yaklaşık 10 binlerden itibaren) yayılım gösterirler. Kültürlerin çiçeklenmesi dediğimiz olay budur. Uruk kültürlenmesi de benzer bir seyir izlemiştir. Çoğalan şehir artan rekabettir. Şehir aynı zamanda pazar demek olduğundan, yeni kültür rekabet unsurunu da peşi sıra taşır. Ticaret daha şimdiden gözde bir meslek olmuştur. Tarıma ve ulaşımaya yönelik bir zanaatkâr endüstrisi doğmuştur bile. Şehirler arası kavga, doğal olarak hegemonyaya sorununu gündeme getirecektir. Şehir devletinden ilkel imparatorluğa (bu durumda mevcut tüm şehirlerin aynı kişi veya hanedan yönetimine alınması oluyor) geçiş süreci peşi sıra kendini dayatacaktır.

Uruk'un ticaret ihtiyacı erkenden neolitik alanı uygarlaştırma ve kolonileştirme sürecine sokacaktır. Eldeki birçok veri, Ubeyd kültürüne dayalı koloni katmanlarını takiben, daha gelişkin bir Uruk yayılma alanı ve kolonileştirme faaliyetini kanıtlamaktadır. Özellikle Fırat kıyılarında çok gelişkin Uruk kolonilerine rastlanmıştır. M.Ö. 3500'lerden itibaren gelişen Uruk kolonileştirme hareketine karşı, zaten Tel Halaf kültüründen beri büyüme halkalarını durdurmaya Yukarı Mezopotamya kültürünün hem bir başkaldırısını, hem de karşılıklı alışverişini yansıtan bir eğilimin varlığını da eldeki arkeolojik bulgular kanıtlamaktadır. Bölgenin çok güçlü iç dinamikleriyle M.Ö. 3000'lerde kentleşmeye başladığını gösteren çok sayıda höyük kazınması vardır. Her gün artan bulgular, şehir kültürünün de Aşağı Mezopotamya'ya tıpkı Mısır, Elam ve Harapa'ya taşındığı gibi ana kaynak bölgeden taşındığını düşündürmektedir. Özellikle yakın dönemde Urfa yakınlarında Göbeklitepe'deki yerleşimin kazınması (M.Ö. 10000'lerde başladığı kanıtlanmıştır) mevcut görüşleri değiştirecek bulgulara yol açmıştır. Köyleşmeden önce dönemine göre dev boyutlu sayılabilecek, muhtemelen tapınak olan bir kültürün varlığı saptanmıştır. Mevcut dikili taşların anlamı tam çözümlenmese de, çok gelişmiş bir kültürü yansıttığı kesindir. Yeni araştırmalar kültürel merkez kaymalara yol açabilir.

Bu paragrafı Uruk yayılmasına karşı güçlü bir kültürün ancak cevap verebileceğini belirtmek için açtım. Bölgedeki kültürün daha önceleri başlayan (muhtemelen M.Ö. 5000'lerde başlayan El Ubeyd kültürü) kültür yayılmasına karşı da direnişi ve kendi kültüründe ısrarı vardır. Hatta tüm mezolitik ve neolitik dönemde güney ve kuzeyden dalga dalga gelen göçlere karşı sürekli bir direnme halinin mevcudiyeti bölgedeki kültürel yapının kalıcılığından anlaşılmaktadır.

Bu gerçeklik, Uruk kültürünün yerel kültür içinde erimesi, karşı kültürün gücünü göstermektedir. Bu aslında bugüne kadar devam eden bir süreçtir. Uruk'un üstünlüğünü üretimdeki gücü ve nüfusuna dayalı devlet gücü sağlamaktadır. Tıpkı Hollanda ve İngiltere örneğinin ilk prototipiyle karşı karşıyayız.

Benim şahsi yorumum, ilk El Ubeyd ve Uruk yayılmasına Mısır, Elam (bugünkü İran'ın güneybatısı) ve Yukarı Mezopotamya kültürü başarıyla karşılık verip kendi kent kültürünü yaratmışlardır. Nitekim M.Ö. 3000'lerden itibaren bu üç tarihi merkezden kent gelişmesinin hızlandığını ve uygarlık nehrine kendi kollarını akıttıklarını kanıtlayan arkeolojik kanıtlar her geçen gün artmaktadır.

Daha da önemli olan, Uruk'un yakın çevresindeki şehir ve kırsal bölgelerde nelerin olup bittiğidir. Tarih Uruk kültürel çağının M.Ö. 3000'lerde sona erdiğini ve I. Ur Hanedanlığıyla yeni bir dönemin başladığını haber vermektedir. Muhtemelen yoğun şehir çatışmasının sonucudur bu gelişme. Zaten tabletlerin okunmasında bu yönlü gelişmeler net anlaşılmaktadır. 'Nippur'a Ağıt', 'Agade'ye Lanet' ezgileri, yakılıp yıkılan şehirlerin encamına ilişkindir. Tıpkı bugünkü Bağdat ve çevresinde olup bitenlere nasıl da benziyor! I. ve II. Ur dönemleri M.Ö. 2350'lere kadar gelmektedir. M.Ö. 2350-2150'lerde meşhur Sargon yönetiminde bir hanedan dönemi başlıyor. İlk imparator olarak da tanımlanabilecek Sargon, çok kanlı savaşlar sonucunda tüm Verimli Hilal'de hükümünü, yani imparatorluğunu geçerli kıldığını övünerek anlatmaktadır. Büyük vahşetler şanlı, onur yükselten eylemler olarak anlatılmaktadır. Yazılı kaynaklardan bunu takip etmek mümkün oluyor. Agade'yi başkent yaptığı, Amorit (o dönemin Arabistan çölünden saldıran kabilelere Sümerlerin taktıkları adı; 'tozlu, kirli adamlar'ın adı) kökenli olduğu kayıtlanmaktadır. M.Ö. 2150'lerde bu sefer Zagros kökenliler Gudea önderliğinde Agade'yi yerle bir edip yeni hanedanı tesis ediyorlar. Yaklaşık M.Ö. 2050'lerde bu hanedan da düşüyor. Yerine geçen üçüncü Ur Hanedanı da ancak yüz yıl yaşıyor.

Tarih M.Ö. 1950'lerde görkemli Babil çağının başladığını gösteriyor. Bu şehir kavgalarında karşımıza çok ilginç bir ikilem çıkıyor. Sümerler uygarlığı yaratan ana toplumdur. Ana derken, kaynak anlamında söylüyorum. Menşeleri muhtemelen çok önceleri Verimli Hilal kültüründen gelen, ama artık yerleşik hale gelen bir halk, bir toplum olduğunu çağrıştırmaktadır. Dilleri iki yakın komşu olan Amorit ve Gutilerden farklıdır. Hayli iç içe geçen kelimeler de vardır. Özellikle Aryen dil grubuna daha yakındır. Semitik kökenden bariz

olarak farklılar. Semitik-Amorit kabilelerin saldırıları yoğundur. Nitekim Agade kenti, hanedanı ve Sargon Semitik-Amorit kökenlidir. Hatta Sümer şehir saraylarında büyüyen ve yönetimde yer alan bir komutan olma ihtimali yüksektir. Destanlar bunu yansıtmaktadır. Gutiler daha çok Sümerlere müttefik olarak yaklaşıyorlar. Kökenleri Zagros-Aryendir. Çok enteresan olan nokta, bugünkü Irak'ta da çok benzeyen bir tablo söz konusudur.

Sonuç olarak M.Ö. 2000'lerin başlarına kadar uygarlığın sistem olarak doğuşu ve gelişimi çok kanlı, sömürülü, kent kurmalı ve yıkmalı, ittifaklı, kolonili, hegemonik karakterde oluyor. Kölelerin karın tokluğuna çalıştığı verimli sulak topraklarda tarımla birlikte komşu şehir ve neolitik bölgelerle ticaret ve zanaatkarlık büyük artık-ürün kitlesi üretiyor. Bu üretim, yani maddi kültür üzerine kurulan uygarlık sistemi, muhteşem bir manevi kültür inşa ederek kendi yönetici gruplarını tanrılaştırırken, çalışan kölelerini de tanrıların dışkısı olarak aşağılıyor. İyi anlaşılmalıdır ki, doğuş efsanelerinde maddi hayatın böyle yansıtılması çok nettir. Yaratıcı ana-tanrıça ise, erkeğin sağ kaburga kemiğinden yaratılıyor. Efsaneler hayli ilginçtir, ana kadının da kesin bağımlılaştığını çarpıcı yansıtıyorlar. Yaşam artık bu efsanelerin teşkil ettiği dille anlaşılıp yorumlanacaktır.

Gerçek maddi hayat ise, günümüze kadar kendi dilini ve yorumunu yaratamadan, ancak bazen 'Ezop diliyle' bazı eski gerçeklerden bahsetmek isteyecek, ama o dili de kimse anlamadığından dilsizliğini ve anlam yitikliğini yaşayacaktır. Unutmayalım, hala gerçekliğin dili ve anlatım kabiliyeti yaratılamamıştır!

4- Babil ve Asur Uygarlık Çağı: (M.Ö. 2000-300)

Kendine özgü bir fark yaratan bu iki uygarlık çağı, aralarında zaman ve mekân açısından farklar olsa da, tarih sahnesine çıkış ve Sümer hanedanlarından iktidar olarak kopuş bakımından zamandaşlık ve kültürel benzerlik daha belirgindir. Amorit-Semitik kökenden kaynaklandıkları ve Akad Hanedanlığıyla ortak bir uygarlığı paylaştıkları yüksek bir olasılıktır. Dil ve kültür benzerlikleri, ayrıca bol olan yazılı kaynaklar bunu kanıtlayıcı niteliktedir.

Sümerlerin son görkemli çağı Nippur kültür kentinde yaşanmıştır. İlk akademik eğitimin alındığı kent olarak belirtilebilir. Kentin büyük ihtimalle Akad hanedanları tarafından tahrip edilmesinden sonra, yakınlarında Akad dil ve kültür ağırlığını taşıyan Babil kentinin yükselişi yeni uygarlık çağının başlangıcı olarak alınabilir. Zaten son Sümer hanedanı III. Ur döneminden sonra MÖ. 2000'lerin başlarından itibaren Babil öncülüğünde yeni hanedanların kent egemenliklerini peş peşe ele geçişi yeni durumu belirginleştirmektedir. Akad dili yeni uygarlık dili olarak önem kazanır. Siyasi egemenlik ve ticaret dili olarak tüm uygarlık bölgesinde kendini hissettirir. Daha sonraları Aramice adıyla tüm uygar halkların ortak anlaşma aracı olarak, bugünkü İngilizceye benzeyen bir rol oynar. Akad kültürü uygarlık açısından içerik olarak Sümer kültürünü miras alır. Mitojik olarak yaptığı dönüşüm, Marduk'un tanrı olarak yükselişinde kendini gösterir. Ennuma Eliş bu dönemden kalma en önemli destandır. Marduk, ana-tanrıçanın iyice kötülendiği, erkek-egemen kültürünün simgeleştirildiği ve tanrısallaştırıldığı kültür baştanrısı rolündedir. Yunan kültüründe Zeus, Roma kültüründe Jüpiter, Hint-Avrupa kültüründe Aryen kaynaklı Gudea (Germenlerin Gotları ve Tanrı Got aynı kökenden gelir, Kürtçede halen kullanılan Xwedê aynı kökenden gelir), Arap kültüründe Allah, Hintlilerde Brahman, Çinlilerde Tao aynı tanrısal kuşağı temsil ederler.

Ortak uygarlık aşaması ve kültürel benzerlikler, bu dönemde en çok temel simge olarak toplumu temsil eden tanrı adlandırılmalarında kendini gösterir. İsim olarak bile hepsinin yaklaşık M.Ö. 2000'lerde ortaya çıkışı tesadüfi değildir. Temellerindeki derin ve ortak kültürden kaynaklanmaktadır. Simgeleştirilmiş biçimiyle (ana-kadın ev ekonomisinin artık zorba ve kurnaz erkek tarafından gasp edilmesini) erkek egemen kültürü tanrısallaştırılmaktadır. Temel ana-tanrıça adı Aryence Star, Sümerce İnanna, Hititçe Kibele, Semitikçe İştar, Hintçe Kali giderek sönükleşirken, adı geçen erkek-tanrı adları yüceltilmektedir. Kadının toplumsal zemin kata çekilişinde M.Ö. 2000'ler dil ve kültür açısından da önemli bir yenilgi ve aşağılamayı yansıtır. Uygarlığın maddi ve manevi kültüründe erkek ve kabile köleliğinden önce gelen cins olarak kadın köleliğinde, kadın gerçekten en derin, zemin kat köleliği olarak yenilgili, aşağılanmış, sesi soluğu kesilmiş, lanetlenmiş, ölümcül bir statü altına alınmıştır. Karılık ve üzerinde sınırsız yetki sahibi olarak erkek-koca, bu kültürel zemin üzerinde yükselir. Araplarda ve aynı kültürel zemini paylaşan Ortadoğulu toplumlarda kadınların halen devam eden statüsü bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Namus cinayetleri bu kültürün küçük bir unsurudur.

Babil çağı Asur çağından önceliklidir. Bunda coğrafi mekân olarak Kuzey Mezopotamya'ya adım adım çekiliş önemli rol oynar. Babil bugünkü Bağdat'ın daha güneyindeyken, Asur tanrı adlı kent bugünkü Musul yakınlarındadır. Daha sonra Ninova olarak aşama kaydetmiştir.

Babil kentinin bazı özellikleriyle tarihte dikkat çektiği görülmektedir. Son Sümer kültürel kenti Nippur'un tüm kültürünü öncelikle özümsemiştir. İmparatorluk aşamasında tüm çağdaşı toplumların kültürel birikimleriyle soylarının önde gelenlerini Babil'e taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ünlü Babil Kulesi ve 'yetmiş iki dilin konuşulduğu' efsane değil, bir gerçek olsa gerekir. Daha doğrusu, gerçeğin efsaneleştirilmesidir. M.Ö. 1900-1600 dönemi Babil uygarlık çağının en görkemli dönemidir. Tüm uygar bölgelerde imparatorluk gücü olarak hükmünü icra etmektedir. En ünlü imparatoru olan Hammurabi, Sargon'dan sonra tarihin ikinci imparatorudur. Kendi adına ilan ettiği 'Hammurabi Yasaları', daha önceki yasallaştırma geleneğinin devamı da olsa, etkililik ve tarihte iz bırakma anlamında birincil öneme sahiptir. Uygarlık kültüründeki ister 'Tanrı yasallığı'nın, ister 'hukuk yasallığı'nın olsun, Hammurabi döneminden izler taşıdığı kesindir. Dönemin tüm şehirlerini kanlı savaşlardan sonra egemenliği altına almıştır. Ayrıca komşu ve sınırları dahilindeki kabile kültürlerine de amansız bir egemenlik dayattığı anlaşılmaktadır. Bölge tarihinde Mısır tanrı-kralları olarak kendilerini tanımlayanlara 'firavun' denilirken, ağırlıklı olarak Babil ve Asur tanrı-krallarına da 'nemrut' adı verilmektedir.

Ahdi-Atik'te (Yahudilerin en eski Kutsal Kitabı) anlatılan Hz. İbrahim'in Ur (Bugünkü Urfa) kentinden çıkışı veya kaçıışı, öyle anlaşılıyor ki, Babil Nemrutlarının zulmüyle yakından bağlantılıdır. Tarih Hammurabi'nin M.Ö. 1700-1650 civarında hüküm sürdüğünü yazmaktadır. Hz. İbrahim'in hicretinin de aynı tarihte gerçekleştiği düşünüldüğünde, İbrahim-Nemrut çekişmesi gayet iyi anlaşılmaktadır. İbrahim bir kabilenin başıdır. Kabilesi Urfa civarında tarım, hayvancılık ve ticaretle geçinen çok sayıda kabilelerden biridir. Bugünkü gibi köken olarak Aryen ve Semitik kökenli iki kültürün etkisi altındaki geçiş toplumları da bölgede bolca bulunmaktadır.

Yarı-dinsel, yarı-mitolojik İbrahim ve kabilesinin öyküsünün simgesel değeri bilinmektedir. Hz. İbrahim'in üç tek tanrılı dinin atası sayılması ve dünyada neredeyse etkilemedik din bırakmamış olması önemini ortaya koymaktadır. Hammurabi'yle en otoriter çağını yaşayan Babil Nemrutlarına (Bunlar Babil bürokrasisinin tüm merkezi ve bölgesel önde gelenlerini kapsamaktadır. Nemrut önde gelen kent ve bölge yöneticisine verilen unvan, ad olsa gerek) karşı direnen çok sayıda kabile ve kentin olması beklenebilir. Henüz güçlü komünal düzen etkisini taşıyan kabile ve hatta köy ve kentlerin, hangi tanrısal ad (Allah adına) altında yapılırsa yapılsın, imparatorluk dayatmasının kendi karşısında direniş ve isyan bulacağı açıktır. Kölelik nedir tanımayan toplumlar çok zor köleleşirler. Bazen köleleşmektense, toptan imha olmayı bile göze alabilirler. Tarihte bunun sayısız örneklerini tanımaktayız.

Hz. İbrahim dini veya öykülemeleri aslında bu genel anti-nemrut direniş kültürünü temsil etmektedir. Bu kültürün birinci kaynağı, 1700'lerdeki Babil İmparatorluğu zemin ve zamanıdır. İkinci kaynak ve kol ise, Hz. Musa'nın M.Ö. 1300'lerin sonlarından itibaren Mısır Firavunlarına karşı çıkış öyküleridir. Yani Mısır Firavun otoritesini temsil eden kültüre karşı aynı veya benzer iz üzerindeki yarı-köle, ama kurtulmak isteyen Hz. İbrahim geleneğindeki toplulukların direniş kültürüdür. Toplamı Kitabı Mukaddes geleneğini oluşturmaktadır. Dönemin iki güçlü ve kendilerini tanrı-krallar olarak simgeleştiren Nemrut ve Firavunlarına karşı çok uzun soluklu ve giderek kendini yeni bir kültür olarak oluşturan bu gelenek, Hz. Musa'dan sonra daha çok güçlü rahiplerle (örneğin Musa'nın kardeşi Harun'la başlayan gelenekten I. ve II. Samuel, İşaya ve birçok peygamber) temsil edildikten sonra, Hz. Davut ve Hz. Süleyman'la M.Ö. 1020-900 yıllarında bugünkü İsrail-Filistin toprakları üzerinde güçlü bir krallık kuracaklardır. Bu geleneğin ve temsili olan İbrani kabilesinin tarih içindeki yürüyüşünü ve etkisini dikkatle yorumlamadan, uygarlık tarihini ve ona karşı yöneltilen her türden direniş ve isyanları anlayamayız, çözemeyiz. (Her tür derken ideolojik, mitolojik, felsefi, dini, siyasi, fiziki, ekonomik, hukuki, kabilesel ve ulusal tüm hareketleri kastediyorum.)

Birinci Babil döneminin M.Ö. 1596 yılında Hitit ve Hurri kökenli Kassitler adı verilen güçler tarafından sona erdirildiğini görmekteyiz. Burada daha ilginç ve önemli olan, Hitit ve Kassit kimliğiyle aralarındaki ittifaktır. Tarihçilerin pek açmadıkları bu konu, bölge halklarının tarihini öğrenmek açısından önem taşımaktadır. Herhalde Babil gibi güçlü bir kültürel, siyasal ve askeri geleneği yenmek kolay olmadığı gibi, çok güçlü bir karşı kültürü gerektirir. Nitekim İbrahimî geleneğin yaptığı sürekli hicret, daha doğrusu kaçıştır. Ancak boşluk bulduğunda siyasi erk olabilir.

Uruk ve Ur dönemlerinde Zagros kabile federasyonları olan ve son örneğini M.Ö. 2150’de Akad sülalesine son veren ünlü Guti Kralı Gudea’nın (İlginçtir, Aryenlerin en büyük tanrısının aynı olan adını taşımaktadır. Bir nevi karşı-uygarlık sürecine girdiği anlaşılmaktadır) temsil ettiği Zagros-Toroslarda oluşan geleneğin çözülmesi kilit önemdedir. Tarihin bu geleneklerden çok az veya hiç bahsetmemesi ilginç olduğu kadar, üzerinde durulmayı gerektiren önemli bir alan, araştırma sahasıdır.

Gerek El Ubeyd kültür kolonilerine, gerekse Uruk ve Ur’un siyasi ve ticari koloniciliğine karşı çok daha kalıcı bir tarım kültürünü yaratmış, çok sık bir köy ağını kurmuş, şehirleşmenin eşğine gelmiş, belki de daha önce şehirleşmiş (Urfa-Göbeklitepe’deki büyük tapınaklar tepesi bunun mümkün olabileceğini hatırlatıyor. M.Ö. 10 binlerde bu kültürü yaratanlar Uruk ve Ur’un çok ilerisinde bir kent kültürünü de rahatlıkla yaratabilirler. Mimarisi ve mitolojisi bunu hissettirmektedir), dağ, etek ve ovalarını birlikte kullanan çok geniş bir ağdaki kabile topluluklarının direnmesi ve müşterek tehlikeye karşı federasyonlaşmaları, ardından daha kalıcı siyasi birlikler kurmaları en güçlü olasılıktır.

M.Ö. 3000’lerde Sümerler tarafından Hurriler olarak genel bir ad altında toplanan bu toplulukların 1650’lerde daha kuzeyde Kaniş ve Hattuşas merkezli Hititler, Wajukani (Xweşkanî, güzel, hoş pınar, bugünkü Ceylanpınar ve Suriye’deki karşılığı olan Serekanî kenti) merkezli Mitanniler adında iki güçlü siyasi birlik kurdukları görülmektedir. Mitannilerin Kerkük’ten-Zagrostan Tel-Alal’a, Amanoslara kadar genişledikleri, M.Ö. 1400’lerde Mısır ve Hititlerle birlikte üçüncü büyük siyasi ve kültürel güç oldukları birçok belgeyle kanıtlanmaktadır. Hititlerle ortak bir kültürü ve dili paylaşmaktadırlar. Aralarında güçlü kan bağılıkları bulunmakta ve siyasi düzeyde evlilikler yapmaktadırlar. (Hitit İmparatoru Şupiluliuma, Mitanni Prensi Matizava’ya “Sana kızımı verdim, adam gibi birlikte bölgeyi yönetelim” demektedir) Mısır hiyerogliflerinde Mitannilerin gücü yansıtılmaktadır. Sarayda birçok Mitannili gelin bulunmaktadır. Ünlü Nefertit bunlardan biridir.

Hititlerin ünlü kadın-tanrıçası Puduhepa da Hurri kökenlidir. Alan kültüründe kadın izinin son temsilcisi gibidir. Daha önceki Guti, Kassit, yeni adıyla Mitanniler, Hurrilerin alt kollarını yansıtmaktadır. Hurri kelimesi etimolojik olarak Sümerce ‘Dağlılar’ anlamına gelmektedir ki, günümüze kadar zaman zaman kullanılan bir adlandırmadır. Daha da önemlisi, tüm güçlü belirtiler, Hitit adı verilen devletin tüm kral ve prenslerinin Hurri adı taşımakta olup, evli oldukları kadınların da hep Hurri prensesleri olmalarıdır. Şahsi yorumuma göre, Mitanniler ağırlıklı olarak Zagros-Toros dağ silsilesinin kavimli güney eteklerindeki Verimli Hilal’de kurulan siyasi birlik veya konfederasyon benzeri bir oluşum iken; Hurri toplulukların bir kolunun kuzeyde Karadeniz dağlarına kadar, tüm Kuzey Toroslarda da Hititler adı altında ikinci kol örgütlenmesi olarak daha güçlü, hatta ilkel bir imparatorluk olarak temsil edilmektedir. Kültürel temel, akrabalıklar, diplomatik ilişkiler, en önemlisi Hitit-Kassit ittifakı bunu doğrulayıcı etkenler olarak ileri sürülebilir.

Birinci Babil dönemini kuzeydeki bu kültürel direnişin ve sonunda geliştirilen siyasi birliğin sona erdiği rahatlıkla belirtilebilir. Babil, ikinci döneminde (M.Ö. 1600-1300) bu siyasi birliğin ya egemenliği altında, ya da bir nevi onunla uzlaşmış olarak birlikte yönetilen, daha çok dönemin en büyük ticari merkezi olarak yaşamını sürdürmektedir. Bir nevi günümüzün Paris’i gibidir.

Babil kültürü üç Kutsal Kitabı da derinden etkilemiştir. Birçok iz bırakmıştır. Ticaret deposu, bölgesel pazar ve üniversite şehri olarak da tanımlanabilir. Dönem uygarlığının uluslararası (daha doğrusu kavimler ve mezhepler arası) merkezi rolünü de rahatlıkla temsil ettiği belirtilebilir. Bütün siyasi, ticari, istihbari oyunlar Babil’de geliştirilmektedir. Komplo merkezi rolü de ihmale gelmez. Kutsal Kitaptaki tasvirleri çok çarpıcıdır. Özcesi tam bir uygarlık merkezi olarak rolünü layıkıyla oynamaktadır. Bu yönüyle bugünkü Londra’ya çok benzemektedir.

Üçüncü Babil dönemi (M.Ö. 610-330) Medlerle kurdukları (Bugünkü Şii-Kürt ittifakına çok benziyor) ittifak, 612’de Ninova’nın haritadan silinişiyle başlar, İskender’in M.Ö. 330’larda fethiyle sona erer. Meşhur Nabokadnazar’ın imparatorluğuyla anılır. Mezopotamya’nın son büyük imparatorluğudur. Mezopotamya bu tarihten sonra ana merkez rolünü yavaş yavaş kaybeder. Yaklaşık 15 bin yıl tarihin ana merkezi olan Dicle-Fırat vadilerinde, kollarında, aralarındaki dağ ve ovalarda insanlık kültürünü yoğurup bütün kıtalara yaydıktan sonra çok yorgun, ama umutkâr olarak bugün yeni bir döneme hazırlanmaktadır.

Asur çağı da benzer biçimde üç döneme ayrılabilir. Kadim tarihin en güçlü siyasi, askeri ve ticari güçlerindedir. Sümer uygarlığıyla Greko-Romen uygarlığı arasındaki ara halka rolünü oynar. Uygarlıkta kan dökücülüğü, zorbalığı ve ticari yaratıcılığıyla anılır. Yıkılışı bütün Ortadoğu halklarınca (kendi halkı da da-

hil) bayram olarak kutlanır. Bu kutlayışta nemrut ve firavun türü despotluğun sona erişinin payı belirleyicidir.

Birinci dönem (M.Ö. 2000-1600) ticari aristokrasinin yükseliş dönemidir. Çok çarpıcı olarak tüccar ve siyasi erk sıklıkla aynı kişide tekel olarak temsilini bulur. Siyasi ve ticari güç tekelinin ilk defa Asur topluluklarınca kurulduğu belirtilebilir. Geniş bir tarihi mirasa dayandıklarını, El Ubeyd-Uruk-Ur-Babil ticari birikimlerini kullandıklarını, onların izini takip ettiklerini, M.Ö. 2000'lerden itibaren tüm uygarlık alanlarında ve komşu neolitik köy ve göçer topluluklarıyla ticareti geliştirdiklerini, belli başlı merkezlerde ticari koloniler kurduklarını, ilk defa bağımsız kapitülasyonlar gibi çalıştıklarını, çok geniş kervan ağlarına sahip olduklarını, ticari bilinci en yüksek uygarlık olduklarını, tüm bu stratejik ilişkileri güvencelemek için çok acımasız güç kullandıklarını rahatlıkla belirtebiliriz. Ninova bir nevi Hollanda'nın Amsterdam'ı gibi zenginliğe, altın ve gümüşe boğulur. En kaliteli kumaş merkezi, en ünlü saraylar artık Ninova ve yakınlarındaki şehirlerde toplanır. Amsterdam'ın Paris'le rekabeti gibi, Ninova'nın (Asur) rakibi de Babil'dir. Birbirlerini etkilemek ve hegemonya altına almak için büyük çaba harcarlar. Ekonomik, ticari, siyasi ve askeri çatışmaları karşılıklı çıkarlar nedeniyle eksik olmaz. Birbirlerine devrevi üstünlük kursalar da, nihai üstünlük kuramazlar.

İkinci dönem (M.Ö. 1600-1300) Mitanni ve Babillilerin ittifakla yürüttükleri egemenlik altında geçer. Ticari rollerini devam ettirirler.

Üçüncü dönem (M.Ö. 1300-600) asıl askeri ve siyasi güçlerini inşa ederek dönemin en korkutucu gücü haline geldikleri dönemdir. Urartular hariç ve Mısır da dahil, işgal etmedik ve haraca bağlanmadık bir yer bırakmazlar. Kavim ve kabilelerin en çok acı çektikleri bir dönemi yaşatırlar. Uygarlığın en kanlı yüzü demek mümkündür. Öve öve nasıl kellelerden surlar ve kaleler yaptıklarını büyüklüklerinin bir ölçüsü olarak anlatırlar. Kavim ve kabilelerin köleleştirilenleri dışında hepsi katledilir. Mısır gibi bir uygarlık bile işgalden (M.Ö. 670) kurtulamaz. Kudüs Krallığı yerle bir edilir. Bugünün ABD benzeri bir dünya gücüdür. Her imparatorluktaki egoizmin bir benzerini en gelişmiş haliyle yaşarlar. Barış içinde birlikte yaşama ve uzlaşma kültürünü tanımazlar. İmparatorluk geleneğinin yaratılmasındaki payları küçümsenemez.

Yıkılmalarındaki belirleyici rolü yine Hurri kökenliler oynar. Uzun süre Mitannilerin kendilerine göz açtırmadıklarını biliyoruz (M.Ö. 1600-1300). Mitannileri yıkmaları, Hurri kökenlilerin direnişini sona erdirmez. Nairiler diye (Asurcada 'Su Halkı' anlamına gelir) bilinen aşiret toplulukları bugünkü Botan'da aşiretler konfederasyonu benzeri birliklerle (M.Ö. 1200-900) uzun süre direnirler. Bu tarihten sonra Urartular adlı siyasi birlik devreye girer. Asur'a karşı direnişleri M.Ö. 870'lerden yıkılıncaya (M.Ö. 610) kadar devam eder. Yaklaşık üç yüz yıllık bu direniş bugünkü Van merkezli oldukça güçlü bir merkezi siyasi oluşuma dönüşüp tarihe iz bırakır. Muhtemelen karışık bir siyasi yapı söz konusudur. Başlangıçta Asurcanın etkisi hâkimdir. Hurrice, Ermeni ve Kafkas dil etkilerini de taşıyan karma bir dilin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu dil yapısı direnişteki mozaği de yansıtmaktadır. Alanda karma yaşayan bu halkların ortak tehlike karşısında birleşerek ve güçlü bir siyasi oluşumla varlıklarını korudukları anlaşılmaktadır. Kafkas kökenli İskitlerin devreye etkin olarak girdiği bir dönemdir de. Urartuların demircilikte usta oldukları, tunçtan epey silah ve kap kaçak geliştirdikleri, kale yapımı başta olmak üzere mimarideki üstünlükleri, askeri olarak da sık sık Asur'u yenmeleri göz önüne getirildiğinde önemleri daha iyi anlaşılır. Asurları nihai olarak yenmedilerse de, yıpratmadaki en büyük pay Urartu Devletine düşer. Uygarlık tarihinin silinmesi zor bir izidir.

Asur'un nihai yenilgisi Babil'in uzun süreli el altından yürüttüğü diplomasiyle ve Mağ (Kürtçe, ateş ocağı) adlı Med rahiplerinin uzun uğraşlarından sonra Med Konfederasyonu ve Babil şehir devleti ittifakıyla M.Ö. 612'de gerçekleştirilmiştir. Bölgede Med ve Üçüncü Babil dönemi başlar.

Asur uygarlık pratiğinden çıkarılabilecek en önemli sonuç, ticaret tekeliyle siyasi tekelin iç içeliği ve savaşlarla ilgisidir. Siyasi ve ticari tekelin uygarlık tarihinde en önemli bir aşamadır Asur. Denilebilir ki, Pers İmparatorluğundan önce Mısır, Çin ve Hint uygarlığı arasındaki birincil merkezi halkayı Asur ticaret tekelleri kurmuştur. Ticari bir dünya yaratmışlardır. Dönemin bir nevi küreseliği söz konusudur. Yine ticari tekelin ekonomi olmadığı, ekonomiye eşine az rastlanır bir terör rejimiyle dıştan dayatılıp halklar ve kabilelerin binbir emekle topladıkları, yarattıkları birikimleri gasp ettiği ortaya çıkmaktadır. Devlet olmadan ticari tekelin yürüyemeyeceği çok açıktır. Daha önceki siyasi tekeller tümüyle tarımın kölecisi tarzıyla ilişkili iken, ilk defa ticaret tarımla denk gelen bir ağırlık kazanmıştır. Ticari tekeli kapitalizm olarak tanımlarsak, siyasi tekelin tarımdaki artı-ürünü gaspında daha etkin sömürücü bir güç olarak uygarlıkta yerini almaktadır. İmparatorluk tarımdan ziyade ticaretin tahrik ettiği bir yönetim biçimidir. Yol güvenliği uzun alan ticaretinin ihti-

yacıdır. Bunu da ancak imparatorluk sağlar. Şiddetteki yoğunluğu ise, toplumun yeni ekonomik dayatmalara karşı direnciyle iç içe geliştiği, büyüdüğü tartışma gerektirmeyecek kadar açıktır.

Ekonomi için tarımın, pazarın, küçük ticaretin, zanaatçılığın, çok sayıda bağımsız özel kesimin yararlı olabileceği de açıktır. Tüm bu alanlardaki insan emeği üretkenliği geliştiren değerini kanıtlamıştır. Ne siyasi, ne askeri, ne de ticari-ekonomik tekelin gerekmediğini tespit etmek zor değildir. Asur olmasaydı ekonomi duracak mıydı? Tersine, barışçıl bir ortamın daha farklı ve olumlu bir ekonomik yaşamı mümkün kılacağı anlaşılabilir. Demokrasi karşıtı yönetim olarak devlet sadece gereksiz değildir; ortaya çıkardığı bürokrasiyle, yol açtığı savaşlarla, yaptığı gasplarla ekonomi ve toplumu tahrip eden bir güçtür. Burada şehri ve tabakalaşmanın önemini, gereğini tartışmıyorum; tanrısal ideolojik kılıflara büründürülmüş, etrafında sıkı bir askeri-siyasi duvar ören zorba gücün uygarlıkla ilişkisini sorguluyorum. Şehirleşmenin olumlu yanları anlamında varsa bile bir uygarlık, bunun nasıl kirletildiğini, muazzam bir geriletici, tutucu engelle olumsuzlaştırıldığını tekrarlıyorum. Yönetim koordinasyonu ayrı, zorba ve gaspçı tekeller ayrıdır.

Siyasi, ticari ve ekonomik tekelin iç içeliğinin sadece kapitalizme özgü olmadığını, şehirleşme ve hanelilikle birlikte uygarlığın ilk başlarından beri aynı özelliklerini oluşturarak, kopmaz bir zincir halinde uygarlığın olumlu yanlarıyla demokratik etkinliği ezerek, sarmalayarak varlığını günümüze kadar taşıdığını vurguluyorum. Zincirin halkalarını tanımaya devam edelim.

5- Mısır, Hint, Çin, Hitit ve Fenike Uygarlıkları

Mısır, Hint ve Çin'in uygarlık ana nehrine katkılarını tartışmak büyük bir çalışma ister. Bunun yeri burası değildir. Fakat neden daha çok tarım ağırlıklı olduklarını, kendi bölgelerini aşma irade ve gücünü niye gösteremediklerini özce sorgulamak öğretici olabilir. Kendi içlerinde oldukça gelişkin oldukları, çok uzun süreli ayakta kalışlarını ekonomik tekele, özellikle uzun alan ticaret tekelliliğine başvurmamalarına borçlu oldukları kanısındayım. Üçünün de dış ticareti yok gibidir. Tarım ve ticaretin iç yapısında da tekele fazla şans tanınmadığı görülüyor. Mevcut siyasi tekel ekonomik tekellilikten uzak kaldığı oranda uzun ömürlü oluyor. Siyasi ve askeri güç dışta tehlikeleri, içte kaosu önleme anlamında daha az itiraz topluyor. Dolayısıyla ömrü uzuyor. Son tahlilde bunlar da ekonomik rant tekelleridir. Ama gırtlığına kadar ekonomik tekellere boğulmadıkları da anlaşılır bir husustur.

Mısır, Greko-Romen kültürünü etkilediği oranda, Avrupa kültür ve uygarlığına katkısını vermiştir. Afrika için sanki olmamış bir kültür konumunda kalmıştır. Ticarete el atmamıştır. Ortadoğu'dan da kendini soyutlamıştır. Belki de devlet eliyle sosyalizm için ilk örneklerdendir. Benzer örneklerden hiçbiri Mısır kadar etkileyici değildir. Mısır tümüyle, Hint ve Çin ise kısmen ortaçağ uygarlığına Ortadoğu üzerinden katılmışlardır. İslamiyet hepsini kendi havuzuna akıtıp Avrupa'ya sunmada temel bir rol oynamıştır.

Hititler için ayrı bir başlık yapmak gerekmez. Hurri-Mitanni müttefikleri olarak uygarlığı Anadolu'ya yaymıştır. Ege kıyılarındaki etkisiyle Yunan yarımadasındaki yeni uygarlıksal gelişmeye en az Mısır ve Fenikeliler kadar katkıda bulunmuştur. Mısır'ın Suriye üzerindeki yayılımını durdurmuştur. Asur'un ve daha önceki Babil'in yayılımını durdurmada etkili olmuştur.

Mısır'ın yapamadığı ve boş bıraktığı uzun alan ticaretini Doğu Akdeniz'de üslenmiş Fenike adlı kavim gerçekleştirmiştir. Akdeniz'in her tarafında ilk ticari kolonileri kurma başarısı Fenikelilerindir. Ortadoğu ve Mısır kültürünü Avrupa'ya ilk yaygınlaştıranlar da Fenikelilerdir. Alfabe ve gemi yapım sanatları uygarlık açısından etkileyicidir. Yunanlılara alfabeyi onlar öğretmiştir. İlk limanları onlar kurmuştur. Manevi kültürün taşınmasında da rolleri önemlidir. Uygarlık tarihinde en az Urartular kadar etkileyici bir izdir.

İsrail Krallığının etkisi daha çok manevi alandadır. Daha önemlisi, İbrani geleneğinin tek tanrılı dinleri üretmesidir. Sanki Mısır ve Sümer maddi devleti karşısına manevi devleti çıkarmak gibi tarihsel bir gerekçeleri varmış gibi. İbrani geleneğine dar Yahudi penceresinden bakmamak gerekir. Yahudi bu geleneğin daha çok maddi para kolunda yükselirken, manevi kolunda peygamberler, yazarlar ve aydınlar, entelektüeller vardır. Her iki kolda da etkili olmaları dünya uygarlık tarihini derinliğine etkilemiştir. Uygarlığı tam olarak tanımak için Sümer, Mısır ve İbrani geleneği bütün yönleriyle çözümlenmek durumundadır. Bu açıdan Avrupa'yı sadece ortaçağ ve kısmen antik Greko-Romen kültürüne dayanarak izah etmek ayakları havada kalan bir anlatım tarzıdır. Çok eksik ve yanlış bir tarzıdır. Daha sonra bu eksikliklerin ne tür vahim sonuçlara yol açtığını tartışmaya çalışacağım.

6- Med-Pers Çağı: (M.Ö. 700-330)

Medlerin henüz tam gün yüzüne çıkmamış bir uygarlık etkisi vardır. Bilinen en önemli özellikleri Zagroslarda yaşayan Hurri kökenli oldukları, Farslarla akrabalıklarının bulunduğu ve Aryen kabileler biç-

minde bir kol oluşturdular. Asur'un yoğun baskısı altında direnişçi bir kimlik kazanmışlardır. Esas eğitici ve örgütleyicileri olarak Mağ adı verilen rahipleri vardır. Rahiplerin uzun süre yönetiminde rol oynadığı söylenebilir. M.Ö. 700'lere doğru konfederatif bir birlik oluşturdular, Medya denilen bugünkü Batı İran ve bugünkü İran, Irak ve Türkiye sınırlarının yakınlığı alanda yaşadıkları kesindir. Kafkaslardan inen İskitlerle bazen dost, bazen çatışmalı oluyorlar. 612'de Asurları yenmeleri ünlerini arttırıyor ve önlerini açıyor. M.Ö. 585'te Frigyalıları Kızılırmak kıyısında yendikleri bilinmektedir. Bu arada Mağlardan Zerdüşt adında yetkin bir bilge çıkıyor. Ahlaki ağırlıklı bir dinsel oluşuyor. Ne tam din, ne tam felsefedir. İbrani geleneğinden farklı olmakla birlikte, karşılıklı etkileşimleri yoğun olmuştur. Zerdüştlüğün etkileri özellikle Babil İmparatoru Nabokadnazar'ın İsrailoğullarını M.Ö. 595'te Babil'de tutsak etmeleri döneminde olmuştur. Yunan uygarlığı Medleri Perslerden daha önemli ve üstün sayar. Herodot Tarihinde en çok bahsedilen halktır. M.Ö. 559'da bir iç ihanet sonucu Pers Akamenitler Med siyasi oluşumunun başına geçer. Kurucusu olan Kiros, Med saraylarında büyütülmüştür. Persler ve Medler imparatorluğun ortak kurucularıdır. Sadece Pers İmparatorluğu eksik bir adlandırmadır.

Pers-Med imparatorluğu yaklaşık üç yüz yıllık zaman diliminde Mısır'dan Hindistan (M.Ö. 515'de fethedilmiştir) içlerine, Çin sınırından Yunan yarımadasına kadar dönemin en geniş siyasi birliğini sağlamışlardır. Yirmi iki eyalete bölünüp bir nevi yarım devlet oluşturmuşlardır. Uygarlıktaki katkıları bürokrasiyi, iyi bir yol ve posta sistemini, dönemin ihtişamlı en büyük ordu güçlerini yaratmak olmuştur. Ahlaki geleneğe önem vermişlerdir.

Yunan uygarlığı birçok kültür ögesini Medler ve Perslerden almıştır. Doğu-batı ayrışması bu dönemde belirginleşmiştir. Aralarında yoğun bir etkileşim vardır. Birçok Yunanlı, Pers saraylarında görevli olup, binlercesi paralı asker olmuştur. Büyük bir zenginlik biriktirmiş olmaları, iki yüz yıl Ege bölgesini egemenlikleri altında tutmaları Perslere karşı tutku derecesinde bir karşı-akım geliştirmiştir. Hem Perslerin baskılarını kırmak, hem zenginliklerini ele geçirmek adeta milli amaç haline gelmiştir. Yeni Herkül olarak İskender'in çıkması tesadüfi değildir. Bu iklimden payını almış ve Aristo'nun özel eğitiminden geçmiştir. Yunan felsefesi bile bu baskıya karşı çıkış sorunlarıyla boğuşmanın etkilerini taşır. Zaten mitolojik etkilenmeler çok daha fazladır. Bir nevi direniş kültürü oluşturulmuştur. Medlerin Asur'a karşı deneyimini Yunanlılar Perslere karşı uygulamışlardır. Makedonyalı ama Yunan kültürünün çocuğu olan İskender'in kâğıttan şato gibi Pers İmparatorluğunu parçalamasının arkasındaki güç yüzlerce yıllık direniş kültürü, özellikle felsefi aydınlanma ve özgür Makedon kabile ruhunun sentezidir.

7- Greko-Romen Kültürü ve Uygarlığı

Greko-Romen kültürü ve uygarlığı yanlış olarak Batı kültürünün başlangıcı biçiminde yorumlanmaktadır. Batıda, yani Avrupa'da böyle bir kültür ve uygarlık dağmadı ki, Batı kültürü ve uygarlığı denilsin. Hıristiyanlık ortaçağı da dahil, olup bitenler, Ortadoğu (Mezopotamya ve Mısır) kaynaklı kültür ve uygarlıkların anlamlı bir gecikmeyle M.S. 15. yüzyıla kadar Avrupa'ya taşınmasıdır. Anlatmaya çalıştığımız, 15 bin yıllık 'uzun süre' ve 'belli bir mekândan' kaynaklanan zincirleme halkalar halinde bir kültürün ana nehir olarak Avrupa'ya nasıl aktığıdır.

Greko-Romen halkası Avrupa coğrafyasında oluşsa da, her şeyini bağlı olduğu mirastan almıştır. Maddi ve manevi kültür olarak 16. yüzyıldan sonra oluşan herhangi bir ciddi yenilik ve 'süreksizlik' bu süreçte oluşmamıştır. Bir yenilik olarak düşünebileceğimiz felsefi çıkış Babil, Mısır, Hitit, Urartu, Med ve Perslerden alınan kültür olmaksızın düşünülemez. Eflatun bile M.Ö. 600'lerden beri Solon, Pisagor, Thales başta olmak üzere, Yunan bilgelerin yıllarca Babil başta olmak üzere Doğu bilgelik merkezlerini nasıl dolaştıklarını ve kendi felsefi görüşlerini oluşturdıklarını itiraf eder. Yunan ve Roma mitolojisi ise, adlandırmalar dışında öz itibarıyla Sümer ve kısmen Mısır mitolojisinin dördüncü ve beşinci versiyonudur (Sümer + Babil + Hurri-Hitit-Mitanni + Yunan + Roma). Zaten maddi kültür olarak neolitik M.Ö. 4000'lerde Avrupa'nın tüm yaşam alanlarına ulaşmıştır. Sümer ve Mısır kültürü M.Ö. 2000-1000'lerde ulaşmıştır. Yunan yarımadasında M.Ö. 2000'lerin sonlarında başlayan sentez, M.Ö. 1600-1200'lerde ilk denemeden sonra, ancak M.Ö. 1000'lerden itibaren başlayan antikçağda ürün vermeye başlamıştır. Homeros ve Hesiodos bunu ilk dillendirilenler olmuştur. İtalyan yarımadasında M.Ö. 1000'lerde Etrüsklerle başlayan mayalanma M.Ö. 700'lerde krallık, M.Ö. 500'de cumhuriyetle sonuçlanmıştır.

M.Ö. 500-M.S. 500'lerde yaşanan bin yıllık süreç önemli özgünlükler sunar. Uruk'tan sonra ikinci denmeye layık bir kentler halkası oluşturmuştur. Greko-Romen kentleşmesi şüphesiz estetik değeri yüksek bir aşamadır. Sınıflaşma ve yönetim biçimleri aynı olgunlukta olmasa da, birçok özellikleriyle binlerce yıl

önce yaşanmıştır. Ticaret, pazar, para, alfabe, bilim, felsefe (bilgelik), moral, mitoloji gibi maddi ve manevi kültür öğeleri de binlerce yıl önce oluşmuştu. Bütün bunları çok önemli bir ikinci versiyondan geçirdikleri söylenebilir. Ama miras olmadan sadece yerden çimen fişkırmış gibi iki yarımadadan türetmek anlamlı değildir. Batı tarihi uzun süre kökler meselesini çok eksik ve yanlış anlamıştır. Postmodernite döneminde daha doğru yorumlar gelişmektedir.

Greko-Romen kültürünün bir özgünlüğü krallık, cumhuriyet, demokrasi ve imparatorluk gibi devlet rejimlerini peş peşe ve iç içe yaşamasıdır. Başlangıçta demokrasi ve krallıklar iç içeyken, son dönemlerinde cumhuriyet ve imparatorluk iç içe olmuş, imparatorluk çözülüş öncesinin son biçimleniş tarzı olarak önem kazanmıştır. Bir nevi köleci sistemin son ve en kapsayıcı kültür ve uygarlık sistemini teşkil etmiştir. Bu özelliği önemlidir. Ya yıkılacak, ya dönüşecektir. Nitekim Roma İmparatorluğu yıkılarak dönüşmüştür. Greko-Romen uygarlığıyla tarihin uzun süreli bir aşaması en olgun dönemini yaşadktan sonra derin bir krize girer. Kırsalda tarım, şehirde zanaatçılığa dayalı üretim önemli bir artık-ürüne yol açıyor. Artık-ürünün bolluğu devlet türü örgütlenmenin temelidir. Artık-ürün özünde karın tokluğuna çalışan ve beceri kazanan emekle bağlantılıdır. Köleci tarz emek sunumu ve kullanımını başat türdür. Bu tür üzerinde ideolojik, politik ve askeri üçlüden oluşan devlet tekeli kurulmaktadır. Kentleşmeyle iç içe gelişen bu sistem, zanaatkârlıkla birlikte işbölümünü geliştirerek, metalaşma-pazar-para zincirinin oluşumunu sağlıyor. Bu halkada ticaret tekeli devreye girerek, artı-ürünün bir bölümüne el koyma imkânı veriyor. Devlet içinde veya devletler arasında tarım ve zanaatçılıkta oluşan artı-ürüne el koyma konusunda yarışan ve giderek çatışan iki tekel öz itibarıyla doğuyor. Aralarında keskin bir ayırım olmasa da, birçok siyasi ve askeri ilişki ve çatışmaları çözmek açısından iki tekel kavramı kilit rol oynar.

Kabaca tarım ve ticari tekelci klikler olarak kavramlaştırabileceğimiz bu güçlerin şehir etrafında yoğunlaşan ideolojik, politik ve askeri aygıtların çekirdeğini oluşturduğu maddi ve manevi kültürel bütünlerden oluşan toplum sistemini (biçimini) uygarlık olarak tanımlayabiliriz. İstismar edilen emeğin hâkim biçimi köleci tarzda denetlendiği için, bu sistemlere 'köleci uygarlıklar' demek de anlamlı olabilir. Uygarlık tarihi boyunca rekabet ve çatışmanın iki kanaldan yürütüldüğünü ayırt edebiliyoruz: Uygarlığın kendi içinde genelde tekeller arasında, özelde tarım ve ticaret tekelleri arasında; ikinci olarak, uygarlık sistemleriyle çelişkileri olan tüm toplum güçleri (sınıf, kabile, aşiret, halk, zanaatkâr) arasında. Savaşların doğası bu iki kanaldan beslendiği gibi, kazanabilmek açısından maddi ve manevi kültürün yoğun rekabet ve çatışma ortamında sürekli geliştirilmesi de bu nedenlerledir. Uygarlık tarihinde zincirleme reaksiyon dediğimiz oluşumlar başlar.

Greko-Romen dönemine kadar kısaca özetlediğimiz bu zincirleme reaksiyon krizli bir süreçtir. Tarım ve ticaretin çeşitli nedenlerle bazı alanlarda çökmesi, zayıflaması krizleri hep devrede tutar. İklim, aşırı üretim, iç ve dış çatışmalar, iç ve dış göçler, verimli üretim tarzları, askeri, siyasi ve ideolojik konularda analitik yönden daha gelişkin sistem (felsefe) ve örgütlemeler belli başlı kriz nedenleridir. Tekel kliklerinden yok olmak istemeyen ve pay arttırımını dayatan kesimleri, çatışma ve savaşları üretim araçları rolünde kullanırlar. Ekonomi üzerine kurulu tekel olmaları nedeniyle bu böyledir. Özellikle ticari temele daha fazla dayalı devlet ve uygarlıklar, ticari krizlerin sıklığı nedeniyle daha çok savaşa yol açarlar. Elverişli iklim ve sulama koşullarına düzenli olarak sahip olan tarım tekellerinin egemen olduğu devlet ve uygarlıkların daha istikrarlı ve barış içinde olmaları, krizlerin sık sık devreye girmemesi nedeniyledir. Bu perspektiften baktığımızda, neden Mısır, Hindistan ve Çin'in, bazı şehir, bölge ve köle ayaklanmaları hariç, pek az savaştıkları daha iyi anlaşılır. Genel Mezopotamya kökenli uygarlıkların yayılcı ve sürekli savaşçı olmalarının da ticarete aşırı bağlılıklarından kaynaklandığı anlaşılır bir husustur. El Ubeyd, Uruk, Ur, Babil, Asur, Pers uygarlıklarının sürekli kolonileştirme, yayılma ve savaş ortamında yaşamaları, ticaretin üretim sürecindeki vazgeçilmez rolüyle yakından bağlantılıdır.

Greko-Romen uygarlığının hem Atina döneminde deniz ve karada, hem de Roma önderliğinde deniz ve karada sürekli sefer ve savaş halinde olması, Akdeniz dünyasındaki ticaretin olmazsa olmaz türünden ağırlığıyla bağlantılıdır. Uygarlığın kurulduğu aşamadan beri Mezopotamya tarım ve ticaretin beşiği olmuştur. M.Ö. 600'lerden itibaren doğuda Perslerin, batıda Grekler ve Romalıların hem kendi ana üretim ve ticari bölgelerinde, hem Mezopotamya ticaretine ve tarımına bağlılıkları yüzünden Mezopotamya üzerinde 'bin yıllık savaş'lar yürütmeleri de ağırlıklı olarak aynı nedenlerledir.

Mezopotamya ticareti ve ticaret olmadan uygarlık olmaz. Ya ikisi birden veya biri düşecektir ya da birbirlerini dengeleyeceklerdir. Kazananlar kaybedenler olmuştur. Dengede kalma, iki tarafın kazanamadığı dönemler daha uzun süreli olmuştur. Yine örneklersek, El Ubeyd-Uruk çatışmalı ve dengeli olmuştur. Daha

önce ikisi de Yukarı Mezopotamya'daki toplumla çatışmalı ve dengeli olmuştur. Ur ve Akad hanedanlıkları arasında korkunç çatışmalar olmuştur. Denge de vardır. Ancak Ur ve Akad'ın tarihten silindiği dönemler de olmuştur. Akadlar ve Gutiler çatışmalı, yok etmeli ve dengeli süreçler yaşamışlardır. Babil ve Asur dengeli ve çatışmalı olmuşlardır. Bir bütün olarak Hurriler (Hitit, Mitanni, Kassit, Med, Urartu dahil) ile Babil ve Asurlar arasında korkunç savaşlar ve denge dönemleri sık aralıklarla yaşanmıştır. Hititlerle Mısırlılar arasında denge ve savaş dönemleri varlığını korumuştur. Nihayet 'bin yıllık' (M.Ö. 550-M.S. 650) Greko-Romen ve Pers-Sasani savaşları yaşanmıştır. Uygarlıkların kendi iç klikleri ve birbirleri arasındaki çatışma ve barışları böyledir!

Ayrıca uygarlığa, yani köleliğe ve ticari gaspa zorla bağlanmak istenen halklar, kabileler, köleler ve kentlerin (zanaatkârlar) direniş ve isyanları bitmez tükenmez diğer bir ana kategoridir. Uygarlık sadece kapitalizmin (sermayenin) artık-değerinin değil, beş bin-altı bin yıllık artı-ürünün (sermayenin) temelinde yattığı kanlı, işkenceci ve sömürücü kölecil bir sistemdir.

8- İslamiyet ve Hıristiyanlık

İslamiyet ve Hıristiyanlık şüphesiz birer uygarlıktır. İkisi arasındaki farklar ve benzerlikler ilgi çekici ve önemlidir. Uygarlık tarihinde konuları ve etkileri üzerinde çok şey söylenmesine ve yazılmasına rağmen, bilimsel niteliği gelişkin yorumlar azdır. Bunda etkileri altındaki kişilik oluşumunun payı belirgindir. Hıristiyanlık ve İslamiyet'in dışına çıkararak paradigma geliştirmek, ilerde başarılması gereken bir görev olabilir. Laik pozitif yorumların kendileri en kaba putçuluk benzeri bir din olup, genelde dinleri, özelde Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı çözümleyebilecek ve aşabilecek içerikten yoksundurlar.

Reformasyon ve Aydınlanma, Hıristiyanlığın kapitalizme uyarlanmasını temsil ederler. Rönesans'ın zaten Hıristiyanlıkla çatışmaya girmediği bilinmektedir. Aydınlanmanın din ve Hıristiyan karşıtlığı, 'aşma' niteliğinden yoksun olmak kadar, tutarlı bir eleştiri ve yorumuna ulaşmaktan da uzaktır.

İslamiyet ise kendi mensuplarınca eleştirilmekten ziyade, erkenden mezhep çatışmalarında bir katılışmayı yaşamıştır. Hıristiyanlık kadar felsefi yoruma da tabi tutulmamıştır. Kendi Rönesans, reformasyon ve aydınlanmasını ise hiç yaşamamıştır. Birer reaksiyon ve provokasyon olan 'yeniden İslamcılık' akımları ise, kapitalizm koşullarında milliyetçilik ve faşist iktidar anlayışından öte bir anlam ifade edememektedir.

İslamiyet ve Hıristiyanlığı uygarlık tarihinin ikinci aşaması olarak yorumlayabiliriz. Roma İmparatorluğunun M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda içine girdiği kriz genel olarak bir uygarlık krizidir. Yaklaşık 4000 yıllık köleci uygarlığın genel bir çözülmesi bu yüzyıllarda hızlanmaktadır. Tarihçiler bu iki yüzyılı 'karanlık yüzyıllar' olarak değerlendirir. Uygur toplumun boyunduruğu altında yaşayan insanlık derin bir kurtuluşa, onun zihni ve maddi yapısal araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Her tarafta amaç ve araç arayışı vardır. Bir kâbustan uyanmak üzere olan bir ruh hali söz konusudur. Gün doğacaktır, ama nasıl bir günlük güneşlik olacak, orası meçhuldür. Eski inançlar ve putsal simgeleri artık pazarlarda beş para etmiyor. Roma imparatorları bile Jüpiter mabedine uğramaz olmuşlardır. Zihin yoğunlaşmasının, inanç arayışının derinliğine kendisini hissettirdiği bu dönemin ruhuna uygun olarak Hıristiyanlık, Manicilik ve İslamiyet'in doğuşu anlaşılır.

Çok daha yakıcı bir soru şudur: Hem Hıristiyanlık hem İslamiyet kesin siyasi hareketler oldukları halde, kendilerini neden ısrarla 'ilahi', 'teolojik' hareketler, yani din olarak sundular? Bu önemli sorunun cevabını bahsettiğimiz ortam kadar, o dönemin kurtuluşçu, entelektüel arayışçı biçimlerinde aramak öğretici olabilir. Düşünce, tartışma, program ve örgüt anlayışları daha önce biçimlenmiş örnekler üzerinde yürümek durumunda.

Bunda en önemli gelenek İbrahimî peygamberlik geleneğidir. Kurtuluştan ilk olarak peygamberler haber verecektir. Peygamber olmadan, olunmadan kimse "Ben kurtuluşçuyum" diyen bir militan veya aydının arkasından gitmez. Çok köklü bir gelenek olması nedeniyle başka bir seçenek fazla şanslı olmayabilir. Nitekim Manicilik biraz farklı bir geleneği denemek istedi. İçeriği daha aydınlatıcı olduğu halde, eski gelenekler nedeniyle tam başarılı olamadı. Halen Ortadoğu kökenli hareketlerin kendilerini dini kisve altında sunmaları bu tarihsel geleneksellikte bağlantılıdır.

Dolayısıyla İslamiyet ve Hıristiyanlığı yorumlarken, her ikisinin dini kisve giydirilmiş düpedüz siyasi hareket olduklarını iyi anlamak gerekir. Şüphesiz ideolojik kısmı da vardır. Bu kısa değerlendirmemizde sunduğumuz gibi, kökleri ilkçağlara, özellikle Sümer ve Mısır rahip tapınaklarınca düzenlenen mitolojik-dinsel imgelere kadar giden İbrahimî dinsel geleneğin ağırlıklı bölümü teolojiktir. Tanrı kavramı ve ritüelleleriyle ilgilidir. Mısır ve Sümer tanrılarında ve ritüellerinden (ibadetlerinden) farklı bir yorum geliştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Çok ünlü peygamberlere izafe edilen 'yorumlama katkıları' hep geliştiril-

miştir. Musa, Samuel, Davut, Süleyman, Hezekiel, İşıya ve pek çokları bu türdedir. Fakat bu kişiliklerin dönemin despotik rejimlerinden kurtulmak için büyük kurtuluşçu misyonları olduğunu biliyoruz.

Maniciliğin izinin kaybolmasının nedeni, önünde ve arkasında böylesine sağlam bir geleneği yaşamasıdır. Fakat İbrahîmî gelenek yaklaşık 1500 yıllık olmasına karşılık, İsa Mesih dönemine kadar sınırlı bir başarı sağlamıştır. Mısır ve Mezopotamya kökenli uygarlıkların hiçbirini yenememiştir. Oluşturduğu ufacak Kudüs Krallığı ise uzun ömürlü ve pek etkili olamamıştır. Çok önemli başarısı ise, hep mazlum insanların ve kurtuluş arayanların umut sesi olmasını bilmesidir. Nemrut ve firavunlardan (tüm despotik yönetimlerden) acı çeken tüm ezilenlerin, yoksulların, ideal peşinde koşmak isteyenlerin vicdanı ve çekim merkezi olmuştur.

Hız. İsa Mesih olayını bu çerçeveye oturtursak daha iyi kavrayabiliriz. Roma İmparatorluğu çoktandır Kudüs Krallığını da fethetmiştir. İşbirlikçiler (kâhin) Romalı yöneticilerle birlikte olunca, ortam yeni peygamber için uygunluk arz etmektedir. Ayrıca Roma köleciliğinin çözdüğü Ortadoğu topluluklarının bağrından oluk oluk 'işsiz köleler', proleterler yığını çıkmaktadır. Birçok tarikat ve peygamber türemiştir. İsa Mesih muhtemelen bunlardan çarmıha gerilen biridir. Aslında çokçası benzer ölümlere mahkûm edilmiştir. Mesih (kurtuluşçu) sadece sembol ismi oluyor. Genel yoksullar hareketinin ortak adı, sembol ismi oluyor. İlkel bir sosyalist hareket olarak değerlendirmek mümkündür. Kesinlikle başlangıçta yoksul ve kaçan kölelerin hareketidir. İsa denilen kişinin son hareketi, Kudüs'ü fethetme yürüyüşüdür. Yeni krallık peşindedir: Yoksulların kralı. Bir nevi Romalı Spartaküs gibidir. Ama savaşız olanıdır. Hareket 12 havarilerin ardından, özellikle ilk İncil taslakları (ideolojik materyaller) ve gruplaşmalardan sonra kitleselleşiyor.

Saint Paul ve bazı havariler çok faaldir. Roma ve Sasani İmparatorluğunu izliyorlar. İki, üç ana halk grubu olarak Grekler İç ve Batı Anadolu'da, Asuriler doğuda Sasani bölgelerinde, Ermeniler Kuzeydoğu Anadolu'da kitlesel katılım gösteriyorlar. Başta Saint Paul olmak üzere Yahudi aydınları da çok faaldir. Roma ve Sasani İmparatorluğunu sosyal temellerinden sarsıyorlar. Tam bir siyasi hareket haline geliyorlar. Bizans'ın (Kostantinopolis) Doğu Roma olarak ayrışması, akabinde Hıristiyanlığın resmi din haline gelişini izliyor. Çelişki buradadır. Roma'ya karşıtlık temelinde ortaya çıkan öğretisi, Roma'nın büyük parçasının resmi dini, ideolojisi oluyor. Bu durum hem parçalanmayı hızlandırıyor, hem de imparatorluğu dönüştürerek ömürlerini uzatıyor.

Doğu ve Batı Roma tarihleri biliniyor. Belli oluyor ki, Hıristiyan yöneticilerin önde gelenleri arasında bu süreç büyük tartışma ve ayrışmalara yol açıyor. Birçok mezhep doğuyor. Tartışma teolojik (Monofizit, Diofizit), fakat özünde tamamen siyasidir. Bir kısmı tekrar yer altına geçerken, önemli bir kısmı her iki Roma'nın en güçlü siyasi, ekonomik ortakları oluyor. İdeolojinin maskesinden siyaset ve ekonomi fıskırıyor. Hıristiyanlık din olmaktan çıkıp uygarlığa dönüşüyor. Din kisvesi altında Avrupa'nın tarihinde ilk defa tümüyle uygarlığa geçişi, Hıristiyanlığın kısaca özetlediğimiz bu teolojik ve siyasi eyleminin sonucudur.

M.S. 10. yüzyılda Kuzey ve Kuzeydoğu Avrupa'ya taşınmasıyla, Hıristiyanlık gerçekten ilk tarihsel misyonunu başarıyla tamamlıyor. Daha sonra, özellikle 'kapitalistleşme' denilen süreçle birlikte yeni bir dünya hamlesine girecektir. Anadolu ve Mezopotamya'daki Hıristiyanlık ise, yani Grek, Armenia ve Asuriya halkları da önce Bizans uygarlığı temelinde, daha sonra bağımsız kiliseler etrafında manevi yanı ağır basan bir uygarlaşma sürecine girecekler. 'Hıristiyan halklar' olmaları kaderlerini çok stratejik olarak etkileyecektir. Özellikle İslamiyet'in hedefleri haline gelmeleri çok trajik sonuçlara yol açacaktır.

İslam uygarlığının doğuş öyküsü de benzer gelenek üzerinde başlar. Mekke esas olarak Kızıldeniz-Haliç, Yemen, Habesistan-Şam ana ticaret yollarının kesişim noktasındadır. Kureyş Arap kabilesinin hiyerarşik, aristokratik yönetimi oluşmuş durumdadır. Kureyş kabilesi tamamen tüccar bir kabiledir, putperesttir. Belli bir ticari sermaye oluşmuştur. Yahudilik, Zerdüştlük ve Hıristiyanlığın yanında birçok inanç etrafta kol geziyor. Hız. İbrahim'in Hacer'den olma oğlu İsmail'in göç ettiği yerde (İbrani ana kabilesinden kopanlar), Zemzem kuyusu etrafında bir kulübe inşa ediliyor. İlk mabet budur. Fakat içine daha sonra putlar yerleştiriliyor. Hız. Muhammed döneminde üç önemli put vardır: Laat, Menaat ve Uzza. Şeytan Ayetlerinde öyküleştiriliyor: Hız. Muhammed yoksul bir Kureyşli kabilenin yoksul bir ailesinden doğuyor.

İslam geçinen ülkelerde genelde İslamiyet, özelde Hız. Muhammed'in yaşamı sosyolojik araştırmaya konu edilmekten sakınılıyor. Sanki korktukları bir şeyler varmış gibi. Din de bir düşünce ve toplumsal yaşam biçimi olarak sosyolojik incelenmeye konulmadan, gerçek bir aydınlanma gelişmez. Bu yapılmazsa, o zaman Ortadoğu, ABD ve müttefiklerinin deney tahtası olmaktan kurtulamaz. Yine Hız. Muhammed'i en iyi anlamının yolu sosyolojik araştırmadan geçer. Toplum bu tutumdan kaybetmez. Avrupa bu tutumu esas aldığı için aydınlanmayı yaşadı. Ortadoğu kendi öz aydınlanmasını gerçekleştirmediği düşünce devrimi ya-

pamaz. Hz. Muhammed'in çözümlenmesi, düşünce devriminin ilk adımlarından biri olabilir. Dönemi, kişiliği ve eylemi buna uygundur. (Abdülmenaf-Haşimi kabilesi, babası Abdullah'tır.) Kadın tüccar Hatice'nin kervanlarında pay karşılığı Şam'a sefer düzenliyor. Süryani rahiplerden etkileniyor. Yahudiler ticarete ağırlıklı rol oynuyorlar. Çelişkiler başlangıçta vardır.

Hatice ile evlilik yeni bir durum yaratıyor. Etrafta yine 'Ahir (son) Peygamber' sözü dolaşüyor. Yine taliplisi çoktur. Hatta kadın taliplisi de çıkıyor. Tahminimce, Hz. Muhammed Hatice'den çok şey öğreniyor. Çünkü zengin ve tüccar kadın olabilmesi yetkinlik ister. Onun kulağına ilk peygamber söylentisini fısıldayan kişi olması kuvvetle muhtemeldir. İki arasında birlik kesinlikle çekirdek halinde bir iktidar arayışıdır. Kureyş aristokrasisi gerici gelenekleri (putları) nedeniyle devletleşemeyecek durumdadır. Yahudiler ve Hıristiyanlar etkisizler ve kabul edilmiyorlar. Ayrıca maddi çelişki vardır. Hacer-İsmail öyküsü bir Arap öyküsüdür; ilham veriyor. Etraftaki inanç ve tarikatları tanıyor. Hiçbirinin amacını gerçekleştiremeyeceğini, yani Arabistan çerçevesinde siyasi birliği kuramayacağını fark ediyor. Hatice'nin teşvikiyle bu role aday oluyor. İdeolojik gelenek olarak İbrahim'in Arap kolu zaten yanı başındadır, gerisini kabiliyetli Süryani rahiplerinden öğrenmesi zor değildir.

Peygamber olduğuna ilişkin ilk vahiy, M.S. 610'da geliyor. Bizans-Sasani çatışmasının en kızgın bir dönemidir. Durum Arabistan yarımadası için bir şans sayılır. Önündeki iki engel Kureyş ve Yahudi kolonileridir. Peygamberlik baştan itibaren siyasi liderlik anlamına da geliyor. Başka türlü zaten mümkün değildir. Tüm mesajları devlet adamlarına özgüdür. Ortadoğu'nun yeni yükselen imparatorluk çıkışıdır. Oldukça yenilenmiş ve güncelleştirilmiş Yahudi ideolojisi Araplar önderliğinde tüm halklara açık kılınarak darlık aşıyor. Yeni yaşam tarzı ibadetlerle simgeleştiriliyor; iyi bir strateji ve taktikle dünyanın dört bir yanına yayılıyor. İslamiyet'i ilk kapsamlı enternasyonalist hareket olarak değerlendirmek de mümkündür. Özcesi ideolojisi, siyasi programı, önderliği, strateji ve taktikleriyle örnek bir uygarlıksal siyasi hareket tarihe damga vura vura ilerleyecektir.

İslam'ın adının barış anlamına gelmesi ilginçtir. Muhtemelen çok çatışmalı bir süreci öngördüğünden, barışa öncelik veriyor. Üç temel hedefe yönelmek durumundadır: Bizans ve Sasani İmparatorlukları ile Kureyş aristokrasisi. Mekke'de ilk hedefe yönelik sürgünle (Hicretle) sonuçlanıyor (M.S. 622). Medine'de ilk sosyal sözleşmeyi hazırlıyor. Yeni sözleşme çok az aşiret, kabile aristokratı dışında, kabilelerin ezici çoğunluğunun işine geliyor. Vaat edilen cennet Bizans ve Sasani mülküdür, cehennem ise eski yaşam tarzıdır. Çöldeki yaşam zaten çoğunlukla cehennemi çağırıştırır. Kureyşlilerin ilk saldırılarını püskürttükten sonra (Bedir, Uhud, Hendek) sonuç belli oluyor. İlk Arap Cumhuriyetin (demokrasi) doğması meselesidir. Tartışmalar ve toplantılar (Cami, topluluğu çağırıştırır) yoğundur. Sanılanın aksine, ilk camiler ibadet yeri değil, toplantı ve tartışma yerleridir.

Fakat iktidarı kısa bir süre kaybeden aristokrasi ve başı Muaviye, yeni manevralarla (çok ustalaşmış olması doğaldır) Hz. Muhammed'in ölümünden sonra (632) adım adım iktidarı yeniden ele geçirecektir. İnanmış ve ilkeli insan Hz. Ali'nin öldürülmesi, Muaviye ve sülalesine sultanlık (krallık) yolunu açacaktır. Peygamber sülalesi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da trajik biçimde öldürülmesiyle önemini politik olarak yitirecektir. Fakat yeni bir tüccar Arap kliği sadece yarımadada değil, tüm Bizans ve Sasani mülkünde hak iddia edecektir. Büyük fetih hareketi peş peşe zafer kazanmaktadır. Yarımadadaki Yahudi ve Hıristiyanlar ilk kaybedenler olurlar. M.S. 650'lerde Sasanilerin tümü, Bizans'ın büyük kısmı, Kuzey Afrika fethedilmiş, Konstantinopolis'in kapılarına dayanılmıştır.

Bu hızlı fethediş tarzını İskender'in Makedon kabile ruhuyla Yunan felsefesini birleştirerek gerçekleştirdiği yıldırım fetihlere ve yol açtığı maddi-manevi kültürel sonuçlarına benzetebiliriz. Arabistan kabilelerinin yiğitlikleri köklü bir mirasa dayanan yeni dini inancın ruhuyla sentezlenerek, güçlü bir fethin gücüyle İskendervari fetih savaşları başarıyor. İkinci aşama uygarlığının en önemli bir kolunu oluşturuyor. Doğunun son büyük kültürel-uygarlıksal hamlesini başarıyor.

İslam öyküsünde ilginç olan, Hıristiyanlıktaki gibi üç yüz yıl sonra değil, ilan edilişi ve yayılışıyla birlikte iktidarla iç içe olması, iktidar olarak doğmasıdır. Ezilenler, yoksullar, gerçek emek verenler hızla iktidardan dışlanacak, kabilelerin asi, taze ve aç ruhlarıyla cennetvari saray ve camiler etrafında kudretli bir devlet etrafında uygarlık inşasına geçilecektir. Küçük bir kent tüccar klanından çok kısa süre içinde (M.S. 640-650) bir imparatorluk oluşun, dini açıyla birlikte, siyasi anlamı içinde bilimsel-sosyolojik olarak çözümlenmesi son derece öğretici olacaktır.

Şahsi yorumum olarak; Arabistan içlerinde uzun süreli iktidar boşluğu, sosyal kaos (kabile çatışmaları), Bizans ve Sasani İmparatorluklarının birinci aşamanın özelliklerini taşımaları, Hz. Muhammed'in kişilik özellikleri bu hızlı iktidar öyküsünü açıklayabilir. Ortadoğu'nun geleneksel uygarlık alanlarının tümünü fethettiği gibi, Hindistan'ın yarılarına, Orta Asya'ya, Kafkasya içlerine, Güneydoğu Asya uçlarına (Endonezya, Malezya), Güneybatı ve Güneydoğu Avrupa'nın en önemli iki yarımadası İberik ve Balkanların ötesine kadar taşırılıyor.

Böylesine büyük bir askeri ve siyasi hareket olmasına rağmen, İslam gibi dini bir kelime pek açıklayıcı olmuyor. Gerçeği örtüleyici bir rol oynuyor. İslam simgesel bir isimdir. Allah ve peygamber kavramları İbranilerce çoktandır geliştirilmiştir. Medine Yahudilerinin "Dinimizi bizden çalıyor, bize karşı kullanıyorsun" eleştirisi sanırım Hz. Muhammed'i çok kızdırmıştır. Sosyolojik olarak, kral ve yardımcılarının yüceltilmesi olarak, Sümer ve Mısır mitolojisine kadar köken olarak götürülebilir. Fakat Hz. Muhammed'in Allah kavramına kazandırdığı içerik hayli farklılık kazanmıştır. Allah bir nevi evrenin enerjisi gibi bir şeydir. İleri bir mefhumdur. Fakat İslam bilginlerince bu konuda hiçbir sosyolojik yorum geliştirilmemiştir. İmanın şartları bir nevi teorik ilkelerdir. İbadetler pratikle bağlılığı canlı tutmak içindir. Büyük bir kısmı dönemin ahlaki ve hukuki ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Ticaret ve tarımda verimlilik, bunun için hukuki düzenlemeler (fıkıh) geliştirilmiştir. Birincil köleci aşamadan kalma ideolojik yaşam tarzına sert müdahale edilmiştir. Kâfirlik, imha edilmesi gereken bir 'ötekidir'. İdeolojik çoğulculuk sadece İbrahîmî gelenek için bir hak olarak tanımlanır.

İslamiyet Hıristiyanlığa göre laikliğe daha açıktır. Objektif olarak bu böyledir. Fakat eski yaşam tarzına karşı köklü savaş çok olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Halkların tarihsel kültürleri, inançlar bahane edilerek (Hıristiyanlıkla birlikte) ya yok edilmiş, ya asimile edilmiştir: Örneğin Zerdüştilik, Manilik gibi. Getirdiği yeni yaşamın feodal aristokrasiye yol açtığı açıktır. Tanrı-kral yerine Tanrı-Gölgesi Sultan ikilemi geçmiştir. Sonuçta despotik sultanlıklar kaçınılmaz olmuştur. Din olarak İslam'ın despotizmi önleme yeteneği yoktur. Hatta Hıristiyanlık için de daha fazlası söylenebilir. Monarşiye açık olması kadar, rahipliği de daha gelişkin bir iktidar ortağı kılmıştır. Her iki dinin devlet olarak uygarlığın dışındaki kesimlerinin klasik köleliğe göre hafifletilmiş (bazı yönleriyle eskisinden olumsuz) serflik, kul düzeyinde tutulmalarına özen gösterilmiştir. İki din de köleliğe tam karşıt değildir. Hem hiyerarşik, hem devlet iktidarını daha güçlü koruma özelliği taşırlar. Her iki din de kavimsel gelişmeyi teşvik edici mahiyettedir.

Zaman ve mekân itibarıyla iki (Yahudilik dahil) din, uygarlık ana nehrine ikinci aşama olarak katılmalarına rağmen, ne hâkim tekeli klikler arasındaki sorunlara, ne de uygarlığın dışlanmış olduğu demokratik toplum güçlerinin özgürlük ve adalet sorunlarına çözüm olabilmişlerdir. İkinci aşama savaş, özgürlük ve adalet sorunlarını tersine daha da ağırlaştırmıştır.

a- Tekelci iktidar odaklarına yenileri eklenmiş, buna karşılık zanaatçılık ve tarımda verimlilik niteliksel bir gelişme göstermemiştir. Artık-ürün üzerinden savaşan taraflar çoğalmıştır. Emirlikler (prensler) sultanlar (monark) kadar tekeli unsurlar haline gelmiştir. Hanedanlar çoğalmıştır. Pay isteyenler eski aşamaya nazaran çok artmıştır. Bir nevi orta sınıf gibi, yeterince pay alamayınca sürekli savaş çıkarmışlardır. Avrupa'da, Rusya'da derebey savaşları çok yoğun geçmiştir. Monarklar bürokrasiyi daha da çoğaltarak gelir sorunlarını büyütmüşlerdir.

b- Her iki dine yeni kurtuluş, özgürlük ve adalet amacıyla girenler umduklarını bulamayınca, çeşitli mezhepler halinde sürekli direniş sergilemişlerdir.

c- Manevi kültürde de gelişme yerine, 'ortaçağ karanlığı' denilen eski kültür yok edilirken yenisi de geliştirilememiş, bunun yerine bitmez tükenmez teoloji ve mezhep tartışmalarıyla zihnen dünyadan ve tarihten (tarih din öykülerine indirgenmişti) kopulmuş, irade adeta yok sayılmış, gölge insanlar haline gelmiştir. Cennet ve cehennem imgelerine esir düşmüş insanlar dünyayı umursamaz ve yaşama değmez gören bir hale düşürülmüşlerdir. Tekelci klikler kendileri için cennetvari kale ve saraylar yapmaktan geri kalmamıştır. Kent kültürü, felsefe eskisinin gerisinde kalmıştır.

d- En vahimi de, gökte tek tanrı, yerde tek sultan sloganıyla 'cihan fethi' gibi yeryüzünde tüm iktidarlarını yayma savaşı ilkçağları da geri de bırakmıştır. Tanrı adına savaş, tanrıların savaşından daha yıkıcı geçmiştir. İlk aşamanın katbekat üstünde yayılma ve sömürgeleştirmeler geliştirilmiştir. Ümmet savaşları ilkçağa göre daha sistemlilik ve süreklilik kazanmıştır. Mezhep çatışmaları içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

D- Kapitalizm Doğarken Avrupa'nın Durumu

Kölecî aşamada Roma İmparatorluğunun çöküş süreciyle derinleşen nihai krize ne Hıristiyanlık ne de İslam çözüm olabilmişlerdir. Geliştirdikleri 'feodal düzen' ya da 'ortaçağ uygarlığı' denilen sistem; Sümer ve Mısır rahip reçetelerinden pek farklı olmayan, anlaşılması güç metafizik reçetelerle gerek siyasi program, gerek eylem itibarıyla toplumu 'ortaçağ karanlığı' denen duruma sokmaktan öteye gitmemiştir. İlkçağlarda var olan birçok kültürel değer yok olmuştur. Roma'nın krizi mirasçıları tarafından daha da derinleştirilmiştir. Uygarlık alanında toplumlar 'cennet ve cehennem taifeleri' halinde sıralarını bekleyen, bu amaçla savaş safalarına rap rap adımlarıyla yürüyen imgelere dönüştürülerek, neredeyse gezegendeki canlı yaşamın dışına itilmiştir.

Ana maddeler halinde teorik olarak sunduğumuz bu tabloya göre, somut durumda neler görüyoruz?

a-Hıristiyanlığı ilk benimseyen kavimler olan Grekler, Ermeniler ve Asuriler, İslam fetihleriyle tarihsel-kültürel alanlarının büyük bir kısmını kaybetmişlerdir. Bir anlamda hem Roma'ya karşı Grek kimliğini, hem de Bizans'a ve Sasanilere karşı Ermeni ve Asuri-Süryani kimliğini kalıcılaştırıp güçlendirelim derken, İslam'ın fetih dalgası karşısında elde olanın büyük kısmını yitiren bu halklar en trajik durumlara düşmüşler, binlerce yıllık maddi ve manevi kültür alanlarını yitirmişlerdir. Kavim olarak en kazançlı çıkan ve büyük genişleme yaşayan Türkler ve Araplar olmuştur. Kürtler ve Farslar ancak varlıklarını koruyabilmişlerdir. Buna mukabil Ruslar, Hıristiyanlık sayesinde en çok kazanan kavim olmuştur. Ruslar karşısında Türkler, Tatarlar, Moğollar, hatta Çinliler kaybeden taraf olmuşlardır.

b- Avrupa kabileleri Hıristiyanlık yoluyla kazançlarını ve kazanımlarını dengelemişlerdir. Kavimsel kimliklerde ortak inanç nedeniyle kısmi gelişmeler olurken, rahip aristokrasisi ve ardından derebeyliklerin eski kültürel canlılıklarının önemli bir kısmını yitirmelerinde etkili olmuşlardır. Neolitiğin üstün yanlarına boyun eğdirilmiş, asimilasyon dayatılmıştır. Fakat ilk ulusal öğelerin bu dönemde kalıcı olarak ortaya çıktığı tarihsel bir gerçektir.

c- Afrika, Amerika ve Avustralya yerlileri ana kültürlerini koruyamamışlar, Hıristiyanlık ve kısmen Müslümanlık karşısında kimliklerini uzun süre yitirmişlerdir. Hint kültürü kaybeden tarafta olmuştur. Çin bu dinler karşısında yayılmaya cesaret edememiştir.

Ortaçağ uygarlığı, benim deyişimle ikinci uygarlık aşaması, kriz çözme yerine daha da derinleştirme sonuçlarına yol açtığından, Avrupa'nın durumu stratejik bir nitelik kazanmıştır. Avrupa uygarlık savaşını kaybettiğinde hepten kaybetmiş olacak, kazandığında ise stratejik üstünlüğü kesinleşecektir. Uygarlık savaşları şüphesiz ortaçağın iki stratejik gücü arasındaki bir savaş, Avrupa'daki ve Avrupa üzerindeki Hıristiyanlık ve Müslümanlık savaşlarıdır. Durum sanıldığından daha da karışıktır.

15. yüzyıla varıldığında, Hıristiyanlık tüm Avrupa'daki yayılmasını tamamlamıştır ve kutsal krallık ve derebeylik dönemini yaşamaktadır. Roma'nın mirasını Roma-Germen İmparatorluğu devam ettirdiği iddiasındadır. Fakat itiraz eden rakipleri vardır. Fransa Krallığı bunların başında gelmektedir. Avusturya Habsburg Hanedanlığı yeni bir güç olarak yükselmekte ve benzer ideadadır. Rus Çarlığı kendini çoktandır üçüncü Roma (İstanbul'un düşünden sonra) ilan etmiştir. Polonya Krallığı en yeni Hıristiyanlaşmış kültür olarak kutsallığı kimseye kaybettirmek istemeyecek kadar en öndedir. İngiltere ve Fransa yüzyıl savaşındadır. İspanya ve Balkan Hıristiyanları savunma durumundadır. İtalyan kentleri kapitalistleşmekte, diğer yandan Rönesans'a önderlik etmektedir. Roma gibi bir şehrin yükselerek birliğini sağlayıp Avrupa için de bir örnek oluşturmaları beklenmemektedir. Gırtlaklarına kadar ticari rekabete girişmişlerdir. Aralarındaki çekişme şiddetlidir. Tek katkıları, son iki yüzyıl içinde Avrupa'ya kentleşmede öncülük etmek ve ticaret kapitalizmini Avrupa'ya yayarak stratejik bir imkân hazırlamak konumundadır. Büyük olasılıkla bu stratejik imkân Avrupa'nın en önemli şansı olacaktır. 16. yüzyıl bunu doğrulayacaktır. Haçlı Savaşları umulduğu gibi sonuçlanmamıştır. Avrupa'nın ne olacağı belirsizdir.

Tam bu sırada Müslüman Araplar hala İberik-İspanya üzerinden stratejik bir tehdit olmaya devam etmektedir. Fransa'ya bir defa girmişler, zorbela çıkarılmışlardır. O cepheyi kaybetmeleri halinde, Hıristiyan Avrupa bir nevi sömürgeleşip yok olacaktır. Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorları yıldırım hızıyla Avusturya-Macaristan'a ulaşmışlar, Polonya'ya dayanmışlardır. Eğer durdurulmazlarsa, Roma gibi Avrupa'nın siyasi ve kültürel varlığı da sona erebilecektir. Osmanlı Türkleri ve İspanya-Endülüs Arapları da biliyorlar ki, Avrupa karşısında nihai zaferi kazanmasalar, kesinlikle peş peşe kayıp sürecine gireceklerdir. Kuzey Karadeniz üzerinden Moğolların devamı olarak Altınordu Devleti her an Avrupa'ya da saldırabilir.

Avrupa'nın derinden gelen birkaç özelliği daha vardır. Kabile demokrasilerinin gelenekleri halen tazedir. Halklar uygar kölecî sistemi pek derinliğine yaşamamışlardır. Hıristiyanlığı algılayışları son derece yü-

zeyseldir. Zihinleri tam anlamıyla fethedilmemiştir. Özellikle kuzey hattı böyledir. Doğal yaşamla ilişkileri güçlüdür. Kentleşmenin en hızlı ve taze dönemini yaşamaktadırlar. Kentler krallık ve imparatorlukları pek tanımadığından, demokratik yanları ağır basmaktadır. Hepsinde yarı-demokratik yönetimler vardır ve bu yönetimler arasında konfederasyonlar kurulmaktadır. Başka ve iradeleri dışında egemenlikleri kolay kolay tanımamaktadırlar. Kurulan tüm krallık ve derebeylikler tazedir. Avrupa'yı temsil yetenekleri ve tecrübeleri kıttır. Haçlı Seferlerinde çoğu pul pul dökülmüştür.

Buna mukabil İslam uygarlığı tecrübelidir. Arkasında eski uygarlık dünyası vardır. İktidar sorunlarını daha iyi bilmektedir. Kendilerine inançları yüksektir. Nihai din ve peygamberi kendileri temsil ettiklerinden daha fazla dogmatiktirler. İlk Haçlı Seferlerini kaybetmedikleri gibi, ticaret yolları halen denetimindedir. Ticarete halen üstündürler.

Bu gerçeklikler ortamından bakıldığında, Avrupa'nın uygarlık krizini en derinden yaşadığı rahatlıkla görülecektir. İslam'ın, dolayısıyla Türkler ve Arapların tehlikesi her geçen gün büyüyor. Konstantinopolis kaybedilmiş, Fatih Sultan Mehmet İtalya'nın güneyine, Otranto'ya asker çıkarmıştır. İslam bizzatihi din olarak ve sürüklediği kavimler olarak Avrupa için tam bir kâbustur. Hıristiyanlık bu kâbusla baş edecek bir uygarlık biçimi değildir. Zaten sürekli kaybetmektedir. Tek savaşa hattı olarak Viyana kalmıştır. O da düşse, İslam'ı ve Türkleri durdurmaları çok zordur.

Bu durumda İtalyan kentlerinin olağanüstü ticaret kapitalizmine sarılmaları ve Rönesans'ı ortaya koymaları daha çok anlam taşımaktadır. İki hareket de Avrupa için aynı zamanda varlık yokluk sorunudur. İtalya yarımadasında yaşananlar bu açıdan kader belirleyicidir.

İnsanlığı Roma'nın çöküş karanlığından çıkarıp kurtuluşa ve aydınlığa kavuşturma ideasıyla ortaya çıkan iki kriz çözümleyici güç, Hıristiyanlık ve İslam, gerek kendi içlerinde gerek birbirleri karşısında krizi daha da derinleştirip, yeniden kurtuluş ve aydınlık sorunlarına yol açmışlardır. Avrupa ikinci uygarlık aşamasının iki temsil gücünün geliştirip kendi kucağında kilitlediği krizi ya çözecek ya da Roma gibi daha da derinliğine batacaktır.

Tam da bu noktada 16. yüzyılda doğuşunu sorguladığımız 'kapitalizm' acaba çözüm çaresi olabilir mi sorusu olanca ağırlığıyla gündeme gelmektedir. Kapitalizmin doğuş özellikleri geç ortaçağın (M.S. 14. ve 15. yüzyıl) İslamiyet ve Hıristiyanlıktan kaynaklanan krizlerine belki bir çözüm şansını vermektedir. Gerçekten Hollanda ve İngiltere'nin 16. yüzyıl deneyimi çözüm şansına ışık tutmaktadır. Ama bu özellikleri yakından irdelediğimizde, bu sefer uygarlığın üçüncü aşamasının krizinin ilk iki aşamasındaki krizden daha çok derinleştirilip tüm dünyaya yayılması riskinin hiç de az olmadığını ortaya koymaya çalıştık. Kapitalizmin kendisinin savaş, siyaset ve ekonomik tekel olarak varlık bulması, tüm uygarlık tarihinin temel kriz etkenidir. Hem kriz ürünüdür, hem krizin üretenidir. Krizleri mekâna ve zamana yayabilir. Ama bu çözüm olamaz. 16. yüzyıldan 21. yüzyıla girişimize kadar olup bitenler ne demek istediğimi fazlasıyla doğruluyor.

Bundan sonraki iki ana başlık Ulus-Devlet ve Endüstriyalizm olacaktır. Kapitalizmin tarihte ilk defa toplumsal sorunların temel çözüm ayakları olarak devreye soktuğu bu araçları sorgulayıp, sonuç bölümünde bizzat kriz rejimi, kriz uygarlığı olarak kapitalizm hakkında tartışma ve yargılarımı sonuçlandırmaya çalışacağım.

4- MODERN LEVIATHAN: ULUS-DEVLET

-Tanrının Yeryüzüne İnmiş Hali-

Kapitalist moderniteyi kavramlaştırmak için ekonomiyle işe başlamak hem yetersiz, hem de yöntem açısından saptırıcı, ilişkiyi ve özü kavramaktan uzaklaştırıcı, bulanıklaştırıcı sonuçlara, yargılara yol açar. Kapitalizme ilişkin şimdiye kadar yapmaya çalıştığımız tanımlama ve çözümlenmeler, ekonomik sahada ancak dıştan dayatmacı, tekelci bir güç olabileceğini kanıtlamıştı. Demek ki, öz olarak kapitalizmi başka yerde aramak, yöntem olarak da daha isabetli bulgulara yol açabilir. Onu asıl gizlenmeye, sıkı perdelenmeye çalıştığı yerde, devlet sahasında aramayı sürdüreceğiz.

Kapitalizmi ekonomik sahada arayan K. Marks'ın bunun için yaptığı tüm metodik, felsefi, tarihsel ve sosyolojik hazırlıklar, kapitalizmin, sonucunu olumlu olarak tespit ettiği yoğun bir kriz sistemiyle kendini karakterize eden tekelci yapısına işaret ediyordu. Ekonomiye hükmetmek, ekonomik olmak anlamına gelmez. Ekonomiye yapı dayatmak da ekonomi değildir. Pazarda fiyatlarla oynayarak, bunun için para aracını çeşitlendirip kâr-sermaye yığmakta kullanmak, sosyolojik olarak siyasal iktidar olmadan mümkün değildir.

Siyasal iktidarı ve onun zor karakterini tüm sonuçlarıyla çözümlenmeden, soyut ekonomi-politik analizlerle kapitali kavramlaştırmak, sürekli bilince taşımak, bilerek veya iyi niyetle yöntem hatasına düşmek ve kapitalist paradigmaya kurban gitmektir.

K. Marks'ı kapsamlı analizlere gitmeden, ucuz ve yüzeysel tezlerle eleştirmenin sakıncalarını biliyorum. Özellikle Marksist geçinenlerin dogmatik-pozitif yaklaşımları tarikat müritliğini aşmadığından, bıktırıcı, tekrarlayan ideaları tartışmaları geliştirmez. Fakat 'Kapitali'n yeni bir totem hizmeti gördüğü, işçilerin pek işine yaramadığı, yüz elli yıllık teorik-pratik deneyimle yüzlerce kez doğrulanmıştır. Ben bunun temel nedenini kapitalizmi ekonomi olmadığı başka yerde arama, ekonomi olmayana temel ekonomik konular olarak yaklaşım gösterme hatasına bağlıyorum. Tekelci devlet politikalarını, tüm ekonomi dışı özelliklerine rağmen, ekonominin baş köşesine oturtmayı muazzam zihin bulandırıcı, kapitalizmi örtücü ve politik-ideolojik olarak da feci trajik sonuçlar getiren 'aydınlanmacı' bir sapma olarak değerlendiriyorum.

Hegel ve Marks uzmanı değilim. Pek okumadım da. Haklarında ana fikir dışında bilgili değilim. Bunun pek gerekli olduğu kanısında da değilim. Fakat önemsiyorum ve yorum hakkının bir özgürlük görevi olduğuna kaniyim. Belki de kapitalist modernite toplumunu en çok etkilemiş olmalarından ötürü, özgürlük ve eşitlik göreviyle bağlantılandırıyorum. Marks ve Engels, bilimsel sosyalizmin kaynaklarından birini Alman Felsefesi olarak belirlerken, herhalde en çok etkilendikleri Hegel'i göz önünde bulunduruyorlardı. Eleştirilerinden bunu çıkarsamak mümkündür.

İdeolojik olarak Hegel, metafiziğin zirvesi ve diyalektiğin en büyük çağdaş temsilcisidir. Gerçek bir Alman filozofudur. Bununla kastettiğim, Alman milliyetçiliğinin fikir babalığıdır. Marks'la Engels, Alman kapitalizminin geri seviyesinin Alman burjuvazisini, burjuvazinin de Alman felsefesindeki konumunu irdelemeye çalışırken iyi yoldalar. Başlangıçta Hegel'in Hukuk Felsefesini Eleştiri'leri de bu tutumlarını yansıtır. Bunun akabinde Komünistler Ligi ve Komünist Manifesto çalışmaları pratik olarak da konularını sağlamlaştırır. 1848 Devrimlerinden umduklarını bulamamaları, kanaatimce köklü kırılmalarından birine yol açar ve ekonomizme sapmanın ilk belirtileri bu dönemden sonradır. Ekonomiye başat yer vermelerini tartışmıyorum. Ekonomiyi araştırmanın da gerekli olmadığını söylemiyorum. 'Kapital' araştırmasını da yanlış olduğu için eleştirmiyorum. Eleştirdiğim temel nokta, tam da Hegel'i eleştirdikleri noktadır. O da neden devlete ve hukuka öncelik tanıdığıdır. Hegel bence en gerekli noktadan düşüncesini geliştiriyor. Başlanması gereken yerden başlıyor. Tarihi hata yapan Marks'la Engels'in kendileridir; yani ekonomizm sapmasıdır. Bu sapma sanıldığından çok daha fazla yüz elli yıllık sosyalizmin, yani eşitlik ve özgürlük, dolayısıyla demokratik toplum mücadelesinin beklenen başarıyı gösterememesinin temel nedenidir.

Hegel'in doğruluğunu söylerken, bunu onun teorik-eylem hattını benimsediğim anlamında söylemiyorum. Doğruluğu işe nereden başlanması gerektiğine ilişkindir. Yanlış anlaşılması için tekrarlıyorum.

Sorun Avrupa'da geneldir. Devletleşen Avrupa'nın iktidarlaşma sorunlarıyla ilgilidir. Modern Leviathan nasıl şekillenecek? Hobbes ve Grotius'un belirledikleri, devletin mutlak gerekliliği ve merkezîyetçiliğidir. Yaptıkları, mutlakîyetçiliğin teorisyenliğidir. Feodal çağdan kapitalist çağa geçişteki devlet modeli olarak modern mutlakîyetçiliği temel çıkış, çözüm aracı olarak görüyorlar. Fakat bu çözüm aracı krizi tam çözümüyor. Devlet sorunu olanca ağırlığıyla sürüyor. Kapitalizmin Hollanda ve İngiltere'de başat rol oynaması, bu ülkelerin hegemonyacılığı geliştirmeleri Fransa ve Almanya'yı sarsıyor, etkiliyor. Fransa hegemonya uğruna mücadeleyi peş peşe kaybetmiştir. Almanya henüz 'ulusal birlik' denilen davayı kazanmamıştır. Zaten Avrupa'nın 'ikbal' bekleyen diğer tüm iktidar adayları devletçilik sorunlarıyla haşır neşirdirler. Krallık ve mutlakîyet bu sorunları tam çözemiyor. Fransız örneği ortadadır. Güneş Kral, Muhteşem 14. Louis mutlakîyetçiliği Hollanda-İngiltere ittifakı karşısında başarılı olamamakta, içte devletin sorunları sürekli büyümektedir. Diğerleri ne yapabilirler ki? Hollanda-İngiltere devlet modelinin peşine takılmaya ise, maddi ve manevi kültürel durumları ve çıkar çelişkileri elvermemektedir.

Fransız Devrimi denilen olay bu ortam ve sorunlar karşısında patlak vermiş, ortaya çıkan sonuç devlet sorununa ilaveten bir de devrim sorunlarını eklemesi olmuştur. Lenin boşuna 'Devlet ve Devrim' demiyor. İktidar sorunu tam bir kriz halindedir. Feodal krize çözüm amacıyla gelişen kapitalistik hegemonya, krizi daha da derinleştirip genellemiştir. Mutlakîyet çöküyor, cumhuriyet ilan ediliyor, müthiş bir terör dönemi başlıyor ve ardı sıra çılgın bir imparator taslağı ve imparatorluğu sanki gökten yere inmiş gibi tüm Avrupa'yı sarsıyor. Fransızlar ortalığı beklenmedik biçimde laf ve eyleme, daha kibarcası teori ve savaşa boğuyorlar. Giyotin de neyin nesi oluyor?

Hegel'in yaptığı yorum şahanedir. Napolyon'un şahsında devlete ilişkin şu belirlemeyi yapıyor: "Tanrının yeryüzüne inmiş hali". Napolyon için de "Yeryüzünde yürüyen tanrı" diyor. Bu hayatımda en büyülediğim, yararlandığım bir izah tarzıdır. Hem eski devleti, hem yeni devleti bundan daha mükemmel izah edecek cümle bulmak zordur. Bir cümleyle binlerce kutsal ve laik kitabın anlatmak istediğini söylemeyi akıl etmiştir. Gerçekten felsefe yapmıştır. Şunu söylemem mümkündür: İngilizler ekonomik işi, Fransızlar toplum işini, Almanlar ise felsefe işini iyi yaparlar. Ama bunlardan sentez yapmanın çok sakıncalı olabileceğini de belirtiyorum.

Napolyon, etrafındaki Avrupa mutlakıyetçiliğini dağıtmak için, sanıyorum, 1802'de 'ulus-devlet' diyebileceğimiz modeli dillendirir. Fransızların topyekûn olarak devletleşmesini, ayağa kalkarak Avrupa'yı dize getirmesini istiyor. Başarıyor da. Napolyon feodal uygarlıkçı değildir. Zaten onu devrim temelinde tufan içinde boğmak istiyor. Roma imparatorlarına, Sezar ve İskender'e özeniyor. Ama dönem buna elvermiyor. Öylesi bir imparator olmanın maddi ve manevi kültürel ortamı yoktur. İngiltere ise karşısında daha sinsi, ince ve de 'ekonomi-politiğe' uygun hegemonyacılık sanatını ustaca icra ediyor. Napolyon çıldırarak gibidir. Elbe Adasına sürgünden hiç ders çıkarmamıştır. Çıkarsa da, daha doludizgin bir Napolyon'dur. Müthiş savaşır, fakat Waterloo'da yenik düşmüştür ve çok perişandır. Atlas Okyanusunun ortasındaki Saint Hellen Adasında beş yıllık sürgünden sonra (1821) öldüğünde son sözleri "Fransa! Ordular, Josefine!"dir. Bunlar bir ulus-devlet eylemcisini mükemmelen özetleyen sözlerdir.

Teorisine Almanlar, onun adına da Hegel girer. Muazzam bir ideolojik külliyat oluşuyor. Boşuna Alman ideolojisi dememişler. Pratikte Prusya devleti adım adım inşa edilir. Yükseliştir. İngiltere; Fransa ve Avusturya devletlerini (başta imparatorluklarını) geriletmek için Prusya'yı destekler. 1870'deki Sedan zaferi ve Alman birliğinin kuruluşuyla Prusya, İngiltere'nin karşısına ikinci hegemonik güç olarak çıkar. Dünyanın adaletsiz pay edilişinden rahatsızdır. Payını ister. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla o da Fransa gibi yenilmiş olarak hegemonik ideasını kaybeder.

Fransız Devriminden 1945'e kadar kapitalizmin krizinin (devrevi değil, sürekli) ne kadar derin olduğu kanıtlanmıştır. İkinci Dünya Savaşındaki Alman Führer'i (Lideri) Hitler'dir. Gamalı haçla temsil edilir. Faşizmin birçok tahlili yapılmıştır. Başta Marksistlerce; liberaller, muhafazakârlar ve anarşistlerce yapılanlar da dahil, hepsi fena yanılıcıdır. Hiçbiri olup biteni dürüstçe ve doyurucu olarak açıklamak gücünde veya niyetinde değildir. Soykırım kurbanı Yahudilerin müthiş entelektüelleri de bu yanılmada başta gelirler. Çünkü Hitler hepsinin ortak entelektüel pisliği, siyasi pratiklerinin ortak 'kusmuğudur.' "Kargaya yavrusu Zümrüdü Anka kuşu gibi gelir" derler. Hiçbiri ideolojik ve eylemsel olarak "Pislik kustum" der mi?

Yahudi kökenli olan Alman filozofu Adorno'nun, aynen olmasa da, özcesi şu anlama gelen bir yargısını çok anlamlı buluyorum. Birinci yargısını vermiştim. Kapitalist moderniteye ilişkin, derin anlamlı söz olarak, "Yanlış hayat, doğru yaşanmaz" demişti. İkincisi; soykırım kamplarını kast ederek, anlamlarını çözerek şunu söylüyordu: "Tüm tanrısallıklar adına, kutsallıklar adına insanoğlunun söz söyleme hakkı bitmiştir." Yanılabilirim, ama özünü böyle yorumladım. Soykırımların izahı olamaz demektir. Uygarlığımızın maskesi düşmüştür. Söz hakkı kalmamıştır. Frankfurt Felsefe Okulu gerçeğin izi üzerindedir. Ama suça bulaşmış olmanın ezikliği, itirafları onları derinden üzmüş, küskün kılmıştır. Benjamin ve Adorno'da Yahudi ideolojisinin bundaki payının kavranması ve itirafı (küskünlük, melankoli) önemlidir. Avrupa Birliği (AB) mevcut haliyle bu pisliğin üstünü örtme hareketidir. Altını temizlediğini sanmıyorum. Krizin derinliği devam ediyor.

Üçüncü büyük küreselleşme (finans çağı küreselciliği) hamlesi, krizi zamana ve mekâna derinliğine yararak kontrol etme pratiğidir. 1989'da resmen de dağılmasıyla Sovyet sisteminin hem ulus-devlet niteliği, hem de daimi krizdeki rolleri itiraf edilmiştir. 1945 sonrasının yeni hegemon gücü ABD, soğuk savaşın galip gücü olarak, sistemin uzun süreli ana kriz bölgesi olan Ortadoğu'yu stratejik savaş bölgesi ilan etmiştir. Ortadoğu'da ulus-devletin 16. Louis'i olarak Irak Devlet Başkanı Saddam'ın idamı sembolik olarak neyi ifade ediyor? Bu kapsamlı bir tartışmayı gerektiriyor.

A- Ulus Gelişmesi, Ulus Olgusu

Toplumların ilkel komünal, devlet-toplum ve demokratik toplum olarak kendi içindeki bölünmesi sınıflaşma ve yönetim sorunlarıyla bağlantılıdır. Ulus gerçekliği temelinde bölünmeler ise daha çok dil, kültür, hukuk ve siyasal gelişmelerle belirlenir. Tek bir ulus tipinden değil, çok farklı ulus biçimlerinden bahsetmek daha anlamlıdır. Aynı temelde değil, çok farklı temellerde inşa edilmiş uluslardan bahsetmek mümkündür.

Ulus kategorisini anlamlandırırken, genel bir toplumsal olguyu sürekli göz önünde bulundurmak öğretici olacaktır. Başta klanlar olmak üzere, tüm toplulukların bir kendilik sorunları vardır. Ben nasıl bir toplum veya topluluğum? Bu bir nevi kimlik sorgulamasıdır. Nasıl ki her insanın bir adı ve kimliği varsa, her topluluk için de ad ve kimlik gereğinden bahsetmek gereklilikten öteye zorunluluktur. Ortada göze batarcasına farklı niteliklerden oluşan birçok toplumsal olgu varsa, bunların kimlik ve ifadeleri de doğaldır. Aksi halde bir ailedeki fertlerin birbirlerinin adını ve kimliğini belirtmeden ilişki kurmaları anlamına gelir ki, klan toplumunda bile bunun mümkün olması düşünülemez. Biri en basitinden ‘gel!’ derken bile, bunun adsız mümkün olmaması gibi. Kaldı ki, toplumların kendilerine özgü binlerce farklılık arz eden özelliklerini adlandırmadan, sıfat takmadan anlamlandırmak, iletişim kurmak, bilim yapmak, toplumsal eyleme geçmek, gelişmekten bahsetmek abestir. Bu durumda dilsiz bir toplum akla gelir ki, bu hayvanlarda bile mümkün olmaz. Onların bile işaret dilleri vardır. Çok dillilik, kültürlülük, siyasetlilik, hukukluk mümkündür. Fakat tüm bu ilişkiler ağında ad ve kimlik yine şarttır. İki dilli, kültürlü, siyasetli, hukuklu ulus olabilir; fakat bu ad ve kimlik gereğini ortadan kaldırmaz. Çok kimliklilik ve farklılıkların bir arada yaşamasının yöntemlerinin doğru seçimini gerektirir. Zaten toplumlar başka türlü oluşmaz ve yönetilmez.

Dolayısıyla bir klanın kendi aidiyetini toteminde dile getirmesi bu gerçeğin ne kadar eskiye dayandığını kanıtlamaktadır. Totem en basitiyle klanın kendi kimliği demektir. Halen bazı klan ve kabilelerde bu ilişkiyi gözlemek mümkündür.

Sümer toplumu kendini tapınak kimliğinde ifade etmekle adlandırma ve inanç arasındaki bağı yansıtmaktadır. Tapınak bir imgesel ilişkiler ağıdır. Toplumun kendini anlamlandırması daha analitik bir düzey kazanmıştır. Tapınaktaki toplam ilişkilere bakmak, yani kimliğe bakmak, o toplumu önemli ölçüde tanımak anlamına geliyor. Günümüzdeki gibi çok soyut, simgesel bir ad ve soyad da çok daha kapsamlıdır ve toplumun varlığını büyük oranda yansıtmaktadır. Kent tapınağı, kent tanrı ve tanrıçası, toplumun hangi kavramlara, güce sahip olduğuna dair ipuçları da veriyor. Halen kutsal mekânlara değer verilmesi, taşıdıkları kimlik-sel değerlerden ötürüdür. Böylelikle kendilerini bulmuş oluyorlar. Öz bilinç dediğimiz olay budur. Kimlik bilinçlilik olayıdır. Kendi öz varlığı hakkında en etkin bilinç kavramı olayıdır.

Tek tanrılı dinlerde toplumun kimliği, dinin ve tanrının kendisidir. Dinden ayrı toplum, toplumdan ayrı din imgesi tasavvur edilemez. Bu ilişkinin sonucu olarak din ve tanrısı, toplumun kendi öz varlığı hakkındaki bilinçlenme olayı olarak da tanımlanabilir. İslam toplumlarını tanımak, büyük ölçüde özümstedikleri dinsel bilinç kapsamındadır. Diğer aidiyetler de vardır. Örneğin cinsel kimlik, siyasal kimlik, kabilesel kimlik, sınıfsal kimlik, entelektüel kimlik gibi. Ama tüm bunlar genel kimlik olarak din kimliğinin damgasını taşır.

Atina ve Roma kendi başına kimliktir. Antikçağdan bahsediyorum. Atina ve Roma vatandaşlığı en seçkin kimliktir. Herkese kolay verilmez. Kentin ne kadar kişilik sahibi ve onurlu olduğunu gösterir. Grek ve İtali kimliği henüz çok siliktir.

Ortaçağda kavimsellik gelişmektedir. Dinler bu konuda önemli işlev görmektedir. Örneğin İslam aynı zamanda Araplık bilinci ve yüceliğidir. Musevilik Yahudilikle özdeştir. Hıristiyanlık erken dönemde Hıristiyanlaşan Ermeni, Süryani ve Grekler için çok önemli bir kavimsel kimliği de ifade ediyor. Karşılıklı birbirlerini besliyorlar. Tek tanrılı dinlerin en önemli bir işlevi de kabile ve aşiret kimliğini aşmadır. Ulus bilinci, kimliği kadar olmasa da, kavimsel bilinç büyük oranda ortaçağda Ortadoğu’da tek tanrılı dinlerin etkili oldukları sosyolojik bir oluşumdur. Dinler için kavimsellikte bağlantılandırıldığında, proto (ön) milliyetçilik demek mümkündür. Türklerde din çok önemli bir kimlik aracıdır. İslam olmasaydı, Ortadoğu’da Türk ve Arap kavimliği büyük ihtimalle daha sönük olurdu. Örneğin Musevi Hazar Türklüğüyle Hıristiyan Arapların durumunda bu gerçeği gözlemek mümkündür. Her halk, kavim için din ilişkisi farklı roller oynamıştır.

Avrupa ortaçağında Hıristiyanlık yayılması büyük oranda kavimsel gelişmeyle iç içe olmuştur. Daha önceki kabile topluluklarında ortak kavim bilinci tıpkı Arap ve Türk kabilelerinde gözlemlendiği gibi çok zayıftı. Hıristiyanlık modernite öncesi kavimsel bilincin objektif bir etkeni rolünde olmuştur. Yani gittiği topluluğa “Siz Fransız veya Almansınız” dememiştir. Ama tüm Alman ve Fransız kabilelerine aynı din bilincini vermesi, ortak kimlik anlamında kavimsel gelişme için dev bir adım olmuştur. İkinci adım krallıklar biçimindeki siyasi gelişmedir. Kabilelerde ortak dinlerinden ayrı olarak ortak bir krallıklarının oluşması da ulus olmaya doğru son büyük bir adım olmuştur. Fransa için bu durum tipiktir.

Pazarın gelişmesiyle artan sosyal ilişkisellik artık ulusun doğuşundan bahsedebiliriz. Avrupa’da başlangıç uluslarının doğuşu bu modele göre olmuştur. Şu halde ulus; kabile bilinci + din bilinci + ortak siyasi otorite + pazar etrafında gelişen sosyal bir olgu veya ilişkiler toplamıdır. Buna ulus toplumu demek daha

anlamli kılabilir. Uluslaşmak devletleşmekle aynı şey değildir. Örneğin Fransız Krallığı yıkılsa da, Fransız ulusu olarak kalmak devam eder. Ulusu dil ve kültür birimleri olarak genel bir tarife bağlamak öğretici olabilir. Ama yalnız dil ve kültür ulusu belirler demek çok dar ve eksik bir yaklaşımdır. Ulusu, ulus olmayı sağlayan çok kaynak vardır. Siyaset, hukuk, devrim, sanatlar, özellikle edebiyat, müzik, ekonomik pazar hepsi uluslaşmada rol oynar. Ulusların ekonomik ve siyasi sistemlerle direkt ilişkisi yoktur. Karşılıklı etkileyici olabilirler.

Ulus son derece müphem bir konudur. Hakkında çok duyarlı ve dengeli olmak büyük önem taşır.

Günümüz toplumları büyük ölçüde uluslaşmış toplumlardır. Uluslaşmamış marjinal gruplar olsa da, ezici çoğunluk ulus toplumdur. Ulusu olmayan birey yok gibidir. Uluslu olmak doğal bir toplum hali olarak düşünülmelidir. Uygarlıklar tarihi boyunca ulus ancak kriz olarak kapitalist sistemde büyük önem kazanmıştır. Daha doğrusu, ulus adına girilen korkunç spekülasyonlar büyük felaketleri hazırlamıştır.

Uluslu oluşturan etkenlere aşırı vurgu felaketlerin başlangıcı olmuştur. Örneklersek, ulus-siyaset bağı milliyetçi ideolojinin oluşumunda baş etkindir. Ulusal siyasetin son durağı faşizm iktidarı olacaktır. Ekonominin, dinin, edebiyatın körüklediği ulusçuluk aynı kapağı çıkar. Kapitalist tekel, krizleri çözme adına, en kolay yol olarak ulusu oluşturan etkenlerin hepsini; siyaset, ekonomi, din, hukuk, sanat, spor, diplomasi, yurtseverlik olarak ne varsa tümünü aşırı uluslaştırarak sistematik bir bütünlüğe kavuşturmuş; böylelikle iktidarlaşmamış tek bir toplum ögesi bırakmayarak, en güçlüsü olacağını (her ulus açısından) hesaplamıştır. Bunun sonuçları korkunç olmuştur. Avrupa'yı kan deryasına çevirerek ve dünya çapında savaflara yol açarak, tarihte misli görülmemiş sonuçlara yol açmıştır. Bu eylem uluslaşma değildir; uluslaşmanın dinselleştirilmesidir. Bu da milliyetçilik dinidir. Sosyolojik anlamıyla milliyetçilik dindir. Bu konuyu ilgili başlıkta ele alacağım.

Dinler bile kavmiyetçiliğin tehlikesini bildiklerinden, oldukça tutarlı ve enternasyonalist (ümmeççi) tutum takınmışlardır. Uygarlık tarihi bu konuda en kirli dönemini kapitalizmde yaşamıştır.

Uluslar için en verimli model demokratik ulustur. Demokratik toplumun ulus konusunda en çözümleyici, geliştirici toplum tipi olduğunu önemle anlamak gerekir. Uluslar en iyi demokratik toplum sisteminde oluşup gelişebilirler. Kavga, savaş aracı değil, kültürel zenginlik içinde dayanışmalı, hatta ulusların ulusu olma (üst ulus) gibi tarihi bir evreyi de mümkün kılabilirler. Ulusların kendi başına kavga etkeni değil, dayanışma ve kültürel zenginlik içinde barış, kardeşlik etkeni olabilmeleri demokratik sistemle mümkündür. Konuyu öneminden ötürü yeri geldikçe kapsamlı tartışmayı umuyorum.

Uluslu inkâr etmemek, kendini oluşturan faktörleri aşırı ulusallaştırmamak, ulusu faktörlerine indirgememek, özellikle siyasallaştırıp aşırı milliyetçi iktidar oluşumlarına araç yapmamak, buna karşılık demokratik ulus bilinç ve uygulanmasını geliştirmek ulus sorunlarından kurtulmanın çözümleyici yoludur.

B- Devleti Tanımlamak

Devlet tarihte ve günümüzde en çok kullanılan kavramdır. Fakat en az tanınan ve tanımlanan kavramdır da. Büyük karanlıklar içinde kalmış bir kavramdır. Devletin ne olduğu konusunda korkunç bir cehalet söz konusudur. Tarihi olduğu kadar günümüzü çözmek ve krizli toplum halini aşmak için devleti doğru tanımlamak, yorumlamak halen en temel mesele hüviyetini korumaktadır. En vahimi, kendini devlette sananların bindikleri aracın ne türde olduğunu bilememeleri kadar, devletin dışında kalmış olanların (kalmışlarsa tabii) da devleti yanlış tanımları (özellikle reel-sosyalizm faciası) tam bir körler ve sağırlar diyaloguna, Babil Kulesinin yetmiş iki dil konuşan toplulukların üzerine düşmesinden sonra oluşan karmaşa haline benzemektedir. Devlet çoğunlukça sorunların çözüm alanı olarak düşünülür. Devlette olmak bütün sorunlardan kurtulmakla özdeş sayılır. Bir adım ötesi, devletin tanrı-devlet olarak düşünülmesi halidir.

Derinliğine sosyolojik kavrayış, uygarlık tarihi boyunca geliştirilen tanrısallıkla devletleşmenin iç içe geçtiğini göstermektedir. Devletleşmedeki rahip katkısı, devlet-tanrı iç içeliğinin gelişmesinin temel nedenidir. Rahipler devleti inşa ederken, özellikle Sümer tapınak kimliğinde ideolojik öge olarak yer bulan tanrılar panteonunun siyasi yöneticinin ideolojik maskesi olarak kullanıldığı kesindir. Rahip-kralın bir adım ötesi tanrı-kraldır. Roma İmparatorluğuna kadar Sümer tapınak kökenli bu tanrı-kral veya imparator kavramı kullanılmıştır. İbrahimî dinler bu kavramı tanrı-peygamber veya tanrı-elçi platformuna çekerek biraz insani fiğür katmak istemişlerdir. Başarılı da olmuşlardır.

Çok ilginç bir durum, Yunan mitolojisindeki (Sümerlerden alınan üçüncü versiyon) tanrısallık ve insanlık ayrımıdır. Hesiodos'un bilinç düzeyiyle orantılı geliştirdiği panteon, insanla bağlantılanmayı yasaklar

gibidir; ayıp sayılır. Israrla tanrı-tanrıçalar ilişkisi bir kast gibi tutulur. Tanrı-kral imgesinin silik bir hali olan Hintlilerdeki Brahmanlar kastı çok daha katıdır. Tanrının insanlaşmasını, ilişkilmesini kolay kabul etmiyorlar. Bilim diline çevirsek, devletin bir insani inşa olduğunu ideoloji düzeyinde (mitoloji ve dinlerde bariz, felsefede kısmen) asla kabul etmeye yanaşmıyorlar. Devletin kat kat perdeli olmasını ve tanrısal kalmasını büyük bir inanç katılığı içinde muhafaza etmeye çalışıyorlar. Devlet yücedir, kutsaldır, temel kurtuluş aracıdır vb. kavramsallaştırmalar kökenini gerçekten ilk devlet inşacıları olan Sümerli rahiplerden alır. Daha önce kapsamlıca çözümlenmeye çalıştığım tapınağın döl yatağında inşa edilmiştir.

Hegel'in Napolyon'la başlattığı ulus-devleti 'tanrının yeryüzüne inmesi' biçiminde değerlendirmesi, yine Napolyon'un şahsında 'tanrının yürüyüşü' olarak sembolize etmesi ideası yukarıdaki açıklama ışığında son derece öğreticidir. Ulus-devlet, tanrı-devletin en son biçimidir. Aynı zamanda devletin en tehlikeli biçimidir.

Sosyolojik bilimsel yorum ise, bu ilişki yumağını (devleti) yeni yeni tanımlamaya çalışmaktadır. Uzun süredir üzerinde yoğunlaştığım bu konuyu tartışmayla paylaşmayı en temel görev bilmekteyim. Ufuk açıcı nitelikte olacağını umuyorum. Devleti iktidar bağlamında tanımlamak iyi bir başlangıç olabilir. İktidarın hukuklaşmış biçimlerinin tümüne devlet demek mümkündür. Çerçeveye alınmış, kuralları belirlenmiş kurumlar bütünlüğü içinde yoğunlaşmış iktidar, devleti hukuki açıdan iyi tanımlamaktadır. Fakat yeterli değildir. İçeriğini açıklayarak biçimle bütünledikleri, kapsam ve biçimi birlikte ele aldıkları için daha tamamlayıcı bir bakış sunmaktadır. Bu yaklaşımı tarihsel-toplumsal gelişmeyle birleştirdiğimizde, anlam ve anlatım değeri yüksek kapsamlı bir tanımlamaya erişebiliriz.

Devletin birçok tanımının farkındayım. Hem liberal, hem sosyalist kampta uzun süre ezberlenen klişeleri tekrarlamak öğretici değildir. Önce devletin ne olmadığını belirtmem gerekir.

a-Sınıf çatışmasını ya susturmak, ya da dengede (Status) tutmak değildir. Ağır basan yanı olarak dile getirilen sınıfsal baskı aracı kavramı da pek geliştirici değildir.

b- Kaos halinin ortadan kaldırılması hiç değildir. Güvenlik, düzen ideaları gerçeği ifade etmekten uzaktır.

c- Sorunların, hedeflerin çözüm alanı ise hiç değildir. Tersine sorunları kangrene, krize sokma ve sürdürme platformudur.

d- Tanrısallıklarla, kutsallıklarla ilişkisi ise sadece mitolojiktir, ideolojiktir.

e- Ulusun, dinin, kültürün oluşturucu, yönetici gücü olarak da hiçbir şey ifade etmez.

Daha da arttırabileceğimiz bu şıkların hepsi ağırlıklı olarak birer propagandadır. Devlet bahsedilen durumlarla uğraşır. Ama tarih gösteriyor ki, tüm devletler ortalığı mezbahaya çevirmekten, asimilasyondan, tembel toplum yaratmaktan, insanı spekülatif aklın aptalı kılmaktan öteye asli olarak pek fazla rol icra etmemiştir. Devletin toplumu yönetmedeki konumunu inkâr etmiyorum. Anarşistler gibi devlet tanımlamasını ve devletsiz olma biçimini anlamlı ve uygulanabilir bulmuyorum. Sosyalistler gibi onların da açığa çıkan gerçeği, yüz elli yıllık pratikleriyle başarılı olmadıklarıdır. Birçok doğruyu söylemeleri temel yaklaşım hatalarını ortadan kaldırmaz. Liberallerin 'en az devlet' dedikleri durum ise bir açıdan anlamlıdır. Devletin ekonomik tekelci dayatma olduğunu fark etmişlerdir. Ama kapitalizmin en verimli ekonomi olduğunu hararetle savunmaları, onları tüm devlet tanımlamalarını geride bırakan en büyük yalancı olduklarını göstermekten kurtarmaz.

Devleti dar anlamda artık-ürün-değer üzerine kurulu ekonomik tekel olarak tanımlamak daha açıklayıcıdır. Devlet artık-ürün ve değeri toplumdan sızdırmak için, ideolojik araçlardan zor araçlarına kadar kendini toplum üzerinde bir üstyapı olarak örgütleyip tekelleştirir. Devletin bu dar tanımı ışığında bakarsak, siyaset, devlet politikacılığı son tahlilde artık-ürün ve değerlerini gerçekleştirmeyi koordine eden bir yönetim sanatıdır. En kaba bir formüleştirmeye bağlarsak, DEVLET = ARTIK ÜRÜN-DEĞER + İDEOLOJİK ARAÇLAR + ZOR AYGITLARI + YÖNETİM SANATI diyebiliriz. Tüm tarihsel gelişimi içinde değerlendirirsek, devlet deyince bu faktörlerin devrede olduğu görülür. Bu unsurlar veya faktörler dışında ne bir bütünsellik olarak, ne de tek tek her araçsallığı devlet olarak tanımlamak, devlet adlı ilişkisel yumaklığı çözümlenmeye imkân tanır.

1-Devlet artık-değer gaspıdır demek doğru, ama çok eksik bir tanımlamadır.

2- Devleti ideolojik olarak bir tanrısallık, kutsallık veya yeryüzüne inmiş tanrı gölgesi (zıllullah), tanrının somutlaşmış hali olarak tanımlamak, her türlü zorbalık için ideolojik kılıf biçmekten başka sonuç vermez.

3- Devlet zorbalıktır deyimi, diğer unsurları dışladığı için bilimsel değeri en zayıf bir ahlaki yargı olmaktan öteye gitmez.

4- Devleti yönetim sanatı, idarecilik olarak yorumlayan anlayışlar, en az ahlaki yorumlar kadar diğer vazgeçilmez unsurları göz ardı ettikleri için, devletin gerçek içyüzünü örtbas etmek gibi önemli bir sakınca taşırlar.

Şüphesiz belirtilen her unsurun devletin varlığında kaçınılmaz bir yeri vardır, ama tek başına devlet olarak tanımlanamaz. Yapılan tanımların çoğu her unsuru öne çıkarmalarına göre farklılık arz edip eksik değerlendirmelere yol açmaktan kurtulamazlar.

Devleti tarih boyunca çeşitli bölünmeler halinde tasnif etmek mümkündür.

a- Artık-değer ve ürününün sızdırıldığı sosyal sınıflar açısından:

1-Kölecil Devlet: İnsanların karın tokluğu karşılığında, devlete ve devletli özel efendilere emeğiyle değer, tüm varlığıyla ait olduğu devlet biçimidir. İlkçağ uygarlığının temel sömürü biçimidir. Köleler temel üretim aracıdır.

2- Feodal Devlet: Köleliğin sınırlı yumuşatılmış biçimidir. Serf olarak eski köleden farkı, serfin aile kurma hakkıdır. Pratikte gerçekleşmesi zor ve epey şartlara bağlı bulunsa da, artık-ürün ve değere daha çok imkân verdiği için ortaçağ uygarlığında denenen biçimdir.

3- Kapitalist Devlet: İşçi adı verilen, sadece emeğini emek pazarında mal gibi satan sosyal sınıfı esas alan devlet biçimidir. Biçim demekten çok, bölüm veya yapı demek daha uygun düşer. Kapitalist uygarlık çağının devletidir.

b- Başka bir bölünme tarzı, yönetici kesimin etnik varlığına ilişkin olarak yapılanıdır.

1-Rahip Devleti: İlk inşa ediciler olarak rahip grubunun damgasını taşıdığı için bu adlandırma verilir. Tapınak, kutsal devlet veya tanrı-devlet gibi kavramlar hep bu kategoriye aittir.

2- Hanedan Devleti: Yönetimlerinde yer alan hanedana göre tanımlanır. Sülale devleti demek mümkündür. Bütün uygarlık çağlarında, hatta günümüz devletlerinde bile yaygın etkisi bulunan bir yönetici devlet tarzıdır. Bir aile veya hanedanın esas yönetici grubu oluşturduğu devlettir.

3- Aşiret veya Kavim Devleti: Daha çok bir aşiret veya kavim etkisi altında bulunan devlettir. Özellikle ortaçağda aşiret veya kavim bilincinin geliştiği dönemde kendini hissettirir. Hıristiyan, İslam, Yahudi, Hint, Çin vb. birçok kavim ve dinde devletin durumu böyle bir tanıma yer verebilir. Din burada kavimleşme rolü görür.

4- Ulusal Devlet: Temelinde uluslaşmış toplumların yer aldığı devlettir. Yeniçağın (dar anlamda kapitalist çağ) devletidir. Sadece kapitalist çağın değil, demokratik çağın da temel aldığı veya daha doğrusu uzlaşarak (devlet + demokrasi) yönetimde rol alma durumudur. İkisi birlikte olduklarında, yani devlet + demokrasi rejimi geçerli olduğunda da ulusal devlet demek mümkündür. Ulus-devletten farklıdır. Çünkü bir ulusal devlette çok ulus bulunabilir.

5- Ulus-Devlet: Bünyesinde tek bir ulusun bulunduğu ve tüm ulus üyelerinin milliyetçilik dini temelinde kendini devletle bütünleştirdiği devlettir. Ulusla devlet adeta tekleşmiştir. Kapitalist uygarlığın esas devlet biçimidir. Faşist denenen devlet de ulus-devletin karşıdevrim veya sürekli bir kriz rejimi olarak kapitalizmde aldığı biçimi olduğundan, ikisini birbirinden ayırt etmek mümkün değildir.

c- Bir bölünme tarzı da seçilmek veya atanmak, babadan oğula ya da zorla yönetime gelmek bakımından yapılabilir.

1-Monarşik Devlet: Yönetici olarak bir kişinin sembolize ettiği devlettir. Burada devlet-yönetici tekleşmesi vardır. Bu kişi bir monark, kral veya imparator olabilir. Babadan geçme veya zor gücü de kullanılarak monarşik idareye geçilebilir. Tüm uygarlık çağlarında görülmüştür. Devlet kurumlaşmasının zayıflığını yansıtır.

2- Cumhuriyet: Yönetimin ana grubunun seçimle işbaşına gelmesi halidir. Bir kişi de seçilebilir, bin kişi de, pek fark etmez. Etse de özü değiştirmez. Bazen cumhuriyetle demokrasi karıştırılır. Bu vahim bir yanlışlıktır. Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Seçim, çok güçlü oluşturulmuş bulunan devlet kurumlarının yönetimi için yapılır. Yoksa halkın yönetimi olarak demokrasi için yapılmaz. Demokrasi bambaşka bir sistemdir. Devlet tarzında olmayan bir yönetim biçimidir. Elbette demokrasinin de kurumları vardır. Bu kurumlar için de seçim yapılır. Fakat demokrasi ve devlet öz olarak birbirinden ayrılır. Marksistler de dahil, tüm aydınlanmacı entelektüeller bu durumu karıştırmışlardır. Lenin'de bile karıştırma vardır. Demokrasi durumuyla devletin çekirdeğini oluşturduğu resmi uygarlıklar arasında niteliksel bir farklılık hali vardır.

Dolayısıyla demokratik yönetimle devlet yönetimini (seçimli olsun veya olmasın, her ikisi açısından da) karıştırmamak büyük önem taşır. Kaldı ki, devlet esas olarak bir yönetim geleneğidir. Bin yıllara dayanan kurumsal yönetimdir. Seçimlerin yönetimdeki işlevi son derece sınırlıdır. Seçimlerle gerçekleşen, esas olarak DEVLET İÇİNDEKİ ÇEŞİTLİ TEKELCİ KLİKLERİN (tarım tekeli kliği, ticaret tekeli kliği, endüstri veya finans kliği gibi) güç durumlarına göre birbirlerine karşı üstünlük sağlamalarıdır. Daha güçlü olan seçilir. Yoksa ortada demokrasi veya demokrasinin kazanması diye bir durum söz konusu değildir.

Her demokraside de herkesin mutlaka seçimle görevlendirilmesi diye bir durum yoktur. Seçilmemişler de demokrasilerde yönetimde rol oynayabilir. Fakat esas olan, demokratik toplumun kendi yönetimini kısa aralıklarla farklı gelişme ve verimliliklere, yaratıcılıklara, haklara, özgürlüklere, eşitliklere gerçekleştirme şansını vermek için seçimle belirlemesidir.

d- Bir diğer bölünme biçimi artık-değeri sızdıran gruplara dayalı olanıdır.

1-Tarımcı Devlet: İlk kurulduğundaki devlet esas olarak tarımsal artık-ürünü ele geçirme yönetimi olarak örgütlendiğinden, böyle tanımlanması oldukça açıklayıcıdır. Tarih boyunca birçok devlet veya devlet içindeki tarımcı kliğin gücüyle orantılı olarak tarım devletinden bahsetmek mümkündür.

2- Ticaret Devleti (Merkantilist Devlet): Artık-değer ve ürün sızdırma yöntemini ticari örgütlenmeye dayandıran devlettir. Örneğin tarihte Asur, Fenike devletleri böyledir. Günümüzde ticaret kliği halen çok güçlü olan devletler vardır.

3- Finans Devleti: Para gücüne dayalı devlet durumudur. Örnek olarak İsviçre'yi gösterebiliriz. Daha da önemlisi, kapitalizmin son küresel çağı finans çağı olarak da değerlendirilebileceği için, günümüzde mali finans kliğinin, tekelinin tüm devletlerde çok güçlendiği ve yönetim üzerinde belirleyici ağırlık teşkil ettiği söylenebilir.

4- Endüstri Devleti: Özellikle endüstri devrimiyle birlikte ekonomide başat rol oynayan endüstriyel üretim nedeniyle bu nitelikte adlandırılan birçok devlet vardır. Endüstri devleti olmak 19. yüzyılda baş idealdi. Endüstrileşmek zenginleşmekle eşanlamlıydı. Kurulan tüm devletlerin gayesi bir an önce endüstrileşmekti. Dolayısıyla en güçlü devlet kliği endüstricilerden oluşuyordu. 18. yüzyılda büyük tüccar (merkantilizm), 19. yüzyılda sanayiciler (endüstriyalizm), 20. yüzyıldan günümüze kadar ağırlıklı olarak maliyeciler (finansçılar) devlet içinde yuvalanan temel tekeli kliğlerdir. Devlet denen ilişkiler yumağını esas olarak bunlar idare eder.

e- Daha ilginç bir bölünme olarak kapitalist devlet tekellerini örtbas etmek, örtülemek için ideolojik aygıt rolünü oynayan sahte devlet adlanmaları vardır. Devlet kavramını tanımlanamaz hale getiren, bunun için ideolojik insanlardan ibaret olan bu devletin sözde modellerini de gözden geçirmek öğretici olabilir. Çünkü günlük ortam bu kavramların işgali altındadır.

1-Liberal Devlet: Politik-ekonomikilerin gözde ideolojik kavramıdır. Tercümesi, özgür devlet demektir ki, özgürlükle devlet kavramı arasında örtüşme değil zıtlık esastır. Devlet öz itibarıyla özgürlüklerin kısıtlanmasıdır. Tarih boyunca en büyük sorunlardan biri, kişi ve grup özgürlüklerini devlete karşı savunmaktır; bu mücadele en temel siyasi ve hukuki savaşlardan başta geleni olmuştur. Ayrıca ekonomiye en az müdahale eden devlet olarak da tanımlanır. Halbuki devletin varlığı ancak ekonomik tekel olmakla mümkündür. Dolayısıyla 'en az müdahale eden devlet' bir safsatadan ibarettir. Özüne, devlet olmanın kimliğine aykırıdır. Belki bu kavramla devlet olarak kapitalist ekonomik tekellerin önü ve payı açılmak ve çoğaltılmak istenmektedir.

2- Sosyalist Devlet: Özellikle reel-sosyalist kampta çok işlenen bu kavram en az liberal devlet kadar bir safsatadır. Bir defa gerçek sosyalizmin devletle alakası yoktur. Devlet sosyalizmle en az demokrasi kadar zıtlık içindedir. Tarihsel büyük ekonomik tekeli kliğler toplamı olan devleti eşitlik rejimi olarak sosyalizmle karıştırmak oportünizmin en büyük günahıdır. 'Firavun sosyalizmi' biçiminde kavramlaştırılan olgunun günümüzdeki karşılığı olan sosyalist devlet, kapitalizmin en açık devlet şekli olması nedeniyle de proto-faşizmle çok alakalıdır: Ulus-devletin (faşizmin) reel sosyalizm karşılığıdır. Ulus-devlet hem liberalizmin, hem de reel sosyalizm (devlet sosyalizmi olarak) olarak sosyalizmin gerçek karakteridir ki, faşizmle ilişkisini (otoritarizm ve totalitarizm kapsamında) değerlendirmek büyük önem taşır. Liberal ve sosyal veya sosyalist devleti faşizme giden yolda pro-faşizm olarak değerlendirmek hayli öğretici olacaktır.

Sosyalizm yandaşı olanların şunu çok iyi bilmesi gerekir ki, sadece dört yüzyıllık kapitalist geleneğin değil, beş bin yıllık uygarlık geleneğinin artık-ürün ve değer sızdırmasının temel kurumu olan devlet eliyle

sosyalizm inşa etmek, bunu savunmak bilerek yapılıyorsa faşizmdir, bilmeyerek alet olunmuşsa gaflet ve ihanettir. Bu konuları Özgürlük Sosyolojisi'nde kapsamlı tartışmayı umuyorum.

3- Faşist Devlet: Fazla anlamı olmayan bir kavramdır. Ulus-devlet olarak faşizm özde benzerdir. Faşizm sanki istisnai, kapitalizm dışında sisteme musallat olmuş bir şeymiş gibi tanımlama geliştirmek, liberal ve sosyalist geçinen entelektüellerin en büyük sefaletidir. Kapitalizm, uygarlık ve devlet olarak ulus-devleti, dolayısıyla her zaman faşizmi kapıda tutmanın sistematik ifadesidir. Faşizm kuraldır. İstisna olan demokratik yapıyla uzlaşma zorunluluğudur!

4- Demokratik Devlet: Devletin neden demokratik olamayacağını defalarca belirttik. Devletle demokrasinin zihniyeti, toplum yapısı, işleyiş tarzı öz itibarıyla farklı olduğu için demokratik devlet olmaz. Fakat çok esaslı bir etken olarak tarih boyunca, ama daha çok günümüzde kapitalist uygarlığın gittikçe daha da ağırlaşan krizsel yapısı nedeniyle demokratik uygarlık sistemiyle uzlaşma zorunluluğu doğmuştur. Yani devlet tek başına yönetememektedir. Demokratik güçlerle ortak yönetmeye mecbur bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla uzlaşmalar mümkündür. Tarihte de bunun birçok örneği yaşanmıştır. Eğer devlet (biçimi ne olursa olursun) demokratik ilke ve yapılarla ortaklık arar ve kurarsa, demokrasiye açık olma anlamında demokratik devlet kavramı anlamlı olabilir. Bana göre en doğru tanımı devlet + demokrasidir. Devlet biçimleri üzerinde durmanın siyaset felsefesinin en güncel (acil) görevi olduğunu daha önce belirtmiştim. Çünkü günümüz toplumlarını klasik devlet mantığıyla yönetmek artık mümkün olamamaktadır. Sivil toplum örgütleri bu nedenle devreye sokulmuştur. Ama çok yetersizdirler. Bu örgütlerin yönetim boşluğunu doldurmaları, paylaşımları mevcut durumlarıyla mümkün görünmemektedir.

Daha radikal örgütlenmiş demokratik toplum yapılanmalarıyla daha verimli kılınmış devlet kurumları arasındaki uzlaşma tek çıkış yolu gibi görünmektedir. Mevcut tarihsel aşamada (kimse kaç yıl süreceğini tahmin edemez) ya tek başına kapitalist uygarlık, ya tek başına demokratik uygarlık veya sosyalist sistem demek, vücut bulmuş pratikler tarafından feci trajik sonuçlar vererek iflas etmiştir. Kaybedilen insan toplumu oluyor. Sadece acı, kan ve sömürünün ömrü uzatılıyor. (Bu konular Özgürlük Sosyolojisi'nde genişçe işlenecektir.)

Diğer bazı kavramlar vardır. Örneğin, başta gelen hukuk devleti vardır. Ekonomik tekel olarak devlet zaten artık-ürüne el koyarak yaşadığı için, özünde adil veya hukuki olamaz. Fakat kendi mensuplarına ve vatandaşlarına inşa ettiği kurallar gereği, eşit ve önceden belirlenmiş kanunlara göre davranmasına kurallı veya kanun, hukuk devleti denmiştir. Şüphesiz her gün kural uyduran veya her sözü ferman olan despot ve padişah devletlerine göre bu bir olumluluk olabilir. Ama özü itibarıyla farklı bir devlet tanımı teşkil etmez. Örneğin din devleti, fazla anlamlı değildir. Rahip devleti nedeniyle devlet tarih boyunca hep kutsallık kisvesi altında sunulmuştur. Devletin ideolojik araçları olarak din, mitoloji, felsefe, hatta 'bilimcilik' kaynaklı adlandırmalar daha çok propaganda kapsamına girer. Laik devlet zaten din devletinin zıddı olarak düşünülmüştür ki, aynı anlama sahiptir. Laik veya dini devlet izahları (ideolojik amaçlı) propaganda değeri dışında fazla içerik arz etmezler.

Sonuç olarak devlet, uygarlığın ve uygarlık tarihinin çekirdeği olup, günümüze doğru hep çoğalarak gelmiştir. Sayısız biçimlenmelerle kesişerek kendini sürekli kamufle etmeye özen göstermiştir. İlk defa kapitalist uygarlık çağında tüm ideolojik saptırmalara rağmen gerçek işlevi içinde devleti tanımlanma şansına kavuşulmuştur. Bu tanımlanma büyük zihinsel ve eylemsel çabalar sonucu kapitalizme karşı mücadelenin en anlamlı kazanımıdır. Yakıcı sorun, bu tanımlanma ışığında demokratik uygarlığın gelişim ve başarısını anlamlı içerik ve biçimlenmelerle (örgüt ve eylemlilikle) daha da yükseltmek ve kalıcı kılmaktır.

C- Kapitalist Uygarlık (Modernite) İdeolojisi ve Dinselleştirilmesi

Uygarlıklar uzun süreli ve ideolojik inşalar temelinde oluşur. "Önce maddi kültür mü gelir, sonra manevi kültür mü gelişir?" benzeri sorular konuyu karıştırmaktan öteye bir anlam ifade etmez. Fiziki âlemde evrensel olan bir örnek verirsem, konu daha açıklık kazanır. Uzun süre parçacık mı, dalga mı sorunu çok tartışma yaratmıştır. Sonuçta evrenin özünde dalga-parçacık ikileminin temel bir diyalektik (yok edici değil, gelişmeci diyalektik) oluşumla geliştiği, genel kabul gören görüş oldu. Farklı bir doğasallıkta da olsa, maddi-manevi kültür ikilemi benzer bir rol oynar. Birbirlerine karşıt değil, birbirlerini besleyen oluşum etkenleridir. Birbirlerini farklılaştırarak doğururlar. Her parçacığın veya maddi kültürün yol açtığı, tetiklediği bir dalgacık, bir manevi kültür ögesi oluştuğu gibi, bir dalgacık ve manevi kültür ögesi de parçacık ve maddi öge oluşturur. Uygarlık sisteminde genel bir analitik zihin sapkınlığı vardır. Ki, bu da kurdukları avantajlı sistem nedeniyle: Değişmez kurallar, herkesin uyması gereken mutlak yasalar, tanrıların öncelliği, devletin kut-

sallığı, ebediliği, ideallerin mükemmelliği, görüngülerin geçiciliği, değişmeyen öz, biçimin uçuculuğu gibi ikilemler inşa ederek çıkarlarını kalıcılaştırmak ve sistemleştirmek isterler. Bu, evrensel oluşum diyalektiğine ters bir yaklaşımdır.

Toplumda alt ve üstyapı tartışmaları da uygarlığın inşa edilmiş bu sapkınlık inşalarıyla yakından bağlantılıdır. Hegel kendi sistemini öncelikle üstyapıdan, yani devlet ve hukuktan başlatır. Evrensel sistemi de mutlak zekâ (Geist)'dan başlattığı gibi. Marks ise, önceliği altyapı olarak adlandırdığı üretim güçleri ve ilişkilerine verir. O da her ne kadar “Ayakları üzerine oturttum” dese de, Hegel’le aynı mantığı paylaşmaktadır. O da nedir? Biri, bir unsur temeldir, diğeri ikinci veya belirlenendir diyor. Bu, özne-nesne ayrımının kaba mantığına düşmektir. Her ne kadar tersini idea etseler de. Eski uygarlık zihniyeti devam etmiştir. Marks’ın sosyalizmi neden başarılı olmadı sorusu bu mantıkta gizlidir. Hem ekonomi tanımı büyük karmaşıklık içeriyor, hem klasik uygarlığın bütün anlam araçlarıyla yola çıkıyor. Ne kadar kahramanlık yapılsa ve doğru sözler söylene de, sonu gerçekliğin pek de yorumlandığı gibi olmadığıdır.

Kapitalist uygarlık (modernite) kendini inşa ederken, Sümer rahiplerine taş çıkartacak kadar usta bir ideolojik inşa faaliyeti yürütmüş, sistematik hale getirmiştir. Hatta denilebilir ki, devlet tarzında önce ideolojiyle uzun mesafe yol kat etmiştir. Hiçbir uygarlık sanki tek bir tanrının elinden çıkmamıştır, ama kendini öyle izah eder, ettirir. Bu cümleler önemlidir. Hz. Muhammed’i bile inceleyelim. Kuran’daki ilk ayetlerle son ayetlerin içeriği çok farklıdır. Tanrı kavramı sürekli geliştirilmektedir. Başta sadece ‘oku’ diyen tanrı, sonradan sistem geliştirmiştir. Parça parça ayetler sistemi oluşturmuş, daha doğrusu temeli atmıştır. Sonradan dağ gibi bir ideolojik külliyyat oluşturulmuştur. Sistem inşası yüzyıllara mal olmuştur.

Kapitalist modernitenin zihinsel araçlarını, sistematüğını tüm yönleriyle kavramadan çözümleyemeyiz. Kapitalist modernite tüm kavram, varsayım ve uygulamalarını sadece kendisi inşa etmemiştir; bin yılların mirasına konmuştur. Bu mirasla kendi evine yeni bir mimari düzen ve içerik kazandırmaktadır. Önce kendi sınıfını, sonra bir veya birkaç kendisi gibi inşa edilmiş devlet sınıflarını ideolojik inşayla bütünlüyor. Modasından felsefesine, üretimin kontrolünden tüketime, siyasetin kontrolüne kadar inşasını bütünlüyor. Daha sonra kıtasal ve giderek küresel çapta bunu yapıyor. Kaba bir sıralamasını yaparsak:

1-R. Descartes ve F. Bacon başta olmak üzere, ideolojik inşacılar, 16. yüzyılda kendini hissettiren oluşumların gerekli kıldığı yeni mantık ilkeleri ve ütopyalar inşa ediyorlar. Çok basit görünse de, ruh-beden ikilemini gündemleştirmek, beraberinde özen-nesne, zincirleme reaksiyon gibi daha sonra inşa edilen düşünceler ‘kapitalizmin, burjuvazinin’ öncülüğüne kadar tırmandırılacaktır. Feodal mantıktan kopmak kadar, yeni bir sınıf ve onun her tür eylemi için yeni bir mantık inşa ediliyor. Ayrıca ve daha önemlisi, yöneteceği yeni ve eski sınıflara göre de önceliği bu ideolojik inşalarla atılıyor. Eski bir oyun, ama oldukça yenilenmiş olarak oynanıyor. Yeni rahip sınıfının adı filozoflar ve bilim adamlarıdır. Feodal, hatta köleci ideolojik kutudan sürekli yeni kavram ve teoriler alınıyor. Duruma göre bunlara ya yama vuruluyor, ya da yepyeni bir model (ama ilkeler aynı) oluşturuluyor.

Sadece Descartes’in çözümlemesini yaparsak, ideolojik insanın çarpıcı unsurlarını fark etmemek mümkün değildir. Descartes önce her şeyden şüphe ediyor. Şifresinin çözümü şudur: Feodal sınıfın ideolojik zırhı, dolayısıyla iktidarı aşılacak durumundadır demek istemektedir. Açık söylese karşısında engizisyon vardır; yakılma tehlikesi titretiyor. Dolayısıyla çok soyut düzeyde felsefe yapmak zorundadır. Sonra “Düşünüyorum, o halde varım” diyor. Bununla ideolojik hazırlığın yapıldığı ve unsurlarının peş peşe devreye sokulacağı işaret ediliyor. Herkese “Her şeyden şüphe edin, varlığımızı sadece güçlü düşüncelerle kanıtlayabilirsiniz” diyor. Şifresini böyle çözmek hiç de zor değildir. Feodalitenin dayattığı yaşam tarzının değeri yoktur. Yeni yaşamı güçlü düşüncelerinizle inşa edebilirsiniz. Beden-ruh ikilemiyle hafiften tanrıya, öte dünyaya bu dünyanın da önemi hatırlatılıyor. Tanrı ilk itilimi verdikten sonra, evren sürekli kendi kendine mekanik olarak hareket etmektedir. Bu cümlelerin şifresini çözersek; eski uygarlığın yaratıcıları esas olmakla birlikte, harekete geçen yeni bir uygarlık vardır, kendi kendine yeni bir uygarlık inşa edebilir. Sınıf diline çevirirsek, yeni bir sınıf doğmaktadır. Düşünecek güçtedir; kendi dünyasını kendi hareket ve eylem yasalarıyla düzenleyebilir.

F. Bacon’un da kısa bir çözümlemesini denersek, mantığında deney esastır. Deneyin doğruladığı geliştirilir. Deneysel olmayan düşünce bilim olamaz, değerli olamaz. Şifresi çözülebilir: Her şey pratikle, eylemle öğrenilecektir; eski safsatalara inanmayın, bilim güçtür; deneyimleriniz ve eylemlerinizle edindiğiniz, edinmek zorunda olduğunuz düşünceler ancak sizi güçlendirebilir. Sınıfsal şifresinin çözümü şöyle olabilir: Artık-değer üzerinde onun kapitalist tekel yöntemleriyle oluşan yeni güçlere, “Eski dogmatik zihniyete göre

değil, kendi kazançlarınızın yol göstericiliğinde bizzat her şeyi deneyeyin, sonuçlarını geliştirin ve genelle-yin; bilgiyle güçleneceksiniz ve kendi evinizi, kendi dünyanızı kuracaksınız” demek istiyor.

16. yüzyıldan itibaren giderek çoğalan bilim ve felsefe ordusunu kapitalist tekelin öncü gücü olarak de-ğerlendirmek elbette doğru değildir. Hatta üç tarihi harekette yer alanların (Rönesans, Reformasyon ve Ay-dınlanma) büyük çoğunluğunun ve nitelikçe de ağır basanların özgür zihniyet bilge ve ahlakîyatçıları oldu-ğunu, bunların kapitalizm gibi sonuçları doğdukları günde belli olan bir klikten ve yaşam tarzından nefret ettiklerini biliyoruz. Avrupa’da patlak veren zihniyet devriminin hiç olmadığı kadar tüm dünya insanlığının bir değeri olduğundan da kuşku duyulamaz. Bu devrimin öncülerinin büyük bir kısmı hümanistti. Din ve milliyetçilikten uzak duruyorlardı. Kaldı ki, bilim ve felsefe çalışmasının kendisi bir devrimdir. Eğer bir sos-yal kesime mal edilecekse, bunların klasik uygarlık değerleriyle haşır neşir olanlardan yana değil, özgürlüğe, eşitliğe, demokrasiye en çok ihtiyacı olanlardan yana olduklarından da kuşku duyulamaz.

Bu satırları yazarken bile onlara minettarız. Sorun bu değildir. Nasıl ki artı-ürün sahiplerinden sızdırılıp yeni bir sosyal sınıfın yönetici güç olarak kendilerini inşa etmelerinde kullanıldıysa, zihniyet artı-ürünlerine, değerlerine de benzer biçimde el koymaları ve kendi zihniyet inşalarında kullanmaları söz konusudur. Bu eyleme de rahatlıkla zihniyet hırsızlığı diyebiliriz. Yeni moderniteyi her bakımdan kendi sınıf çıkarlarına göre inşa etmeyi bildiler. Tekelci devlet kliklerinin şu özelliğini iyi bilmek gerekir. Onlar “kaz gelecek yer-den tavuk esirgemezler”. Zorluklarını ustaca kullanarak (ekonomik, sosyal, siyasal zorluklar) yanlarına çe-kip, tıpkı alttaki ekonomiyi yaratan kesimleri istismar ettikleri gibi onları da istismar etmesini bildiler. Nice sanatkarı, bilim adamını ve filozofu denetimlerine, hatta iktidar aygıtlarına katarak bu istismarı gerçekleştirmelerini sağlıyorlardı. Karşılarında direnenleri de aynı ekonomik, sosyal ve siyasal yöntemlerle etkisizleş-tirmesini biliyorlardı. Erasmus, Galileo, Bruno gibilerinin başına neler getirildiğini biliyoruz.

Nasıl ki devlet tekeleli eliyle ekonomiyi yeniden hâkimiyet sağlandıysa, ideolojik tekel hareketi de benzer biçimde etkileyici oldu. İsyandar hem siyasî, hem ideolojik, hem ekonomik sahada çok kapsamlı eylemlerle bastırıldı. 18. yüzyılın sonunda sadece ekonomik tekel cephesinde (sanayide) değil, siyasî (Fransız İhtilali) ve ideolojik cephede de (milliyetçilik ve ulus-devlet) kazanıldı. Kaybedenler Hıristiyan Katolizmi, eski tarz monarşi, imparatorluklar ve hümanizmdi. Ekonomi nasıl karşıtı olan tekelciler tarafından yutulduysa, de-mokratik hareketler ve uluslar da ulus-devlet ve milliyetçilik tarafından yutulma sürecine alınmıştı. Aristok-rasiye ve Katolik kilisesine, tüm Hıristiyanlığa düşen ise, eskisi kadar itibarlı olunmasa da, yeni efendilerle çıkar karşılığı ittifak tazelemek, mümkün olduğu kadar elverişli koşullarla uzlaşmaktı. Demek ki 19. yüzyıla kadar sadece yeni ekonomik tekellerin (ticari, sınai ve mali) zaferi söz konusu değildir. İdeolojik zafer de en az onun kadar önemliydi ve kazanılmıştı.

2- Feodal uygarlığın din inşa tarzı çözülmüştü. Protestanlık bunun sonucuydu. Katolik kilisesi görkemli konumunu yitirmişti. Yerine konulan Protestanlık ahlakının kapitalizme uygunluğunu zaten Max Weber mükemmel sunumuyla herkese gösterdi. Laiklik, çözümlenmesi gereken bir kavram olarak bu dönemin ideo-lojik başarılarından. Hıristiyanlık dünyası, daha çoğu özgür kabileyken, Avrupa halklarının zihnine aşırı bir dogmatizmle çökmüştü. Dünyayla çelişkisi ayan beyandı. Siyasî ve ekonomik ağırlığını yitirdiğinde, ideo-lojik olarak hızla aşılacağını beklemek zor değildi. Daha önemli olan, laiklik denen ucubeydi. Kelime ola-rak ‘din dışılık’ olsa da, ne kadar dinin içinde ne kadar dışında olduğu en muğlâk konulardan. Burjuvazi pozitivizm denilen olguya sarıldı. Pozitivizm kendini yeni dünya dini ilan ettiğine göre, laiklik ne kadar din dışı olabilirdi? Yeni din ne demek oluyordu?

Pozitivizm dinsel niteliğini olguculuğundan alır. Özü itibarıyla pozitivizm için olgu en temel gerçeklik-tir. Olgusal olmayan gerçeklik yoktur. Hâlbuki araştırmalar ve felsefe (bir bütün olarak) olgunun algıyla aynı olduğunu (yani olgu=algı) göstermektedir. Algıcılık ise, en basit zihni işlemdir. Nesnenin en yüzeysel göz-lemelenmesi sonucu oluşup kaba bilgilenmenin (bilimsel olmayan en yanılgılı bilgi türü) yöntemidir. Olguyu olguculuk haline getirmek, nesneye temel gerçeklik rolü bahşetmektir. Paganizmin (putçuluğun) temelinde de aynı yaklaşım vardı: Nesneyi tapınma konusu yapmak. Bu durumda pozitivizm istediği kadar din başta olmak üzere metafiziğe saldırırsın, kendisi de nesne hakikatçiliği nedeniyle en kaba materyalist bir din haline gelmiştir; yani nesnelci putçuluğun modernitedeki yeni bir türevi, temsilcisi olarak metafiziktir. Hem de en yüzeyselidir. Nietzsche de aynı kanıdadır. Bu konuyu Özgürlük Sosyolojisi’nde genişçe tartışacağım.

Pozitivizm en az ortaçağ teolojisi kadar zihinler üzerinde tahribat yarattı. İnsan toplumlarının büyük manevî dünyasının farkında bile olmadı. Metafizik dünyanın sonu geldi deyip, milyonlarca yılın birikimi olan insani kutsallıkları çöp sepetine attı. Tam bir cehalet hareketi idi. Hz. Muhammed’in Ebu Cehil için

kullandığı söz veya unvan tam da pozitivistler içindir: Toplumbilimi açısından çağdaş Ebu Cehiller. Din dışılık (laikos) ve oliguculuğun (pozitivist felsefe veya din) kaba materyalizmle (“İnsan zihni ayna gibidir. Sadece yansıtır”) birlikte kapitalist tekellerle yakından bağlantılı ideolojik örgüler olduklarını çok iyi kavramak gerekir. Tam dört yüzyılı aşkındır yeni toplum üzerine bu üç ideolojik versiyonla tahrip ve terör hareketi yürütülmektedir: Toplumun manevi dünyası üzerinde.

Manevi kültürün, yani ahlakın binlerce yıldır etkisiyle varlığını koruyan toplum çözülmeden, kapitalizmin maddi kültürünün zaferi mümkün olamazdı. İdeolojik fetih bu nedenle gerekliydi. Dine karşıtlıkları da ahlaki boyutundan kaynaklanıyordu. Bu üç felsefe toplum ahlakını yıkmada çok etkili oldular. Ahlaken boşalan toplumlar ya sapkınlaşır, ya kolayca teslim olurlar. Olan da bu oldu. Laiklik, din dışılıkla dindeki ahlaki erdemi yıktı. Pozitivizm oliguculukla yeni putçuluğun (En son tüketim toplumu çılgınlığı, eşyaya taparcasına sahip çıkma tutkusu modern putçuluk olarak tanımlanabilir) yolunu açtı. Muazzam bir ahlaki düşüş de bu yolla gerçekleşti.

Metafizik karşıtlık pozitivistin en cahilce saldırılarından biridir. Metafizik olduğundan beri (insan oluşumu) insanlık için bir zarurettir. Sadece devlet etrafında örülmüş uygarlıklar için değil, tüm insanlar için, hatta zihni gelişkin hayvanlar için bile ihtiyaçtır. Hiçbir insan tam bilgiyle, bilimle, haydi diyelim pozitivistlerin diliyle bilimcilikle donanmış olarak ne geçmişte, ne de günümüzde donanma yeteneğinde değildir. Bu imkânsız olmasa bile, zihni gücü buna yetmez. Elinden metafizik dünyasını alırsanız veya yıkarsanız, ölüsü elde kalır. Ya da hiçbir kural tanımayan çılgın insanlar (Batı toplumu bu olguya çok tanık oldu) ortaya çıkar. Yine olan bu oldu. Kaldı ki, olgular gerçeğin gerçekten her şeyini değil, genelgeçer yanını teşkil eder.

Kuantum ve kozmoloji henüz son sözünü söylemedi. Yaşam ise hiç çözümlenemedi, sırrının farkına bile varılamadı. Bu nedenle pozitivism modern cehalet sözcüğünü hak ediyor. Kaba materyalizm ondan farklı değildir. Yaşam ve zihin sorunları ayna teorileriyle asla izah edilemeyecek olan, bilimin bile halen her gün yeni bir mucizesiyle karşılaştığı evrenlerdir. Toplumsal yaşam onlardan da karmaşıktır. Bunların erken cehalet hareketleri olduğu ve anlamlı bir çekim merkezi olamayacakları anlaşılınca, bu sefer bu üç felsefenin daha örtülü iki sentezini devreye soktular: Birbiriyle çelişir gibi görünen, ama özünde birbirini tamamlayan burjuva enternasyonalizmi ve milliyetçiliği.

3- Burjuva Enternasyonalizmi veya Küreselciliği: Uygarlık tarihinde ideolojik inşacılar iki şeye dikkat ederler: Üst katta oturanlar ve ortak simgesel değerler. Öyle ki, bunlar ortak çıkarların sembolik ifadeleridir. İdeolojiler her zaman simgesel bir nitelik taşırlar. Önemli olan neyin, kimin çıkarlarının simgeselliğidir. Zigguratın en üst katındaki tanrılar konseyi bir simgeydi. En, Enlil, Marduk yeni yükselen ve kurumlaşan hiyerarşinin üst kurulunu yansıtıyordu. Bu simgeselliğin ne kadar bilinçli, ne kadar kendiliğinden olduğunu bilemeyiz. Fakat gelenek eskidir ve genel özellikler de taşıyor. Bu simgesellik günümüze kadar sürekli daha da karmaşılaşarak ve dönüştürülerek devredildi. En alt kattakiler içinse kulluk, kölelik simgesellikleri oluşturulur. Kutsal tanrılar konseyinin onlarla karıştırılmaması için çok ince ve keskin çizgiler çizilir. Kul kullanımının gereklerini yapmalı, asla tanrıların işine karışmamalıdır. İnsanın, toplum bu tür masallarla neyi kaybetti, ne kazandı diye sorası geliyor.

Bugünkü üst kattakilerin konseyi, gizli veya açık, Davos’larda düzenli toplanır. Fakat şu kesindir: Zigguratın en üst katında oturanların çıplak ve maskesiz hali olarak, zaman zaman insanların arasına (bunlar farklı üst tabaka insanı olsalar da) giriyorlar. İnsanların onlardan korkmalarına gerek olmadığı, durumu sürekli kontrol altında tuttukları, yeteri kadar savaş hazırlıklarının ve stoklarının olduğu, yenilgilerin asla düşünülmemesi gerektiği bu toplantılarda görevli usta rahipler tarafından özenle belirtilir, işlenir ve herkes için gerekli hayırlı sonuç çıkarılır. Birçok mekânda seçkin rahipler bu enternasyonalist ideolojiyi gelişmiş medya kanallarıyla misli görülmemiş yoğunlukta zihinlere, duygulara işlerler. Üniversite ve camiler, kiliseler geride kalmıştır. İletişim çağı küresellik çağıdır. Tüketimleri, eğlenmeleri tüm uygarlıkların son çağına göre nasılsa öyle sürüp gidiyor. İlk defa gerçek anlamda ekolojik çevre yok edilirken bile, kurulu dünyalarına toz kondurmak istemezler. Toplum, kent, kır, demografya sürdürülemezliğin gonglarını sürekli çalmalarına rağmen, enternasyonalist ideolojileri gereği gözleri kör, kulakları sağır kılınmıştır. İçeriğinden çoktan boşatılmış, seks-spor-sanat çılgınlıklarının uyuşturamayacağı hiçbir toplum odağı bırakılmamış gibidir.

4- Milliyetçilik: Her ne kadar tersi gibi dursa da, üst kat enternasyonalistlerinin toplumun alt katlarını afyonlamak için dört elle sarıldıkları yeni ‘böl ve yönet’ dininin stratejik aracıdır. Pozitivizm, laiklik, kaba materyalizm ve bilimcilik gibi ideolojik araçların hem doğurdıkları sorunları, hem de yetersizliklerini gidermek için, kapitalist modernitenin onsuz edemeyeceği en etkili ideolojik aracıdır. Her şeyden önce ulus-

devletin tek etkili dinidir. Her uygarlık çağının kendine göre etkili inançları vardır. Onlar olmadan adım atamazlar. Milliyetçilik modernitenin en etkili inanç kalıbıdır. İnşası son derece basittir: Ulusu oluşturan her faktörü inanç kutsalı haline getireceksin. Tüm okul, kışla, cami, kilise, aile ve diğer cemiyet faaliyetlerinde bunları namusla özdeş kılarak, en duyarsız bireyi bile heyecanlandırıp saldırgan kılacak kadar işleyeceksin. İşte o zaman en etkili dini yarattın demektir. Sanıldığının aksine, dinler öyle ahret için, öte dünyalara inanç ve hazırlık için inşa edilmiş değillerdir. Siyasi program ve stratejilerdir. İbadet olarak günlük eğitim araçlarıdır.

Din çözümlenmelerini olanca ağır örtünmelerine rağmen bu tarz geliştirmek sosyolojinin temel işlevidir. Aksi halde bilimciliğin alt kolu olmaktan öte rol oynayamaz. Kaldı ki, dinlerin kutsallıkları vardır ve çok önemlidir. Bunları da açığa çıkarmak görevdir. Eğer din gerçekten kutsallıklarına da ihanet edilerek (edildiği çok açık) en kaba ideolojik araç haline sokulmuşsa, o zaman yeni, fakat bizzat vaazcılar tarafından münafıklığa oynanan bir konuma itilmiş demektir. Kısaca din de günümüz milliyetçiliğinin en çok başvurulan bir araçtır: Aracın aracı. Bundan sonraki iki konuda bu dinin oluşum ve kullanım seyrini daha yakından göreceğimizezden sadece tanımlamakla yetiniyorum.

Kapitalist modernitenin ekonomik tekel kadar yüzyılların ideolojik araçlarının etkisinden zihni, düşüncüyü, dolayısıyla özgür eylemi kurtarmak zordur, ama demokratik modernitenin en temel görevidir. Başta Marks ve Marksistler olmak üzere, anarşistlere, ütopyacılar, çeşitli kardeşlik tarikatlarına, hatta sosyal-demokrat ve ulusal kurtuluşçulara o kadar eleştiri yüklememin nedeni, demokratik modernitenin etkili bir ideolojik inşasının gerçekleştirilmemesinden dolayıdır. Marks'ın ve Marksistlerin yükselen kapitalist tekele karşı bir duruş, direniş sergilemek istedikleri açıktır. Diğerlerinin de demokratik eğilimleri küçümsenemez. Ama günümüzle kıyaslandığında ne kadar yetersiz, yanlış ve eylemsiz kaldıkları; kapitalist modernizmin yaşadığı derin ve sürekli krizlere, toplum dışılığına, çevre felaketine, yol açtığı işsizliğe ve yoksulluğa rağmen tahtında en rahat dönemini geçirmesinden bellidir.

Demokratik uygarlık cephesinin tüm çağların kendi geçmişindeki mirasını iyice gözden geçirerek, neye ihtiyacı varsa onu alarak, eksik kalanı güncel somutun analizinden çıkarıp tamamlayarak ideolojik hamlesini başarıyla yerine getirme görevi kadar acil ve kutsal başka bir iş olamaz.

D- Yahudi Soykırımının Anısına -İbrani Kabilesinin Öyküsü-

Böyle bir bölüm yapmam şaşırtıcı gelebilir. Ama bunun tam yerinde ve gerekli olduğu kanısındayım. Yurtdışına ÇIKIŞ, tutuklanmam ve Yahudi soykırımının kapitalizmin modern dini olan milliyetçilikle bağlantısı, bu öykünün konu edilecek kadar önemli olduğunun gerekçeleridir. Bir de entelektüellerin doyurucu yaklaşmamaları, özellikle Yahudi ideologlarının konuya ilişkin samimi bir özeleştiri yapmamaları veya yapmışlarsa benim görüp okuyamamam, savunmamın çok önemli bir parçası olarak anlatımını gerekli kılmaktadır. Konunun ayrıntılı açıklamalarını savunmamın (4) dördüncü ve (5) beşinci kitabı olarak hazırladığım ORTADOĞU KÜLTÜRÜNÜ DEMOKRATİKLEŞTİRMEK ile KÜRDİSTAN'DA DEMOKRATİK MEDENİYETİ İNŞA ETMEK adlı değerlendirme ve tartışmalarında dile getireceğimi umuyorum.

1-Yahudiler ve Uygarlık

Uygarlık tarihiyle ilgilenen her entelektüel, Yahudilerin rolünü görmeden yetkin bir değerlendirme sunamayacağını hemen görür. Daha önceki savunmalarım da konuya sınırlı bilgilerim sayesinde yer yer taslak şeklinde dokunduğum için, çok kısa bir özetle yetinmek durumundayım.

Bütün belirtiler İbrahim olarak adlandırılan kimliğin (İbrahimî dinlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in kimliğiyle ilgili bilgiler, Hz. İsa ve Hz. Musa'da olduğu gibi mitolojik ağlarla örtülüdür. Gerçeğin daha net görünümü için kapsamlı sosyolojik araştırmalara ihtiyaç vardır) Babil Nemrutlarından (bir nevi eyalet valisi) olan bugünkü Urfa yöneticisiyle paradigmatic bir anlaşmazlığa girdiğini veya başka nedenleri olsa bile bu tür yansıtıldığını göstermektedir. İbrahim, panteondaki put heykellerinin tanrı olamayacağını göstermek için onları kırmakta, daha sonra ateşe atılmak için Urfa kalesindeki mancınıklarda sallandırılarak odun yığını üzerine atılırken ateşler su kesilmekte, bugünkü Balıklı Göl meydana gelmekte biçiminde mitolojik öykü sürüp gitmektedir.

Büyük ihtimalle Urfa-Kudüs hattı, dönemin görkemli iki gücü olan Mısır'ın Yeni Hanedan uygarlığıyla Sümerlerin Babil Hammurabi Hanedanlığı arasında tampon bölge konumundadır. Ticaret tarihte ilk defa yükselişe geçen bir ekonomik sektör haline gelmektedir. İki uygarlık arasında ticaret belki de siyasetin üzerinde bir rol oynamaktadır. Tüccarların geliş gidişi hızlanmaktadır. Asurluların görkemli ticaret dönemi de

bu evreyle çakışmaktadır. Ayrıca Urfa-Kudüs- Şam-Halep ilk çağlardan beri (M.Ö. neolitiğin doğuşu ve ilk kent kuruluş dönemleri) çok önemli bir göç, ticaret ve istila, işgal ve en önemlisi din alışveriş hattıdır. Bu alanların Hz. İbrahim'in çıkış ve ilk göç yerleri olması tesadüfi değildir. Hıristiyanlığın ve İslamiyet'in de ilk çıkış hatlarından oldukları çarpıcı olarak bilinmektedir. İbrahim (Bu adın muhtemelen Mısırlılar tarafından unvan olarak verildiği tahmin edilmektedir. Mısırlılar Sina Çölü üzerinden giriş yapanlara, üzerlerindeki kir ve tozdan dolayı 'Apiru'lar demektedir. Dönüşerek İbrani ve İbrahim adlarının türemiş olması kuvvetle muhtemeldir) önce bugünkü İsrail-Filistin olan Kudüs yakınlarında ikamet etmek ister. Yerel hâkimler kolay izin vermez. Çok küçük bir mülk aldığı ve orada öldüğü belirtilir. Sara, Hacer, İsmail, İshak, Yakup hikâyeleriyle başlayan, Hz. Musa, İsa, Muhammed ve aralarındaki yüzlerce peygamber halkasıyla devam eden öyküyü isteyen Kutsal Kitaplarda (Ahdi Atik, Ahdi Cedit ve Kuran'da) takip edebilir. Binlerce yan öyküleme ve romanlarla tarih kitapları da öğretici olabilir. Çok genel birkaç dönemle görünür kılmak amacım açısından yeterlidir.

a- Birinci dönem, İbrahim'in Urfa'daki ve çıkışındaki öyküsü. Muhtemelen M.Ö. 1700-1600 dönemi. Kabile reisi ve tüccar.

b- Mısır'da esaret dönemi. M.Ö. 1600-1300

c- Hz. Musa önderliğinde çıkış. M.Ö. 1300-1250.

d- Vaat edilmiş topraklarda iskân. M.Ö. 1250-1200 (Komutan ve peygamber Hz. Yeşu dönemi).

e- Önderler, Hâkimler dönemi. M.Ö. 1200-1000. İlk Kral Saul'a kadar geçen ve henüz kral ve peygamber olmamış laik ve dini (kâhin) önderler dönemi.

f- Yahudi ve İsrail Krallar Dönemi. M.Ö. 1000-700. Saul, Davut, Süleyman'la başlayıp Hezekiel'le (Asur işgali) biten dönem.

g- İşgal, İstila, Tahakküm, Direniş ve Diaspora Çıkışı. M.Ö. 700-M. S. 70 (Asur, Babil, İskender ve Romalıların işgal ve hâkimiyet dönemi).

Bu dönemde Yahudi veya İsrail Krallığı yıkılır. Yerine direnişçi ve işbirlikçi olmak üzere iki grup belirginlik kazanır. İşbirlikçiler özellikle Grek ve Pers yanlısı olmak üzere iki ana grup olarak belirginlik kazanır. Urfa ve Mısır'dan sonra üçüncü sürgünleri, Babil Kralı Nabokadnazar döneminde kırk yıl süren ünlü Babil sürgünüdür (M.Ö. 535-495). Kutsal Kitapta yer alan ve Zerdüştlük'ten etkilendiği açık olan hükümler bu dönemde aktarılmıştır. Perslere büyük hayranlık oluşmuştur. Çünkü kırk yıllık sürgünlerine son verdirilmiştir. Tevrat'ın ilk yazılı nüshaları da bu dönemde, yani M. Ö. 700'den sonra derlenmiştir. Yani yaklaşık altı yüz yıl (M.Ö. 1300-700) Kutsal Kitabın elde hiçbir yazılı nüshası yoktur. Demek ki üç Kutsal Kitaptaki ilgili kısımlar altı yüz yıl aradan sonraki sözlü anlatımlara dayanmaktadır. Homeros ve Hesiodos'un aynı dönemdeki İlyada ve Theologia'ları da benzer söylentilerin yazıya geçmiş halleridir. Romalıların M.Ö. 70 ve M.S. 70 civarlarında Süleyman Mabedini iki defa yıkmaları büyük direnişlere yol açmıştır. Hıristiyanlık en yoksul kesimin direniş geleneğidir. Üst tabaka direnişleri de, örneğin Makabilerinki de ünlüdür.

Diasporaya, yani yurtdışına çıkışla kabilenin veya kavmin dağılışı M.S. 70'den sonra yoğunluk kazanır. Dağılışı Asur, Ermeni ve Grek kültüründe yaşayanlarda olduğu gibi, Roma ve İran İmparatorluk sahalarında olmak üzere iki alanda yoğunlaşır. Bu uzun döneme aynı zamanda Yazarlar Dönemi de denilmektedir. Yani sürekli Tevrat derlemeleri ve yorumları yapılmaktadır. Peygamberler de çıkıyor. Ama yazarlık daha önemli hale geliyor. Demek ki, Yahudi kültüründeki entelektüel seviyenin yüksekliği çok önemli bir tarihsel geleceğe dayanmaktadır. Diğer önemli bir meslek, para ve ticaret işleri olsa gerekir. Tarım toprakları üzerinde rahat geçinme imkânı bulamadıklarından, tüm güçleriyle ticaret ve onun etkili aracı para üzerinde yoğunlaşmaları konumlarıyla yakından bağlantılıdır. Asurluların yerine geçtiklerini, Ortadoğu'da artık para ve ticaret tekeli ele geçirdiklerini bu nedenle söylemek mümkündür. Bu konumları onları ortaçağ kentlerinde ve kapitalizmin beşiği Londra ve Amsterdam'da çok etkili ve kârlı duruma getirirken, aynı zamanda büyük sermayedarlar haline gelmelerinin de uzun bir tarihi geleceğe dayandığını göstermektedir. Kudüs çevrelerinde az kaldıkları, çoğunun Diasporaya dağıldığı tahmin edilmektedir. Doğu ve Batı Diasporası olarak iki önemli kültürel gelenek daha ortaya çıkacaktır bu kavmin dağılışı öyküsünde.

h- Diasporayla birlikte bir kabile olmaktan çıkıp çok sayıda kabile düzeyini aşmış kültürel gruplarda yoğunlaştıklarına göre, Yahudileri artık 'kavim' olarak adlandırmak daha uygun düşmektedir. Özellikle Arabistan, İran, Kürdistan, Mısır ve Helenistan bölgelerinde yoğunlaştıkları ve alan kültürüne dayalı Yahudi grupları haline geldikleri görülmektedir. İki kültürlü bir halk oluyorlar: Asıl İbrani kültürü ve içine yerleştik-

leri toplumların kültürü. Bu konum entelektüel yetenekleri üzerinde çok önemli ve olumlu etkide bulunacaktır. Çünkü tarihin en kadim kültürlerinin hepsiyle temasta olurlar.

İslamiyet'in çıkışıyla birlikte yeni bir trajik dönem daha başlıyor. İslamiyet'le Araplar bir ticaret uygarlığına geçiş yapmak durumundadırlar. Fakat ticaret ve para tekeli çoğunlukla Arabistan'ın birçok bölgelerindeki de dahil, Yahudi tüccar ve sarrafların elindedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'e atfedilen "Yahudiler Arabistan'da kalmamalı" hadisi kuşkulu da olsa anlamlı görünmektedir. Arap-Yahudi düşmanlığı tarihin derinliklerine dayanmaktadır. Hacer ve oğlu İsmail'in Mekke'nin bulunduğu yere bir nevi istenmeyen ikili olarak gönderilmeleri, dönemin Yahudi ve Arap kabileleri arasındaki çelişkilerle ilgilidir. Yahudilerle Arap şeyh ve tüccarların çıkarları o dönemden beri sürekli çelişmekte olup, günümüzdeki Arap-İsrail ve Filistin-İsrail çatışmalarına kadar tırmanmaktadır. Yaklaşık 3500 yıllık köklerden ve tarihten kaynaklanan bu çelişkinin varlığı, günümüzde tam bir uygarlıklar çatışmasına dönüşmüş bulunmaktadır.

Bölgedeki ticaret tekelleri arasında şiddetli bir rekabetin doğması normaldir. İslamiyet'in ticarete önem vermesinin nedeni ve Hatice ile Hz. Muhammed ilişkisi bu nedenle daha anlaşılır olmaktadır. Sonuçta Yahudiler ya kendilerini asimilasyona uğratıp faydalı işbirlikçiler haline getirerek (Muhtedi) alanda kalacaklar, ya da yeni alanlara sürgünü yiyeceklerdir. İki durum da ortaya çıkıyor. Önemli bir kısmı daha Roma İmparatorluğunda Avrupa'ya doğru başlayan göçleri daha da yoğunlaştırıp ayrılırken, kalanlar da muhtedi ve yarı-esir biçiminde haraca bağlanarak yaşıyorlar. Ortaçağda İslam uygarlığında, özellikle İran ve Endülüs (İspanya) bölgelerinde tarihsel rollerini (yani kâtiplik, ticaret ve sarraflık) daha da ilerleterek ünlü hale geliyorlar. Birçok siyasi güçle çalışma olanağını elde ediyorlar. Entelektüel ve tüccar-sarraf halk unvanını kesinleştiriyorlar. Bu yüzden buldukları tüm bölgelerdeki diğer toplumların entelektüel ve tüccarlarının büyük hışmına hedef oluyorlar. Demek ki, tarihten sürüp gelen Yahudi düşmanlığının çok önemli maddi, kültürel ve tarihsel nedenleri vardır.

i-Yeniçağın başlangıcına geldiğimizde, bu nedenlerden ötürü Yahudiler üzerinde bir nefret dalgası, tehditler ve sürgünler hızını daha da artıracaktır. Çünkü kapitalizm ticaret ve para tekelinin ana rahminde doğan bir uygarlıktır. Bundan çıkarı ve zararı olan herkes, önlerinde engel olarak Yahudi entelektüel, tüccar ve sarrafları gösterecektir. Yahudiler tehlikeli bir paradoksla karşı karşıyadırlar. Çıkarları kapitalist gelişmelerden yana olan diğer ulusların tüccar ve sarraf tekelleri, önlerinde Yahudi unsurlarını engel göreceklerdir. Çıkarları kapitalist tekellerin gelişmesiyle çelişen ulusların eski tarımcıları ve zanaatkarları da Yahudi'yi rahatlıkla mistik bir tehlike haline getirebileceklerdir. Entelektüellerin de, sisteme bağımlılıkları gereği, tüm kötülüklerin Pandora kutusu olarak Yahudiliği göstermeleri çıkarları gereğidir. Bu etkenler altında 15. ve 16. yüzyıllar Yahudiler için tarihte olduğu gibi yine sürgünler ve pogromlarla (Yahudi katliamları) şiddetlenen yeni bir uygarlık sürecinin başlangıcı olacaktır.

İşin ilginç yanı, Yahudi entelektüel ve tüccar-sarraf gücü bu yeni uygarlığın inşasında en önemli etken olabileceği gibi, en çok gazabına uğrayanları da olacaktır. Paradoks budur. 1492'de İspanya'dan sadece Müslümanlar atılmadılar; Yahudiler de kitlesel halde atıldılar. Ne de olsa İsa'yı çarmıha gerenlerdi. Bahane hazır ve etkiliydi. Fakat asıl nedenler anlatıldığı gibidir. Polonya'da ve Rus Çarlığı'nda da benzeri süreçler yaşanmaktadır. Bu durumlar karşısında yeni toplandıkları ülkelerin başında Hollanda ve İngiltere gelecektir. Tüm etkili Yahudi tüccar, sarraf ve entelektüelleri dalga dalga bu ülkelere akacaklardır. Bir kısmı Avrupa monarşileriyle savaş halinde olan Osmanlı İmparatorluğuna, özellikle sultanın sarraflık ve tüccarlık tekelinde etkin rol almak amacıyla sadece kabul edilmeyecekler, çağrılacaklardır da. Yavaş yavaş Amerika kıtasına da göç başlamıştır. Yeni gelişen Alman kentlerinde entelektüel tüccar ve sarraf tekelinde gün geçtikçe konumlarını güçlendireceklerdir. Bu ülkede köklü bir yerleşme ve melezleşme söz konusudur.

Bazı entelektüeller kapitalizmi Yahudiciliğe bağlarsa da, bu abartmalı bir ideadır. Etkileri vardır. Belirleyiciliğin kökenleri, elbette yerleşik toplum koşullarıdır. Fakat azınlıkların tetikleyici rolleri de küçümsememez. Hollanda ve İngiltere'deki gerek entelektüel ortamın gelişmesinde, gerek kapitalizmin yeni sistem hegemonu olarak ortaya çıkmasında bu ülkelerdeki Yahudi banker, tüccar ve filozoflarının etkisi oldukça önemlidir. Spinoza yeniçağı zihniyet açısından başlatan en önemli simadır. İlk Yahudi laiklerindendir (Laikliği daha çok sinagogun dışına çıkmış veya çıkarılmış kişilere ilişkin belirtiyoruz). Özgürlüğün de büyük düşünürlerindendir. "Anlamak Özgürlüktür" felsefesi ona çok şey borçludur. Yahudi banker ve tüccarların İngiltere ve Hollanda devletine verdikleri borçlar, savaşların kazanılmasında ve güçlü devlet olmalarında büyük rol oynar. Amerika kıtasında, özellikle Kuzey Amerika'da İngiltere eyaletlerinin bağımsızlık savaşın-

da benzer rol oynayacaklardır. Günümüz ABD'nin oluşumunda temel etkileyici güçlerin başında Yahudi entelektüel, tüccar ve bankerlerinin geldiği iyi bilinmekte veya bilinmek durumundadır.

2- Yahudi İdeolojisi

Baştan çok net belirtmeliyim. Dünya çapında ideolojik önderlik halen Yahudi entelektüellerinin elindedir. Bu önderliğin derin tarihsel kökleri vardır.

a- Yahudi kültürünün oluşumunda ilk başlarda tarihsel iki büyük kültürün, Sümer ve Mısır kültürünün derin izleri vardır. Ahdi Atik, Tevrat İbrani kabilesinin bu iki kültürden özümlediklerinin kabile dilinde ve vicdanındaki yansımasıdır. Yansıma çok açıktır. Bu iki kültürün ilk versiyonlarından. Adem-Havva hikâyelerinden tutalım, dünyanın yedi günde yaratılmasına kadar, Allah kavramından tutalım geygamber kavramına kadar böyledir. Unutmayalım, Hz. Nuh tufanı bir Sümer efsanesidir. Eyüp, İdris peygamber efsaneleri de hakeza! Tek tanrılı din kavramı ilk defa Mısır'da Firavun Eknaton döneminde büyük reform olarak denemek istenmiştir. Ayrıca Urfa neolitik kültürün en eski ana merkezidir. Dolayısıyla neolitik ideolojisinin dönüşerek etkisi kesinlikle ihmal edilemez diğer önemli bir kaynaktır. Arkasında iki büyük dil ve kültür grubu vardır: Aryenler ve Semitikler. İbrani kabile kültüründe bu iki ana kaynağın da rolü göz ardı edilemez.

b- İlk sürgün döneminde Babil ve Zerdüşt (Pers-Med) kültürünün etkileri de çok barizdir. Birçok öykü bu kültürden derlenmiştir.

c- Greko-Romen kültürü üçüncü büyük kaynaktır. Özellikle dinsel felsefenin geliştirilmesinde Greko-Romen döneminin etkisi belirleyicidir. Yani ortaçağdaki Hıristiyanlık ve İslam'ın içeriğinde bulunan dinin felsefeleştirilmesinin, felsefenin dinselleştirilmesinin temelleri Aristo, Eflatun ve ekol olarak başta Stoacılar olmak üzere Helenistik çağdaki felsefi ekollere dayanmaktadır.

d- Açık ki, Hıristiyanlık ve İslam, İbrani Musevi dininin daha çok Greko-Romen ve Arap toplumlarının ihtiyacına göre uyarlanmış iki mezhebi durumundadır. Aynı kaynaktan beslendikleri açıktır. Bu iki mezhebin Musevilikle çelişkisi Musevilüğün derin kabilevi özelliğinden ileri gelmektedir. Musevilik ilk başlarda İbrani kabile topluluğunun, ortaçağların başlarından itibaren (diaspora ile birlikte) Yahudi kavminin milli dini olarak şekillenmiştir. Daha doğrusu, karşımızda net bir özdeşlik vardır: İbrani kabilesi = İbrani dini = İbrani veya Yahudi kavmi. Baştan itibaren Yahudi ideolojisi dinsel bir içerikte, o da tamamen kabilevi ve kavmi niteliktedir. İslam ve Hıristiyanlık ise, Yahudilikle köklü ilişki ve çelişkileri bulunan yakın kavim topluluklarının maddi ve manevi kültürel ihtiyaçlarına göre inşa edilmiştir. Dolayısıyla hem çok etkilenmişler, hem de sık sık çatışma durumlarında kalmışlardır.

e- Yahudi ideolojisi aynı zamanda derin maddi kültürün şekillendirdiği bir ideolojidir; bu maddi kültürün şekillendirdiği bir ideolojidir. Yahudilerin bu maddi kültür uygarlıklarını nasıl tanımladıklarını gördük. Dolayısıyla Yahudi ideolojisi, Sümerlerden beri Ortadoğu bölgesinde oluşan tüm uygarlıkların yakın ilişki sahnesinde şekillenmiş bir uygarlık ideolojisidir. Şöyle bir formül geliştirmek öğretici olabilir: Yahudi ideolojisi tüm uygarlıkların sentezlendiği özü taşımaktadır. Gücünü bu özden almaktadır. Bunda Yahudi peygamber ve yazarların tarih boyunca oynadıkları rol belirleyicidir. Yine bu nedenle ilgili toplumlar uygarlıklarıyla ne kadar ilişkili ve çelişkili iseler, Yahudilikle de o denli ilişkili ve çelişkilidirler. Çıkarılacak başka bir sonuç şudur: Yahudilik sadece din ve kavim değil, uygarlıklar sentezi (eklenmesi de denebilir) bir uygarlık olarak tanımlanabilir. Yahudi ideolojisinin entelektüel yapılarını güçlendirmedeki rolünü göz önünde bulundurursak, neden hala dünya çapında öncü rol oynadıklarını daha iyi anlayabiliriz.

f- Yahudi ideolojisi yeniçağla birlikte parçalanmıştır. Dini ve laik doğrultularda iki ana kanala bölünmüştür. Spinoza (1632-1677) laik kanalın başıdır. Benzer birçok Yahudi kökenli filozof laik kanalı sürekli besleyecektir. Laikliğin ayrıca ne kadar yeni bir din ve ne kadar din dışılık olduğu tartışma götürür. Peşinen belirtmeliyim ki, dini ve din dışı fikir üretilmesini anlamlı bir toplumsal, ideolojik çalışma olarak görmüyorum. Yapılması gereken ayırım bu olmamalıdır. Bunun aydınlatıcı, öğretici değeri çok sınırlı olduğu gibi, oldukça saptırıcı, çarpıklaştırıcı özellikler barındırmaktadır. Mitolojik, dini, felsefi ve bilimsel bilgi türlerinin her birinin bir toplumsal karşılığı vardır. Ancak sosyolojik çalışmayla rolleri, ilişki ve çelişkileri toplumsal ve siyasal temelleriyle birlikte açıklığa kavuşabilir.

g- Aydınlanma ideolojisinde laik kanat Yahudiciliğinin büyük etkisi vardır. 'Bilimcilik' olarak adlandırabileceğimiz bu ideoloji, felsefi düzlemde pozitivizmle eşitir. Yeniçağa damgasını vuran bu ideolojik akım, bilimcilik veya pozitivizm adıyla giderek kapitalist modernitenin dini inancı haline gelmiştir. Şu hususu önemle belirtmeliyim ki, pozitivizm bir gömlek farkla eski dindir. Veya aynı gömleğin, din gömleğinin tersine çevrilmiş halidir. Bilimcilikteki yasa anlayışıyla dinlerdeki yasa anlayışı arasında zihniyet birlikteliği

vardır. Ne sanıldığı gibi din ‘uhrevi’ bir anlayıştır, ne de laiklik, sekülerlik ‘dünyevi’ bir anlayıştır. Burada yapay bir ayırım söz konusudur. Bütün dinler dünyevilikle ilgilidir ve toplumsallıkla bağlantılıdır. Dünyevi denilen anlayışlar da öncelikle dünyevi değil toplumsallıkla ilgilidir. Uhrevilik, dünyevilik kavramları toplumsallığın ciddi bir çelişmesini hem örtmekte, hem de çatışmayı örtülü sürdürmeye hizmet etmektedir. Aydınlanma ideolojisi bilimcilik ve olguculuk (pozitivizm) olarak sistemleştikçe, yeni ulus-devletin resmi ideolojisi haline geldiler. Bu da hızla milliyetçi ideolojiye dönüşüm demektir.

3 -Yahudi Milliyetçiliği

Geleneksel Yahudi tüccar ve sarraf kesimi kapitalist sistemde burjuva sınıfı olarak daha görünür modern bir sıfat kazandı. Burjuvazinin yeni sosyal sınıf olarak resmi ideolojisini pozitivizmde bulması ve devlet anlayışının milliyetçiliği doğurması son derece anlaşılmalıdır. Hem ulusun yaratıcısı olarak, hem de yeni ideolojiyle bu durumunu pekiştiriyor. Ulusu oluşturan tüm faktörler ulusallaştırıldıktan sonra, devlet tekeli kanalıyla egemen ekonomik tekellere transferleri zor değildir. Avrupa’nın her ulusunda hızla gelişen tekelleşme ancak milliyetçilik kanalıyla tüm ulusa yutturabilirdi. Sümerlerdeki ideolojinin başardığına benzer bir oluşumla karşı karşıyayız. Ulus en yüce birim (en eski tanrı veya yerine ikame ediliyor) olarak ilan ediliyor. Ulus içindeki devlet maddi hayatı tekeline geçiriyor. Toplumun en büyük gücü oluyor. İkisi birleşince, ulus-devlet olarak eski kral-tanrı devletinin yeni hali oluyor. Topluma mal edilmesi için mitolojilere, kapitalizm çağında felsefeye, onun tüm topluma mal edilecek vulger (kaba, basit, sıradan olanın duygularına hitap edecek seviyeye indirgenme) biçimlerine ihtiyaç vardır. Milliyetçilik bu ihtiyacı mükemmelen gideriyor. Avrupalı toplumların ulusal toplumlar olarak yolu son dört yüz yıllık ideolojik arayışlardan sonra böylece resmi ifadesine kavuşuyor. Ulus milliyetçiliği, milliyetçilik ulusu, ikisi devleti, devlet ekonomik tekeli besleyerek yeni dünya kesinleşiyor. Kendi geçici zamanı içinde tabii. Her tarafta muazzam bir ulusal ayrışma ve ateşli milliyetçilik çağı böyle gelişince, Yahudi ideolojisi tabii ki hem yoğun etkileyecek, hem de etkilenecekti.

Yahudi ideolojisinin objektif olarak baştan beri kavim ve kabileyile, dolayısıyla kavimcilik ve kabilecilikle bağlantısının olması rahat anlaşılacak bir husustur. Kabile ve kavim milliyetçiliği anlamında en eski milliyetçilik, Yahudi ideolojisinin doğal ve temel bir özelliğidir. Burjuvalaşma evresinde dönüşüm geçirmesi en kolay ideolojilerdendir. Yine bir paradoksla karşı karşıyayız. Hem milliyetçilik ideolojisinin babalığını yapacaksınız, hem yeni türemeler seni reddedecek: Tıpkı maddi alanda olduğu gibi, manevi-ideolojik alanda da bu paradoks gelişti. Tüm milliyetçilikler babalarına (zorunlu maddi nedenler, tabii kapitalist tercih açısından zorunluluk) dış bilemeye başladılar. Her Avrupa ulusundaki milliyetçiler önlerindeki sorun ve engellerden Yahudi’yi (ideoloji, maddi kültür ve ulus-kavim olarak) sorumlu tutmaya başladılar. Musevi kökenli oldukları halde, tıpkı Hıristiyanlık ve İslamiyet’in Yahudiliği en temel engel saymaları gibi. Burada uygarlığın temelinde rol oynayan ve benim tezimi doğrulayan bir husus yatmaktadır. O da uygarlığın çekirdeği olarak devletin ekonomik tekel olduğudur. Yeni devletleşmelerin olduğu her yerde eski ve yeni tekeller arasında çatışma veya savaş kaçınılmaz olur. Biri ya yok edilinceye, teslim oluncaya veya çok önemsiz hale gelinceye kadar savaş sürmek zorundadır.

Nasıl ki Yahudi kabilesi için 3500 yıl önce ‘vaadi edilmiş topraklar’ meselesi varsa, Avrupa’nın ulus ve milliyetçilik çağında da bu ihtiyaç şiddetle hissedilecektir. Yeni bir Yahudi ulusu, yeni toprak demektir. Avrupa Yahudilere hep karşı olduğuna göre, eski ‘vaat edilmiş topraklar’a dayalı bir akım kaçınılmaz oluyor. Siyonizm denilen Yahudi burjuva milliyetçiliği böyle doğuyor: 19. yüzyılın milliyetçilikler çağının etkin bir örneği olarak.

Öykü bundan sonra tarihe girer. Çok kısaca söylenmesi gereken şudur: Dönemin çok güçlü iki devletine ihtiyaç vardır: Almanya ve İngiltere. Fransa üçüncülüğe düşmüş durumdadır. Yahudi milliyetçileri iki kanatta da çok çalışıyorlar. İngiltere ve Hollanda devletini nasıl güçlü kıldıkları biliniyor. Almanya’da da benzeri bir işlev gören Yahudi sermayedarı işe koşuluyor. Yahudi entelektüeller de entelektüel sermaye (Alman ideolojisi) oluşturulmasında çok katkı sahibiler. Alman İmparatoru bu destekleri sayesinde iki kez Kudüs’e giderek yeni yurt hareketine ilgisini belli eder. Birinci Dünya Savaşı kazanılsa, Alman ve Osmanlı (İttihat ve Terakki’nin en güçlü kanadı Almancıydı ve Selanik Yahudileriyle, sermayedarlarıyla bağlantılıydı) korumasında Yahudilik erkenden ve çok daha güçlü temellerde Filistin’e veya eski topraklarına dönmüş olacaktı. Zaten Londra kanadında geleneksel bir ağırlıkları vardır.

Geniş bir konu olan siyasi tarihi bir yana bırakalım. Hitler, Alman yenilgisinden kesin olarak Yahudileri sorumlu tutuyor. Şunu çok iyi görüyor: Londra’nın üstünlüğü Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliğinden bağımsız değildir. Almanya büyük bir ihanete uğramıştır. Sorumlu Yahudi’dir. Benzer sorunları olan her ulusta

(Fransa'da Dreyfus olayı) anti-Yahudicilik böyle gelişir. Böyle olmadığı kanıtlanabilir. Ama neden bu idealar hala dünya çapında sürdürülüyor? Örneğin en son İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad tarafından? Bu, Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliğinin dünyadaki işleviyle ilgilidir. Halen öncü ideolojidir. Tıpkı sermaye tekellerinde olduğu gibi.

Hitlercilik asla savunulamaz. Soykırım en büyük insanlık suçudur. Bunlar tartışılmaz insani, toplumsal gerçekliklerdir. Yahudi aydınlarının insanlığın soylu özgürlük, eşitlik ve demokratik toplum mücadelesindeki konumları da küçümsenemez. Peygamberleri bir tarafa bırakalım, yeniçağda Spinoza'dan başlayan, Marks, Freud, Rosa Luxemburg, Trostky, Adorno, Hannah Arendt ve Einstein'a kadar giden çok sayıda entelektüel ve devrimcinin durumu bellidir. Yahudi entelektüelindeki demokratik sosyalist boyutların çok güçlü olduğunun farkındayım. Adorno'nun yargısını yinelemeyeceğim. Ama soykırımda Yahudiliğin (hem maddi hem manevi kültür alanında) objektif konumunu ne zaman çözümleyici ve politik sonuç alıcı bir konuma taşımak için gerekli eleştiri-özeleştiri yapacak ve eylemine geçecekler? İdeolojik güç olarak, hem de öncülük konumları itibariyle Yahudi milliyetçiliği doğru çözümlenmedikçe, ne Yahudi soykırımının anısı layıkıyla değerlendirilir, ne de yeni soykırımlar, katliamlar önlenir. Yahudi milliyetçiliği küçük bir ulusun milliyetçiliği değil, dünya milliyetçiliğidir. Bütün milliyetçiliklerin, ulus-devletçilerin babasıdır. Ne acıdır ki, milliyetçiliğin en büyük ve tarihte eşine az rastlanır kurbanı da Yahudiler olmuştur.

Yahudilik sorun olarak çok tartışılmıştır; bizzat Marks, Freud gibi önde gelen Yahudi aydınlar tarafından. Ama şu sorun yanıtız kalıyor: Soykırıma nasıl gelindi? Soykırımın anısı ancak başka soykırımların olmamasına bağlı olduğuna göre, bu nasıl gerçekleştirilecek?

Savunmamda Yahudi örneği temelinde varabildiğim tüm sonuçları şöyle formüle edebilirim:

Yahudi kabilesi Sümer ve Mısır uygarlığına özendi. Bu özenmenin karşılığı sürgün oldu. İnatçı küçük kabile (sanki tüm kabilelerin yapmak istediğine öncülük edersine) kıskançlığından kendi kabilecilik ideolojisini (dinini) inşa etti. Kudüs Krallığını kurdu. Kurduğu krallık yıkıldı. Daha da inat etti; dünyaya yayıldı. Kabilesine, sonra kavmine yer aradı. Vermediler, sürdürdüler. Yahudiler yenilmemek için atoma kadar indiler, uzaya kadar gittiler. Kabile bu sefer küçük ulus-devletiyle uygarlık önderliğine oynuyor. Belki de ebelik ettiği tüm Ortadoğu ve hatta dünya uygarlık ve devletini yıkabilir. Ama o zaman kendisi de kalmaz. Çünkü küçük Yahudi uygarlığı, dünya uygarlığının özüdür. Dünya uygarlığı olmadan Yahudi uygarlığı, Yahudi uygarlığı olmadan dünya uygarlığı olmaz. Yahudi soykırımının en büyük dersi budur.

Çok önemsedğim için üzerinde hep düşünürüm; tıpkı benzerleri üzerinde olduğu gibi. Bilgeler çoktan ateşi ateşle söndüremezsin demişlerdir. Uygarlık ateşinden küçük uygarlık ateşleri (ulus-devletler, genelde tekeller) yakarak kurtuluş sağlanamaz. Tarih boyunca uygarlık güçlerine karşı savaşan tüm kabile, kavim yoksullarının, mazlumlar ve kölelerin önderleri ya öldürüldüler ya da kazandılar. Ölenlerin anısı unutulamaz. Ama kazananların ilk yaptıkları, kendilerini de uygarlık yapmak oldu. Çünkü başka türüsünü bilmiyorlardı. Bilimsel sosyalizmin zafer kazanmış önderleri bile kapitalist modernitenin demir kafesli örneği olmaktan kendilerini kurtaramadılar. Soykırıma uğrayanlar hiçbir zaman böylesinin başlarına geleceğini düşünmemişlerdi. Ama oldu.

Bu noktada kalbim kesinlikle en anti-jenositçi geçinenden daha fazla jenosid kurbanlarını anlamaktadır. Neden anlıyorum, hiçbir Yahudi'nin anlamadığı kadar? Çünkü aynı sistem beni de o çarka almıştı da ondan. Tabii yine Yahudi gücündü sistemi çeviren. O ideolojinin iktidar savaşı, uygarlık yaratım gücü olmasaydı Hıristiyanlık, Hıristiyanlık olmasaydı Hitler olur muydu? Hitler'i doğuran Alman milliyetçiliği nasıl Alman ideolojisinde, dolayısıyla Aydınlanma ideolojisinde (pozitivizm ve biyolojizm) köklerini buluyorsa, Yahudi ideolojisinin Aydınlanmadaki rolü ve Yahudi milliyetçiliğiyle bağlantılarıyla da bu vesileyle (Aydınlanmacı ortak kök) diyalektik ilişki içindedir. Yani nasıl Yahudi kabile ve kavimciliği Yahudi milliyetçiliğinin köklerini oluşturuyorsa, Alman kabileciliği ve kavimciliği de Alman milliyetçiliğinin köklerini oluşturur. Almanya'daki iç içe gelişmeleri, aralarında ekonomik ve siyasal tekeller nedeniyle girift ilişkilere yol açmıştır. Tüm bu tarihsel-toplumsal gelişmeler iki milliyetçilik arasındaki bağı gayet açıkça göstermektedir. Her iki milliyetçilik aşılmadıkça, soykırım anlamlı anılamaz ve yeni türlerinden kurtulanamaz.

Benzer bir karşılaştırma Arap ideolojisi ve milliyetçiliğiyle Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliği arasında yapılabilir. Sonuçları diyalektik ve çarpıcı olacaktır. O olmasaydı İslam, İslam olmasaydı Hz. Muhammed olur muydu? O olmasaydı Baas, Baas olmasaydı Saddam olur muydu? Totoloji yaptığım söylenecek. Fakat söylediklerim uygarlık çözümlenmemin süzgecinden geçmektedir. ABD dünya gücüdür, hegemonudur, imparatorluk bile olabilir. Şimdi Ortadoğu'da İsrail için savaşıyor. Belki yarın İran'la da savaşabilir. Neden yine

soykırım tehlikesi var? Bu sefer atom silahları da kullanılacaktır. Nükleer savaşı nükleer savaşla önlemek! Bunun kapıdaki tehlike olduğunu kimse inkâr edemez. Kaldı ki, bir Hiroşima yeter! Çözümlemem doğrudur. Uygarlık kurulurken göksel tanrıların himayesinde olduğu söylendi. Yıkılırken atoma sığınıyor. Sahtesi gerçeğinden bin defa daha fazla tercih edilir. Yeryüzünde yürüyen çıplak krallar ve maskesiz tanrısından, onun atom şimşeginden bahsediyorum.

Çok bilinçli insanlar olarak Yahudilerin Ortadoğu'da en çok yer bulmasını isteyenlerdenim. Ortadoğu kültürünü demokratikleştirmek, demokratik konfederatif bir İsrail-Filistin için, küresel dev haline gelmiş Leviathan çözüm gücü olamaz. Yahudilerin isim babası olduğu bu canavar soykırımın gerçek kaynağıdır.

Çözüm Ortadoğu demokratik uygarlığındadır. Ortadoğu nasıl Yahudi'siz bir harabeyse, Yahudi de Ortadoğu'suz hep soykırımlar sürgünüdür. Tarih yeterince derslerle doludur. Yahudi aydını kendi sorununu, yani dünya sorunu olduğunu gittikçe iyi fark ediyor. Çözüm yeri Ortadoğu'da aranmalıdır. Demokratik Ortadoğu'nun bir hayal değil, ekmek ve su kadar günlük harcımız olduğunu asla unutmayalım. Yahudiler hem soykırımın anmanın, hem de yeni bir soykırıma ebediyen düşmemenin yolunun demokratik Ortadoğu uygarlığından geçtiğini bilmeli; tüm Ortadoğu halkları da Yahudi'siz demokratik Ortadoğu olamayacağını, tarihi bir demokratik uzlaşmanın tek çözüm yolu olduğunu bilerek, demokratik toplumu inşa görevine dört elle sarılmalıdır.

E- Kapitalist Modernitede İktidar

Uygarlık, iktidar ve devlet kavramları gerek kendi içlerinde, gerek iç içelikleri kapsamında çözülmesi en güç sosyal ilişkiler kategorisini oluşturur. Uygarlık halen tanımlanması konusunda tartışmaların devam ettiği bir konudur. İktidarın nerede başlayıp nerede bittiği, ne zaman ve nasıl oluştuğu ve sonlanması gerektiği daha da karmaşık bir tanımlamadır. Günlük dilde içilen su ve teneffüs edilen hava kadar adından bahsedildiği halde, tanımında görüş birliğine en ez varılan konuların başında gelmektedir. Sadece çok sırlı, karmaşık konular olduğundan ötürü değil, öyle kalmaları arzulandığı ve uğruna çok ideolojik faaliyetler yürütüldüğü için böyledir. Bir şeyden korkulması için ilk şart, çok sır ve karmaşıklık içinde bırakılmasıdır. Eğer içyüzleri açığa çıkarsa, herkesin alay konusu olurlar. Korku etkeni olmaktan çıkarlar. Böylelikle örtbas ettikleri çıkar gruplarının emelleri de boşa gider. Halk arasında bu konuda çok öykü anlatılır.

Uygarlık önce kendi mitolojik öyküleri ile başlatılır. Çıkar klikleri veya artık-ürün tekelleri bu öyküler bağlamında olmadan, zorbalıkla ancak birkaç defalık talan gerçekleştirebilirler. Kalıcı ve kabul edilebilir olmaları için mutlaka mitolojilere, din ve hukuka ihtiyaçları vardır. Günümüzde ise, tüm bu etkenlerle birlikte üç (S)lerin, seks, spor ve sanatın popülerleştirilip medyada sunulmasıyla, toplumların zihnen ve duygusal olarak daha da şartlandırılarak yürütülmesiyle kalıcılık ve kabul edilebilirlik kesinleştirilmeye çalışılır.

Uygarlık tarihini başlıca üç ana döneme ayırıp taslak halinde her dönemi nitelemeye çalıştım. Bilimcilik yöntemlerine pek itibar etmediğimi, sınırlı olmak kaydıyla yararlı olabileceklerini, ama dogmatikleştirildikçe özgür yaşam şansını tehdit edebileceklerini özenle belirttim. Sosyolojik yorum yöntemini dogmatikleştirmeden (bilimcilikle, pozitivizmle) uygulamaya özen gösterdim. Yorumlarım ana hatları ve çok sayıda örneklemeyle her tür tartışmaya açık olarak sunulmuştur. Tekrarlara çok düştüğüm halde, çok gerekli olmadığı durumlarda bu alışkanlığa düşmemeye de dikkat edeceğim.

Kapitalist (uygarlık, medeniyet ile birlikte aynı anlamda olan) moderniteyi yeniçağın (M.S. 16. yüzyıldan günümüze) resmi, zafer kazanmış modernlik (çağdaşlık) olarak çözmeye çalışmakla birlikte, çağımızı tümüyle kapitalizme mal etmeme ve anti-modernitesi konusunda da çok kapsamlı eleştiriler getirdim. Sosyolog Antony Giddens'in modernlik tanımına katılmakla birlikte, 'üç sürdürülemezlik' konusundaki yorumlarını olduğu gibi paylaşmadığımı belirttim. Üç sürdürülemezlik kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizmdi. Üçünün de kökenleri itibarıyla uygarlığın ilk başlarından itibaren gelişim halinde olduklarını, en güçlü hallerine ise kapitalist moderniteyle eriştiklerini çok kapsamlı yorumlarla ve örnekleriyle sundum. Bu bölümde daha çok yapacağım, resmi modernitenin (resmi olmayan moderniteyi, çağdaşlığı, demokratik modernite, medeniyet, uygarlık veya çağdaşlık olarak adlandırıyorum. Hepsi aynı anlamdadır) iktidar ve devlet ilişkilerini daha somut nasıl biçimlendirdiğine ilişkin olacaktır.

1-Pozitivist sosyologlar (A. Giddens ve benzerleri) uygarlık tarihinin her döneminde ve tekil tiplerinde kendilerini örneksiz yorumlayarak sosyoloji yaptıklarını sanırlar. Örneğin İngiliz uygarlığını ve devletini tarihte benzeri olmayan bir tür nevi şahsına münhasır bir devlet ve uygarlık olarak tanımlamak ve çözümlenmek için binlerce araştırma yapmaktan geri durmazlar. Denizlerde kum, bunlarda araştırma! Aslında bu bi-

lim denilen çalışmada çok ince bir saptırma gerçekleştirilmektedir. Benzetme yaparsak, ağaçlardan ormanı görünmez kıldırmak. Milyonlarca ağacı inceleme konusu yapmakla ormanı tanımlayamayız. Bu yöntemin doğru sonuç vermeyeceği başından bellidir. Ama on binlerce genci bu tip sosyal bilim yapıyorlar savıyla düzenin gerçek karakterini göz ardı ettirmek için kullanmak pek fena bir politika sayılmaz. Sosyal bilimler veya genel adlandırmayla sosyolojinin içeriği böyle boşaltılmakta ve anlamsızlaştırılmaktadır.

Doğru olan, İngiliz devleti, iktidarı ve uygarlığı da beş bin yıldır temel kategorik özellikleri belli olan (sınıf-kent-ekonomik tekel olarak devlet) bir gelişmenin 10. yüzyıldan itibaren yeniden canlanan kentler etrafında gelişen sınıfların en önce kral ve aristokratlar olarak, 16. yüzyıldan itibaren de burjuvazi olarak ekonomik devlet tekelleri halinde yumaklaşarak, kendini çeşitli ideolojik örüntülerle sırlayıp görünmez kılarak veya zor anlaşılır kılmak için yüzlerce simgesel değerle bezeyerek günümüze kadar süren ana nehir olan uygarlığın hegemonik temsilcilerinden biridir. Eminim bu bir cümlelik tanım, İngiliz ilişkiler yumağını on binlerce araştırmadan daha iyi anlaşılır kılar. Sümer rahiplerinin yıldız hareketlerine dayalı on binlerce tabletlik toplum yorumlarıyla, kapitalist modernitenin on binlerce bilimci rahibinin yorumları arasında özde (yani gizledikleri temel çıkar grupları bakımından) pek fark yoktur. Sadece araştırma yöntemleri, zaman ve mekânları farklıdır.

Açık ki ve önemle açıkladık ki, zaman ve mekân farkı, evrensel olarak oluşum denilen değişim ve gelişme demektir. Toplumlar da zaman ve mekân farkına bağlı olarak değişir ve gelişirler. Bazen geriye evrimler hali de mümkün olmak üzere. Özgünlük halini eleştirmiyorum, evrende özgün olmayan gelişme, değişim yoktur. Her değişim özgünlük anlamına gelir. Aynen tekrar sadece bir dogmatik inanç değeridir. Tüm doğasal olaylarda anlamı olmayan bir dil oyunudur 'aynen tekrar' kelimeleri.

Bu anlamda elbette kapitalist modernitenin de çok önemli özgünlükleri vardır. Bu özgünlükler Antony Giddens'in tanımıyla üç önemli alanda gerçekleşmişlerdir. Bu bağlamda 'sürekli' olarak kavramlaştırmak da öğretici olabilir. Kapitalizmi özgünlükleri içinde bir özelliğiyle yorumlayıp örneklediğimiz için tekrarlamayacağım. Fakat iktidar kavramı ve onun daha somut ve hukuki bir ifadesi olarak ulus-devlet konusunda özlü ve kısa bir özetleme gerekli ve hayli öğretici olacaktır.

2- İktidar sosyal bilimlerin çok bahsettikleri, fakat özünü çarpıtmakta yarıştıkları konuların başında gelir dedik. Sadece kasıtlı ilgili bir eleştiri değildir söylenen. Kapitalist modernitenin en özgün yanlarının başında geleni, her bireyin kendini iktidarlara sanma, öyle kılınma halini hiçbir uygarlığın başarmadığı kapsam ve özellikler içinde başarması yeteneğidir. Üzerinde en çok durulması gereken konu budur. Fransız sosyolog M. Foucault'nun zihnini en çok işlettiği ve altından tam kalkamadığı konu da budur. Lenin 'Devlet ve Devrim'de devleti tanımak istedi. Ama en çok yanıltığı noktanın devlet olduğu da daha sağlığında ortaya çıkmıştı. İktidarı ise hiç tanımak bile istemedi. Güçlü ve kurnaz adamın çeşitli uygarlık maskeleri takarak günümüze kadar taşıdığı bu 'efsunlu taş' kullanarak, sosyalizm gibi tamamen demokratik moderniteyle inşa edilmesi gereken temel toplumsal çalışmayı 'sosyalist iktidar'la başından beri boşa çıkarıldığını anlayamadı.

M. Bakunin'in şu anlama gelen bir sözünü çok anlamlı bulurum: "En demokrat adamın başına iktidar tacını giydiren, yirmi dört saat içinde en alçak bir diktatör olacaktır" veya "ahlakı bozulacaktır." İktidarın sosyolojisini yapmak, halen en temel bilimsel bir görev olarak çözümlenmeyi gerektiriyor. İktidarın ne olduğu kadar, ne kadar gerekip gerekmediği en çok toplumsal bilinmezi olan bir konudur. Bazı zihniyetlere ve altında gizledikleri çıkar gruplarına göre, mutlak iktidar mutlak çözüm demektir. Tam Asur görüşü bu olsa gerek: Hedefin tümünden canını almak. İktidarı tam bir hastalık hali olarak görenler de vardır. Özellikler anarşistler, pasifistler. Bunlara göre vebadan kaçır gibi her tür güç ve otoriteden kaçınmak gerekir. Aslında bu anlayış iktidara teslim olmanın objektif biçimidir.

Demokratik uygarlık sisteminin getirdiği tanım ve çözüm niteliksel olarak farklıdır. Her toplumsal grubun savunma hakkı kutsaldır. Grubun varlığına ve varlığıyla bağlantılı değerlerine yönelik her saldırıya karşı savunma gücü olmak, vazgeçilmez bir hak olmanın da ötesinde bir varlık nedenidir. Savunma gücüne klasik anlamıyla iktidar denilemeyeceği kanısındayım. Demokratik savunma gücü veya otoritesi demek daha uygun düşmektedir. Bir bitki olarak gülün bile dikenleriyle kendini savunmak istediğini göz önüne getirdiğimizde, bu demokratik otorite paradigmasına 'gül teorisi' demek isterim.

a-İktidarı uygarlık bağlamında artık-ürünü elde etmeye, arttırmaya ve ele geçirmeye yönelik her tür toplumsal faaliyet olarak işlevselleştirmek en uygun tanımdır. İdeolojik faaliyetlerden askeri faaliyete, uyutma masallarından soykırımlara, eğlence oyunlarından dinsel ritüellere kadar toplumsal artık-ürün ve değerleri sızdırmaya yarıyorsa, son tahlilde o faaliyetlere iktidarsal faaliyetler demek mümkündür. İktidar bu anlamda

çok kapsamlı bir toplumsal faaliyet alanıdır. Özellikle uygarlıksal toplumlarda iktidar sürekli derinliğine ve genişliğine artık-ürün oranında artma eğilimindedir.

Artık-ürün ve değer kavramına açıklık getirirsek, iktidarın mahiyeti daha iyi anlaşılır. Kişi ve grupların maddi ve manevi yaratımlarını, kazanımlarını, bir bütün olarak kültürel değerlerini güç kullanarak ele geçirme eylemine ve kurumsallaştığı ölçüde de 'iktidar sanatı' olarak duruma baktığımızda, 'ele geçirilen' ve 'ele geçiren'in ne olduğu somutluk kazanır. İktidar kendisinin olmadığı halde sürekli bir şeyleri güçle ele geçirme, kendine ait sayma, asimile etme, mülkleştirme, yurtlaştırma, aksi durumlarda yine zorla kendisinden atma, sürgün etme, yurtsuzlaştırma, işsizleştirme, mülksüzleştirme, genel olarak maddi ve manevi açıdan değersizleştirme eylemi ve sanatıdır. Bunu sadece ekonomik artık-ürün ve değerle sınırlandırmak çok dar bir yaklaşım olur. Bu konuda ele geçirme asıldır. Fakat buna giden yolda binlerce başka değerler de iktidar güçlerince ele geçirilir ki, toplamına iktidar demek daha gerçekçidir.

Demokratik otoritenin temel işlevi ise, ilgili kişi ve grubun varlığını ve varlığına dolaylı ve dolaysız bağlı olan maddi ve manevi değerlerini savunmak, ele geçirilmesine göz yummamak, ele geçirilmişlerse tekrar kendisine mal etmek gibi her bakımdan pozitif, gerekli, haklı, vazgeçilmesi zor durumlarla ilgilidir. Demokratik otorite, bu içerik temelinde eyleme geçme sanatıdır. Özünde ele geçirilmeyi önleme gücü ve onun sanatsal eylemi demek daha doğrudur. Anayurdunun ele geçirilmesiyle ele geçirilmesinin önlenmesi açısından güç kullanma etkinlikleri veya sanatları (ordu-savaş) arasında ontolojik (varlıksal) fark vardır. İkisi birbirine zıt kavramlardır. Toplumda bu durumların karşılığı iyi-kötü, günah-sevap, doğru-yanlış, haklı-haksız, güzel-çirkin gibi birçok temel kavram ikilemleriyle ifade edilir.

b- İktidarı bakış açılarına göre birçok açıdan bölmek, tasnif etmek mümkündür.

1-Siyasal İktidar: En çok kullanılan iktidar biçimidir. Devletin ve izdüşümlerinin (parti ve sivil toplumun devleti esas alan örnekleri) yönetim, yürütme işlevini ifade eder. Çok büyük belirleyici ve tarih boyunca en çok üzerinde durulan ve kullanılan bir iktidar biçimidir.

2- Ekonomik İktidar: Artık-ürün ve değerleri ele geçirme eylemini yürüten tekel güçlerini ifade eder. Tarih boyunca birçok biçimleri uygulanmıştır.

3- Toplumsal İktidar: Temel toplumsal kesimlerin birbiri üzerinde kurdukları güç eylemini, geleneğini ifade eder. Aile, sınıf, cinsiyet, etnik kökenli birçok önemli ayrımları vardır. Bazılarını ayrıyeten ele almak gerekir. Ailede baba, sınıfsallıkta artık-değeri ele geçiren, cinsiyette erkek, etnisitede ezen, hâkim olan etnisite iktidarı temsil eder.

4- İdeolojik İktidar: Yönetici zihniyet anlamındadır. Bilim ve kültür ilişkilerinde gelişkin olan kişi ve gruplar ideolojik iktidar konumundadır.

5- Askeri İktidar: İktidarla en önde özdeş kurumdur. İktidarın en aşırı, en anti-toplumsal, en anti-insani biçimidir. Bütün iktidarların anasıdır (daha doğrusu babasıdır) o.

6- Ulusal İktidar: Ulus çapında uygulanan merkezi iktidarı ifade eder. Bir ve bölünmez olarak kendini ifade etmeye özen gösterir. Ulusal egemenlik de denilebilir.

7- Küresel İktidar: Hâkim uygarlık ve modernitenin hegemon konumunu veya imparatorluğunu ifade eder. Günümüzde kapitalist modernite bu iktidarını ABD önderliğinde küresel ekonomik tekel ve ulus-devletlerle kullanmak durumundadır. Bu tip bölmeler daha da çoğaltılabilir.

3- İktidar tarihsel-toplumsal ve kurumsal ilişkiler toplamıdır. Tarihen ve toplumsal gelişmenin en hayati dokuları, alanları üzerinde konumlanır ve gelenekselleşmeye çalışır. Geleneksellik kurumsallık anlamını da taşır. İktidarlar en kurumsallaşmış, özen gösterilen, hatta protokole bağlanan toplumsal ilişkiler alanıdır. İlgililerince çok işlevsel kılındıkları için, kurumlaşma ve biçimlenmesini çok iyi protokollere bağlamak, sürekliliği ve temsiliyeti açısından hayattır. Örneğin sultanlık iktidarlarının inşası, devir ve temsil edilmeleri, ele geçirilmeleri muazzam örüntülerle, simgelerle, protokollerle düzenlenmiştir. Kılık kıyafetlerinden yemeklerine, evliliklerinden ölümlerine kadar her ilişkinin binlerce yıl önce gelenekselleşmiş biçimleri vardır. Bu nedenlerle herkes dilediği güçle iktidar olamaz. Eşkıya veya despot oldu derler. Gerçi iktidarın en açık ve gerçek özünü eşkıyalık ve despotizm ifade eder. Ama yüceltilmiş, kutsanmış iktidar kurumu "maske düştü, kel görüldü" denmemesi için, bu açık iktidar biçimlerine şiddetle karşı çıkmayı kendi kurumsal sürekliliği ve saygınlığı açısından zorunluluk görür. Meşruyetinin ancak bu gelenek sembollerle önemli oranda sağlandığının bilincindedir.

Daha önceki savunmamda dile getirdiğim bir benzetmeyi de hatırlatmalıyım. İktidar, uygarlık toplumunun tarihsel bir nitelik kazanmış çıkar tekelleri yumağının, dağın zirvesinden düştükçe büyüyen ve şiddetlenen kar topuna benzetilebilir. Tarihte öyle bir akış düzenine sahiptir.

4- İktidar bulaşıcı bir hastalığa benzetilerek de daha iyi anlaşılabilir. Yani iktidar bulaşıcıdır. Başlangıçta ‘güçlü ve kurnaz adam’ın tek başına önce av hayvanları, sonra birikimli ana kadınlar üzerinden yürüttüğü bu toplumsal hastalık; önce hiyerarşik ataerkil düzende rahip (anlam sahibi kişi) + yönetici (tecrübesiyle toplumu idare eden) + askeri komutan (gücü tekelinde tutan) üçlüsünce kurumsallaştırıldı. Sınıf ve kent inşasıyla devletleştirildi. Fakat şunu hemen belirtelim ki, devlet iktidarının kurulmasıyla güçlü ve kurnaz insanların hiyerarşik ataerkil düzeninin ortadan kalktığı sanılsın.

Bu sefer iktidar formülünü şöyle geliştirebiliriz: İktidar = güçlü ve kurnaz adam + hiyerarşik ataerk + devlet. Bu üç esaslı kurum, iktidar toplumunu ifade eder. Çok sayıda alt ve üst kat inşalarıyla birlikte bu düzene genel bir kategori olarak uygarlık diyoruz. Zemin katta ekonomi vardır, üst katta ise tanrılar konseyi. Sümerler uygarlığı böyle inşa ettiler. Biçimi değişti, ama özü hep artarak anlamını korudu. Zemin katta tarih boyunca köle, serf ve işçi başta olmak üzere, artık-üründe kullanılan insan malzemesi yer alır. Zanaatkâr, çiftçi ve diğer serbest meslek sahipleri diye tabir edilen kesimler de esas olarak bu zeminde icra-eylem ederler. Üst katta mitolojik tanrılar, tek tanrılar (bazen gölgeleri olan sultan veya elçileri olan peygamberler, şaman ve rahipler de oturabilir), yöneten fikir ve yasalar (Eflatun’un ideası) yer alır.

İlk ve ortaçağlarda iktidarlar daha çok bu temel kurumlar ve özellikle devlet biçiminde icra edilirken, kapitalist modernite çağında tüm toplum iktidara bulaştırıldı. Diğer bir deyişle tüm toplum kendini iktidar sahibi sanma hastalığına bulaştırıldı. Çok önemli ve Antony Giddens’in ‘süreksizlikler’ dediği kurumlar aracılığıyla iktidarın yaygınlaşması, bir hastalık hali olsa da, esas olarak kapitalist moderniteye özgüdür. Bu konuda bazı ideoloji ve kurumlar belirleyici rol oynar. Bu hususları bundan sonraki kısımda ele alacağım.

Şüphesiz iktidarın tüm topluma bulaştırılması sadece çok güçlendiği anlamına gelmez. Aynı zamanda çaresizleştiği, zavallılaştığı, çözülme sürecinin son haline ve hızına yaklaştığı anlamına da gelir. Herhangi bir şeyin son haddine varması halinde iki şey olur: Ya ilgilisi olan, o son halinde ona yapılması gerekeni yapar; ya da ilgilisi bir şey yapmaz ise o şey çürür. Örneğin bir elma en olgun, kırmızı haline geldiğinde onu dalından koparmak, yapılması gerekendir. Bu yapılmaz ve belli bir süre daha geçerse elma çürür; kurtlar girer, parçalanır, biter. Benzetme kabadır, ama iktidarlar için de geçerlidir. Kapitalist moderniteyle iktidar olgusu zaten kurulurken bir hastalık hali iken, çürüme aşamasına gelmiş sayılır. Kokuşmaktadır.

Bakunin’in deyişiyle en sağlam, en ahlaklı adamın kendisine bulaşması halinde hasta edecek kadar çürümüştür. Bu yargı aslında şöyleydi: “İktidar en demokrat adamın başına tacını koyduğunda, yirmi dört saat içinde en alçak diktatör yapar.” Doğrudur. Çürüme halindeki iktidarı en ezilen kadının başına bir taç gibi koyun, o da yirmi dört saat içinde diktatör kesilecektir. Bu çürümenin, hastalığın önüne geçmenin yegâne yolu, bir sistem olarak demokratik moderniteyi inşa etmekten geçer.

F- Kapitalist Modernite ve Ulus-Devlet

Ulus-devlet kavramı en karanlıkta bırakılmak kadar, en çok çarpıtılan kavramların da başında gelmektedir. Gerçek işlevini, ana rolünü belirlemekten ısrarla kaçınılmaktadır. Daha çok propagandif amaçlı kullanıldığı söylenebilir. Özellikle faşizm ve milliyetçilikle ontolojik bağının görünmez kılınmasına özen gösterilir. Tıpkı faşizm ve milliyetçiliğin resmi moderniteyle ilineksel bağının göz ardı ettirilmesi gibi. Sadece burjuva liberallere özgü bir tutum değildir bu. Sosyalistler de ulus-devlet konusunda ya savunmacı görünürler, ya da çok önemsizmiş gibi sıradan cümle ve kelimelerine indirgeyerek geçiştirirler. Hâlbuki ulus-devlet çağımızı kavrama ve değiştirmenin kilit kavramlarından. Antony Giddens’i eksik de bulsam, önemini ortaya koyması açısından bu konuda aydınlatıcı buldum.

Şimdiye kadar sergilemeye çalıştığım konular bir anlamda ulus-devlet tanımı ve işlevi için bir ön hazırlık olarak da değerlendirilebilir. Kapitalizmin doğuş etkenlerini, modernite, iktidar, ulus ve devlet kavramlarını taslak düzeyinde dahi olsa tanımlamadan, ulus-devletin rolünü belirlemek fazla çözümleyici olamayacaktır. Yahudi meselesini ana başlıklar biçiminde taslak halinde sunmaya çalışmam da konuyla yakından bağlantılıdır. Günümüz toplumsal sorunlarını çözümlenmesi için ulus-devlet çözümlenmesi nasıl kilit bir kavramsa, ulus-devlet meselesini çözümlenmesi için de Yahudi meselesini uygarlıklar bağlamında tarihsel-toplumsal olarak en azından tanımlama düzeyinde ele almak hayli öğretici ve örnekleyici değer sunmaktadır. Yahudi meselesini ve ulus-devleti çözümlenmeden, Yahudi soykırımını anlamlandırmak çok eksik ve hatalı,

dolayısıyla çok yanlış olacaktır. Bugünkü Ortadoğu trajedisi, ortaya konulan çözümlerini fazlasıyla doğrulamaktadır.

1-Ulus-devlet kapitalist tekelciliğin gerçekleştiği formdur. Daha 16. yüzyılda Hollanda ve İngiltere’de, İspanya ve Fransa imparatorluk emellerini kırmak için gerekli olan devlet formu bir nevi pro ulus-devletti. Hollanda Prensiği ve İngiltere Krallığı ulus-devlete doğru evrilerek üstünlük sağlamaya çalışacaklardı. 1649 Westphalia Konsensüsüyle devletler arasında ulusal faktör öne çıkınca, ulus-devlet doğrultusundaki gelişmeler hızlandı. Devletlerin ekonomi-politika olarak merkantilizmi esas almaları, ulusal pazar etkenini öne çıkaran diğer güçlendirici, hızlandırıcı bir faktör oldu. Ulusal dil, sanat, tarih çalışmaları artık devletin inhisarında giderek daha çok yer aldı. Uluslararasıdaki çeşitli anlaşmazlıklar ve savaşlar artık milliyetçilik ve ulus-devlet tipi iktidar olmadan yürütülemez oldu. Napolyon savaşları bunda öncü rol oynadı. Fransa’yı ulus-devlet yapmadan savaş yürütülemezdi. Süreci yakından gözlemleyen Alman ideologları, Alman milliyetçiliği ve ulus-devletçiliği için gerekli tüm ipuçlarını Napolyon şahsında keşfetmişlerdi. Hızla geliştirilen Alman milliyetçiliği, bir an önce Almanya’nın birleştirilmesinde ve modernitenin aradığı devleti ortaya çıkarmada kaldıraç rolünü oynayacaktı. Daha sonra Hitler’i doğuracak olan süreç, 19. yüzyılın başlarında ilk adımlarını atacaktı.

Aslında konu daha derinliklidir. Kapitalist modernitenin (uygarlığın) temelleriyle ilgilidir. Merkezinde ekonomik tekelin zafer arayışını barındıran bu hareket sadece ulusal gelişmeyi çarpıtmayacaktı; bütün ulusu ulus yapan etkenleri milliyetleştirmek zorundaydı. Dinin ulusallaştırılması olmadan, ekonomik tekelin pazar hâkimiyeti zordu. Kültür ve sanatın ulusallaştırılması benzer tekelci konuyla bağlantılıdır. Savaşların ulusallaştırılması son ve en önemli faktörü oluşturacaktı. Tüm bu etkenlerin ulusallaştırılması ulusal ruhu doğuracak, o da milliyetçilikle sonuçlanacaktı. İdeologların ulus ve devlet çalışmaları gerekli fikri temelleri çoktan hazırlamıştı. Çok açık ki, bu etkenlerin hepsi ulusal pazar ve bu pazar üzerinde büyük kavga yürüten ve kendini ölümüne dayatan tekelci kapitalizmdi.

2- Endüstri devrimi tüm bu süreçlere ivme kazandırdı. Büyük ticaretten sonra ve giderek ondan daha fazla artık-değer üreten sanayileşme, bu niteliğiyle temel uluslaştırma konusunu teşkil edecekti. Ulusal sanayi ulus çapında tüm kapitalistler için en çok kâr demektir. 19. yüzyıl bu açıdan belirleyicidir. Endüstriyalizm bir ideoloji olarak ulusallıkla yakından bağlantılıdır. Milliyetçiliğin 19. yüzyılın en gözde ideolojisi ve siyasal eylemcisi haline gelmesini endüstriyalizmden ayrı düşünmek olası değildir. Ticaret burjuvazisi hacim olarak bir ulusu tek başına taşıyamaz. Merkantilizm tek başına ulusu sürükleyecek ekonomik tekel niteliğinden uzaktır. Endüstri tekelleriyle hacim olarak çok genişleyen burjuvazi, artık tüm ulus adına konuşma hakkını kendinde görmeye başladı. Kendi tarihini yeniden yazdı. Felsefi eğilimini netleştirdi. Ulusal kültürü tarihinin bir parçası haline getirdi. Ulusal ordu ve ulusal eğitime damgasını vurdu. Ulusal sanayi burjuvazisiyle kapitalizmin ulus çapında hâkimiyeti, zaferi kalıcıydı.

Burjuva devrimi denen kavram tüm bu süreçleri barındırdığında anlam ifade eder. Yoksa tekel İngiliz, Fransız ve benzeri devrimler sanıldığı gibi aksine öyle planlı burjuva devrimleri değildir. Burjuvazinin yaptığı, bu devrimleri kendi çıkarına kullanmak oldu. Endüstri devrimini de bir burjuva sınıf zaferi olarak görmek hatalıdır. Bu devrim de tarihin büyük birikiminin sonucudur.

Bencil ve tekelci burjuvazinin her alanda yaptığı gibi bu alana da el koyması, kendini, kârlarını dayatması söz konusu olan. Nasıl ekonomi sınıf olarak burjuvaziyi gerektirmeyen bir toplumsal alansa, sanayi de sanayi burjuvazisini peşinen gerektirmeyen bir ekonomik alandır. Ticaret tekellerinin yaptığı, ticarete göre tarihsel olarak çok daha fazla kâr getiren bu alana el koymaktı. Gerçek devrimin sahiplerinden hiçbiri burjuva değildir. Ne teorik olarak, ne de pratikte endüstri devriminin hazırlıklarında burjuvazi vardır. Endüstri devrimi ekonominin tarihsel-toplumsal gelişmenin ritmi içinde yaptığı en önemli sıçramalardan biriydi. Tıpkı neolitik dönemin tarım devrimi gibi. Tarihin her döneminde gelişen ekonomik üretim, özü ekonomik tekel olan devleti ve işbirlikçilerini yeni verimlilik alanı üzerinde de en ihtiraslı, gözü kara, gerektiğinde güç kullanmaktan çekinmeyen yeni tekeller haline getirecekti. Ulus-devlet esas olarak bu tekellerde maddi temelini bulacaktı. Bulamazsa da oluşturacaktı.

3- 19. yüzyılın ortaları tarihin dönüm noktalarındandır. Ya burjuvazinin merkezi ulus-devleti kazanacaktı, ya da toplumun bu yeni tekel ve aristokrasi dışında kalan tüm kesimlerinin demokratik konfederatif hareketi. 1640 ve 1688 İngiliz Devrimleriyle 1789 Fransız Devriminde ihtilal güçleri arasında bariz bir ayrım olmasa da, bu iki eğilim esas rol oynuyordu. Fransa Devrimindeki komünçülerle İngiliz Devrimindeki Leveller demokrat eğilimin temsilcileriydi. Bu eğilimler sonra tasfiye edileceklerdi. 1848 Devrimleri tam

anlamıyla halk devrimleriydi. K. Marks ve F. Engels'in 1848'e kadar Komünist Lig ve Manifesto çalışmaları yerinde ve tarihi adımlardı. Devrimlerin burjuvazinin ihanetiyle ve her tür gerici güçle uzlaşması sonucu yenilgiye uğramaları ilk stratejik kayıp oldu. Halkların baharı kısa sürdü ve tekrar karakış bastırdı. Burjuvazinin devrimciliği de anlık çıkarlarıyla bağlantılıydı. Başarsaydı, siyasi iktidarı erkenden ekonomik tekele dönüştürebilecekti. Her şeyi kaybetmektense, eldekini korumasını ve sınırlı kazanımlarla yetinmesini bildi. Eski krallık yanlıları ve aristokrasi de umduğunu bulamamıştı. Bir nevi denge gücü olarak ulus-devlet bu süreçte daha da güçlenecekti. Ekonomik ve siyasi tekellerin merkezi ulus-devlet ittifakı daha sonraki süreci belirleyecekti. 1861 ve 1870, İtalyan ve Alman ulus-devletinin resmi ilanıydı. Sıra diğer ulus-devlet ilanlarına gelecekti.

Yeni devrim dalgası umdukları gibi gelmeyince, Marks Londra'ya çekildi. Kapitali incelemeye koyuldu. Enternasyonal denemesi, bir dernek çalışmasıydı. Alman komünistleri merkezi ulus-devleti esas almakla (Marks ve Engels dahil) objektif olarak yenilgiyi kabul etmiş oluyorlardı. Bunalım teorileriyle kapitalizmin düşüşüne göre program, örgüt, strateji, taktik dersleri giderek topluma karşı kapitalizmle aynı modernite kalıpları içinde (endüstriyalizm ve ulus-devleti meşru görme) uzlaşarak, ekonomizm denilen tekelden pay alma hareketine dönüştü. Ekonomizm, sanayi tekellerinin ekonomik ve ulus-devlet programının kabulü anlamına gelir. Sovyet Devrimi de daha öncekiler gibi tekelci devlet kapitalizmi + ulus-devlet programının aleti olmaktan kurtulamadı. Zaten Çin Devrimi de uzun kargaşadan sonra aynı rotada Çin ulus-devleti + Çin tekelci kapitalizmi + küresel tekel uzlaşmasıyla aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulamadı.

Ulusal kurtuluş devrimleri dediğimiz kategori daha sığ modernist zihniyet bağlantılı devrimler olup, sanayileşme ve ulus-devleti azami programları olarak belirlemişlerdi. İçlerinde çok sayıda reel-sosyalist örnekler olsa da, ortak program aynıydı. Yüz elli yıllık bilimsel sosyalizm adıyla yürütülen hareketin temel başarısızlık nedeni, Aydınlanmacı moderniteyi aşamaması ve demokratik moderniteyi teorik, programatik, stratejik ve taktik olarak oluşturup yürütecek gücü gösterememesidir. Daha doğrusu, bu niyeti bile taşımamasıdır. Bütün göstergeler bu hareketin küçük burjuva karakterli, dar ufuklu, zafer sarhoşluğu kadar düzene kolay teslim olan özelliklerinde birleşmektedir.

Anarşistler bu süreci protesto etmişlerdi. Ama özellikle Bakunin, Proudhon ve Kropotkin'in önemli eleştirileri ve program önerilerinin kendilerini örgütleyememeleri, ideolojik darlıkları ve toplumu yüzeysel tanımları, ayrıca bireysel eylem anlayışları nedeniyle siyasi alternatif haline gelemediler. Tarihsel sürece müdahaleleri istenen başarıyı getiremedi. Her iki akımın esas zafiyeti ise, Aydınlanmacı felsefeyi olduğu gibi benimsemeleri ve pozitivist bilimciliğe dogmatik bağımlılıklarıydı. Başarısızlık ideolojik nedene daha çok bağımlıydı.

Murray Bookchin, 1850'lere kadar Avrupa'da kent ve köy emekçilerinin demokratik konfederasyon eğilimlerinin çok güçlü olduğunu, sosyalistlerin merkezi ulus-devlet anlayışına teslim olmasıyla bu şansın hepten kaybedildiğini söylerken, toplumsal alanda olup bitenlere daha doğru teşhis koyar gibidir.

4- Alman ulus-devletinin 1870'te ilanındaki büyük tehlikeyi büyük filozof (kendisini kapitalist çağın en güçlü muhalif peygamberi olarak tanımlamak yerinde bir tespittir) Nietzsche ilk fark edenlerdendi. Sosyal-demokratlar dahil tüm aydınlar bu gelişmeyi alkışlarken, o bundan insanlığın büyük kaybını görüyordu. Yanılmıyorsam yorumlarının özü şöyledir: "Tanrılaşan devlet, karıncalaşan emekçiler ve bireyler, karılaştan, iğdiş edilen toplum."

Proudhon'un vatandaşlık eleştirisi daha çarpıcıdır. Sanki günümüzdeki bireyi çok önceden görmüş gibidir. Max Weber modernite etkisindeki toplumu 'demir kafese kapatılmış toplum' olarak tanımlar. Çok daha ürkütücü tanımlar roman dünyasında yapılmıştır. Toplum ulus-devlet kapanına kısırılınca benzeri yorumlar artacaktır. Fakat tüm bu eleştiriler, öngörüler toplumun somut bir çözümünden ve özgürlük programından uzaktır. 16. yüzyıldan 20. yüzyılın sonlarına kadar halklar, aydınlar tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak direniş de gösterdiler. Geçici birçok başarı da elde ettiler. Fakat kapitalizmin finans tekeller çağındaki küresel hegemonyası bütün gücüyle ayaktaayken, demokratik modernite eğiliminin büyük çözümleme yetersizlikleri, program, strateji, örgüt ve eylem hattındaki yanlışlık ve eksikliklerinden kurtulamadığını kanıtlamaktadır.

5- Modernitenin üç ana unsurunu eşit ağırlıkta çözümlenmek, bu temelde alternatif olarak demokratik modernitenin ana unsurlarını büyük entelektüel, aydınlanma ve toplumsal her tür hareketle yürütmek her uygarlık döneminin vazgeçilmez, ertelenmez görevidir. Kapitalizmin eleştirisi haddinden fazla eksik, yanlış da olsa yapıldığından, okun ucunu ulus-devlete yöneltmek, bunu endüstriyalizmin eleştirisiyle tamamlamak,

üçüncü teknelci finans çağında demokratik, özgür ve eşitlikçi toplum mücadelesindeki önemini ağırlaştırarak korumaktadır. Kendi payımıza düşeni sunmaktayız.

Ulus-devletin gerek oluşturulmasındaki, gerek sürdürülmesindeki zank görevinin her türden milliyetçilik tarafından yürütüldüğünü belirlemek artık zor değildir. Bu durumda milliyetçiliği özgün rolü olan ideolojik bir unsur olarak değerlendirdiğimize dikkati çekerim. Pozitivist-laik ideolojinin dinselleştirilmesi demek daha uygun düşer. Sistemin doğuş aşamasında pozitivist ve laik yaklaşımlar demokratik modernite zihniyetinden çok uzak da olsalar, geleneksel dogmatizmin aşılmasında olumlu rol oynadılar. Bilimsel yorumun gelişmesinde payları vardır. Fakat sistem, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir yandan siyasi ve ekonomik zaferini sağlamış olması, diğer yandan demokratik eylemin devam eden tehdidi nedeniyle her uygarlıkta rastlandığı gibi ideolojik yönden dinselliğe kaydı. Bu ihtiyacı da fazlasıyla milliyetçilik yerine getiriyordu.

Ulus-devlete ilişkin giriş kabilinden bu ön açıklamalardan sonra, konunun önemine binaen daha somut ve ayrıntılı bir çözümlemeyi denemek hayli öğretici ve gerekli olmaktadır.

a-Daha kapsamlı tanımlarsak, kapitalist modernite döneminde toplumun tüm bütünlüğüne yayılmış iktidar aygıtlarının ve vatandaş denilen bireylerin hukuki çerçeve içindeki birliğine ulus-devlet demek mümkündür. Buradaki belirleyici kavram, toplumun tümüne yayılmış iktidar olgusudur. Daha önceki tüm devletlerin meşruiyeti kendi kurum ve kadrolarıyla sınırlıydı. Ulus-devlette bu sınır aşılır. Vatandaş denilen veya devletin kendi ideolojik, kurumsal ve ekonomik çıkarlarına göre oluşturmak istediği bireylerin, sanki devletin hak ve görevleri olan birer üyesiymiş gibi devletleştirilmesi, ulus-devletin özüdür. Vatandaşın oluşturulması, ulus-devletin en çok önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bunun için ideolojik, siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel, cinsiyet, askerlik, din, eğitim, medya gibi birçok unsurdan yararlanmaya çalışılır.

1-En etkili ideolojik araç milliyetçiliktir. Yeni din değerindedir. Milliyetçilik ulus-devlete, ‘tanrının yer yüzündeki hali’ gibi kutsallık atfetmektedir. Devlete ölümüne bağlanmak, onu en üst değer olarak benimsemek yeni dinin gereğidir.

2- Siyasi iktidarın çekiciliği ve etki gücü, bireyi vatandaş kılmak için yoğunca kullanılır. Siyasi partiler özellikle bu amaçla rol ifa eder. İktidara kapılanmak, “Devlet benimdir” demek birey için güvenlik ve itibarın en kestirme yoludur.

3- Devletin ekonomik tekel niteliği sanayi devrimiyle daha yaygınlaştığı ve sanayi tekelciliği çok geliştiği için, neredeyse toplumun yarısı devlet kurumlarında işçi-memur olarak istihdam edilir. Kendi başına bu durum toplumun büyük kısmını ulus-devlet üyesi, yani vatandaşı olmak için yarış durumuna sokar. Özel denilen tekelleri ulus-devlet tekellerinden ayırmak güçtür. İkisi arasında çok sıkı birlik, ortaklık hali mevcuttur. Devlet tekelinin nerede başlayıp nerede bittiği ile özel tekelin yeri arasında ayırım yapmak güçtür. Özel tekeller kârın yarısından çoğunu devlete verirken, devlet de bir nevi modern iltizamlar olarak kendilerine sınırsız kolaylıklar sağlar. Dolayısıyla özel tekellerin bireyi vatandaşlaştırması devletten bazen daha da gericedir. Çünkü işsiz bırakma bahanesiyle istediği kıvamda eğitmesi çok kolaylaşır. Sendikaların son dönemlerinde tutuculaşıp ulus-devletçi kesilmesi de bu gelişmelerle bağlantılıdır. İşçilik reel-sosyalizmle adeta ulus-devletin militanı haline getirilir.

4- Hukukun vatandaşlıkla ilgisi çok somuttur. İşini yürütmek isteyen her birey nüfus kimliğine sahip olmak zorundadır. Kimlik zaten kendi başına devlet vatandaşlığı anlamına gelir. Devlet üyesi olunduğunun simgesel ifadesidir.

5- Tarih boyunca canlı tutulan iktidar ve devlet bilinci, yani geleneği vatandaşlık biçimlenmesine açık ki önemli katkılarda bulunur.

6- Cinsiyetin etkisi babanın aile ocağında devletin temsilcisiymiş gibi algılanmasından ileri gelir. Evde her erkek kadınlar karşısında devlet demektir. Bu algılanma toplumun bütünlüğü açısından da geçerlidir. Ulus-devlet bu algıyı daha da eğitip kendisine uyarlamaya çalışır.

7- Askerlik kurumu ulus-devletin en temel değer olarak bireyin kimliğinin beyin ve duygularına kazılarak yeniden yetiştirildiği devlet kurumlarının başında gelir. Her ulus-devlet kurumunun benzer işlevi vardır. Ama hiçbir askeri kurumun rolüne erişemez.

8- Din, ulus-devlet sürecinde milliyetçiliğin en çok kullandığı, direkt ulus-devlet dinine dönüştürüldüğü araç konumundadır. Din hem ulusallaştırılarak, hem milliyetçileştirilerek, ulus-devlet döneminde toplumsal kurum olarak ahlaki özüne en ters düşmüş konuma düşürülür. Seküler milliyetçiliğin dışında kalan toplum kesimlerini dini milliyetçilikle, eski tanrının yeni haliyle bilinçli veya kendiliğinden kulu halinde bütünleştirerek bir nevi kendi iç ihanetini de yaşamış olur. Din-laiklik çatışması bu ihanetle yakından bağlantılıdır.

9- Eğitim ilkokuldan üniversiteye kadar bireyi vatandaş kılmakta en etkili modernite kurumudur. Askeri kurumlarla bu konuda yarış halindedir. Kapitalist modernite için en aptallaştırılmış, tüm tarihsel-toplumsal gelişim ve değişimin farklılaşarak oluşturulan değerlerini önce dinciliğin, sonra milliyetçiliğin süzgecinde, resmi ideolojinin potasında yoğrulan vatandaş yetiştirmek bu kurumların öncelikli hedefidir. Bu konudaki softalık ortaçağı skolastiğini fersah fersah geride bırakmıştır.

10- Medya modernizmin en etkili ve beyin ve yürek yıkama aracıdır. Bu aygıtlar iletişim teknolojisinin sunduğu olanaklardan yararlanan ulus-devlete dilediği vatandaşı yetiştirmekte büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Özellikle üç (S)ler seks, spor ve sanatın popülerleştirilerek, özünden boşaltılarak topluma sunulmasında ve böylece en aptal, banal, afyonlanmış vatandaş oluşumunda medya başat rol oynamaktadır. Ana başlıklar halinde daha da çoğaltabileceğimiz bu araç ve yöntemlerle tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir vatandaş tipi yetiştirilmektedir. Esas yaşam hedefi bir araba + aile (karı veya koca bulmak, bir iki çocuk sahibi olmak) + daire sahibi günlük standart tüketici olabilmektir. Toplumsallığın anlamı en suflı (bayağı, aşağılık) bireyci ihtiraslar için rahatlıkla bir tarafa bırakılır. Hafızasızlaştırıldığı için tarihten de kopmuştur. Tarih sandığı, milliyetçi ulusal klişelerdir. Felsefesizdir ya da en dar faydacılık dışında bir mutluluk felsefesinin olabileceğine hiç inanmaz. Görünüşte modernidir. İçerikte ise en kof, içi boşaltılmış, en karanlık emeller (faşizm) için koşmaya hazırlanmış 'vatandaş sürüsü', 'kitle toplumu' bireyi, daha doğrusu BİREYSİZLİĞİ söz konusudur.

Faşizme gidişte bu vatandaş tipinin oynadığı role ilişkin çok sayıda değerli roman yazılmıştır. Bu konuda çok ünlü yazarlar vardır. Özellikle soykırım çözümlenmesine dayanan bu romanlar çok öğreticidir. Son dönemlerde postmodernizmin etkisi altında yapılan 'yurttaş' eleştirileri de oldukça aydınlatıcıdır.

Demokratik modernitenin önündeki en temel engellerin başında bu tip vatandaş üreten ulus-devlet ve toplumu gelir. Dolayısıyla demokratikleşmenin başta gelen görevlerinden biri, bu tip bireysizliği (çünkü gerçekte birey yok sayılmaktadır) doğuran ulus-devlet ve toplumunu çözümlyerek, demokratik uygarlığı inşa edecek eşitlikçi, özgür, demokrat bireyleri (özgür yurttaş) yetiştirmektir.

b- Ulus-devletle faşizm arasındaki ontolojik bağı görmek çok önemlidir. Faşizm konusunda yapılan en temel hatalardan biri, ulus-devlet sistematiğiyle bağını ya hiç görememek, açıklayamamak, ya da mızrak çuvala sığmadığında bir iki kalem darbesiyle geçiştirmek olmuştur. Halbuki taslak halindeki bu çözümlerimiz bile faşizmin Aydınlanma ideolojisi ile (pozitivist laik ideolojiler dahil) olan kökten akrabalığını ortaya koyabilmiştir. Resmi modernitenin temel iktidar biçimi ulus-devlet olduğu gibi, yeni dini de milliyetçiliktir. Ulus-devlet milliyetçiliğinin süzgecinden geçen toplumlar, sürekli faşizm üretmeye hazır toplumlardır. Faşizmi ulus-devletsiz düşünmek mümkün değildir. Tabii ulus-devleti de ekonomik tekelciliğin (ticaret + sanayi + finans) yoğunlaşmış ifadesinden ayrı düşünmek mümkün olmadığı gibi.

Hitler faşizminin kökenlerini Alman ideolojisinde görmek zor değildir. Alman burjuvazisi için tek çıkış yolu, ulus-devlet olarak tekelci yoğunlaşmaydı. 19. yüzyıl boyunca hem ideolojik, hem maddi alanda bu devlet tipini üretmek Alman burjuvazisi ve ideologlarının en önemli işi ve başarısı olmuştur. Hikâyesi uzundur. Anlatacak durumda değilim. Bunda Yahudi sermayesinin ve ideologlarının da payı elbette küçümsenemez. Almanya'da Yahudi ve Yahudicilikle Alman milliyetçiliği ve faşizmi arasında diyalektik bağ olduğunu yüzlerce araştırma doğruladığı gibi, teorik yaklaşımımız da bu ilişkiyi kanıtlamıştır.

Alman modeli daha sonra tüm milliyetçilikler ve ulus-devlet hareketlerinde esin kaynağı olmuştur. Sosyalistler başta olmak üzere, tüm anti-faşistlerin en büyük zaafı, ulus-devlet + tekeller (devlet ve özel tekel) + faşizm arasındaki sistematik bağı görmemeleridir. Dahası da genel olarak kapitalist moderniteyle faşizm arasındaki ontolojik bağı çözememeleridir.

c- Ulus-devlet ve Sovyetler Birliği meselesi önemini halen koruyan ve çözümünü bekleyen diğer bir konudur. Daha Marks ve Engels döneminde işçi sınıfı için temel mücadele çerçevesinin Alman merkezi ulus-devleti olarak benimsenmesi tüm yanlışlıkların anası olmuştur. Almanya'da 19. yüzyıl ortalarına kadar çok güçlü olan kent ve köy isyanlarına dayalı demokratik konfederatif oluşumlar gerici bulunarak merkezi ulus-devletin desteklenmesi, bizzat Marks ve Engels'in görüşleri arasındadır. Bu konuda Bakunin ve Kropotkin'in eleştiri ve görüşleri bence güncelliğini halen korumaktadır. Marks ve Engels'in bu saptamaları, Birinci ve İkinci Enternasyonal'in düşük doğum gibi gerçekleşmesinin temel nedenidir. Objektif olarak Alman sanayi burjuvazisiyle yapılan bir ittifak vardır. Zaten bu husus açıkça yazılmıştır. Sonuç, ulus-devlet içinde erimedir. Marksizm'in yüz elli yıllık öyküsü, bu hatanın kurbanı olma öyküsüdür.

Sovyetler deneyimi ve günümüz Çin'i bunun en kanıtlayıcı örnekleridir. Rusya'da daha 1920'ye varmadan Sovyetler'in demokratik yapısı sona erdirilmiştir. Geriye ulus-devlet modeliyle tek ülkede sosyalist inşa yolu kalmıştır. Bunun için tüm muhalifler tasfiye edilmiş, demokratik güçlerin başında gelen köylülük yok edilmiş, aydınlar susturulmuştur. Ortaya çıkan, modern 'Firavun Sosyalizmi'dir. Demokratik modernite akıllara bile gelmemiştir. Daha doğrusu engellenmiştir. O demokrasi de yine düşük doğum halinde 1990'lardan sonra gündeme gelecektir. Aynı dönemin Hitler faşizmi karşısında Stalin faşizmi demeyi doğru bulmam. İki farklı kanallardan gelen hareketlerdir. Ancak Sovyet deneyimi gerçekleşenin sosyalizm olmadığını ve demokratik uygarlığı esas almayan bir sosyalizmin gerçekleşemeyeceğini en çarpıcı biçimde sunan tarihsel bir deneyimdir.

Mao'nun demokrasiyle ilgilendiği olmuştur. Sovyetler'i eleştirisi önemlidir. Kültür devrimi bir şeylerin yanlış gittiğinin kanıtıdır. Ancak Mao'nun ne bilinç seviyesi, ne de dayandığı araç ve yöntemler Marksçı yanılıgyı ve Sovyet deneyimini aşacak güçte olmamıştır. Bugünkü Çin bu konuda çok şeyi açıklıyor.

Çoğu reel-sosyalist çizgide gelişen ulusal kurtuluş hareketleri, daha başında ulus-devleti azami programları saymışlardır. Gerçekleştirdikleri bu modelin ancak ABD, AB, IMF, Dünya Bankası gibi ana kapitalist tekellerle işbirliği halinde ayakta durabildiği göz önüne getirildiğinde, antidemokratik ve gittikçe tutuculaşan yapılarına şaşmamak gerekir.

En hazin örnek Saddam'lı Baas sosyalizmidir. Anlamak isteyenler için altın değerinde bir örnek olaydır.

Sosyal-demokratların 'refah devleti' zaten ulus-devletten farklı bir şey değildir. Yine dünyada bu konuda da önderlik eden Alman sosyal-demokratları, ekonomizleriyle kendi ulus-devletlerine Hitler'in verdiği zarardan daha çok kâr sağlayarak muhkem yerlerini hala korumaktadırlar. Ama dünya demokratik hareketini de 'iğdiş edip' kendi burjuvalarının yedeğine verme karşılığında!

d- Ulus-devletin en vahim sonuçlarından biri de kültürel miras üzerinde yol açtığı tarihte eşi görülmemiş yıkım, tasfiye ve asimilasyon hareketidir. Ulus-devletin en ayırt edici özelliklerinden biri, hakim bir ulus-etnisitesine dayanarak, kendi dışındaki tüm diğer etnisiteleri binlerce yıllık kültürleriyle (tek dil, tek ulus, tek vatan, tek devlet Hitler'in baş sloganıydı) yok sayması ve buna dayalı yıkım, tasfiye ve asimile etmedir. Tarihte hiçbir baskıcı ve ideolojik gücün başvurmadığı bu hareketler ulus-devletin yapısıyla ilgilidir. Tek tekli başlayarak hep birbirine benzeyen vatandaşlar ve kurumlardan ibaret tek renkli, ya simsiyah ya bembeyaz bir çöl yaratılması esas kültür politikasıdır. Darwinizm, yani biyolojizm topluma da uygulanmak istenmiştir. Pozitivizmin en vahim günahlarından biri de bu alana yöneliktir. En güçlü kültürün diğer tüm kültürleri eritmesini evrim kuralı saymaktadır. Tabii insanın milyonlarca yıllık evrimi yok sayılarak ya da yok edilerek!

Günümüzde kültürün gittikçe sığlaşması, büyüleyiciliğini kaybetmesi, sır veremez duruma düşmesi, ilham kılıcı olmaktan çıkması, kültürel gelenek üzerinde ulus-devletin yürüttüğü buldozer hareketi dolayısıyladır. Binlerce dil, on binlerce kabile, aşiret, kavim, arkeolojik miras, farklı yaşam biçimi, yani kültürler hep bu tek kültür soykırım politikasının kurbanı olmuşlardır. Bunun nerede duracağı da belli değildir. Tek tip renkten ibaret ulus-devlet, ulus-birey ve ulus-toplumun kültürü sadece faşizm üretmekle kalmaz; yaşamı çölleştirerek sadece savaşacak hedef arayan bir canavarlaşma sürecine sokar. Sonuç içinden çıkılmaz etnisite, din, dil ve diğer kültür savaşlarıdır. Günümüz bu savaşlarla çalkalanmaktadır. Hitler bu savaş kültürünün başlangıcı ve simgesel değeridir. Günümüz bu simgeselliğin gerçeğe dönüşmüş halini yaşamaktadır. Yine öğrenmek isteyenler için altın değerinde olan Irak ve bu ülkede olup bitenler ortadadır.

Ulus-devlet sadece İkinci Dünya Savaşında olduğu gibi devletlerle ve öne çıkmış kültürlerle bir siyasi, askeri savaş hareketi değildir. Tüm tarihsel-toplumsal geleneğe ve gelecekte umut vaat eden, farklı olan her yeni oluşuma karşı kütleli bir sosyal savaş hareketidir. Ulus-devletin kuruluş mantığında, ekonomik, sosyal ve siyasal hedefinde olan tek ulus, tek devlet, tek dil, tek yurt gibi devam eden tekli dizelerin varlığı sürekli, bazen gizli bazen açık, bazen kanlı bazen demagojik, her cephede süren kalıcı savaş halinden başka anlama gelmez!

e- Ulus-devlet siyasi alanda da tek tipleşmeye özen gösterir. Farklı ulusal kimliklere yer olmadığı gibi, farklı siyasi oluşumlara da yer vermez. Merkezi devletten, diğer deyişle üniter yapı olarak da adlandırılan devletten kasıt, demokratikleşmenin temel koşullarından olan kendi farklılıkları temelinde siyaset yapmayı olanaksızlaştırmaktır. Bunu devletin bütünlüğüne tehdit sayar. Yerel yönetimlere asgari yetkilerin tanınmasını bile bu kapsamda kuşkuyla değerlendirir. Merkezi bürokrasi ana gücünü ve gövdesini oluşturur. Ulus-devlet modern bürokrasinin yarattığı devlettir. Tüm toplumu demir kafeste gözaltında tutar. Partiler ve sivil

toplum konusundaki temel şartı, devlet politikalarıyla özdeş hareketleridir. Dolayısıyla demokrasinin vazgeçilmez bir ilkesi olan çoğulculuk gereği farklı siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik örgütlenmelerin gelişmesi tehdit nedeni olarak hep takipte tutulur. Seçenek oluşturmalarına, böylelikle yönetimde yer bulmalarına olanak tanınmaz. Ulus-devlet, yapısı gereği siyasi çoğulculuğa karşı olduğundan antidemokratiktir. Ulus-devlet kapsamında demokrasi ve sosyalizm anlayışlarının (reel sosyalizm ve diğerleri) bir türlü gelişmemeleri ve tasfiye olmaları, belirttiğimiz gibi ulus-devleti ya savunmalarından ya da ona teslim olmalarından kaynaklanmaktadır. Ulus-devlet ve demokrasinin, farklı birimler olarak ilkeli bir uzlaşmaya varmaları halinde, demokrasiye açık bir yapıdan bahsedilebilir.

f- Ulus-devlet sadece birey bazında tek tipleşmeyi yaratmakla kalmaz; tüm toplumsal bütünlüklere de tek tipleşmiş bir zihniyet ve duygu dünyasını aşılır. Böylelikle kendi iktidarını hem tüm topluma yayar, hem de tek tip toplumu, ulus-devlet toplumunu yaratmış olur. Korporatif (faşizmin toplum modeli) bir toplum oluşturmayı hedefler. Toplumun iktidarlaşmasını yanlış anlamamak gerekir. Tersine doğrudur. Ulus-devlet tüm toplum gözeneklerine kendi ajan kişi ve kurumlarını yerleştirerek, iktidarını derinliğine ve genişliğine çoğaltmayı esas alır. Toplum ancak bu yöntemle gerçekleşir. Yani iktidarın topluma yayılımı, tüm topluma karşı savaş anlamına gelir. Yoksa toplumun iktidarlaşması anlamına gelmez. M. Foucault bu noktayı önemser. Karısı üzerinde egemen erkeklik bir ajanlık kurumu olarak bu rolü oynar. Toplumsal cinsiyet seks politikalarıyla bir veba hastalığı gibi topluma yayılarak toplumla savaşılar. Özellikle kadın derinliğine köleşir. Erkekleşmeyi özgürlük sanması yenilmiş kadınlıktır. Hem de en derinliğine!

Toplumda spor ve sanatın işlevi de artık ulus-devletin hizmetinde toplumla savaşın etkili ajan kurumları haline dönüştürülmüştür. Özellikle popüler kültür ve spor programları bu amaçla genişçe kullanılmaktadır. Seks, spor ve sanat alanlarının bilinçli olarak küresel sermaye tarafından içi boşaltılarak en etkin toplumsal ajan kurumlarına dönüştürülmeleri, son dönemin en etkili topluma karşı savaş hareketleri olmalarına yol açmıştır. Bu değerlendirmeyi sunarken, şüphesiz kendi öz varlıkları itibarıyla cinsel, sportif ve sanatsal etkinliği mahkûm etmiyoruz. Tersine, toplumun esenliği için büyük bir etik değer temelinde bu alanların toplumun hizmetinde kullanılmalrı demokratik uygarlığın temel görevlerindedir.

Spor sağlıklı toplum için bir eğitim aracı iken, ulus-devletler bağlamında devletin şan ve şeref aracına indirgenmiştir. Sanki savaştaymışçasına, spor sadece bir yenme ve yenilme ikilemine sıkıştırılarak iktidarın savaş aracına dönüştürülüyor. Özellikle futbol sporu ulus-devletler için bu amaçla bir iktidar tekeli olarak kullanılmaktadır. Spor hem ulus-devletleştirilmiş, hem topluma karşı etkili savaş alanına dönüştürülmüştür.

Sanat hem devlet hem özel tekellerin el attıkları ikinci önemli bir toplumsal savaş alanıdır. Özellikle pop kültür ve arabesk kültürü toplumun eğlence kültürü tarafından tutsak edilmesinde etkili rol oynamaktadır. Adeta bir starlar ordusu toplumu ateş altına almış gibidir. Klasik sanat gözden düşürülüp, halk kültürü popülerleştirilme yoluyla binlerce yıllık esas fonksiyonundan uzaklaştırılmakta ve imha edilmesinde tersine rol oynayan bir araca dönüştürülmektedir. Seks veya cinsellik tarihte hiç olmadığı kadar toplumla savaş nesnesine dönüştürülmüştür. Seks kadar hiçbir araç topluma karşı savaşta etkin rol oynayamaz.

Kaos ve Özgürlük Sosyolojisi'nde kapsamlı tartışmayı umduğum bu konuda parantez içi bir not olarak şu kadarını belirtiyim ki, her erkek için cinsel eylem bir iktidar eylemine dönüştürülmüştür. Cinsel eylem yaşamın ve cinsin devamı için biyolojik işlevinden çıkarılıp veya saptırılıp, toplumsal ve siyasal alanda erkek egemen iktidarın sınırsız çoğalma ve yayılma işlevine dönüştürülmüştür. Cinsel eylem iktidar eylemine dönüştürülmüştür. Tüm homo ve hetero vb. cinsel ilişki biçimlerinde iktidar ilişkisi belirleyici rol oynamaktadır. Tarihsel temeli yaygın bulunmakla birlikte, hiçbir toplum ve devlet biçiminde ulus-devlet ve toplumunda olduğu kadar sistemli, yaygın ve iktidar amaçlı (dolayısıyla köleşirme amaçlı) derinliğine ve genişliğine çoğaltılıp uygulanmamıştır. Toplumsal cinsiyet, toplumsal ve siyasal iktidar olayı ilişkisi ve olgusudur.

Ulus-devlet hem aile içinde, hem dışında cinselliğe yönelik yürüttüğü politikalarla tam bir iktidar sapıklığına yol açmıştır. Kadın kendini seks metası olarak, erkek ise cinsel iktidar aracı kılarak, hem kendilerini hem toplumu sadece ahlaki buhrana sürüklemiyorlar, iktidar savaşının kurbanı haline de getirmiş oluyorlar.

Medya bu üç alanda da savaşın en etkili aracı konumundadır. Hiçbir araç tekellerin kontrolündeki medya kadar topluma karşı savaşta tahripkâr rol oynamamıştır. Demokratik uygarlık tarafından kullanıldıklarında da şüphesiz çok etkili demokratikleşme aracı rolünü oynama konumundadırlar.

Ulus-devletin hapishane, hastahane politikaları da özenle oluşturulup, kendi iktidarını güçlendirmede ve toplumu tutsak kılmada etkili rol oynarlar. Hapishane ve hastahane yollarına düşenler, iktidar karşısında maddi ve manevi birçok değerlerini yitirmeye karşı karşıya kalırlar.

Ulus-devlet kılcal damarlarına kadar kendi iktidarını topluma dayatırken, aslında sonun sonuna geldiğini itiraf etmiş olmaktadır. Bu duruma gelmiş iktidar son noktada çakılmaktan kurtulamaz. Gerekli olan, demokratik uygarlığın etkili demokratikleştirme, örgüt ve eylem anlayışını toplumun tüm bütünlüklerinde, yani alanlarında yayıp uygulamaktır.

g- Ulus-devlet esas olarak orta sınıfa oynar. Sınıf temeline ortayı alır. Başka tür gelişmesi teorik olarak mümkün olsa da, pratikte gerçekleşemez. Ulus-devlet orta sınıfın modern tanrısıdır. Kendi zihniyet ve tutkularında bu tanrıya hep kavuşacağını (görev ve çıkar sağlayarak) hayal ederek yaşar. Eskiçağ tanrılarına toplum nasıl içyüzünü bilmeden tapınıyor idiyse, günümüz modern orta sınıfı da tanrısını aslında (kapitalist modernite bağlamında) tanımamaktadır. Fakat ondan başka seçeneğinin de olmadığını farkındadır. Ya bürokrasisinde, ya tekellerinde (mesleki formasyon gereği) görev almak kurtulmuşluk anlamına gelir. Toplumu kendisinden ibaret sayar. Çok bencil bir sınıftır. Liberaller orta sınıfı demokrasinin temel şartlarından sayarlar. Ancak tersi doğrudur. Orta sınıflar demokrasinin değil, faşizmin malzemelerini derlediği depodur. Nasıl ki faşizm ve ulus-devlet ilişkisi yapıysa, faşizmle orta sınıf ilişkisi de yapıysaldır. Faşizmin kapitalist tekelin yapısal ilişkisi olması, orta sınıfa ilişkin bu yargıyı değiştirmez. İstisnalar olması sadece esas eğilimi doğrular.

Liberal demokrasi esas olarak orta sınıfa oynarken, en büyük demokrasi oyununda gerçek demokratik toplum güçlerine üstünlük sağlayarak demokrasinin içeriğini boşa çıkarmayı hedefler. Liberal burjuvazi, liberal demokratlar ancak güçlü demokratik gelişmeler ortamında sol kanat olarak olumlu kılınabilir. Dikkat edilmesi gereken, orta sınıf sapkınlığıdır. Kapitalizm toplumun demokratikleşme mücadelesi karşısında orta sınıfı kullanmada büyük deneyim kazanmıştır. Tavizler vererek, hayaller uyandırarak, toplumun alt zeminine karşı sürekli korkutarak iç politika yürütmeyi esas alır. Ulus-devlet bu anlamda orta sınıfın yoğunlaşmış savaşıdır. Yine bu anlamda ulus-devlet orta sınıfın savaş ilahıdır. Öyle anlar, öyle hayal eder, öyle tapır. Bu tanrı ve yoğunlaştırdığı savaşa karşı demokratik güçlerin kendi öz zihniyet ve eylemlerini yaratmaktan başka seçenekleri yoktur. Bu tanrıya karşı tek seçenek ise, özgür yaşamın kendini en kutsal seçenek kılmasıdır!

h- Ulus-devleti değerlendirirken, bazı devlet biçimleriyle karşılaştırmak ve kendi içinde farklı modellerini tanımak aydınlatıcı olacaktır. Ulus-devletin kavram ve kurum olarak cumhuriyetle bir tutulmaması önemlidir. Her cumhuriyet ulus-devlet değildir. Hatta krallıklar da ulus-devlet olabilir. Cumhuriyetlerden bazıları ulus-devlete dönüşebilir. Cumhuriyet daha çok demokrasiye açıktır. Toplumla ilişkileri ulus-devlet tarzında değildir. Tekellere karşı daha mesafelidir. Cumhuriyet bir ittifak, uzlaşma rejimi iken, ulus-devlet tek taraflı dayatma ve toplumu dilediği gibi oluşturma rejimidir. Cumhuriyet kendi ittifaklarına ve toplum dengesine dikkat ederken, ulus-devlet her tür ittifak ve dengeyi bozarak tekleşmeyi, merkezi otoriteyi azamiye çıkarılmayı; farklı siyasi, toplumsal ekonomik ve kültürel değerleri, anlayışları eritmeyi hedef alır. Cumhuriyet paylaşılabilir. Birçok farklı görüşler, kültürler, etnisiteler, siyasi oluşumlar, yerel, bölgesel yönetimler cumhuriyet çatısında yer bulabilirken, ulus-devlet zihniyet ve yapı olarak bu farklılıklara, bütünlüklere karşıdır.

Ulus-devleti modelleştirmede sıklıkla üç örnekten bahsedilir.

Fransa örneği ilk ulus-devlet modelidir. Ulus-devletin doğum yeri Fransa'dır. Yaratıcısı ve tanrısı Napolyon'dur. Siyasal kimliği esas alırlar. Siyasal ve hukuksal alan güçlendirilerek, Alman tipi bir faşizme kaymama noktasında daha geleneksel bir yaklaşımaları vardır. Irk ve hâkim etnisite konusunda bağnaz değildirler. Fransa dilini ve kültürünü paylaşan herkes Fransız ulus-devletinde yer alabilir. Türkler bu modelden esinlenmiştir. Dünyada izleyicileri vardır.

Alman modeli kültürü esas alır. Alman ulusuna özgü kültür hem vatandaşlığın, hem ulus-devletin şartıdır. Faşizme daha çok eğilim arz etmesi, Alman ulus-devletinin bu temelde gelişmesiyle bağlantılıdır. Dünyayı etkilemiştir. Türkler bu uygulamadan da etkilenmiştir. Almanlar bu modeli aşmaktadır.

İngiliz örneği en esnek olanıdır. İngilizler ne Fransızlar gibi siyasi birliği, ne de Almanlar gibi kültür birliğini esas alırlar. Farklı siyasi oluşum ve kültürlerle daha açık bir ulus-devlet örneği sunar.

i-Ulus-devleti zamanlama açısından ele almak, değişim ve gelişimini anlamak açısından önem taşır. Kapitalist modernitenin temel devlet formu olduğunu sık vurgulamakla tarihsel gelişimi içinde ele almadan rolünü tam anlayamayız.

Hollanda ile İngiltere'nin, İspanya ve Fransa'nın imparatorluk emellerini kırmak için daha etkili devlet arayışları ulus-devlet tipini gündeme getirmişti. Hem mali ve siyasi açıdan, hem de özellikle ordunun yeniden inşası, eskinin siyasi ve askeri yapısı karşısında üstünlüğünü gittikçe daha çok kanıtladı. Önce deniz üstünlüğünü sağladılar. 16. yüzyılın sonlarında hâkimiyet, dolayısıyla denizlerde hegemonya Hollanda ve İngiltere'ye geçmişti. 1700'lerin başlarında Fransa'yla İspanya'da hanedanlık üzerine girilen savaşlarda kara da üstünlüklerini kanıtladılar. Fakat Fransa ve Avusturya hanedanları imparatorluk emellerini bir türlü terk etmiyorlardı. Bu onlara çok pahalıya mal oldu. Ulus-devlet şansını kaybediyorlardı. Ayrıca mali açıdan devlet yapılanmaları daha çok pahalıydı.

Hollanda ve İngiltere, imparatorluk emelleri karşısında siyasi olarak ulus-devlet inşalarına destek verdiler. Özellikle Prusya devletini güçlü bir ulus-devlet halinde Avusturya ve Fransa'nın karşısına çıkarmaları etkili bir politikaydı. Diğer etkili bir politika olarak Avrupa'nın tüm muhaliflerini, bu arada ulus-devlet arayışlarını sürekli destekleyerek rakiplerini yıpratıyorlardı. Çünkü ulus-devletlerle baş etmeleri olanaksız gibiydi. Westphalia Antlaşması bu gelişmelerin sonucuydu. Ulus-devlet Avrupa'sı imparatorluk Avrupa'sına karşı giderek zemin kazanıyor ve üstünlük sağlıyordu. Fransa İhtilalinde İngiltere'nin amacı, kendisiyle uzlaşmayan kralı düşürerek muhalifleri yine gündeme sürmektir. Kralla çelişkisi olan herkesi desteklediler. Devrim aslında İngiltere'nin bir anlamda (tamamen değil) komplosuydu. Fakat krallık, daha sonra Cumhuriyet ve Napolyon'la ulus-devlete geçiş hesaplarını bozdu. İngiltere Napolyon karşısında kılıpayı kurtuldu. Ayrıca Prusya politikası da benzer sonuç vermesiyle karşı karşıyaydı.

Napolyon örneğinin bir benzerini Türkiye Cumhuriyetinin inşasında görüyoruz. İngiltere Almanca İttihatçılara karşı İngiliz yanlısı muhaliflerini destekleyince, aynen Napolyon örneğini tekrarlarcasına, Mustafa Kemal Paşa aradan sıyrıldı. Hem Alman hem İngiliz yanlıları kaybetti. İngiltere'nin benzer çok politik deneyimleri vardır. Bu deneyimler dikkatle incelenmeyi gerektirir. Ayrıca Masonlarla birlikte politika yürüttüğünü de unutmamak gerekir.

Ulus-devletin Avrupa çapında zaferi 1861 İtalyan ve 1871 Almanya ulusal birliğiyle birlikte ulus-devletin doğuşuyla kesinleşti. Bu sefer hegemonya savaşı İngiltere ve Almanya arasına kaydı. 1870-1914 yılları arasında geçen kırk beş yıllık süre her iki taraf için ittifak arayışlarıyla geçti. Birinci Dünya Savaşı Almanya'nın hegemonya emellerine büyük darbe indirdi. İkinci Dünya Savaşı bir nevi intikam savaşıydı. Sonuç Alman ulus-devletinin acı yıkımıydı.

1917 Rus Devrimiyle Rusya Almanya'nın hegemonya boşluğunu doldurmak istedi. Bunun için Sovyetler hızla ulus-devlete dönüştürüldü. Fakat tecrübeli İngiltere'nin ABD ile ittifakı, Rusya'nın hegemonya emellerini tıpkı Fransızlar ve Almanlarda olduğu gibi boşa çıkardı. 1989'da Sovyetler'in resmen çözülüşü hegemonya iddiasının bırakılması anlamına geliyordu. Üç yüz yıllık İngiltere hegemonyası, 1945'le birlikte ABD'ye küçük müttefiki olarak kalma karşılığında devredildi. Sovyetler'in ABD hegemonyasına karşı ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme politikası, 1949-1989 dönemindeki soğuk savaşın bir neticesiydi. ABD ve SSCB arasındaki soğuk savaş ulus-devletlerin altın çağıydı. Aradaki gerginlik ulus-devletlerin çığ gibi doğuşlarını hazırladı. 1914'e kadar Avrupa'da esas olarak tamamlanan ulus-devlet süreci, 1970 başlarında da esas olarak dünya çapında tamamlandı. İkinci Dünya Savaşı Avrupa ulus-devletlerinin ilk ciddi kriziydi. AB bu krizin ürünü olarak doğdu.

Aydınlatılması gereken bir konu, kapitalist modernitenin neden model olarak ulus-devleti geliştirdiğiydi. Tüm anlatımımız bu nedenleri açıklamakla birlikte kısa bir ek, bu modelin imparatorluk tarzı gelişmelere kolay kolay fırsat vermemesiydi. İmparatorluk zafer kazansaydı, kapitalist tekellerin şansı tekrar orta çağlardaki gibi olabilirdi. Bu nedenle canlarını dişlerine takıp, dört büyük imparatorluk emellerine karşı koydular. 1500-1600 yıllarında İspanya, 1600-1870 yıllarında Fransa, 1870-1945 yıllarında Almanya, 1945-1990 yıllarında Rusya'nın imparatorluk emelleri (buna Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarını da eklemek gerekir) ancak ulus-devlet politikalarıyla boşa çıkarılmıştı.

Her ne kadar ulus-devletlere ulusal burjuva unvanı yakıştırılıyorsa da, açığa çıkan gerçeklik ulus-devletin esas olarak uluslararası bir dünya-sistemi peşinde koşan kapitalist tekellerin eseri olduğudur. En sıkı ulusçu geçinen Türkiye örneği bile ancak İngiltere'nin onayı ve ABD müttefikliği ile yürütülebildi. Uluslararası kapitalist sistem olmadan, ulus-devletin doğuşu ve gelişimi düşünülemez. Buna Sovyet ve Çin ulus-devletleri de dahildir. Kurulması ve ayakta kalması etkenlerinin başında, sermayenin kör güvencesine en iyi politik karşılık olması gelir. Ne zamanki bu özelliklerini yitirdiler, o zaman yavaş yavaş dönüştürülerek önce İngiltere, sonra ABD hegemonyası altında varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Dünya-sistemin (kapitalist

modernite ve hegemonun) politikası olmadan, hiçbir ulus-devlet uzun süre ayakta kalamaz. Çünkü bu, sistemin mantığına aykırı olurdu. Aykırı olan çok zor yaşar veya yıkılır. Sovyetler'in ve Çin'in bile ayakta kalabilmek için ABD'yle ne kadar uzlaşmaya ihtiyaç duydukları açığa çıkan diğer bir kanıtlayıcı örnektir.

Bu durumda Saddam Hüseyin'in trajik sonunu daha iyi anlayabiliriz. Sistemi tanımadı veya tanımak istemedi. Ayakta kalmak için tek bir şansı vardı, o da Irak'ı çok kapsamlı bir demokratik sisteme dönüştürmekti. Bu şansını ulus-devlet tanrısına olan çok güçlü inancı nedeniyle kullanmadı. İdam sehvasında eski tanrının sözlerinin yazılı olduğu Kuran'ı elinde tutarken, sistemin yeni tanrısı karşısında imdadına yetişmediği ve kurtarmaya gücünün yetmediği de hazin bir biçimde ortaya çıkmıştı. Fakat sistemin tanrısı, yani Leviathan da Irak bataklığında iyice debeleniyor. Tüm Ortadoğu coğrafyasında zor durumdadır.

Avrupa kendisine yeni tanrı arayışındadır. Muhtemelen kendisi için daha barışçı, hukuka yer veren bir tanrı inşa edecektir. AB, dört yüz yıllık uluslaşma ve ulus-devlet tarihi boyunca yaşadığı korkunç savaşların en sonuncusu olan İkinci Dünya Savaşı başta olmak üzere, tüm savaşçı geçmişine tepki olarak geliştirilmeye çalışılıyor. Ulus-devletin açığa çıkmış muazzam tahrip edici yanlarını evrimci yöntemlerle yeni bir Avrupa vatandaşlığı temelinde ekonomik, sosyal, siyasal, tarihsel alanda geliştirdiği yeni fikir, inanç ve kurumlarla aşmaya çalışıyor. Bu bir nevi özeleştirisel yaklaşımdır. Dikkatle izlenmesi gereken bir süreç olup, nasıl sonuçlanacağı önceden kestirilemez. ABD ise Irak'ta bir nevi ulus-devlet uygarlığının 16. Louis'i (Fransız İhtilalinde giyotinle öldürülen kral) olan Saddam ve rejimini yıkarak, işine gelmeyen ulus-devlete tavrını radikalce ortaya koydu. Daha çok ulus-devleti federatif tarzda (ABD'nin kendi yapısı) yeniden inşa yöntemini deneyebilir.

ABD'nin hegemonya ile imparatorluk arasında sıkışması zorlu bir süreçten geçtiğinin kanıtıdır. Ulus-devletleri zayıf bir hegemonyayla idare etmek zordur. Örneğin Türkiye ile ilişkiler gibi. İmparatorluk halinde tecrit olabilir. Roma'nın çöküşü akıllardadır. Fakat ondan başka imparatorluğa cesaret edebilecek başka bir gücün bulunmaması şansı sayılır. Her şey bir çıkmazla karşı karşıya kalındığını gösteriyor. Klasik ulus-devlet hegemonya ile ancak 21. yüzyıl başlarına kadar zorbela var olabildi. AB ilk ama oluşum halinde bir adımdır. Geleceği net değildir. BM sistemi ulus-devletin sanki aynası gibi çıkmazı gösteriyor. Sorun çözme yeri değil, adeta ağırlaştırma organıdır. Diğer bölgesel, kıtasal birliklerin de ulus-devlet engelini aşmaları beklenmediğinden, çözüm olanakları yok gibidir. Ulus-devlet hem içte hem dışta toplumsal sorunların çözüm modeli olmaktan çoktan çıkmıştır. Kaldı ki, kuruluşlarında işgallere karşı ve ilk sermaye birikimleri için uygun bir model olsalar da, günümüzde hem içte bastırdıkları tüm tarihsel, toplumsal, kültürel, etnik, çevre, feministik ve siyasal boyutlu sorunların yeniden başkaldırmaları, hem de uluslararası anlaşmazlıklar karşısında tıkayıcı bir model oldukları yüzlerce örnek olayla açığa çıkmış bulunmaktadır.

İsrail-Filistin sorunu bu açıdan derslerle doludur. İkisi de çok katı ulus-devlet modeline bağlıdır. Bir Kudüs sorununu çözmek için ya kenti paramparça etmeleri, ya da birbirlerini sonuna kadar yok etmeleri gerekir. Sistemin kör ve çözümleyici olmayan çıkmazını bundan daha iyi açıklayan bir örnek bulmak zordur. Kaldı ki Irak, Afganistan ve Lübnan'ın durumu ortadadır. Sırada muhtemelen İran ve başkaları vardır. Ne adil ve insani ne de siyasi ve demokratik olmadığından, modelin şansının da olamayacağı her geçen gün daha çok açığa çıkmaktadır.

Ulus-devlet 1970'lerde zirve yaptıktan sonra ve özellikle SSCB'nin dağılmasıyla derin bir krize girmiştir. Krizi, sistemin sorunlarına yanıt verememesi ve gittikçe engel teşkil etmesiyle kapitalist tekelin gözünde eski itibarını yitirmiştir. AB modelinde krizin evrimle aşılması fazla umut vermiyor. Kapitalist modernitenin genel küresel kriziyle bağlantılıdır. Ortadoğu, krizli halin kaos'a dönüştüğü alandır. Olup bitenler Üçüncü Dünya Savaşı boyutundadır. İkinci bir AB veya BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) bölge gerçekliğine yanıt vermekten uzaktır. Kaos halinin uzun sürmesi beklenebilir. Sistem sahte demokrasi kılıfıyla ulus-devleti yeniden inşa etmeye çalışabilir. Eşitlik, özgürlük ve demokratik güçlerin buna yanıtı olarak demokratik uygarlığın geliştirilmesi en uygun yoldur.

Ortadoğu'da Demokratik Kültür ve Kürdistanda Demokratik Medeniyet Çözümü adıyla geliştirmeye çalışacağım savunmamda, bölgenin Demokratik Konfederasyon projesini tartışmaya çalışacağım.

j- Ulus-devletin çok köklü bir paradigma olarak epistemolojik (bilgibilimi) yönünü tartışmadan bırakmak ciddi bir eksikliktir. Herhangi bir devletten çok farklı bir paradigmaya dayandığını şimdiye kadar yapılan nitelendirmeler göstermektedir. Thomas Kuhn'un epistemolojiyle ilgili çalışmaları paradigmanın önemini ortaya koymaktadır. Paradigma ile ilgili bu konuda açıklamak istediğim husus, ulus-devletin muazzam çarpıtma gücüdür. Ulus-devletin toplumsal ortamında yetişen birinin bilim açısı, gerçeklere yüzde 90 (kaba

tahmin kanımı gösterir) zıttır. Bunun temel nedeni, vatandaşlığın oluşturulma tarzından tutalım, toplumun tüm katlarında yürütülen ulus-devletçi paradigmanın kendi tarih ve toplum bilincini inşa etmesi ve egemen kılmasıdır. Özellikle oluşturduğu ulus ve devlet tarihi (iç içe inşa eder) genel tarihi yadsıdığı gibi, diğer ulus ve devletlerin, toplumların tarihini de büyük oranda yadsır veya çarpıtarak kendi tarihine malzeme yapar, sunar.

Bu paradigmadan geçmeyen bir vatandaşın bilim adamı olması, dolayısıyla bilim üretmesi imkânsız olmasa bile oldukça çarpık olup, anlamlı yorumları geliştirme gücüne erişemez. Birincisi, fanatiktir; her şeye ulus-devlet çıkarı açısından bakar. Tüm olgular onun milliyetçilik şablonundan geçmeden anlam bulamaz. Sosyal bilimlere anlamasına imkân yoktur. Şoven ulus perspektifi bilim elde etme şansını çok daralttığı gibi, ancak kabul açılarına denk geldiğinde anlayabilir. İstemediği hiçbir olgu, ilişki ve olay onun ezberini bozamaz. Milliyetçiliğin din olarak tahribatı tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçiliğine hizmet etmeyen bir şeyin gerçekliği ona anlamlı gelmez. İlgisi yoktur. Ruh hali, zihni kapalıdır. Ulus-devletin olguları dışında anlam ifade edecek sosyal gerçeklikler bu nedenle ona karşıt görünür. Çünkü sosyal gerçeklik alanında her şey ulus-devletçiliğin gözlüğünde yansımak durumundadır. Bu at gözlüğü de olsa böyledir. Bu gözlük tarihi, felsefeyi objektif düşünemez. Bilimi kavramaya da elverişli değildir. Zihninin katılaşması başlı başına bir engeldir.

Kendi ulus-devlet toplumu dışında toplumları da düşünemez. Bu konuda katılma objektif gözlemeyi ya çarpıtmakta, ya da hiç ilgilendirmez bir bakışa sürüklemektedir. En bağınaz dincilerden daha bağınaz bir paradigmayla ötekine baktığında ya onu görmeyecek, ya da düşman olarak bakacaktır. Ulus-devlet dünyasının sürekli savaş üretmesi bu nedenledir. Hitler örneği bu konuda da çarpıcı olabilir. Ya Avrupa ve Dünya onun gözünden görüldüğü gibi olacaktır, ya da olmayacaktır, yok olacaktır. Bu paradigmanın nasıl şiddet etkenine dönüştüğünü çok sayıda örnekle kanıtlamak zor değildir.

Din savaşları da açık ki farklı paradigmalara bağlantılıdır. Milliyetçilik kaynaklı savaşların bu kadar çoğalması paradigmasıyla, ulus-devletin egemen kıldığı temel bakış açısıyla ilgilidir. Bilgiyi doğru algılamama, doğal olarak yanlış bilgilenmeye yol açacaktır. O da yanlış karar ve uygulamaları beraberinde getirecektir.

Ulus-devletin derin bakış açısına (paradigmasına) sahip hiçbir bilim adamının, başta sosyal bilimler (diğer tüm bilimlerin de sosyal bir kökeni olduğunu unutmayalım) olmak üzere, tüm bilimlerde anlamlı yorum gücüne sahip olması beklenemez.

Her şeyi 'ben'leştirmeye çalışan bu zihniyet, 'benim sınırlarım', 'benim toplumum', 'benim ülkem', her şeyde 'ben' diyerek muazzam bir egoizme batmakta, kendini abartarak büyük kılmaktadır. O zaman bu kişilikten hiçbir sağlıklı karar, ilişki ve eylem gücünün çıkmayacağı anlaşılır bir husustur. Kendini devlet ve toplumuyla, onun tarih ve ufkuyla, çıkar ve tutkularıyla özdeşleştirdiğinden, ne ulusal ne de uluslararası barış ve dayanışma şansı beklenebilir.

Kaba bir taslak halinde tanımlamaya çalıştığımız bu paradigmanın ulus-devlet bakış açısının dışına çıkmadan bilim, dolayısıyla doğru karar ve ilişki şansını kazanamayız. Tüm göstergeler demokratik bir ortamın bilimsel devrim için en uygun koşulları sunduğunu göstermektedir. M.Ö. 6000-4000 döneminin (Verimli Hilal) bilgisinden tutalım, M.Ö. 600-400 İyonya ve Atina'sına, 15. yüzyıldan itibaren başlayan Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma Avrupa'sına kadar bilimlerin en hızlı geliştiği dönemlerin toplumların özgürlük düzeyiyle bağlantılı olduğu görülecektir. Eğer Avrupa dünyada hala çok eleştiriliyorsa, büyük kazanımlarına rağmen, ulus-devletin bencil çıkarıcılığı yüzündendir. Modernitenin günümüz sorunlarına çözüm üretememesi, esas aldığı ulus-devlet sistemi nedeniyledir. Tıpkı son dört yüzyılın eşi görülmemiş tüm önemli savaşlarının nedeni olması gibi.

Demokratik uygarlık bakışı bilim üretimi açısından muazzam bir şanstır. Özellikle kriz ve kaos ortamında yeni bir bilime olan ihtiyaç ancak demokratik toplum paradigmasının hâkim olmasıyla giderilebilir.

Epistemolojik sorunlar çözülmeyen pratik çözümler gelişemeyeceğine göre, ulus-devlet paradigmasını yıkmak, demokratik modernite paradigmasını kazanmak gerekli olan çözüm gücüne eriştirecektir.

5- KAPİTALİST MODERNİTENİN ZAMANI

Uygarlık tarihinin ilk, orta ve yeniçağ biçiminde üçe bölünmesi yanlış değildir. İhtilaflar daha çok tanımlamaların içeriğine ilişkindir. Savunmamda dayandığım anlatım biçimi ve içeriğinin aydınlatıcı olduğu

kanısındaım. Kapitalizmi bir uygarlık olarak ele almanın doğru olup olmadığı tartışılmıştır. Benim uygarlık tartışmamın temelinde uygarlığın bir bütün olduğu ve 'ana nehir' gibi bir akış düzenine sahip olduğu gerçeği vardır. Şehir, sınıf ve devlet üçgeni üzerinde hareketlenir. Bu üçgenin aldığı biçimler uygarlığın da biçimini belirler. Sümer ve Mısır uygarlığını ilk klasik biçim, Grek-Romen, İslam ve Hıristiyanlık dönemini olgunluk dönemi, Avrupa uygarlık dönemini ise çözülüş ve kaos olarak değerlendirebiliriz.

Yapmak durumunda olduğum bir ayırım da Demokratik Uygarlık boyutudur. Ana nehir uygarlığında bulunmakla birlikte aynılaştırılmaz. Kaldı ki, uygarlık son derece çelişkili bir bütündür. Temel çelişki devlet tekelli uygarlıkla devletleşmemiş toplumun demokratik uygarlığı arasındadır. Devletli uygarlıkla demokrasi- li uygarlık arasındaki çelişkiyi en iyi antikçağdaki iki Grek kenti arasında görmekteyiz: Krallıkla yönetilen Isparta ile demokrasiyle yönetilen Athena arasında. Avrupa uygarlığı geliştiğinde de benzer yoğun bir çelişki yaşandı. 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar devlet ve kent demokrasileri arasında yaşanan yoğun çatışmalar, özünde devlet ve demokratik uygarlıklar arasında geçmektedir.

Marksizm'in en önemli bir eksikliği de bu çatışmayı dar sınıf eksenli görmesidir. Sınıfların direkt çatışması analiktir. Somut çatışma toplumsal gövdeler arasında olur: Devlet toplumuyla demokratik toplumlar arasında. Dar sınıf bakış açısının sonuçları bilinmektedir. Kaldı ki, sınırları hiçbir zaman kesin çizilemeyen ve her gün geçişler yaşayabilen sınıflarda asıl olan içinde yaşadıkları bilinç durumudur, kültürüdür. Kendi uygarlığını tanımayan veya oluşturamayan sınıf zaten yokluk durumundadır. Uygarlıksız sınıf mücadelesi olmaz. Tek uygarlık içinde iki sınıfın mücadelesinin ne denli vahim bir hata olduğu Sovyet deneyiminde görüldü. Avrupa devlet uygarlığının kalıplarını kıramadığı için, özgün bir Sovyet uygarlığı oluşturulamadı. Kapitalist modernite kalıplarını büyük oranda esas aldığı için, sonunda onlar gibi olmaktan kurtulamadı. Tarihte bu durumun birçok benzeri yaşanmıştır. Başkalarının silahlarıyla (uygarlık yaşam tarzı) savaşırsan, başkaları gibi olursun. Bu durumların ortaya çıkması, devrimlerin kendi uygarlık biçimlerini belirleyememe- leri ile ilgilidir.

Kapitalist uygarlık bu anlamda dar bir kavramdır. Fakat Avrupa uygarlığı gibi içinde çok güçlü demok- ratik öğeleri bulduran bir uygarlığı, sanki iki sınıfın (işçi-kapitalist) ortak uygarlığıymış gibi yansıtmak da içinde çok yanlış anlamlar barındırır. Tek bir Avrupa uygarlığı yerine, demokratik ve kapitalist Avrupa ay- rımını daha öğretici olabilir. Günümüzdeki AB bu iki uygarlık arasında geliştirilmeye çalışılan bir uzlaşmış uygarlıklar Avrupa'sıdır. İncelenmeye değer ilginç bir deneyimdir. Avrupa'nın katı devlet uygarlığını çok güçlü demokratik geleneklerle, mantık ve hukuk gibi yumuşak güçlerle dengeleme zorunluluğu, uygarlığın (devletli) son dönemine ilişkin tanımlamamızla (uygarlığın krizlerle iç içeliği) uygun düşmektedir. Dört yüz yıllık yoğun savaşlar krizli yapının diğer bir kanıtıdır. Yoğun sistem tartışmalarına Sovyet sistemi de kanıt- layıcı örnek sayılabilir. AB'nin yapısı, geleceği tartışmaları tek başına modernitenin kararsızlığını ve krizden kurtulamadığını yansıtmaktadır.

Bu yargıya varmamızın temel nedeni kapitalist tekelin yapısıyla bağlantılıdır. 'Kapital'de Marks'ın ka- nıtladığı gibi, kriz sermayeyle, yani tekel için yapısal olmasıyla ilişkilidir. Sermaye birikimi ve kâr krizsiz başarısızdır. Sermaye kârsız duramayacağına göre krizsiz de olamaz. Devrimlerin, demokratikleşmenin ve insan haklarının sürekli gündemde yer almaları, sadece kendi iç sorunlarından ötürü değil, krize yanıt arama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Dünyanın yönetilemez durumudur. Küresel sermaye her döneminde dün- yayı yönetmedi; dünyayla savaştı. Doğasındaki krizden dolayı savaşımın dünya çapında yaygınlaştı. Uygur- lığın doğuşuyla birlikte ilk profesyonel ordu ve savaşlar hep oldu. Devlet uygarlığı, özü gereği, topluma egemen olmadan gelişemez. Egemenlik ise iktidar demektir. İktidar hâkimiyetsiz, o da zor olmadan gerçek- leşmez. Hegel'in tarihi 'kanlı mezbaha'ya benzetmesi bu nedenledir.

Her iki önceki uygarlığın kapitalizmden farkları sınıf, kent ve devlet yapısının niceliğiyle ilintilidir. Kentler küçük, sınıflar sınırlı, devletler az ve küçüktü. Dolayısıyla savaşlar az ve kısa süreli olup biterlerdi. Yine de şiddet, uygarlığın yapısal karakteri olmasından ötürü önemlidir. Fakat kapitalizmde kent, sınıf ve devlet tüm toplumu yuttuğu gibi, çevreyi de, yerin altını ve üstünü de yutar. Kaotik durumlar hem toplumu hem çevreyi sarar. E. Wallerstein, kapitalizmin 1970'ler sonrası yapısal krize girdiği ve bu krizin 25-50 yıl sürebileceği gibi bir yargıda bulunur. Sonucu ise bilim + örgüt + eylemin niteliğinin belirleyeceğini söyler- ken, kısmen olgu ve ilişkileri dile getirmektedir. Halen Marksist devrevi bunalım anlayışından kurtulama- mıştır. Kapitalizmin tüm zamanı açısından bunalımı varsaymak bana daha doğru gelmektedir. Bu bölümde kısaca kapitalizmin zamanını bölümleyerek hem yapısını, krizsel halini, hem de değişim sorunlarını taslak düzeyinde tartışmaya çalışacağım.

A-Tekelci Ticaret Kapitalizmi

Sermayenin en eski alanı ticarettir. Tarihte M.Ö. 4000-3000 döneminde Uruk sitesi etrafında bir ticaret çağından bahsetmek mümkündür. Asurluların Anadolu'dan Hindistan'a kadar ticaret kolonileri kurduklarını bilmekteyiz. Fenikeliler ilk ticaret kolonilerini Akdeniz'in her tarafında kurma yeteneğini gösteren ilk kavimdir. Pers İmparatorluğundaki genişleme ve güvenlik ticaret açısından en geniş küresellik anlamını taşır. Greko-Romen uygarlığında ticaret tüm etkinliğini sürdürmüştür. Ticaret olmadan büyük kentlerin ayakta durması zordur. Büyük kent, büyük ticaret demektir. Ortaçağda küresel güç olan İslam uygarlığı, Batı ticaretine giden yolda son büyük merhaledir. Ticaret için gerekli tüm gelenekler oluşmuş gibidir. Para, kredi, banka, senet, pazar, taşıma gibi unsurlar, İslam uygarlığında eski ve yeni argümanlar olarak en çok ağırlık teşkil eden sektör olmuştur. İtalyan ticaret kentleri esas olarak Doğu Akdeniz'in, İslam ve Bizans ticaretinin geleneklerini devralmışlardır.

13. yüzyılda ticaret üstünlüğü İtalya üzerinden Avrupa kıtasına taşınır. İtalyan ticaret kentleri 13. ve 16. yüzyıllar arasında üstünlüklerini sürdürürler. 16. yüzyıldan itibaren üstünlük Hollanda ve İngiltere şehir tekelilerine geçer. Ticari kapitalizmin zaferi büyük oranda bu yüzyıldan itibaren bu iki ülkenin başkentleri London ve Amsterdam üzerinden sağlanmıştır. Atlantik ve Ümit Burnu üzerinden Amerika ve Güneydoğu Asya'nın keşfi ve ticaret yollarına katılması en büyük ticari devrimlerden biridir. Bu yollarla birlikte Ortadoğu'nun geleneksel Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarına hâkimiyeti 16. yüzyıldan itibaren büyük darbe yemiştir ve eski önemini yitirmiştir. Ortadoğu uygarlığının 16. yüzyıldan itibaren sürekli gerileme sürecine girmesi, yeni açılan bu ticaret yollarıyla yakından bağlantılıdır. Endüstri devrimiyle de en stratejik darbeyi yiyerek günümüze kadar bir daha kendini toparlama şansını ve gücünü bulamaz.

Avrupa'nın ilk büyük sermaye birikimi 15. ve 18. yüzyıllarda başat rol oynamaktadır. 10. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen kent zanaatçılığı ve tarım üzerinde ilk hegemonyasını kurar. İlk ciddi sanayi hareketi olan manifaktürün tekelleşmesi ve yaygınlaşması, hacimce büyümesi ticari tekel hegemonyacılığıyla yakın bağ içinde oluşmuştur. Hollanda ve İngiltere'nin dönemin en büyük ticaret şirketleri olan Doğu ve Batı Hint Kumpanyaları öncü konumlarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Sermayenin etkin araçları olan banka, senet, kredi, kâğıt para, muhasebe, fuarcılık bu dönemde güçlü kurumlara dönüşmüşlerdir.

Bu dönemde bir kez daha görüyoruz ki, özel ticaret tekelleriyle devlet tekelleri arasında sıkı bir birlik mevcuttur. Esasen tekel olarak devlet olmadan, kendi başına ticaret tekellerinden bahsetmek mümkün değildir. İlk ticari çağdan Avrupa ticari çağına kadar devlet tekelciliği hep öncü olmuştur. Devlete rağmen liberalizm kocaman bir safstadır. Liberalizmin esas anlamı, devleti tamamıyla ekonomik tekelciliğin hizmetine sokmak, siyasi devleti ekonomik devlet yapmaktır. Devletsiz liberalizm sahipsiz bahçe gibidir. Devlet üzerinde bu dönemde ticaretin ağırlığı, daha doğrusu ticaret tekelciliğiyle ilişkileri başat konumdadır.

15. ve 18. yüzyılları arasındaki döneme bu etken nedeniyle merkantilist dönem de denilir. Özünde devletin ticaret üzerinden kendini toparlaması, bütçesine fazla verdirmesidir. Ticari milliyetçilik de denilebilir. Aldığından fazla satmak, üstün devlet haline gelmenin en etkili yoludur. Ulusal devletin, monarşinin yükselişe geçtiği dönem olarak da bilinir. Sosyal planda aristokrasinin ticarete yönelmesiyle tüccarın aristokratlaşmasının iç içe geçtiği, yeni modern sınıf olarak burjuvazinin ilk gelenek kazandığı çağ da bu dönemdir. Burjuva ideolojisinden tutalım yaşam tarzına, moda anlayışına ve kent mimarisine kadar köklü reformlar yaşanmaktadır.

Reformasyon ve Aydınlanma bu çağda olmuştur. Fakat Reformasyon ve Aydınlanma dönemini birer burjuva hareket olarak düşünmek büyük yanılgı olur. Reformasyon özünde dinin ulusallaştırılmasıdır; ulusal şubelerinin açılmasıdır. Burjuvaziyle nedensel bir ilişkisi yoktur. Dinsel düşüncedeki zamanını doldurmuş dogmalarını günün yeni koşulları altında yenilemeyi hedefler. Dinin zamana uyarlanması hareketidir. O da düşünce devriminin bir parçasıdır. Aydınlanma daha kapsamlı düşünce devrimidir. Eski düşünme paradigmalarının büyük oranda aşılması ve yeni paradigmanın döneme damgasını vurmasıdır. Düşünce tarzlarının her bakımdan yenilenmesidir. İki önemli alan, bilim ve felsefe devrimiyle de bağlantılıdır. Ticari çağa denk gelmesi tesadüfidir, fakat burjuvazinin sınıf karakteri nedeniyle sahip çıkıp kendine mal ettiği görülür. Kendisine her iki alanı entelektüel sermaye yapar. Bu hareketinin büyük önemi vardır. Karşılığında meşru bir sınıf unvanını kazanır. Tekelciliğin en az mutlakiyet ve aristokrasi kadar asalak niteliğinin göz ardı edilmesinde Aydınlanma düşünürlerinin önemli rolü olmuştur. Burjuvazi yeni bir sınıfsal oluşum olduğu için doğu-

racağı sonuçlar pek düşünülmemiş, tüm olumsuzluklar eski sınıflara mal edilmiştir. Orta sınıf niteliğinin çağa damgasını vurmasında burjuvazi başat rol oynamıştır.

Burjuvazinin milliyetçiliği ideoloji olarak desteklemesi ulusal pazar üzerinde tekel kurma amacıyladır. Rakiplerini tasfiye etmede milliyetçilik etkili rol oynamıştır. Diğer ulus ve milliyetlerden ticari sermaye sahiplerini dışlamak; her tür ırkçılığın, ulusal, etnik ve dini düşmanlıkların temeli olmuştur. Karşılıklı milliyetçiliğin gelişimini körüklemiştir. Dünya genelinde Yahudiliğe karşı bu nedenle nefret duyguları yükselmiştir. Yahudiler, kötülüğün ve ulusal emellerin önünde artık en ciddi engel konumundadır. Yahudiler de buna karşı bir nevi uluslararası savunma ve dostlarını geliştirme, düşmanlarını tasfiye etme amacıyla masonluk teşkilatını geliştirmişlerdir. Kökeni ortaçağa dayansa da, asıl rolü bu dönemde önem kazanmıştır. Birçok ihtilalci hareket içinde payı olmuştur. Yahudi milliyetçiliği Siyonizm'in önünü açmıştır.

Ticaret ve kolonyalizm ilişkisinin doğuş çağıyla bağlantısını ve daha sonraki gelişmesini göz önüne aldığımızda, merkantilizm döneminde sıçrama yapması beklenebilirdi. Bu dönemin kolonyalizmi karşımıza sömürgecilik olarak çıkar. Tarihin hiç koloni tanımamış iki kıtası, Amerika ve Avustralya ve binlerce ada bu dönemde sömürgeciliği tanımışlardır. Dünyanın tüm eski kıtaları, başta Afrika ve Asya, birer sömürge kıtasına dönüştürülmeleri için adeta yeniden keşfedilmişlerdir. Bu amaçla oryantalizm (şarkiyat bilimi) ve antropoloji (insan bilimi) gibi çalışmalar başlatmışlardır. Bu, bilimle yeni toplum arasındaki ilişkiler açısından iyi bir örnek sayılabilir. Üstün ırk teorileri de bu dönemde gelişme imkânı bulmuştur. Darwinizm topluma da uygulanmak istenmiştir. Bunların coğrafya ve tarih çalışmalarını yeni paradigma ile kazanmaları aynı amaçlar doğrultusundadır. Dünyanın kapitalizme açılmasının keşif çalışmaları gibidir.

Kolonicilik veya daha sistematik sonuçları olan sömürgecilik, esas olarak ticaret tekellerinin yayılma politikalarıdır. Talanın daha modern biçimleri oluyorlar. Avrupa ticari kapitalizmi büyük oranda sömürge talanları temelinde oluşmuştur. Amerika'nın gümüş ve altınları talan edilirken, ucuz dokumalar görülmemiş fiyatlarla bu talanların önemli araçları olmuştur. Ticaret sadece dengesiz fiyat oluşumlarını değil, fiyatın bizzat tek taraflı belirlendiği dönemleri çok yaşamıştır. Kolonicilik, ticaret tekellerinin fiyat empoze etmesinde ve dolayısıyla fahiş kazanç sağlamalarında başat rol oynamıştır. Zaten tüccar kazancının temelinde, pazarlar arasındaki fiyat farklarının ya kullanılması, ya da çeşitli yöntemlerle (mal stoğu, mal kıtlığı) bizzat oluşturulması yatmaktadır.

Fernand Braudel, kapitalizmin oluşumunda büyük ticaretin spekülasyon hareketlerinin belirleyici rol oynadığını söyler. Pazardaki sıradan değişimin rolünün olmadığını, bunların normal ekonomik faaliyetler olduğunu belirtir. Ekonomiyi değişimin gelişmesiyle başlatır. Kullanım amaçlı mal üretimi ekonomi sayılmaz. Değişim sürecinin eşliğine varıldığında ekonomi başlamış demektir. Kâr bu sahada söz konusu değildir. Tarafların değişim kazancından bahsedilebilir. Burası spekülasyon konusu değildir. Asıl spekülasyon büyük ticaret alanındadır. Fiyat farkları ve bizzat fiyatlarla oynanarak sağlanmaktadır. Kapitalizmin evi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla ekonomi sayılmamakta ve ona dıştan dayatılan bir 'şey' olarak sanki çok açık deşifre edilmek istenmemektedir. Burasından sonrasının pek tanımlanmaması büyük bir eksiklik olarak soru işareti bırakmaktadır.

F. Braudel, devlet ve iktidar ayrımının farkındadır. Marks kadar olmasa da, yani devlet ve iktidarın işlevini önemsiz gibi göstermese de, ne kadar etkili olduğunu belirlememektedir. Marksizm'de devlet yoğunlaşmış ekonomi olarak tanımlanırken, bazen gerçeğe daha yakındır. Fakat bu çok soyut bir genellemedir. İktidar ve devlet, esas olarak 'ekonomi olmayan ekonomi'dir. Yani ekonomiyi ürettiği artık-ürün ve değerleri sızdırma alanı olarak görmekte ve bu alanda tekel kurmaktadır. Bu anlamda ekonominin hemen üstündeki alandadır. Çok ilgilidir. Bütün mekanizmaları, artık-ürün ve değerlerin çeşitli yöntemlerle ele geçirilmesi içindir. Tarım, ticaret ve sanayi tekel kurduğu alanların başında gelir. Yöntemlerin başında vergi gelmektedir. Mesela dolaylı vergiler devletin doğrudan tüccar tekeli olarak hareket etme ilişkisidir. Devlet burada tam bir tüccardır. Yoğunlaşmış ifadesi değil, doğrudan tüccardır. Bu vergilerin payı bilindiği üzere gelirinin yarısını aşan kısmıdır.

Devlet ayrıca çiftlikleri, tarım pazarları, tarım fiyatlarını belirleme konumu dolayısıyla da tam bir ekonomik tekeldir. Avrupa ekonomisi literatüründe ekonomi-devlet ve iktidar ilişkisi sürekli muğlak bırakılır. Hem sosyalistler hem liberaller on binlerce cilt kitap çıkarmalarına rağmen, bu alanı halen aydınlatmış olmaktan uzaktır. Marks'ın bu alana el atmaması veya ömrünün vefa etmemesi büyük bir eksikliktir. Büyük kargaşada bu eksikliğin payı büyüktür.

15. ve 18. yüzyıl arasındaki ticari çağın zafere erişiminde, nereden bakarsak bakalım, ekonomi dışı mekanizmaların temel rol oynadığını itiraf etmek gerekir. O zaman ekonomi değilse nedir? Genelde iktidardan, özelde hukuki ifadesi olarak devletten başka bir gücün bu sahayı dilediği gibi kullanması imkânsız olmasa da zordur. Belki çeşitli tekelci güç kliklerinden bahsetmek mümkündür. Fakat sonuçta bu güçler de ya iktidar, ya da onun somut ifadesi olarak devletle ilişkili olmak durumundadır. Bazen parasal alan da denilebilir. Para basit bir değişim aracı olmaktan çıktığında, gerçekten en az kılıç kadar güç rolü oynayabilir. Napolyon ordu konusunda boşuna ‘para, para, para’ dememiştir. Ama bu hangi paradır? Bu, değişim aracı para değildir; ekonomi olmayan paradır. Büyük ticari paradır, spekülasyon aracı olan paradır. Para bu alanlarda tam bir komutandır, yönetendir. Burjuvazi bu noktayı çok iyi kavradığından ötürü paraya büyük rol biçmiştir. Paranın, toplumun sürekli komuta gücü olması için, toplum adeta kasap bıçağıyla paramparça edilmiştir. Toplum, hatta devlet o hale getirilmiştir ki, para olmadan yaşamını sürdüremez.

Bu noktaya taşırılma belki de burjuvazinin gerçek devrimidir. Paraya muhtaç toplum ve devlet burjuvazinin emrine girmiş demektir. Para ihtilali de diyebileceğimiz bu konuma tarihte ilk defa kapsamlı olarak Avrupa’nın bu döneminde erişilmiştir. Örneğin, bir işçiyi eskisi gibi köle ve serf olarak bağlamaya gerek yoktur. Yevmiyesini almadığında zaten aç kalacaktır. Açlık onu paraya mahkûm edecektir. İşçi paraya teslim olmaktan başka çaresi olmayan bir konuma sokulmuştur. Dolayısıyla işçinin elde edilmesi ve yönetimi için, klasik köleci ve feodal sahip olarak hareket etmeye gerek yoktur. Bu hem masraflıdır, hem de daha çok sorumluluk ister. Kapitalist ise, sadece paranın gücünü göstererek, işçiyi dilediği gibi elde eder ve kullanır.

Emtia konusunda da benzer hususlar belirtilebilir. Mal olarak emtia, para olmadan hareket edemez konuma getirilmiştir. Emtianın her tür hareketi para ile bağlantılıdır. Üretilmesi, taşınması ve tüketilmesi parasız mümkün değildir. Bu da kapitalizmin büyük bir devrimidir: Ekonomiyi paranın mutlak komutasına vermek. Ekonomi artık paranın elinde bir oyuncak gibidir. Hiçbir çağda ekonomi bu denli paraya bağlanmamıştır. Burada para tam bir devlettir. Gibi de değil, devlet! Hatta devlet de paraya bu tür bir bağımlılık içindedir. Parasız devlet, parasız işçi mal durumuna sokulmuştur. Paradoksal gözükmese de, devletin devleti aslında paradır. Devletin bu konuma getirilmesi, Hollanda ve İngiltere’nin 16. yüzyıl icadıdır. Güçlü devlet yaratılmıştır. Ama paraya bağlanan devlettir bu. Tarihçiler Fransa’nın bu başarıyı göstermediği için İngiltere ve Hollanda karşısında hegemonya savaşını kaybettiğini söylerler. Para konusunda finans çağında biraz daha tartışmak aydınlatıcı olacaktır.

15.-18. yüzyılları arasındaki uygarlıksal gelişmede ticaret burjuvazisinin en önemli aktör olarak ortaya çıkmasının tüm toplum üzerindeki etkisi kapsamlı tartışılabilir. Ticari toplumun özellikleri bilinmektedir. Aşırı paracıl, faizci, tefeci, banker olarak toplumun belleğindeki yeri son derece olumsuzdur. Ahlakla en büyük darbeyi bu unsurların vurduğu, başta edebiyat olmak üzere sanatın bu yüzyıllarda en çok işlediği konuların başında gelmektedir. Sanki topluma bir virüs girmiş gibidir. Kemirir durur. Toplumun genel yozlaşmışlık düzeyinden sorumlu tutulur. Eski sıcak, insancıl ilişkileri paranın soğuk yüzünde dondurur. Parası olmayan yaşam savaşını kaybetmiş gibidir. Ayrıca eskisi gibi büyüklük taslamak için altın tahtlara, gümüşlü tabaklara, yaldızlı saraylara, ihtişama, kaba güç gösterilerine, alacalı kıyafetlere, lüks sofralara gerek yoktur. Parayı saklayacak bir yerin olsun yeter. Artık en büyük sensin. İnsanlığın bu duruma gelmesi bir yükseliş olamaz. Adı yeniçağ da olsa, herhangi bir yenilik arz etmemektedir. Olsa olsa ancak uygarlık krizinin başlangıcı olabilir. Topluma saygınlığını yitirmemiş biri açısından, bundan daha kritik ve alçaltıcı durum düşünülemez.

Ticari sermayenin bu dönemlerde diğer alanlarda pek istekli olmadığı görülmektedir. Arz ettikleri kâr oranı onu tatmin etmemektedir. Büyük ticaret kârıyla hiçbir alan boy ölçüşmemektedir. Tarım ve manifaktür ancak büyük ticaret kârına yakın kâr sunduklarında el atılan sektörler olmaktadır. Dolayısıyla sınırlı bir gelişim imkânı bulmuşlardır.

Siyasi tarih açısından bu dönem büyük çalkantılarla geçmiştir. Büyük Roma İmparatorluğunun devamı olmak için aralarında büyük çekişme olan İspanya, Fransa ve Avusturya, eski tip imparatorluk eğilimleri taşımaları nedeniyle kaybetmekten kurtulamayacaklardır. Bunda para-devlet ilişkisi önemli rol oynamıştır. Hollanda ve İngiltere’yi peş peşe hegemonyaya götüren, büyük ticaret parasının komuta gücüdür. Devletlerini tüccar kredileriyle güçlendirirken, bizzat tüccar gibi de hareket ettirmişlerdir. Kâra geçen bir devlet ve siyaset söz konusudur. Paranın komuta gücünü, özellikle yeni ordu ve donanmalar oluştururken kanıtlamışlardır. Ekonomilerindeki kapitalizmin zaferi ucuz üretim olmuştur. Ucuz üretim ticaret üstünlüğü demektir. Bu da rakiplerin (dize getirmek istedikleri devletlerin) uluslararası alanda da kaybetmeleri demektir. Kaldı

ki, askeri alanda da çoğunlukla kaybetmişlerdir. Hollanda ve İngiltere'nin komplovari devrim müdahaleleri, siyasi olarak da üstünlüklerini kanıtlamıştır. Tüm bu alanlarda rakiplerinden üstün olmaları açık ki hegemonik üstünlük olacaktır. Bu üstünlüğü daha önceki İspanyol ve Portekiz sömürgelerinin el değiştirmesinde kanıtlamışlar, Asya ve Afrika'da benzer el değiştirme ve ticari üstünlükler peş peşe gelmiştir. Kıta Avrupa'sında yürüttükleri ittifaklarla Fransızları etkisiz kılmışlar, Avusturya'nın Alman İmparatorluğu emelini yıkmışlar, Rus Çarlığını diledikleri gibi kullanmasını bilmişlerdir. Dönemin güçlü imparatorluklarından Osmanlı İmparatorluğunu yarı-sömürgeleşme sürecine sokmuşlardır. Kapitalist üretim ve devlet biçimi karşısında Osmanlıların da diğer hanedan imparatorlukları gibi çağı geçmiş bulunmaktaydı. Çin ve Hint İmparatorluklarını bekleyen akıbet sömürge ve yarı-sömürgeleşmeydi. Eski uygarlıkların tasfiye süreci hızla tarihin gündemindeydi. Yeni olan, ne olduğu fazla bilinmeden ilerlemeye dair olan her şeydi. Her yeni dinde olduğu gibi imanla bağlı olunuyordu. Dini ticaret, tanrısı paraydı.

B- Sanayi Devrimi ve Endüstriyalizm Çağı

Çoğunlukla endüstri süreci sanayi devrimiyle eş tutulur. Hâlbuki tarih boyunca endüstri hep olmuştur. Hatta ilk yontma taş da bir endüstri veya sanayidir. Tarımın keşfi kendi alanında bir sanayi devrimidir. Zanaatçılık bir sanayidir. Üretimle ilgili her yeni araç, bilgi, yöntem sanayide bir gelişmedir. İnsan türü beslenme, giyinme ve barınma için araçla üretimini gerçekleştiren tek varlıktır. Sanayi, yani araçla üretim insana mahsustur.

18. yüzyılın sonunda Avrupa'nın hegemonik ülkesi İngiltere'de gerçekleşen, daha doğrusu önderlik edilen olgu, uzun süredir devam eden yeniliklerin önemli bir halkasıdır. Buharla elde edilen enerjinin makine çarkını döndürmesi simgesel bir ifadedir. Buharın ve makinelerin gücü çoktandır biliniyor ve kullanılıyordu. Hollanda ve İngiltere'de daha önce tarım ve manifaktür alanında öncülük ele geçirilmişti. En ucuz ve kitlesel üretim gerçekleştiriliyordu. Bunlar da sanayi devrimi sayılırdı. Başta Fransa ve İtalya'nın da endüstride geri yanları yoktu. Ucuzluk ve kitlesellik avantaj sağlıyordu. Hegemonyacılığın temelinde bu olgu yatmaktadır. 19. yüzyıla hamle yapan sanayinin önemi kâr, yani sermayenin kazancı açısından ilk sıraya oturmasıdır. Devrim denilen olay; ticari ve tarımsal kazanca, kâra göre sanayi üretiminden doğan kârın hızla katlanarak büyümesidir. Tarihte ilk defa sanayi üretimi öncülüğü ele alıyordu. Devriminin özünde bu olgu yatmaktadır. Daha önceleri tarım ve tezgâh geleneksel üretim alanlarıydı. Ticaret her iki sahadaki üretim-artıkları üzerinde meta alışverişi biçimindeydi. Ekonomi denilen faaliyetlerin özü de buydu.

Eğer sadece üretim açısından bakarsak, sanayi devriminden fazla bir şey öğrenilemez. Gerek çeşitlilik gerekse bolluk açısından her zaman üretim olgusuyla karşılaşmıştır. Hatta denilebilir ki, tarımsal devrimle toplumların yaşadığı devrime, süre ve önem bakımından hiçbir devrim hala ulaşmış sayılamaz. Dolayısıyla sanayi devriminin önemi başka yerde yatmaktadır. Bir tek yerde değil, birkaç yerde yatmaktadır.

1-Tarihte ilk defa kent üretimi kır üretiminin önüne geçmiştir. Binlerce yıl zanaatkâr, kent kökenli bir üretici olarak, daima kırsal yardımcı üreticisiydi. Kıra bağımlıydı. O olmasa da kır kendini sürdürebilirdi. 19. yüzyılın sanayi devrimi, binlerce yıl aradan sonra bu süreci tersine çevirdi. 15.-19. yüzyıllarını denge yüzyılları sayarsak, 19. yüzyıl dengeyi tamamen kentten yana çevirdi. Bu gelişme çok önemli sonuçlar doğuracak bir yeniliktir.

2- Daha önemli bir yenilik toplumsal alandadır. Şehir toplumu kır toplumunun önüne geçmektedir. Daha önceleri şehirler kırsal toplumun basit bir eki iken, sanayi devrimi şehir toplumunun gücünü olağanüstü arttırmıştır. Kırsal toplum artık tüm alt ve üstyapıları ile şehir toplumunun tahakkümü altına geçiyordu. Bir nevi şehir-köy sömürgeci diyalektiği kuruluyordu. Köy toplumunun şehir toplumunca sömürgeleştirilmesine başlanmıştı. İdeolojik alandan üretim araçlarına, ahlakından sanatına kadar şehrin köy üzerinde bariz bir sömürgeci hâkimiyeti kuruluyordu. Zihniyet devrimi olanca hızıyla şehrin üstünlüğüne yol açıyordu.

3- Sınıfsal açıdan da tarihsel dönüşümler söz konusudur. Burjuvazi sanayi devrimiyle birlikte üstünlüğünü diğer tüm sınıf ve tabakalara karşı ilan edebilecek duruma gelmişti. Yedeğine işçi sınıfını da takan burjuvazi, feodal dönemle birlikte zanaatçılıktan kalma kesimlere karşı kendini en ilerici, doğruların tek sahibi, modern yaşamayı bilen, paradigma sahibi; mitolojisi, dini, felsefesi ve bilimiyle toplumun, ulusun, tarihin kendisi demekti. Diğerleri geçmişte kalmış, kalması gereken müzelik değerler konumundaydı.

4- Bilimin üretime ilk defa sanayi devrimiyle birlikte planlı katılımından bahsedebiliriz. Daha önceleri bilim ve üretim teknikleri kendi kanallarından ayrı geliyordu. Sanayi devrimiyle birlikte ilk defa el ele

veriyorlardı. Bilim amaç olmaktan çıkıp araç konumuna indirgenmişti. Bilimin araçsallaşması toplumun ciddi düşüşünü de beraberinde getirecekti.

5- Sanayi kârı diğer bütün alanlardan sağlanan kârlılık oranını katladı. Toplumun yeni aktörleri sanayicilerdi. Sanayi her sahada stratejik üstünlük anlamına geliyordu. Bu silahı en etkili şekilde elinde tutanın sırtı yere getirilemezdi. Ticaret bile üstünlüğünü yitirmişti. Tarımcılar parya durumuna düşmüştü.

6- Sanayi devriminin siyasi sonuçları daha da önemliydi. Bir yandan ulus-devlete yol açarken, diğer yandan dışa doğru emperyalizm sürecini başlatacaktı. Sömürgeciliğe göre dünya üzerine daha sistemli bir yürüyüş söz konusuydu. Kilit sanayici ülke ve ülkeler artık dünyaya ikinci büyük küresel hamleyi dayatacak konumdaydı. Birinci hamle olan sömürgecilik, zorluklarla karşılaşmak kadar, pek verimli bir hâkimiyet yöntemi değildi. Sömürgecilik sermaye ihracıyla birlikte yerli işbirlikçilerle takviye ediliyordu. Kapitalizmin emperyalizmi sanayi devrimi temelinde olanaklıydı.

Görüldüğü üzere sanayi devriminin sonuçları kapsamlıydı. Devrimin sosyal ve siyasi sonuçları en az ekonomik sonuçları kadar etkili oldu. Avrupa uygarlığının zaferini kesinleştiren 19. yüzyılın sanayi hamleleri oldu.

Endüstri devrimini değerlendirmede bazı anlayışları eleştirmek önemlidir. İlki, endüstri devriminin kapitalizmle bir tutulmasıdır. Sanki kapitalizmin direkt sonucuymuş gibi algılanmaktadır. Bu anlayışın kırılması gerekir. Tıpkı Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma gibi endüstriyel devrimin de kendine has tarihsel ve toplumsal bir süreci vardır. Uzun bir tarihsel, toplumsal birikimin sonucudur.

Genelde devlet tekeli, özel olarak kapitalist tekeller artık-ürün ve değerler üzerinde sürekli yoğunlaşan kurumlardır. Nerede bir artık birikim varsa, leş kargaları gibi hemen kokusunu alıp o yere sızarlar. Bu konuda burunları çok hassastır ve iyi koku alır. Enerji ve makinenin kendi kendine çalışması ve üretime uygulanmasının muazzam bir kâr kaynağına yol açtığı görülmemesi düşünülemezdi. Sermayenin sanayi konusunda becerdiği şey, bu iki olguyu en verimli kâr alanına bağlamaktı.

Enerji ilk defa kol gücüne bağlı olmaktan kurtuluyordu. Makineler kolun işini önemli oranda üstlenebilecek motor donanımına sahip oldu. Enerji kaynakları buhara ilaveten kömür, petrol, elektrik ve suyun yeni güç kaynağı haline dönüştürülmesiyle gerçek bir devrimi yaşadı. Kendi kendine çalışan makine düzeniyle enerjinin yeni türlerinin birleştirilmesi üretim patlamasının temeliydi. Günümüze kadar bu tür enerji ve makine düzenekleri milyonlara varan türleriyle doğayı ve toplumu halen nereye varılacağı kestirilemeyen bir hızla çoğu olumsuz olmak üzere çözmekte, parçalatmakta ve dağıtmaktadır. Bunu tarihinin en büyük fırsatı olarak değerlendiren sermaye, toplum ve doğa üzerinde görülmemiş boyutlarda iktidar biçimlerini kurgulamakta ve uygulamaktadır. Toplum ve doğa sermayenin görülmemiş saldırılarıyla karşı karşıyadır. Toplumu ve doğayı savunmak bir sınıfsal, hatta sosyal mücadelenin ötesinde varoluşsal (ontolojik) bir soruna dönüşmüş bulunmaktadır. Birkaç örnek olayla bu varsayımımıza somutluk kazandırabiliriz.

a-Kentin kanserleşmesi, kırın çöküşü yaşanmaktadır. Toplum ve doğa ikililiği hem kendi içinde, hem de kendi aralarında bir yaşam biçimi olmaktan çıkarılmaktadır. Hasta toplum ve çevresel (ekolojik) doğanın sürdürülemezliği denilen olayla karşılaşmaktayız. Toplum, içinde yaşanan bir varoluş biçimi olmaktan ziyade, tahakküm ve sömürü sisteminin makine düzeneğinin bir parçasına, uzantısına dönüştürülmektedir. Uygarlık tarihinin hiçbir döneminde görülmeyen tarzda toplumla birey ve doğa karşı karşıya bırakıldığı gibi, bireycilik ve ekolojik dengesi bozulmuş doğa, karşı saldırı etkenleri olarak, toplumdan ve ekolojik çevreden intikam alır duruma sokulmuşlardır. Bireysel kanserin toplumsal kökenli olduğu tıbbın her gün yüzlerce örnekle kanıtlandığı bir olaydır. Yalnızca toplumsal bir alışkanlık (modernitenin körüklediği bir kapitalist kâr kaynağı, tütüncülük) olan sigaranın kanserin en temel nedeni olduğu göz önünde bulundurulursa, toplumsal kanserden bahsetmenin doğru bir kavramsallaştırma olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Toplum artık bir yaşam çerçevesi olmaktan çıkarılmıştır.

Endüstriyalizmin (endüstriciliğe sadece kâr kaynağı olarak bakmak) en büyük tehdidi, anti-toplumsal boyutlara varmış bulunmasıdır. Marksizm'in en yetersiz kaldığı konulardan biri de budur. Pozitivist yapısı gereği endüstri toplumunu ideal olgu olarak itirazsız kabul etmekte, hatta tanrılaştırmaktadır. Çünkü işçi sınıfının onusuz oluşamayacağı ve yaşamayacağı varsayılmaktadır. Teorik özünde bu yatmaktadır. Endüstriye dair en ufak bir eleştiride bulunmamakla, bunun karşısında makine ve fabrika düzeneğini sınırsız yüceltmekle, endüstriyalizm denen dinin oluşumunda Marksistlerin payının en az kapitalistlerinki kadar etkili olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Endüstriyalizm en az ulus-devlet Leviathan'ı kadar küresel bir Leviathan haline çoktan gelmiş bulunmaktadır.

Kent toplumsal kanserleşmenin temel dokusunu teşkil etmektedir. Kentlerin kuruluş tarihçesi ve işlevine sıkça değinmiş olmakla birlikte, toplumsal gelişmeyle bağına sıkça değerlendirmek durumundayız. Kent bir toplum biçimi olduğu kadar, bir sınıfsallaştırma olgusu ve devletleşmenin karargâhı konumundadır. Bu üç temel olgunun uygarlaşmak (sınıfsal, kentsel ve devletsel toplumlar) anlamına geldiği genel kabul gören bir görüşür. Uygarlaşmanın diğer adına boşuna ‘medeniyet’ dememişlerdir. Arapça olarak kente özgü, kentvari, kentli yaşam anlamına gelmektedir. Civilisation’un karşılığı da buna yakın anlam içermektedir.

Öte yandan kenti sadece bir uygarlık olgusu olarak görmek dar yaklaşım olur. Kent illa uygarlaşmak, uygarlaşmanın mekânı olmak zorunda değildir. Nasıl ki köy kuruluşu toplumsal yaşamının tarihsel bir olgusuysa, kenti de bu anlamda yorumlamak mümkündür. Toplum elbette ne sürekli mağara ve ağaç kovuklarında barınabilir, ne de köyden üstüne çıkmamak gibi bir durumda kalmak zorundadır. Mağara ve köyü aşan yaşam ve mekânlar inşa edilmek durumundaydı. Kent bu arayışların sonucu olarak tarihte yerini bulmuştur. Analitik aklın gelişmesinde kentin rolü önemlidir. Karmaşıklaşan toplum mekânı olarak kent, aklın analitik çalışmasını gerektirir. Buna zorlar. Artan toplumsal sorunlar çözüm yerini beyinde arayacağına göre, beynin ilgili kısmının analitik tarzda gelişmesi anlaşılır bir husustur. Zaten toplumun kendisi bu zekâ türünü gerektirir. Kent bunu üst aşamaya sıçratır. Ayrıca kent, köy gruplarının ortak ihtiyaç mekânı olarak da tanımlanabilir.

Bu husus çok önemlidir. Kentin kuruluş felsefesini bu olguda bulmaktayız. Kentler köysüz kuruluşlar olarak düşünülemez. Kentizm olarak değerlendirebileceğimiz, ama adı konulmayan bu yaygın anlayış, özünde köyü kente karşıt olarak konumlandırmaktadır. Felaket bu anlayışla bağlantılıdır. Kenti köyün karşıtı konumuna yerleştirmek, anlayış olmaktan da öte, tarihsel gelişme içinde de çok tanıdık olduğumuz bir eğilimdir: Kenti köyün, kırsalın aleyhine bir olgu olarak görmek ve değerlendirmek. Aslında kentin kuruluş felsefesinde ve tarihsel temelinde bulunmayan bu eğilim dar bir sınıfsal ve devletçi anlayışı yansıtmaktadır. Köyün aleyhine daha çok artık-ürün ve iktidar anlamına gelen bu tutum uygarlığın da derinliklerinde yer tutmuştur. Köyü, kır hor görme, aşağılama, idraksiz, cahil, incelikten yoksun, kaba gibi sıfatlamalar bu anlayışın tarih boyunca takındığı tutumdan kaynaklanmaktadır. Devlet ve kent adeta kır ve köy karşısında, dolayısıyla ağırlıklı olarak kırsal alanda yaşayan kabile ve aşiret birimlerine karşı da tarihsel bir ittifak kurmuş gibidir. Köy ve kent toplumu arasındaki çelişkiler bu biçimde haksız ve kenti kendi gerçek kuruluş felsefesinden uzaklaştırarak, çarpıtarak ve problemlili hale getirerek günümüze kadar taşıdı.

Hâlbuki kent ve köy-kır birbirini besleyen (simbiyotik) mekânlar olarak da toplumsal yaşamın vazgeçilmez yaşam alanları olarak dengeli, uyumlu inşa edilebilirler. Bilhassa ikisi arasında, genel olarak da toplum nüfusuyla köy ve kent nüfusu arasında ekolojik denge kurularak bir oran bulunur ve bu en ideali olurdu. Uygarlığın en büyük tahribatlarından biri de kenti sürekli köy ve kırın aleyhinde büyütmesi ve bir tahakküm ve sömürü merkezi, mekânı olarak tutmasıdır. Rolünü bu temelde saptırmasıdır. Kentleri asıl işlevinden boşaltmasıdır. Sadece bu alanın gerçek kuruluş felsefesine kavuşturulması büyük toplumsal eylem gerektirmektedir.

Kent tarihinden çıkaracağımız diğer bir sonuç, çevreyle ilişkisine bakmadan bir kanser uru gibi büyümesidir. “Sınırı, mekânı nerede tutulmalıdır?” sorusuna yanıtı yoktur. Saptırılmış kent mantığı ve bu mantık altında gelişen uygarlıklar sanıldığı aksine aklın değil akılsızlığın, daha doğrusu bir teneke sesine benzeyen, yaşam ve duyguya bağına yitirmiş analitik aklın eseridir. Felaketlerin boyutları ve muhtemelen geriye dönülemez biçimde önlenemezlikleri bugün daha iyi anlaşılmalıdır. Kentler yine de ilk çağlarda daha görkemli yapıları. Sağduyu o kadar yitirilmemişti. Sümer ve Mısır uygarlığında doğa ve kırsal-köy toplumuyla çelişkiler henüz derinleşmemişti. Denge halen kırsal ağırlıklıydı. İç ve dış kale etrafında büyüyen kentler yer bakımından tarımla bütünlük içindeydi. Hacimleri çok ender yüz binleri aşardı. Belki de birkaç başkent bu düzeye erişebilirdi. Çevreyi kirletme sorunu ağırlık teşkil edecek boyutlarda değildi. Anlamlı bir mimarileri vardı. Organik bir bütündü. Greko-Romen uygarlığında tapınak, pazar, meclis, tiyatro salonu ve jimnasyumlar orantılı ve görkemli bir mimariye dayanmaktaydı. Teras ve bahçeler, ev düzenleri organik bütünlüğü tamamlayıcı nitelikteydi. Bu kentlerin kalıntıları halen derin huşu ve heyecan yaratmaktadır. Belli bir kutsallık içeren, felsefi bir anlamı olan mekânlardı.

Ortaçağda artan ticaretle bütünlük bozulsada devam etti. Manevi kültürün ağır basan etkisi dinsel mimariyi ön plana çıkardı. Hacimleri hiçbir zaman tehdit edici boyutlara varmadı. Kırsal alanla dengeye daha yakındılar. Birbirlerini bütünleme daha ağır basardı. Tarımın önemi, kent zanaatçılığını da gelişkin bir sektör haline getirdi. Zanaatkâr köylüye, köylü zanaatkâra muhtaçtı. Çelişkiden ziyade organik bütünlük içindeydi.

ler. Tek riskleri doğal felaketler (deprem, kuraklık) ve savaşlardı. Sur ve kale düzenleri görkemliliğini devam ettiriyordu. Büyük ticaret henüz zanaatkârı ve köyü yutacak boyutlarda değildi. Ticaret ekonominin bir sektörü olarak normal yolundaydı. 13. ve 16. yüzyıllar arasında İtalyan kentleri, Rönesans'ın da etkisiyle bu dönemin son temsilcileriydi. Venedik, Cenova ve Floransa klasik uygarlıkla yeniçağ uygarlığını birleştiren köprü konumundaydılar.

Yeniçağla kentçilik başka anlamlar içermeye başladı. Pazarın egemenliği ufukta gözükmekteydi. Ticaret ağırlığını gittikçe arttırıyordu. Tarihsel denge yavaş yavaş kır-köy aleyhine bozulmaya başlamıştı. Tüccarın ihtiyaçlarını esas alan bir kent mimarisi ön plana çıkıyordu. Yaşam ve çevre bağlantısı yitirilmiş, kâr zihniyeti her şeyi belirler konuma gelmişti. Paris, London, Amsterdam ve Hamburg başta olmak üzere inşa edilen kentler yeni dönemin, merkantilizmin damgasını taşıyorlardı. Ticaret çağının kentleri hem klasik kent anlayışıyla farkını açıyor, hem de kırsal toplum ve doğayla olan çelişkilerini hızla yüze vuruyorlardı. Kent modern Leviathan'ın ana üssü olarak tüm toplum ve çevre alanlarına pençelerini uzatmaya başlamıştı. Endüstriyalizm çağı kentin ölümüdür. İşin daha ilginç boyutu, biyolojik kanser hastalığının da ağırlıklı olarak bir kent hastalığı olmasıdır. Kanser kesinlikle kentin kendi toplumunu hasta toplum haline getirmesiyle bağlantılıdır.

19. yüzyılla birlikte hızla gelişen sanayi devrimi, toplumu önce doğuş merkezlerinde vurdu. Kentte çığ gibi büyüyen sanayi kuruluşları, doğası itibariyle yaşam ihtiyacından değil, kâr ihtiyacından kaynaklanıyordu. Modern köle olan proleterlerin barınması için, içine dolduruldukları gecekondular ve varoşlar kentin yabancı olduğu ortamlardı. Kırın sömürgeleştirilmesini temsil ediyorlardı. Ticaret çağının kolonileştirme harekâtından daha vahim bir iç koloni hareketi olarak gecekondular ve varoş kentler geliştirildi. İster iş sahibi olunsun ister olunmasın, bu alanlar endüstri için emek deposuydular. Ticaret için depo ne ise, sanayici için de gecekondular ve varoş odur. Bu olguya bağlı olarak bir yığın yan olgu peydahlandı. Fabrika için fabrikacıklar kenti istila ediyordu. Klasik çağ modeli anlayış hatırlanmaz oldu. Kentler toplumun yutucu merkezi oldular. 19. yüzyılın sonlarında endüstriyalizmin kent politikası sis tabakası altında zor nefes alıp veriyordu. Tarihte ilk defa milyonluk kentler baş göstermeye başladı. Milyon değil, yarım milyonu aşan kentin fonksiyonel olamayacağı, mimarlık bilgisinin öngörülerindedir. Milyon ve ötesi, hastalığın kriz boyutlarının açığa çıkmasıdır.

Kanserleşme denilen olgu, bir hücrenin tüm bünyeyi kapsayacak tarzda büyümesidir. Bu durumda diğer organsal hücreler görev yapamaz duruma düştüğü için hasta ölür. Kentin büyümesi de toplum açısından benzer sonuçlar doğurur. Tarihsel toplumsal olguların da boyutları vardır. Bu boyutlardan biri çığ gibi büyüdü mü, kanserleşme başlamış demektir. Milyonu, hele hele on milyonu aşan kent olmak, toplum olmaktan çıkmaktır; kitle denilen sürü toplumu haline gelmesidir. Sürüler nasıl ağıla doluyorsa, kentte de insan toplumunu ifade edecek en iyi kelime ağılaşmadır. Sürüleşen insanlar kent denilen ağıla dolmaktalar. Basit birer tüketici kitlesi olmaya çoktan razı edilmişlerdir. Ağıldaki sürü de öyledir. Bir de yanı başlarına bir işsizler sürüsü konulmuştur. Onunla teskin edilirler. Yönetim merkezi ve özel villalı, bahçeli evleri kavram olarak kentin ruhuna uygun değillerdir. Yönetim merkezi dağın başında da kurulabilir. Villalı bahçeli evler şehir gerektirmez. Her yere kurulabilir.

O zaman şehirden geriye ne kalıyor? Tapınak, tiyatro, meclis, jimnasyum ve pazar yerini çoktan simültane örneklerine bırakmıştır. Suni nefes alış verişinin yapıldığı yerler demek daha uygundur. Bu haliyle kentin geleceği belirsizdir. On milyonluk bir kenti beslemek, bir bölgenin ekolojik toplum olarak ölmesi demektir. Bu kentin sadece beslenmesi bile toplum ve çevrenin katliamını gerektirir. Bir ülkeyi öldürmek için birkaç beş on milyonluk kent yeterlidir. Trafiğin sadece hava kirlenmesi bile şehrin ölümü için yeterlidir. Kent orantının çok üzerine çıkmayla anlamını yitirmiştir. Anlamın olmadığı yerde yaşamdan bahsedilemez. Nefes alamayacak yaşam saymıyorsak tabii.

Kentler eskiden gerçeklerin keşfedildiği, felsefenin inşa edildiği sahalardı. Şimdi endüstriyalizmin çöken kentlerinde ise üç (S); seks, spor ve sanatın tüm içeriğinden boşaltılarak sürüleşmenin sağlandığı hara çiftlikleri söz konusudur. Okumadım, ama herhalde Hayvanlar Çiftliği romanı bu tür bir sürüyü işlese gerek. Bu, kentin ölümü değil de nedir?

b- Endüstriyalizmin diğer bir yok edici boyutu yaşam-çevre ilişkisidir. Kent daha çok içten toplumu kanserleştirirken, endüstriyalizm bir bütün olarak yaşam çevresine saldırır. Ulus-devletin halen önemini yitirmeyen endüstriyalizm politikası, tüm ülke ve toplum kaynaklarının endüstriye tabi kılınmasını gerektirir. Bunu bir kalkınma yolu olarak görür. Aslında bu politikanın ülke zenginliği ve kalkınmayla, güçlenmekle

ilgisi yoktur. En temel neden sermayenin en yüksek 'KÂR' oranının bu sahada gerçekleştirilmesidir. Endüstriyalizm bir kâr yönetim harekâtıdır. Yatırım veya kalkınma kavramları asıl amacı gizleyen örtülerdir. Kâr varsa yatırım ve kalkınma olur. Yoksa kendi başına yatırım ve kalkınmanın hiçbir anlamı yoktur. Endüstriyalizm mülkiyetten binlerce kez daha büyük bir hırsızlıktır. Hem de tüm ülke halkından, doğasından yapılan bir hırsızlık.

Kendi başına yatırımı, fabrikaya dayalı üretimi mahkûm etmediğimizi belirtelim. Toplum ve çevrenin esenliği esas alınarak, her zaman uygun bir yatırım ve fabrika modeli geliştirilebilir. Bunlar kendi başına kötülük saçmazlar. Kârın emrine girdiklerinde kanserleşmeye yol açarlar. Kâr için endüstri, toplumsal ihtiyaçlar için değildir. Azami kâr kuralı ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Onun kendi mantığı vardır. İhtiyaç alanı kâr getirirse ilgilenir. Yoksa ölüme terk eder. Mevcut teknolojiler doğru geliştirilip uygulansa, ne işsizlik, yoksulluk, ne de hastalık ve eğitimsizlik bir toplumsal sorun olarak kalır. En önemlisi, ne de kaynak uğruna çevrenin teknikle, fabrikayla yıkımına gerek kalır.

Kârlı bulunmayan, ama kesinlikle hayati ihtiyaçları rahatlıkla karşılayabilecek olan binlerce alan, sırf kâr getirmediği için atıl bırakılmaktadır. Kâr uğruna ise, bazen milyonlarca yıllık evrimin sonucu olan kaynaklar, hiçbir hayati sonucuna bakmadan kısa bir sürede tüketilir. Petrol, deniz, orman ve maden politikaları kârlılık nedeniyle çevreyi bir ölüm-kalım alanına dönüştürmüştür. Kâr denilen olayın vahşi boyutunu hiçbir olgu çevre katliamı kadar açıklayamaz. Kârlılık bu biçimde devam ederse, değil birkaç yüzyıl, birkaç on yıl daha devam ederse, çevresel felaketin kesin olduğunu tespit ediyor binlerce bilim adamı.

Endüstriyalizm analitik akıl için süper bir zaferdir. Fakat duygusal aklın da feci bir yenilgisidir. Dünyanın tüm canlılarını insanın hizmetine koyan en eski tanrısal vahyin bir hortlamasıdır endüstriyalizm. İnsan hizmeti demek yanlış oluyor. Bir avuç kâr hırslısının emelleri uğruna tüm canlılar kurban ediliyor. O zaman insanın bizzat kurban olarak sunulması bir zaman meselesi haline gelmiş demektir. Kutsal Kitaplardaki kötü tarifine uygun hiçbir örnek endüstriyalizm kadar emsal teşkil etmez.

c- Endüstriyalizmi bir üretim sorunu olarak görmemek gerekir. Üretim üzerine kurulan kâr, sermaye tekeli asıl anlamını verir. Endüstri kâr tekellerinin hizmetine girmedikçe, temel toplumsal ihtiyaçlar ve çevre koşulları göz önüne getirilerek, bilim ve teknolojinin olanaklarına göre her zaman bir üretim, dolayısıyla yatırım politikası kurgulanabilir. Bunun makineli veya makinesiz olması özde pek fark etmez. Biri yavaş, diğeri hızlı üretir, o kadar. Kaldı ki, burada belirleyici olan, toplumsal ihtiyaçlar ve çevreyle, ekolojiyle uyum koşullarıdır. Hız ve yavaşlık kendi başına amaç değildir. Dolayısıyla makineleşme de kendi başına iyi ve kötü değildir. 19. yüzyıldan günümüze kadar endüstriyalizm denilen olguya, makineli ve makinesiz, hızlı veya yavaş tüm yatırım, üretim ve tüketim süreçlerine kâr amacı damgasını vurdukça, o zaman her şey soruna ve kangrene dönüşüyor. Bunun için kentler anormal büyüdü. Silahlar korkunç gelişti. Devasa ordular kuruldu. Korkunç ve dünya çapında savaşlar oldu. Çevre katliamları yaşanmaya başladı. Ulus-devlet canavarı türetildi. Yaşam tümüyle içeriğinden boşaltıldı. Politika yok edildi. Tekel olarak kapitalizm makineli üretime damgasını vurunca, endüstriyalizm canavarı peydahlanıyor. Can alıcı husus budur.

Devlet tekeli önce tarımda, sonra ticarete artık-ürünü yakaladı. 19. yüzyılla birlikte eşi görülmemiş sanayi üretimi üzerinde, tabii yeni enerji ve makine buluşlarıyla tekel kurulunca, tarihin hiçbir döneminde elde edilemeyen kârlar, diğer bir deyişle artık-ürünün karşılığı olarak sermaye elde edildi. Endüstrileşmeye kâr dayatılınca her şey çığırından çıkıyor. O halde endüstriyle kârlaşma olarak endüstriyalizm çok farklı kavramlardır. Endüstriyalizm ayrıca ekonomi de değildir; ekonomi tekeldir; sanayi üretimine dayatılan, devlet veya özel fark etmiyor, tekeldir. Toplumun binlerce yıldır el emeğiyle kendine yabancılaşmadan bir ekonomik faaliyet olarak yürüttüğü, çalıştığı üretim sahaları ister fabrikalı, ister tezgâhtar, ister tarım çiftliği, ister manifaktür olsun tartışılmıyor. Sorun bu sahalarda üretim yapmaktan kaynaklanmıyor. Pazarda değişimden geçirmekten de kaynaklanmıyor. Direkt devlet veya devlet adına bazıları dıştan insan ihtiyaçları için verili olan bu alanları denetim altına alıp vergili, talanlı, kârlı yöntemlerle fazlayı aşırıya başladıklarında, işte o zaman çok ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar doğuyor. 19. yüzyıldan günümüze kadar üretimin sanayi devrimi dediğimiz döneminden sonra anormal kâr alanı haline gelmesiyle birlikte, tekel dayatmaları sonucunda müthiş sınıfsal ve ulusal savaşlar başta olmak üzere, toplumun hem kendi içinde, hem dışındaki toplumlara, hem de doğaya karşı çatışmalar derinleşiyor. Toplum hiç olmadığı kadar tahakküm iktidarını yaşıyor. Herkes herkesle boğuşuyor. Bir anlamda Hobbes'un canavarı Leviathan "herkesin herkesle savaşını" sona erdirmiyor. Tersine "herkesin herkese", doğaya ve kendisiyle savaşına dönüşüyor. Canavarın toplumu, toplumun canavarı yaşadığı veya getirdiği son aşama bu oluyor.

d- Sanayi toplumu kavramı da kendi başına anlamlı değildir. Sanayi tekelleri kurulduğunda, toplum daha çok emtialaşmanın, değişime sunulacak üretimin, üretim de sanayinin güdümüne veriliyor. Tekelci sanayi kapitalizmi, diğer üretim sahalarının tekelci sanayiye bağlı hale gelmesidir. Bu anlamda sanayi toplumu uygarlığın bir başka aşaması olarak anlam bulabilir. Böylesi bir uygarlık aşaması 19. yüzyıla damgasını vurdu demek gerçekçidir. Her dönemden daha fazla kâr sızdırmaya imkân verdiği için, kapitalizmin görkemli çağı demek de mümkündür. Tüm toplumu kâr hırsı sarar. Kapitalist olmak yaşamın amacı haline getirilir ve hayatın doğal tarzına indirgenir. İşte bu anlamda sanayi toplumu ilktir. Azami kapitalistleşme toplumdur. Krallın çıplak hale gelmesi, yani ilk defa önde gelen kapitalistlerin yeni, ama eskisinden daha farklı, süsü ve elbisesi normal olan, kendini vatandaş gibi sunan bir krallar grubu haline gelmesidir. Krallar da çoğalarak, eski görkemli, süslenmiş hallerinden soyunarak varoluş kazanıyorlar. Sanayi toplumu bu anlamda çıplak krallar toplumdur.

Ücretle bağlanan işçinin durumu bu toplumda yaygınlık kazanır. Bir anlamda toplumdan koparılmış bir sınıftır. Klasik kölecilikten farkı, ücretli kölelikle bağlanmasıdır. Hangisinin daha iyi olduğunu söylemek etik açıdan doğru sayılmaz. Marksistlerin en önemli hatalarından birisi, bu toplumda sanayi burjuvazisi ve işçi sınıfını ilerici ilan edip, toplumun geri kalanına gerilik damgası vurmasıdır. Halbuki tersi doğrudur. Sanayi ve işçi sınıfı birlikteliği belki modernitenin bir özelliği olabilir; ama eşitlik, özgürlük ve demokratikleşme açısından tekelci devlet kapsamındadırlar. Anti-toplumculuğa daha çok yakın bir duruş sergilerler. Aydınların bu sınıfsal ittifakla sözleşmesi sosyalizm açısından en talihsiz bir sapma olmuştur. Sanayici tekelleri toplumu, kavram olarak sürekli savaş toplumlarıdır. Ulus-devlet boşuna bu dönemin devlet biçimi haline gelmemiştir.

e- Sanayi tekelciliğinin siyaseti ve devleti, milliyetçiliğin en yoğun hali ve devletle tüm ulusal toplumun kaynaştırılması temelinde oluşan ulus-devlettir. Ulus-devlet en çok bu dönemde idealize ve realize olmuştur. Bunun temel nedeni, sermayenin aşırı kârı ve topluma yaygınlaşmasıdır. Kârın çoğalması, tüm toplumun sanayi tekeline bağılılığını gerektirir. Bu ise iç savaştır. Ancak yoğun milliyetçilik ve yine iktidarın en yoğun yaşandığı ulus-devletle bu iç savaş bastırılarak, kârın azamileşme düzeni sağlama alınmış olur. Faşizmin yavaş yavaş bir sistem olarak bu dönemde gelişmesi özgün bir olay değildir. Toplumun sürüleşmesi ve iktidarın ince çeperlerine kadar yayılması, bunun da ancak milliyetçiliğin dinselikleşmesiyle mümkün olabilmektedir.

Endüstri, ulus-devlet ve kapitalist üçlüsünden oluşan Batı modernitesi tarihin en kanlı çağı, uygarlığı olma niteliğini bu kapsamı dolayısıyla kazanır. İç içe geçmiş bu üçlü modernite; hem toplum içinde iç savaş (faşizm), hem de devletler arasında ulusal, bölgesel ve dünya savaşları konumuna düşer. Bunun temelinde, hep tekrarlıyoruz, kârın oluşum ve paylaşılma biçimi vardır. Ulus-devlet ana hedefini endüstrileşme olarak belirlerken, kapitalistleşme niteliğini veya arzusunu gündeme taşıyor. Kapitalistler siyasi hedeflerini ulus-devlet olarak belirlediklerinde, ancak milliyetçilikle ulusu zamklayarak ulus-devleti mümkün kılabileceklerini, bunun da kâr düzeni için en gerekli devlet düzeni olduğunu açığa vuruyorlar. Sanayi hem devlet, hem kapitalizm için ana hedef haline geldiğinde, 19. ve 20. yüzyılın kaderi belirlenmiş oluyor. Sanayi de tarım gibi, manifaktür gibi bir üretim çağıdır. Uygarlığın mirasına dayanır. Ama hiçbir üretim çağı, sanayi çağı kadar devlet ve kapitalist tekeline kâr ve iktidar çoğaltım gücünü vermemiştir. Bu nedenle devlet ve kapitalist sanayileşme için yarışır. Toplum ve bireyi çok düşündükleri, ulusa çok saygılı oldukları için değil, tarihi bir kâr imkânını yakaladıkları için bu karasevdayı gösterirler.

Sanayi toplumu tarihsel olarak savaş ve hegemonya idealleriyle yakından bağlantılıdır. İngiltere ile Hollanda ittifakı Fransa tarafından zorlandıkça, bu devletler hegemonik konumlarını yitirmemek için yine ucuz üretim zırhına sığındılar. Tarih, eğer sanayi devrimine öncülüğü olmasaydı, İngiltere'nin hegemonyasını muhtemelen 19. yüzyılın başlarında, özellikle Napolyon karşısında kaybedebileceğini gösteriyor. Fransa'nın yanı başında yeni yükselişe geçen ABD ve Rus Çarlığı'nın hegemonya şansının bulunduğu söyleniyor. Daha sonra bu yarışa Almanya katılacaktır. İngiltere'nin şansı, belki de tek çaresi olan sanayi devrimi oluyor. Bu durum bir kez daha zaruretini yaratıcılığı zorladığını gösteriyor. Buharlı makine ve dokuma mekaniği tarihin çarkını İngiltere lehine bir kez daha çeviriyor. Siyasi ve askeri yenilikler yeni sanayi üretimiyle hız ve güç kazanıyor. Bu da peşi sıra askeri başarıları getiriyor.

Zincir bir defa kurulunca kırılması güç oluyor. Napolyon'un yenilgisi diğer etkenlerin yanı sıra, büyük ihtimalle esas olarak sanayi devriminin bir sonucu olsa gerekir. İngiltere hegemonyası koca bir 19. yüzyıl cihan imparatorluğuna bu sanayi devrimiyle kulaç atıyor. 19. yüzyıl İngiltere'nin muhteşem yüzyılıdır. 'Üze-

rinde güneş batmayan imparatorluk' unvanı ilk defa bu yüzyılda İngiltere tarafından kazanılır. Bu klasik bir imparatorluk değildir. Örneğin Roma ve Osmanlı tarzı bir uygulaması yoktur. Etkisi altında devlet düzeyinde birçok siyasi oluşumun mevcudiyeti imparatorluğuna halel getirmiyor. Kendine özgü çoklu siyasi oluşumları bağrında taşıyan bir model olarak, giderek zayıflasa da, günümüzde bile İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) adıyla yaşamasını biliyor.

Sanayi devriminin dünyaya ihracı her uygarlık biçimine benzer tarzda gelişir. Kendini kanıtladıktan sonra, önce Batı Avrupa'da, 19. yüzyılın sonlarında tüm Avrupa'da yayılımını sürdürür. 20. yüzyılın başlarında tüm dünyaya açılımı hızlanır. Sanayi tekelleri arasındaki rekabetin öncülüğünü İngiltere ve Alman tekelinin yaptığı bu açılımın dengesizliği, iki büyük dünya savaşı ve çok sayıda bölgesel ve yerel savaşa konu olur. Bir kez daha sanayi kârının tekel, tekelin ulus-devlet, ulus-devletin savaş olduğu karşımıza çıkıyor. Hiçbir ulus-devletin savaşsız kurulmadığını göz önüne getirdiğimizde, sanayileşme ve sanayi ihraç bölgelerini kazanmanın kanlı ve kârlı tarihini çarpıcı bir tarzda bu savaşlarda görüyoruz. Savaşın, ulus-devletçiliğin özünde kârın yattığı çok açıktır.

Sanayi döneminin emperyalizm olarak da anlam bulması bu dışa ihracıyla ilgilidir. Sanayileşmenin sömürge ve yarı-sömürgelerde, bağımlı alanlarda da sınırlı bir gelişim sağlaması, bekleneceği gibi iç ve dış savaşın başlaması demektir. 20. yüzyılın güçlü bir olgusu olan ulusal kurtuluş savaşları, özünde sömürge ve yarı-sömürge alanlarının sanayileşme programıyla bağlantılıdır. Öncülük konumları ne olursa olsun, hepsinin ulus-devleti, ulus-devletin de sanayileşmeyi en başa alması, dünya kapitalizmine gidişin temel köşe taşlarındandır. Bu anlamda Rus ve Çin Devrimleri de son tahlilde birer ulus-devlet ve sanayileşme devrimidir. Gelişmeler bu süreci çarpıcı biçimde doğrulamıştır. O halde 20. yüzyıl, ister ulusal kurtuluş savaşları ister başka yöntemlerle olsun, ağırlıklı olarak Avrupa dışının sanayileşme çağıdır.

Bu çağ ana hatlarıyla 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bütün ağırlılığıyla yaşanır. Daha sonra olan ise, Avrupa'nın kendisine artık fazla kâr getirmeyen ve çok yük teşkil eden (çevre kirliliği, yüksek ücretler) sanayiye dünyaya ihraç etme aşamasıdır. Önce mal, 19. yüzyılda mal ve sermaye, 20. yüzyılda ise mal, sermaye ve sanayi ihracı biçiminde üçlü bir mekanizma ile dünyaya taşındı. Sanayileşmeyi tanımayan dünya bölgesi artık kalmamış gibidir. Böylelikle sanayi çağının esas ağırlılığını yitirdiğini, daha doğrusu sanayiye finans sermayesiyle ikame ettiğini belirleyebiliriz. İlk çağını ticaret, ikincisini sanayi devrimiyle yürüten Avrupa uygarlığı, son aşama olarak üçüncü küresel finans çağını yaşamaktadır. Finans çağı ağırlıklı olarak 1970'ler sonrası döneminde öncü rolünü oynamaya başlamıştır. Bundan sonraki bölümün konusudur.

Her çağ bir öncekini ortadan kaldırmaz, ikinci plana düşürür. Ticaret 19. yüzyılda devam etti. Fakat sanayiye göre kâr sağlamada eski gücünü yitirip ikinci sıralarda yerini korudu. Finans çağı çok önceleri temelini atmıştı. İtalyan kent cumhuriyetleri bir nevi finans cumhuriyetleriydi. Birçok krallığı finansla kendilerine bağladılar. Ticaret çağı döneminde de para işlemleri borç alıp vermede hızlı ve yoğun idiler. Kredi ciddi bir kazanç kapısı olmuştu. Fakat üçüncü sırada kâr getiren bir sektördü.

Sanayi eleştirilenleri ve eleştirileri, çevre tahribatının gözle görülür risklerinin gezegensel boyuta vurmasıyla artmıştır. Endüstriyalizmin doğurduğu felaketlerle nasıl boğuşulacağı yoğun tartışılan bir konudur. Bir bütün olarak yaşamla çelişkisi kaldırılamaz boyutlara varmıştır. Bilim ve tekniğin bu denli sorumsuz kullanımının kıyamet anlamına gelebileceği tartışma konusu haline gelmiştir.

Tüm sorunların temelinde kâr ve sanayi ilişkileri yatmaktadır. İkisinin dizginsiz birleşiminin, kalkınma sağlamak şurada kalsın, sorun yumağına dönüştüğü görülmüştür. Tüm toplumsal alana sanayinin hükmetmesi, emtia konusuna dönüşmeyen bir toplumsal alanın bırakılmaması, toplumsal sorunları görülmemiş boyutlara taşıdı. Sanayi kaynaklı birçok gelişme toplumların doğasına olduğu kadar çevreye de aykırıdır. Kırsal alanın neredeyse tamamen yutulmasının sonuçlarıyla daha yeni karşılaşılıyor. Kentin zıttına dönüşümünün sonuçları da yeni görünmeye başlamıştır. Alternatiflerin ne olması gerektiği tartışma düzeyini geçmemektedir. Şüphesiz toplum sanayisiz yaşayamayacaktır. Ama sanayi adına yapılanları kaldırması da artık beklenemez. Anti-endüstricilik giderek güç kazanabilir. Kent ve çevre çalışmaları bu yönlü birçok akımı bünyesine almıştır. Siyasal alana taşınmalar da gittikçe gündem buluyor. Reform sınırlarını aşmayan bu çabalardan, bozulan her iki doğa dengesini yeniden kazanmasını beklemek safdillik olur. Mevcut uygarlık paradigmasında kaldıkça, biçimsel değişimlerden öteye sonuç beklenemez.

Beş bin yıllık uygarlığın taşıdığı olumsuzlukları, belki de sanayi çağı tek başına birkaç kat arttırmıştır. Bu tüm gözlemcilerin üzerinde birleştikleri bir görüştür. Bunlardan iklim ısınması sadece bir örnektir. Yıkım sanıldığından çok daha derin ve kapsamlıdır. Sadece endüstri çağının eleştirisi değil, tüm uygarlık eleştirisi

gereklidir. Marksistlerin ve diğer muhaliflerin sorunları ya dar sınıfsal ekonomizme, ya da çevrecilik, kültür-cülük ve feminizm gibi kategorilere sıkıştırılmaları bazı olumlu sonuçların sergilenmesine yol açmıştır. Ama ciddi bir siyasi program ve eylem haline erişememeleri de herhalde köklü yetmezlikleriyle bağlantılıdır.

Demokratik uygarlık seçeneği üzerinde yoğunlaştıkça, bunun isabetli bir seçim olduğu her geçen gün daha iyi açığa çıkıyor. Ancak köklü demokratik uygarlık seçenekleri çok kapsamlı eleştiri ve programlarla birlikte, en az bunlar kadar hayata geçirici örgüt ve eylemselliklerle bütünleştğinde doğaya, yaşama daha özgür, eşit ve demokratik toplum paradigmasıyla bakıp yol alabiliriz.

C- Finans Çağ-Komutan Para

Paranın toplumsal komuta gücü haline gelmesi şüphesiz önemli bir gelişmedir. Bu çözümlenmeden, toplumun kavranması çok eksik kalır. Para belki de tüm vücuda gerekli enerjiyi oluşturmak için, hücrelere besin taşıyan damarlardaki kan örneği gibi, ekonomik yaşamda akışkanlık sağlayan değerdir. Ne olduğu ve nasıl bu konuma eriştiği anlaşılması gereken en ciddi toplumsal fenomendir. Beraberinde muazzam kirlilik taşıdığı inkâr edilemez olan bu aygıt, hangi tarihsel ve toplumsal etkenler sonucu bu durumunu kazandı? Gerçekten toplumda neyi gerçekleştirmektedir? Kazandırdığı ve kaybettiği kişiler, gruplar kimlerdir? Onsuz olunur mu, olunmaz mı, yerine neler ikame edilebilir? Sorular çoğaltılabilir.

Değişim aracı olarak para, basit bir işlemin aracı olarak gayet anlaşılırdır. Yine de dikkat etmek gerekir. Değişenler nedir? Para iki değişen arasında adil bir ölçü sağlayacak alet olabilir mi? Sorunun daha başında büyük zorluklar içerdiği açıktır. Bir elmayla bir armudu değiştirmek gibi en basit bir alışveriş meselesinde, diyelim oran bire iki oldu: 1 elma = 2 armut. Para piyasada böyle işlev görsün. Neden bire iki de, üç veya bire bir değil? O zaman işin içine en basitinden emek değer girecektir. Sorular peşi sıra gelebilir. Emeğe değerini veren nedir? Başka emek denilip soru sonsuza dek tekrarlanabilir. Açık ki alışveriş meselesinde adil ölçüyü paranın sağlaması zor görünmektedir. Büyük ihtimalle gücünü, itibarını bir seçenekten kazanacaktır. Öyle kabul gördüğü için kabul edilmektedir. Temelinde adalet, değer, emek gibi ölçüler aramak beyhudedir. Zaman ve mekânda hazır bulunanlar, işlerimizi kolaylaştırmak için bir arabulucu seçelim demişler. Bulunan arabulucu nesnenin adını para koymuşlar. Bu kısa öyküyle parayı tanımlamaya çalışıyoruz. Fakat öyle bir arabulucu aracıyla karşı karşıyayız ki, bu konumunu bırakıp başka rollere girdi mi her şey allak bullak olabilir.

Bir örnekle anlaşılır kılalım. Toplum bir kadının ancak bir erkeğe bağlı olarak bir evde adına namuslu dediğimiz tarzda yaşayabildiği taktirde kabul görebileceğini belirtir. Kadının öyle olmaktan çıkıp birçok erkeği eve alması ya da tersi, adamın eve birçok kadını alması halinde durum nasıl olur? Herhalde en hafif deyimle allak bullak olur. Paranın durumunda işler daha karmaşıktır. Örneğimize devam edelim. Kadın genel kabulü bozduğu için evden atılarak bir çözüme varılabilir. Fakat parada işler bu kadar kolay olmayabilir. Elinde parayı tutan, namuslu olmasa, paraya ne kadar para katılsa da kabulümdür diyebilir. Hâlbuki toplum tıpkı bir kadın meselesinde olduğu gibi, bu kabulü parayı aracı kılmamıştı. Onu biriktirmek en büyük namussuzluktur diyebilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Benim kanaatim, iş aynen böyle olmuştur. Son derece nispi bir zaman ve mekânla sınırlı, kolaylık olsun diye araya konulan bu arabulucu, asla tüm zaman ve mekâna yayılsın diye kabul edilmemiştir. Burada büyük bir suiistimal (kötüye kullanma) olayı vardır. Asla kabul etmem diyebilir. Fakat atı alan çoktan Üsküdar'ı geçmiş olabilir. O zaman da hükmü yetmez olur. Dolayısıyla para ortama göre oynayan, eşi benzeri görülmemiş bir fahişenin kendisi haline gelmesi, yine ikinci bir defa kuvvetle muhtemeldir. Kendini birine bir, birine bin Dolara kiralayabilir. Önünde bunu önleyecek hiçbir kuvvet artık yoktur. Nasıl bu duruma geldi? Biraz da ekonominin dilini kullanarak bunu anlaşılır kılmaya devam edelim.

Ekonominin değişimle başlatılması pek fazla anlatım ifade etmese de, değişimin kendisi önemli bir ekonomik faktördür. Birbiriyle değişen iki şeye mal veya meta denilmektedir. Toplum henüz kullanım değerinden başka bir değer tanımazken, karşılıklı değişimi ahlaki olarak uzun süre doğru bulmadı. Armağan ekonomisi dediğimiz bir sisteme bağlı kaldı. Ürettiği veya elde ettiği çok değerli addedilen bir nesneyi değer verdiklerine armağan ediyordu. Armağan kültürü yüceltiliği ifade eder. Yüceltilene armağan sunulur. Değerli olanın böylece değeri kanıtlanmış, onurlandırılmış oluyordu. Geriye kalan nesnelere günlük yaşam için harcanırdı. Birikime de iyi gözle bakılmazdı. İnsan toplulukları milyonlarca yıl böyle yaşayabildiler. Mal değişimi olmadan, karşılıklı mal olarak veya para karşılığında değişime toplumun ahlakı, vicdanı bir türlü

değişime razı olmuyordu. Çünkü ürettiği değerın pahası, karşılığı olabileceğini düşünmüyordu. Düşünülmesini ahlaken uygun bulmuyordu. Belki de sağduyusu veya ahlaki bilinciyle bunu hileli bir yol sayıyordu.

Değişimin eşiği ekonominin eşiği ise, ekonomiye böyle giriş yapılması herhalde iyi bir giriş sayılmayacaktır. Çünkü asli geleneğe rağmen yapılmıştır. Değişimi ekonomik ilişkinin temel değeri saymak bir varsayım olabilir. Ama tek varsayım değerinde saymak doğru olmaz kanaatindeyim. Ekonomiye değişimden başka etkenlerle bilimselleştirmek veya daha doğrusu değişimden farklı, hatta değişimin kabule dayanan, para gibi arabuluculuğa dayanmayan biçimleri de rahatlıkla geliştirilebilir. Teorik ve pratik, bu biçimleri geliştirme konusunda yaratıcı olmaktan geri durmaz. Değişimden daha önemli olan, emtianın mal haline geliş meselesidir. Kullanım değerinin değişime tabi tutulması emtialaşma, mallaşma olarak tanımlanır. Toplumda emtia olgusunun ortaya çıkışı uygarlık sürecine yakın dönemlerdir. Ticaretin kabul görmesindeki temel etkindir emtia. Emtianın kendisi onu ilk edinenin elinden çıkma anına denk geliyor. Elinden çıkarmayı kabul etmek emtianın başlangıcıdır. Karşıdan biri bir şey karşılığında alınca, emtia süreci tamamlanmış oluyor. Yine bir örnek verelim. Yıllarca beslediği bir ceylanı başka birinin de yıllarca beslediği keçiyle değiştirdiğini düşünelim. Bu değişimin adil ve eşit olduğu hiçbir zaman ispatlanamayacaktır. Çünkü hangi alın terinin ne kadar akıtıldığı hiç bilinmez. Daha da önemlisi, keçiyle ceylan hiçbir zaman iki eşit olamaz. Bu analogiler (örnekseme) şüphesiz değişimin mantığındaki çelişkiyi yakalamak içindir. Ve böylesi çelişkiler her zaman mevcuttur.

Bu çelişkilerin kabulü temelinde para konusuna yeniden döndüğümüzde, barındırdığı hileleri daha iyi fark etmiş oluyoruz. Toplumlara tanırken bir noktayı daha iyi anlamak büyük önem taşır: Toplumsal olguların fiziksel olgular olmaması. H₂O, mutlak olmasa da, dünya koşullarında hep su molekülüdür. Başka anlamı olamaz. Toplum ise insanın inşa ettiği olgular paketidir. İçinde muazzam bilinmezlikler taşısa da. Toplum kendi inşa ettiğini değiştirip yeni inşalar kurabilir. Şu kural ortaya çıkıyor: TOPLUMSAL GERÇEKLER İNŞA EDİLMİŞ GERÇEKLERDİR; doğa veya tanrı vergisi gerçeklikler değildir. O halde para da rahatlıkla inşa edilmiş bir gerçekliktir. Değişim ve emtialar konusu da inşa edilmiş varsayımsal gerçekliklerdir. Tanrı veya doğa verisi değildir.

Pozitivistlerin en büyük günahı, toplumsal gerçeklikleri fiziki gerçeklikler gibi olgular niteliğiyle aynı kategoriye koymaları olmuştur. Toplumsal olguyu değişmez gerçeklikle bir tuttuğumuzda, büyük yanlışlar içeren toplumsal paradigmalara kapıyı ardına kadar aralamış oluruz. Ekonomiye pozitivist açıdan baktığımızda, bu sakıncaları görmemek mümkün değildir. O zaman milliyetçilikler nesnel gerçeğin ifadesi olarak anlaşıldığında, değişik konumlarda da olsalar, felsefi bakımdan aynı olan Hitler ve Stalin konumuna düşersiniz. Bu ikisi de, yani tüm pozitivistler de, kaba materyalistler de toplumda kabul ettikleri gerçeklere mutlak olgu değeri vermektен kurtulamazlar. Para konusunu son derece nazik kılan bir etken de topluma bu pozitivist yaklaşımla bakan anlayıştan gelir: Parayı tam gerçek saymak. Dolayısıyla onun aracılığıyla el değiştirme, giderek tam gerçek algılamasına dönüşür.

Paranın ekonomiye değişimle birlikte girmesini ve tarih boyunca gösterdiği gelişmeleri incelemek konumuz değildir. Fakat paranın giderek ekonominin vazgeçilmezi haline gelmesi, içerdiği sakıncaların da büyümesi anlamına gelir. Tek bir değişimin içerdiği çelişkiyle karşılaştığımızda, paranın sınırsız değişim gücü kazanmasının ne kadar netameli, sakıncalı durumlara yol açacağı anlaşılabilir. Binlerce çelişkinin somutlaşmış hali olmak kolay bir şey değildir. Bu çelişkili haliyle ekonomide yol ala ala finans çağına ulaştığında, ortaya çıkan durumun bütün vehametini görmeden toplumu anlaşılır kılmak kendini aldatmaktan başka anlama gelmez. Vehamet dediğimiz, paranın bağrındaki muazzam çelişkilerle birlikte en gelişkin çağına varmasıdır. Bu sicili, çok kötü bir zorbanın çok büyük bir orduya başkomutan yapılması gibi bir şeydir. Toplumda başlangıçta sadece hazır olanların bir anlık kabulüne dayanan bu kuşkulu aracın çok geçici bir aracı konumu giderek tanrı katına yükseltiyor. En etkin komuta gücünü de elinde tutarak.

Paranın gelişim tarihini incelemek hayli ilginç olurdu. Tarihte ilk altın sikkenin Lidyalı Kreuzus tarafından çıkarıldığı söylenir. Halen altın aramalarının sorun yarattığı Manisa'nın Sard kentinde oturduğu ve başına gelmedik iş kalmadığı söylenir. Para öyle bir şeydir ki, onunla da onsuz da olmak çok zor konum ar eder. Bilinen, emtia değişim ve paralaşmanın el ele vererek hızla geliştiği ve ekonominin başköşesini ele geçirdiğidir. Pers ve Greko-Romen uygarlığında para kullanımının çok yaygınlaştığı, günümüze kadar ulaşan yüzlerce sikke çeşidinden bellidir.

İslam uygarlığında Riyal en az sultanlar kadar itibarlı bir konuma erişmişti. Kentlerde paranın tahtı sağlamdı. Özellikle Yahudi sarraflar büyük önem kazanmıştı. Yahudi ve Ermeni sarraf ve tüccarlar Avrupa'dan

Hindistan'a kadar uzanan ticaret yolları üzerindeki kentlerde paralel bir para ve ticari tekel hattı kurmuşlardı. Siyasi egemenliğe paralel bu kapital hattı çok etkiliydi. Sultan ve emirlikleri kendine oldukça bağlamıştı. Avrupa ve Asya'daki etkinlikleri sürekli artıyordu. Toplumların kavim olarak Yahudi ve Ermenilere artan tepkisinin altında bu gerçekliğin önemli payı olsa gerek. Yahudi ve Ermeni pogromlarını araştırırken, bu durum önemle göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

İtalyan kentlerinin İslam dünyasından para ve ticaretin öncülüğünü devralmaları 13. yüzyılın ortalarına doğrudur. Özellikle Venedik, Cenova ve Floransa gerçek bir para ve ticaret mucizesi olarak gerçekleştiler. 16. yüzyıla kadar başta Rönesans olmak üzere her bakımdan Avrupa'ya öncülük eden yıldız kentlerdi. İtalyan kentleri sadece Rönesans Devrimini gerçekleştirmekle kalmadılar; para devriminin de önemli mimarlarından. Her ne kadar ilk öncüllerini İslam dünyasında buldularsa da, katkıları oldukça büyüktür. Banka, senet, kâğıt para, kredi, muhasebe gibi modernitenin vazgeçilmez tüm para argümanlarını bu kentler geliştirdi, kurumlaştırdı. Para tarihinde bu gelişmelerin çok büyük rolü vardır. Pazar ve ticaretin gelişmesinde birer devrim rolünü oynadılar. Emtialaşma ve paralaşmanın hızını belki de yüzlerce defadan daha da arttırdılar. Paranın egemenliğinin gelişmesinde kilometre taşlarıydılar.

Toplum yavaş yavaş bu araçların tahakkümüne hazırlatılıyordu. Görünüşte basit bir teknik muameleydi gerçekleştirilenler. Bankalar para birikim yerleri olacaktı. Senetler para karşılığı olan kâğıt parçalarıydı. Kâğıt para da bir nevi genel senetti. Hafifti, işleri daha da kolaylaştırıp hızlandırıyor. Kredi, sıkışık durumda olan müşterilerine daha sonra ödenecek münasip bir faiz karşılığında verilen borç paraydı. O da işleri hızlandırıyor, boş kalmayı önüyor, ilgisinin tembel tembel oturacağına işlerini hızla sürdürmesine ve sağlanacak kârla borcunu kapatmasına hizmet ederek daha hayırlı bir rol oynuyordu. Muhasebe işlerin kâr-zarar, gelir-gider envanterini netleştiren birer dokümandılar. Ayna gibi dönemsel olarak kişi veya şirketlerin durumunu yansıtıyordu. Bunlar basit ama müthiş sonuçları olan devrimlerdi. Başta Sevilla, Lizbon, London, Amsterdam, Hamburg, Lyon, Anvers, Paris olmak üzere, İtalya'nın bu devrim ürünlerini Rönesans ürünleriyle birlikte hızla ülkelerine aktaran Avrupa kentleri devrimleri kıta geneline yaydılar, büyüttüler.

16. yüzyılla birlikte Hollanda ve İngiltere'nin önce tarım ve ticarete, sonra sanayide bu devrim ürünlerinin etkin yardımlarıyla nasıl genel bir kapitalist devrime dönüştürdüklerini taslak halinde sunmuştuk. Kapital, kapitalist ve kapitalizm para saltanatının ön basamaklarıdır. Onlar bu basamakları atlayan gerçek birer kraldılar: Çıplak krallar. Ticaret çağı büyük hızıyla birlikte büyüyen kârını büyük oranda bu paralaşma ve para araçlarına borçluydu. Paranın egemenliği sessiz ve derinden ilerliyordu. Sadece krallığa değil, tanrısalığa da oynuyordu. Hem de ilk defa maskesiz ve bizzatıhi olarak. Endüstri çağı ona hem çok şey borçluydu, hem de çok büyük fırsatlar sundu. Toplumda pazarlaşma, kentleşme, emtialaşma ve ticaret yoğunlaşması olmadan sanayi devrimi olamazdı. Tüm bu süreçler para olmadan gerçekleşemezdi. Para ve paralaşmanın hız kazanması vücut organlarındaki kan dolaşımı rolünü kazanmıştı. Onun kesilmesi organların çalışamaz duruma gelmesi ve işlevini kaybetmesiydi. Bu da ölümleriyle eşanlamlıydı.

Fabrika-işçi ilişkisini çözümlediğimizde durum daha iyi anlaşılır. Fabrikalaşmayı eski köle ve köylü serfle işletmek mümkün değildir. Hem efendiden, hem senyör ve topraktan kopmadan işçileşme olmaz. Tam bir işçileşme mutlak ücretle gerçekleşir. Ücret ise, para olmadan ödenecek bir değer değildir. İşçinin paraya kesin mahkûmiyeti gerçekleşmiş oluyordu. Para, efendi ve senyör olmadan yeni köleyi mutlak egemenlik altına almanın konumunu kazanmıştı. İktidarlaşmada bu dev bir adımdır. Yeni sanayi toplumu bu yolla tamamen paranın egemenliğini tanıyan ilk büyük toplum biçimi oluyordu. Daha önceki hiçbir uygarlık toplumu bu denli paranın hâkimiyetini tanımamıştı. Endüstri toplumunda para artık bir kültürdür. Her şey onun etrafında anlam kazanır. Büyük hayallere yol açması kadar, tüm büyük projeler para olmadan başlatılamazdı. Çocuğuna küçük bir ayakkabı almaktan evinin ışığını yakmaya kadar, en ücra köyden en gelişmiş kent semtlerine kadar her aile paranın mutlak gereğinin bilincindeydi. Onu elde etmek uğruna içine girilmedik bir iş, plan düşünülemezdi. Herkes para edinmek için ne gerekiyorsa onu yeni tanrısına sunmaya mecbur edilmişti.

Görünüşte kutsal değer emek satılıyordu. Bu, paranın yol açtığı en tipik yanılgılardan biridir. Parayla satılan, yani elden çıkarılan sadece emek değildir. Onu elde etmek için öncelikle sağlıklı bir bedene, bedeni elde etmek için bir anaya, anayı elde etmek için bir kadına ihtiyaç vardı. Bu içinler sonsuza dek gider. Emek ayrıca beceri kazanmalıydı. O olmadan satın alınmazdı. Onun için ustaya, tezgâhtara; onlar içinse binlerce yıllık iş tecrübesine, onun emektarlarına ihtiyaç vardı. İşte basit bir ücret -karın doyurmadan biraz fazla-, tüm bu kutsal değerlerin elden çıkarılması oyunuydu. Tarih ve toplum satılıyordu. İnsan, birey böyle araçsallaştırılmıştı. Şimdiye kadar hiçbir toplumsal tanrı bu denli kulları üzerinde hâkimiyet kurmamıştı.

Para tarihinin önemli bir kilometre taşı da, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin karşılık olarak gösterilmesinden kurtulmasıydı. Bu büyük devrim -kara para devrimi- 1970'lerde gerçekleşti. Artık para tam özgürleşmişti. Birinci özgürleşmeyi özgür İtalyan kentleri onu kâğıt, senet, kredi gibi enstrümanlara bağlayarak sağlamıştı. İkinci büyük devrimi ise, ABD Dolarının, altın ve gümüşe bağlı olmaktan resmen kurtulmasıyla gerçekleştirilmişti.

Finans çağına resmen bu devrimle girilmişti. Üçüncü büyük küreselleşme hamlesi denilen tarihsel gelişmenin altında bu olgu yatmaktadır. Kapitalizmin ilk büyük küreselleşme hamlesi, bilindiği gibi ticaret çağının (M.S. 15.-18. yüzyıllar) kıtasal sömürgeleştirme ve yarı sömürgeleştirme hareketleriydi. İkinci büyük küreselleşme hareketi, sanayi çağının (kabaca 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar) emperyalizm hamlesi ve ondan kaynaklanan çok geniş bir sınıfsal ve ulusal savaşlar dönemiydi. Yaklaşık dört yüzyıl yıl süren bu dönemlerin baş yapıcılarında birinin para olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Hepsine birden para çağı demek yanlış olmazdı. Kapitalist modernitenin büyük tanrısı (Zeus, Jüpiter) ulus-devlet, iktidar ve savaş tanrısı (Ares ve Mars), para ise ekonominin ve tarihte genel anlamda karşılığı olmayan yeni çağın yükselen yeni tanrısıydı. Tüm kadim tanrıları bastıran ve hegemonyasını kuran tanrı!

Finans çağının temel özelliği, para kurumunun (tüm enstrümanlarıyla birlikte) başat duruma geçmesidir. Sanayi ve ticaret tekellerini tamamen kontrolü altına almıştır. Tekel olarak devleti de (özellikle ulus-devleti) kendine iyice bağımlı hale getirdi. Ekonominin temel katları olan kullanım (tüketici) ve üretim-değişim platformlarını da tamamen paranın denetimine aldı. Kullanılan araçlar IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Örgütü; dünyanın tüm merkez bankaları, küresel bankalar, çeşitli kredi senetleri, piyasa ve borsalar; bono ve tahvil senetleri, tüketici kartları, faizler ve döviz kurları vb. geniş bir enstrümanlar listesidir. Bu kurumlar aracılığıyla para artık hayalet bir varlık haline gelmiştir. Daha doğrusu, ataerk ailenin eski hiyerarşik yöneticisi durumunda kalmıştır. Onun yerine yeni yetmeler olarak bu kurumlar evlat rolünü oynamaktadır. Ama hepsinin para atalarının tohumunu taşıdıkları da bir gerçektir.

Kendi içinde bu kurumlar müthiş bir ağ halindedir. Son derece organizeler. Saniye saniye birbirlerinden haberleri vardır. Birbirlerini etkilerler. Hareketleri kısa, orta ve uzun vadeli olarak düzenlenir. Kısa süreli hareketlere 'sıcak para', orta vadeli olanlara 'bono ve tahvil', uzun vadeli olanlara da 'uzun vadeli senet' demek moda gereğidir. Sık sık isim ve süre değiştirebilirler. Toplumsal inşa etme gerçekliklerinden en hızlı gerçekleştirilenlerdir. Temel muhasebe aracı Dolar ve Euro'dur. ABD ve AB'nin para birimidirler. Sistem halen yetkinleştirilmekle birlikte tamamlanmış sayılır. Peki, temel gaye olan kârlar bu yeni sistem altında nasıl gerçekleştirilmektedir?

Ekonomik, toplumsal ve siyasal dünyanın tam ilişki ve çelişkileri bu yeni sanal sisteme olduğu gibi taşınmıştır. Hatta ideolojik, akademik ve diğer kültürel argümanlar da bu sistemin pençesine aldığı dünyalardır. Gerçeğe daha yakından bakmak anlam gücümüzü artıracaktır.

Dolar'ın (yedekte tutulan Euro) temel muhasebe birimi olması ne anlama gelmektedir? Dolar birikim alanları ve milli paralar arasındaki kur değişimleri; bono ve tahvil, hisse senetleri piyasasındaki hareketler, faiz ve fiyat değişiklikleri hangi somut dünyalardaki ilişki ve çelişkileri, dolayısıyla ittifak ve savaşları yansıtmaktadır? Acaba giderek sıkça sözü edilen Üçüncü Dünya Savaşı ağırlıklı olarak bu simgesel, sanal dünya içinde geçmiş olmasın? Gerçek alandaki savaşlar ise, bunun yer yer deprem dünyasının fay yarıklarından dışa vurması misali gibi olmasın?

ABD'nin İkinci Büyük Dünya Savaşı sonrasının hegemon gücü olduğu genelde kabul gören bir görüştür. Para birimi olarak Doların dünyasal ağırlığı bu hegemonyanın sonucudur. İlginç olan tam da bu hegemonya zirve yaparken, Doların altın karşılığından kurtulmasıdır. Bunun bir nevi hesapsız, sorumsuz dünya hegemonu olmayı yansıttığı çok açıktır. ABD'nin 1980'lerden itibaren dünyaya trilyonları kat kat aşan Doları karşılıksız olarak saldırdığı bilinmektedir. Bu korkunç bir olaydır. Yalnız banknot matbaasını çalıştırarak yılda trilyon Dolar kazanma anlamına gelmektedir. Para hiçbir çağda ve hiçbir yerde bu denli kendini büyütmemiştir. Hegemon olmanın ilk defa kendini paraya yansıtmasını veya paranın bizzat hegemon olduğunun itirafını bu olgudan başka daha iyi açıklayan bir araç olabilir mi? Bütün ulus-devletlerin borçlu durumda olduklarını göz önünde bulundurursak (en büyük borçlu ulus-devlet, çok tuhaftır, ABD'nin kendisidir), paranın niye tam hegemon olduğunu bir kez daha algılama gücümüzü arttırmış oluruz. ABD Merkez Bankasının ufak tefek para oyunlarının (faiz-fiyat indirme, yükseltme hareketleri) dünyayı şiddetle sarsması da finans sisteminin iyi oturmuşluğunu gayet iyi açıklamaktadır. Yani paranın gücünü kanıtlayan olgular çok fazla oluyor.

Krizlerin sistemle bağı daha da çarpıcıdır. Asya, Rusya ve Latin Amerika'da devrevi olarak zincirleme etkileyerek, saçarak oluşan krizler tamamen para sahasında geçmektedir. Reel ekonomiye yansımalar hep sonradır. Daha önceki krizler reel dünyada başlayıp para dünyasında sonuçlanırken, finans çağının krizleri tam tersine olmaktadır. Reel ekonomi en sona bırakılmakta, ama finans dünyasının egemenlerinin istedikleri gibi, o ülke veya ülke bloklarını hizaya getirdikten sonra, fazla ağırlaştırmadan sona erdirilmektedir. Rusya örneği öğretici olacaktır. SSCB resmi olarak 1991'de dağıldıktan sonra giderek ağırlaşan bir finansal kriz sürecine alındı. Kriz 1998'de doruk noktasına çıkarıldı.

Çok ilginçtir; bu dönemde, bilinen Şam çıkışındaki gelişmeler bağlamında, ben de Moskova'daydım. Rus yetkililer çok acilen Rusya'dan çıkmamı, bunun için ellerinden ne geliyorsa yapabileceklerini söylüyorlardı. Kocaman İstihbarat Şefi şunu belirtiyordu: "Altı ay sonra olsaydı, her şey kolay olurdu. Biz de sana böyle davranmazdık." Evet, 1998 krizi Rusya'yı teslim almıştı ve ilk yetkili ağızlarından itiraf ediliyordu. Gayet iyi hatırlıyorum. Benimle ilgili operasyonu yürüten İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve ABD Dışişleri Bakanı Allbraight alelacele Moskova'ya gelip on milyar Dolar karşılığında Rusya sahasının dışına atılmamı sağlamışlardı. Bu amaçla IMF ile antlaşma imzalanmıştı. Türkiye ile Rusya arasında da benim karşılığında ayrıca 'Mavigaz' anlaşması imzalanmıştı. Rusya'nın da bir şartı bu oluyordu. ABD muhalefetine rağmen. Rusya sistem hegemonunun istediği neoliberal politikalara çekildikten sonra, yavaş yavaş felçli halinden çıkıp sistemle bütünleşti. Bir karşıdevrim de böyle gerçekleşiyordu; sanal ve finansal karşıdevrimler çağında!

Finans çağının reel dünyayı yönetmesini çözümlenmek hayli öğretici olacaktır.

a-Reel ekonomik dünyayı yönetmesinin paranın komuta gücüne yükselmesiyle bağlantısını sıkça dile getirdik. Daha çok hegemonun ana politikalarına hizmet edecek projeler esas alınır. Dünya ekonomisi finans çağına göre nasıl dizayn edilecek? Hangi bölge hangi mallarda yoğunlaşacak? Payı ne olacak? Ülkelerin temel siyasetleri nasıl düzenlenmeli, ekonomik ve sosyal yapılanmalarını nasıl yenilemeli, borçlarını nasıl ödemeliler, kaynaklarını nasıl kullanmalılar? Ayrıca asi, çete dedikleri ülke ve ekonomiler nasıl hizaya getirilmeli? Eski SSCB bloğu, Çin ve diğer üçüncü dünya denilen ülkeler hegemonik sistemle nasıl bütünleşmeli? İsrail'le ilişkiler nasıl düzenlenmeli? Bir bütün olarak dünya, ülke, devlet ve halkları neo-liberal yeni finans çağının genel kriterlerine hangi parametreler tarafından uyum sağlayacaklarsa, o temelde her ülke, şirket, devlet ve bireylerin önüne projeler konulur. Bu projelere uygun yatırımlara birçok siyasal ve askeri şart da bağlandıktan sonra finansman, yani parasal enstrümanlar sağlanır. Uymayanlara ise kriz dayatılarak iflas noktasına getirilir. Zaten finansal çağ demek, projelere şartlı kredi sağlama çağı demektir.

Sistem bu temelde çalıştırılmaktadır. Kapitalizmin finansal çağda ekonomi olmadığını en net biçimiyle bu kısa betimlemelerimiz bile göstermektedir. Kâğıt oyunlarının ekonomi olmamak kadar, ekonomi dışı dayatmalar olduğunun en iyi kanıtıdır. Tekelin azami kârlaşması bu kâğıtlar üzerinde gerçekleşmektedir. Bundan daha açık ekonomi dışılık olur mu? Hiçbir sektör ve dönem, kârın ticaret ve sanayi çağının çok üstünde bedava kazanıldığını finans sistemi ve çağı kadar açıklayamaz. Küçük kuponlar karşılığında herkes kâra bulaştırılarak hem sisteme suç ortağı kılınıyor, hem sistem kendini daha da güçlendirerek kurtuluyor. Finansal çağ endüstriyalizmden daha ağır ekonomi dışıdır. Bir toplum biçimidir, kültürüdür.

Çok üst düzeyde bir parasal tekelleşmeyle karşı karşıya olduğumuz çok açıktır. Devletleri de (hatta devlet olarak ABD'yi de) içinde eriten bir süper tekelleşme aşaması söz konusudur. Tüm iktidar süreçlerini kontrol eden, geliştiren, bozan, yeniden kuran bir güç konumuna erişilmiştir. Yeni küreselliğin özü budur. Sanıldığı gibi iletişim çağı küreselleşmeyi nitelememektedir. Ekonomiyle siyasetin, siyasi tekelin hiç örneği görülmemiş ölçüde küresel çapta iç içe geçmesi özünü teşkil etmektedir. Tüm yerel, ulusal, siyasal ve ekonomik iradelerin küresel süper tekel güçlerinin kontrolüne girmesini ifade etmektedir. Bu yeni bir durumdur ve oldukça üzerinde yoğunlaşmayı gerektirmektedir.

b- Toplumsal realite üstündeki etkisi tamamen fethetme amaçlıdır. Parasal ve sanal bir toplum hedeflenmektedir. Toplumun kapitalize edilmesinin en etkili yolu bono, repo, tahvil, hisse senedi gibi enstrümanlarla kâra iştirak etmektedir. Böylelikle özellikle başta orta sınıflar olmak üzere, toplum finans dünyasıyla bütünleşmiş oluyor. Küçük bir kâr karşılığında düzeni koruma gücüne dönüştürülüyor. Düzene karşıt refleksleri önemli oranda kırılıyor. Tüketici toplum, tüketici kredi, mikro kredi, binbir türlü proje kredileriyle toplum kısıkrak teslim alınmak istenmektedir. Yöntem basittir. Önce krizler dayatılarak işsizlik dünyasına yeni bir işsizler dünyası ekleniyor. Orta sınıf çökertilip yeniden aman dilenir hale getiriliyor. Açlık ve yok-

sulluk ölüm sınırına dek dayatılıyor. Kargaşa ve kaos derinleştiriliyor. Daha sonra şartlar karşılığında toplumun yeniden inşası için krediler bağlanıyor.

Eskiden toplumlar devrimler ve aydınlanma-kültürel hareketlerle dönüştürülmeye çalışılırdı. Şimdiki finansal yöntemlerle daha komple, planlı, elini ateşe atmadan, maşayla istediği sonucu elde ediyor; elde etmek istiyor. Tüm toplumlar üzerinde küresel bir homojenleştirme, kitle ve sürü toplumu için tek kültürel potadan geçirme, sisteme en ufak bir itiraz gelmeyecek biçimde yeniden inşa etmeler devrededir. Toplum projeleri bir nevi eski devrimlerin, ütopyaların yerine ikame edilmiş oluyor. Artık ütopya ve devrimlere gerek yoktur. Her şey projelenebilir. Ayrıca finansörü hazır. Karşı-toplum, simülakr toplum, sanal toplum, tek zihniyetli toplum bu olsa gerek. Acaba dayatılanlar faşizmin yeni bir maskeyle küresel boyutta gerçekleşme projesi ve dünyası değil midir? Finans çağının toplumunu her yönüyle tanımak ve tanımlamak gerekir.

c- Finans çağının siyaset ve devlet politikaları endüstriyel çağla kısmen çelişik özellikler taşır. Endüstriyalizm esas olarak milliyetçilik ve ulus-devlet politikalarında yoğunlaşır. Tekeller yaratmak ister. Finans çağının küresel olma ihtiyacı bu tekelleri artık engel olarak görmektedir. Kapitalizmin bir dünya-sistem olarak doğması da ulus-devlet tekeli sonuna kadar destekleyemez. İçe kapanmaya eğilimli ulus-devlet tekelleri, küresel çapta hareket etmek isteyen tekellerin önünde engel konumuna gelirler. Özellikle finans çağı küresel çapta ancak enstrümanlarını kullandığında kârı arttırabilir. Ulus-devlet bu durumda karşısında ciddi bir engel olarak durmaktadır. Ya yeni duruma uyarlanacak, ya da yıkılacaktır. Kuzey Kore, Libya, Suriye, İran, Irak, vb. Libya uyarlanmayı kabul ettiğinde varlığını korudu. Irak kabul etmeyince, simgesel önemde finans çağının gazabına uğradı. Yenisi inşa edilmek durumundadır. Tümüyle yıkma durumunda değildir. Özellikle Brezilya, Türkiye, Arjantin, Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkeler ulus-devletçiliği en yoğun biçimde yaşadıkları için, krizlerle terbiye edilip sistemle yeniden entegre edilmek durumunda olan ülkelerin başında gelmektedir.

Daha da önemlisi, tek standart ulus-devlet derinliğine küreselleşmeyi de engellemektedir. Küresellik ulus-devlet tipi yerel siyasi üniteleri değil, daha küçük çapta sınırlı ve bağımlı iktidarla yetinen devlet tipini gündemleştirmektedir. Orta büyüklükteki devletleri yerel birimlerle dönüştürmek istemektedir. Ulus-devletle finans çağının küreselliği uzun süre çelişkili olmaya adaydır. Bünyelerindeki sınırlı anti-kapitalist unsurlar da bunu zorunlu kılmaktadır. Genelde klasik devletin ve en çok da ulus-devletin yol açtığı derin yetmezlikler, sivil toplum denilen, özünde sivil toplumu tam anlamıyla temsil etmeyen bir tampon sistemle aşılma istenmektedir. Sivil toplum demokratik içeriğinden boşaltılarak, liberalizmin ulus-devlet çıkmazını hafifletmek için kullanılmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum klasik uygarlıkla demokratik uygarlığın üzerinde en çok çekiştikleri politik alandır. Sivil toplumun demokratikleşmesi ilkesel bir sorun olup, çözümlenmesi ve çalışılması gereken temel demokratik siyaset görevlerindedir.

İdeolojik planda finans çağının gündeme getirdiği temel konu ve sorunların başında uygarlıklar savaşı, radikalizm, terörizm, devletin yeniden inşası, globalizm, dinin yükseltilmesi gibi değerler gelmektedir.

Uygarlıklar savaşı tezi iki bakımdan önemlidir. Sistemin hegemon gücünün mensup olduğu uygarlığı dayatması beklenebilir. Sanıldığı gibi ve bazı çevrelerin yansıttığı türde beyaz, Anglo-Sakson Hıristiyan uygarlığı söz konusu değildir. Reel sosyalizmle yaratılmak istenen sosyalist uygarlığın kapitalist moderniteyi aşamaması, aşma özelliklerini sergileyememesi nedeniyle sistemle yeniden buluşması, var gibi gelen bir uygarlık krizinin aşılmasını mümkün kıldı. İki blok arasındaki çatışmanın iki uygarlık arasında değil, iki hegemonik güç (aynı moderniteyi temsil eden) arasında olduğu, SSCB'nin çözülmesi ve Çin'in kapitalistleşmesiyle açığa çıkmıştı.

Fakat İslam dünyası denilen alan çok eski bir uygarlık alanı olmasının yanı sıra, İslamiyet'in bir nevi bölgesel milliyetçi konumu, ayrıca İsrail ile çelişkiler uygarlıklar sorununu gündemleştirdi. Ortadoğu her üç kapitalizm çağında da sistemle bir türlü bütünleşmiyordu. Ulus-devlet de çözüm getirmek şurada kalsın, sorunu daha da kilitliyordu. Dinsel milliyetçiliğin hem Suudi Arabistan, hem Şii İran kanadında yükseltilmesi, şiddetin de olanca yoğunluğuyla devrede olması, İsrail-Filistin sorununun kalıcı etkileri uygarlık tartışmasını boyutlandırıyordu. Bu, sorunun uygarlığın kendi içindeki boyutuydu. Diğer boyut bölge halklarının, mozaik toplumların varlıklarını koruma, kültürel kimliklerini savunma, despotik ve ulus-devlet karmaşası faşist devletten kurtulma arzusuuydu. Bir anlamda güçlü potansiyel taşıyan demokratik uygarlıkla klasik despotik uygarlık arasındaki çatışmanın bölgesel yansımasıydı. Açık ki, bu anlamda petrol ve su meselesinin de etkisiyle Ortadoğu'da ciddi bir uygarlıklar arası sorundan bahsedebiliriz.

Radikalizm, finans çağının küreselciliğine karşı özünde ulus-devletçi bir tepkidir. Dinsel ve ırkçı renkleriyle ulus-devletin daha çok içe kapanmasını amaçlayan, ideolojik-politik çıkışlardır. Her alanda örnekleri vardır. İslam, Hıristiyan, Hindu, Afrika animizmi gibi dinsel olanlarla her ulus-devlet içindeki sağ milliyetçi-ırkçı unsurlar diğer radikal kanadı teşkil eder. Bazen ikisinin çakıştığı sıkça görülen örneklerdir. Küreselciliğe karşı yerelciliğin geri biçimini temsil ederler. Diğer yandan küreselciliğe karşı yerel demokratik, kültürel, feminist akımlar ve yeni sol özellikle Dünya Sosyal Forumu gibi platformlarda yetersiz de olsa bir araya gelerek demokratik uygarlık için bir tartışma gücünü sergilemektedirler. Terörizm büyük ihtimalle sistemin bir provokasyon hareketidir. Finans çağının iktidarına meşru gerekçe yaratmak için, bilinçli başvurulan araçlar olduklarına dair güçlü işaretler vardır. Örneğin El-Kaide halen sır özelliğini korumaktadır. Finans çağının kendisi güçlü terörist özellikler taşır.

Paranın tahrip ettiği toplumsal ilişkiler başlı başına büyük bir terörizm sorunudur. Hiçbir terör, toplumu en derin bağlarından uzaklaştıran para hegemonyası kadar etkili olamaz. Sistemin tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda varlığını inşa etmek ve sürdürmek için yaptığı faaliyetlerin büyük bir kısmı, tarihte örneğine ender rastlanan terör kapsamındadır. Büyük terörü provokatif unsurlarla gizlemek istemektedir. Paradan para kazanmanın reel ekonominin dışında büyük çapta gerçekleşmesi, tarihte hep karşımıza çıkan güçlü ve kurnaz elin sistem haline gelmesi ve toplumun tepesine oturmasıdır. Kırk haramilerin soygunları finans çağı tekel soygunlarının milyarda biri bile etmez. Böylesine büyük boyutlu soygunlar ancak tam bir terör sisteminde gerçekleşebilir. Bu anlamda iletişim çağı denilen olgu, ancak finans terörünü örtülemek için gerekli olabilirdi. Belki de bu amaçla medya terörü dediğimiz kavram anlam kazanabilir. Özcesi, sistemin kendisi tarihte gelmiş, gelecek en büyük teröristtir.

Dinin yükseltilmesi yine perdeleme ve örtüleme bağlamında anlam ifade edebilir. Sömürü tarzı, din gibi yüksek meşrulaştırma gücüne ihtiyaç duyar. Toplumun ihtiyaçları temelinde daha önce başlatılan üretimden dışlanma süreci finans çağıyla zirve yapar. Kitlevi işsizlik gerçekleşir. Bilimle izahı zor süreçler (kabul edilemez gelişmeler) ancak dinle yumuşatılarak yaşatılabilir ki, olan da budur. Söz konusu olan baskı altına alınan din kültürü değildir; yeniden dinselleşme denilen olaydır. Tutuculaştığında her çağın içine girdiği ideolojik tutuculaşmadır. Toplum böylelikle ekonomik rantıye, sürü toplum, uygarlık çatışmaları, terör ve dinsel tutucu halkalarla kısıklırak bağlanmaktadır. Demir kafes, büyük gözaltı; toplumu tam kontrol edemediğinde, bu tür yeni ideolojik etkenler eklemleştirilerek devreye sokulmaktadır.

Görünüşte kapitalizmin en güçlü çağı olan finans kapital tüm özellikleriyle çöküşü ifade etmektedir. Sistemin sürdürülme potansiyelini tükettiğini göstermektedir. Bir çağ ne kadar boşalırsa, o kadar tutuculaşmak zorunluluğunu hisseder. Bu zorunluluk gücünün değil, güçsüzlüğünün karşılığıdır. Üretim insanın, toplumun onsuz yaşayamayacağı temel faaliyetidir. Finans çağı ise, bunun sağlanamadığının itirafıdır. Üretimi gerçekleştiremeyen bir sistem işsiz sistemdir. Olan da budur. Çalışmayla, üretimle bu kadar çelişen bir sistemin tek yaşama şansı terördür ki, çok lafı edilen, saptırılan ve provokasyonla yürütülen de esas olarak budur.

1980'lerin başında sistemin iki hegemon gücü olan ABD ve İngiltere'nin başında bulunan Reagan ve Thatcher'ın Nikaragua ve Falkland saldırılarıyla terör dalgası başlatılmıştı. Pakistan ve Türkiye'deki iki darbe iktidarı da en yakın yardımcılardı. Latin Amerika toptan terörize edilmişti. Yıldız savaşlarıyla devam ettirilen silahlanma yarışları Rusya'yı hegemonik güç olmaktan caydırmıştı. Çin'de Deng Siao Ping reformları sisteme verilen tavizlerdi. Ulusal kurtuluş savaşları ve refah devletiyle sağlanan tavizlere de son verilip, her alanda finans çağının terör rüzgârı estirildi. Clinton daha bunu yumuşak ama etkili politikalarla sürdürdü.

Tam fethedilemeyen bir Ortadoğu kalmıştı. O da uygarlık, radikalizm, terör, din kaynaklı sorunların kördüğümüne çevrilmişti. Sistem gerilemek istemiyorsa, şu veya bu yolla fethini tamamlamak durumundaydı. Ayrıca hayati petrol sorunu vardı. Petrol, finans çağının üzerinde en çok prim yaptığı sektördü. Sistemin ona bir asır daha ihtiyacı olduğu tespitliydi. Arap-İsrail sorunu sistemin başında Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu. Şii İran büyük tehdit olmaya devam ediyordu.

Bölgenin büyük problem kapasitesi İngiltere ve Fransa'dan miras kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı bölgede aslında bitmemişti. Darbe, isyan, iç savaş, gerilla hep bu bitmemiş halin göstergeleriydi. Sınırlar sırf problemleri çoğaltmak için pergelle çizilmişti. ABD'nin bu sorunlar nedeniyle uzun süreden beri bir proje peşinde olduğu tahmin edilebilirdi. Soğuk savaş, SSCB, Latin Amerika ve Avrupa ile sorunlar olmasaydı, bölgeye çoktan müdahale etmek zorundaydı. Bahsi geçen sorunlar, tam olmasa da, 1990'ların başında sistem için nispi hal yoluna girmişlerdi. Ortadoğu sorunu ise kangrenleşerek devam ediyordu. Ya tam vazgeçecek,

ya da tam müdahale edecekti. Vazgeçse petrol, İsrail elden gidecek, İran'a hegemon olma şansı doğacaktı. Saddam, Arap Bismarck'ı olma hevesine kapılmıştı.

Ticaret çağı büyük sömürge talan savaşlarıyla yürütülmüştü. Sanayi çağı iki büyük dünya savaşı, kendi içinde sınıf savaşı dışında ulusal kurtuluş savaşlarıyla dolu yaşamıştı. Finans kapital ise, tüm toplumun toplumla iktidar savaşına dönüşmüştü. Uygarlık tekellerinin bu en sonuncusu, Ortadoğu'nun tümüyle yitimi karşısında yapısal kaosun dibini boylayabilirdi. Zaten yaşanan da buna yakın bir durumdu. Sistemin şansı önemli ölçüde bölgedeki gelişmelerle bağlantılı hale gelmişti. Bu nedenle kendine özgü koşulları nedeniyle yaşanan bir Üçüncü Dünya Savaşıydı. Sonraki gelişmeler bunu doğrulayacaktı.

Bu sürecin benimle olan kritik ve stratejik ilişkisi sanıyorum ilerde daha net anlaşılacaktır. Konu zaten giderek netleşmektedir. Suriye'nin etkili lideri Hafız Esad, ABD'nin etkili lideri Clinton'la iki sefer görüştüğünde, gündemin yarısının bana ilişkin geçtiğini duydum. Kilitleyici bir konuma geldiğim anlaşılıyordu. Büyük Ortadoğu Projesinde (BOP) Kürtlere uzun vadeli olarak stratejik bir rol biçilmişti. Bölgenin finans kapitalle olan sorunlarının çözümünde Kürtler ve Kürdistan koçbaşı olarak kullanılacaktı. Bir dönem Ermeniler ve benzerleri (Helenler, Asurlular, hatta Yahudiler, Arap ve Filistinliler) bu tür amaçlar için kullanılmıştı. Statükocu, aşırı ulus-devletçi, sistemle sorunların çözümüne yardımcı olmak yerine köstek olan, bölgenin hegemonu olmak sevdasını bırakmayan güçlere Kürt sopası çözücü etki yapabiliyordu.

1970'lerden beri hazırlandığı anlaşılan bu planın içine ben beklenmedik bir unsur, ama kilitleyici olarak dahil olmuşum. Ya tam dediklerine uyacak bir askerleri olacaktım, ya da bertaraf edilecektim. Yapım sistemin askeri olmaya elverişli değildi. Dolayısıyla ilk ve en kolay bertaraf edilen unsur olmam anlaşılır bir husustur. Birinci Dünya Savaşı Avusturya Velihtının bir Sırp militan tarafından vurulmasıyla başlamıştı. Ama savaş Ortadoğu'da devam ediyordu. Daha da şiddetlenerek devam edecekti. Ama Üçüncü Dünya Savaşı olarak. Kurban ise, bu sefer tam tersine, sistemin tüm örgütlü güçlerinin planıyla ben olacaktım. Benzerlik ve tarihin yenilenerek tekerrürü çok çarpıcıdır. Atina İstinaf Mahkemesindeki davamla ilgili savunmamda, "Tanrı Zeus ve yardımcısı Tanrıça Athena, Hades ve Ares'in el ele vererek, Prometheus'u bağlayıp Kafkasya kayalıklarına zincirlemeleri gibi, onların insan torunları da beni zincirleyip İmralı Adası kayalıklarına zincirlediler" demiştim. Bu değerlendirmemin biraz eksik kaldığı anlaşılıyor.

Bu çözümlememle daha iyi anlaşılıyor ki, beni gerçek bir tanrı zincirledi. Tarihin dehlizlerinde gizlice büyüye büyüye palazlanan, paralanan bu küçük tanrı yavrusu, kapitalist çağla toplumun gün yüzüne çıkmıştı. Kendini öyle kabul ettirdi ki, daha önceki çağların bütün tanrıları ortadan yok oldu. Krallar yerlerde süründü, kelleleri koparıldı. İnsanlığa en kanlı zamanları ve iliklerine kadar sömürüyü dayattı. Yerin altını ve üstünü kirletti, birbirine kattı. Gerçekten insanı ve gayrısı sınırsız canlıyı yok etti.

Paranın tanrısallaşması, gerçeğinden daha dehşetli bir olgudur. Dayandığı ve sürüklediği sistemi eğer bu satırlarla biraz dile getirebilirdiysem, bu adına mutluluk denilen olgunun belki de bana nasip olan nevi münhasır tek mükâfatıdır. Spinoza, "Anlam özgürlüktür" demişti. Onun dışında özgürlük olmadığına ben de inanıyorum. Anlayabildiğim kadar özgürleşmem, yaşam için güçlü kuvvetimdir. Finans çağının en büyük tanrısı, tüm yardımcı ve yordakçılarıyla birleşip beni İmralı kayalıklarına bağladılar. Ama karşılığında tarihin tüm kutsal tanrı ve tanrıçalarının tahtı kurulu olan Zagros ve Toros dağlarında bir daha asla sönmeyecek özgürlük meşalesini tutuşturanları bularak.

Apollon ışık ve savunma tanrısıydı. Ondan biraz hoşlanırım. Dionysos dağların aşk, neşe, şarap tanrısıdır. Onun kültüründen de hoşlanırım. Zagros-Toros kökenli daha eski tanrıların Anadolu'ya taşımış suretleridir ikisi. Açık ki, halkların binlerce yıl süzülen kimliklerini ifade ediyorlar. Işık ve neşe, yaşamın en güzel ifadesidir. Bölgemizin iki kadim tanrısı Gudea ve El-Lah'a gelince, onların üzerinde de yoğunlaşıyor ve çözümlenmeye çalışıyorum. Halklarımızı Parallah karşısında neden ışısız ve savunmasız bırakıp kan ve acı içinde kalmalarına razı olduklarını öğrenmek istiyorum. Bölgenin âşık bir çocuğu olarak halklarımızı hileli, madrabaz ve kör para tanrısının insafına terk etmediğim için mutluyum. Dostlarımla ve teşkil ettikleri toplumların da benimle sonsuza dek mutlu kalacaklarına hep inanırım.

6- SONUÇ:

DEVLETLİ UYGARLIK DEMOKRATİK UYGARLIKLA UZLAŞABİLİR Mİ?

Savunmamın bu bölümünün özetini kısa sonuçlar halinde sunmaya çalışacağım.

1-Tarih boyunca iktidar oluşumunu çözmeden sağlıklı bir sosyoloji çalışması yapamayız. Pozitivist bilim anlayışıyla, diğer bir deyişle paradigmasıyla geliştirilmek istenen toplumsal bilimler tamamen çıkmaz içinde kalmıştır. Aksi halde bu denli yükselen sömürü ve savaş olgusunu izah edemeyiz. Bilim adamı topluma karşı bir din adamı veya ahlakıyatçıdan daha az sorumlu olamaz. Madem bilim mitoloji, din ve felsefeye karşı daha yüksek bir anlam gücüdür, o halde neden kendi devrimini yapıp (17. yüzyıl) zaferini sağladığı halde, bu üstünlüğünü eşi görülmemiş savaş ve sömürü olgularına karşı gösteremedi? Bilimin iktidarlaşması buna neden olarak gösterilebilir. İktidarlaşan bilim özgürlüğünü kaybeder.

Bilimi en gelişkin anlam yorumu olarak tanımlarsak, bu kadar hızla iktidarla bütünleşmesi ya bilim adına bir yenilgidir, ya da bilim diye tanımlananın ciddi bir anlam sorunu vardır. Bu sorunu pozitivismle bağlantılandırmak istedim. Kendisi çok eleştirmesine rağmen, pozitivismin din ve metafiziğin de gerisinde, en kaba materyalizmle iç içe bir din ve metafizik olduğu, pozitivist bilimler denen disiplinlerin sorumsuzluk (Sömürü ve savaşa karşı bir şey yapmadılar. Kendi sorunları saymadılar. Daha sonra iktidarın bilimi idiler) düzeyinden açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bundan çıkarılması gereken en önemli bir sonuç, bilimin yeniden bir anlam yorumuna şiddetle ihtiyaç duyduğudur. Bilimin yeni bir paradigmatic devrime ihtiyacı vardır. Yorum gücümü anlam yeteneğimin uygulaması olarak bu çalışmada sınamam. Sonuçlar bu sınamayla ilgilidir.

2- İktidarı bir gelenek olarak düşünmek gerekir. En kadim geleneklerden biri olarak. Toplumlar üzerinde günlük olarak doğum hükmünü icra eden eylemler bütünü değildir. Salt devlet olmadığını ise çok daha iyi anlamak gerekir. Çokça yapıldığı gibi, iktidarı devlete ve devlet biçimlerine indirgemek yapılacak yanlışlığın temelidir. Hele hele savaş eylemlerini göze batan diğer iktidar uygulamalarıyla birleştirip sunmak iktidarın en oportünist izahı olacaktır. Bu çalışmada bir imge kavram olarak 'kurnaz ve güçlü adam' deyimini çok kullandım. Hani nasıl piyasaları düzenleyen bir 'gizli el'den bahsedilir ya, bu da onun gibi bir şeydir. Ama iktidarın temelini anlamak açısından yüksek öğretici değeri olduğu kanısındayım. Kendini bazen yüze açık vurup, çoğunlukla toplumun açık yüzeyi altından iktidarı düzenleyen her ilişki ve bu ilişkilerin sahipleri, iktidar inşacılarıdır.

İktidar en süreklilik ve yoğunlaşma istidadında olan bir toplumsal olgudur. Kadını evcilleştiren erkek belki de bunun ilk ve en büyük pay sahiplerindendir. Şamanistlerin anlam gücü üzerinde tekel kurmaları, rahipleşerek dini hüviyet kazanmaları, iktidarın çıplak gücünün kutsallaştırılmasında ve sır niteliğine bürünmesinde çok etkili olmuştur. İktidar mitolojisini ve tüm tanrısallaştırma kavramlarını bu gruba bağlamak mümkündür. Mitolojik ve dini söylem büyük oranda iktidarın inşa edilmesinde ve meşrulaştırılmasında çok etkilidir. Hiyerarşik ataerkil rejimin rahip + yönetici + komutan üçlüsü toplumda iktidar zeminini en geniş yayan grup niteliğindedir. İktidarın ilk taht kurma, sembolize etme geleneğinin yaratıcılarıdır. Tanrısallık, taht, yüceliş, tanrı-insan kopukluğu, kadın tanrıçanın gözden düşürülmesi, kulluk gibi kavramlar bu dönemden kalma güçlü iktidar simgeleridir.

3- Devlet iktidarı, hiyerarşik ve evcilleştirilmiş kadın zeminleri ve kulluğun köleleşimi üzerinde daha kalıcı ve somut bir iktidar biçimlenmesidir. Toplumda çok yaygınlaşmış iktidar ilişkilerini düzenlemeyi, belli bir sorumluluğa kavuşturmayı ve daha etkili ve ekonomik kullanmayı ifade eder. İktidar devleti içerir. Fakat devletten çok daha fazlasını içerir. Devletler tarihte kendilerini en çok kavramlaştıran, tarihi kendileriyle başlatan tekel kurumlardır. Son tahlilde toplumun artan ekonomik gücünü demokratik siyasetin konusu olmaktan çıkarıp üzerinde iktidar gücü olarak tekel kurmayı, böylelikle artık-ürün ve değerlere el koymayı ifade eder. Devletle ilgili diğer her şey; mitoloji, felsefe, din, bilim, savaş ve siyasetler bu asli amaçla bağlantılıdır. Komünist devlet olursa dahi sonuç değişmez. Devletle iktidar toplumda resmiyet kazanır. Meşruiyetini geliştirir.

Topluma anlamlı gelebilecek eylemler, savaşlar, söylemler devlet adına hareket edenlerin en çok ilgilendikleri konulardır. Devlet hukuki olarak bir kurallar bütünüdür. Geleneğin güçle takviye edilen kurallı hali diğer bir devlet tanımlanması olarak kullanılabilir. Bu anlamda en gelişkin soyut ilişkiler toplamı da denilebilir. Din, despotluk, krallık, imparatorluk, cumhuriyet, mutlakiyet, ulusal, sınıfsal, etnik, hukuk, laik, demokratik, sosyal devlet gibi adlandırmalar biçimsel anlamda farklılık içerseler de, özde hepsi iktidar düzenlemesidir. İlişki somutluğudur. Kentler toplumsal olarak karmaşıklaşıp sınıflaştıkça, devlet ve iktidar oluşumlarında başat rol oynamaya başlarlar. Fakat kent yalnız devletle özdeşleştirilemez.

4- Uygurlık devletin kent üzerindeki yoğunlaşması çerçevesinde kazandığı toplumsal hâkimiyetin kapsayıcı ifadesidir. Devletin kenti yönetmesi ilk ciddi uygarlık girişimidir. Uygurlığın diğer karşılık kelimesi

olan 'medeniyet' zaten şehirlilik, şehirli gibi sıfatlarla bu anlamlılığı açıklar. Uygarlığın devleti aşan bazı özellikleri vardır. Zaman ve mekânla bağı sıkıdır. İçinde çok sayıda etnisite, kavim, ulus, din, inanç, düşünce barındırır. Devlet uygarlığın çekirdeğidir. Ama her şeyi değildir. Şehir de devlet için asli bir mekândır. Ama şehir sadece devlet ve hatta iktidar değildir. Uygarlıklar farklı mekân ve zamanlarda çoklaşabilirler. Mısır, Sümer, Pers, Greko-Romen, Hıristiyan, İslam, Hint, Çin, Aztek, Avrupa uygarlıkları gibi. Hepsinde benzerlik sağlayan şehirlilik, sınıflılık ve kenttir. Uygarlıkların kendi içinde ve aralarındaki ilişkileri ekonomik ve siyasi tekel içeriğine bağlı olarak barışçıl ve savaşçıl olabilir. Kendi paylarına düşene razı olduklarında, buna adil paylaşım deyip barışabilirler. Razı olmadıkları taktirde savaş uygarlıkların, dolayısıyla devletlerin en çok başvurdukları adalet aracı olur. Savaş, şiddet, uygarlık, devlet ve adalet-hukuk arasında sıkı bir ilişki vardır. Özünde toplumsal grup ve bireylerin öz eylemleri üzerinde kendi adlarına ya sahip çıkmayı, ya da başka kişi ve grupların onların eylemini (ekonomik, siyasi, ideolojik) sahiplenmesini ifade eder. Uygarlık tüm bu gelenek, kurum ve kuralların ilişki bütünlüğüdür. Bazen sınıf ve artık-ürünün oluşum tarzlarına bağlı olarak da ifadelendirilirler. Kölecil, feodal, kapitalist uygarlık gibi. Evcilleşmiş kadın + hiyerarşik ataerkillik + devlet + uygarlık = katmanlar halinde iktidar bütünlüğünün ne kadar komple bir güç ilişkileri toplamı olduğunu formüle etmektedir.

5- Demokratik uygarlık veya medeniyet, devletli uygarlıktan ayrı bir toplumsal kategoridir. Gerek devletleşme ve uygarlaşmadan önceki toplumsal formların, gerekse sonrakilerin devlet dışında kalmış yapılarını kavramlaştırmayı amaçlamaktadır. Tarih boyunca devletler kendilerini hep toplumla özdeş tutmaya özen gösterirler. Devletten ayrı bir toplumsallığın olamayacağını ideolojik söylemlerinin baş köşesine oturturlar. Toplumun devletten farklı olduğunu ve köklü çelişkilerinin bulunduğunu belirtmek, devlet sahiplerinin tepkilerini en çok çeken söylemlerdir. Fakat özünde devletin çok dar bir çıkar tekeli olduğunu, kamusal denilen (toplumun ortak işleri) işleri ise temel amaç edinmediğini ve kendisine meşruiyet kılıfı haline getirdiğini belirtmek önemlidir.

Şüphesiz toplum ilkel komünal aşamadan sonra karmaşıklaşmış ve toplumun idare edilmesi gereken birçok ortak işi ortaya çıkmıştır. Devlet bu işleri kendisi için meşruiyet gerekçesi yapıp toplumu dışlarken, demokrasi bu ortak işlerin bizzat toplumca yerine getirilmesini önerir veya sağlar. Devlet uygarlığıyla demokratik uygarlık arasındaki ayrılığın temelinde bu olgu yatar. Bu olgunun yaşamsal bir önemi vardır. Topluluklar kendilerine ilişkin bütün işler konusunda söz ve eylem gücü haline geldiklerinde demokratik olduklarından bahsetmek mümkündür. Aksi halde kendi ortak işlerinden çoğunu devlet veya başka gruplar yerine getirdiğinde yetenek, özgürlük, eşitlik ve bilinç kaybına uğrarlar. Kendini eylemleyemeyen ve konuşturamayan birey ve gruplar bilinç edinemez, yetenek kazanamaz, eşit ve özgür yaşayamazlar. Olgusal farklılık bu denli önemli sonuçlara yol açmaktadır.

Topluma ilişkin belirtilmesi gereken en temel bir olgu, milyonlarca yıl yaşadıkları ilkel klan ve kabilelerin komünal düzenidir. Demokrasinin en ilkel halini bu komünal düzende bulabiliriz. Nasıl devlet uygarlığın çekirdeği ise, ilkel komünal düzen de demokratik uygarlığın çekirdeğidir. Tek başına bu olgu bile demokratik tabanın ne denli güçlü olduğunu açıklar. Yazılı tarih hep devlet uygarlıklarından bahseder. Toplumların milyonlarca yıllık komünal düzenlerde nasıl yaşadıkları, işlerini nasıl çevirdikleri bu tarihin kapsamına girmez. Hâlbuki asıl tarihin bu olması gerekir. Çünkü insan türünün hem zaman hem mekân bakımından uzun süre ve geniş çevrelerde yaşadıkları komünal yaşam, toplumun kendisini ifade eder. Toplum asıl budur. Devlet ve uygarlık ise çok sonra ve yapaydır. Asıl toplum üzerine konmuş bir nevi gereksiz süs püs ağırlıklıdır. Onlar olmadan da toplum gelişmesini sürdürürdü. Nitekim sürdürmüştür. Ama çarpık, kanlı ve sömürülü bir sürdürülüşe mahkûm edilmiştir.

Yazılı ve devletli toplum diline, tarihine baktığımızda, kullanılan terminolojinin hep yalan, hile, zulüm ve baskı dili olduğunu görürüz. Toplumlar için sanki baskısız ve sömürsüz, ezilensiz, kul ve kölesiz bir yaşam mümkün olmazmış gibi bir imgeler dünyası kurulmuştur. İmgeden reele geçerek doğal akış hali, yani demokratik potansiyel olarak topluluklar yaşamlarının çocukluklarında zincire vurulmuşlardır. Olağan olmayan bu durumdur, yani zincirli uygarlıktır. Bu uygarlığın atom bombası patlattığını, beş bin yıllık ömrünün sadece üç yüz yılını barış içinde geçirip hep savaştığını, çevrenin yaşanmaz durumundan ve tüm toplumsal sorunların kangren hale gelmesinden onun sorumlu olduğunu belirtmek, demokratik çıkışın gerekçesinin güçlü savunusudur. Doğal olmayan devletli uygarlığın azmanlaşması, buna karşılık demokratik uygarlığın cüce kalmasıdır. Tüm toplumların bağrında yaşadıkları ana çelişki budur. Demokrasili gelişememe, devletli, sözsüz ve eylemsiz uygarlık hastalığıdır bu. Toplumların neşeli, aşklı hali en az acılı, üzüntülü ve

aşksız hali kadar normal sayılmalıdır. İşte demokratik uygarlık bu neşeli, aşk halli uygarlığa gidişin toplumdur. Sadece bir seçenek değil, en doğal, insan türünün doğasına uygun, duygusal ve analitik zekâsını bütünleştirebildiği özgür yaşam farklılığıdır.

6- Sermaye düzeni sanıldığı gibi, son dört yüz yıllık kapitalizmin bir ürünü olmayıp, beş bin yıllık devlet uygarlığının ürünüdür. Tarımda beliren artık-ürün sermaye oluşumunun maddi temelidir. İlk örgütlenmesini tapınak zemininde yürütmüştür. Üst kat tanrının (üst yönetici), orta kat meşrulaştırıcı güç rahibin (üst yöneticinin yardımcısı; topluluk ve kullara ilişkin elçi), alt kat karın tokluğuna çalışan kölelerin olan bu sistem, günümüze kadar sürekli çoğalarak, ayrışarak, katmerleşerek gelmiştir. Kentleşme, sınıflaşma ve devletleşme son tahlilde artık-ürünün ürünleridir. Toplumun artık-ürünü çoğaltma temelinde sürekli işbölümüne uğratılması, kademeleştirilmesi, güçle donatılması, savunma ve saldırı konumuna getirilmesi uygarlaşma denilen olgu olup, sermaye ile olan bağımlı açıkça ortaya koymaktadır. Dar anlamda sermaye kendisini ekonomik olarak kısa süreler halinde çoğaltma olarak tanımlarsa da, geniş anlamda uzun süreler halinde çoğaltmayla özde aynı anlamı taşır. Tüccarın günlük artışı ne kadar sermaye ise, toprak tekelinin (tarım devleti) yıllık artı-ürünü de rahatlıkla sermaye olarak tanımlanabilir.

Tarih, ticaret çağının uygarlıktan daha uzun süreli (Uruk çağı, M.Ö. 4000-günümüze kadar), altı bin yıllık olduğunu göstermektedir. Tarım uygarlığına göre ikinci planda kalan tüccar uygarlığı, dönem ve mekân itibariyle ara sıra görkemli kent uygarlıklarına yol açsa da, toplumlarda fazla yüz bulamamıştır. Bunda kazancının istismarcı karakteri önemli rol oynamaktadır. Toplumsal tarihin dehlizlerinde ve kuytu köşelerinde daha çok mekân tutmuştur. Uygarlık çağları boyunca gelişmesini hep tırmandırmıştır. Tarihte ilk defa önce M.S. 13.-16. yüzyılları arasında İtalyan kentlerinde, 15-18. yüzyılları arasında da tüm Avrupa kentlerinde hegemonik bir güç haline gelen ticari sektör, Avrupa uygarlığının doğuşunda temel rol oynamıştır. Toplumun yeni aktörü konumuna yükseldiği gibi, siyasi platformu da etkisi altına almıştır. Sermaye artışında büyük ticaret tekelleri ve sömürge talanları belirleyici rol oynamıştır. Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma hareketini kendi hegemonyası altına almayı bilmiştir.

19. yüzyılda sanayi devrimiyle endüstrileşme, sermayenin esas kâr alanı haline gelmiştir. Üretim, dolaşım ve tüketimin sanayi tekellerinin kontrolüne geçmesi Avrupa uygarlığının zirvesini teşkil etmiştir. Bu durum içte sınıf, dışta ulusal kurtuluş savaşlarına yol açmıştır. Sistemin hegemon ideolojisi her iki direniş hareketini sistem dahilinde tavizler karşılığında etkisizleştirmiştir. 20. yüzyılın sonunda endüstriyalizmin kent ve çevre sorunları başta olmak üzere yol açtığı krizler yapısal bir karakter kazanmıştır. Bunun sonucu finans çağı olmuştur. Sermayenin üretimden, paranın altın rezervinden kurtularak tamamen sorunsuzlaştığı bu dönem, uygarlık sürecinin topyekûn krizine dönüşmüştür. Sermayenin toplumsal potansiyeli tükenmiş olup, kendisini sanal sistemler halinde yenileyerek sürdürmeye çalışmaktadır. Kâğıt tomarlarına dayalı hale gelen sermaye-kâr düzeni, sürekli krizlerle toplumu refleksiz bırakmayı denemektedir. Üçüncü küresel hamle denilen olgu, aslında uygarlığın üçüncü ve son aşamasının yapısal bunalım evresidir.

Kapitalizm çağının kendisini toplumsal kriz olarak nitelemeyi uygun bulduk. Kapitalizmin en ekonomik uygarlık denilen, ama ekonomi olmayan, kendini dıştan dayatan bir güç tekeli olarak meşru görülemeyeceğini temel tez olarak vurguladık. Toplum gibi çok kapsamlı bir topluluklar bütünü olan olgu üzerinde kapitalizm gibi en bencil, çıkarıcı, en çok savaşa başvuran bir gücün tahakküm kurması, tarihte 'olağanüstü' bir durumu, yani ancak kriz halini ifade edebilir. Finans çağı bu gerçeğin bütün yönlerden, toplumun her parçasında kendini yüze vurmasıdır. Sistemin sürekli terör üretmesi, toplumun büyük kısmını işsiz bırakması, işçiliğin bile bir nevi işsizlik durumuna indirgenmesi, kitle ve sürü toplumuna yol açılması; sanat, seks ve sporun endüstrileşmesi, iktidarın toplumun kılcal damarlarına kadar sızdırılması sistemin tükendiğinin göstergeleridir. Öyle bir hava, atmosfer yaratılmıştır ki, sanki tüm tarih ve gelecek ancak sermaye düzeni temelinde var olabilir.

Medya denilen sektörün ana rolü de bu sanal, simülakr toplumun geçmiş gibi sunulmasında yatar. Gerçekleşmesi, yaşanması gereken toplum ise verimsiz, hayali, ütöpik diye sürekli gündem dışında tutulur. Sermaye, sanılanın aksine, başından beri ekonominin başına çöreklenmiş, onu alabildiğine saptırmış, gerekli ihtiyaç maddeleri yerine sadece ur gibi kârı büyüten alanlara ölümüne dalmış bir güç tekeli, şiddet düzenidir.

7- Sermaye düzeninin aksine, ekonomi toplumun maddi ihtiyaçlarının temin alanıdır. Uzun süre kullanım değeri sınırında kalınması komünal düzenle bağlantılıdır. Toplumsal bütünlük herkese yaşamını garanti edecek tarzda bir ilkeyle yönetilir. İnsan türünün doğası da bunu gerektirir. Üretim hiçbir zaman kâr amacıyla düşünülmemiştir. Uzun tereddütlerden sonra (armağan ekonomisi), toplumda artan işbölümünün de sonu-

cu olarak, değişim ekonomisi kendine yer bulmuştur. Kullanım değerine ilaveten değişim değerinin oluşumu kâr amaçlı değildir. İhtiyaçların artan çeşitlilik ve karşılıklı bağımlılık temelinde giderilmesini bağrında taşır. Metalaşma, pazar ve para ilişkisi başlangıçta kâr amaçlı değil, bu ihtiyaç çeşitliliğini ve bağımlılığını gidermek için geliştirilmiştir. Pazar ekonomisi denilen olgu sanıldığı gibi bir sermaye-kâr ekonomisi değil, değişimin yoğunca devreye girdiği ekonomidir. Ticaret belli bir çaba karşılığında dolaşım payı olarak bir karşılık bulunduğunda faydalı ve gerekli olan bir ekonomik faaliyettir. Fiyatların tekel dışı rekabetle belirlendiği pazar da ekonominin nabzının attığı alan haline gelir. Para sadece değişimi kolaylaştıran bir araçtır. Küçük esnaf ve meslek sahipleri dediğimiz her türlü zümre de, pazar sürecinde istismar etmedikçe gerekli, faydalı ekonomik unsurlar olarak rol oynarlar. İhtiyaçların besin, giyim, barınma, ulaşım, eğlence gibi çeşitli sektörlere ayrışması ekonominin geliştiiğinin göstergesidir. Tüm bu sektörlerle ilişkin çabalar ekonomik faaliyet olarak anlam bulur. Toplum için tüm bu hususlar normalinde anlaşılırdır, değerlidir, etikdir.

Büyük tepki ve itirazla karşılaşılan ve tarih boyunca kötü, çirkin, zorba, zulüm, haksız, olmaması gereken olarak algılanan olgu ise, ekonominin üzerine dıştan dayatılan, ya cebren, zorla, ya da ince kandırma yöntemleriyle (kıtlık, stok, fiyatlar ve paranın değeriyle oynama) kurulan tekelci dayatmalardır. Bu tekel kurma düzenine genel olarak sermaye-kâr düzeni denilmektedir. İlkesi illa birilerinin büyük kazanması, büyük kısmının ise işsiz, yoksul ve açlık sınırında tutulup sermaye düzenine sürekli muhtaç kılınmasıdır. Gerekeşesi de büyük kazanma olanağı tanındığında yarışın başlayacağı, bunun da ekonomiyi geliştireceğidir. Bunun büyük yalan olduğu, bugünkü finans çağının tepesinde oturanların hiç ekonomiyle ilgilerinin (borsa, faiz, kur gibi spekülâtif konular dışında) olmamasında görülmektedir. Bunların ekonomiyle ilişki kurmaları ise krizle eşanlamlıdır. Kâr dışında hiçbir şey onları ilgilendirmemektedir.

Ekonomi-politik diye öyle saptırıcı bir bilim disiplini sayesinde gerçek ekonomik faaliyetler gündem dışına, ekonomi dışına sürülürken, ekonomi olmayan faaliyetler ekonominin vazgeçilmezleri, kutsalları (yine borsa, faiz, kur gibi spekülâtif konular) diye sunulur. Yüksek ekonomi diye yutturulmaya çalışılır. Güç tekeli göz göre göre ekonomi olanı ekonomi olmayan, ekonomi olmayanı ve hatta ona karşıt olanı ise yüksek ekonomi, ekonominin kutsalları diye sunabilmektedir. Eğer ekonominin en temel sorunu nedir diye sorulursa, cevabı herhalde öncelikle bu soygun tekelinden kurtulmaktır. Gerçek ekonomi olmak için ekonomi olmayandan, dıştan güç tekeliyle dayatılan ekonomi karşıtlığından kurtulmaktır. Ekonomi haberleri adı altında faiz, borsa, kur spekülâtörlerinin oyunundan kurtulmaktır. Gerçek ekonomi gerçek ihtiyaçların sağlıklı, erişilebilir, çevreye dost yatırım teknikleriyle üretimi, bölüşümü ve tüketimidir. Böyle tanımlayabileceğimiz bir ekonomik inşa için ilk gerekli adım, ekonomik olmayandan kurtuluşun planlı, programlı ve örgütlü eylemidir.

8- Kapitalist çağın barbarlıkları karşısında ilkin sömürge ve yarı-sömürge sürecine tabi kılınmak istenen boylar ve kabileler direndiler ve isyan ettiler. Kuzey Amerika'nın Kızılderili kabileleri ve Güney Amerika'nın Aztek uygarlığı sonuna kadar direndiler. Asya ve Afrika uygarlıkları, kabile ve kavimleri de (Çin, Hindistan, Habeşistan uygarlıkları ve binlerce kabile) sürekli direniş ve isyanlarını sürdürdüler. Daha bilinçli ve örgütlü olarak, çoğu 20. yüzyılın ulusal kurtuluş hareketleri biçiminde, eksik ve yanılığı da olsa, önemli başarılar elde ettiler. İçte büyük uyarıcılar ise, proleterleşme sürecinin kendisi olmuştur. Sanıldığı gibi piyasada emeğini özgürce satmak, serflikten, yarı-kölelikten kurtuluş değildir; tersine, ücretten başka hiçbir çaresi olmayan en zalim köleliğe mahkûmiyettir. İş bulamamak kadar ücretin sürekli yetersizliği, yeni zorbalık rejiminin eskisinden beter karakterini hemen açığa çıkarır.

Kapitalizme karşı tüm büyük isyanlar böyle işçiler haline gelmemek için verilmiştir. Bu isyanlar işçileşmenin değil, işçileşmemenin mücadelesidir. Yanlış bir tanıtimla "Yaşasın işçi mücadelesi" demek, "Yaşasın kölelik" demekle eşittir. Doğru olan ve yaşamın da desteklediği, ücretli mahkûmiyete karşı çıkmaktır. Kendiliğinden çığ gibi gelişen bu yarı-köylü, yarı-tezgâhtar isyanları kapitalizmin tarihiyle hep iç içedir. Diğer yandan feodal düzenin geleceğinden umutlu olmayan, yeni düzenin nasıl gelişeceğini kestiremeyen aydınlar hep bir güneş ülkesi aradılar. İlk ütopyacılar asla kapitalizmi haber vermediler. Tersine, bu karabasına karşı umut dolu bir geleceğın, hayali de olsa projelerini sunmaktan geri durmadılar. Kapitalizme geçiş çağı aynı zamanda başta Saint Simon, Campenalla, Fourier, Erasmus gibi büyük ütopyacılar olmak üzere geniş, kahraman bir kuşağın eşitlik, özgürlük ve komünal düzen çağı mücadelesiydi.

K. Marks ve F. Engels'in öncülüğünde kapitalizme karşı ilk bilimsel temelli bir mücadele bayrağı açıldı. Bağrında önemli yetmezlikler ve yanlışlıklar da taşısa, bilimsel sosyalizm adı altında sistem karşıtı bu ilk hareket yüz elli yıl kapitalizmin korkulu rüyası oldu. Çok büyük kahramanlıklar sergiledi. Önemli mevziler

kazandı. Yetmiş yıl SSCB'nin resmi ideolojisi oldu. Kıta Çin'ini ayağa kaldırdı. Ulusal kurtuluş hareketlerinin esin kaynağı oldu. Sistem karşıtı bu hareketin talihsizliği, kapitalist moderniteyi çözememesi ve ondan radikal kopuşu sağlayamamasıydı. Bilim paradigması pozivistti. Devletli uygarlık ve iktidar geleneğinin kapitalist uygarlıktaki devamını pek az anlayabildiler. Yine de demokratik uygarlığın köşe taşlarından biri olmayı fazlasıyla hak ettiler.

Anarşistlerin anti-kapitalizmini asla küçümsememek gerekir. Proudhon, Bakunin, Kropotkin başta olmak üzere, sisteme yönelik eleştirilerini demokratik komünalizmle bütünleştirmenin usta devrimcileriydiler. Özgürlük ve komün onlara çok şey borçludur. Kapitalizmi sadece bir ekonomik sistem olarak görmek, dayandığı uygarlık ve iktidar temelini tam görememek, modernitenin kalıplarını kıramamak bu hareketin de temel yetmezlik ve yanlışlarıydı.

1968'lerde sıçrama gösteren aydın-gençlik hareketi, finans çağına girişte en büyük protesto hareketiydi. Ütopik yanı ağır bassa da, en kirlili ve karanlık çağa karşı aydınlığın ve özgürlüğün meşalesi oldu. Ardı sıra gelişen kültürel, feminist ve çevre-ekolojik hareketler ilk anti-modernist perspektifleriyle çığır açtılar. İktidara dayanmadan eşitlik, özgürlük, demokratiklik mücadelesi açılımını genişlettiler. Küresel sermayeciliğe karşı küresel toplumun adı ve adımı duyulan sistem karşıtları, geçmişe ilişkin özeleştiriyle, ilk defa daha derli toplu bir tarih ve toplum anlayışıyla güçlenmiş olarak, kapitalist uygarlıktan tam kopuşa karşılık, demokratik uygarlıkla bütünleşmiş olarak özgürlüğün, eşitliğin, komünalizmin yolunda ilerleyebilirler.

9- 19. ve 20. yüzyıl devrimcilerinin başarısızlıklarının temelinde yatan, iktidar ve onun modern somut hali olan ulus-devlet konusundaki yanlışlarıydı. Toplumsal sorunların çözümünde temel halka olarak iktidara gelmeyi öngörüyorlardı. Programlarındaki ilk hedef, iktidarın ele geçirilişi olarak gösteriliyordu. Tüm mücadele biçimleri bu perspektife bağlanmıştı. Hâlbuki iktidarın kendisi özgürlüksüzlük, eşitsizlik ve anti-demokratizmdir. Araç, kendisine bulaşan en sağlam devrimciyi bile hasta edebilecek geleneksel özelliklere sahiptir. Kaldı ki, kurtuluş aracı saydıkları iktidar konusunda tarihsel-sosyolojik bir çözümlemeleri de yoktu. Tarih boyunca iktidarın nasıl oluştuğu, geçirdiği aşamalar, ekonomi ve devletle ilişkisi, uygarlıklar içinde oynadığı rol, toplumda nasıl yer aldığı gündeme bile getirilmedi. Sanki devrimcilerin eline geçerse 'sihirli bir değnek' gibi nereye dokunulsa orayı cennete çevirecekti. Hangi soruna değdirilirse hal yoluna sokacaktı. Diktatörlük tarzı bile daha cazibeli olabiliyordu. Burjuva diktatörlüğüne karşı proletarya diktatörlüğü ilan edilmişti. Bundan daha iyi tuzağa düşmek olamazdı. Yüz elli yıllık kahramanlıklar mücadelesi iktidar girdaplarında boğuldu gitti. Sonunda elinde kalan araç olarak iktidarın kapitalizmin en gerici, eşitsizlik, özgürlüksüzlük ve antidemokratik mekanizması olduğu anlaşıldı. Fakat çok şey kaybedilmişti. Hıristiyanlık tarihindeki iktidar hastalığının bir benzeri tekrarlanmıştı.

Ulus-devlete yaklaşım daha felaketli bir hal aldı. Modernitenin bu en milliyetçi, cinsiyetçi, dinci ve bilimcilikle yoğrulmuş Leviathan'ı, içinde mücadele edilecek temel ve doğru çerçeve olarak kabul gördü. Demokratik Konfederalizm'e göre merkezi ulus-devlet daha ilerici ve sorun çözücü araç, daha doğrusu amaç olarak sunuldu. İktidarın milliyetçi toptancılık, cinsiyetçi toplumculuk, dinci fanatizm ve bilimci pozitivizmle içi şişirilmiş, tarihin en ucube vatandaşını yaratan, toplumu tümüyle devletin içinde eriten ve sonuçta faşizme götüren yapının temeli olduğu anlaşılan ulus-devlete ilişkin de hiçbir çözümleme geliştirilmemişti. İktidarın toplumun çeperlerine kadar sızdırıldığı bu araç bilimsel sosyalizmin de tercihi olunca, sosyalizmin kaderi belli olmuştu. 1989'daki resmi çözülüş ilanı bir formaliteydi. Sovyetler'in demokratik niteliği daha Ekim Devriminin başlarında kaybedilince, doğacak olanın sosyalizm değil, kapitalizm olacağı anlaşılmalıydı. Ulusal kurtuluşun umut edileni verememesi de bu iktidar biçimiyle yakından bağlantılıydı. Özgürlüklerin, eşitlik ve demokrasinin bastırılmasının temeli olan bir araçla nasıl özgürlük ve eşitlikler inşa edilecekti? Demokrasi zaten iktidarı gevşeten bir araç olarak görüldüğü için, iktidarın başında devreden çıkarılmıştı.

Ulus-devlet, proto-faşizm olarak tarih boyunca toplumun kazandığı zenginliklerin üzerinde buldozer gibi geçip, geleceğin umutlarını da karanlıklara boğuyordu. Geriye en nesnel putçu bir pozitivist milliyetçilik diniyle korunan, kendini tek doğru olarak inşa eden, duygusuz, soykırıma kadar varan gaddarlığıyla tanınan, bizzat tanrılaşan ulus-devlet kalıyordu. Sermayenin beş bin yıllık tarihinde ilk defa ekonomi, siyaset, toplum ve ideolojinin tek potada eritilerek elde edilen bu güç tekelinin kendisi tüm bu sorunların kaynağıydı. Açık ki, ulus-devlet kavram ve uygulama olarak aşılındıkça, sosyalizm mücadelesi kendini aldatmaktan başka bir anlama gelmeyecekti. Endüstriyalizmi de ulus-devletin ikizi olarak çözümlemedikçe, başta kentlin kanserleşmesi ve çevrenin yıkımının önüne geçilemez. Devrimci bir hedef gibi gösterilen endüstriyalizm, devlet tekelciliğinin azami kâr biçimidir. Olsa olsa firavun sosyalizmi olarak anlam bulabilir. Çözülüşe kadar

SSCB, günümüzde de Çin sosyalizmi, endüstriyalizmin en kaba uygulayıcıları olarak, kapitalist sistemi en çok besleyen rejim konumuna düştüler. İkisinin en katı ulus-devlet ve endüstriyalizm modernisti haline gelmeleri, liberal kapitalizmin bir zaferiydi.

Finans çağı gibi çok ekonomik olarak kendini sunan sistemi hep tersinden okumak daha öğretici bir metottur. O finans deyince, toplumun çeperlerine kadar yayılmış bir iktidar; o ekonomi deyince, ekonomi dışı ve hatta karşıtı; o neoliberalizm dedikçe, katı muhafazakârlık olarak algılamak, bizi daha doğru yorumlara götürecektir.

Ulus-devlet, endüstriyalizm ve finans tekeli sadece kapitalist modernitenin değil, beş bin yıllık uygarlık yapısının da çözülüşünü durdurma araçlarıdır. Kendilerini daha kalıcı kılacak bir yeniden yapılandırmaya uğratıncaya kadar daha sıkı sarılıp alternatiflerini yanlış ve eksikli çıkışa zorlamak, kendi içlerinde ehlileştirip etkisizleştirmek için silah olarak kullanacaklardır.

10- Tarih boyunca demokratik ve yoksul sosyal kesimler mücadelelerinde ‘yanlış at’a oynadılar. Düşmanlarını sadece düşmanlarının silahlarını kullanarak yeneceklerini sandılar. Kendi özgürlükçü, eşitlikçi ve demokratik karakterli yapılarına uygun silahlar geliştiremediler. Geliştirseler bile, başarı veya başarısızlıkları halinde kolayca vazgeçtiler. Rakiplerinin daha gelişkin silahları kolaylarına gitti. Sadece askeri teknik ve araçlarını değil, tanrı inşalarından kılık kıyafetlerine, mimarilerinden akıl tarzlarına, sömürü biçimlerinden iktidar kurgulamalarına kadar daha önce tesis edilmiş uygarlık zihniyet ve kurumlarını olduğu gibi devraldılar. Veya içinde eriyip onlarlaştılar. Rakipleriyle aynı ata oynamak sonuçta bu oluyor.

Sümer uygarlığına dört taraftan saldıran Semitik ve Aryenik kabile şefleri, Sümer zihniyet ve kurumlarının olduğu gibi ya başına geçtiler ya içinde kullaştılar. Binlerce yıl kabile boylarının destansı, hala nağmeleri davul ve zurnayla yüreklerimizi titreten kahramanlıkları böylece boşa akıp gitti.

Mısır uygarlığına saldıran Apirular’ın çoğu köle, azı saray bürokratlarından öteye gidemedi. Bir İbrani kabilesini tanıyoruz; hem Sümer-Babil, hem Mısır uygarlığından miras kalan. Onlar da hem kendi başlarına hem dünyanın başına bela oldular. Ne tam köleleştiler, ne de tam özgürleşebildiler.

Med ve İskit boyları Asur İmparatorluğuna karşı üç yüz yıl direndiler, saldırdılar. Sonuçta kopyaları olan Urartu ve Pers İmparatorluğunun yolunu açtılar. Askeri şefleri, çoğu da kulları olmaktan kurtulamadılar.

Greko-Romen uygarlığına karşı dıştan Keltik, Nordik, Gotik ve Hunik kabile direniş ve akınları, içte köle isyanları ve tüm etnik kökenli yoksulların partisi olan Hıristiyan direnişleri beş yüz yıl boyunca ardı arkası kesilmeden devam etti. Elde edilen kazanç, Roma tacının silik bir kopyasının, papalık ve bazı kabile şeflerinin başlarının süsü olmaktan öteye gidemedi. Aslanlara yedirilen, yakılan, çarpmıha gerilen milyonlarca direnişçinin anısı uygarlığın buz kesilmiş hesaplarında dondu kaldı.

Sasani ve Bizans (ve mirasçılarının) uygarlıklarına yedi yüz yıl boyunca direnen ve saldıran Arap, Türk, Kürt, Ermeni, Asuri, Çerkez, Helen boy ve kavimleri geriye eski uygarlıkların silik kopyaları olan sultanlık taçlarıyla milyonlarca yoksul kabile, ağa bendesi ve köle bıraktı.

Avrupa kapitalist uygarlığına karşı direnen ve isyan edenlerin başına neler geldiğini zaten ayrıntılı olarak belirtmiştim.

Neolitik çağın büyük devrimci toplumunun kutsallık dolu komünalist düzenlerinin tüm uygarlıkların yiye yiye (madden ve manen) hala bitiremedikleri mirasları ise yüreklerimizi, yüreğimi burkup durmaktadır. Bu müthiş ve destansı direnenler ve saldıranların tarihini öz tarihimiz saymalıyız. Yani ‘demokratik uygarlık tarihi.’ Fakat bu unutulmuş ve gasp edilen tarihi ayıklayarak yazmalı ve sahip çıkmalıyız. Uygarlık taçlarının süslerine sevdalanıp, kabile ve tüm etnisite, kavim yoksullarının emeklerine, direniş ve isyanlarına, kahramanlık ve bilgeliklerine ihanet eden silik taç sahiplerinin ve saray kullarının tarihine asla sahip çıkmamalıyız. Bu ayırım yapılmadan, demokratik uygarlık tarihi yazılamaz. Bu tarih yazılmadıkça da güncel özgürlük, eşitlik ve demokrasi mücadelesi başarıyla verilemez. Tarih köktür. Köküne dayanmayan bir canlı nasıl kendini devam ettiremezse, insan türü de sosyal tarihine dayanmadan özgür ve onurlu yaşam yolunu seçemez.

Egemen uygarlık tarihi tek tarih olduğunu, başka tarih olamayacağı tezini esas alır. İndirgemeci ve dogmatik olan bu tarih anlayışından kopmadıkça, demokratik-sosyal tarih bilinci gelişmez. Sanılmasın ki demokratik uygarlık tarihinin olay, ilişki ve kurumları yoktur veya eksiktir. Bilâkis bu tarih en zengin materyalle doludur. En az uygarlık tarihi kadar mitolojisi, dini, felsefesi, bilimi, sanatı, bilge, ozan ve yazarları vardır. Yeter ki öz paradigmamızla bakmasını bilelim, seçip ayıralım ve yazmasını bilelim! Düşman ve rakiplerin silahları, kurumları ve zihniyetlerinden yararlanılamaz demiyorum. Ama en az yararlanmak kadar,

kendi öz zihniyet, kurum ve silahlarını oluşturup esas almadıkça, onların zihniyet, kurum ve silahlarına yenilmekten ve onlar gibi olmaktan kurtulunamaz.

11- Sonuç olarak, tüm bu çözüm ve tezlerimden “uygarlıklar birbirleriyle uzlaşmadan, birbirini yok edip zafer kazanıncaya kadar savaşır” gibi bir yargı elbette çıkarılamaz. Yok edici diyalektik anlayıştan kaynaklanan bu tür yargıları, felsefi anlayışında da açmaya çalıştığım gibi, evrensel akış diyalektiğine uygun bulmuyorum. Yok edici uçlar bulunsa bile esas olan, karşılıklı bağlılık ve birbirlerini besleyerek (simbiyotik ilişki) gelişmedir. Toplumun doğasında daha çok bu diyalektik öz işler. Uzlaşarak, birbirini yok etmeden, karşılıklı beslemeyi esas alan ortak yaşamlar toplumların esas halidir. Tarih ve güncelik bu doğaya ilişkin ezici bir çoğunluk sunmaktadır. Yok edici, aşırı ötekileştirici ilişki biçimleri istisnaidir. Tıpkı aslanların hayvanlar âleminde istisnai olmaları gibi.

Devletli uygarlıkla demokratik uygarlığın bir arada, birbirini yok etmeden, uzlaşarak yaşamaları mümkündür. Bunun için ilk şart uygarlıkların birbirlerinin kimliğini tanıyıp saygılı olmalarıdır. Kendi kimliğini diğerine zorla veya çeşitli avantajlarına, öncülüklerine dayanarak kabul ettirmek uzlaşma değil, yok etme yöntemidir. Bu yöntem tarihte bolca karşımıza çıkan ve günümüzde de toplumların çeperlerine kadar yaydırılan iktidar-savaş yoludur. Avrupa, kısmen ABD, kapitalist sistemin hegemon güçleri olarak, dört yüzyıl boyunca uygulanan iktidar-savaş yönteminden gerekli dersleri çıkarıp ulus-devleti tümüyle yıkmadan (Çünkü iç ve dış savaşların temel nedeni iktidarın bu tip örgütlenmesidir), ulus-devleti yeniden federal birlikler halinde inşa etmeye çalışıyorlar. İnsan hakları, sivil toplum ve demokratikleşme argümanlarını katıştırarak. Açık ki, ulus-devlet eski katı biçiminden esnetilerek, daha çözümleyici bir devlet aracı durumuna getirilmek isteniyor. Rusya ve Çin’de de benzeri gelişmeler vardır. Katılığa ısrar eden Kuzey Kore, Irak, Suriye, Türkiye ve İran’a vb. daha sert yükleniliyor. Irak ibretlik olarak hedef seçildi. Artık kaotik bir hal alan krizden en az kayıpla ve fazla yara almadan çıkmak istiyorlar.

Sistemin Roma türü bir imparatorluk yaşayıp yaşamadığı tartışılıyor. Şüphesiz Roma’dan çok daha etkili bir küresel yönetim vardır. İster hegemonik, ister imparatorluk olsun, bu iradenin gücü tartışılmaz bir ağırlığa sahiptir. Sistemini sürekli restore edip ayakta tutmaya çalışacaktır. AB türü kıtasal düzenlemeler Asya, Afrika ve Amerika’da da gündemdedir. Ortadoğu için Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) geliştiriliyor. BM’nin reformasyondan geçirilmesi düşünülüyor. Ekonomik, kültürel ve sosyal yeniden düzenlemeler süreklilik kazanmaktadır. Yani karşımızda ve halen içinde güdüldüğümüz uygarlık sistemi, son çağının en kaotik döneminden geçse de boş durmuyor.

Uzlaşma refleksi var mı denilirse, bence bu yöntemi de hiç eksik etmiyor. Kaldı ki, tarihinde sıkça denediği ve asıl sonuç aldığı bu yöntemdir. Karşı tarafın bilinçliliği, örgütlülüğü ve özgürlük inisiyatifi zayıf kaldıkça, sistem uzlaşma süreçlerinden hep başarılı çıkmıştır. Örneğin reel-sosyalizmi başta SSCB ve Çin örneğinde gördüğümüz gibi bu yöntemle etkisizleştirmiştir. Modernizmin zaafalarını (ulus-devlet, endüstriyalizm, pozitivizm) kullanarak bu başarıyı elde etmiştir. Ulusal kurtuluş ve sosyal-demokratları daha kolay asimile edip etkisizleştirmiştir. Anarşist, feminist, ekolojik ve bazı radikal hareketleri ise marjinalleştirmeyi başarmıştır.

Tüm bu göstergelere rağmen, sistemin gücü her şey değildir. Daha da ötesi, en zayıf dönemini yaşıyor. Eğer demokratik uygarlık cephesi hala istediği, gerekli ve hak edilmiş olan kazanımları elde edemiyorsa, bunun temel nedeni halen esas alması gereken paradigmatik devrimini tam yapmaması (temel bilimsel yaklaşım), yeterli program, örgüt ve eylem gücüne erişememesidir. Bunlar elde edilmeyecek ve erişilemeyecek hedefler değildir. Demokratik uygarlık hareketi kendi asli kimliğine (özgürlük, eşitlik, demokratlık) sahip çıkarak, tarih-sosyal çözümlemesini yaparak, program, örgüt ve eylem biçimlerini dünya, bölge ve yerel çapta inşa edebilir. Dünya Demokratik Konfederalizmi; Asya, Afrika, Avrupa ve Avustralya için bölgesel demokratik konfederalizmler gündemleştirilebilir. Özellikle Ortadoğu için Ortadoğu Demokratik Konfederalizm projesi mevcut kaotik ortam içinde oldukça anlamlı bir çalışma olacaktır.

Şimdiye kadar içine düşülen ‘ya hep, ya hiç’ taktik yaklaşımlarından uzak durularak, sonuna kadar devrim veya savaş ile bunun karşıtı olan sonuna kadar Hz. İsa tavrı (barış), çok geleneksel ve komplike olan iktidar olgusu karşısında başarılı ve etkili olamaz. Direniş, isyan ve inşa çalışmalarını bir yaşam biçimi haline getirerek, özgürlük inisiyatifini elden bırakmadan, sistemin tüm güçleriyle yerinde ve zamanında uzlaşmalara varmak daha çok geliştirici ve kazandırıcı bir yöntemdir. Ama tekrar etmeliyim ki, demokratik uygarlığın kimliğimiz olduğunu, uzlaşmaya girebileceğini, fakat devletli uygarlık içinde kendini asla eritip yitiremeyeceğini bilmemiz, yapılandırmamız ve korumamız ŞARTIYLA!

12- Sonucu yazı tarzıma ilişkin birkaç hususa değinerek bitirmek istiyorum. Başlarken mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel anlam kategorilerini iç içe kullanmayı bir yöntem olarak deneyeceğimi söylemişim. Sanırım bu konuda kısmen başarılı oldum.

Mitolojik söylemden vazgeçemeyiz. Özellikle tarih öncesi, neolitik, ilkçağ tarihi ve demokratik uygarlık büyük kısmıyla mitolojiktir. Efsane ve bilge söyleyişlerinde kendilerini dile getirirler. Sosyolojik olarak başarılı çözümleri yapılırsa, tarih anlatımını kesinlikle güçlendirip renklendirirler.

Olduğu gibi değil de, sosyolojik yorumdan geçirmek kaydıyla, dinsel görüş de kesinlikle tarihsel anlatımın vazgeçilmez bir argümanıdır. Tarih önemli oranda dini dogmalarda gizlenmiştir. Bunun çok nedenleri vardır. Yine toplumsal gelişmeler de dinde çoğunlukla kendine özgü anlatımla yer alırlar. Sosyolojik-tarihsel bir yaklaşımla muazzam bir bilgilendirici kaynak durumundadırlar.

Felsefesiz tarihin yazılamayacağı açıktır. Kendisi en kaba bir metafizik olduğu halde, pozitivistin sadece olgulara dayalı tarih yapılabileceği tezi saçmadır. Kapitalizmin resmi görüşü ve dini olarak, pozitivistin sanki tarihi sermaye yokmuş ve her şey aniden Avrupa'ya gökten zembille inmiş gibi sergilediği bu tip yaklaşımlar aslında mitolojiktir. Dinselleştikleri zaman nesnel putçuluğun modernizm çağını temsil ederler. Dolayısıyla felsefeyi sıkça ve yoğun biçimde kullanmak, tarihsel-toplumsal anlatımın en vazgeçilmez kaynağıdır.

Bilimsel yaklaşımla amaçladığım ne nesnel, ne de öznel ağırlıklı anlatım biçimleri değildir. Algı, olgu eşitliği veya benzerliğinin farkındayım. Bilimsel yöntemim, zaten tüm dile getirdiğim kaynakları iç içe kullandığımdan ötürü 'yorumculuk' olarak değerlendirilebilir. Nesnellığe çok ağırlık vermediğim, verme gereği duymadığım çözümlerim tarzından gayet iyi anlaşılmaktadır. Öznelciliğe fazla kaymadığım da konuya hâkim birçok kimse tarafından rahatlıkla fark edilebilecektir.

Özne-nesne ayrımını inkâr etmeden aşmak gibi bir yorum gücünü sürekli geliştirmek istediğimi belirterek, kaba yetmezlik ve eksikliklerimin bağışlanmasını diliyorum. Toplumla ilgili herkesin anlam gücüne güç kattığım anlaşılırsa, kendimi mutlu sayarım.